

Holland=
Falsters
historiske
Samfunds
HARBOG

for

XXXI

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Årbog XLVIV
1961

X række - bind I

Indhold.

Arkitekt <i>Sven Risom</i> : Reventlow-Asylet i Horslunde.....	1
Genealog <i>Alfred Larsen</i> : En bryllupsfærd på Nykøbing slot.....	7
Lærer <i>Niels Stenfeldt</i> : Træk af livet på Fejø, V (afsluttet).....	16
Overbetjent <i>Børge O. Jensen</i> : Gamle kort over Lolland-Falster.....	123
Museumsinspektør, cand. mag. <i>Niels Oxenvad</i> : Krenkerup og slægten Gøye 1367—1558	131
Handelsgartner <i>J. Bek Pedersen</i> : Hvor blev Lollandsfares Landsting afholdt?	171
Greve <i>F. Reventlow</i> : Overbibliotekar Volmer Valerius 1906—1960	178
<i>Småstykker:</i>	
Om et pipebræt. Af <i>R. K. Nielsen</i>	179
En svensk skonnerts endeligt. Af <i>Hans Frederik Andersen</i>	182
Kilden i Soesmarke. Af <i>R. K. Nielsen</i>	183
Greve <i>F. Reventlow</i> : En 70-års dag	184
<i>Fra bogverdenen ved Holger Rasmussen, Viggo Larsen, Alfred Larsen, M. de Fontenay, K. Snedker og Rud. Bertouch-Lehn</i>	185
<i>Andre bøger og tidsskrifter</i>	199
<i>Årsberetning</i>	201
<i>Uddrag af regnskabet for 1959--60</i>	203
<i>Nye medlemmer</i>	204

Reventlow-Asylet ved Horslunde kirke. set fra syd

(Foto: Børge Christensen, Nakskov)

Reventlow-Asylet i Horslunde.

Et minde om statsministeren.

Af *Sven Risom.*

For et nutids-menneske, som gennem avis og radio holdes underrettet om skiftende konjunkturer i sit af regeringen kontrollerede hjemland, igen kontrolleret af det internationale finansvæsen, lyder det uforståeligt, at et lands økonomi og hele pengevæsen kan gå fallit. Og dog var dette tilfældet for Danmarks vedkommende kun halvandet hundrede år tilbage — i 1813 under bankerotten — som følge af de ødelæggende krige (napoleonskrigene), der gennemrystede Tysklands, Frankrigs og Englands økonomi og resulterede i tabet af vor flåde i 1807 og udenrigshandelens afbrydelse. Pengenes værdi dalede til $\frac{1}{3}$ — ja, de var så lidt værd, at livet på land og i by var ved at gå i stå — ganske som i udlandet — indtil nogenlunde ligevægt genoprettedes.

Franske lærde (de såkaldte »encyklopædister«) havde — midt i 1700-tallet — fundet i gamle, halvglemte romerske arkitekturbøger, at Romerne — for byggeriets vedkommende på landet — havde klaret sig godt med de forhåndenværende

materialer og redskaber, som iøvrigt også Frankrig under den romerske besættelse af landet. Det havde vist sig, at den samme landlige byggeskik også brugtes i de omliggende lande, England og Tyskland. De huse, man byggede på denne måde, kunne stå i hundreder af år.

Under påvirkning heraf ligesom af byggematerialernes kostbarhed og besværet med deres transport tilskyndedes flere oplyste og fremsynede landmænd, der havde læst om de gamle byggeskikke, til »at stampe husenes ydermure op af lerjord«. Leret toges på stedet og fyldtes op i »flyttelige træ-formkasser« (som kunne bruges mange gange). Bøger herom var hurtigt blevet oversat fra fransk af en driftig bogtrykker, kaptajn K. H. Seidelin¹⁾. Den danske titel lød: »Om kunsten at bygge bequemme og uforbrændelige huse af stampet ler«. Bogen udkom i København 1795 og blev oversat til alle europæiske sprog. Den vakte endog interesse hos den amerikanske præsident Jefferson, der selv var uddannet som arkitekt.

Den første, der herhjemme brugte dette nye materiale, var den meget fransk-orienterede godsejer, lensgreve Adam Gottlob Moltke, som i året 1780 byggede en skole med lærerbolig på selve Bregentved, en skole, som han før sin død pålagde sin søn at flytte ud på landet (Hårlev overdrev), for at skolebørnene dér ikke skulle have for langt at gå frem og tilbage hver dag.

Som bekendt var Adam Gottlob Moltke reorganisator af og præces for »Det kgl. Akademi for de skønne Kunster« (1754), som blandt sine første lærerkræfter talte mange franske indkaldte sagkyndige, der kan have fortalt ham om lerbyggeskikken; men iøvrigt havde denne allerede forlængst været anvendt i hans fødeegn Mecklenborg.

Da byggemåden syntes at slå godt an, sendte regeringen (»rentekamret«) en kaptajn i vejkorpsset, v. d. Recke, med en praktisk murer til Holsten, hvor der i Ditmarskens hovedstad, Meldorf, i 1795 skulle opføres en anselig embedsbolig

¹⁾ Om fremskridtsmanden Klaus Henrik Seidelin se Hist. Samf.s årbog 1945, s. 294.

for en branddirektør Boeckmann (han hørte under »Landes-Bauamt« i Altona, hvis chef var arkitekt C. F. Hansen). Boeckmann havde engageret en i »lerbygningskunst« kyndig specialist til leder af den praktiske opførelse. Kaptajn v. d. Recke blev synlig forbavset over at se det tiltalende materiale og skrev en anbefalende indberetning til rentekamret (se nærmere herom i Sven Risom: »Nordiske Lerjordshuse«, Kbhvn. 1959).

Det var en betydelig prisforskel, der var i Holsten mellem stampet lermur og brændte murstensmure — forholdet var som 1:5 —, men foruden økonomien var fordelene: fuldstændig brandsikkerhed og glimrende isolerede mure, som var lune om vinteren og kølige om sommeren. Kun måtte forsigtighed udvises, således at leret hverken fik fugtighed fra grund eller tag (godt udhæng). Murtykkelsen var som regel 0,48 á 0,60 meter — ja, på skolen på Bregentved, der står endnu, omend flyttet 1820, gjordes murene 1 m tykke.

Af v. d. Reckes indberetning til rentekamret skal her særlig fremhæves: »Ved denne byggemåde bliver man ikke forlegen for murmaterialer« (de findes jo i byggegrunden) og »hver mand kan bygge sit eget hus«. »Det kommer alene an på god opsigt med opførelsen og troe folk ved stampningen«. — Hermed var vejen fri til en vidtudstrakt anvendelse. — Udbredelsen af byggeskikken illustreres bedst derved, at det — ved hjælp af metodisk gennemgang af ca. 25 herreders brandtaksations-protokoller — er lykkedes at påvise tilstedeværelsen af ca. 4.000 brandtakserede lerhuse i perioden mellem 1780—1880 for hele landet. — Der har muligvis været flere, men de har ikke været brandassureret.

Rigtig fart i byggeriet kom der dog først, efter at de værste følger af bankerotten var overstået — omkring 1820, som også betegnede et højdepunkt i landbrugsproduktionen. Efter 1820'erne koncentrerede byggevirksomheden sig om Nordsjælland, der fra middelalderen havde henligget ret uopdyrket som de danske kongers jagtdistrikt og til græsning for Hillerødsholms hestestutterier.

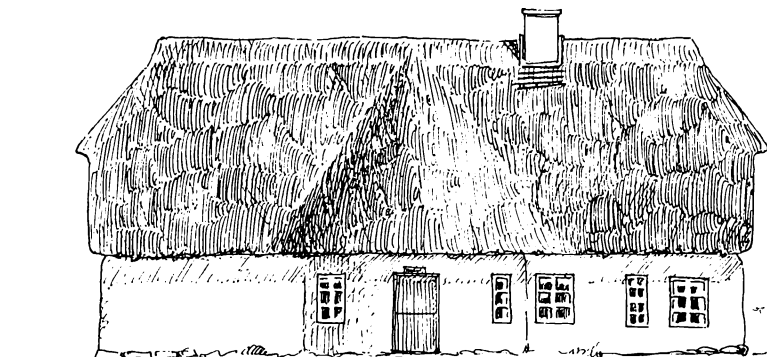
For at råde bod på den store fattigdom og åbne adgang til udstykning af de kongelige godser nedsattes først »den lille«

og senere »den store landbokommission«, hvori statsminister C. D. F. Reventlow tog så virksom del, således at Nordsjælland i det væsentlige var fuldt udstykket ved århundredskiftet. Således ses det, at alene i Sokkelunds herred byggedes ca. 2.000 lerhuse i det kommende halve århundrede og i Lyng-Kronborg 750, hvorimod tallene falder jævnt, jo længere man fjerner sig fra hovedstaden. Det var både det store og det lille landbrug og alle landarbejdere, handlende og håndværkere, der brugte byggeskikken.

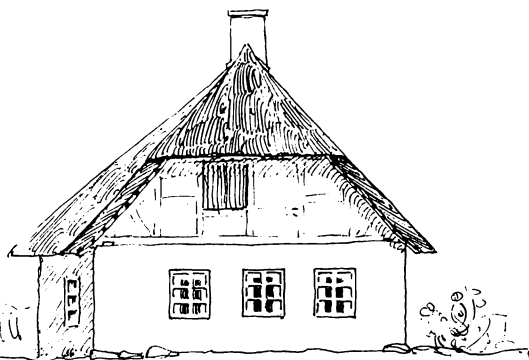
Lolland-Falsters stift tegner sig for 250 assurede lerjordshuse, dog væsentlig kun optalt i de herreder, som ligger nærmest opad statsminister, lensgreve C. D. F. Reventlows godser Christianssæde og Pederstrup. C. D. F. Reventlow var jo rentekamrets præsident og tog virksom del i både landvæsenets og skovvæsenets trivsel på godserne. Hans efterladte breve viser på det smukkeste og fornøjeligste, hvordan han omfattede sine godser med sjæl og sind. Han var først rigtig glad, da han i en alder af 65 (efter ca. 30 års arbejde i rentekamret) i 1813 kunne trække sig tilbage fra hovedstadens slidsomme embedsgerning og den trættende ceremonielle selskabelighed og tumle med sine godser, bøndergårdenes drift og skolernes trivsel. Han kendte hver af sine bønder, som frit kom til ham med alle deres bekymringer. Han kendte hver detaille i driften og fulgte også byggeriet på gårdene: han overvågede indkøb af materialer, maskiner og tagsten (fra Eckernförde) og brugte lerbyggeskikken af indlysende praktiske og økonomiske grunde.

Statsministeren begyndte nyopførelsen af avlsbygninger på Pederstrup straks efter, at han havde sagt hovedstaden farvel, med en kørelade med mure af »stampet ler«. Denne erstattede en gammel lade, der brændte 1818, forsynet med stråtag, 47 fag lang, og stod over 100 år til også den brændte. Umiddelbart derefter en fårestald på 35 fag og et korntørringsanlæg i to etager på 6 fag. Dernæst en forvalterbolig og en avlslænge på 21 fag. Til slut, i 1818, en avlslænge på 16 fag.

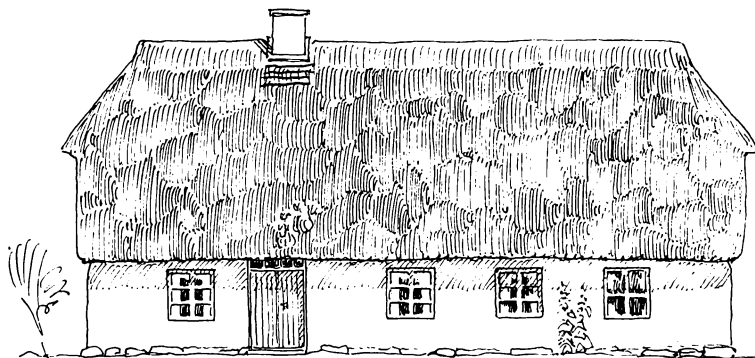
Desuden byggedes mellem 1814 og 1818 ikke mindre end 4 af de 8 landsbyskoler med lærerboliger, som hørte under

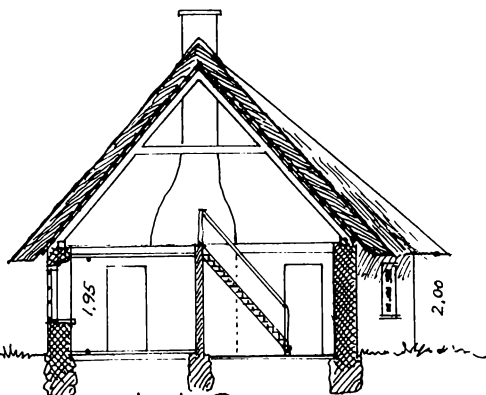
NORDSIDE.

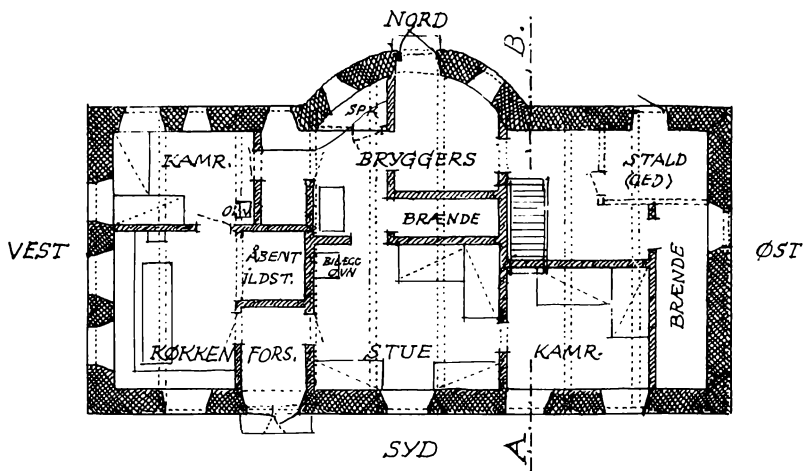
VESTGAVL

SYDSIDE.

SNIT A-B.

REVENTLOW-ASYLET
HORSLUNDE · LOLLAND
FOR 8 KONER

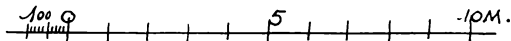
OPFØRT 1824

DE STAMPEDE LERVÆGGE 60 cm.

OPRINDEL. VINDUER 100×120

NYE VINDUER : 120×120

OPMÅLT 1959 EJN. ØRNSHOLT

grevskaftet, af »stampet ler«, nemlig: 1) Landet i Landet sogn, Sønderherred, 2) Vejleby i Vejleby sogn, Fuglse herred, 3) »Christiansmindeskolen« i Østofte sogn, Fuglse herred, og 4) Nordlunde i Nordlunde sogn, Nørre herred. Tegningen til disse skoler synes at være blevet til i samråd med kgl. hofbygmester Peter Meyn, hvis andre skoler de ligner. Det var den skoletype, der blev fastlagt officielt ved folkeskoleloven af 1814, som statsminister C. D. F. Reventlow vides at have haft væsentlig andel i — og som betød en stor vinding i folkeundervisningen.

Men foruden landvæsen, skovvæsen, skolevæsen, kunsten og sit hjem tog statsminister C. D. F. Reventlow sig af hele sit hjerte af de talrige bønder og karle og deres koner, som enten var gift med dem, der var knyttet til godsernes drift, eller som gik til hånde i slottet og gæstehusenes mange bygninger (der udfoldedes en stor gæstfrihed og selskabelighed, der krævede betjening). Af prominente gæster kan — foruden statsministerens tyske slægtninge såvel som filosoffer og politikere — nævnes vor egen Thorvaldsen, der besøgte Pederstrup i 1820, og efter hvem den store stue lige for indgangen benævnes »Thorvaldsen-salen«. Selve majestæten, Frederik VI, opholdt sig på Pederstrup i 1809.

Desværre er alle de avlsbygninger, som opførtes på Pederstrup i statsministerens tid, forsvundne — enten efter ildebrand eller under kammerherre Meldahls hårdhændede ombygning af gården i 1850'erne. Men bevaret — omend henflyttet til frilandsmuseet i Maribo — er dog Reventlow-skolen, der tidligere stod i Østofte sogn, og som nu er en pryd for Maribomuseet.

Hertil kommer (foruden Pederstrups grundmurede hovedbygning) den eneste af de lerstampede bygninger, der hidrører fra statsminister C. D. F. Reventlows tid, og som er bevaret på det sted, hvor den oprindelig opførtes: »Reventlow-asylet« eller den »stiftelse« i Horslunde sogn, Nørre herred, som statsministeren oprettede 1824 som alderdomshjem for 6 á 8 koner (der havde været i statsministerens tjeneste). Huset ligger i det hjørne af præstegårdshaven, der vender over mod kirkegården, som rummer statsministerens

og hans hustrus gravsted. Opmålingen af det beskedne, kønne hus skyldes arkitekt Ejnar Ørnsholt, Nakskov.

Indretningen fremgår af planen. Til venstre for indgangen — i det sydvestlige hjørne ud mod landevejen gennem byen — lå det store køkken med det sædvanlige åbne ildsted, hvor der vel har været plads til, at 8 personer kunne sidde ved et langt bord og spise. Den store stue til højre for indgangen må have rummet 4 sengesteder. Yderligere kan de to kamre have rummet 2 senge hver. Mod nord findes det store bryggers til opvask, slagtning og brygning. Det har en ejendommelig halvrund udvidelse, i hvis midte en åbning med to halvdøre over hinanden har haft plads. Den eneste diskrete hentydning til meningen med huset er en lille 10×40 cm træplade over døren med indskåret: »Math. 11. 28«, en kortfattet, usentimental måde at udtrykke: »Kommer hid til mig, alle I, som arbejde og er besværede, og jeg vil give jer hvile«. Husets ydermål er 8×16 m eller 124 m^2 . Taget strå. Stort loftrum til foder for geder eller får, pulterkammer og brænde.

Efter loven om fattigvæsenets omordning blev huset solgt af grevskabet, og i tre generationer har det været bolig for den nuværende handelsgartner Chr. Nielsen og hustrus slægt.

Det var ønskeligt, om huset — af historiske grunde — måtte blive fredet.

Reventlow-Asylet ved Horslunde kirke, set fra nord.

(Foto: Børge Christensen, Nakskov)

En bryllupsfærd på Nykøbing slot.

Af *Alfred Larsen.*

De gode Nykøbingborgere har altid elsket liv og glade dage, og da den udvalgte prins Christian (V) og hans gemalinde, prinsesse Magdalene Sibylle, som nygifte i 1634 tog fast ophold på Nykøbing slot, blev der i de følgende år rig lejlighed til at feste.

Under slottets tidligere beboer, enkedronning Sophie, havde der jo nok været måde med lystigheden. Dels var hun en ældre dame, og dels havde hun såre god forstand på penges værdi.

Nu blev det anderledes. Slottets unge beboere var livsglade, begyndte en større ombygning af slottet og fandt behag i en storstilet livsførelse. Hoffets personale voksede hurtigt til et antal af omkring 200 personer, hvad der givet må have sat sit præg på byen, og prinseparrets kendte ødselhed har nok givet mangan en vindskibelig borger lejlighed til at tjene en skilling ekstra.

En god anledning til nogle dages festligheder kom i sommeren 1637, da prinsens kammerjunker, Christoffer Bille, og prinsessens kammerjomfru, Anna Sophia Taupadel, blev enige om i fremtiden at dele ondt og godt med hinanden. Brudgommen var søn af landsdommer på Lolland Holger Bille til Billeskov, Højbygård og Bjørnsholm, og hustru Anne Juul til Mejlgård og Palstrup. Han kom 1621 i Sorø skole og fik senere hovedgårdene Mejlgård, Hedegård, Restrup og Billeskov. Desværre for ham blev han 1658 lens-

mand på Kronborg og blev 1659 dømt til landsforvisning på grund af slottets forsmædelige overgivelse 1658 til den svenske konge. En overgivelse, han vistnok ikke havde megen andel i. Bruden var kommet her til landet med det store følge, som ledsagede prinsesse Magdalene Sibylle herop fra Sachsen.

I betragtning af brudeparrets nære tilknytning til prins Christians hof var det såre naturligt, at denne, der selv holdt af et muntret lag, besluttede at holde deres bryllup. At en slig begivenhed var en glimrende anledning til at få familien på besøg var kun en yderligere fordel. Dels ville de fyrstelige personers nærværelse kaste glans over festen, og dels var der bagefter lejlighed til et hyggeligt familiesamvær.

Brylluppet blev fastsat til den 20. august, og allerede 25. maj blev der sendt indbydelse til hertug Frederik III af Holsten-Gottorp og dennes gemalinde Maria Elisabet, der var søster til prinsessen. Et par dage efter gik der indbydelse til Magdalene Sibylles forældre, kurfyrst Johan Georg I af Sachsen og gemalinde Magdalene Sibylle af Brandenburg, til de unge herskaber hertug Johan Georg og prinsesse Magdalene Sibylle af Sachsen samt til hofmesterinden Anna von Lützelburg. Af fyrstelige personer blev endvidere indbudt hertug Hans Christian af Sønderborg, der lige havde foræret prins Christian to heste.

Prins Christian stod sig ikke altfor godt med sin familie, så af hans slægt blev kun halvbrødrene, hofmarskal Christian Ulrik Gyldenløve og kammerjunker Hans Ulrik Gyldenløve, samt halvsøsteren Eleonora Christine med sin mand, statholder og lensmand på Møen Corfitz Ulfeldt, indbudt.

Heldigt var det, at indbydelsen til hertug Frederik var blevet sendt så tidligt, for hertugen svarede, at nok ville man gerne komme tilstede, men tidspunktet var noget ubejligt, da hertuginde ventede en arving sidst i august (en i disse år iøvrigt årlig tilbagevendende begivenhed). Give afkald på familiebesøget ville man imidlertid ikke, hvorfor bryllupsdagen blev rykket frem til den 16. juli.

De øvrige indbydelser blev derimod først udsendt ret sent,

En bryllupsfærd på Nykøbing slot.

Af Alfred Larsen.

1603-1647

De gode Nykøbingborgere har altid elsket liv og glade dage, og da den udvalgte prins Christian (V) og hans gemalinde, prinsesse Magdalene Sibylle, som nygifte i 1634 tog fast ophold på Nykøbing slot, blev der i de følgende år rig lejlighed til at feste. 1617-68

Under slottets tidligere beboer, enkedronning Sophie, havde der jo nok været måde med lystigheden. Dels var hun en ældre dame, og dels havde hun såre god forstand på penges værdi.

Nu blev det anderledes. Slottets unge beboere var livsglade, begyndte en større ombygning af slottet og fandt behag i en storstilet livsførelse. Hoffets personale voksede hurtigt til et antal af omkring 200 personer, hvad der givet må have sat sit præg på byen, og prinseparrets kendte ødselhed har nok givet mangan en vindskibelig borger lejlighed til at tjene en skilling ekstra.

En god anledning til nogle dages festligheder kom i sommeren 1637, da prinsens kammerjunker, Christoffer Bille, og prinsessens kammerjomfru, Anna Sophia Taupadel, blev enige om i fremtiden at dele ondt og godt med hinanden. Brudgommen var søn af landsdommer på Lolland Holger Bille til Billeskov, Højbygård og Bjørnsholm, og hustru Anne Juul til Mejlgård og Palstrup. Han kom 1621 i Sorø skole og fik senere hovedgårdene Mejlgård, Hedegård, Restrup og Billeskov. Desværre for ham blev han 1658 lens-

mand på Kronborg og blev 1659 dømt til landsforvisning på grund af slottets forsmædelige overgivelse 1658 til den svenske konge. En overgivelse, han vistnok ikke havde megen andel i. Bruden var kommet her til landet med det store følge, som ledsagede prinsesse Magdalene Sibylle herop fra Sachsen.

I betragtning af brudeparrets nære tilknytning til prins Christians hof var det såre naturligt, at denne, der selv holdt af et muntert lag, besluttede at holde deres bryllup. At en slig begivenhed var en glimrende anledning til at få familien på besøg var kun en yderligere fordel. Dels ville de fyrstelige personers nærværelse kaste glans over festen, og dels var der bagefter lejlighed til et hyggeligt familiesamvær.

Brylluppet blev fastsat til den 20. august, og allerede 25. maj blev der sendt indbydelse til hertug Frederik III af Holsten-Gottorp og dennes gemalinde Maria Elisabet, der var søster til prinsessen. Et par dage efter gik der indbydelse til Magdalene Sibylles forældre, kurfyrst Johan Georg I af Sachsen og gemalinde Magdalene Sibylle af Brandenburg, til de unge herskaber hertug Johan Georg og prinsesse Magdalene Sibylle af Sachsen samt til hofmesterinden Anna von Lützelburg. Af fyrstelige personer blev endvidere indbudt hertug Hans Christian af Sønderborg, der lige havde foræret prins Christian to heste.

Prins Christian stod sig ikke altfor godt med sin familie, så af hans slægt blev kun halvbrødrene, hofmarskal Christian Ulrik Gyldenløve og kammerjunker Hans Ulrik Gyldenløve, samt halvsøsteren Eleonora Christine med sin mand, statholder og lensmand på Møen Corfitz Ulfeldt, indbudt.

Heldigt var det, at indbydelsen til hertug Frederik var blevet sendt så tidligt, for hertugen svarede, at nok ville man gerne komme tilstede, men tidspunktet var noget ubejligt, da hertuginde ventede en arving sidst i august (en i disse år iøvrigt årlig tilbagevendende begivenhed). Give afkald på familiebesøget ville man imidlertid ikke, hvorfor bryllupsdagen blev rykket frem til den 16. juli.

De øvrige indbydelser blev derimod først udsendt ret sent,

d. 4. juli, og havde følgende ordlyd: »Da kammerjunker Christoffer Bille har forlovet sig med prinsens gemalindes kammerjomfru Anna Sophia Taupadel, og prinsen af særlig nåde og til ære for begges venner har besluttet at holde deres bryllup her på sit residensslot Nykøbing den 16. juli, som er den 6. søndag efter trinitatis, og han ønsker ved denne lejlighed at se adressaten, hans frue og døtre ved brylluppet, anmoder han dem om personlig at give møde til nævnte tid, følge brud og brudgom, når de efter kristelig skik skal gives tilsammen, og deltage i og bidrage til denne bryllupsglæde«. Indbydelserne blev udsendt til 9 rigsråder og ca. 150 adelige, hvoriblandt slægten Bille selvfølgelig var rigt repræsenteret.

Intet under, at både slottet og byen stod på gloende pæle denne sommer. Den store skare af indbudte med følge har givet ikke kunnet indkvarteres på slottet, men har måttet søge logis hos byens borgere, som derved har fået en kærkommen indtægt. Håndværkerne i byen har sikkert heller ikke fået lov til at gå ledige, der har været nok at gøre med at sætte slottet i fin stand. Hvor meget der i denne retning er blevet udført af lokale folk, kan vi ikke følge, men det vides, at den hollandske kunstmaler Adrian Muiltjes fik besked om at komme ned fra København, formentlig for at deltage i udsmykningen. Endvidere blev vandforsyningen og springvandet eftersat af brøndmesteren fra København. Selve voldgravene om slottet trængte også til noget oplivende, og prinsen bad derfor Aksel Arendfeldt til Basnæs om at sende sig så mange svaner, unge og gamle, som han kunne undvære. Endelig fik orgelbygger Jørgen Lorentzen besked om at sende en svend til Nykøbing for at efterse kirkens orgel.

Så var der opvarthningen af de fyrstelige gæster. Prinsen mente ikke, at hans egen hofstab var stor nok hertil, men han vidste udmærket, hvad en fader kan bruges til. Kongen gav da også tilladelse til, at 8 drabanter med deres herpauker måtte opvarte hertugen. Endvidere skulle fodermarskal Henrik Schlichting og alle kongens enspændere (d. v. s. beredne kurerer) samt kongens hofjunkere, alle med heste,

give møde ved brylluppet og opvarte de fyrstelige gæster. Dette var dog ikke nok, også kancellijunkerne måtte give møde. Sikkert en kærkommen afveksling i det daglige arbejde, både for dem og for deres undergivne i kancelliet.

Og hvad er en fest uden musik? Allerede 13. juni får musikanter Jacob Foucart vognpas til de nødvendige vogne til Nykøbing. Han skulle øjensynlig stå i spidsen for underholdningen og vistnok også arrangere en af de yndede hofballetter, thi 4. juli får kongens tøjmester, Christoffer Schwenke, besked om at udlevere så mange masker som Foucart ønsker, udover dem, han allerede har fået, og at lade Foucart selv bestemme, hvilke slags han ønsker. Og så må kongen iøvrigt igen holde for, og låne prinsen 9 musikere og sit drengekor til supplerings af prinsens eget hofkapel. De ankom til Nykøbing i slutningen af juni, da det formentlig har været nødvendigt at indstudere underholdningen.

Service måtte også suppleres til denne festlighed. Prinsen anerkender den 19. juni, at han fra rentemestrene har modtaget to fade mumme og en del glas, men han havde brug for endnu flere. Han anmoder derfor om omgående tilsendelse af endnu 300 glas, halvparten spidsglas og halvparten rørglas. Glas kunne ikke lånes, de måtte købes. Et glas overlevede nemlig sjældent det gilde, det blev brugt ved. Vi ved for eksempel, at der ved kong Frederik III's hyldning i Kristiania blev knust ikke mindre end 1647 glas.

Med tintøj var det noget andet. Selv om man har en stor husholdning, kan man godt ved en sådan lejlighed bede gode naboer låne sig det manglende. Borgmesteren i Maribo fik besked om at formå borgerskabet til godvilligt at låne prinsen 250 fade, 300 tallerkner, 15 par lysestager og 25 »kamentken« (vistnok små skåle). Fra Saksøbing ønskedes der 100 fade, 150 tallerkner, 6 par lysestager og 10 kamentken og fra Stubbekøbing 150 fade, 250 tallerkner, 6 par lysestager og 15 kamentken. Sammen med tintøjet skulle hver by sende en betroet borger, eller byens tjener, med en liste over tintøjet og med besked om at forblive i Nykøbing, til festen var ovre, så han kunne få tintøjet med tilbage.

Endvidere blev Nykøbings borgere anmodet om at udlåne 150 tinskåle og 100 tallerkner.

Så måtte man til at tænke på den materielle del af festen. Den 4. juli går der bud til Næstved til kokken Karsten Dreyer om at komme til Nykøbing den 9. juli og arbejde i prinsens køkken, indtil brylluppet er overstået. Samtidig blev lensmændene Palle Rosenkrantz på Aalholm og Jost Frederik von Pappenheim på Halstedkloster anmodet om at udlåne deres kokke i samme tidsrum.

Forsyningerne af fødemidler på slottet var vel nok forholdsvis gode og meget kunne skaffes rent lokalt, men alligevel måtte adskilligt skaffes ekstra. Dines Jepsen blev således den 20. juni sendt til Odense for at købe fisk, og samtidig fik begge de lollandske lensmænd ordre til at sørge for, at der dagligt fra den 13. juli blev sendt tilstrækkeligt med friske torsk, rødspætter, kuller, stenbidere, makrel og andre fisk til slottet, så der intet kom til at mangle. Lensmanden i Ringsted Jørgen Christoffersen Seefeld blev anmodet om dagligt, fra den 13. juli og otte dage frem i tiden, at sende nogle friske og gode krebs til slottet. Lensmanden på Møen Corfitz Ulfeldt blev anmodet om at lade en af kongens jægere skyde 50 harer og sende dem til Nykøbing. Harebestanden på Lolland-Falster var nemlig den foregående vinter blevet stærkt formindsket af en epidemi. Urtekramvarerne var der allerede den 3. juli sendt vogne efter til Stubbekøbing; enten så nu varerne var blevet sejlet dertil fra København eller fra Tyskland.

Nu nærmede bryllupsdagen sig, og der måtte tænkes på gæsternes befordring til Nykøbing. Prinsen lod en af de kongelige galejer sejle til Heiligenhafen for derfra at befordre hertugparrene over til Dragsminde, hvortil de ventedes den 13. juli. Lensmand Jost Frederik von Pappenheim skulle sammen med Christoffer Steensen til Grimsted og Borkard Rud til Sæbygård modtage hertugerne i Dragsminde og sørge for vogne til deres videre befordring. Von Pappenheim skulle være ordfører og byde gæsterne velkommen. Borgmester Søren Sørensen i Maribo fik besked om, at han skulle huse hertugparrene og desuden skaffe logis til deres

følge. Den 14. juli skulle rejsen gå videre til Nykøbing, og prinsen ville da ride dem imøde og modtage de fyrstelige gæster.

En del af de adelige gæster kom fra Jylland og Fyn, og von Pappenheim fik ordre til at sørge for, at der var de fornødne vogne ved færgen fra Langeland. Palle Rosenkrantz fik besked om at stille vogne til rådighed for befordringen gennem Aalholm len.

Men så kunne man da også trække vejret roligt og ånde lettet op i bevidstheden om, at alt var i orden og intet glemt? Nej! Der havde man nær glemt prikken over i'et, bryllupsversene! Den 13. juli blev prinsens kammertjener i største hast sendt til bogfører Joachim Moltke i København. Han medbragte to eksemplarer af nogle vers, som skulle opsættes efter et vedlagt skema, og Moltke fik ordre til »ved dag og ved nat« at trykke dem i 200 eksemplarer, uden mangler og udadlelige. Det skulle gøres så hurtigt, at prinsen ufejlbarligt kunne have dem den 14. juli. Det indskærpedes alvorligt Moltke, at han ikke måtte lade trykke og uddele flere eksemplarer end de bestilte, og at han skulle holde dem hemmeligt.

Her standser vor viden om festen. Vi må, som Nykøbing borgere, pænt blive udenfor slottets porte, og kan kun oprigtigt håbe, at festen, efter så store forberedelser, forløb på bedste måde. Fyrsterne blev forøvrigt i Nykøbing til den 24. juli, og rejste så samme vej tilbage.

Det havde været morsomt at vide, hvormeget der egentlig gik med af mad og drikkevarer til en sådan fest, men regnskaberne for 1637 eksisterer ikke mere. Det gør de derimod for året 1642, da prinsen holdt brylluppet for sin kammerjunker Hans Wilhelm Harstall, den senere ejer af Pederstrup og Berritsgård. Bruden var Sibylla Catharina Metzsch, en datter af kurhessisk kammerjunker Henrich Sebastian von Metzsch i Dresden.

Brylluppet fandt sted i Nykøbing den 23. oktober 1642, men på grund af krigen var festen, efter indbydelserne at dømme, ikke nær af samme omfang som ved Christoffer Billes bryllup i 1637. Nogen sammenligning med dette kan derfor ikke finde sted, men regnskaberne giver os et indtryk

af tidens store forbrug såvel af mad som af drikkevarer. Da regnskaberne førtes ugevis, fra lørdag til lørdag, er det nødvendigt at medtage begge ugeregnskaberne omkring selve bryllupsdagen.

Køkkenregnskabet for ugen 16.—22. oktober 1642 udviser et forbrug af 3 rdl. 1 ort 11 sk. i penge, 2 kroppe, 11 stykker ferskt oksekød, $37\frac{1}{2}$ kroppe og 1 fjerding ferskt lammekød, 40 gæs, 146 par høns, 5 kroppe og 5 retter ferskt vildtkød, 1 krop og 5 retter dådyrkød, 1 krop og 3 retter rådyrkød, 13 harer, 6 skinker, 20 sider flæsk, 34 retter røget oksekød, 7 retter salt oksekød, 22 retter oksekallun og fødder, 2 kroppe røget lammekød, 30 retter salt vildtbrad, 19 svinehoveder, 32 svinerygge, 5 retter svinefødder og maver, 6 medister, 3 kødpølser, 3 oksetunger, 4 lispund bergesk, 2 vorder (en vorder = 10 stk.) tørrede torsk, 4 vorder rokker, 700 tørrede flyndere, 800 tørrede hvilling, 9 snese huggen skuller (rødspætter), 88 retter saltet sild, 73 retter saltet torsk, 16 retter saltet laks, 18 retter saltet ål, 5 retter fersk torsk, $1\frac{1}{2}$ »Negen Augen« (Negenøje = muræne), 2 skok (en skok = 30 stk.), »Rigske Butter« (flyndere fra Riga), $2\frac{1}{2}$ fisk »Raff Reckell« (finnerne og de nærmeste dele af helleflynder), 2 små tønder indsyltede østers, $4\frac{1}{2}$ røget laks, 93 retter ferskvandsfisk, 12 retter boghvedegryn, 36 retter byggryn, $3\frac{1}{2}$ fjerding havregryn, 24 retter ærter, 1 tønde 1 fjerding smør, 6 skæpper $3\frac{1}{2}$ fjerding småt salt, $6\frac{1}{2}$ ottinger hvedemel, 3 ottinger rugmel, $\frac{1}{2}$ tønde eddike, 12 ol og 10 æg, $1\frac{1}{2}$ fjerding sennep, 1 hollandsk ost, $15\frac{1}{2}$ lispund 8 lod tællelys, 85 pd. 4 lod sukker, $2\frac{1}{2}$ pd. ingefær, $2\frac{1}{2}$ pd. peber, 9 lod kardemomme, 11 lod safran, 1 pd. 8 lod kanel, 1 pd. 8 lod nelliker, 11 lod muskatblomme, $10\frac{1}{2}$ lod muskat, 24 lod dansk kommen, $\frac{1}{2}$ pd. annis, $\frac{1}{2}$ pd. spisekommen, 19 pd. svesker, 14 pd. rosiner, 14 pd. ris, 28 pd. mandler, 9 pd. korender, 1 peberkage, 3 alen hårdug, $12\frac{1}{2}$ potter bomolie (olivenolie), 28 lemoner, $6\frac{1}{2}$ potter oliven, 8 potter kapers, 1 otting agurker og $\frac{1}{2}$ bog hvidt papir.

Fra vinkælderen blev der i samme uge udleveret: 6 amer (en ame = 160 potter), $1\frac{1}{2}$ støfken (en støfken = 4 potter), $\frac{1}{2}$ pot rinskvin (966 $\frac{1}{2}$ liter), $4\frac{1}{2}$ amer 13 $\frac{1}{2}$ støfken fransk

vin (774 liter), 10½ støfken 1½ pot malvasier (43½ liter), 17 støfken petersemenvin (68 liter), 1½ støfken allerkantervin (6 liter), 1½ støfken brændevin (6 liter), 1 ame 1 støfken 1 pot vineddike (165 liter) og 1 læst (en læst = 12 tdr.) 2½ tønde (en tønde = 136 potter) ½ fjerding Rostokkerøl (1989 liter).

I ugen 23.—30. oktober, altså bryllupsdagen og festdage-
ne, blev der forbrugt i køkkenet: 11 rdl. 1 ort 6 sk. i penge,
7 kroppe 3 fjerdinge ½ stk. ferskt oksekød, 74½ kroppe
1 fjerding får og lam, 112 gæs, 216 par høns, 43 kalkuner,
14 fedesvin, 25 stegegrise, 23 kroppe og 5 retter ferskt vildt-
kød, 6 kroppe dådyrkød, 9 kroppe rådyrkød, 64 harer, 40
kramsfugle, 7 vildgæs, 2 par vildænder, 36 flæskesinker,
38½ sider flæsk, 20 retter røget oksekød, 12 retter salt okse-
kød, 17 retter oksekallun og fødder, 4 kroppe røget lamme-
kød, 9 retter salt lammekød, 25 retter salt vildtbrad, 8 svine-
hoveder, 24 svinerygge, 12 retter svinefødder og maver, 2
medister, 2 kødpølser, 8 oksetunger, 8 lispund bergefisk, 21
vorder tørrede torsk, 8 vorder rokker, 1000 tørrede flyndere,
1000 tørrede hvilling, 10 snese huggen skuller, 1½ tønde
»Sund maffuer« (svømmeblærer), 103 retter salt sild, 1 fjer-
ding flamsk sild, 83 retter saltet torsk, 15 retter saltet laks,
12 retter saltet ål, 10 retter fersk torsk, 4 indsyltede »Negen
Augen«, 8 skok flyndere fra Riga, 4 »Raff Rechell«, 9 små
tønder indsyltede østers, 1 lille fad »Zerdinckems« (Sar-
diner?), 1 fjerding »Ingemachte« stør (kaviar?), 9 røgede
laks, 302 retter ferskvandsfisk, 24 retter krebs, 12 strå en-
gelsksprutt, 6½ tønner ferske østers, 16 retter boghvedegryn,
68 retter byggryn, 1 skæppe havregryn, 18 retter ærter, 3½
tønne smør, 3 tønner 3 skæpper småt salt, 3½ tønne hvede-
mel, 6 tønner 1 fjerding rugmel, 3 tønner eddike, 53 ol 10
stk. æg, 1½ skæppe sennep, 6 hollandske oste, 1½ skippund
8 lod tællelys, 321½ pd. sukker, 7½ pd. ingefær, 7½ pd. 12
lod peber, 1½ pd. 6 lod kardemomme, 26½ lod safran, 3
pd. 6 lod kanel, 2 pd. 24 lod nelliker, 1 pd. 6 lod muskat-
blomme, 2 pd. 12½ lod muskat, 3½ pd. 8 lod dansk kom-
men, 5½ pd. annis, 1 pd. spisekommen, 98 pd. svesker, 47
pd. 16 lod rosiner, 50 pd. ris, 100 pd. mandler, 43 pd. koren-

der, 6 peberkager, 18 alen hårdug, 16 pd. husblas, 24 pd. pruneller, 17½ potter bomolie, 280 lemoner, 17½ potter oliven, 39 potter kapers, 4 ottinger agurker, 160 oblater, 1 tønde hollandske tvebakker, 4 lispund 11 pd. gulvvoks (der skulle dances!) og 28 bøger hvidt papir.

Til at fugte halsene med under nydelsen af de stærkt krydrede, salte og røgede spiser udleverede vinkælderen i den samme uge 24 amer 10 støfken 1½ pot rinskvin (3881½ liter), 17 amer ½ støfken 1½ pot fransk vin (2723½ liter), ½ ame 12 støfken malvasier (128 liter), 1 ame 2½ pot petersemenvin (162½ liter), ½ ame 8 støfken allerkantervin (112 liter), 11 støfken brændevin (44 liter), 3½ amer 12 støfken vineddike (608 liter) og 4 læster 5½ tønde Rostokkerøl (7276 liter).

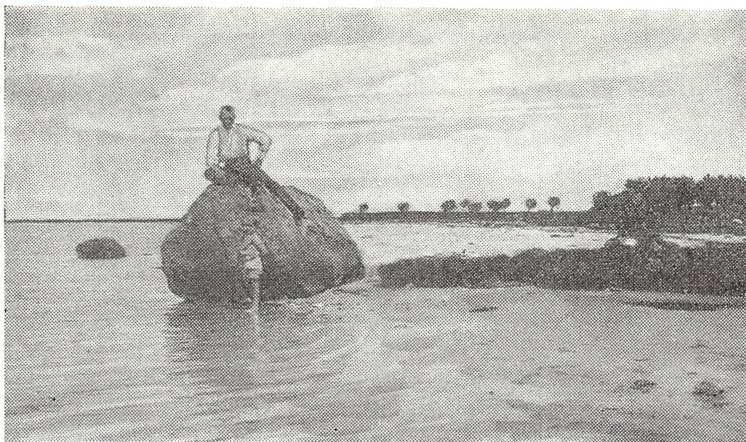
Hvor mange gæster, der har deltaget i festen, ved vi ikke, men at nogen af dem har behøvet at gå sultne og tørstige fra bordet, er der vist næppe grund til at antage. Krigen og prinsens sygdom har vel nok lagt en dæmper på festglæden i hans sidste år, og med hans død 1647 sluttede de glade dage på Nykøbing slot for steds.

Note: Som kilder er brugt »Prins Christian (V)s Breve, udgivne ved C. Marquard og S. O. Bro-Jørgensen«, samt »Christian (V) forskellige Regnskaber. Registrant 108« på Rigsarkivet.

Afd. lærer Niels Stenfeldt:

Træk af livet på Fejø

V (afsluttet)

Fejø's flade kyster.

og dem har jeg ikke gjort nær saa megen Tjeneste, som jeg har gjort Jeppe. Saa vil jeg da bede Jeppe, at han vil sige mig, hvormange Gange jeg begærte Mad hos ham for Penge, som kan være ubetalte, eller hvor tit jeg gik selvbudt («selv-mindt») til Bords, da vil jeg gerne betale, om al min Løn end derover skulde gaa i Løbet. Men dog er det ikke smukt at drage det tilbage igen, som man har én Gang bortgivet. Jeg mindes vel en Gang, Jeppe bød mig til Bords paa en Suppe, men om jeg nu skulde betale Kødets, da tror jeg nok, at jeg nu ikke kunde, førend Jeppe siger mig, hvad Kød det var. — Om Jeppe tænker nu, at han har kun faaet lidet efter sin Stiffader, og jeg derover intet skulde have, da vil jeg bede Jeppe, at han vil gaa til sin Samvittighed, om han ellers har nogen; om det ikke er Synd, at jeg skulde gøre mit for intet, fordi han fik kuns lidet, hvilket var hans egen Skyld og ikke min. Naar han havde ladet sit sønlige Hjerter med Fromhed betee sig mod sin Stiffader, saa kunde jeg fattige, enfoldige Mand været denne Tribulering (Plage) og Kostning foruden« — —

De gamle Fejø Mænd kunde være nogle slemme Slagsbrødre, naar de havde set for dybt i Ølkruset. I Vesterby skete der d. 12. Novbr. 1717 et drabeligt Slagsmaal: »Mændene var gaaet om at pante nogle, som ikke var mødt, skønt

de havde faaet Tilsigelse under 4 Skillings Bøde, saasom Ejerlavet var sindet at sælge Bytyren, og som de var forsamlede udi Lauritz Jensen Friis's Hus i Vesterby at drikke op, hvad de havde pantet, og den Tid det kom saa vidt, at Jørgen Pedersen Skotte skulde klare Bøden, fordi han ikke var mødt, undskyldte han sig, at han havde ingen Penge: de kunde gaa ind i hans Hus og tage Pant, om de havde Retighed dertil; hvortil en af Mændene, Hans Pedersen Færgemand, svarede, at nu havde de intet (ikke) Tid, nu satte de dem til at drikke, men; sagde han: »Du skal betale med Penge, mens du har drukket med os«, derpaa tog han Jørgen Skotte og slog ham imod Jorden; saa viskede han ham først under et Øre og saa under et andet med Næverne. — Den Tid Jørgen stod op, var han blodig. Saa sagde Hans Færgemand: »Det skal du have, fordi du slog mig i Fjor«. Derpaa sagde Jørgen, at det havde han ikke tænkt ham til. »Jo«, svarede Hans Færgemand, »du skulde ikke have draget (slaaet) din Mølle-Nøgle til mig i Aar som i Fjor«. Mens Jørgen stod der, saa Værten i Huset, Lauritz Jensen Friis, at »Blodet var forløbet ham ned paa Bordet, og han havde sagt: »For Guds Skyld, vær snar og gaa ind efter hans Kone, at hun kan hente ham hjem, at han ligger ikke her at dø her i Huset«.

Ofte faldt der »ubekvemme« Ord mellem Fejø Mænd. »Anders Gertsen (hvem vi nu kender) stævnedes Anders Pedersen, Bomand af Vesterby, for, »hvorledes han mig med vred Hu og ubekvems Ord og tillagte Beskyldninger paa min Kirkevej, da jeg gik fra Guds Hus og til mit eget, som var i Søndags otte Dage, den 20. Oktober 1718, har overfaldet«. — Dommeren foreslog Forlig for at undgaa Pengespilde. Ja, Anders Gertsen vilde nok gaa ind paa Forlig, »hvis Anders Pedersen her for Retten vilde tilstaa, at han ikke véd ham ved anden Pløjning i Marken, end ham ved Rette tilkommer, at være gaaet andre for nær, give de fattige en liden Mulkt og ham for Omkostninger give 1 Rdl.« — Det gjorde Anders Pedersen.

Nej, Tonen var ikke altid køn, det ses ogsaa af en Sag, som Skoleholder og Birkeskriver Jørgen Michelsen anlagde

d. 13. Januar 1719 mod Hans Pedersen Skotte i Østerby. Natten mellem den 1. og 2. Januar var der Gilde i Vesterby udi Hans Nielsens Hus, og der var de to med. Der blev spillet Kort, og de to var med i Spillet. »Spillet var Bydekort (en Slags Hasard), og hvad Penge, som kom udi Kredsen, de skulde staa; Vidnet fik »Bydendet« og sagde: jeg byder een Mark. Hans Skotte bad Husmoderen, at hun vilde laane ham en Daler. Da Hans fik de Penge, bød han og een Mark, men Vidnet bestemte sig om og bød kuns 8 Sk., hvorover han og Hans Skotte kom i Klammeri«. Nu blandede Jørgen Michelsen sig deri, og Hans Skotte, som var glad over hans Støtte »begærede af ham, at de skulde drikke Dus, hvortil Birkeskriveren svarede nej. Hans Skotte sagde da: »Mén du, at jeg ikke er saa god som du? Kanske du mén, at jeg skal give Penge til en Skole at opbygge til dig? Gid de faa Skam, alle de, der gør!« Hvortil Jørgen Michelsen svarede: »Jeg begærer det slet intet, lad mig være i Fred, Hans Skotte«. Hans Skotte spurgte ham ad, paa hvad Maade han var kommen ind (til Skriverstillingen), enten ved nogen Skælmestykker eller Filureri og som Fuchssvanser for Præsten, og sagde derpaa, at Skriveren ikke skulde hannem komme paa Prædikestolen (lade Præsten dadle ham fra Prædikestolen) næste Søndag. — Dertil svarede Jørgen Michelsen, at det hørtes vel, at Hans Skotte talte for indførte Ord« (som andre havde sat i ham). — »Nu afdrog Hans Skotte sin Trøje og bød Jørgen Michelsen ud paa Gulvet, men denne svarede: »Lad mig være med Fred, jeg vil intet have med eder at bestille, da det er en god Helligaften« — hvorefter Hans Skotte sagde: »Mød mig herudi Gaarden, saa skal du faa saa mange Ulykker, som der er Blodsdraaber i dig; du est Præstens Fuchssvanser«. Da slængte Jørgen Michelsen sin Kjortel og tog fat paa Hans Skotte, som faldt til Jorden; men Hans Skotte spyttede ham i Øjnene og kaldte ham Præstens Famulus« (Tjener).

Hans Skottes Broder, Peder, skulde ogsaa vidne — han havde ogsaa været til Stede — men han erklærede, at han den Tid var drukken og laa paa en Seng; han hørte nok den Tumult, og at nogen sloges paa Gulvet, men vidste ikke, hvem det var.

Hans Skotte gav sin Modstander en Æreserklæring og tog alt i sig.

Den Skoleholder, Jacob Carstensen, som vi i 1717 saa optræde som »klog« Mand og blive slet lønnet derfor, var atter i 1720 Genstand for slet Behandling, maaske i samme Egenskab. Den 4. Januar stævnedes han Oluf Hansen af Østerby »angaaende Overfald, som imod mig er øvet udi hans Gaard og Hus saavel som uden for Huset, da jeg efter hans eget Tilbud og Sigelse var kommen mit Ærinde at udrette, men jeg maatte fornemme, at jeg ikke havde ventet mig Hug og Slag af Oluf Hansen«. — Der blev først sluttet Forlig mellem dem i Præstens, Mag: Blichfeldts Hus, »men Oluf Hansen har brudt Forliget af Aarsag, han ikke har kunnet bare sig for at snakke derom mere end, som passeret er udi Præstegaarden«. Og nu blev Sagen foretaget, og Bomanen maatte bøde.

En Tingdag, den 6. Maj 1719, da en Prokurator fra Laaland kom herfor at virke i en Sag, var hele Tingapparatet i Orden, kun Hovedmanden, Birkedommeren, manglede. Den fremmede Mand blev da vred og indførte en skarp Paatale heraf i Tingbogen:

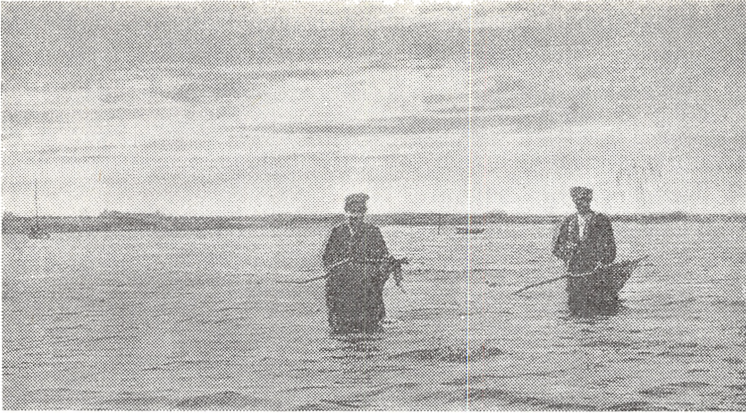
»Monsieur Christian Schönning fra Bierritzgaard udi Laaland, som her paa Fæø Land i Gaar den 5. Maj 1719 om Aftenen ankom og i Dag den 6. Maj godt betids, naar Ting og Ret efter Hans Majestæts Lov bør sættes og holdes, haver indfundet sig udi Birkedommer, Seigneur Jens Madsens Hus, hvor Fæø Birketings Retssted til Holdelse er, og da til Kl. 4 slæt ud paa Eftermiddagen opholdet sig i Mening, at Jens Madsen som forordnet Dommer her paa Fæø sig skulde have indfundet sit Dommersæde at beklæde og da imodtaget det af Jeppe Jensen her paa Landet boende til Hans Pedersen Skotte, paa hvis Vegne Mons. Christian Schönning sig haver indfundet, saa haver Jens Madsen sig ikke indfundet og ej er beskikket nogen Sættedommer, men Skriveren her ved Retten, Jørgen Mikkelsen Hjort var til Stede ligesom de 8 Mænd, som ellers skulde været Stokkemænd: Jørgen Mogensen, Hans Olufsen, Hans Pedersen Løjet, Michel Hansen, Jens Hansen Raagøe, Jens Hansen

Aagesen, Hans Christoffersen og Jørgen Hansen. — Baade i Gaar og i Dag har her været godt Magsvejr, saa han kan ikke klage derover (hvis Birkedommeren havde været udenø's, mener han); det skal alle have i Minde. Og efterdi alt nu er saa langt henne paa Eftermiddagen, fortsætter han sin Rejse igen til Laaland«.

I disse Aar opkom Tanken om at bygge Skoler for Almuen, og skønt vi først i 1741 fik en her, havde man i 1720 Kig paa en Jord at bygge den paa; og det var Præsten, Magister Peder Blichfeld, der den 13. Septbr. 1720 »klagede over, at Jacob Rasmussen Væver havde lagt Beslag paa et Stykke Gadejord i Vesterby; Præsten spurgte Bomændene, om det ikke var den Plads, som menige Almue havde tænkt at lade bygge et Skolehus og helst der, saasom menige Almue for deres Børn havde lige nær til Skolen, og at der er en Del Tømmer købt til at lade bygge Skolen, og en af Byens Mænd havde allerede lagt Penge til at købe mere. Jeg véd intet bedre at foreslaa end en Skoles Opbyggelse, og det er min eneste Motive til at tale paa dette Stykke Jord«. — Naa, Væveren fik foreløbig Lov til at benytte den hidtil unyttede Jord, og saadan gik det trods al god Lyst og Vilje i over 20 Aar.

Tiden var ikke kommen endnu, da en Skole for Ungdommen ansaas som en uomgængelig nødvendig Institution; ej heller vidste man andet at gøre for en stakkels vanfør Person end at lade tigge for ham; derom taler denne Notits:

»Oluf Hansen af Vesterby, som er et vanført Menneske, om han maatte bekomme et Tingsvidne dermed at bevise sin Væmodighed og armelige Tilstand, dernæst at forevise den for Deres høje Excellence, højjædle og velbaarne Hr. Stiftamtmand med allerunderdanigst Bøn og Begæring, at Oluf Hansen maatte forloves (faa Lov til) at besøge (søge) Godtfolk i deres Huse i Laaland og Falster, og som han ikke selv for sin store Bedrøvelse, i Henseende til, at han hverken kan staa eller gaa, men maa krybe paa Jorden, er derfor begærendes, at en anden for ham maatte tillades at besøge Godtfolk om, hvad Almisser i Guds Navn og efter deres eget Behag vilde meddele«. — Alle kendte hans Tilstand, og han

Fejø's flade kyster.

fik Tingsvidnet. De vidnede, »hvorledes Vorherre havde paa-lagt hannem med saadan en elendig Tilstand paa sit Legeme af Værk og Brud, at hans hele Kropp nederste Del er ganske død og derfor »Krøbber paa sin Rompe og Hænder« og intet til sin Føde kan fortjene, men efter hans egen Bekendelse er 46 Aar af Alder, hvilken Elendighed han haver været be-ladt med, siden han var et Barn«. Saa bad de, om der maatte blive lyst for ham af Prædikestolene paa Laaland og Falster og samlet lidt til ham i Kirkerne.

Man læser ofte om Forbud mod, at to, der var i Slægt med hinanden, maatte indgaa Ægteskab; det var ikke af racehygiejniske Hensyn, for derom havde man intet Begreb i gamle Dage, det var af religiøse Grunde, støttet paa gammeltestamentlige Bud, som maaske oprindeligt var fremgaaet af Hensyn til Afkommets Sundhed og Kraft. Men nu fra 1720 løsnedes Baandet noget; man kunde, naar man da ikke var for nær i Slægt, faa kongelig Tilladelse til Giftermaal. Den 16. Septbr. 1720 hedder det: »Vi Frederik den Fjerde osv. bevilger og tillader, at Jeppe Jensen og Maren Jeppes-daatter paa Fæøe under vort Land Laaland maa udi Ægte-skab sammen komme, uanset at hun skal have været hans forrige, afgangne Hustru udi tredie Led beslægtet, dog skal de efter deres Midler og Lejlighed til næste (nærmeste) Hospital noget udgive«. Otte Dannemænd vidnede om deres

Slægtskab, deriblandt Morten Hansen Krog, Lars Jensen Friis og Hans Pedersen Løyet. — Nogle flere, senere Exempler: i 1740 (d. 1. Juli) kom en lignende Tilladelse til Giert Andersen (en Sønnesøn af vor gamle Birkefoget, Gert Frederiksen) og Birthe Hansdaatter, Bønderfolk af Fæøe«; den 9. Septbr. 1740 for Lauritz Jensen og Bodil Hansdaatter, som var beslægtede i 3'die Led, Næstsøskendebørn. — I 1755 (d. 13. Juni) var man naaet til at tillade Ægteskab imellem Søskendebørn: »Hans Pedersen Skotte og Anna Hansdaatter, afgangne Frantz Nielsens Efterleverske«. Det var dog ham og den døde Mand, der havde været Søskendebørn. Øvrigheden greb stærkt ind i alle Forhold.

Den 2. Oktober 1722 læser vi om Øvrigheds-Strengthed:

Amtmanden lader indføre i Tingbogen til Oplæsning og Indskærpelse:

»Som fornemmes, de fleste af Indbyggerne paa Fejø paa drager sig Tid efter anden en anselig Restance af Kongelig Majestæts Kontributioner, som omsider maa befrygtes hos en Del at blive uvisse til Afgang i Hans Majestæts Interesse, sær helst de, der hæfter paa de smaa Gaardparter, som knap indbringer den bare Føde og Underhold til de paaboende Folk og Familier, som iblandt kan findes saa store som ved hele Gaarde, saa intet derfra kan blive tilovers til Skatternes Betaling — da paa det at slige skadelige Følger, som Gaardenes Deling i de smaa Kvart- og Ottendedelsparter forarsager, kan blive forekommet, finder jeg fornødent til Kongelig Majestæts Interesses Konservation herved at tilkendegive og alvorligen forbyde, at ingen herefterdags maa understaa sig ved Køb og Salg eller i andre Maader at separere og afdele nogen hel Gaard udi mindre Part end til Halvparten, langt mindre at forringe og afdele nogen af de nu allerede separerede enten halve eller Fjerdedelsparter til mindre Parter, end de nu er, under vedbørlig paafølgende Straf«. — Ved Dødsfald skal de smaa Parter købes ind under Gaarden igen.

Mange Gange fulgte med Pengebøder for mindre Forseelser, ved Sladder og Skændsmaal, en arbitrær Straf, der kunde afsones hjemme, uden at Synderen blev nødt til at

tage til Nykøbing, nemlig at staa i Gabestokken, op ad en Pæl med en Jernring til at spænde om Halsen. Lad os læse en Udtalelse derom, som faldt den 19. September 1723: »Naar den under Fejø Birk hørende Almue godvilligen og uden ringeste Tvang vil bekoste 2 dc Gabestokke, nemlig en paa Fejø og en paa Fæmø, er det gerne tilladt, hvorudi de maa udstaa Exekution, som deslige straks efter Fortjeneste bør lide. Deslige Exekutioner kan ske ved Kaldsmændene eller Bysvendene, som derfor nyder deres Betaling af dem, som Exekutionen udstaar«. — Der stod de til Haan for alle en Time om Formiddagen og en om Eftermiddagen.

En Advarsel som følgende viser, hvor langt Tyranniet med Bønderne i Landet var naaet, den truende Tone er ikke til at misforstaa: Husfogeden ved Nykøbing Slot havde faaet kongelig Tilladelse til ene at lade fiske i de ferske Vande paa vore tre Øer og lod indføre i Tingbogen: »Sognefogeden paa Fejø haver at gaa Husfogeden ved Nykøbing, ædle Jens Gymos til Haande i, hvad han forlanger, være sig ved Folk til Hjælp at trække Vaad, Befordring til Lands og Vands og andet deslige Arbejde. Og som mig er forebragt, at en og anden betjener sig af Fiskefangsten udi de ferske Vande paa Øen, saa hvis Fogeden eller Bymændene faar det at vide og ikke anmelder det og ikke anholder Synderne, som fordrister sig til at fiske der, og tager fra dennem alt Fiskeredskab, de haver med sig, saa skal de, hvad og hvem de end er, Foged eller Bønder, have deres Gaards Fæste forbrudt og desuden vedbørligen vorde straffet«.

Hvad den Kvinde havde gjort for at faa saa haard en Straf, som vi nu skal læse om, vides ikke, der staar blot: (den 18. April 1727): »Den fra Fejø (til Nykøbing Slot) overkomne Delinkvent, Mette Christensdatter, haver nu efter den hende ergangne Dom udstaaet sin Straf, men som hun ikke havde noget at betale Posterne med, enten for Arrestpenge eller for Skarpretterens hafte Umage med »at pitske« hende under Foregivende, at hvad hun er Ejer af, haver hun indtil videre ladet henbringe til Birkedommeren paa Fejø, saa vilde han med forderligste betale Slutteren det, ham herudinden (heri) tilkommer, som beløber sig in alles til 1

Rdl. 8 Skilling, hvilket han udi fornævnte Kones Effekter igen kan gøre sig betalt«.

Af og til vistes der Bønderne nogen Imødekommenhed fra Myndighedernes Side. Amtmand Landorph besøgte i 1727 Fejø og skrev den 29. Oktober derom til Biskop Lodberg:

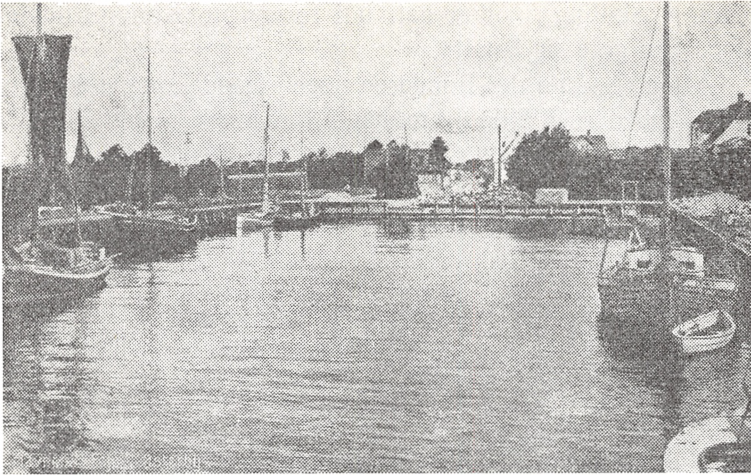
»Som jeg for 14 Dage siden haver været paa Fejøe, og menige Almue kom til mig og klagede over efterskrevne 3 Poster, nemlig:

1) at deres Kirke var meget brøstfældig, og at den liden Reparation, Deres Højærværdighed derpaa haver ladet gøre, ikke var nær tilstrækkelig eller saa forsvarlig, som den burde at være;

2) at de ingen Klokke udi mangfoldige Aar haver haft i deres Kirke, men maatte søge Kirken paa et eget Beram (paa Lykke og Fromme), ligesom de kunde træffe paa, hvorover en Del somme Tider kom for tidlig og somme Tid for sildig, saa at de formodede endeligen at maatte faa en Klokke igen;

3) at de frem for alle andre Steder maatte betale Jorden til deres Lig, da dog Sognemænd ved alle andre Kirker, som giver Tiende, haver Jorden fri for dem selv; — da, som jeg skønner, at deres Begæringer er billige og juste (retfærdige), om Deres Højærværdighed da vilde føje den Anstalt, at disse Poster jo før jo bedre kan blive remederede« (bragt i Orden).

Over den Birkedommer, Jens Madsen Nakskovs Død hviler der noget mystisk, som Amtmandens Brev viser; han skrev den 12. December 1727 saaledes til Præsten paa Fejø, Hr. Hans Mejer: »Efter de mig tilsendte Attester om Jens Madsen, forhen Birkedommer paa Faijøe hans dødelige afgang kand hans legeme ikkon begraves og det iofør io bædre, hvilket er giensvar paa Deris bærede. For seniste beviste Høflighed Takker ieg. — — Landorph«. — Først den 30. Oktober 1728 sluttedes Skiftet efter ham. Hans Enke hed Karen Mortensdatter, og Lavværge for hende blev Sønnen af vor gamle Birkefoged Gert Frederiksen, Anders Giertsen. — Da Birkedommer Jens Madsen var død, skrev Amtman-

Havnen i Østerby.

den til Amtsforvalteren (d. 23. Dec. 1727) og bad ham »proponere en forstandig Mand der paa Øen, som kunde træde i den døde Birkedommers Sted, indtil nogen virkelig af Hans Majestæt vorder konstitueret, og synes hand, at Anders Giertsen dertil kand være beqvem, kand hand paa ham gjøre forslag«. Det gjorde han, og Anders Giertsen blev konstitueret foreløbig den 29. Decbr. 1727; men allerede d. 5. Marts 1728 var hans Dommertid omme, da kom *Anders Luthermann* med kongelig Udnævnelse hertil. Det var da ham, der sluttede Boet efter den afdøde Birkedommer. Han var død som en fattig Mand, Boets Formue var paa kun 168 Rdl. 1 mk. og 1 Sk., mens Gælden var dobbelt saa stor. — For at blive ved dette Dommerembede skal det fortælles, at Birkedommer Andreas Luthermann døde allerede i Foraaret 1729, og at der i Stedet for ham udnævntes *Christian Frandsen* (d. 22. Maj 1729). — Vor Birkeskriver her, Jørgen Michelsen Hiort (omtalt før) har ikke vidst, at denne nye Mand allerede var udnævnt, men blot ikke endnu var kommen hertil, fordi han først skulde afvikle sit forrige Embedes Forretninger; han ansøgte da den 25. Febr. 1730 om at blive Birkedommer. Vi vil læse hans Ansøgning med hans egen Retskrivning:

Rdl. 8 Skilling, hvilket han udi fornævnte Kones Effekter igen kan gøre sig betalt«.

Af og til vistes der Bønderne nogen Imødekommenhed fra Myndighedernes Side. Amtmand Landorph besøgte i 1727 Fejø og skrev den 29. Oktober derom til Biskop Lodberg:

»Som jeg for 14 Dage siden haver været paa Fejøe, og menige Almue kom til mig og klagede over efterskrevne 3 Poster, nemlig:

1) at deres Kirke var meget brøstfældig, og at den liden Reparation, Deres Højærværdighed derpaa haver ladet gøre, ikke var nær tilstrækkelig eller saa forsvarlig, som den burde at være;

2) at de ingen Klokke udi mangfoldige Aar haver haft i deres Kirke, men maatte søge Kirken paa et eget Beram (paa Lykke og Fromme), ligesom de kunde træffe paa, hvorover en Del somme Tider kom for tidlig og somme Tid for sildig, saa at de formodede endeligen at maatte faa en Klokke igen;

3) at de frem for alle andre Steder maatte betale Jorden til deres Lig, da dog Sognemænd ved alle andre Kirker, som giver Tiende, haver Jorden fri for dem selv; — da, som jeg skønner, at deres Begæringer er billige og juste (retfærdige), om Deres Højærværdighed da vilde føje den Anstalt, at disse Poster jo før jo bedre kan blive remederede« (bragt i Orden).

Over den Birkedommer, Jens Madsen Nakskovs Død hviler der noget mystisk, som Amtmandens Brev viser; han skrev den 12. December 1727 saaledes til Præsten paa Fejø. Hr. Hans Mejer: »Efter de mig tilsendte Attester om Jens Madsen, forhen Birkedommer paa Faiøe hans dødelige afgang kand hans legeme ikkon begraves og det iofør io bædre, hvilket er giensvar paa Deris bærede. For seniste beviste Høflighed Takker ieg. — — Landorph«. — Først den 30. Oktober 1728 sluttedes Skiftet efter ham. Hans Enke hed Karen Mortensdatter, og Lavværge for hende blev Sønnen af vor gamle Birkefoged Gert Frederiksen, Anders Giertsen. — Da Birkedommer Jens Madsen var død, skrev Amtman-

Havnen i Østerby.

den til Amtsforvalteren (d. 23. Dec. 1727) og bad ham »proponere en forstandig Mand der paa Øen, som kunde træde i den døde Birkedommers Sted, indtil nogen virkelig af Hans Majestæt vorder konstitueret, og synes hand, at Anders Giertsen dertil kand være beqvem, kand hand paa ham gjøre forslag«. Det gjorde han, og Anders Giertsen blev konstitueret foreløbig den 29. Decbr. 1727; men allerede d. 5. Marts 1728 var hans Dommertid omme, da kom *Anders Luthermann* med kongelig Udnævnelse hertil. Det var da ham, der sluttede Boet efter den afdøde Birkedommer. Han var død som en fattig Mand, Boets Formue var paa kun 168 Rdl. 1 mk. og 1 Sk., mens Gælden var dobbelt saa stor. — For at blive ved dette Dommerembede skal det fortælles, at Birkedommer *Andreas Luthermann* døde allerede i Foraaret 1729, og at der i Stedet for ham udnævntes *Christian Frandsen* (d. 22. Maj 1729). — Vor Birkeskriver her, *Jørgen Michelsen Hiort* (omtalt før) har ikke vidst, at denne nye Mand allerede var udnævnt, men blot ikke endnu var kommen hertil, fordi han først skulde afvikle sit forrige Embedes Forretninger; han ansøgte da den 25. Febr. 1730 om at blive Birkedommer. Vi vil læse hans Ansøgning med hans egen Retskrivning:

»Høyædle og Velbaarne

Hr. Justitz Raad og Amtmand! Høybydende Herre!

Som Gud hafver hen Kaldet dend forrige Birkedommer. Sl. Andreas Lutherman, nu vacerer Embedet (der er Vacance), Skulle det da icke Ved saa Naadig Een Herres forbøn falde til Skrifveren, som i saa mange Aar har holdt Bog, ungefæhr i 16'ten, saa ieg underdanigst vil vente een Naadig Bønhring. Jeg haaber allerunderdanigst Deris Naadig Bønhrørelse og Høy Gunstig Resolution paa denne min allerunderdanigst ansøgning, Dend Naadige Gud, der belønner dend minste med den største med sin Runde og Rige Velsignelse i alle haande Aandelige og legemlige gode Ting til Høyædle Self og gandske Høyadlige Familie, der om Jeg beder og lever.

Fiæoe d. 25. Febr. A^o 1730.

Høyædle og Velbaarne Hr. Justitz Raad og Amtmands
Allerunderdanigste tienner

Jørgen Michelsen Hiort«.

Som vi ved, fik han ikke Embedet.

Hvad og hvem der har bragt Jørgen Borre i Miskredit som Værge, ved vi ikke, men Amtmanden tager ham da i 1727 (den 23. Decbr.) i Forsvar: »Som Jørgen Hansen Borre af Østerby paa Feyøe har beklaget sig for mig, at han nu formenes ej længer at maatte være Værge for en Del Arvegods, hans Børn skal have, da han dog samme længe har været. og til desto bedre Forsikring for dem har han sat saadant Arvegods udi en god Ejendom der i Byen, og tillige anholder om fremdeles at maatte have Ober-Inspektion dermed; saa synes billigt, at han beholder den, helt siden Godset staar paa et sikkert Sted, med mindre Hr. Amtsforvalter noget vigtigt derimod haver at erindre, som kan være hinderligt; er det saa', bør det ham efter lovligt Bevis at godtgøres«.

Den Lauritz Lauritzen, der omtales andetsteds, gik det svært tilbage for, han fremstillede selv sin Nød for Amtmanden den 5. Decbr. 1728: »Jeg fattige Mand vilde vel end een Gang i dybeste Ydmyghed andrage min usle og slette Tilstand for Deres Velbaarenhed i den Tanke: nogenledes at

erlange Deres naadgunstige Hjælp og Assistance. Deres Velbaarenhed véd, at jeg forhen har giort Dem bekendt, at jeg er skilt ved min Gaard, som jeg ellers i 47 Aar har svaret alle Kongelige Skatter af, indtil nu paa en 2 Aars Tid, da jeg af Mangel og Misvækst paakom, som overgik alle andre her paa Øen, har paadraget mig en Restance af en Summa Penge, hvorfor Øvrigheden hovedkuls imod Mistanke har udstødt mig fra Hus og Hjem og vurderet, hvad jeg havde af Bæster og en Del Boskab, og overdraget saadant til en anden, som nu deraf er ejende. Da som jeg i saa' Maade nu paa min gamle Alder — han var formentlig 64 Aar gammel — næsten 70 Aar med Hustru og trende smaa, umyndige Børn, af hvilke den ene er vanfør, og liden Hjælp er ventende til Bedring for det, sidder i en ganske ynkværdig og miserabel Tilstand, saa vi jammerlig maa krepere for Hus og Hjem og vidtløftig Underholdning, idet det meste os saaledes er frataget og lidet os efterladt af den ringe Fattigdom, vi havde, undtagen Øvrigheden skal have anordnet os hos de, som Gaarden er overladt, en 168 Daler til at købe Hus for og ellers 2 Tdr. Korn aarlig samt tvende Faar paa Foder, saalænge jeg lever; og naar Gud bortkalder mig, »har min Kone og fattige smaa intet at leve af, hvilket er ganske lidet baade til at underholde os alle med saavelsom til Husets Køb«. — Nu paastaar han, at Gaarden, der blev taget fra ham, var taxeret for lavt, og beder Amtmanden efterse Regnskabet. »Fæøe den 5. December 1728. Deres allerunderdanigste, evige tienner Lauridtz Lauridzen«. — Amtmanden bad Amtsforvalter Teichmann undersøge Sagen; det gjorde han og kom til et andet Resultat end Ansøgeren: — »Manden Lars Larsen' skylder Madame Anna sal. Lars Povelsens 148 Slettedaler og 3 mk.; han godtgør udførligt, at Mandens Fremstilling er løgnagtig. »Han har intet spart at fremføre end det, som er Løgn, hvilket forhaabentlig Hr. Justitsraad klarlig vil befinde. Saa vil jeg og ydmygst formode, han derfor tilbørlig vorder straffet«.

Da der i 1728 var overgaaet Hovedstaden en mægtig Brand, som lagde over en Trediedel af Byen i Aske, blev det paalagt alle Embedsmænd i Landet at hjælpe med Penge.

Vor Præst, Hr. Mejer, havde ikke for store Indtægter, men han maatte af med 10 Rdl. 3 mk. i 1729, og i 1730 endog 16 Rdl. 3 mk. — Degnen slap med 4 Rdl.

Samtlige Gejstlige i Fuglse Herred indbetalte i 1729: 227 Rdl. Sikkert har disse Kirkens Mænd klaget over de mange Penge, de maatte af med. — Ogsaa Smaamænd havde Grund til Klager som nu denne Mand, der den 14. Marts 1731 skrev til Amtmanden. Da han selv har skrevet sit Brev, meddeles det her med hans originale Retskrivning:

»Høy ædle og Velbaarne Hr. Justitz Raad og Amtmand.

Jeg fattige mand er Aarsaget at beklage mig for Hr. Justits-Raad, angaaende den Restands, som ieg er Kongen Skyldig, som (er) 100 Rdl., saa Hr. Amtsfor Valter theih Mand (Theichman) strenger mig saa hart, at han vil ausionere mig gaard og gods nu, ieg haver betalt til Kongen i Jaar (i Aar) 30 Tdr. Korn, og ieg haver hauft een Deel Børne goods inde, som ieg har maat betalt i diisse Aaringer, saa ieg iche kand kome Kongen mere til betaling i Jaar. Vil der for ydmyg beede, at Hr. Justits Vil gifve mig de lation (Dilation: Udsættelse) til først komende Michel: (Mikkelsdag), saa Vil ieg gifve Kongen alt det, ieg høester, i betaling, og vies (hvis) iche, da maa de gierne holde Ausion hos mig paa deet. Om Hr. Justis Raad Vil være mig saa naadig, at ieg maa beholde min gaard ind til den tiid, at jeg iche Skal gaa saa' fra ham (Gaarden) for 100 Rdlr. Skyld, forbliver altied Hr. Justits Raads under daniste Tienere.

Fejø' d. 14. Marti 1731.

Morten Mortensen«.

Det var da helt godt skrevet af en Mand, der ikke kan have besøgt nogen Skole, eftersom her først kom en saadan i 1741.

Her var 2 Møller paa Fejø, men i 1731 mente en Mand, at der trængtes til en tredie. Han indsendte en Ansøgning til Amtmanden om at maatte opføre en (d. 30. Juli):

Højædle og Velbaarne Hr. Etatsraad og Amtmand!

Min naadige og højbydende Herre!

Som Almuen her paa Landet idelig besværer (»besværer«) sig over, at de ej i rette Tid kan faa formalet paa de

tvende herværende Møller saa meget, som de til Nødtørft behøver, saa har jeg efter en Del af Almuens Begæring til mig resolveret (besluttet) at ville opføre en ny Mølle der paa den gamle Mølles Grund for at male for enhver, saa ingen herefter skal lide Trang derfor, dersom det maatte behage min naadige og højbydende Herre at give mig Permission (Tilladelse). Det sigter til det gemene Bedste, hvorefter jeg ingenlunde tør tvivle om en naadig Bønhørelse, men forbliver i dens Ervartning (i Forventning derom) i største Veneration (Ærbødighed) saa villig som skyldig.

Højædle og velbaarne naadige og højbydende Herres underdanigste Tjennere.

Fæøe d. 30. Julii 1731.

Hans Æreboez«.

Anbefalere: Lars Larsen, Jacob Hansen (egen Haand), Hans Rasmussen, Jørgen Jensen, Jochum Hansen Lerche, Jens Olufsen, Peder Hansen Baiche, Hans Olufsen, Oluf Hansen, Jens Hansen, Peder Rasmussen (egen H.), Oluf Niels Søn (egen H.), Hans Peders Søn Løyet (egen H.), Morten Mortensen, Albret Olufsen, Giert Andersen (egen H. vel en Søn af Anders Giertsen), Michael Lauritzen (en Søn af den længst afdøde Præst, Hr. Lauritz Hansen?), Jens Rasmussen og endelig Præsten:

(se Præsterækken Nr. 14).

H. Meyer.

Amtsforvalteren, der blev raadspurgt, svarede, at Mølleren i Vesterby, Jørgen Skotte, »som ikke alene holder sin Mølle uforsvarlig, foruden at den underste Sten ikke er af nogen Værdi, ja, han og til Almuen at tjene har været uvillig«, at han bliver afskediget, og at en anden faar den«. Tre Møller paa Fejø kan ikke trives samtidig.

Nogle Aar senere fik Mølleren i Østerby Tilladelse til at bygge sig et Beboelseshus (1738, den 7. Maj): »Mølleren Tobias Ibsen i Fejø Østerby, som ikke kan faa noget Hus til Købs, maa opbygge sig et Hus af 4 Fag paa det Sted ved Mølleledet paa Gaden, som Bønderne hannem forhen har forundt, og han skal deraf svare aarlig Fagskat, besynderlig (især) da det er til Hans Majestæts Jordebogs Forfremmelse«.

Samme Aar fik de her en ny Sognefoged, som Amtmanden skrev den 2. April 1738: »Jeg sender herved Bestallingen

Parti fra Østerby.

til Niels Christensen Degn i Vesterby at være Sognefoged paa Feyøe i den afdøde Jens Rasmussens Sted. Efter Amtsforvalterens Forslag er jeg ganske forsikret om denne Mands Dygtighed til at forestaa og betjene Sognefogedtjenesten«.

Som tidligere omtalt ses det, at Kirken i 1727 var forfallen; Amtmanden tilraadete en Istandsættelse, som først nu i 1740 blev foretaget. Præsten Hr. Mejer var afløst af Hr. Andreas Desington (Præsterækken Nr. 15). Da blev Kirken synet, og der blev skrevet: I Taarnet skal de »forraadnede« Mursten fornys, de østre Kamme paa Kirken og Koret behøver at opmures paany, de tvende Piller vesten for Klokketaarnet skal saa godt som af ny opmures; Murværket overalt behøver at skures og Fugerne med ren Kalk at bestryges. — Udgifterne beregnes at ville blive 160 Rdl. 5 mk. og 6 sk. — Sognepræsten, Hr. Desington skal tilsé Arbejdet og efterhaanden udstede Attest, saa Murermester Trap kan faa Pengene udbetalt.

Ogsaa i 1759 var der Reparation paa Kirken (for 138 Rdl. 1 mk. 12 sk.). Det flade Loft i Kirken blev udbedret; det var ganske forraadnet. »En Dør i Kirkens nordre Side (Kvindedøren), som ikke bruges og giver megen Trækvind, skal tilmures; dertil skal bruges 700 dobbelte Flensborgersten«. —

»Seks Fag Vinduer i Kirken, som er af Ælde ganske forfaldne, skal erstattes af andre, udi hvert Fag 3 Vinduer, 65 Tommer brede og 3 Alen høje«.

Den 16. Decbr. 1740 kom her et Brev fra Amtmanden til vor ny Birkedommer, *Frantz Hagedorn*, med Meddelelse om, hvorledes der skulde gaas frem med et Skib, her var strandet. Birkeskriveren, *Monsieur Friderich Pintzfeld* fik Ordre til at give de skibbrudne al fornøden Assistance med at losse Skibet og redde, hvad reddes kunde; han skulde undersøge Mandskabets Navne og Hjemsted og deres Papirer, forhøre, om Lasten var assureret. Han skulde ikke opskrive Priserne paa de reddede Sager og ikke føre noget af det bjergede Gods fra Øen. — I 1742 strandede her atter et Skib. Den 5. April staar der i Amtmandens Kopibog: »Sognefogeden paa Fejø, Niels Christensen (Degn, se om ham ovenstaaende) har meddelt, at Natten mellem d. 24. og 25. Martii er der paa Vejrø strandet et Fartøj, 3 Læster drægtigt, hjemmehørende i Faaborg. Det skal være saa beskadiget, at det ikke kan bjerges. Nu skal Birkeskriver Msr. Pintzfeld drage derop og undersøge Fartøjets Last og Papirer og sørge for, at Skipperen faar al mulig Assistance af Vejrø og Fejø Mænd; endvidere skal han sørge for at holde Auktion over den bjergede Korn-Last; og han skal have fri Befordring til og fra«.

Den 14. Septbr. 1742 havde et Ægtepar haft den Sorg at miste et lille Barn ved et Ulykkestilfælde. I den Anledning skrev Amtmanden i et Brev til vor Præst, Hr. Desington: »En af Deres Velærværdigheds Sognemænd ved Navn Rasmus Nielsen Badike melder mig under 14. hujus (dennes), hvorledes hans lidet Pigebarn, paa andet Aar gammelt, er ved en ulyksalig Hændelse samme Dag falden udi en Kedel paa Hovedet, hvorudi ungefær var en Otting Malt, som stod i Stuen, og der udi et Øjeblik bleven kvalt. Da endskønt Hans Hansen og Hendrik Nielsen med Underskrift attesterer Begivenheden saa' at være sket, saa har jeg dog til min Sikkerhed fundet fornødent at tilskrive Birkeskriver Pintzfeld om at foretage et lovligt Syn over det døde Barn og derved skønne, om det ikke paa anden, voldsom Maade maatte

være ombragt, hvilket Syn mig derefter tillige med Deres Velærværdigheds gode Mening om Forældrene ikke efter Loven for Skødesløshed bør at anses, maatte tilsendes; da Barnet, efter at Synet er taget, kan efter christelig Sædvane stedes til Jorde«.

Amtmanden skriver ogsaa om en Plage, der har ramt Bønderne her; det er vel Oldenborrelarver, det gælder: »Fejø Bønder har indsendt en Memorial angaaende at nyde Moderation paa deres Skatter, fordi et Slags skadelige Orme skal fra Roden have afædt deres Korn. Der skal synes af 4 uvildige Mænd: saa hvis det forholder sig, som de skriver, kan de maaske soulageres (lettes) udi indeværende Aar«.

Atter klagedes der, og d. 14. November blev Amtsforvalter Teichman beordret til at »forfatte en Fortegnelse over Bøndernes Restancer. For Fejø Lands Beboere beløber de sig til 413 Rdl. 91 sk. Han skal skønne over, hvormeget der kan være at vente hos de forskellige Restanter, og om de kan erholdes hos de ved Dødsfald og Uformuenhed ramte«.

Der havde længe været talt om at faa en Skole eller to her paa Fejø og de andre to Øer, men det var blevet ved Talen. Amtmanden skrev da saaledes i 1741 (d. 15. Juli): »Det er ej videre avanceret med Skolernes Opbyggelse og Indretning paa de trende Øer: Fejø, Fæmø og Askø. Der spørges stadig om Overslag; siden paa Øerne ej skal findes saa habile (dygtige) Tømrer- og Murermestre, som slige Huse paa Bonde- og Landsbyvis kunde opbygge og dertil Overslag gøre, — saa for at undgaa Udsættelse har jeg ladet Overslag gøre af to erfarne Landsbyhaandværksmestre her fra Falster. Til en Skoles Bygning maa bruges 34 Rdl. 3 mk. og 5 sk. efter Overslaget«. — Kun i Østerby skulde der bygges en ny Skole, i Vesterby skulde der foretages en lille Tilbygning til Degneboligen, og der skulde Degnen saa være Lærer. Og Arbejdet begyndte, men det gik trevent, da Bønderne ikke var ret villige til at besørge det gratis Hjælpearbejde, der forlangtes. »Bønderne vil ikke hjælpe til med Bræder og Tag til de allerede oprejste Skoler. Der skal alvorligen drives paa de modvillige Bønder, at Hans Majestæts allerhøjeste Vilje kan blive efterlevet«.

Næste Aar, 1743 tilskrev Amtmanden, Rosenørn, vor Præst, Hr. Desington (den 17. April): »Kongen har resolveret, at Skoleholderen udi den nyopbyggede Skole i Østerby paa Fejø er fra Nyaar tillagt følgende Løn:

1) 24 Rdl. udi Penge (betales uden at han skal gøre Overrejse hertil) af Lysepenge af Falsters og Øernes Kirker.

2) 6 Skovlæs Brænde fra Falster; de skal skoves og hjembringes af Bønderne her om Skolen.

3) 1 Lispund (16 Pd.) Hø og 1 Lispund Halm af hver Tønde af Skolens underliggende Hartkorn.

4) Fri Græsning iblandt Bøndernes Kvæg til 2 Køer og 6 Faar.

5) 1 Mark dansk aarlig af hver Husmand, som har skole-søgende Børn.

Saa er og Degnen ved Skolen i Vesterby tillagt:

1) 6 Rdl. aarlig i Penge.

2) 3 Skovlæs Brænde.

3) Græs og Foder til 1 Ko og 6 Faar.

Hr. Desington skal nu offentliggøre dette for Bønderne. Instruxen er som den af 1721 for Skoleholderne ved de kongelige Rytterskoler, et Exemplar af den skal opslaaes i Skolestuerne. Inspektion kan hverken Amtmand eller Provst have (for den fjerne Beliggenheds Skyld), saa overdrages den til Hr. Desington, »ikke paatvivlende, at De jo efter Embedspligt og det gode, som jeg kender hos Dem, haver nøje »opsuifor« (Opsyn) med, at Skoleholderen og Degnen flittig læser for Ungdommen og derover kvartaliter (hvert Fjerdingaar) oversender mig Deres Attest«.

Skolerne kom nu i Gang; og Forældrene betalte rigeligt deres Skolepenge, endda rigeligere, end der behøvedes. Den 25. April 1744 fik Hr. Desington et Brev derom fra Amtmand Rosenørn, hvori han skriver, at der er oppebaaret flere Skolepenge, end der er Brug for, saa nu skal Præsten købe Bøger til fattige Skolebørn for dem. Fejø faar til sine 2 Skoler 25 Rdl. 1 mk. 15 sk. »Og ellers saa tit Deres Velærværdighed efter Embedets Pligt inspicerer Skolerne og undersøger Skolemestrenes Forhold, skal De dermed have

fornøden og idelig Opsyn, da jeg ved min Overkomst til Øen, som med Guds Hjælp ventes at ske indeværende Sommer, endvidere skal handle om Skolevæsenet«.

Der blev i 1747 (d. 23. Septbr.) klaget over Degneskolen i Vesterby. Degnen mentes alt for ofte at forsømme Undervisningen, saa Børnene kunde gøre slemme Spilopper. Amtmanden skrev: »Der er indslaaet 22 Vinduesruder i Vesterby Skole. Degnen vil som Skoleholder selv lade dem indsætte igen; men hans Tilbud er paa ingen Maade antageligt; han bør selv gaa i Skolen og læse med Børnene, saa længe de er der; saa bør han og vide, hvilke Børn det er, der har slaaet Ruderne ud. Ruderne skal sættes i, og Pengene skal tages af hans Skoleløn«.

æserne har maaske lagt Mærke til, at Amtmanden flere Gange har henvendt sig til Birkeskriveren, Pintzfeld, i Stedet for til hans Overordnede om at tilse det ene og det andet. Han havde, uvist, af hvad Grund, et Horn i Siden paa Birkedommer Hagedorn. I 1743 brød Uvejret løs. Den 30. Marts fik Frantz Hagedorn dette Brev: »Foruden at det paaligger mig at have vedbørligt Indseende med det Dem anbefoede Fejøl Birketing, giver Hans Mortensen Krogs af Vesterby Besværing af den 1. hujus over Rettens Behandling mod hannem Fredagen den 22. Februar mig Lejlighed og Aarsag til yderligere at undersøge Rettens Behandling samme Tid og hannem i fornødent Tilfælde forsvare saavel som lade paatale de Fejler, som samme Tid saavel som i det øvrige maatte befindes at være indløbet, til hvilken Ende jeg haver beordret Birkeskriver Pintzfeld at møde hos mig her i Amtsgaarden ved Nykøbing med Birkeprotokollen Tirsdag Formiddag den 23. April. Thi vilde Hr. Birkedommer indfinde sig til samme Tid og Sted for at bivaane den Examen og Eftersyn om Rettens Administration«.

Det er vel ikke gaaet videre godt for Hr. Hagedorn ved den Examen, for Amtmanden var ham fremdeles ikke god. Her kom jo en Mængde Cirkulærer og Kongelige Kund-

gørelser, der efter Offentliggørelsen her straks skulde tilbagesendes. Naar dette trak lidt længe ud — oftest, fordi Uvejrhindrede Sejlads — blev Amtmanden vred; han skrev da: »— — saa vil jeg her end een Gang for alle have Dem advaret og erindret om, at De med større Flid og Akkuratesse forhandler Hans Majestæts Tjeneste, som dér under Deres Embede verserer, saafremt jeg ikke skal være tvungen til saadant paa behørigt Sted at anmelde«.

Amtmanden fandt noget at hænge sig ved, anmeldte det paa »behørigt Sted« og fik Hr. Hagedorn stillet for en Kommissionsdomstol.

Det var den 24. Oktober 1743, at Sieur Hagedorn mødte i Kommissionsretten. Meget bekymret og sorgfuld erklærede han, at det gjorde ham hjertelig ondt saaledes at være geraaden i Hans Velbaarenhed Amtmandens Unaade, saa at denne skulde tage sig Anledning til at angive ham for Hans kongelige Majestæt; han krævede Gud og en god Samvittighed til Vidnesbyrd om, at han aldrig med sin Vilje eller sit Vidende havde handlet eller i sit Embede begaaet noget, som kunde være Hans Velbaarenhed til Misfornøjelse eller mod Loven og sit Embede«. — Han var en fattig Mand, sagde han, med 20 Rdl.s Løn om Aaret, havde Kone og mange — han havde 6 — smaa Børn; Dommerne maatte da for Guds Skyld alene af Medlidenhed frikende ham for den haarde og utaalelige Straf, han blev truet med: Afsked.

Ogsaa Birkeskriveren, Monsieur Pintzfeld og Sieur Christen Kølle fra Engestofte, Birkedommer ved Nielstrup Birk var stævned. Under Hagedorns Fraværelse havde Kølle paa et Besøg paa Fejø en Tingdag kigget i Tingbogen og tjent som Skriver. Han forstod ikke, at man tiltalte ham for saa ringe en Brøde; de maatte naadigt eftergive ham det. Ved næste Møde — den 15. November — var Hagedorn ikke mødt. Han fik da 4 Ugers Betænkningstid, for at han ikke skulde sige, at Retten havde overilet ham. — Den 17. December mødte han, men uden at medbringe det lovede Forsvarsindlæg. Han undskyldte sig med, at han ikke havde Raad til at bekoste Afskrift af Anklagen, men »som andre fattige Folk maatte lide Undertrykkelse«. Kunde han faa

afskrevet billigt, vilde han forfatte et Indlæg, men saa maatte han have 8 Ugers Udsættelse.

Først den 13. Februar 1744 faar vi at vide, hvad Birke-dommeren blev beskyldt for. Han havde med Urette sagsøgt Bonden Hans Krog og hans Søn Peder Hansen, der skulde have narret Kongen for Skat. Peder var udgivet som Ejer af de 3 Fjerdedele af Gaarden, som han nu besidder siden den 26. Oktober 1743, men han havde paastaaet at være Fæstebonde i mange Aar; derved havde han snydt sig fra at betale Familieskat og fra sin Sõtjeneste, mens han kun var sin Faders Tjenestekarl dengang. — Hagedorn indvendte, at de Dokumenter, der viste det, var tinglæste netop i den Tid, han var bortrejst; det stod at læse i Tingbogen.

Herom trættes der langt og længe med mange Omsvøb, Skænderier, ydmyge Bønfaldelser for den stakkels Hagedorn'ske Familie. Vi gaar lige til *Dommen*, der faldt den 12. Marts 1744:

Oprindelsen til denne Sag ses at være et Klagemaal, som en Mand af Vesterby paa Landet Fæø ved Navn Hans Mortensen Krog 1. Martz 1743 har indgivet til Amtmanden, hvori han besværer sig over Birkedommer Hagedorn som den, der den 22. Februar 1743 havde ladet afhjemle Kald over ham og flere af Øens Beboere for resterende Familie- og Folkeskat, hvad han for sin Del holdt for utilbørligt, at han for sin Søn skulde betale Folkeskat, som havde haft sin Faders 3. Fjerdedelsgaard i Fæste. Amtmanden havde undersøgt Sagen den 23. April og set af Protokollen, at det forholdt sig, som Hans Krog havde sagt; da havde Monsieur Pintzfeld siddet i Dommers Sted, og Birkedommer Jørgen Kølle havde fungeret som Skriver, men ingen af dem havde lovlig Tilladelse til at sidde i Retten. Fæstebønder, Husmænd og skrøbelige Personer var jo fritagne for disse Skatter. — »Birkedommer Hagedorns foregivne Fattigdom er ikke af nogen Betydning, efter som han har adskillige Embeder og Forretninger at tage Indkomst af, da han foruden Birkedommerembedet paa Fæø er tillige Birkefoged ved Stamhuset Krænkerup og Birkeskriver ved Søholts Ting og endvidere Prokurator, saa at alle hans Forebringender er

ikkun idel Udflugter og Forhalinger. Han har sagt, at denne Kommission er nedsat af Had til ham fra Amtmandens Side, at han aldrig kunde være falden i haardere, umildere eller strengere Dommeres Hænder end her; Aktor i Sagen var hans Djævel, der var beskikket at give ham knyttede Næve-Hug«.

»Blandt dem, Hagedorn havde stævnet, var en fattig Degneenke udi Østerby, Karen Blichfeld (en Datter af vor gamle Præst?), som han forlangte skulde svare Skat af Tjenestefolk, men hun har ingen«. Ogsaa »Oluf Joensen, men han var en gammel, taabelig og fattig Husmand af Vesterby. Ligeledes er Mette Rogs (Raagø's) udi Østerby opført for at have en Karl og en Pige, da dog Sønnen besidder Gaarden, og hun nyder hos hannem i sin høje Alderdom sin Forplejning«. — Hvad angaar Pintzfeld som Dommer, siges der: »Han havde en gammel Bemyndigelse af forrige Amtmand til at beklæde Retten udi forrige Birkedommer Hans Frandsens Fraværelse, men den er forældet«. — »Kommissionen finder altsaa, at Birkedommer Hagedorn har tiltalt Kongens Fæstebønder, Inderster og andre gamle og forarmede Folk for resterende Familie- og Folkeskat, hvilket er ulovligt. Da han var fraværende og lod ulovlig ansatte Personer styre, var Retten en ulovlig Ret. Han kan ikke, som han har forsøgt, skyde sig ind under Enfoldighed og Uvidenhed, thi her er et Indgreb i Øvrighedens Embede, en Rettens Misbrug, de fattiges Fornærmelse og egen Interesses Befordring samt Selvraadighed uden for Loven.

Thi kendes for Ret at være, at Birkeskriver Friederich Pintzfeld bør for sin begangne Uagtsomhed med at være behjælpelig dertil betale Mulkt til Fæø's Sogns fattige 5 Rdl. og til Justitskassen 5 Rdl. samt i Sagsomkostninger 5 Rdl. Saa bør og Birkedommer Kølle betale sine 2 Gange 5 Rdl. og *Frantz Hagedorn have Birkedommer-Embedet paa Fæøe forbrudt* og udi Omkostninger til Aktor betale 15 Rdl. samt til Kommissionen 30 Rdl. inden 15 Dage«.

Birkedommeren blev sat fra Bestillingen, men da Sagen skulde gaa til Højesteret, blev han ikke formelt suspenderet, som Amtmanden skriver (den 30. Maj 1744): »Siden Hans Majestæt allernaadigst har suspenderet Dommen, som til-

Skolen i Østerby.

tales ved Retten paa Deres Embede, saa haver jeg, efter at Hr. Birkedommeren udi Kommissions i Maribo den 12. Marts er dømt fra Deres Birkedommer-Embede ved Fejø Birketing, hvorom mig Dags Dato er overleveret Kommissionsakten, ikke holdet det fornødent ved en ordentlig Suspension at sætte Dem fra Embedet, men jeg haver indtil Sagens endelige Udfald konstitueret og forordnet en Dommer ved samme Ret«. Skønt Skriveren Pintzfeldt var bleven dømt i samme Sag, blev det ham, der skulde ansættes i Hagedorns Sted, som vi ser af en Amtmandsskrivelse, dateret samme Dag: »Da Kongelig Majestæts Birkedommer paa Fejø Birk, Frantz Hagedorn, formedelst samme Rets ulovlige Behandling og hans øvrige Forhold imod en Del af Hans Majestæts Fæstebønder og Beboerne paa bemeldte Ø er dømt fra sin Birkedommer-Tjeneste, saa konstitueres herved den ved samme Ret kongelig anordnede Skriver, Friderich Pintzfeldt til at betjene Fejø Birketings Ret. Han skal handle, som han vil staa til Ansvar for og imidlertid nyde en Dommers Løn og Korn samt andre Sportler«. Samtidig udnævntes en ny Skriver, det blev Sognefogeden Niels Christensen, der tidligere havde været beskikket til at forrette dette Embede.

Amtmanden holdt stadig et vaagent Øje med den afsatte Birkedommer, mens det trak ud med Højesterets Behand-

ling af hans Sag. Den 1. Oktober 1746 viser det sig, at Sieur Hagedorn har blandet sig i Tingforretningerne. Han skrev da til Pintzfeld og Niels Christensen, at ingen anden end de to maa betjene Retten i Fæø Birk, »indtil Højesteret enten til- eller fradømmer Hagedorn Embedet«.

Højesteretsdommen, som faldt den 16. Juni 1746, er forsvunden, men af de enkelte Dommeres Voteringer ser man, at de alle forkastede Kommissionsdommen. »At han har tilladt andre at sidde i sit Sted, skulde han have bedt om. Det er ogsaa Pintzfelds Skyld, og han er nu dog konstitueret Dommer. Forseelsen er for ringe til, at han skal fradømmes sit Embede. Han har lidt nok ved i 3 Aar at have været suspenderet«. — »Dersom Folk skulde dømmes fra deres Embede, som Hagedorn her er, vilde mange Mennesker miste deres Embeder. Han har lidt ubilligt«. — Hagedorn er paa alle Maader bleven efterstræbt. Kommissarierne har opført sig urettelig. — Alle var for ham, og han blev altsaa frikendt. Men det varede dog længe, inden Amtmanden, for hvem det var en flov Historie, gav Hagedorn Oprejsning: først den 10. November 1746 meddelte han den forurettede Mand, at han var frikendt ved Højesteret, og at han igen skulde tiltræde sit Dommerembede. Pintzfeld, Amtmandens Yndling, maatte igen tage til Takke med at være Birkeskriver, og Niels Christensen med sit Sognefogedembede. — Dog, det varede ikke længe, før de to sidste atter blev op-højede. Det sidste Embedsbrev, han (Hagedorn) modtog, var dateret d. 6. Marts 1748, og den 6. April samme Aar var han død. Pintzfelds kongelige Udnævnelse til Birke-dommer er dateret den 4. Juni 1748.

Præsten, Hr. Desington (Nr. 15 i Præsterækken) blev i 1745 uenig med sine Sognebørn i Østerby: han havde lovlig fæstet et Stykke Jord, men Bønderne lagde ham Hindringer i Vejen for at udnytte Jorden. Dette beklagede han sig over til Amtmanden, og denne skrev (den 29. Marts) en »Ordre til Fogeden Niels Christensen paa Fejø: Da velærværdige og højlærde Hr. Andreas Desington skriftlig har klaget for mig, at Fejø Østerby Mænd skal have plantet Pile paa en liden Mose, som er bleven fæstet til ham med aarlig Skatte-

afgift, og de skal hindre ham i at indgrøfte dette Jordstykke, saa skal Sognefogeden Niels Christensen sammenkalde Østerby Mænd og paa Aastederne ved Mosen vidnefast oplæse for dem det Fæstebrev, som Præsten haver derpaa, og betyde dem, hvor stort et stykke Jord Præsten har fæstet, og forbyde dennem at befatte sig dermed eller gøre Præsten Hindring i at indgrøfte det, og true med vedbørlig Straf i Tilfælde af Modvillighed«. — Ogsaa Amtsforvalteren skulde sættes i Arbejde: han skulde undersøge, 1) hvem Hovedmændene for de modvillige Bønder var, 2) om Jordstykket var taget af Bøndernes Sædejord med Øvrighedens Minde, og 3) om Bønderne led Skade ved, at Præsten fik det. — Hovedmændene blev fundne. Den 7. Maj beordrede Amtmanden, at Hans Jensen, Niels Bendixen og Oluf Pedersen Borre ligesom Oldermændene, der havde været dem behjælpelig, en bestemt Dag skulde møde hos ham i Nykøbing. — Efter Samtalen med disse Mænd skrev Amtmanden til Amtsforvalter Zeuthen: Det skal undersøges, om Hr. Desingtons Jord er for stor efter Fæstebrevet; om Grøfterne virkelig er saa dybe, at Bøndernes Kreaturer kan tage Skade ved at falde i dem; om der virkelig, som Bønderne siger, kan avles 8 Læs Hø paa dette Stykke Jord — »eller de alene af Fortrædelighed imod Præsten, som jeg snarest skulde tro, haver først foretaget sig at plante Pile og nu saa højlig besværer sig over den Fornærmelse, som de ved dette Stykke Jords Indgrøftning og Bortfæstning er bleven tilføjet«.

Amtsforvalteren skulde rejse over til Fejø »for at faa disse Uroligheder bragt til god Endskab«. — Hr. Desington havde nemlig atter skrevet til Amtmanden om andre Synder, Bønderne her var slemme til; (den 27. Marts) »Der paa Landet skal findes mangfoldige Kroer, udi hvilke Almuen, gamle og unge paa Søn- og Søgnedage skal indfinde sig at drikke, spille, bande, slaas og klamres med mere Gudsfortørnelse, som dér skal gaa i Svang. Mr. Pintzfeld som konstitueret Dommer og følgelig Politimester haver at paasé, at sligt og andet mere ej finder Sted; det giver Bønderne Lejlighed til Liderlighed (Udsvævelse) og Gudsfortørnelse,

saa det maa blive hemmet, afskaffet og afstraffet«. — »Samtidig skal Sognefogeden med 2 Mænd forbyde Sognemændene at brænde Brændevin eller drive ulovligt Krohold«. Videre skal Zeuthen forske efter »Belangende den saakaldede Østerskov, som Fejø Bønder efter 43 Aars Forløb agter at ompløje og bruge til Sædeland, da skal de vide, at de ikke uden Øvrighedens Tilladelse maa skalte og valte med deres matrikulerede Jord. Ved det, at denne Østerskov saa lang Tid haver henligget til Græsning, er den bleven med Mos begroet«.

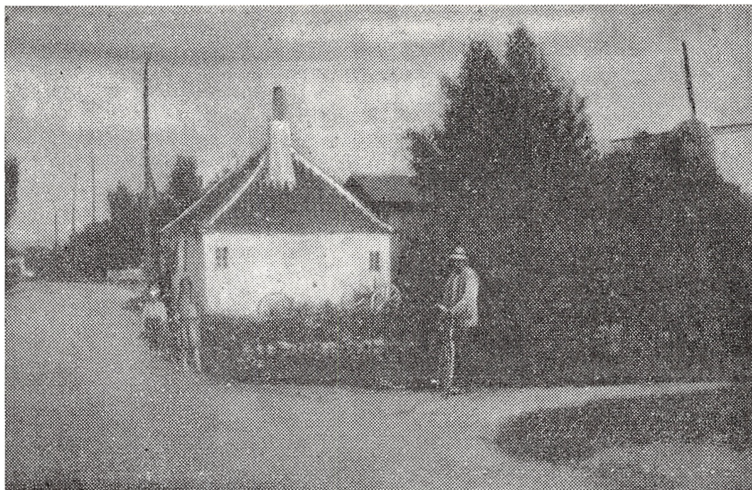
Ogsaa dette skal Amtsforvalteren tage sig af: »16 af Østerbys Mænd paa Fejø har klaget over, at Degnen og andre paa Øen i begge Byerne har indgrøftet smaa og store Pladser eller Jordmaal uden Øvrighedens Tilladelse; saa skal Sognefogeden Niels Christensen ufortøvet sige til dem, der har gjort det, at de efter en rimelig Tid skal sløjfe Grøfterne. Gør de det ikke selv, skal Sognefogeden lade det gøre, og Arbejderne skal have 1 Mark dansk hver af de skyldige. Betaler de ikke, skal de pantes«. Saa krast for Amtmanden frem imod Bønderne; paa en lidt blidere Maade skulde Amtsforvalteren behandle Sognefogeden. »Samtidig skal han se paa det Stykke Jord, som Sognefogeden selv har indhegnet, og som han kalder »Fogde-Vænget«, og som fra gammel Tid skal være henlagt til Sognefogderiet; erkyndige sig om dette Vænges Beskaffenhed, om det kunde være Bønderne til Fornærmelse (Besvær), om det Niels Christensen udi den følgende Tid blev tilladt at indhegne og indgrøfte dette Vænge«.

Ja, Menigmand gik rigtignok i Ledebaand, som nu denne Mand, der gerne vilde antage en bedre Plads ved at flytte herfra til Laaland; (d. 25. Febr. 1745): »Sognefogeden paa Fejø, Niels Christensen har fra en Mand paa Øen, Rasmus Berntsen, sendt en Anmodning, om han maatte overflytte fra Øen til Knuthenborg; men det er betænkeligt at lade nogen gaa fra Hans Majestæts Gods«, svarer Amtmanden. Det er jo det ældgamle Stavnsbaand, vi har læst om.

Mærkværdig tidligt var Fejø Mænd paa Færde, da Tanken om Jordfællesskabets Ophævelse kom paa Tale. Den

25. Juni 1746 staar der i et Brev fra Amtmanden: »Ansøgning fra Fejø Bønder om Tilladelse at dele deres Marker. Da skal Amtsforvalter Zeuthen sørge for, at samtlige Bønders Bedste bliver det eneste og fornemste Øjemærke. Der er kun 2 Mænd, som er uenige med de andre heri. Ellers klager Bønderne over den Skade, nogle skadelige Orme (Oldenborrelarver?) atter i Aar skal have tilføjjet dem paa deres Bygsæd, og naar Ormene skulde opholde at beskadige Sæden, da skal fire uvildige Mænd vurdere Skaden«. — Et Aar efter, den 6. Juli 1746 hedder det: »Jorddelingen er nu foretagen, men alle skal underskrive for at forekomme senere Disputer derom, ikke som nu kun 2 Mænd af hver By«. — Samtidig skriver Amtmanden om en højst uvelkommen Gæst, han og Fejø skal af med. Han hed Oluf Rosendahl og havde været Skoleholder; her paa Fejø var han dukket op og havde købt en Gaard af Hans Hansen; men Amtmanden vilde ikke taale ham der og lod ham bringe til sig ved 4 Mænd. Han skrev: »Jeg har befalet Sognefogeden og de 3 Mænd, som bragte ham hid, at føre ham tilbage til Fejø og derfra at flytte inden kort Tid sit Gods bort af Gaarden. Gør han ikke det, skal Øens Beboere flytte ham og hans Gods til Laaland, hvorfra han er kommen. Det var den selvsamme Rosendahl, som jeg for Liderligheds Skyld (Forsømmelse, Dovenskab) satte fra sit Skoleholderembede i Haarløse By her i Falster, og at han for samme Aarsags Skyld hverken fik Gaard eller Hus paa Nykøbing Amt, saalænge det bliver af mig betjent. Mændene skal tilholde Hans Hansen straksen at indflytte igen udi sin Gaard og besørge dens Avling, og Bønderne skal bortføre ham, hans Hustru og Gods til Bandholm uden Betaling som Hoveri«. Det kan nok være, at Smaamænd levede under en tung Haand dengang!

Maaske handler følgende Brev fra Amtmand til Amtsforvalter om en Pengeskat, som én i Svenskekrigens Tid har skjult og siden er død fra; (1746, den 29. Juli): Da her (i Nykøbing) gaar et almindeligt Rygte i Landet, at nogle Fejø Beboere ved at optage et gammelt Gærde skal derudi eller under have fundet en Potte eller Krukke fyldt med gamle Penge, hvilket endog saa meget mere bestyrkes, som visse

Smedien i Østerby.

Folk skal have set Pengene, og det skal kunne bevises, at nogle af Øens Beboere skal have udgivet samme til Fals her i Landet, og Hans Majestæts Interesse saa meget mere herunder verserer, som slige fundne Penge efter al Formening bør anses for Danefæ, saa vilde Hr. Amtsforvalter jo før jo hellere forføje sig personlig til Øen og med Rettens Middel herom alvorligt og paa det allernøjeste foretage det fornødne, hvem der har fundet Pengene, og hvormange der er fundet og hvormange i Behold«.

En vis Rasmus Rasmussen har baaret sig saa besynderligt ad, at man har maattet tage ham i Forvaring i Møens Tugthus. Der skrives om ham den 26. Juni 1747: »Sognefogeden har givet Forklaring om Rasmus Rasmussen, som skal sidde udi Forvaring paa Nykøbing Slot. Han skal forderligst (snarligst) æske Rasmus Rasmussens Hustrus og Venners Svar, om de vil modtage og holde ham, men udi sikker Forvaring, at han ikke skal gøre sig selv eller andre ondt. — Nu vil Amtmanden saa sende Vogn og fornødent Mandskab til Møens Tugthus til at imodtage og hidbringe Rasmus Rasmussen, som ved Pinsetid sidst er sendt som Løsgænger til Manufakturhuset paa Møen, hvor han efter Beretning skal

være bleven aldeles afsindig og fra sig selv — om det ellers ikke er hans sædvanlige Skælmsstykker« (Skarnstreger).

Vore Øer gav Amtmanden noget at skrive om. Den 10. Juli 1748 skrev han om formodet Toldsvig: »Der er sendt Klage over, at Fartøjer fra Fejø og de to andre Øer paa 250 Tønders Størrelse lister sig med Korn og andet Gods indenrigs fra og til Øerne uden at svare Told, hvilken utilladelig Handel foraarsager, at der sjælden kommer nogen af Beboerne fra disse Øer til Købstæderne og handler«.

Naar en Prinsesse skulde giftes ud af Landet, maatte alle Embedsmænd — om end ikke med Glæde — vise hende den aftvungne Ære at bidrage til hendes Udstyr med 10 % af deres aarlige Indkomst; det kaldtes Prinsessestyr (af tysk Steuer = Skat); i 1747 faldt det i Hr. Desingtons Lod at give: han opgav, at han havde en aarlig Indtægt af 200 Rdl., følgelig skulde han svare 20 Rdl. Hans Kapellan (og senere Svigersøn) Hr. Vandel, svarede 4 Rdl., og Degnen, der havde 30 Rdl. i Aarsindtægt: 3 Rdl.

A. Desington.

Slag i Slag gik Prinsesserne af, og hver Gang maatte der spædes til — i 1750 gav Præsten, Kapellanen og Degnen samme Beløb som 3 Aar før og 7 Aar senere igen endnu en Gang.

Midt i Aarhundredet udbrød der en Kvægsygdом — det har vel været Mund- og Klovsyge, — som gik Landet over. Den kom ogsaa her. Efter en Pause havde vi den igen, og Amtmanden skrev d. 22. Aug. 1750 til Amtsforvalteren: »Det vil være højst fornødent, at Amtsforvalteren undersøger om Kvæg-Døden paa Fejø, hvorledes Sygdommens Omstændigheder rettelig har været, naar Kvæget er styrtet, og om det har været at ansé af den forhen grasserende Syge; og om den skulde vedblive, da at tage fornødne Præcautioner (Forholdsregler). Bedst er det at separere det syge fra det friske Kvæg«.

Hr. Desington havde, som vi ovenfor har set, en Kapellan, der tillige var hans Svigersøn. Til denne unge Mand solgte han i 1750 en Bondegaard: »Jeg underskrevne Andreas Desington, Sognepræst for Fæø Menighed, gør vitterligt at have

solgt og afhændet fra mig, min Hustru og Arvinger til min elskelige, kære Svigersøn, velærværdige Hr. Jens Wandel, Pastor adjunktus og Successor (Efterfølger) i Embedet en mig tilhørende Bondegaard, Nr. 27 i Østerby her paa Fæø liggende, som efter ny Landmaalings Matrikul skylder for Hartkorn 7 Tdr. 1 Skp. tilligemed Gaardens tilhørende Byggeplads samt derpaa staaende 10-Fags Stuehus (den deri staaende Jernkakkellovn undtagen) samt Vænge og Haveplads. Jeg har selv tilkøbt mig samme Gaard af min sal. Formands Enke for 500 Rdl.« —

Samme Kapellan fik Lov til at optræde paa egen Haand, mens hans Svigerfader sad fordybet i Studeringer (se om ham i Præsterækken Nr. 15). Her er en Attest, han udstedte (i 1754, d. 3. Jan.): »En fattig Mand af »mit« Sogn, navnlig Morten Frideriksen, som 3'die Juledag mistede her ved Stedet en liden Jagt, hvormed han skulde fortjene Føden til sig, sin Kone og fattige Børn, tager jeg mig underdanigst den Frihed at intercedere for, at Naadige Herre vil tillade ham at besøge og anmode christelige Gemytter, som hannem nogen Hjælp af Christen Kærlighed meddele vilde. Om hans Fattigdom kan jeg vidne, at han højligten har det fornødent til sit og sines Ophold, om Guds Børn vil give ham noget, saavel som ogsaa derom, at han ikke — det mig vitterligt er — paa nogen liderlig (sløj, ligegyldig) Maade har været Aarsag til hans Fattigdom. Jeg fordrister mig dernæst i dybeste Ydmyghed at ønske den Højstes Naade og Velsignelse over Naadige Herre og høje Familie i dette nye og mange paafølgende Aar til bestandig Velgaaende, aandelig og legemlig, ligesom jeg ogsaa i største Soumission (Ydmyghed) henlever.

Fæø Præstegaard d. 23. Januarii 1754.

Højvelbaarne Hr. Kammerherres Naadige Hr. Amtmands underdanigste Tiener

Wandel«.

(Amtmanden hed da: Gideon von der Lühe).

Sognepræsten, Hr. Desington, var, som vi saa i Præsterækken, gift med en Præsteenke, der havde bragt ham en Stedsøn i Huset; til Gunst for ham skrev han d. 29. April

1755 til Amtmanden: »Naar jeg først har aflagt min Kones og min underdanige Taksigelse for Høyædle og Velbaarne Hr. Conference-Raads Naadige og os saa fornøvelige Nær-værelse i Vores ringe Huus, som vi ønsker, om Gud saa behager (behager), at see continuation (Gentagelse) af i mange flere aar, insinuerer (indsender) jeg herved en underdanig erindring om Høyædle og Velbaarne Hr. Conference-Raads Naadige Løffte til min Kone, andgaaende at see Hendes Søn, min Stifsøn, Henric Høe employeret (anbragt) til et Skoleholder-Embedet i Falster — — osv.

— underdanigste, ringeste tiener — osv.«

Som det før er fortalt, var Beboerne i Vesterby noget utilfredse med Degnen som Lærer; han passede ikke Undervisningen. Utilfredsheden blev i 1751 saa stærk, at de søgte at komme af med ham. Den 21. Juli skrev Amtmanden: »Vesterby Mænd har ansøgt om selv at maatte lønne en Skoleholder, fordi deres Børn ikke formedelst Degnen Andreas Uhrnes Forretninger i Degneembedet kan naa den Lærdom og Undervisning, de gerne ønsker, og for at komme dertil vil selv lønne en Skoleholder til at lære deres Børn, hvad som til deres Christendom henhører«. Dette bevilges dem, dog maa de søge Biskoppens Samtykke. Præsten maa examinere den Skoleholder, der skal ansættes, og finde ham bekvem. Endvidere maa de bygge ham et Hus, hvor han kan holde Skole. — Degnen, som naturligvis var imod dette, gjorde Indvendinger, men blev tvungen til at frasige sig Stillingen. Den 8. Novbr. 1752 ses det, at de fik en Skoleholder, der hed Otto Friderich Rosenvold, »hvilken Person hidtil skal have holdt Skole til deres Fornøjelse«. Amtmanden »ønsker, at han maa leve et ustraffeligt Liv og Levned til Exempel for de unge, hvorved og de gamles Kærlighed og Omsorg vindes. Haaber ogsaa, at Præsten og Skoleholderen, saavel han imod Dem og De mod ham viser den Omgang, De til hinanden i Kærlighed er skyldige«, og »at han maa lønnes og underholdes, saa han ej skal gøre sit Arbejde sukkendes«.

Mellem Degnen, der var blevet skubbet til Side, og Skoleholderen var der intet godt Forhold; det kunde af og til

blive til aabent Fjendskab, som det ses af en Retssag den 21. Okt. 1753: »Seigneur Otto Friderich Rosenvold stæv- nede Sr Anders Uhrne, Sognedegn paa Fæøe for utilbør- lige og grove Ord, han haver udtalt den 7. Okt. udi Skole- huset, hvilke ubekvemme Ord var Skoleholderen til største Déshonneur (Vanære) og Æresforklejnelse. Vidnet Sr Peder Teisen fortalte, at han med Sr Rosenvold var gaaet hen til Degnen for at besøge ham. »Da vi en Times Tid eller halv- anden havde været hos hannem, tog vi af Sted og gik, hvor- paa Monsieur Anders Uhrne fulgte os udenfor Døren. Da vi i Gaarden lidet havde spøgt ved at skyde hverandre i Mød- dingepølen, kom vi omsider ud paa Gaden, og der begyndte Rosenvold og Degnen at slaas med Sne, og omsider kom jeg med, hvor da Degnen jagede Rosenvold og mig for sig henimod Skolehuset. Da vi saa efter nogle Omsving havde slaaedes med Sne paa Gaden, bød Sr Rosenvold Degnen og mig at komme ind til sig, og da vi begge var inde i Ro- senvolds Stue og der havde siddet og snakket lidet, kom Degnen med den Discours (Snak) og sagde, at Degnen paa Fæmø sagde saaledes, at en Væder i en Faaresti var ligesaa god og umistelig som en Degn i en Menighed, og da vi der- om havde talt noget, vedblev Degnen med denne Discours, ja, blev ved, efter at Sr Rosenvold een á to Gange havde bedt ham holde op, sigende, at en Skoleholder var lige det samme i en By som en god Orne« (d. e. det spillede paa Degnens Navn) — Skoleholderen, mente Degnen, stod langt under ham; det endte med, at Degnen skældte og smældte. — Naa, de blev forsonede; »velærværdige højlærde Hr. Wandel« bilagde Striden, og Degnen betalte 2 Rdl., da det var ham, der havde givet Anledning til den latterlige Sag.

Rosenvold var da gode Venner med Gaardmand Søren Jensen og var Vidne for ham, da han d. 11. Okt. 1753 skulde undertegne et Laanebevis; — fra disse Aar findes der talrige Laane-Obligationer paa Fejø. — Søren Jensen laante af en Mand i Horslunde By »80 Rigsdaler til mine kongelige Skatter at udrede og til mine fornødne Udgifter«. Han skulde svare 5 % af Pengene, saa »pantsætter jeg hannem det halve af min iboende Ejendomsgaard Nr. 7 i Vesterby

paa Fæøe med Bygt og Besætning og alt sit Tillæg i By og Mark« — osv. — Men Venskabet holdt kun kort; den 22. Marts 1754 var de da i Totterne paa hinanden for Tinget. Peder Terkelsen var Vidne og berettede: »Den 18. Marts, da Bymændene var samlede i Niels Skottes Hus, da sendte jeg, som er Oldemand, Bud ind til Skoleholderen, at nu var Mændene samlede; thi Hr. Rosenvold havde bedet mig forhen, jeg vilde lade ham vide, naar de var samlede, thi han havde noget at tale med dem om. Derpaa kom Skoleholderen ind i Niels Skottes Stue, og der hørte jeg, at Søren Jensen sagde til Skoleholderen, da de taledes om et Krav, som Rosenvold paa Christen Ærøboes Vegne af Nykøbing har ladet Søren Jensen stævne for, da sagde Søren Jensen om et Par Sko, som Skoleholderen anførte paa Regningen, at det var en Skælm (en Slyngel), der krævede, og ligesaa den, der betalte. Rosenvold var antaget til Skoleholder og ikke til Sagsøger, og naar han ikke vilde passe det, han skulde, kunde han gaa den Vej, han kom fra«. Hans Jeppesen af lagde det samme Vidnesbyrd. En tredie Mand havde set, at Søren Jensen tog sin Hue af (de sad altsaa med Huerne paa i Stuen), slog den mod Bordet og sagde: »Der er min Hue, og her er mit Haar« (dvs.: skal vi saa slaas). — »Ja«, svarede Rosenvold, »I gør jer til, som I var en Fyrste!« Hvad der kom ud af Sagen, vides ikke, men det har da været ude med deres Venskab.

Indgrøftningen af Jorderne har før været omtalt; den tog Fart, ofte til Skade for Naboerne. Saaledes kom en Østerbymand, Morten Pedersen Badike den 4. Aug. 1751 og klagede over, at hans Nabo, Jens Jensen har indgrøftet saadan, at der nu ingen Indkørsel er til hans Gaard. Der resolveres, at Sognefogeden og Bymændene skal paasé, at det bringes i Orden. Det gjorde de saaledes, at Jens Jensen førte Sag for Tinget om, at den Jord, de tog ind, var hans.

Den 16. Febr. 1752 kom en ulykkelig Fader og meddelte Amtmanden, at hans Søn, Peder Rasmussen er dømt ved Fejø Ting for Voldtægt mod en Pige, foretaget ude paa Marken. Men det var ikke Voldtægt, paastod han, »det var kun en Leg, som min Søn og Pigen havde taget dem for«.

Faderen, Rasmus Pedersen, havde straffet sin Søn og sluttet Forlig med Pigens Moder og Moster, men nu har Birkedommer Pintzfeld taget Sagen op. Der er faldet den Dom, at Drengen skulde udstaa 4 Ugers Fængsel paa Vand og Brød paa Nykøbing Slot. Manden vilde have Dommen beskrevet, men det var blevet ham nægtet. »Jeg haver ej haft Evne til at holde ham hjemme, men han er faret til Søs som andre Landets Børn. Skulde han nu udstaa denne lange og haarde Straf, var det hans Lykkes og Velfærds Spilde, det, ingen kan være tjent med. Ved denne Ungdomsdaarlighed er der dog ingen Misdæders Gerning begaaet«. Faderen bad altsaa om Naade for sin Søn; men det hjalp ikke, han maatte lide sin idømte Straf.

Amtmanden forlangte Dommen over denne Dreng oversendt, men det havde varet ham for længe, saa han havde sendt Birkedommer Pintzfeld et vredt Brev. Han svarede, at i disse ydmyge Vendinger: »Naadig Herren behager at paa-minde om saadanne Breves hurtige Forsendelse, som er ganske ret, men hvor skal jeg arme Mand faa saadant befordret om Vintertide, da man ikke kan komme Land imellem, og endskønt det vel kunde hænde sig, at nogle enten paa en eller anden Maade saa sig at komme af Landet, fik jeg det dog ikke at vide; vil derfor bede Naadige Herren ikke at tage saadan min Forsømmelse op i Unaade, naar Han eftertænker, hvad Besværligheder her er at faa Bud imellem Øerne«.

Der er blevet talt ondt om Folks Liv her til Amtmanden; han skrev da d. 13. Jan. 1754 til Sognefogeden: Da mig er blevet mundtlig forestillet af Amtsforvalteren, hvorledes af en Del Liderlighed (d. e. uordentlig Levned) med Spillen og Drikken saavel om hellige og søgne Dage paa Øen øves, hvoraf flyder Guds Fortørnelse, Næstens Forargelse, Slagsmaal og andre Ugudeligheder, deres Gods's Forødelse, Efterladenhed i deres Gerning og Handtering med videre Uorden og slette Omstændigheder, — saa skal dette, som fører til Menigmands Skade og Fordærv, vorde hemmet. Saasart han hører om overflødig Drikken og Spillen og dermed følgende Sviter (Følger), skal Birkedommeren straksen afholde

et ordentligt Forhør. Dette skal bekendtgøres for at befri Beboerne for Vanheld og Straf, paa alle Møder«. Mon det hjalp?

Det var ofte et sørgeligt Liv, der ventede de gamle, der gik paa Aftægt. Den 31. Maj 1754 blev følgende skrevet i Tingbogen om en stakkels gammel Kone. Den Gert Andersen, der indleder, var en Sønnesøn af den ofte omtalte Birkefoged Gert Frederiksen: »Velædle og højlærde Hr. Wandel! Jeg bad gerne, han vilde behage at give sin Attest om, hvorledes min Konemoder, Mette Olsdatter, sal. Albret Larsens Enke er kommen og har forklaret sig for Hannem, hvorledes hendes Sønnekone, Anna Nielsdaatter, nu Hans Jepesens Hustru i Vesterby, har omgaaet med hende, og hvad han ellers har fornummet at være begaaet med hende. Jeg er velædle og højlærde Hr. Wandels tjenstskyldige og ydmyge Tjener Giert Andersen«.

Hr. Wandels Attest lyder saaledes: »Efter Begæring tjener til Gensvar paa ovenmeldte, at Fredagen d. 24. Maj kom Mogens Jørgensens Hustru i Vesterby og berattede mig, hvorledes hun, der ledte efter Smaakreaturer, fandt en Kone liggende paa Marken, som var Mette Olufsdatter, salig Albret Larsens Enke, og hun maatte tage hende op som et halvdødt Menneske og hjælpe hende til mig, og da Enken kom til mig, var hun ligere død end levende, og der var slaget et Hul i hendes Hoved, hvoraf der saas noget Blod i hendes Ansigt og paa hendes Tørklæde. Og da jeg spurgte hende, hvor hun var bleven saa ilde tilredt, svarede hun mig, at hendes sal. Søns Kone, nuværende Hans Jeppesens Hustru, havde saaledes slaget hende med et Rokkehoved, det hun kastede hende i Hovedet og sagde saa: »Der har du det, gak nu, din gamle Mær«, efter at hun tilforn havde revet hende i Haaret og slaget hende mod Bordet. Herpaa skikkede jeg Bud til mine Medhjælpere, Peder Jensen og Hans Løyet i Vesterby og beføl dem at hente Hans Jeppesens Hustru, Anna Nielsdaatter op til mig, hendes Sjælesørger, at jeg kunde forhøre Sagen i hendes Nærværelse og gøre Formaning til hende; men Medhjælperne kom til mig og berattede mig, at hun havde svaret dem saaledes: Præsten

har ikke længere til mig, end jeg har til ham; hvilket kunde ikke andet end give mig Formodning, at hun i sin Samvitighed fandt sig skyldig i at have tilredt den gamle stakkels Kone saa ilde og blodig, da det var derfor, jeg havde ladt hende indstævne for mig, og derom, jeg havde at tale med hende, helst saasom hun saa tit og ofte i Forvejen har ilde begejnet den gamle, hvilket jeg har lastet hende af, saa tit det er blevet klaget for mig, og formanet hende til at efterleve hendes Pligt og Skyldighed efter det fjerde Bud: at ære, elske og tjene den gamle Kone som sin Mands Moder, der havde givet hende og hendes Søn alt, hvad hun ejede; men desværre at min Formaning har været frugtesløs. — Gud omvende hende og lære hende at afstaa fra det onde!

Fæø Præstegaard den 30. Maj 1754.

Jens Wandel«.

Det blev oplyst, at den gamle Kone havde tilladt sig at klippe en Klud af sin Sønnens Klæder og sy dem paa Tjenestedrengens Klæder. Derover var den arrige Kones Harme kommen. Stakkelen blev funden paa et Agerbol, kaldet Flebe (før omtalt som »Fleppe«). Præsten forlangte Dom over hende, fordi hun havde svaret saa uartig paa hans Stævning. — Hendes Mand, Hans Jeppesen maatte ophæve Aftægtskontrakten og skriftlig gaa ind paa at give den gamle Kone 20 Rdl. hver 1. Maj. Dermed blev Sagen hævet. — Det viste sig senere, at Hans Jeppesen og hans slemme Kone havde i Sinde at snyde den gamle, Termin gik efter Termin, uden at hun fik sine Penge.

Vi har set, hvor ærbødigt Birkedommer Pintzfeld udtrykte sig over for sin Foresatte, Amtmanden. I følgende Gratulation — der siges ikke, i hvilken Anledning — stiger Underdanigheden til et Højdepunkt som ikke tidligere; vi læser Brevet i dets egen Form:

Høy Edle og Welbaarne Hr. Conferentz-Raad
Høybydende Amtmand Naadige Herre!

Det hafde været min Underdanige pligt For lengst at gjøre min opvartning for deres welbaarenhed med Gratulation og Lykønskning, men min helbred har hindret og Man-

gel paa befordring udi midt skyldige Forehavende, vil der for underdanigst bede om Pardon, og her med Hiertelig Ønske Naadige Herren Megen Naade, Lyke og Welsignelse baade for Gud og Kongen; indsluttet attest om Justic-Cassens til dømte bøder følger som er slet indtet.

Hvor næst i allerdybeste underdanighed

Forbliver Stædste

Høy Edle og Welbaarne Hr. Conferents-Raad, Høybydende
Amtmand, min naadige Herres under danigste tienner

Fæøe d. 12. Julii Aar 1755.

Pintzfeld.

Den Jens Jensen, om hvem det før er skrevet, at han foregreb sig paa sin Nabos Jord, var d. 28. Juni 1755 saa vred paa sin Broder, Ole, at han stævnedede ham for Retten. »Der er rejst Proces mellem tvende Brødre, Jens Jensen og Ole Jensen paa Feygøe. Jens Jensen vil paa ingen Maade i Mindelighed skride til Forlig; Ole Jensen haver fornærmet sin Broder ved at indhegne og bygge paa det, som ved Vidners Beviselse henhører under Nr. 22 og er Ole Jensens Ejendom. Endnu en Gang skal det forestilles Jens Jensen, at han lader sin Broder beholde, hvad ham med Rette tilhører. Jens Jensen maa, naar det kommer til Doms, takke sig selv for, om han baade taber sin Sag med Omkostningers Betaling, som og som temere litigaus (for uberettiget Trætte) vorder anset«.

Til Fængselsvæsenet maatte Fejø og de andre Øer jo ogsaa yde deres Bidrag; da de tilsammen havde 758 Tdr. 6 Skp. 1 Fok. 1 Alb. Hartkorn, og der betaltes $1\frac{7}{8}$ Skilling pr. Td., blev det for Aaret 1755: 14 Rdl. 4 Mk. og $14\frac{3}{8}$ Sk. Den 8. Juni 1755 fik de netop Brug for disse Penge til at holde en gammel taabelig Mand en Maaned i Fængsel; han havde røget Tobak og var kommen til at anstifte en Ildebrand. »Birkedommer Pintzfeld holdt Forhør over den Ildebrand, som paakom den 9. Juni, da Ole Hansens Hus i Vesterby nedbrændte med alt hans Ejende. Der blev lagt nyt Tag, og den gamle Morbroder Hans Olsen af Østerby var kommen for at hjælpe. Da Arbejdet var færdigt, gik den gamle ind i Huset for at drikke noget Øl; den unge Mand

var da inde i Loen. Da han kom ud, saa han, at gamle Hans Olsen laa oppe paa Taget for at »udslette« det (glatte). Nu kom Konen ud og saa da, at der var Ild i den gamle Taghalm, som laa paa Jorden; hun raabte i sin Forskrækkelse til sin Mand: der er Ild løs, hvorpaa hun løb ind og tog en Byrde Sengklæder for at dæmpe Ilden, han kom ogsaa med Vand; men det var alt forgæves, thi Ilden løb fra det gamle Tag og tændte hele Huset. Den gamle kunde ikke nægte, at han flere Gange den Dag havde smøget Tobak, og naar han vilde tænde sin Pibe, gik han hver Gang ind i Huset, for han havde intet Fyrtøj.

Pintzfelds Dom lød saaledes: Ihvorvel den kongelige allernaadigste Forordning af 1751 tydelig befaler, at den, som omgaas med Ild og fornemmelig Tobaksmøgen, hvor der handles med Foder, Hø eller andre snart antændende Materier, bør straffes med Fængsel og Arbejde, endog ingen Ulykke sker, og naar en Ulykke sker, skal den skyldige straffes med Fængsel og Arbejde sin Livstid, saa dog har jeg fordristet mig i denne Domsafsigelse, at, eftersom den mistænkte Hans Olsen er en »fældgammel« Mand og saagodtsom uden menneskelig Videnskab, maa han benaades med Straf af een Maanedes Fængsel i Nykøbings Arrest, og hans Søstersøn, Ole Hansen, som har set ham smøge Tobak, bør betale Processens Omkostninger med 4 Rdl. inden 15 Dage«.

Den føromtalte Gert Andersen vilde gerne have en Extrafortjeneste som Færgemand og indsendte til Amtmanden en Ansøgning derom. Amtmanden anbefalede den overfor de bevilgende Myndigheder (d. 28. Juli 1756): »Endskønt Transporten mellem »Krogness« i Laaland og Fæø sjælden forefalder, saa at den af Øens Beboere gerne kan besørges, uden at dertil en vis Mand skulde beskikkes, maa det dog tilstaa, at de Rejsende bedre er tjent med at vide et vist Sted, hvor de sig kan henholde, og af hvem de kan og bør befordres, og da Supplikanten, Giert Andersen, har forsynet sig med fornødne Baade og Redskab, synes det at medføre en Slags Billighed, at ham frem for andre blev givet Frihed sig deraf at betjene og de anvendte Bekostninger søge er-

stattet. — Det kan ikke være Fæøe øvrige Beboere til nogen Præjudice (Skade), at han dennem maa overføre fremmede Rejsende, og Fragten bør være 12 Skilling af en Baad om Sommeren og 1 Mark (d. e. 16 Sk.) om Vinteren«. — Giert Andersen fik sin Udnævnelse til privilegeret Færgemand; men det synes, som om man ikke vilde respektere ham. Han klagede og fik et Brev fra Kancelliet derom; (30. August 1756): »Eftersom Giert Andersen er berettiget til alene med hans Baade at transportere de Rejsende over Vandet mellem Kragenæs paa Laaland og Fæø, men nu adskillige skal ikke desto mindre fortrædige ham, hvilken Indpas han som en fattig Mand ikke har haft Evnen til at paatale ved ordentlig Rettergang«, saa fornyer Kongen hans Bestalling og fastslaar igen de nævnte Priser. »Han maa ogsaa holde en Karl, at han altid kan betjene enhver, og herudi maa ingen af hans Bymænd eller andre gøre ham Indpas eller Hinder. Dog skal det ikke være Fæø øvrige Beboere forment at betjene sig af deres egne Baade i egne Forretninger, men ikke at overføre fremmede«.

Endnu i 1756 levede mange af de Markstykke-Navne, der blev nævnet i Matriklen af 1688. Ved et Gaardsalg i Østerby remsedes der op, hvad der af Jord hørte til, f. Ex. i *Andemosemark*: Hyllepippen, Pilemose*, Etervænge*, Olesvænge*, Joensvænge*, Faarsbol*, (Fadersbol), Vrangskiftet* i Ljungen, Troelsevængeskifte*. I *Skovmarken*: Kalvekjær*, Reybjerg*, Kodevigsager*, Kobol*, Aflæggerne ved Skovbryndegærde*, Brindsagre*, Nebbeager i Skoven. — I *Slettermarken*: Fembelere, Mellembol*, Damager* (d. e. Bamager?), Trune*, Bassegom* (Baasekrog?), Vindebrønd*, Reybjerg*.

De Navne med * ved er bevarede fra den gamle Tid.

Hvad der ogsaa var bevaret fra gamle Dage, var den Glæde ved Slagsmaal, som dog senere fortog sig, Vikingeaanden: i Østerby skete der netop i samme Aar, den 3. December 1756 et drabeligt Slagsmaal i Ole Pedersens Gaard, hvor der var nogle Mænd forsamlede. Da Ole kom ind i sin Stue, saa han Lars Andersen og Hans Badike slaas. Han skilte dem og jog dem ud, men de sloges igen udenfor. Ole,

hans Fader, Peder Olsen og Niels Christensen, vilde gaa ud i Gaarden og se til, at de tvende ikke skamferede hinanden, men da de kom ud i »Framgulvet«, stod de to der og rev hinanden i Øjnene, og straks lukte de andre Døren op og vilde skille dem ad, men saa røg de ud i Gaarden, hvor de slog hinanden om i Gaarden, og begge faldt i Rendestenen; de andre fik dem atter skilt, men straks paa Timen røg de sammen igen, skønt de begge allerede var blodige og ilde mishandlede af hinanden. Kun ved at gribe dem i Haaret kunde de andre holde dem fra hinanden. — Hvoraf Kampen opstod, faar vi ikke at vide, men Skriveren har med øjensynlig Sportsinteresse refereret Slagets Gang.

Det synes, som Sognepræsten, Hr. Desington, mange Aar før sin Død overlod Kaldets Forretninger til sin Kapellan og Svigersøn, Hr. Wandel. Da Provsten f. Ex. i 1757 forespurgte om Kaldets Indtægter, var det den sidste, der svarede, og det i sit eget Navn:

»Velærværdige og Højlærde, Højstærede Hr. Provst!

Ifølge Hr. Biskoppens Ordre og Hr. Provstens derpaa grundede Cirkulær-Skrivelse tjener dette til Efterretning, at Fæøe Sogns Hartkorn, som svarer Tiende, bestaar af 476 Tdr. omtrent, hvorved dette maatte observeres, at Jorden er ikke saa frugtbringende her som i Laaland, og at man derfor ikke kan beregne Tienden her saa højt som der. De andre Accidenser, som ligger til Kaldet, kan ungefær beregnes til 100 Rdl. aarlig; af Tillæg er her intet, saa Kaldets aarlige Indkomster kan regnes fra 250 til 300 Rdl., ligesom Væksten og Prisen er paa Kornet. Hans Højærværdighed Hr. Biskoppen, som pro officio (i Embedsmedfør) er tillagt dette Sogns Kirketiende, véd desuden selv, at han nyder kun 160 Rdl. derfor efter Akkord med Bønderne.

Næst bedste Velstands Ønske er jeg stedse

Velærværdige og Højlærde, Højstærede Hr. Provstes

Ærbødigste Tienner

Fæøe Præstegaard d. 28. Maj 1754.

Wandel.

Ogsaa, da det Aars Prinsessestyr skulde paalignes, var det, som Hr. Desington ikke existerede, det var Hr. Vandel, der meddelte, at Kaldets Indkomster var paa 260 Rdl. og at »han« derfor skulde give 26 Rdl.

Vor Birkedommer Pintzfeld var bleven saa gammel og svag, at han maatte have en Medhjælp; det blev Byssing, der fik sin Udnævnelse d. 13. Maj 1757: »Vi Friderich Den Femte etc. Gøre alle vitterligt, at Vi allernaadigst har besluttet og forordnet, som Vi og herved beslutter og forordner *Ferdinand Anthon Byssing* til at være Birkedommer ved Fæø Birk under vort Land Falster, Friderich Pintzfeld adjungeret og udi hans Alderdom og Svaghed at komme ham til Hjælp med Embedsforretninger samt, naar bemeldte Pintzfeld ved Døden afgaar, da hannem at succedere (efterfølge). Friderich«.

Hr. Byssing kunde ikke foreløbig opholde sig her paa Fejø, da han endnu var bunden til et Embede andetsteds. Han havde da en Fuldmægtig, Peder Teisen (tidligere omtalt) her, og denne sendte ham den 5. Maj 1758 følgende Brev: »Til Birkedommer Bøssing i Nykøbing.

Nærværende Mand, Rasmus Rogøe, her af Landet er i denne Tid kommen i Fortræd med denne medbringende Johan Styr, som han fra Bandholm og her til Landet har overført; samme Styr er en liderlig (upaalidelig) Karl og er forvist Grevskabet Knuthenborg, hvor han har været Skovfoged, og nu har taget sin »Rederade« (d. e. Tilflugt) her til Landet med Kone og Boskab. Jeg har i Gaar forvist ham Landet, indtil han medbragte Pas og Opholdstilladelse. Rygtet om ham i Laaland er ikkun slet; jeg haaber, at Birkedommeren mager det saa', at han ej tillades at forblive her paa Øerne, allerhelst da han ej kan være Landet til nogen Nytte, men stor Skade.

Fæø d. 5. Maj 1758. I Hast. Ærbødige Tjener. P. Teisen«.

Pintzfeld, der var saa svag i 1757, var dog stadig Birkedommer og fungerede af og til. Saa sent som i 1763 dømte han, men gjorde det efter Amtmandens Mening slet. Han fik da et skarpt Brev tilsendt (d. 23. Juli): — »At De i deres Dommer- og Skriverembede ved Fejø Birk mange Gange har

foretaget det, som Loven kalder partisk og en Dommer uanstændigt, er mig fra en og anden refereret; det kunde desarsag være min Pligt paa det nøjeste at lade Deres Opførsel undersøge, men i Betragtning af Deres Alderdom og Omstændigheder har jeg indeholdt med Examination i Haab om Forandring og Forbedring. — De giver til Kende, at De hverken agter Konge eller anden Øvrighed, men vil følge Deres eget forvirrede Hoved; følgelig er det at ansé, at det ikke er Dem angelegent (passer Dem ikke) at blive ved Deres Embede. Maa jeg udbede mig Deres Svar paa, om De har i Sinde at vedblive Deres Embede«. Pintzfeld blev siddende, saa han maa vel være krøbet til Korset.

Naar vi nu om Stunder vil have Musik til et Gilde, faar vi en stedlig Musikant til at levere den. Ikke saaledes i gamle Dage med deres stramme Baand; man havde at holde sig til den fastansatte. Den 10. Februar 1759 kom her en skrap Advarsel i saa Henseende: »Musikanter Christoffer Thomesen Arild af Nakskov klager over, at hans Privilegium paa Musik brydes paa Øerne; der er tilføjet ham en Fornærmelse (man er traadt ham for nær) i hans Levebrød ved nogle Fiskeres Antagelse. Amtsforvalteren skal betyde dem, at saafremt de herefter betjener sig ved Bryllupper, Barsler eller andre Samlinger af andre Musikantere end den dertil beskikkede, maa de ikke alene sikkerlig vente derfor at blive anset og tiltalt til Bøders Betaling, men endnu som modvillige Overtrædere at tiltales til deres Fæstes Forbrydelse og Straf paa Kroppen«(!).

Mandtal 1762

Da det i 1762 syntes at trække op til Krig, udskev Kongen en Extraskat, der var ment som foreløbig, men blev meget sejlivet. Den var yderst uretfærdig, idet den uden Hensyn til Skatteevnen krævede 1 Rdl. aarlig af alle Personer over 12 Aar. Herved gives der os Lejlighed til at se Navnene paa alle Husbonder paa Fejø samt Tallene paa de Personer over 12 Aar, der hørte dem til.

Husbønder	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger	Andre	Husbønder	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger	Andre
Hr. Desington	2		1		2	1	33. Morten Hansen						
Hr. Wandel	2		1	1	3	1	+ Moder	2	1				
Birked. Pintzfeld	2				1		34. Mogens Jørgensen	2					
Degnen	2	1			1		37. Ole Banckemand	2	1				
Degneenke + en Søster	2				1		38. Hans Krog	2	2		1		
Skolholder i Vesterby	2				1		39. J. Niensens Enke	1	1	1	1	1	
<i>Vesterby Gaardmænd</i>							40. And. Krog, Enkem.	1	2			2	
1. Oluf Mogens	2			1	1		35. Michel Skotte	2	1				
2. Mogens Gaard	2	1		1	2		36. Jens Jørgensen	2					
3. Hans Jeppesen	2	1			1		41. Mikkel Johansen	2	1				
4. Hans Schouw	2			1	1	1	42. Giert Andersen	2	2	1			
5. Søren Nielsen	2	1			1		<i>Husmænd</i>						
6. Oluf Pedersen	2			1	1		30. Ole Veierøe	2					
7. Anders Rouøe	2	2			1		1. Christen Hjulmand	2					
8. Lars Jensen	2			1	1		2. Peder Skrædder,						
9. Peder Clausen	2	2					Enkemand	1	2				
10. Oluf Hansen	2						3. Moritz Pedersen	2					
11. Mogens Smed	2	1					4. Lars Dasse	2		Bysvend.			
12. Søren Tørresen	2						5. Hans Christian	2				1	
13. Jørgen Mogensen	2	1					6. Anders Rød.	2					
14. Hans Jørgensen	2						7. Peder Andersen	2			vanfør	1	
15. Peder Joensen	2	1	1		1		8. Ole Klyds	2					
16. Hans Rasmussen	2	3					9. Hans Jørgensen	2					
17. H. Skotte, Enkem.	1		1		1		10. Ole Madsen	2					1
18. Hans Lercke	2		1		1		11. Hans Borre	2	1				
19. Niels Dam	2	2					12. P. Olsens Enke	1				1	
20. Niels Johansen	2			1			13. Morten Møller	2	1				
21. Mikkel Madsen	2	3					14. Mikkel Larsens						
22. Rasmus Skotte	2	1		1			Enke	1	1				
23. Niels Christensen	2	3					15. Ole Borre	2	1				
24. Oluf Krog	2		1		1		16. Johanne Skippers	1	1				
25. Nicolai Joensen	2				1		17. Rasmus Jørgensen	2	1				
26. Jens Hellede	2	1			1		18. Niels Prest	2	1				
27. N. Joensens Enke	1	1	1	1	1		19. Claus Pedersen	2					
28. Peder Løyet	2	4					20. Martines Bysvend	2	1			1	
29. Jens Jensen	2						21. Hans Larsen	2					
30. Peder Terkelsen	2			1	1		22. Rasmus Nyegaard	2					
31. Rasmus Kromand	2	2		1	1		23. Povl Jørgensen	2					
32. Peder Skotte	2			1			24. Morten Dam	2					

Husbønder	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger	Andre	Husbønder	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger	Andre
25. Christen Eriksens							30. Lars Lærcke	2	2				
Enke	1	1					31. Hans Jørgensens						
26. Niels Smeds Enke	1	2					Enke	1	1		1	1	
27. Niels Ebbesens							32. Mikkell Hansen	2			1	1	
Enke	1						33. Niels Sie	2		1	1	2	
28. Tommes Kiølle	2	1					34. Jørgen Mathiesen	2	1				
29. Lars Andersen	1						35. Nore Hans	2			1		
<i>Østerby Gaardmænd</i>							36. Nore Hans's Moder	1	1				
Skoleholderen	2						37. Morten Badike	2	4				
1. Niels Rougøe	2	1			1	1	38. Morten Krog	2		1		1	1
2. Hans Henrick	2		1	1	2		39. Peder Friis	2					2
3. Søren Nielsen	2				1		40. Erik Smed	2	1				
4. Jørgen Eriksen	2			1	1		41. Ole Krog	2					
5. Niels Halling	2	3					42. Niels Præst	2	2				
6. Niels Pedersen	2						43. Søren Lund	2	2				
7. Christen Mortensen	2	1					44. Lars Præst	2					
8. Jeppe Jeppesen	2						45. Hans Jensen	2	2	1	1	1	
9. Oluf Smed	2						46. Hans Hansen	2	1				
10. Rasmus Jeppesen	2						47. Hans Rasmussen	2	1				1
11. Jørgen Skouw	2	1					48. Jacob Gaard	2					
12. Jens Friis	2	2					49. Unge Rasm. Friis	2			1		
13. Christoffer Bødker	2	1					50. Jens Jensen	2		1	1	1	
14. Hans Mogensen	2			1			<i>Husmænd</i>						
15. Rasm. Mogensen	2	1		1			1. Niels Lund	2					
16. Rasm. Olsens							2. Jens Holse	2					
Enke	1	2			1		3. Jørgen Gaards						
17. Jens Larsen	2					1	Enke	1	1				
18. Peder Lassen	2						4. Niels Handskemager	2	1				
19. Peder Joensen	2						5. Maren Lunds	1					
20. Peder Knudsen	2						6. Niels Terkelsen	2					
21. Mikkell Pedersen	2			1	1		7. Maren Læssøe	1					
22. Rasm. Snedker	2						8. Lisbeth Larsdatter	1					
23. Mikkell Brun	2				1		9. Jens Jacobsen	2					
24. Peder Jeppesen	2	2					10. Ole Badiche	2					
25. Gl. Rasm. Friis	2	1					11. Hans Jeppesen	2					
26. Jens Hjulmand	2					2	12. Hans Skomagars	1	1				
27. Oluf Bøsse	2	1					13. Rasmus Skomager	2					
28. Henrik Mogensen	2	1					14. Clas Poses Enke						
29. Jeppe Smed	2						+ Søster	2					

Husbønder						Husbønder						
	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger		Andre	Mand og Hustru	Børn (12 Aar)	Karle	Drenge	Piger
15. Rasm. Berendsen	2	2					36. Rasmus Møller	2	1		1	1
16. Peder Larsen	2						37. Niels Bødker	2				
17. Rasm. Hjulmands Enke	1						38. Peder Pedersen	2				
18. Hans Christian	2						39. Henrik Eriksen	2	1			
19. Mads Pedersen	2						40. Johannes Borre	2				1
20. Hans Svendsen	2						41. Rasmus Hansen	2				1
21. Lars Pedersen	2						42. Karen Jacobs	1				
22. Jørgen Lock	2	1					43. Ole Hansen	2				
23. Hans Frandsen	2						44. Jens Rasmussens Enke	1	2			
24. Jens Pedersen	2						45. Ole Olsen	2	(gamle fattige)			
25. Maren Hansdatter	1						46. Peder Rasmussens Enke	1				
26. Ole Borre	2						<i>Vejrø</i>					
27. Jørgen Lærche	2						1. Niels Nielsen	2	2		1	1
28. Jørgen Læssøes Moder	1						2. Morten Nielsen Enkem.	1	4			
29. Peder Olsen	2						3. Mogens Jensen	2	2			
30. Niels Christensen	2						4. Hans Olsen	2			1	1
31. Hans Brun	2	1					5. Husmand Niels Borre	2				
32. Niels Hansen	2	1			1							
33. Melchior Jørgensen	2				1							
34. Jacob Lock	2											
35. Abraham Smed	2						Ialt over 12 Aar	557				

I Anledning af den truende Krig skulde man have Flaaden bemanded, men vore værnepligtige vilde nødig til det og foretrak at sejle ud med Koffardskibe. Amtmanden skrev da (den 14. April 1762): »Hans kongelige Majestæt behøver til »Floden«s Bemanding en Del Matroser. Amtsforsvalteren paa Øerne skal alvorligen foranstalte og iagttage angaaende dem, som der kunde findes, deres Paagribelse og Nedeførsel (til Nykøbing). Mange har ikke været at opspørge, men han skal besørge dem efterspurgt og tilstille Amtmanden en Liste over dem paa Fejø og de andre Øer, som har fæstet halve, fjerdedels eller ringere Gaardposter, gifte eller ugifte«, saadant Fæste har hidtil befriet dem for

Udskrivning, men det skal nu ophøre. Listen skulde omfatte Mænd fra 9 til 50 Aar.

Ogsaa Kvindfolk var man ude efter, de skulde alle slide i det, ellers kom de i Tugthuset; (d. 19. April 1762): Amtmanden skrev til Amtsforvalteren om »at undersøge, om nogle ugifte, ledige Kvindfolk paa Øen er hensiddende, som kan og ikke vil tage stadig Tjeneste, og mig derover Specifikation meddele, da saadanne til Tugthusarbejde vil tiltales og dømmes«.

Vor Kapellan havde, som vi har set, aldeles overtaget den i sine Studier fordybede Sognepræsts Pligter. Saaledes skriver han den 28. April 1762 til Amtmanden »om en Drukkenbold i »min« Menighed«: »Jeg har en Mand i min Menighed, som jeg ofte har haft megen Ulejlighed af; Manden hedder Mads Skrædder, og hans Omstændigheder er disse: Han har i mange Aar fundet Behag i Brændevin, hvilken Synd jeg ofte har foreholdt ham, ja, en og anden Gang holdt ham derfor fra Herrens Bord, men nu paa en 2 Aars Tid er han desværre henfalden til saadan Yderlighed i Drukenskab, at den saa godtsom har skilt ham ved Forstanden og gjort ham til et Vidunder for Folk, hvortil end dette har kontribueret (bidraget), at han har ingen Hus eller Hjem eller noget vist Tilholdssted, hvor han kan faa sin fornødne Pleje; thi saalænge han sidder hos Folk at sy, som endnu sker undertiden, saa siger de, at han taler og gør intet usikkeligt; men saasnart han faar Penge for sit Arbejde, saa sætter han dem straks i Halsen, saa man maa høre megen Taabelighed og fordrage megen Ulejlighed af ham. Saa ligger han ofte om Natten paa Marken under aaben Himmel som et umælende, og det er at befrygte, at han dør engang bort i saadan ulykkelig Tilstand. — Jeg tror, han kunde reddes, naar han kunde komme paa Møens Tugthus«.

Ogsaa i Forventning af den Krig, der ventedes, vilde man oprette et nationalt, staaende Rytteri, og alle maatte da yde Rytterheste eller Penge dertil. Her maatte Hr. Wandel (sammen med Sognepræsten) yde for een Hest 26 Rdl. Og alt Bøndergods paa Øerne, som skulde holde 9 Heste, betalte i Aaret 1762: 225 Rdl. — Vor Præst bad sig som de 2 andre

paa Fæmø og Askø fri, men Amtmanden holdt paa, at de skulde af med de Penge. — Hr. Wandel klagede altsaa, men uden Grund; han var da saa velstaaende, at han i 1765 to Gange kunde laane Penge ud. Den 13. Decbr. 1765 staar der i Tingbogen: »Velærværdige Hr. Jens Wandel lod fremsende til Protokollation og Paategning en Obligation udgiven af Rasmus Pedersen Snedker, Bomand i Østerby paa Fæø, stor 149 Rdl., dateret 11. Decbr. sidsleden« — osv. — og samme Dag havde han ladet indføre en Obligation, stor 260 Slettedaler, udgiven af Henrik Mogensen, Bomand i Østerby.

Endelig den 15. Marts 1766 døde Sognepræsten, Hr. Desington, og den 6. April begyndte Skiftet efter ham; der staar i Skiftebogen: »Anno 1766 den 6. April mødte jeg (Hr. Wandel) undertegnede paa velædle og højlærde Hr. Provst Rami Vegne med tiltagne tvende Mænd, nemlig Svenne Jørgensen, Skoleholder i Østerby, og Niels Andersen Raagøe, Bomand, at foretage Registrering og Vurdering efter afgangne Hr. Andreas Desington, forrige Sognepræst her paa Fæø, som døde næstafvigte 15. Martij, og det i Overværelse af den afdødes Halvbroder, Monsieur Job Rahr, som i mange Aar har opholdt sig i hans Hus (desuden nævnes der Hel- og Halvbrødre af ham i Norge).

I *Dagligstuen* var der bl. a. et Egeskab med Sølvsager — en Sukkerbøsse (8 Rdl.), 6 Sølvspiseskeer (14 Rdl.). Der var et Stueuhr i Foderal (6 Rdl.), en indlagt Dragkiste (8 Rdl.), en Kobbermaskine med Behør (5 Rdl.) — en Tronseng med 5 Stykker sribet Omhæng, 2 Kapper og Sengetæppe (4 Rdl.), et Egechatol (5 Rdl.), — en utrolig Mængde Dyner. Der nævnes ogsaa Storstuen, Kammeret ved Bryggerset, den salige Mands Kammer, det lidet Kammer næst ved Køkkenet, Spisekammeret, Loftet. (Spisestellet var af Tin (»Mandgods«)). Hullet under Trappen og Saltkælderen, Kælderen, Bryggerset; Saltkælderen, Karlekammeret, Bygladen, Loen, Faarestien, Huggehuset, Kværnhuset, Stalden. Ude i Vognporten stod der en jernbeslagen, grønmalet Postvogn (10 Rdl.). Hr. Desington havde ejet 2 graaskimlede Heste, den ene 7, den anden 5 Aar gammel, de kostede 30

Rdl., 6 Køer og en Kalv, den dyreste Ko til 8 Rdl. I Stuen stod en Jernbilæggerovn. Begravelsen kostede 54 Rdl.

Boets Aktiver var paa 1481 Rd., 3 Mk. og $7\frac{1}{2}$ Sk., dets Passiver paa 1199 Rd., 3 Mk. og 6 Sk., saa der blev 282 Rdl. og $1\frac{1}{2}$ Sk. til Deling mellem Arvingerne.

Paa Grund af Arvingernes fjerne Bopæl blev Skiftet først sluttet d. 16. Decbr. 1768.

Nu var Hr. Jens Wandel da endelig Sognepræst ogsaa af Navn. Han tog sig af mangehaande Ting, ogsaa af Alimentsbidrag. Den 10. Januar 1767 skrev han i et Brev til Birkedommer Byssing, der stadig boede i Nykøbing: »Da Hans Mortensen Badike her af Sognet ved sit aabenbare Skriftemaal har tilstaaet at være Fader til det uægte Barn, som Margrethe Hansdatter har født til Verden, og det uagtet nægter at give noget til Barnets Opdragelse, som det besovede Menneske ved hendes egen Hjælp ikke kan afstedkomme«, saa beder han Birkedommeren gennem Amtmanden faa ham dertil, »i Mangel der af bliver Barnet det almindelige til Byrde. Næst min underdanige Kompliment til Hr. Konferensraaden er jeg med ærbødig Hilsen til Dem og gode Kæreste (Frue), som ønskes et lykosaligt Nytaar med mange paafølgende — Velædle, højstærede Hr. Birkedommerens tjenstskyldigste Ven og Tjener Wandel«.

Hr. Wandel havde saamænd nok at skrive om. Som vi før har læst var den stadig virkende Extraskat en tung Byrde for Beboerne af Fejø som for alle Dele af Landet. Hr. Wandel var den, der skulde optegne Skatteyderne, og deres Uvilje mod Skatten gik over paa ham. Nogle utilfredse indsendte en Klage over Præsten, som svarede saaledes paa Klagen (der var Tale om rigtig fattige i Østerby, som var medtagne af Hr. Wandel; de maatte udpantes for at faa Skatterne): »Her findes i Sognet mange flere, som kunde taale at være fri for Extraskatten at svare; deres Tal vil med Tiden mærkelig forøges, naar denne Skat skal vedvare, som den har Udseende til; men naar jeg tillige overvejer, at Gaardmændene skal betale Extraskat for de uformuende, efter at *de har tilkøbt sig Hartkornet af Kongen*, og at de fleste af dem, som tilforn var fattige, er ved dette Køb sat

i saadan Betyrk og Gæld, at de ejer mindre end mange Husmænd her i Sognet, og at Skatten falder dem tungt for dem selv at udrede, ja, hos mange af dem ikke kan faas uden ved besværlig Udpantning, helst paa denne Tid, da den fattige Bonde, som næppe har det fornødne til at æde og til at saa, er ikke 8 Skilling betroet, fordi han har pantsat alt det, ja mere, end han ejer. — Skulde de faa iblandt os, som endnu regnes for nogenlunde formuende, blive paalagt at svare Extraskat for alle de andre, saa kan man med Tiden vist vente en almindelig Ruin. — Gud skal vide, at jeg ynkes over de fattige baade Hus- og Gaardmænd og ønskede gerne deres Befrielse. — Jeg vilde gerne ønske at vide, hvem der har været Hovedmand for denne Klage over mig; om det ikke er Hans Grymer, som er bekendt for hans Skriveri«.

Ogsaa en stakkels Mand, Jørgen Mathiesen i Vesterby, der klagede over, at »hans Svigerfader, Rasmus Kromand, og hans Svoger, Hans Christian Joensen af Østerby begge har i Sinde at ruinere ham«, hans Sag tog Præsten sig af i et Brev til Amtmanden den 28. Septbr. 1767: »Jeg har ladet mig Mandens Nød gaa til Hjerte og efter hans indstændige Begæring ladet mig overtale til at forestille naadige Herre hans Nød. Jørgen Mathiesen har for halvandet Aar siden ved Mageskifte med hans Svoger (Joensen) faaet Kromandens Gaard i Vesterby og derved forbundet sig til alt for stor og utaalelig Undertægt (Aftægt) til Rasmus Kromand og Hustru i den Tanke, at de vilde nyde Aftægten i hans Hus; men nu efter Konens Død er Kromanden mere og mere henfalden til Drukkenskab og har adlydt onde Menneskers Raad og fulgt deres Tilskyndelse, som ser deres Glæde og Fornøjelse i at se Jørgen Mathiesen ruineret og ødelagt. For at sætte dette i Værk har Rasmus Kromand i Dag taget sin Svoger og en Del andre med sig og udtaget af Huset, hvad han der endnu ejede, ladet Jørgen Mathiesen vide, at han nu flyttede fra ham, og at han vilde have sin fulde Aftægt af ham. Dette kan Jørgen Mathiesen ikke taale at udgive, og efter Konens Død skulde han vel ikke have mere end det halve. Han har intet at klage over, har nydt alt saa godt som Manden i Huset. Desuden har han 150 Rdl. staaende

i Gaarden, hvoraf han kan have sit skikkelige Ophold, naar han ikke vil forøde det til Liderlighed, som han er henfalden til paa sin gamle Alder«.

Da Præsten og Degnen i 1768 skal opgive deres Indkomster, ser man, at selve Tallene er vokset, men tillige, at deres Købeevne er bleven forringet: »Som Indkomsterne: 475 Rdl. 7 Sk. i Tiende ved Folk, Heste og Redskaber koster at indsamle, førend de til Penge kan udbringes: 60 Rdl., 1 Mk. og 5 Sk., er der igen 400 Rdl. — 10 pr.Ct. heraf i Skat er: 40 Rdl. Denne Angivelse paa alle Fejø Sogns præstelige Indkomster er at forstaa, naar Gud giver en god og rig Høst, men naar Misvækst indfalder paa en eller anden Sæd, da er det langtfra, at denne Sum kan erholdes. Derimod maa jeg nu aarlig for 50 til 60 Rdl. tilkøbe mig det Brænde, som tilforn blev givet mig til Udvisning af Falsters Skove, hvorfor jeg ikkun faar 6 Rdl. aarlig.

Den 11. August 1768.

J. Wandel«.

Degnen skriver: »Jeg kan ikke regne mine Indkomster højere end til den Summa: 80 Rdl. Derfra gaar aarlig til Konsumption af Sognets Hartkorn, som Degnen giver en Ottendedel imod Præsten: 1 Rdl. 5 Mk.; bliver igen i Behold: 78 Rdl. 1 Mk.

Fæjõe d. 11. Augustj Aar 1768.

Mogens Lucoppidan«.

Hr. Wandel maatte indsende en Attest om Personer, som var Parter i en næsten uopklarlig Tyverisag. Hans Jeppesens Hustru, Margrethe Rasmusdaatter blev mistænkt som den, der havde stjaalet et Anker Brændevin hos Jeppe Jeppesen og skjult det i Halmen paa Bunden af Sengen, hvor det var blevet fundet ved Ransagning. Det blev en lang Sag, da hun ikke vilde tilstaa, og hun sad i Fængsel paa Bekendelse. Præsten afgav da følgende Attest, ikke om Forbrydelsen, men om Personernes Opførsel: »Da der er forlangt Attest af mig som Stedets Sognepræst om deres Forhold, saa bevidner jeg hermed, at om Jeppe Jeppesen og Hustru, Birthe Nielsdaatter (de bestjaalne) har jeg hidtil ikke hørt noget forargeligt, hverken i et eller andet Stykke, ikke heller om

Husmanden Hans Jeppesen (Tyvekvindens Mand) undtagen i denne Post, da der menes, at han har Del i det beskyldte Tyveri; men Margrethe, hans Hustru, har jeg desværre hørt alt for meget ondt om; hun er alt for vel bekendt af hendes Drukkenskab her i Menigheden, hvorved hun Tid efter anden har skilt sig helt ved Hus og Gaard og sat sig og sine i yderste Armod; hendes afdøde Mand saavel som den nulevende har klaget det for mig, hendes Venner og paarørende ligeledes, ja, de har tugtet hende for hendes Drukkenskab, som man kan revse et Barn for Udyd med Hug og Slag. Jeg har ofte paa mit Embedes Vegne foreholdt hende denne Drukkenskabs Synd og formanet hende til Bedring; undertiden har det ladet, som hun har taget mod mine Formaninger, men undertiden har hun givet mig trodsige Ord som Kendetegn paa hendes halstarrige Hjerte. Jeg har adskillige Gange for samme Synd maattet holde hende fra Herrens Bord, og naar hun efter giorte Bedringsløfter dertil igen er bleven antagen, saa har det ikke varet længe, førend hun igen har vendt sig som Soen til sin Søle. — Hvad Tyveriet er angaaende, som hun sigtes for, da er det en Sag, hvorudi hendes egen utvungne første Bekendelse maa bedst gælde, og Birkedommeren observere, om hun er skyldig eller uskyldig. Videre udlader jeg mig ikke i den Sag, men ønsker, at Gud vilde føre hende i hendes Synders Kundskab til hendes Sjæls Frøelse.

Fæøe Præstegaard d. 9. Maj 1769.

J. Wandel«.

Saadan hører vi stadig om Sognepræsten, Hr. Wandel, der døde i 1770. Ogsaa om Skoleholdere og om Degnen er der noget at fortælle. I Østerby hed Skoleholderen Svennes Jørgensen, og han vægrede sig i 1759 ved at gøre sin Del af Arbejdet med at rense Vandingssteder for Kreaturerne. Amtmanden skrev da til Præsten derom den 25. August: »Naar Bønderne paa Fejø skulde bebyrde Skoleholder Svenne Jørgensen med noget Hoveri eller Arbejde, som er ham uvedkommende, burde han tages i Protektion (Forsvar), men i Henseende til Vandingsstedernes Rensning, som er til almindelig Nytte højst fornøden, kan han ikke fritages; og da har

her i Landet, hvor dette Arbejde især i Aar er foretaget, ingen indtil Præsten inclusive undslaaet sig for at assistere; altsaa kan jeg ikke finde nogen Billighed udi at undtage denne Skoleholder fra et ham selv saavel som andre uomgængelig fornødent Arbejde, da han vel som andre Skoleholdere har Kreaturer«.

Om Skoleholderen i Vesterby, Jens Schow, veksledes der mange Klage- og Forsvarsbreve. Han var, som vi har læst, ikke officielt ansat som sin Kollega i Østerby, men lønnet — smaat — af Byernes Bomænd; for at bøde paa den ringe Gage tog han mod Bestillingen som Tingskriver, og derunder led hans Skolegerning. Amtmandens Bestilling af 1762 ser saaledes ud: »Da Birkedommer til Fæøe Birk Fridrich Pintzfeld formedelst Alderdom og Svaghed ikke kan forrette de ham anbetroede Dommer- og Skriverembeder, og den ham adjungerede Dommer og Skriver, Ferdinand Anthon Byssing ikke paa nærværende Tid formedelst lovligt Forfald kan betjene Retten, saa bliver Seigneur Schow paa Fæøe herved konstitueret Fæøe Birketings Ret som Dommer og Skriver indtil videre at betjene.

Nyekjøbing den 19. April 1762.

L. C. Oertz«.

Bønderne havde den 26. Januar 1765 selv skrevet en Klage over deres Skoleholder og indsendt den til Amtmanden. Nogle Linier af den gengives med den originale Retsskrivning: »Vores skollehol der som vig (vi) arlig hid en til haver giuet til Løn 12 Rdl. og Det u dig (udi) den hen sigt til Guds ær re, og vor Res (vores) glede! Samt vorres børn s forfrem Melser, Mens Som skolle hol de ren ey op vagter skol len som hand bør mens Noer (naar) hand synes for gat (for godt) da rey ser hand af landet 2 til 3 u ger og under tidens til 6 uger — og naar han er hjemme, da sager han paa Tinget der at skrive og andre Forretninger, som han selv lyster, men Morgen- og Aftenbøn for vor es Børn, det gør han ikke. For saadanne Forsømmelser foraarsages vi at anklage ham« — — Fæøe d. 26. Januari 1765«. Penneføderen var Christen Nielsen, »Olle Raes mus sen hiul — Peder P. C. S. Clausen — Jens I. L. S. Laurisson«.

Skoleholderen, som havde faaet Lejlighed til at se Klagen, skrev d. 28. Jan. og forsvarede sig: Det med hans Rejser er Løgn; han tager kun til Falster for at modtage sit Brænde. I 6 Aar har han ikke rejst. Og naar han rejser, sker det i Høstens Tid, naar ingen Børn gaar i Skole, og han rejser aldrig uden Præstens og Amtmandens Tilladelse. »Tinget ligger her straks ved Skolen; det holdes kun een Gang om Ugen og varer de fleste Gange ikkun en halv Time. Jeg gaar der hen for at hjælpe min gamle Svigerfader, Birkedommer Pintzfeld, at skrive. Naar jeg er i disse Forretninger, er Skolen aldrig lukket, men min Kone i den Tid tager imod dem, som vil komme, og læser for dem; men bliver de forsømt, da maa Skylden søges hos Forældrene, som enten holder dem fra Skolen eller og ej taaler, at de paa en sømmelig Maade bliver straffet enten for Efterladenhed eller andre Udyder. — Grunden til Klagen er, at de vil være fri for at betale de 12 Rdl., og Foreningen om Klagen mellem Bønderne kan bevises at være indgaet i Ølsmaal og Drikkelag, hvoraf denne By i dette Aar har været helt frugtbar.

Fæøe Vesterby d. 28. Jan. 1765.

J. Schow«.

Ogsaa Hr. Wandel udtalte sig om Sagen til den konstituerede Birkedommer; man skrev dengang Adressen paa et dansk Mand her i Danmark paa Fransk: »À Monsieur, Mon.r Ferdinand Anthon Byssing, Kongelig Majestæts Birkedommer til Fæøe Birk og Fuldmægtig hos Høyvelbaarne Hr. Conference-Raad og Amtmand von Oertz i Nyekjøbing«.

»Indlagt Klage over Skoleholderen i Vesterby her i Sognet. Bønderne i Vesterby kom til mig for nogen Tid siden og klagede over deres Skoleholder, at han ikke opagtede Børnene, som han burde, men at han ofte forsømte dem baade ved sine Rejser og ved sin Tingfærd; og derfor lod de mig vide, at de havde sagt ham ud af Skolen til førstkommende Paaske, og at de ikke længer vilde give ham de akkorderede 12 Rdl. i Løn, ja, begærede af mig, at jeg skulde sætte ham af med Skoleembedet, siden han ikke beopagtede det, som han burde. Jeg mærkede stor Forbitrelse hos Bønderne mod Skoleholderen«. Præsten vilde mægle,

men hver Part stod paa sit. Kunde Bønderne ikke faa ham ud af Skolen, vilde de tage en Person i deres Hus til at undervise deres Børn. »Det er at ønske, at Skolen i Vesterby kunde have kongelig Naade som den i Østerby, men det vil nok blive vanskelig at obtenere (erholde); var det de gyldne Tider, man levede udi, da kunde det maaske lade sig gøre, men saadan som Tiderne er nu; kan sligt vel ikke proponeres (foreslaas).

Fæøe Præstegaard d. 7. Febr. 1765.

Velædle, højstærede Hr. Birkedommers Tjenst-
skyldigste tiener J. Wandel«.

Striden blev fortsat. »Sr Schow besværede sig over Vesterby Indbyggeres lastværdige Opførsel«. »De truede ham og hans Hus og vilde hindre Ungdommens Undervisning der i Skolen. Bønderne vilde kun bygge Skolen om; da dette ikke passede Skoleholderen, havde de beholdt Børnene hjemme. — De vilde ogsaa hellere have Degnen til at holde Skole. — Amtsforvalteren forsøgte at mægle, men Bønderne faldt alle over Schow med Beskyldninger for Ukærlighed og Overlegenhed, kort sagt: de vilde af med ham. Ja, men det var dog for hovedkuls at tage Brødet fra en Mand med Kone og Børn. Han bad dem udsætte det til Paaske i det kommende Aar og imidlertid »lade ham blive anset i Kærlighed«. De havde jo dog selv valgt ham. Nej, det var netop nu, de vilde have ham bort. Schow selv hævdede atter, at naar de klagede over Børnenes daarlige Lærdom, saa havde de selv Skyld, idet de holdt Børnene fra Skolen; Præsten havde ikke klaget over hans Undervisning. Da man først havde forset sig paa Hr. Schow, var alt med ham galt. Da der den 8. September 1765 havde været Ildebrand om Natten i Martine Smeds Hus, og »ded af brende her i bøyen«, da havde »Skolle holderen Jørgen Skho i Væster bøye« ilde beegnet Hans Jørgensen Borre; ja, han havde slaaet ham. Hr. Schow mødte, men han vilde ikke svare derpaa; han erklærede ogsaa, at han ikke vilde gøre sig den Møje at føre Vidner mod Hans Borre. — Sagen førtes ikke videre. — Bønderne sejrede i Striden. Skoleholderen fortrak fra baade Skolen og

På Vejro.

Tingskriverembedet. — Degnen, Hr. Lucoppidan, der omtales som død under den tredje Præst efter Hr. Wandel og skildres som »en saare værdig Mand« (Præsterækken Nr. 19) — overtog efter Bøndernes Ønske Skolen og fik af Amtmanden Tilbud om at besørge Skrivertjenesten. Han turde ikke, advaret af Jørgen Schows Skæbne, forene disse to Bestillinger og skrev saaledes til den høje Øvrighedsperson: »Deres Excellences højrespektive Skrivelse af 2. November er mig den 13. ejusdem (dennes) indhændiget, og skulde intet være mig kærere end, at jeg kunde vise min underdanigste Pligt i at efterkomme Deres Excellences Begæring, der altid er mig en fuldkommen Ordre. Men da jeg ikke er mig selv mægtig i Henseende, at Skoleholdet i Vesterby er mig paalagt, og Bønderne skulde vel deraf tage Anledning til at klage over deres Børns Forsømmelse, som de gjorde ved Schow, der var sin Svigerfader (Pintzfeld) adjungeret; altsaa slutter Hans Excellence letteligen, at det tillades mig ikke, uden Deres Højbydenhed(!) formaar Bønderne dertil, og endda burde jeg at have min gejstlige Øvrigheds Tilladelse dertil, siden det er direkte imod Loven, og Malkontenter (misfornøjede, avindsyge) fattes ikke. Jeg er og gan-

ske uerfaren i slige Forretninger, saa at, i hvor gerne jeg end vilde, maaske jeg dog ikke kunde opfylde det begærte. Skulde Deres Excellence behage at anskaffe mig det akvirerte (Tilladelsen), saa at jeg kan være uden Anke og Anklage, efterkommer jeg underdanigst Deres Befaling, i Betsynderlighed her paa Øen — paa Fæmøe og Aschøe er Sognefogederne vante til straks at registrere og vurdere, naar Dødsfald existerer, hvilket de og vedbliver, om de dertil beordres, hvilket og let lod sig praktisere her paa Fejøe, om her var en Foged, som kunde læse og skrive, hvilken jeg gerne vilde assistere, om han behøvede det.

Jeg beder allerydmygst, at Hans Excellence ikke tager det unaadigt op, at jeg ikke uden paa de anførte Konditioner kan modtage det tilbudte. Men at Han fremdeles forbliver min naadige Patron, udi hvis Gunst jeg ærbødigst stedse vil have mig rekommanderet, forblivende i allerdybeste Veneration. — Deres Excellences, min naadige Herres allerunderdanigste og ringeste Tjener.

Fæjøe d. 15. Novembr. Aar 1766.

Mogens Lucoppidan«.

Man var, som vi tidligere har set omtalt, meget streng ved Indkrævningen af Extraskatten. Den 24. Maj 1765 havde man endda begaaet Hærværk for at faa et Pant hos en daarlig Betaler. To Mænd, Niels Andersen Roug (d. e. Raagø) fra Østerby og Lars Jensen Halling i Vesterby skulde tage Pant hos Hans Jeppesen (se om ham og hans Hustru i foregaaende), og da de ingen fandt hjemme, brød de den aflaaede Dør op, løftede den af Hængslerne, saa den blev beskadiget, og tog en lille Messingkedel som Pant for den ubetalte Extraskat. Hans Jeppesen var vred, som rimeligt var, og ytrede, at »man plejer dog nogle Dage forud at avertere om Udpanning«. Straks efter dette »Indbrud« kom Hans Jeppesens Kone og indløste Pantet »med en Del unyttige Ord«. Amtsforvalteren spurgte Hans Jeppesen, om han vilde standse Sagen og bede om Forladelse for sin Opsætsighed mod Kongens Forordning i at attakere dem med Proces, som ligefrem følger Forordningen, og forbyder enhver derimod at handle«. Derpaa svarede Hans Jeppesen nej.

I disse Aar kom der store Forandringer i Ejendomsforholdene. I 1767 blev f. Ex. den 3. Febr. Kongetienden købt af Amtsforvalter Mathias Zeuthen for 2560 Rdl. — der er en kongelig Skrivelse derom i Tingbogen — og Vejrø Hartkorn, som havde været kongelig Ejendom (13 Tdr. 5 Skp. HK) solgte Kongen til Skrивeren, der tidligere er omtalt, Peder Teisen for 517 Rdl. 72 Sk. — Zeuthen videresolgte en Del af Kongetienden til Hr. Niels Siøe paa Fæø for 691 Rdl. 4 Mk. og 3 Sk., der med Omkostninger blev til 700 Rdl.

Og Huse, som Kongen ejede, gled fra Kronen over i Privateje. Vi vil læse Kongens Brev om Birkedommer Byssings Køb (d. 25. Aug. 1767): »Vi, Christian den Syvende, af Guds Naade osv. gør vitterligt, at saasom vi ved vores allernaadigste Resolution af 14. April 1766 allernaadigst haver approberet det af Gaard- og Husmænd udi Vesterby paa Fæø paa deres hidtil os tilhørende og udi Fæste hafte Hartkorn gjorde Bud á Td. HK: 25 Rdl. for Ejendomsret dertil at erholde, med Vilkaar, at de af Husmændene, som forlanger der til deres Ejendomshuse liggende Grunde til Købs, samme overlader imod Betaling til Gaardmændene efter ethvert Hus's Beskaffenhed og Værdi, paa det at Gaardmændene saavel som Husmændene kunde blive Selvejere og vorde befriede for den hidtil svarede Fagskat. Og Birkedommer Ferdinand Anthon Byssing, som tilhører (!) et Ejendomshus Nr. 19 i Vesterby paa Fæø (Fæstebrev af 2. Nov. 1761) betalt med 12 Rdl., saa skødes det til ham med lige Ret, som vi dertil haft haver«. Han købte straks efter endnu et Hus.

Og følgende Aar, den 18. November 1768 meddeler Tingbogen, at Præsten, Hr. Wandel og 5 Bo- og Husmænd lod tinglæse, at de havde faaet kongeligt Skøde paa deres nu tilkøbte Ejendom. Næste Tingdag kom 7 andre med samme Tinglæsning, saa 5, og saaledes blev det ved i 1768 og 1769.

Tingbogen for disse Aar og videre er kun interessant for den, der vil studere Pengetransaktioner. Her er dog en latterlig ubetydelig Beretning om Kortspil, om Hasard; (d. 7. April 1769): Jeppe Mortensen har efter lovlig Indstævning søgt og tiltalt Niels Præst for 4 Rdl., som ved et imellem dem passeret Kortspil er tilfalden bemeldte Jeppe Mortensen,

hvilket ved trende eenstemmige Vidners Forklaring nøjagtig er bevist. Desaaarsag paastaar han sig disse 4 Rdl. samt denne Sags Omkostninger skadesløst tilkendt«. De 4 Mænd væd-dede om, hvem af dem der havde det bedste Kort; den sagsøgte Niels Præst havde »Bydendet«, d.v.s. Udspillet, men Jeppe spillede sit Kort først ud, og det er blevet bevist. »Endskønt det nu kan være en aftalt Sag mellem Parterne, at den, som havde Bydendet, skulde først oplægge sit Kort, er derom ingen Forklaring gjort af Vidnerne. Overalt, da ingen er pligtig til at betale, hvad han i Spil eller i saakaldet Dobbelt taber, kendes for Ret, at Niels Præst ifølge Lovens 5. Bogs 14. Kapitel, 55 Artikel bør for Jeppe Mortensens Tiltale fri at være«.

De unge værnepligtige var stadig bange for Militærtjenesten og forsøgte ofte at flygte for Indrullering. I 1771 kom der den 18. December en Sag for Tinget mod 2 Fejøl-Mænd, Bomand Jens Jensen — hvis Navn vi har truffet før — og Husmand Hans Jeppesen — det var ham med den fordrukne og tyvagtige Kone — som havde hjulpet 3 unge Mænd til at flygte over til Sjælland. De tre undvegne hed Ole Hansen Skomager, Jørgen Læssøe og Peder Borre: »De to har udi afvigte Sommer kort før Pinse uden Pas overført trende indrullerede Matroser ud af Distriktet til Knudshoved. Jens Jensen forsvarer sig med Alderdomsskrøbelighed, Uvidenhed og blot menneskelig Ømhed. Hans Jeppesen fremstiller sig blot som en Lejesvend«. De to sejlede Flygtningene over i Jens Jensens Skib — foruden Bomand var han jo ogsaa Skipper. »De 3 flygtede er fattige og maatte søge godt lønnet Arbejde« — det er ikke saa meget Søjtenesten, der har draget dem til København, »hvor de nu kan tjene Kongen«. Atter undskyldte Jens Jensen sig: »Jeg beder taget under Overvejelse, at jeg er en gammel Mand paa 70 Aar, hvor med følger Mangel paa fuldkommen Forstand og Hukommelse«. — Man tog ikke Hensyn til hans Undskyldninger: han blev idømt en Bøde paa 150 Rdl., »og foruden denne Bøde bør han at arbejde i Jern (Lænker) i Københavns Citadel i 14 Dage«. Han maa da være blevet ruineret: 150 Rdl. var en uhyre Sum.

Husmanden fik samme Straf og er da sikkert bleven ruineret.

Hr. Wandel var død i 1770, og vi havde faaet en ny Præst, Hr. Niels Møller (Nr. 17 i Præsterækken). Det første, vi hører om ham, er, at en Mand med et hidtil ukendt Navn har fornærmet ham og maa give ham en uforbeholden Undskyldning (den 20. December 1771): »Saa ubesindig, uanstændig og slet, ja, højst lastværdig Maade, jeg, Abraham Madsen i Østerby haver beegnet velærværdige Hr. Møller i sit Hus afvigte 12. December, saa tilbøjelig, ja, pligtig er jeg at afbede samme, og da velbemeldte Hr. Møller kunde med største Føje søge og tiltale mig til Strafs Lidelse efter Loven, hvorved jeg med Hustru og Børn efter Lovens Pag. 1001 Artikel 7 ikke kunde undgaa en saadan Straf, der vilde befordre vores totale Undergang, saa beder jeg ærbødigst, at denne i min Overilelse forøvede Opførsel maatte mig pardonneres (tilgives: man ser nok, han skriver efter Diktat) og eftergives, da jeg lover og forsikrer aldrig herefter at begegne Hr. Møller med mindre Uanstændighed enten i eller uden hans Hus eller ham eller hans mindste Skade tilføje, men virkelig fortryder min Forseelse, og da jeg derved har forarsaget Bekostninger paa Stævnamaal, bør jeg samme at erstatte efter Regning. Jeg er til Erkendtlighed villig til at betale til Fæø Sogns fattige 2 Rdl. — Naar velærværdige Hr. Møller med denne min Erklæring er fornøjet, vil jeg straks skyldig takke ham, som viser, at han ikke af min Forseelse vil betjene sig til min Ruin, og maa denne min Afbigt og Erklæring ikke alene blive bilagt med stemplet Papir, læses og forkyndes og protokolleres. Jeg altsaa vedstaar, at denne Sag staar aaben for mig (betinget Benaadning), om jeg nogensinde øver slette Ord eller Opførsel mod Hr. Møller eller hans. — Til Bekræftelse under min Haand.

Fæøe Østerby den 20. December 1771.

Abraham Madsen Bærendt«.

Et halvt Aars Tid efter indførtes en lignende Undskyldning til Hr. Wandels Enke (den 16. Maj 1772): »Da jeg underskrevne Niels Sørensen, Gaardmand i Vesterby paa Fæø,

haver sidst afvigte Uge om Torsdagen udi Husmanden Jens Hansens Hus i Vesterby udladt mig med adskillige ubekvemms og dels nærgaaende Ord og Talemaader imod velædle Madame sal. Wandel, hvorføre hun efter Loven kunde bringe mig i betydelige Bekostninger med videre, og bemeldte Madame Wandel paa min indstændige Begæring vil frafalde Sagen imod, at jeg som billigt erkender min Forseelse, saa ikke alene beder jeg hende om Forladelse for min forøvede slette og grove Opførsel, som er sket i Ubesindighed og Overilelse, men endog erklærer, at jeg aldeles ingen Rede véd til, hvad jeg har talt, men mine Ord skal være døde og uden mindste Reflektion, ligesom jeg og ikke véd andet med velbemeldte Madame Wandel end, hvad en ærlig og dydig Kone vel egner og anstaar, og giver jeg til Sognets fattige 1 Mark danske. Denne min Afbigt og Erklæring haver jeg egenhændig underskrevet og venlig anmodet undertegnede gode Mænd med mig til Vitterlighed at underskrive, og maa samme paa stemplet Papir bilægges og ved Fæøe Birketing læses og protokolleres paa min Bekostning, naar behages. Den 16. Maj 1772. Niels N. S. S. Sørensen — Niels Nielsen Sijøe — Peder P. C. S. Clausen.

Det synes at være bleven en hel Mode med, at Stridigheder blev afgjorte med Undskyldninger. Den 9. Juli 1772 fremkom en lignende. Iver Jørgensen i Vesterby har paa Gadestævne sagt nogle ubesindige Ord om Ole Jensen Helledede i Vesterby og hans Moder, dem tilbagekalder han i Overværelse af Birkedommer Byssing og Degnen Mog. Lucoppidan.

Sognepræsten, Hr. Møller holdt skarpt Udkig med sine Tiendeydere. Den 5. September 1775 blev der saaledes skrevet i Tingbogen: »Sognepræsten til Fæø Menighed, velærværdige Hr. Møller har søgt og saggivet Jeppe Mortensen Badiche, Gaardmand i Østerby for Tiendesvig, da han i dette Aar har indhøstet et ham tilhørende Ejendomsvænge, som med Rug var besaaet, uden ifølge Lovens Pag. 414 Art. 5 at anmelde det forud for velærværdige Hr. Møller som Tiendetager til Eftersyn. Desaaarsag har Præsten paa-staaet Sagvolderen (Jeppe B.) taxeret efter Loven og For-

ordningen«. Jeppe indrømmede sin Forseelse, men undskyldte sig med, at den Tiende, som Præsten skulde have, var saa meget ringe, kun eet Neg Rug; han havde ogsaa tilbudt Erstatning af det høstede Korn, saa det kunde man da ikke kalde Tiendesvig. — Dommeren dømte ham dog: »han bør nu svare Igæld og Tvigæld: 3 »Neger« forsvarlig Rug af det indhøstede Vænges Grøde. For Genstridighed og Trættekærhed bør han give 4 Mk. til de fattige og lige saa meget til Justitskassen plus 1 Rdl. i Sagsomkostninger, alt at betale inden 15 Dage eller taale Exekution«.

Sagen fik et lille Efterspil. Den dømte Jeppe Badiches Broder blev som Følge af Dommen saa vred paa Præsten, at han lod det gaa ud over Præstens Logerende, en Halvbroder til længst afdøde Hr. Desington, som endnu stadig boede i Præstegaarden. Denne Hr. Rahr skyldte Hans Badiche en Del Penge, som han nu ved Retten blev afkrævet: (d. 2. Febr. 1776): »Seigneur Job Rahr, logerende hos Hr. Møller, Sognepræst her paa Fæø, er her til Retten citeret af Hans Mortensen Badiche af Østerby for Gæld 20 Rdl.« Han tilstod Gælden og dømtes til at betale Pengene plus 5 Mark inden de obligate 15 Dage.

Man var tit uvillig til at betale de sølle Skoleholdere for deres Arbejde — det var jo ogsaa kun aandeligt Arbejde, der jo ikke regnedes for noget videre værdifuldt. — Skoleholder Kliim i Østerby maatte saaledes ved Rettens Hjælp indkræve sit Tilgodehavende (d. 22. Decbr. 1775): »Skoleholder Kliim har stævnet for hans allernaadigst tillagte pro officio (Embedsløn), nemlig Hans Mogensen Lærche udi Vesterby for Brænde, Fourage og Skolepenge: 2 Rdl. 1 Mk. og 14 Sk., Claus Borre i Østerby for Skolepenge: 4 Mk., Hans Jeppesen ibidem: 5 Mk., Jens Larsen ibidem 3 Mk. De indstævnede var ikke mødt«. De skulde betale disse Penge og Sager og desuden hver i Omkostninger 5 Mk., »alle skadesløs Erstatningerne ved Indkrævningen«.

Atter i 1776 (den 8. Marts) maatte han kræve Johannes Hansen i Østerby for 2 Mk. og 4 Sk. plus 5 Mk. i Omkostninger.

Loven, som tvang Synderne mod det 6. Bud til at staa

»aabenbare Skrifte« i Kirken, var bleven ophævet d. 8. Maj 1767; men i Stedet derfor kom de foruden at svare Bøderne til at sidde i Fængsel paa Vand og Brød. I 1776 (d. 2. Febr.) var der 3 Sager af den Art for Tinget. 1) Margretha Rasmusdaatter havde faaet et Barn med Jacob Christiansen, 2) Anna Nielsdaatter med Peder Jensen Lock og 3) Anna Hansdaatter med Hans Jørgensen.

Pigerne maatte hver bøde 6 Rdl. og desuden sidde 8 Dage paa Vand og Brød samt betale 5 Mk. i Omkostninger. Karlene betalte hver 12 Rdl. og sad ogsaa 8 Dage i Fængsel paa Vand og Brød. — Den ene Karl, Hans Jørgensen var stukket af, »men skal efterspørges«, hvilket dengang ikke var let.

En kongelig Forordning af 1776 havde forbudt alle at lave Brændevin i Hjemmene. Den var flere Gange oplæst og indskærpet paa Tinget, men det har ikke gjort nogen Virkning, for alle havde endnu i 1778 deres Apparater og lod dem tilvirke den Drik, man ikke vilde undvære. Saa kom det pludselig i 1778, den 27. November som et Tordenslag, at nu kom Straffen: Paa Amtmandens Vegne har »Hr. Niels Siøe i Østerby lovlig søgt og saggivet Fæøe Beboere for utiladelig Brændevinsbrænden og Krohold siden kongelig Forordning af 26. April 1776 til Bøders Erlæggelse og Redskabernes Konfiskation«. I Østerby var der fundet Redskaber (hvis Pris var 24 Rdl.) hos 32 Mænd, hvoraf nævnes: Niels Nielsen Borre, Mikkell Brun, Jens Rasmussen Hjulmand, Rasmus Mogensen Lærche, Peder Jeppesen Skipper, Abraham Smed, Peder Rasmussen Friis, Ole Dam, Ole Bøsse, Morten Krog, Jørgen Halling, Morten Badiche, Hans Mortensen Badiche, Albret Præst, Niels Sørensen Lund.

I Vesterby stævnedes 29 Mænd, deriblandt: Peder Terkelsen, Jens Hellede, Anders Roug, Rasmus Schotte, Hans Lærche, Christen Badiche, Hans Krogs Enke, Ole Jørgensen (ogsaa for Krohold, saa han svarede dobbelt), Ditlev Smed, Jørgen Giertsen, Hans Hansen Lærche, Mogens Gaard, Hans Schotte, Anders Dam, Hans Schou, Peder Schou, Morten Krog. Hver skulde bøde 30 Rdl. Det blev for dem alle: 1860 Rdl., et ordentligt Kup for Statskassen! — Pengene skulde betales straks, og desuden skulde alle de dyre Redskaber

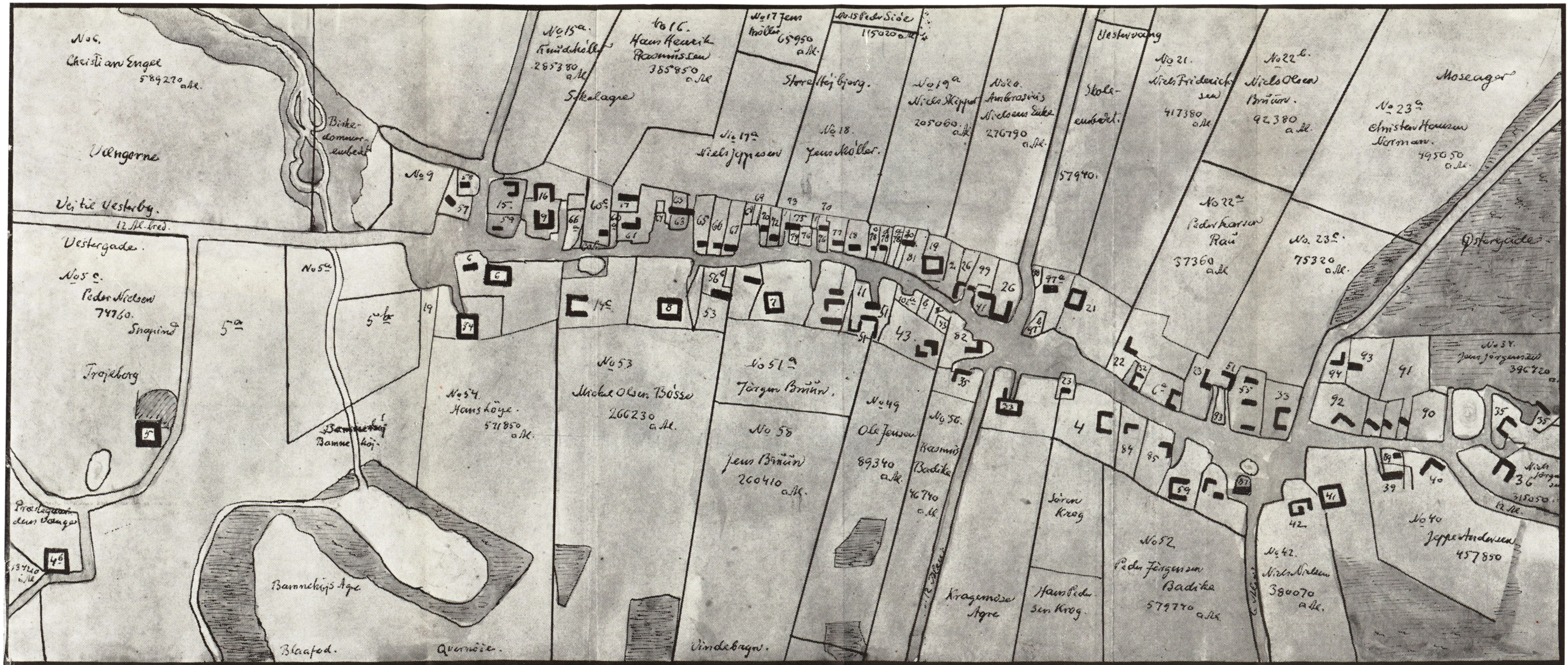
udleveres »til Sønderslagning«. Der har sikkert været baade Raseri og Fortvivelse paa Fejø i den Tid. Den kære Brændevin og de kære Penge!

I Stedet for en Dom kommer her atter en offentlig Undskyldning. En Karl har været Genstand for stadige Drillerier — Slutningen af Erklæringen røber det — og har i blindt Raseri under Gudstjenesten, hvor han vel ogsaa er bleven tirret, slaaet fra sig. Den nye Præst, Hr. Henrik Steensen Müller (Nr. 18 i Præsterækken) har klaget over ham, og den stakkels Fyr har da maattet underskrive følgende Erklæring (den 15. April 1779): »I Anledning af den Forargelse og Ustyr, som jeg, Jørgen Rasmussen, nu tjenende Niels Borre i Østerby, næstafvigte Palmesøndag har begaaet i Kirken, idet jeg ikke alene har slaget Ole Smeds Søn, Rasmus Olsen, men endog paa Kirkevejen, da han forespurgte hos mig, af hvad Aarsag jeg slog ham i Kirken, har antastet ham med Nævehug, ja, udladt mig med saadanne Talemaader, som sætter ham og Faderen i Frygt for Overfald og Ulempe, og alt dette lovligen er blevet mig overbevist ved det i Sagen holdte Politiforhør, jeg altsaa maa befrygte at blive dømt efter Hans kongelige Majestæts Lov og Forordninger som den, der har brudt Kirkefreden, vanæret Guds Hus og forstyrret den almindelige Rolighed, saa er herved min ydmygste Bøn og Begæring til min Sognepræst og Sjælesørger, Hr. Henrik Steensen Müller, at han vil bede til Gud for mig, at denne min Forseelse maatte mig forlades, ligesom jeg og herved for Ole Smed og hans Søn gør Afbigt med Begæring, at de tilgiver mig min Forseelse af Christen Kærlighed, lovende og tilforpligtende mig herved, at jeg herefter hverken selv eller ved andre paa mine Vegne, hverken i By eller Mark, hverken her paa Landet eller andensteds vil tale eller foretage mig noget, som kan geraade Ole Smed eller hans Familie til mindste Skade, enten paa deres Ære, Personer eller Gods. — Men om denne min Forseelse er af den Beskaffenhed, at den ej ganske strafløs kan henfalde, er jeg villig straks at betale de Bøder, min Sognepræst vil tildømme mig, nemlig 2 Rdl. til Sognets fattige, saa og alle paa Sagen gjorde Bekostninger«. — »Ole Smed lovede at glemme Sagen

og faa sine Børn til ikke at rippe op i Sagen ved at omtale Karlens Skældsord, ved ikke at give ham Øgenavne (»Øjenavne«) og straffe dem, om de det ikke holder, da at straffe dem paa det alvorligste og eftertrykkeligste«. — Forligelsesmændene var Anders Ruug (Raagøe?) og Rasmus Lærche.

Birkedommer Byssing tog ved en Lejlighed aabent Parti for en fattig Kone, som blev gaaet for nær af en haard Husbond, og det geraader ham til Ære; (d. 10. Marts 1780): »Det er beklagelig, at der iblandt christne Mennesker findes dem, der ikke gør sig Samvittighed af at fornærme deres fattige og enfoldige Næste. Exempel herpaa har man i denne Sag. Sagvolderen, Mikkel Andersen Krog, skal med gode Løfter om en stor Løn have søgt at overtale Jens Jensens Enke, Karen Nielsdaatter, som en fattig, noget enfoldig og skrøbeling »Quinde«, at indtræde i hans Tjeneste Mikkelsdag 1777, men nu søger han ved Udflugter at tilbageholde en Del af hendes belovede Løn«. Hun skulde have 9 Slettedaler (5 Rdl.) og 1 Trave Langhalm i aarlig Løn; nu vil han kun give hende det halve, da hun har opsagt sin Tjeneste. Opsigelsen har været ganske lovlig, men det vil han ikke indrømme. — Thi kender Birkedommeren for Ret, at han ikke alene skal betale hende den aftalte Løn, men ogsaa 4 Rdl. i Omkostninger.

Samme Hr. Byssing var ikke tilfreds med sin egen Løn, og i 1781 klagede han sin Nød for Kongen, der gav ham Ret og forhøjede Lønnen — paa Bøndernes Bekostning. Kongen (altsaa Kancelliet) skrev den 4. April 1781: »Eftersom Ferdinand Anton Byssing, Birkedommer og Skriver ved Fejø Birk, for os allerunderdanigst haver andraget, at hans Embedsindkomster ikkun bestaar af 50 Rdl. og 12 á 13 Tdr. Dommerkorn, desaarsag han, som selv maa anskaffe Tingstue og forsyne den med Varme, siden der ikke er noget Tinghus, allerunderdanigst haver begæret at maatte til Erstatning derfor nyde af Birkets Bønder, som bestaar i 4 smaa Øer (Fejø, Fæmø, Askø og Vejrø) Toe (2) Skilling aarlig af hver Tønde Hartkorn«, — »saa«, slutter Skrivelsen, »da det bliver billigere (ja, for Kongen) end at bygge en Tingstue«, saa maa det blive, som Birkedommeren foreslaar. — Siden

vi er ved Tinget, kan det fortælles, at i 1783 hed den konstituerede Dommer og Skriver Niels Nielsen Sijøe (Hr. Byssing var da død, og der var den 30. Okt. 1782 udnævnt en ny Mand, Hr. *Ulrik Frederik Sønderborg*, men ogsaa han var som Hr. Byssing i sin Tid ikke bleven løst fra sin tidligere Stilling) og »Lovmændene« (d. v. s. Tingsvidnerne, Tinghørerne, Stokkemændene) var: Niels Lund, Ole Krog, Jørgen Junger, Jens Dase, Per Deign, Jens Julmand, Peder Hellede og Badiche. — Birkedommer Sønderborg kom noget akavet herfra; det omtales flygtigt under følgende Retssag mod en elendig, halvtosset Kirketyv. Tyven hed Niels Andersen; han blev fanget og indsat i Nykøbing Arrest, som en kongelig (Kancelli) Skrivelse (3. Febr. 1786) melder:

»Birkedommer Sønderburg skal i April Maaned 1785 være rejst bort fra sit Embede og have efterladt samme til en Person ved Navn Lassen, som hans Fuldmægtig at forestaa, skønt denne ikke ordentlig dertil er bleven beskikket og konstitueret«, derfor er denne Tyvesag bleven overført til Falsters Birketing. — »Niels Andersen tilstod, at han havde oplukket Kirkeblokken med en falsk Nøgler og stjaalet de fattiges Penge«; det havde han gjort 3 Gange det sidste Aar. Udbyttet havde været 1 Rdl. 1 Mk. og 8 Sk. »I Arresten har han 3 Gange forsøgt at bryde Laasene med Vold«. Som Vidner fra Fejød mødte Anders Rogøe, Albrekt Jørgensen, Adam Norman, Jens Dasse og Rasmus Borre af Vesterby og Jørgen Junger af Østerby«. — Under et af Forhørerne gjorde Arrestantens Forsvarer opmærksom paa, at »Niels Andersen snarere lignede en, der med bævende Læber kæmper mod Dødens sidste Øjeblikke end et levende Menneske, der længer kunde bære Baand og Fængsel. Hans Sjælsevner og Forstandskræfter er saa svage, at han næsten intet fatter af, hvad han bliver tilspurgt om«. — Adam Norman fra Fejød indleverede et skriftligt Vidnesbyrd (den 5. Marts 1786): »Da jeg nogen Tid før Jul kom ind til Albrecht Tiesens i Vesterby, da Præsten tillige med Anders Rogøe var der at tilspørge Niels Andersen, da jeg noget havde hørt paa dem, at han vilde ej bekende Sandhed, da Præsten tilspurgte ham, hvad han gjorde saa silde i Marken, og han da svarede: han ledte

efter en Ko, da af et blot Indfald af mig taler jeg til ham: »Den Aften, da du gik saa silde til Kirken, hvem mødte dig da?« — Han svarede: »Anders Halling gik jeg forbi«. — Jeg: »Da du gik forbi ham, kom der dig jo en Rystelse paa?« Han svarede: »Ja«. — Jeg: »Gik saa du ud til Kirken?« — Han: »Ja«. Tilspurgte jeg ham igen: »Da du kom i Kirken, lukte du da Blokken op?« — »Ja«, svarede han. »Tog du saa din Haand ind i Blokken og tog Penge op?« Han svarede: »Ja«. Alt dette hørte Præsten og de andre«.

Ved Forhøret blev en Attest fra Fejø Præst, nu Hr. Henrik Kuhlmann, der var her i mange Aar (fra 1783 til 1808, Nr. 19 i Præsterækken) fremlagt: »Niels Andersen, der for begangne Kirketyveri her paa Fæø er bleven bragt som Arrestant til Nykøbing, er i højeste Grad vankundig og uvidende i sin Christendom; dog desuagtet er han, førend jeg kom her til Kaldet, i Vakancens Tid bleven konfirmeret i sin Daabes Pagt her i Kirken 1. Søndag efter Paaske 1783. Om hans Forhold i Liv og Levned er mig intet usømmeligt bevidst uden ovenfor meldte Kirketyveri.

Fæø Præstegaard d. 20. Febr. 1786.

H. Kuhlmann, Præst paa Stedet«.

Mens Tyven sad i Nykøbing Arrest, var Vinteren ualmindelig kold; der var ikke Ovn i Fængselet; han fik slemme Forfrysninger, og Arrestforvareren fik Medlidighed med ham og flyttede ham op i sin Bolig, hvor han imidlertid døde. Ved et Forhør, som holdtes efter hans Død, blev det oplyst, at den medlidende Arrestforvarer havde meldt, at »han fandtes hovnet eller opsvulmet overalt, men især i den ene Kind og den ene Haand samt i begge Benene«. Kirurgen, der var bleven hentet, sagde, at »Sygdommen var Kulde. Delinkventen skulde have bedre Forplejning og være i Varmen, saa kom han sig nok. Men Amtmandens Fuldmægtig gav det Svar: Kongen holdt ingen Varmestue til Delinkventer; vilde Forvareren tage ham i sin Stue, saa kunde han, men bedre Forplejning fik han ikke«.

Om Kosten oplystes: »Om Morgenen en Krukke med Tevand samt 3 Stykker Brød af et Otteskillingsbrød (Rugbrød uden Smør), til Middag en Krukke fuld med varm Søbe-

mad, undertiden noget Sul samt 2 Stykker Brød — om Aftenen et Stykke Brød. Han fortærede alt sammen indtil sin Dødsdag«. Lægen, der undersøgte hans Lig, sagde, at »han havde lidt af en scorbutisk Hydrophie (rigtigere: Hydropsie = Vattersot af Skørbug), som ved denne stærke Kulde og slette Forplejning har voldet hans Død«.

Biskoppen var her paa Visitats i 1791. Han hed Dr. theol. Bloch og lader ikke til at have været en Ven af mange Ord. I sin Visitatsbog skrev han: »Mandagen den 20. Juni visiterede jeg anden Gang i Kirken paa Øen Føj (!). Kirken er Biskoppens. Af Ungdommen var 89 konfirmerede og 105 Skolebørn i 2 Distrikter. Meget vel fornøjet. Sognepræsten, Hr. Kuhlman katekiserede ganske skikkeligen. Degn og Skoleholder Heje ikke ilde. Skoleholder (i Østerby vel) Erland Bang endnu bedre. Der var ingen Klage (fra Menighedens Side). Præstegaarden i meget god Stand«. — I 1797 var Bisen igen paa Fejø og var: »Overmaade vel fornøjet med Ungdommen«. Da han tredie Gang var her i 1800, skrev han: »Degn og Skoleholder i Vesterby katekiserede som en Pedant. Østerby Skoleholder bedre«.

Nu er vi naaet til det Punkt i vor Historie, da Oldtids og Middelalders Landsbyfællesskab er forbi. Hidtil har alle Medlemmer af en Menighed, af et Sogn været en forskelsløs Masse, »menige Almue«, ufri i deres Bevægelser, uselvstændige i deres Arbejde, hemmet af hverandre, de driftige sinket af de dovne, uden Mulighed for Fremdrift. Alle havde ganske vist købt Retten til at eje deres Del af Jorden, som de ejede deres Gaarde og Huse, men nu skulde hver Mand have sin egen Jordlod, og dette Hop bringer Nytiden, er Betingelsen for alt det Fremskridt, vi nu glæder os over.

Lad os læse om en Udtalelse fra et Møde, Østerbys Mænd holdt derom den 9. December 1799:

Udskiftningen

Anno 1799 den 9. December var vi af Østerby paa Fæø's Beboere, som alle blev anvist Lodder ved Mødet i forrige Uge, forsamlede og forenedes om at ville udskifte saaledes:

1) Landinspektøren lægger vore Planer saaledes, at han sparer saa mange Udflyttere som muligt og anviser Udlodder til dem, som ikke kan faa ved Stederne, saa nær som muligt, saa de, der boer i Vesterenden paa Byen, ikke jages til Udlodder i Øster, eller de, som boer i Østerenden paa Byen, til Skoven eller Skovmarken.

2) Til Erstatning for Bekostning og Besværlighed for dem, som faar langt til deres Lodder, giver enhver Fuldgaard 36 Rdl. og desmindre i samme Forhold, naar de erholder fuld Lod ved deres Gaarde, hvilke Penge udbetales førstkommande 11. December, efter at vore Lodder er afsatte paa Marken.

3) De, som ikke erholder Tørveskær i deres Lodder, tager i de dertil bekvæmteste store Moser med fornødent Sætterum.

4) De paastødende paa Gaden hegner sig selv fra Gaden; men hvor Vejen løber imellem Lodderne, tages paa en af Siderne halvt Hegn, og vil den paastødende paa hver Side Hegnet holde for første Gang halv Grøft med ham.

5) De, som erholder Lodder i Udlæg paa Skoven eller Gaderne, maa, efter at Lodden er afsat, pløje en Sjettedel af deres Lod for at dyrke til Vintersæd.

Ifølge Forordningen af 23. April 1781 dens 25. § bliver denne Forening bekræftet førstkommende Tingdag:

Rasmus Michelsen, Rasmus Mogensen, Hans Michelsen, Jørgen Hjulmand, Jens Hjulmand, Hans Pedersen, Abraham Madsen Bærentz, Albrekt Jørgensen, Rasmus Knudsen, Rasmus Ambrosius, Mogens Hansen, Jørgen Villadsen, Lars Halling, Jens Pedersen Schov, Hans Pedersen, Anders Larsen, Peder Jørgensen Badike, Peder Smid (der kunde ogsaa staa »Such«), Jens Mogensen, Christen Badike, Lars Præst, Niels Sørensen, Jeppe Andersen, Jeppe Mortensen, Rasmus Jacobsen, Jørgen Andersen Raa (Raagøe?), Niels Nielsen, Niels Hansen Fynboe, Christen Smed, Peder Krog, Rasmus Hansen, Niels Hansen, Ole Jensen, Michel Jensen, Frans Fransen, Niels Hansen Skipper, Ole Michelsen, Rasmus Jensen, Hans Mortensen, Hans Lassen Lærke, Christoffer Borre«.

Kort fra Udskiftningstiden

Fejø var tidligt paa Færde med sin Udskiftning. Kortet for Udskiftningen paa Østerby er tegnet i 1798 og rettet i 1809. Her nævnes Mændenes Navne og deres Jord i Kvadrat-
alen efter Matrikelsnummeret.

<i>Østerby.</i>	Kv. Al.		
5b. Peder Nielsen	74760	30. Morten Jørgensen	303630
6. Christian Engel	589270	31. Christian Olsen Klimp (d.v.s. Kliim).	251740
7. Jochum Engel	751050	32. Jens Mogensen	312340
8. Rasmus Jensens Enke	683990	33. Anders Lærke	392410
9a. Rasmus Jørgensen	42610	34. Jens Jørgensen	346720
9b. Jens Kragh	78940	35. Hans Peder Langeland	
9d. Andreas Pedersen	48560	35a. Jens Jensen	256760
10. Hans Bruun	183510	36a. Niels Jørgensen	315050
11a. Frands Frandsen	684710	36b. Niels Jensen	270210
12. Jens Mikkelsen Bruun	266450	37. Ole Rau	127400
13. Hans Pedersen Dasse	364830	38. Albret Præst	171170
14a. Ole Christiansen	320726	39. Hans Mikkelsen	411090
14b. Niels Hansen Badike	415560	40. Jeppe Andersen	457850
15. Peder Sjøe	115620	41. Morten Jeppesen Badike	577120
15a. Knud Møller	285380	42. Niels Nielsen	380070
16. Hans Henrik Rasmussen	385850	42b. Rasmus Jeppesen	182620
17. Jens Møller	65950	43. Ole Jensen	501710
17a. Niels Jeppesen		44. Lars Ditløvsen	136540
18. Jens Møller		45. Rasmus Pedersen	139500
19a. Niels Skipper	509880	46. Jørgen Badike	530980
20. Ambrosius Nielsens Enke	216790	47. Peder Hansen Johnsen	180770
21. Niels Friderichsen	417380	48a. Hans Jørgen Hansen	286920
22a. Peder Larsen Rau	37360	48b. Anders Hansen	345270
22b. Niels Olsen Bruun	92380	49. Niels Hansen	284500
22c. Hans Jørgen Erichsen	179620	50. Rasmus Badike	224990
23a. Christen Hansen Norman	495050	51. Christen Nielsen	141580
24. Rasmus Ambrosius	248270	52. Peder Jørgensen Badike	593740
25. Hans Peder Langeland	165600	51a. Jørgen Bruun	
26. Abraham Lund	163820	53. Michel Olsen Bøsse	266230
27. Hans Jørgen Erichsen	336800	54. Jens Bruun	260910
28. Niels Fynboe	272380	Jens Hansen Holse	31210
29. Christen Badike	145850	Jens Larsen	42516

Vesterby (1802, rettet 1807).

3a. Jørgen Rau	529300	22. Niels Mørgensen	532910
4. Jørgen Nielsen	514330	23a. Albreth Jensen Skotte	243270
5a. Niels Jensen Væver	241610	23d. do.	243270
5c. Hans Jensen Væver	246930	23b. Albreth Jørgensen	48570
6a. Bendix Hansen	265000	24. Albreth Mortensens Enke	572030
6b. do.	268350	25. Jeppe Ditlevsen	281670
7. Hans Pedersen Skov	343160	26. Jørgen Krog	249910
8. Hans Larsen	574530	27. Hans Andersen	510580
9. Niels Nicolaisen	434450	28. Jørgen Andersen Rau	215380
10. Ole Jensen	309720	29. Simon Groth	134970
11. Gert Jørgensen	581030	30. Jørgen Nielsen Femøe	290200
12. Niels Rasmussen	704910	31. Peder Mortensen	635490
13a. Peder Mortensen	269910	32. Lars Olsen Væver	258300
13b. Erik Nielsen	310130	35. Ole Pedersen	219700
14. Peder Hansen	248150	34a. Hans Andersen	302780
15. Lars Rasmussen Skotte	574290	34b. Peiter Christensen	168170
16a. Hans Jensen	290540	36. Peder Pedersen Nor	252890
16b. Albreth Jørgensen	292170	38. Rasm. Rasmussen Kolund	278680
17. Morten Hansen	257290	39. Jacob Jeppesen	287110
18. Niels Olsen Rau	378940	40a. Peiter Christensen	127550
19. Peder Rasmussen Skotte	522620	40b. Jacob Jeppesen	78540
20. Ole Jørgensen	289190	41. Hans Henrik Hansen	356900
21. Søren Jørgensen	398580	42. Hans Hansen Møller	157050

Gamle Marknavne, som endnu var i Brug omkring 1800. Loddernes Numre ses paa følgende Kort, der er fra Tiden mellem 1808 og 1821, det er udateret, men Præstens, Hr. Kirchheiners Navn findes i den Protokol, hvori det findes. (Matrikuldirektoratet). Se under Marknavne foran.

<i>Østerby (fra Sydspidsen opad):</i>	18. Store Højbjerg.
Rovesagre, Helligsagre.	19a. Guldhøj.
5c. Syd for Præstegaardens Vænge	21. Vestervangsmose.
Flippeagre, Flippemose.	26. Troelsvænge.
5a. Vestergade.	27. Hennekrannerne.
5c. (nedad) Trøjeborg, Snopind,	27—28. Langefodsvænge.
Bamnehøj, Bamnehøjagre, Bakke-	31a. Smedebol.
stykker, Søndre Bækkestykker.	32. Grummesstræde.
6. Vængerne.	28—29. Tidselsvænge.
7. Kadevig, Kadevidsagre.	33. Moseagre, Østergade, Tofte-
8. Brede Løigtjørn, Uglebjerg.	stykker.
14b. Store Nyland.	34. Østermark.
15. Stadsbol, Skelagrene.	41. Oebu.
16. Staaesskel.	48a. Fombelere.

52. Lonsagre, Strandmarken, Mellem-
bolene.
- 46a. Kabunsagre, Smedestykkerne, og
ovenover: Kragemose.
58. Vindebrun.
54. Qvernøje, Blaafod.
- 5a. Bamnehøj, Bamnehøjsagre,
Søndre Bakkestykker.
- Vesterby:*
- 3a. Sandager, Smaa Jensetofter,
Jensetofter.
- 6a 5a. 4. forneden: Vaasemose.
- 30a. Mølleagre.
31. Store Kirketofter.
Lige Øst for Kirken: Tangstykker.
- 7—6. oppe ved Vejen: Hulemose-
ager. Store Jensetofter.
- 8—9a. Blakmose, Kirkeledsstykker,
Smedestykker.
- 7 Smaa Storker.
8. Fjellestenter, Muldvarp.
- 9a—10b. Skryllager.
- 10c. Store Runestene, Smaa Rune-
stene.
- 5c. Store Storker, Gaardtofter.
- 34a. Pedersager, Ummehavls Kilde.
- 34b. Ummehavlsagre.
36. Skelhveagre.
39. Brede Arnakkestykker, Claus
Smeds Eng, Lange Arnakkedseng,
Bulenge, Stubseng, (ved Sydspid-
sen), Skindereng, Atnakenge,
Agerløse.
38. Tørvehøj, Præstehjørne.
89. Rørskifte.
37. Lergraver, Skovhøver.
- 12 Store Højbjerg, Smaa Højbjerg,
Smedestykker, Nadetofte, Vel-
lingsbjerg.
- 19a. 13b. Spaaneagre, Skippeager,
Knollestykker, Dørstene.
15. Knollestykker, Flynderstykker,
Skalkemader.
- 17a. 17b. Flynderstykker.
- 16b. Stængestykker.
- 16a. Nordreager.
- 17a. Vænget, Bredeager.
41. Stængestykker, Ravnebol, Præste-
stykker.
18. Nyskov, Nyengager.
19. Degnestykker, Kobol, Nøgleager,
Nøgleengager.
20. Nellekær.
- 20—21. Smedestykker, Gamle Skovs-
ager.
21. Mellemagre, Kurve-Niels-Af-
læggere.
- 22a. Naverkær.
43. Lange Tornevænge.
- 44a. Bølgebol, Undermænd, Lade-
fod, Skallelille, Smedens La-
dens Agre.
- 23a. Videmose.
- 23a. 23d. Stenager.
24. Kragesager, Gaasebol, Smaa
Tude.
- 26—27. Store Assenæs.
26. Langeager, Dunemose Aflæggere.
27. Store Punschemader, Smaa do.
- 28a. Fillerne (ude ved Stranden).
29. Gallestykker.

Navne paa Jordstykker, som kendes endnu (1931):

Ved Førstelærer, Hr. K. Lund-Sørensen.

Østerby: 1) Andemosevang: Pilemose. — Degnemose fra
Vesterby, Fadersboel og Storkemose.

2) Skovvang: Skovnæbbet — Rejbjerg. »Kadevig« har
skiftet Navn, hedder nu Kagvig. — Smedemose.

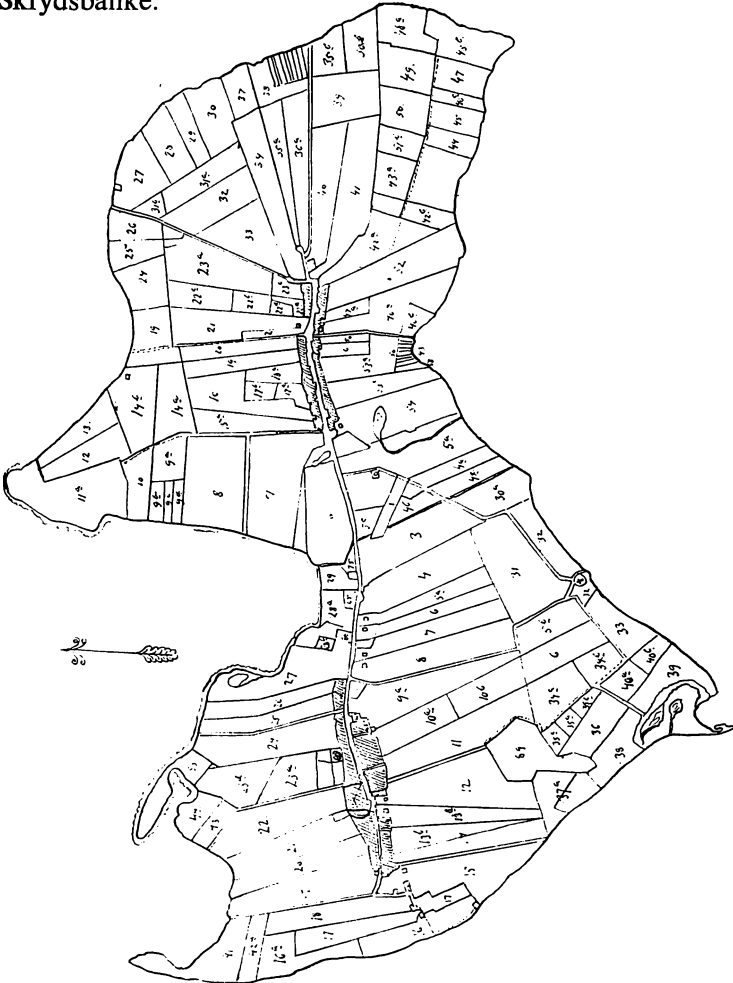
3) Slettevangen: Toften (bruges dog ikke mere). — Krage-
mose — Møllehøj har været Navnet paa en Familie, der
boede paa Sletterne.

Bamhøj (Bavnehøj) kendes ikke, men Bommehøj. — Parkmose, Munkediget mindes endnu.

Vesterby: 1) Nørrevangen: Dunnemose og Skallelille er kendte endnu. — Birkemose, Viermose, Knoldstykke, Borremose.

2) Arnakkevangen: Gaasetofte kendes ikke, men Gaasetorvet. En Mark hedder »Kilden«. — Arnakkestykker findes endnu.

3) Kirkevangen: Vassen er kendt, Muldvarpemose og Skrydsbanke.

Gamle Slægtsnavne: Friis, Danielsen, (Lars Jyde), Hjort, (Klaus Fynboe), Borre, Joensen, (Mads Erboe (Ærøbo)), Skotte, Bendixen, Hans Raagø, Peder Litou (Idtzou) — Gert — (Jens Brun), Dam, Badiche — »Smed« (Smith, Schmidt).

Efter at være standset ved det store Vendepunkt, som Udskiftningen blev for Fejø Beboere omkring Aar 1800, fortsattes Livet nogenlunde uforandret. Først længe efter, da Krigen med Englænderne og Pengekrisens langtrækkende Følger var overstaaet, blomstrede alt op.

Man havde tænkt paa at reformere visse kirkelige Skikke som den offentlige Overhøring af Ungdommen i Kirken, Katekisationen, og sendte derfor Forespørgsel til Præsten om, hvad Folk mente om det, og hvorledes denne Undervisning var besøgt. Vor Præst, Hr. Kuhlman, svarede kortelig: »Her i Menigheden er intet Soldaterlægd; den øvrige Ungdom af Sølægden begiver sig almindelig i Farten, saasnart de er konfirmeret, og kommer for det meste ikke tilbage forinden ved December Maanedes Udgang«. (16. August 1803).

Af følgende Degnebrev ses det bl. a., at Udskiftningen har været en dyr Historie for ham og for alle Beboerne; han skriver til Biskoppen for at laane: »Jeg nødsages til underdanigst at henfly til Deres Højærværdighed med Forestilling, at da jeg nu tillige med mine Medbeboere her i Vesterby paa Fejø ved Udskiftningen er udsat for at indfrede og fraregne mine Jorder, og mine Indkomster ved Sognets in toto (i det hele) maadelige Forfatning formedelst Udskiftningens Bekostninger og sidste Aars ringe Kornavl er kuns ubetydelige, især i Betragtning af det meget, der paa dette skovløse Land aarlig hensmelter til Brændsel; ja, det lidet, jeg selv sidste Høst avlede, har ikke meget oversteget mit fornødne Husbrug, og den ubetydelige Rest er ligesom i Almindelighed forrige Aars Rugafgrøde især beskadiget og bliver saaledes betalt, at man ikke deraf kan udstyre noget, saa er jeg, naadige Herre! bange, meget bange for som en gammel og skrøbelig Mand og min Kone ligesaa at fordybe mig i Krav og Gæld til min stakkels Families største Skade, om jeg i Dag

eller i Morgen skulde ende min Løbebane, og fordrister mig at insinuere Dem denne Bøn og Begæring, at De paa mit Kald med lovbefalet aarlig Rente og Hypotek i dets Indkomster vilde af Stiftets gejstlige Midler til Laans betro mig 50 Rdl. som en Hæftelse paa mig og Eftermænd. Jeg forventer naadigst Bønhørelse og Hjælp og lader ikke af at anraabe Himmelen om Deres Højærværdigheds og høje Families sande Velsignelse.

Den 18. Marts 1805.

Underdanigst I. Heye«.

Maaske har Degnen ikke faaet det Laan, for i Slutningen af Aaret bad han om sin Afsked: han var altsaa virkelig »gammel og skrøbelig«. Han skrev den 25. November 1805: »Ifølge det af mig tilforn for Hans Højærværdighed Hr. Biskop Boysen ytrede Ønske om formedelst Alderdom og Svaghed at blive entlediget fra mit Degne- og Skolelærerembede her paa Fejøe, saa tilstaar jeg herved, at jeg endnu er villig til at fratræde disse Kald tillige med Degne- og Skolebygningen, naar Hans Højærværdighed Biskoppen vil tilstaa mig en aarlig Pension af Efterkommeren 2 Tdr. Rug., 2 Tdr. Byg og i Penge 40 Rdl., hvilket tager sin Begyndelse fra den Dag, højbemeldte Hr. Biskoppen beskikker en anden i mit Sted.

Fejøe den 25. November 1805.

I. Heye«.

Og Biskoppen vidste nok, at den gamle Degn var faldefærdig; just samme Aar var han her at visitere. Om sine Indtryk skriver han: »Søndagen den 21. Julii 1805 Formiddag visiterede jeg Menigheden paa Fæjøe. Sognepræsten, Hr. Kuhlman prædikede over Dagens Evangelium ganske vel. Med Menigheden var jeg meget vel tilfreds. Sognepræsten katekiserede ret vel. Skoleholderen i Østerby Skole, Isser (d.v.s. Ibsen), nogenledes. Den gamle Degn og Skolelærer i Vesterby, Neyet (! Heye) kunde formedelst Svaghed ikke staa frem. Den konfirmerede Ungdom af begge Køn er 52. Der var ingen Klage (fra Menighedens Side over Præst og Degn). Kirken bekommer i Aar en Hovedreparation, hvortil den højliggen trænger. Præstegaarden er i god Stand.

Føjø har tvende Skoler, en i Østerby, den anden i Vesterby. Da den sidstnævnte er nedbrudt for at opføres af ny, samlede jeg begge Skolers Ungdom i Østerby Skole. Børnene gav meget tilfredsstillende Prøver paa Kundskab i Religion og Bibelhistorie og læste meget vel i Bog. Den skolepligtige Ungdom i Østerby beløber sig til 39, i Vesterby til 38. Skolen i Vesterby bliver nu forsynet med en ny Lærer, da Degnen Leyet (! Heye), der tillige er Lærer ved denne Skole, formedelst Alderdom er aldeles uduelig til sin Bestilling«.

Vi har just læst, at unge Mennesker straks efter Konfirmationen gik til Søs. Nu i 1805, ser vi, at man atter vilde udskrive dem som Landsoldater. Bispens skriver (15. August): »Paa Fejø, Fæmø og Askø formenes, at de nyere Militærlægsruller, der henlægger en Del af disse Beboere, som forhen ene var indskrevne til Søjteneste, til Landmilitisen, vil bidrage meget til Skolegangsforsømmelser, da flere Forældre af en naturlig Uvilje til at se deres Sønner som Soldater vil sende dem i en ung Alder til Skibs. Med Tiden maa og dette have Indflydelse paa Øernes Folkemængde, da enhver som Soldat indskreven vil, naar Tiden nærmer sig i hvilken den, som har opnaaet tjenestdygtig Alder, skal fremstilles, vogte sig for at komme tilbage til sin Fædreneø«.

Og Bispens fik Ret. Næste Aar, 1806, blev der den 25. Januar tiltalt og efterlyst 13 udeblevne unge Mænd. Hvis de blev paagrebne, skulde hver bøde 1 Rdl. til Sognets Fattigkasse foruden 16 Sk. (d.v.s. en Mark) til Stævningmændene.

Ogsaa Præsten, Hr. Kuhlman, følte Vanskeligheder som Følge af Udskiftningen; han skrev derom til Bispens den 12. Juni 1806: »Hvor vanskeligt og næsten umuligt det er for en Præst at føre Husholdning paa dette Sted, hvor næsten ingen Avling er til Præstegaarden, erfarede jeg ved min Tiltrædelse til Fejø Kald, hvortil ingen Jord ligger uden omtrent 4 Tdr. Land, hvilke jeg endelig ved Udskiftningen har faaet samlede af forskellige smaa Stykker i Marken« saa har han købt for 1000 Rdl. en Ejendomsjord paa 32 Tdr., som ligger »næst op til Præstegaarden«. Nu vil han gerne, at Eftermændene, Mand efter Mand, skal købe den Jord. »I ærbødig Forvent-

ning af Deres Højærværdigheds gunstige Betænkning herom jeg med sand Ærefrygt er

Deres Højærværdigheds ærbødigste Tjener

H. Kuhlmann«.

Hr. Kuhlmann døde den 3. Juni 1807.

Hans Enke, Engel Margrete Isaksen (en Datter af Konsul Isaksen i Christianssand, hun døde her paa Fejø den 24. Maj 1835) indsendte Bøn om, at Naadsensaaret først maatte begynde, naar Eftermanden blev udnævnt; hun underskrev sig: »Engell Margrete, salig Kuhlmanns«.

Det blev bestemt, at Embedet foreløbig skulde besørges af Præsten paa Askø, Hr. Brøndsted. Han vilde nok det, men først vilde han have Besked paa, om Enken vilde give ham 5 Rdl. om Ugen derfor. Hun svarede ham ikke; Embedets Forretninger dyngede sig op; der blev ikke holdt Gudstjeneste paa Fejø i 8 Uger. — Mens Hr. Kuhlmann endnu levede, havde der den 7. August 1806 været et grimt Slagsmaal ved Kirken midt under Gudstjenesten mellem to Mænd af Østerby, Albret Hansen og Hans Larsen Lærke. »Da Albret Hansen nu i Søndags var ved Kirken og stod ved sin Vogn og spændte den ene Hest fra, kom Hans Lærke til ham og sagde, han vilde skyde ham. Han havde dog intet Slags Gevær hos sig. Saa tog det ene Ord det andet, indtil de røg sammen og sloges. Sognefogeden blandede sig i Striden og bød dem skilles; men de tog igen fat, ikke af Mangel paa Lydighed mod ham, men blot af Hidsighed, som foraarsagede, at de ikke kunde have den fornødne Eftertæksomhed og Rolighed«. »De mødte for Retten og erklærede, at de intet havde at sige til deres Forsvar. Det skete, efter at Kirketjenesten og Skriftemaalet var begyndt«. Hver af dem skulde »for denne Forbrydelse« bøde 9 Rdl. samt 1½ Rdl. i Helligdagsbøde, desuden 16 Skilling i Omkostninger.

At Hr. Brøndsted vilde have sin Virken imellem disse urolige Mennesker betalt, var jo rimeligt nok. — Han skrev til Bispen om, hvordan Sagen stod: »— Da jeg imidlertid temmelig sikkert véd, at adskillige i Menigheden knurrer i Løndom over denne Tilsidesættelse, og Madam Kuhlmann

skal have i Sinde i et halvt Aars Tid at opdyngte Forretningerne, saa vil Deres Højærværdighed sikkert føle det lumpne og nedrige i en saadan Præsteembedets vilkaarlige Behandling af Madam Kuhlmann levende nok til at finde en passende Erindring til Madammen nødvendig for i det mindste at værdige baade Provsten og mig Svar paa, om hun ved mig eller en anden vil lade Embedet forsvarligen besørge. Med den mest uindskrænkede Højagtelse og Hengivenhed osv.« — »Jeg gør Regning paa, at Deres Højærværdighed som en Mand af human Tænkemaade ej gør nogen for mig skadelig Brug af disse Underretninger, da jeg gerne lever i Fred med den samfulde Jord, men dog paa den anden Side tilstaar, jeg ej kan tilbageholde min Harm, naar jeg ser noget, der ligner Haan eller Ligegyldighed med Menneskets huldste Ledsagerinde, Religionen, og dens vigtigste Organ for det sanselige Menneske, den offentlige Gudstjeneste«.

Da Bisen forespurgte Mad. Kuhlmann om, hvorfor hun ikke havde svaret Hr. Brøndsted, skrev hun, at hun fandt hans Fordring om 5 Rdl. ugentlig »upasselig«; og hun tilføjede, at hendes Mands Brodersøn, som var theologisk Kandidat, boede hos hende; han prædiker nu om Søndagen, og nu bad hun, om han maatte paatage sig de »ministerielle Forretninger« (d.v.s. Daab, Begravelse osv.).

Først i 1808 kom her en ny Præst, Hr. Kirchheiner (Nr. 20 i Præsterækken). Før han tiltraadte, maatte han aflægge følgende Erklæring: »Jeg sværger en Ed til Gud, at jeg for at erholde og blive befordret til Sognepræst for Fejø Menighed i Laaland-Falsters Stift ingen udi Verden, uden hvis (hvad) jeg i det kongelige danske Kancelli efter den derværende Ordinans til Gebyrer og for det stemplede Papir har betalt det ringeste i Penge eller Penges Værdi, enten selv haver givet eller ved andre til saadant Brug haver ladet give eller offerere (tilbyde), ikke heller udlovet noget herefter, under hvad Prætext (Foregivende) det og være kunde, derfor at give eller saadant af mig er tilladt at gøres. — Fremdeles har jeg mig og saadan Befordring ikke ved Giftermaal eller andre forbudne Veje og Konditioner eller utilladelige Midler tilbragt.

men haver den alene ved en retmæssig og lovlig Vocation (Kald) erlanget. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

J. Kirchheiner«.

Af en Dom, der faldt over en genstridig Mand, ser vi, at man i 1807 fik den første faglige Jordmoder her paa Fejø. Det hedder: »Saavel i allerunderdanigst Efterlevelse af Regeringens Vilje samt den højeste Nødvendighed at forskaffe en examineret Gjordmoder til Fejø, da Kommunikationen med Laaland er om Vinteren ofte spærret og aldeles umuligt derfra at erholde Hjælp for en Barselkvinde, besluttede samtlige Selvejere paa Fejø at antage og lønne Gjordmoderen Maren Lucie Jørgensen og efter den med hende under 25. December 1807 indgaaede Kontrakt at betale hende aarligt af Vesterby for hver Mand $\frac{1}{2}$ Skp. Rug, $\frac{1}{2}$ Skp. Byg og 2 Mark i Penge og af Østerby $\frac{1}{2}$ Skp. Rug, $\frac{1}{2}$ Skp. Byg og 1 Mark i Penge, alt i Forhold til Selvejernes ejendes Hartkorn«. — Nu er der en Mand i Østerby, Jeppe Andersen, der ikke vil betale — han var vel gammel — men han blev dømt til at betale baade for 1807 og 1808 samt 2 Rdl. i Omkostninger.

Før Hr. Kirchheiner ankom hertil, véd vi, at Madam Kuhlmanns unge Slægtning fungerede som Præst. Han skrev den 6. Marts 1808 til Bispen om en ung Fyr paa 19 Aar, der gerne vilde konfirmeres: »Den indtrufne Omstændighed, at Jens Hansen Løje, som for nærværende Tid forberedes til Konfirmation, ved sidste Session er udtaget til Søtjenesten, gør mig dristig til paa Mme Kuhlmanns Vegne at forespørge for Deres Højærværdighed, om han særskilt maatte konfirmeres før den bestemte Tid, da han inderligen gerne ønskede det inden Indkaldelsestiden, som er usikker naar. Han er over 19 Aar gammel, men desværre maadelig i sine Kundskaber og kan ikke læse rigtig i en Bog«. Han fik Lov dertil.

Læreren i Vesterby, der havde afløst den gamle, svage Degn, vilde have Rejsetilladelse og skrev derom den 29. Aug. 1808; han meddeler, at hans Broders Kone saa gerne vil have ham med til København for at bede hendes Mand fri af Soldatertjenesten. — »Jeg har i denne Tid haft saa faa Børn i min Skole. I Østerby Skole er det ligeledes (Høsten!), kuns 5, 8, ja 3 Børn daglig, dog bedre hen i Efteraaret vil Skole-

gangen blive nogenledes taalelig. Jeg holder nu hver Dag Skole for min faa Ungdom. — Deres Vilje er ogsaa min, og med den skal De alle Tider se mig saare vel fornøjet. Hvad jeg i denne Tid forsømmer, skal jeg siden oprette. Jeg havde rejst i Høsten, men da jeg 3 Uger i min Præstes Fraværelse maatte ene forrette Tjenesten i Kirken, saa var det paa den Tid mig ikke muligt. — Underdanigst

O. Jørgensen«.

Man kunde nok unde Læreren denne Rejse, naar man ved, hvor slette de Skoleforhold var, hvorunder Lærerne paa Fejø arbejdede i de Tider. Her er en Beretning derom fra 1809: Ved Vesterby Skole fandtes der da kun følgende Materiel: 2 Bibler, 16 Stk. Bibelhistorier — og heraf var de 8 »meget maadelig conditionerede« — 2 Borde, 4 næsten ubrugelige Bænke og en sort Trætavle. — I Skolen gik der 66 skolepligtige Børn, og Læreren beklagede sig naturligvis over dette slette og mangelfulde Materiale. Af Skrive- og Regnebøger forefandtes slet ingenting (endsige Læsebøger, Geografier, Historiebøger osv.).

Ved et Møde lovede Skolekommissionen at afhjælpe disse Mangler, men fjøede dog til, »at den for Tiden ikke saa Udvej til en eneste Skilling til disse Manglers Afhjælpelse«.

I Østerby Skole stod det heller ikke alt for godt til. Her hang Loftet saa lavt, at man ikke kunde gaa oprejst under det. Af Papir fandtes intet, saa Læreren kunde ikke affatte de befalede Lister. Materialet var omtrent af samme Beskaffenhed som i Vesterby.

For 1810 findes følgende Regnskab for Skolens Indtægter og Udgifter:

Indtægt: Af Kongetiende 7 Rdl. 1 Mk. 8 Sk., af Kirketiende 7 Rdl. 1 Mk. 8 Sk., paa Skoletavlen: 4 Mk. 10 Sk., i Mulkter 3 Mk. Summa: 15 Rdl. 4 Mk. 10 Sk.

Udgift: Papir til Vesterby Skole: 7 Rdl. 3 Mk., til Østerby Skole: 5 Rdl. 3 Mk.; Blæk og Griffler til begge Skolerne: 2 Rdl. 2 Mk. Summa 15 Rdl. 2 Mk.

Først 10 Aar efter, i 1819 blev den elendige Skole i Øster-

by bygget op af ny; vi ved det af, at der for Retten førtes Sag (den 29. September) mod en Del Husmænd, som var udebleven fra Arbejdet, skønt de var tilsagt som Haandlangere; det var sket ofte før, og mange havde staaet tiltalt derfor. Nu var det Morten Hansen, Rasmus Olsen Skomager og Lars Jensen Friis, det gjaldt. »Deres Udeblivelse røber ikke alene Egenraadighed og dristig Overhørighed, men giver endog Anledning til, at andre, som tilsiges til dette Arbejde, hvortil enhver Husmand efter Anordninger er forpligtet, kunde tro sig berettiget til at udeblive, saa finder Retten dem højest strafværdige, saa meget mere, som de ikke har kunnet give nogen rimelig Undskyldning til denne Overhørighed. Hver bør bøde 48 Sk. (3 Mark) til Skolekassen og 24 Sk. til Sagens Omkostninger inden 3 Solemærker«.

Kun indirekte mærkede man her paa Fejø noget til den syvaarige Krig, vi havde med Englænderne mellem 1807 og 1814. Mange af Mændene var indkaldt, og Kvinderne herhjemme maatte tage extra fat, hvortil de ogsaa blev opfordret af Kongen (den 3. Septbr. 1808): »Medens Fædrelandets Forsvar kalder de vaabendygtige Landboere af Mandkønnet fra deres Hjemstavn og vanlige Jordbrugerarbejde, er det af største Vigtighed for det Almene, at Kvindekønnet fordobler sin Flid og ved overordentlig Anstrengelse deltager i Markarbejde. Man kan vente saadan Anstrengelse af Hustruen, der er omhyggelig for sin Mands Velfærd, af Manden, der stræber for sine Børns Lykke, af Datteren, der føler sine Pligter, men man bør og vente, at Fædrelandets Røst vil kunne fremkalde den almindelige Pligtfølelse hos alle, der ej umiddelbar kan værne om Fædrelandet, at de i det mindste middelbar (indirekte) vil stræbe efter at bidrage til dets Forsvar og Frelse.

Som Belønning skal der indberettes til Kancelliet Navnene paa de Landbo-Fruentimmer, der særdeles udmærker sig ved Flid og Anstrengelse i Markarbejde, hvilke vi allernaadigst vil anse til fortjent Sædernes Udmærkelse.

Forestaaende kongelige Resolution haver Sognefogeden paa Fejø at bekendtgøre for Beboerne og bringe til almindelig Kundskab iblandt Kvindekønnet, ligesom det og bør til-

meldes, om noget Fruentimmer fortrinlig udmærker sig med Huslighed, Flid og Duelighed.

Fejø den 3. September 1808.

(Birkedommer) Montagne«.

Om nogen Fejøkvinde er bleven hæderlig omtalt, vides ikke. Derimod ved vi, at Krigen paa anden Maade gjorde et dybt Indtryk paa Fejøboernes Pengepung. Her laa nemlig ikke saa faa Soldater; alene for en Maaned kostede deres Forplejning 84 Rdl. 55 Sk. Her laa 11 Artillerister (med deres Kanoner), 14 Mand af jyske Infanteriregiment, 45 Mand af Prins Christian Frederiks Regiment og 1 Officer.

Disse Soldaters Nærværelse bragte nogen Demoralisation med sig, de havde uden for Tjenesten intet andet at bestille end at drikke, og mere end een holdt Smugkro for dem. Den 24. Oktober 1808 »mødte Løjtnant von Schaatlin, som var kommanderende Officer paa Fejø, for Tinget og anmeldte, at Husmand og Skipper Niels Rasmussen Weirøe skal have holdt Værtshus og solgt Brændevin til det her paa Fejø kantonnerende Militær; de sad og spillede hos ham Dag og Nat og imidlertid skænkede han Brændevin for dem, naar de forlangte det, for Betaling. Han undskyldte sig med, at han ved en engelsk Kapers Nærværelse paa Fejø mistede saavel sin Jagt som dens Ladning; derved var hans Omstændigheder bleven i den Grad slette, at han for Kone og Familie manglede det fornødne Udkomme«. Retten tog intet Hensyn her til, men idømte ham en Bøde paa 20 Rdl., som tilfaldt Angiveren.

Ogsaa en Kone, Mette Bruse, har holdt Krohus for Soldater og andre, hvorved Uorden foraarsages. Det var Selvejer Christian Engell i Østerby, der havde indgivet Klage over hende. Hun maatte tilstaa, at hun solgte Brændevin. Langfredag havde der været Alarm paa Gaden af dem, som havde drukket hos hende. En Person rejste sig hos hende og paa en uforskammet Maade slog en Krukke i Stykker, hvorfor hendes Søn og en anden satte ham uden for Døren. Den offentlige Rolighed paa Helligdagen var bleven forstyrret, og det var endda om Formiddagen Kl. 11 slæt, de forstyrrede

Dagens Hellighed. Peder Christensen var fuld og kom i Trætte med Albret Thiesen, de kom ude paa Gaden, der samledes Folk for at styre til Rette og hindre Slagsmaal, blandt dem Christian Engell«. De to Slagsbrødre var kommet i Haarene paa hinanden om 4 Skilling.

Konen undskyldte sig med, at hun var en fattig Kone og troede, hun derved kunde have noget til Livets Ophold. Hun maatte bøde 30 Rdl. til Angiveren og i Mangel af Betaling afsone samme med Tugthusstraf paa Møen plus 3 Sølvmark.

De unge Slagsbrødre blev frikendt af Mangel paa Bevis, da Klageren, Christian Engell, ikke har kunnet bevise sin Klage.

Præsten, Hr. Kirchheiner, var forarget over to løse Fugle, to tilflyttede Mennesker, som vilde vies af ham, men ikke havde fulgt almindelige satte, hæderlige Menneskers Bane. — Manden skrev derom til Biskoppen den 29. Oktober 1813: »Da vige undertegnede haver indgaaet Egteskabsløfte med hverandre og ladet Kirkens Forbøn skede (ske) for os og Lysningen skede 3 gange, men da i Mellemtiden ved at have Saalt (solgt) en mig tilhørende Vejrmølle, indløb en vidtløftig Trætte, som forvoldte, at vi ej lod os vie sammen, som vi alt sammen haver tilkendegivet for Præsten, og som selv havde tilladt at maatte forblive til Sagens Udfald, men i Mellemtiden kom som sædvanlig Præstens Faar og Kreaturer i Konens (hans Forlovedes) Korn og gjorde Skade, og de blev af hendes Børn uddrevet paa Præstens Græsning, og han beskyldte disse Børn for at have ødelagt hans Faar. Kom da benævnte Person og Præst i min Fraværelse med uhøvisk (»uhøvs«) Skælden, mig for en Bedrager og Konen for en Hore, og i hendes Stue stod hendes Børn, og andre utilladelige Ord brugte han, som gjorde Konen saa urolig, at hun ombad mig, at jeg vilde give Tilladelse, at der maatte lyses tilbage igen, og skete denne Anmodning (»Anmoning«), saasnart, jeg var hjemmekommen fra Fejø (Manden boede paa Askø). Som jeg og Konen ubetænsomt straks gik hen til Degnen, da Præsten paa den Tid var rejst til »Kiøbenhavn«, og jeg selv straks rejste til sammesteds, saa er ved min Hjemkomst Ægteskabet tilintetgjort, som er os begge haardt imod,

og da hun og er frugtsommelig, som vil forvolde desto mere Ulejlighed, og hun sidder med 6 á 7 »udopdragene børren«, og som tilsammen har intet, som hendes hermed følgende Skiftebrev udviser, og som er til Eftersyn. Hvorfor vi i dybeste Underdanighed ombeder om muligt at kunne blive bevilget og tilladt at blive ægteviet sammen og at forunde os den Naade at meddele os Deres Bestemmelse heri skriftlige Svar tilbage til vores Efterretning.

»Fæyød og asød« (Fejød og Askød) den 29. Oktober 1813.

Allerunderdannis H. J. Erichsen og K. J. D. (Karen Jørgensdatter)«. — Næsten et Aar gik, før Hr. Kirchheiner gav Bispens Besked om sin Opfattelse af denne Sag. Den 4. August 1814 skrev han: »Omtrent 4 Uger før Paaske dette Aar ankom Enkemand Hans Jørgen Erichsen, som for 1½ Aar siden var taget her fra Landet og vilde bosætte sig her, men førte med sig, som han siger, en Enkekone fra Landet Sogn uden at have hendes Skudsmaal, som han foregiver, at Præsten, Hr. Bagger, nægter hende, formodentligvis af gyldige Grunde. Da nu denne Enkekone har gjort Barsel her omtrent 3 Uger efter sin Ankomst her til Menigheden, og Hans Jørgen Erichsen ved Barnets Hjemmedaab blev udlagt, som han vedkendte, til Barnets Fader, ligesom han og bestandig har søgt Bord og Seng med hende siden, uden enten at skaffe Enkekonens Bevis eller lade sig vie til hende eller faa Barnets Daab konfirmeret i Kirken, efter en saa lang Tids Ophold her i Menigheden, skønt jeg har haft ham for mig og alvorlig tiltalt ham derfor — saa udbeder jeg mig af Deres Højærværdighed underrettet om, hvad jeg skal gøre for at forebygge dette her saa almindelig omtalte forargelige Levned. Skal jeg nu lyse for dem her, som de forlanger det?« (Kirchheiner). Resultatet blev, at de blev viet.

Den 1. August 1813 kom Biskoppen herover og visiterede, sine Indtryk skrev han saaledes ind i sin Visitatsbog:

»Præsten, Hr. Kirchheiner, prædikede og katekiserede vel. Ungdommen, som fremstilledes for mig, svarede og læste godt; her var arbejdet meget, og jeg forlod denne vel underviste Menighed med Glæde.

Vesterby Skole. Skolelæreren er Jørgensen, Seminarist fra Vesterborg. Skoleungdommens Antal var 67. Skolen var ikke i den Forfatning, som jeg havde ønsket. I Regningen var de fleste veløvede, men i Læsning og Skrivning var de tilbage. Læreren katekiserede godt, og en Del af Børnene besvarede hans Religionsspørgsmaal ret godt. Skolegangen havde været maadelig, hvorimod der af Amtsdirektionen er føjet fornøden Anstalt.

Østerby. 2. August. Skolelærer er Hans Ibsen. Skoleungdommens Antal er 51. Læreren selv er aldeles udannet, gammel og affældig. Da hans Kaar tillige er meget maadelige, saa kunde her ikke gøres mange Fordringer. Læsningen var imidlertid ikke slet, og Manden havde arbejdet efter Evne. Saasnart Omstændighederne nogenlunde vil tillade det, vil Amtsdirektionen drage Omsorg for, at en dueligere Lærer her vorder ansat«.

Her var i disse Aar — det var Krigstid og en ny Tid — en Del Opløsning af gammel Tro og en Del Raahed. Som et Exempel paa det første skal anføres en Notits fra en Retssag, hvor en Mand skulde aflægge Ed, skønt han ikke anerkendte Edens Hellighed; det var (den) Jochum Engell, som ikke blev anset for at være religiøst sindet. Præsten vilde den 2. November 1809 forbyde ham at aflægge Ed. »Dommeren afgav da denne Eragtning: Foruden at Selvejer Jochum Engell, som er født uden for Bondestanden, har haft en god Opdragelse og følgelig maa kunne indsé Edens Vigtighed, har han ikke ved umoralske Handlinger, Usædelighed i Liv og Levned ellers ytret Benægtelse om Guds Tilværelse samt Straf og Belønning efter Døden gjort sig inhabil til at aflægge den idømte Ed. Lovens Artikel 2, 5, 27 i Anledning af fremlagte Præsteattest skønner Retten ikke at kunne betage ham Ret til Edens Aflæggelse, da den kun bestemmer Kirkens Disciplin for dem, som efter foregaaende Advarsel fraholder sig Sakramentet; altsaa kan Retten ikke nægte Jochum Engell at aflægge den idømte Ed efter den Formular, som i Dommen findes bestemt«.

En grim Raahed fandt den 22. Februar 1813 Sted ved et Ungdomsgilde, og det var atter Præsten, der nu var bleven

Provst, Hr. Kirchheiner, der paatalte Sagen. Han indgav en Klage, fordi hans Tjenestekarl, Rasmus Ipsen var bleven stygt behandlet i Selvejer Søren Nielsens Hus. Der var et Selskab af Unge forsamlet for at holde sig lystige. De var sammen fra den 22. Februar omtrent Kl. 1 slæt og blev der til den 23. Kl. omtrent 7 Aften. De fleste var unge Karle og ugifte Piger samt Husmand og Inderste Hans Pedersen Dasse, der kom uindbuden. Ved Gildet var Tjenestekarlen Rasmus Ipsen ikke beskænket eller viste nogen slet Opførsel. Han fik et Glas Brændevin, men Jeppe Nielsens Søn, Mogens, og Jens Wævers Søn, Hans, tog Glasset fra ham og slog ham Brændevinen i Ansigtet. Karlen var som sagt ikke fuld, men dansede med de andre. Hvordan det nu gik til, vides ikke, men kort efter fandtes han som et dødt Menneske i Laden. De bar ham ind og lagde Dynen over ham af Frygt for, at han skulde fryse ihjel. Han var da sort i Ansigtet, Øjnene var lukkede, og han var blodig om Næsen. Om Aftenen blev han bragt hjem i Provstens Gaard, og kunde da ikke aabne sine Øjne, for de havde tylllet ham med Brændevin, og de havde smurt ham i Øjnene med Skraatobak.

Provst Kirchheiner affattede i 1814 en Beretning om sit Præstekalds Indtægter og Onera (Byrder):

1) Til Præstegaarden er ingen Avling, kun et Stykke Jord eller Vænge paa 4 Tdr. Lands Udsæd, som er af meget god Bonitet, men ingen Græsning til Kreaturer og intet Tørveskær. Øen er ganske skovløs og har kun faa Frugttræer.

2) Tienden af 375 Tdr. af Øens Hartkorn (thi 100 Tdr. HK. er af Embedet henlagt til Amtsprovstens Lønningsfond) ydes in natura i Straaet og overhovedet regnes til 3 Skp. Rug og 3 Skp. Byg pr. Td. HK.

3) Enkesæde har Embedet ikke og 4) Mensalgaard ej heller.

5) Husmændene forretter for Præsten det saakaldte Dagværksarbejde om Sommeren og giver Tiende af Lam. Gaardmændene giver Kvæg- og Smaaredseltiende efter Loven. Paaskerenten ydes af den ene Bys 33 Gaarde med 24 Æg og 10 á 12 Pund Brød, af den anden Bys 33 Gaarde gives derimod ikkun 1 Rdl. pr. Gaard. Af de 4 halve Gaardmænd, som bor

paa Vejrø, gives ingen Paaskerente, men kun Kvægtiende. Deres Tiende akkorderes aarlig i Skæpper for Transporten over Vandet, da bestandig Akkord ikke har været at træffe. Øen har i alt med Vejrø 68 hele Gaarde, hvoraf de 33 ligger i den ene By, som kaldes Vesterby, og de andre 33 Gaarde i den anden By, som kaldes Østerby, og de 2 Gaarde paa Vejrø omtrent 1 Mil fra Fejø.

6) Præsten holder ingen Rytterhest.

7) Bankhæftelsen er, saavidt jeg formoder — da Amtstuen endnu ej har tilsendt Listen, for Renten af samme ca. 100 Rdl., da Renten for 1814 er 23 Rdl. 70 Sk.

8) Efter min Formening vil Indløsningssummen af Præstegaarden beløbe sig til 500 Rdl. Sølvværdi efter sidste Anordninger.

Paa Embedet er en Enke. — Al Brændsel maa til stor Bekostning hidføres over Søen fra Laaland.

Disse er de Oplysninger om Fejøs Sognekalds Indtægter og Onera, som kan opgives.

Fejø d. 8. Oktober 1814. Ærbødigst I. Kirchheiner«.

Hr. Kirchheiner sendte i 1815—16 (Skrivelsen er ikke dateret) et Forslag til Birkedommer Montagne om en Reform af Postforsendelse, der sikkert er bleven betragtet som betegnende et stort Fremskridt: tænk, nu skulde man kunne faa og afsende Breve een Gang om Ugen! Birkedommeren referede: »Da Hr. Provst Kirchheiner paa Fejø har paataget sig at modtage de her fra Øerne afgaaende og hertil ankomne Breve, haver Postbudet, Færgemand Niels Iversen i Vesterby hos Hr. Provsten ugentlig hver Søndag Aften at modtage de afgaaende Breve med videre. Mandag Morgen afgaar Postbudet over Vandet med Brevene og leverer samme til Hr. Kancelliraad Olsen i Vesterborg, som er villig til at befordre dem til Maribo Posthus; af ham modtager Postbudet de med Posten ankomne Breve til Fejø, og naar det saa betimelig afgaar fra Fejø, at det samme Dag kan komme tilbage, hvor han da leverer Brevene til Hr. Provsten«. Postbudet skulde have 60 Rdl. om Aaret.

Præsten havde set ret, da han udtalte sig nedsættende om

den Hans Jørgen Erichsen, vi læste om; han var en ubehagelig Person. Han kom for Retten i 1816 den 3. August, anklaget for Vold mod den skikkelige Øvrighedsperson, Sognefogeden. Der staar: »Selvejer i Østerby Hans Jørgen Erichsen har vist utilladelig og voldsom Adfærd mod Sognefogeden Niels Nielsen, da denne efter Embedspligt vilde tilbagelevere ham nogle Penge, som var for meget udpantet hos ham«. Sognefogeden ansaa af alle som en sindig og rolig Mand. »Ikke alene har Hans Jørgen Erichsen brugt højst grove og utilladelige Ord, men endog dristet sig til tvende Gange voldsomt at overfalde ham med Hug og Slag for Brystet, saa han gik bagover og i Gulvet, skønt Sognefogeden beegnede ham med venlig Høflighed«. Det blev ogsaa en dyr Historie for Manden: for Slagene blev han idømt en Bøde paa 18 Rdl. og i Voldsbøder 60 Rdl.

Provsten, Hr. Kirchheiner havde et vaagent Øje med Folks Gilder. Den 14. November 1817 havde man ved utilbørlig Svir fejret den Fest, der blev holdt i Anledning af 300-Aarsdagen for Reformationen, og Præsten paatalte det for Retten: Paa Reformationsfestens anden Dag var der holdt Gilde med Dans, Musik og Brændevinsdrikken af Ungdommen hos Selvejer-Gaardmand Søren Krog i Vesterby. Ungdommen, Karle og Piger havde bedt ham, om de maatte bruge hans store Stue til at holde sig lystige i, de købte selv Øl og Brændevin. Under Gildet var der blevet slaaet et Par Ruder ud, men det var sket af Uagtsomhed; ellers var der ikke sket noget særligt Paastyr. Om Natten Kl. 3 var Gildet hørt op.

»Provsten spurgte den indstævnedes Vært, om han havde noget at anføre til sit Forsvar angaaende den Forbrydelse mod Kongens Befaling at helligholde Reformationsfesten«. Det havde han ikke. Det blev bevist, at Søren Mortensen Krog, da de medbragte Forsyninger af Drikkevarer var sluppet op, havde skænket mod Betaling for sine Gæster. Dommene lød paa, at han for Helligbrøde skulde betale en Bøde paa $1\frac{1}{2}$ Rdl. og for at have skænket Brændevin mod Betaling 20 Rdl. til Fattiggassen samt i Procesomkostninger 3 Rdl. For sin Bøde kunde han søge Erstatning hos Festdeltagerne, som forresten ogsaa kom til at bøde. De 43 Del-

tagere af Mandkøn maatte af med 1½ Rdl. hver og de 22 Piger med 2 Mark, alt til Fejø Skolekasse. — Der siges om Hr. Kirchheiner i Præsterækken (han har Nr. 20), at han »ikke var meget elsket«; hans Strengthed var vel Skyld heri; et andet Træk viser ogsaa, hvor tungt han tog paa Smaating. En sølle Karl, som var indstævnet, og som ventede i Provstens Lade paa sin Tur til at komme for Retten, havde tilladt sig at spille paa sin Violin der; dette kom ham dyrt til at staa: En ung Laalænder, Ole Vilhelm Hansen var kommen til Fejø for at hjælpe med ved Høstarbejde. Det viste sig, at han havde forsømt at tage sine Værnepligt-papirer med sig, da hans Myndigheder hjemme havde sagt ham, at det var unødvendigt. Nu var han dog stævnet for Retten sammen med andre, som ikke var mødt til Sessionen. Forhøret holdtes i Præstegaarden, da Retslokalet var under Reparation. Han havde sin Violin med sig; den havde været til Reparation i Østerby, og medens de unge Karle sad og ventede i Laden, »havde han den Frækhed og Dumdristighed at spille 2 Numre for de andre, mens Retten blev holdt inde i Stuen«. Han undskyldte sig med, at de dansede da ikke. — »Ved at bedømme denne Handling, er det unægteligt, at tiltalte Ole Vilhelm Hansen har røbet ej alene Usædelighed, men endog den Dristighed og Frækhed og Haan mod den Ret, hvortil han var stævnet som mistænkt, som og mod Provsten, i hvis Hus han foretog sig Handlingen. Vel vil han undskylde sig og sine Brødre med, at han ikkun spillede tvende Stykker paa den medbragte Violin, men da det er Handlingen selv og den Uvornhed, der udgør Forbrydelsen, kan den foregivne Undskyldning ikke fritage ham for Straf«.

Dommen kom til at lyde paa: »Han bør hensættes paa Vand og Brød i 2 Dage og Nætter. Da han er uden Lægds-seddel, bør han udvises fra Øen«.

Den 3. September 1820 var der en Sag for om Tyveri fra et dødt, strandet Skib, noget, der blev meget haardt straffet.

Det var to Karle, Christoffer Nielsen og Morten Pedersen Mahler, som for 4 Aar siden var kommen fra Horslunde paa Laaland hertil som Tjenestekarle, der havde begaaet Tyveriet.

»De havde laant en Baad af Gaardmand Hans Halling i

Vesterby med 2 Sprydsejl under Foregivende af dermed at ville sejle til Vejrø, men efter at de var sejlede ud fra Broen i Kavigsbugten, besluttede de sig til at forøve Tyveri paa det strandede Skib »Den flyvende Fisk«, Kaptajn Johan Grand-skov fra København. Da det begyndte at mørkne, forandrede de deres Kurs henimod det strandede Skib, og efter at de havde erfaret, at ingen Folk befandt sig om Bord, bestog de det og stjal en Mængde løbende Gods og Sejl, Kompas osv. vurderet til 31 Rdl. 2 Mk. og 4 Sk.« — De fik hver 2 Aars Tugthusarbejde i Møens Tugthus, hver 2 Rdl. Sølv at betale til Skipperen, der havde faaet alt det stjaalne Gods tilbage, og endelig 8 Rdl. i Omkostninger.

— Straffen skulde egentlig have været Kagstrygning (Pisk paa den bare Krop) og Slaveri paa Livstid, men »de er ej overbeviste om før at have foretaget dem noget notorisk ondt, saa at deres foregaaende Levned ej lastes, og deres Opdragelse, som dennem er givet overensstemmende med Almue-folks Kaar, har ikke meddelt dem saa stor Oplysning, at man ved sammes Misbrug kan ansé dem end mere strafværdige«.

Provst Kirchheiner skrev den 28. September 1820 et lille Brev til Biskoppen for at erhverve Tilladelse til Ægteskab mellem to alt for unge Elskende, for hvem det hastede.

»Ungkarl Johan Jochumsen har bedet mig tilskrive Deres Højærværdighed; jeg giver mig den Frihed for ham at spørge: Om han maa vorde viet til sin Kæreste, Mette Andersdatter; skønt han mangler $\frac{3}{4}$ Aar i de befalede 20 Aar. Der er periculum in mora! (Fare ved at tøve) og Pigens Fader selv har bedet mig om at henvende mig med dette Spørgsmaal til Deres Højærværdighed«.

Den gamle, veltjente Birkedommer Montagne tog sin Af-sked i 1821 (den 5. Januar) og blev afløst af B. Petersen, som skulde svare sin Formand 100 Rdl. aarlig i Pension. Pengene blev dog ikke regelmæssig betalt, saa der den 5. Septbr. 1825 blev holdt Forligelseskommisionsmøde »angaaende forhen-værende Birkedommer, Hr. Montagnes Fordring af tilgode-havende Pension hos sin Eftermand Hr. B. Petersen. Parterne mødte godvilligen, men da intet Forlig var at opnaa, blev Sagen henvist til Retten.

Paa Hr. Birkedommer Montagnes Vegne Boje, Stedets Sognepræst«. Den gamle Hr. Montagne blev boende paa Fejø i 8 Aar til sin Død. — Hr. Kirchheiner var forflyttet herfra til Møen i 1821, og vi havde faaet den lige oven over nævnte Hr. Boje til Sognepræst. Ogsaa han var en virksom og dygtig Præst, der ligesom sin Forgænger blev Provst. Lad os med det samme, nu, vi lige har hørt om Birkedommerens Afsked, læse, hvad Hr. Boje sagde om ham ved hans Begravelse den 21. April 1828:

— »I Aaret 1786 den 31. Marts blev han allernaadigst beskikket til Birkedommer og Skriver ved Fejø Birk, hvilket Embede han dog først tiltraadte i Juni Maaned 1793, efter at det i 7 Aar havde været bestyret ved en konstitueret Dommer. Dette Embede forestod han, indtil han den 5. Januar 1821 blev allernaadigst entlediget med Pension.

Aar 1787 indlod han sig i Ægteskab med sin nulevende Enke, Anna Marie Balch, som elskede ham saare højt, plejede ham i hans høje Alderdom (han døde i sit 88'nde Aar) og under de mangahaande Lidelser, som deraf vare Følger, med den ømmeste Kærlighed, og som nu næsten er trøstesløs over Tabet af den bedste Mand. I vide det selv, mine Medchristne: hvor lykkelig de levede tilsammen, hvor inderligen de elskede hinanden, skønt Forsynet ej velsignede deres Ægteskab med Børn. I vide det selv, hvorledes de begge søgte at forekomme hinanden i Omhu og Kærlighed, hvorledes de søgte al deres Glæde i det stille, huslige Liv i hinandens Omgang. I vide, hvor gerne de begge afhjælpe Trængendes Nød, mættede den hungrige og læskede den tørstige.

Kun faa Aar har jeg kendt den salig afdøde; men jeg har i den Tid lært at kende ham som en saare agtværdig Olding, der besad mangfoldige Kundskaber og forenede med en oplyst Forstand et ædelt, menneskekærligt Hjerte. — Han nød og den sjældne Lykke selv indtil de sidste Dage af hans Liv at beholde Aandens fulde Kræfter, uagtet Legemet var saare udmattet ved de haarde Lidelser, han maatte udstaa. Hans udbredte Læsning, hans tidligere Omgang saavel i højere som lavere Kredse, hans oplyste Forstand, sunde Dømmekraft og tro Hukommelse havde gjort ham til en saare be-

hagelig Selskaber, naar han ej havde været saa tunghørig. Jeg besøgte ham ofte og gerne og fandt megen Interesse ved hans Meddelelser — I 35 Aar levede han iblandt Eder. Han har vistnok ved sin utrættelige Flid og Nøjagtighed i sin Embedsførelse med sin blide og kærlige Tænkemaade, med sin Lyst til at fremme Fred og Enighed, bilægge Strid og Trætte, med at hjælpe, hvor han kunde, ved sin Retfærd og stille Vandel erhvervet sig grundet Krav paa Agtelse og Tillid og Fortrolighed hos enhver retsindig og fornuftig tænkende iblandt Eder. — Gud glæde derfor hans Sjæl. Han er nu friet fra Støvets Baand, hans videlystne Aand er nu der, hvor den uhindret kan stige i Kundskab, Dyd og Forædling. Gud skænke ham der evig Fred og Salighed! Amen! A. B.«

Men ved denne Ligtale, der her naturligvis er anført med mange Forkortninger, er vi kommen for langt frem i Tiden. Vi gaar tilbage til 1821, da Præsten Hr. Boje kom her. Han begyndte med at gøre Gæld. Han havde ved sin Ankomst laant Penge af Hr. Kirchheiner; dem skulde han af med til Terminen, men vidste ikke andet Raad end at bede Stiftamtmanden om Hjælp til at faa Udsættelse; han ender sit Brev saaledes: »Kun Haabet paa Deres Højvelbaarenheds Naade for mig opretholder mit synkefærdige Mod. Underdanigst (25. Maj).
Andreas Boje«.

Den 23. November samme Aar 1821 maatte han laane mange Penge hos en Slægning. Han skrev: »Jeg underskrevne Andreas Boje, Sognepræst paa Fejø, tilstaar og herved vitterliggør ret vidende Gæld skyldig at være til min Svoger, Jørgen Stavning, for Tiden paa Fejø, den Sum 1100 Rdl. i Sedler og Tegn, som han mig med sin Kurator, Hr. Apotheker Barfoeds Samtykke laant haver«. Der skal gaa 4 pr.Ct. aarlig af Pengene, og »jeg pantsætter ham mit Ind- og Udbo, som jeg for Tiden ejer og siden ejendes vorder«. — (Laanet blev udbetalt i 1824).

Næste Aar, den 9. December 1822 maatte Hr. Boje atter laane, og da var han allerede bleven Provst: »Jeg underskrevne Andreas Boje, Sognepræst til Fejø Menighed og konstitueret Provst«, laaner af Nykøbing Hospitals Kasse 500

Rdl. Sølv. Han sætter sin Præstegaard i Pant. Vitterlighedsvidner var Birkedommer Montagne og I. Stauning. Denne Gæld kom ud af Verden i 1834.

I 1822 fik Hr. Boje at gøre med, hvad vi nu vilde kalde en »Værgeraadssag«. Han skrev: »I Fejø Sogn findes pro tempore (for Tiden) ingen, som regnes for Løsgængere undtagen Albreth Hansen og Kone, som tillige med 4 Børn lever af Tiggeri og har ingen fast Bopæl og vil ej heller tage imod den Lejlighed, Fattigkommissionen har tilbudt dem i Fattighuset. Disse Ægtefællers Genstridighed med Hensyn til deres Børns Skolegang har jeg alt under 14 forrige Maaned anmeldt for den høje Amtsdirektion«. Manden kom, mens han med Familie boede i Nakskov, flere Gange paa Vand og Brød, men Børnene kom dog ikke i Skole. Han blev dømt til Dagmulkter, uden at det hjalp. Kancelliet resolverede da den 3. Juli 1824, at Skolekommissionen maatte tage Børnene fra Forældrene og anbringe dem hos skikkelige Folk paa Fejø, for at de kunde unddrages Forældrenes Myndighed og faa den fornødne Skolegang, samt at der burde paalægges Forældrene et efter deres Evne passende Bidrag til dette Øjemed.

I Tingbogen staar under den 4. April 1823 herom: »Albreth Hansen fra Østerby har uafbrudt 2 Aar igennem forment sine 3 skolepligtige Børn at søge Skolen. At han derved har vist en utilgivelig Ligeegyldighed imod sine Børn, men endog Ringeagt for Loven og Overhørighed mod hans Foresatte, er unægteligt, og fortjener han herfor alvorligt at straffes, særdeles, da han alt forhen er tiltalt for lignende Forseelse. Han har undskyldt sig med sin Fattigdom, men Fattigdom er ikke nogen Grund til Fritagelse for at efterleve de kongelige Anordninger, og desuden har Fattigvæsenet tilbudt ham Familiehjælp. — Thi kendes for Ret: Han bør hensættes i Fængsel paa Vand og Brød i 6 Gange 5 Dage og Nætter og betale Omkostningerne (deri til Aktor 5 Rdl. og til Defensor 4 Rdl.)«.

De Børn kunde efter Hr. Bojes Mening have lært noget i Skolen; han skrev om Undervisningen til Biskop Bojesen i 1824:

»Fra Østerby Skole sender jeg 61 Prøveskrifter. Med denne Skole har man aldeles Aarsag at være tilfreds.

Fra Vesterby Skole 20 Prøveskrifter. Jørgensen (Læreren) begynder og at gøre Fremgang ved sin Skole, og jeg nærer det Haab, at han med Tiden vil faa den i nogenlunde Stand, thi mig forekommer det, at han bedrer sig temmelig. Hvis jeg kan faa udredet Omkostninger ved Kommissionen, har jeg besluttet at sende ham til Vesterborg for i dens Skole at gøre sig bekendt med Fremgangsmaaden ved den indbyrdes Undervisning og lære at anvende den i sin Skoles nederste Klasse, hvor jeg ønsker den indført. Jeg er af den Formening, at Jørgensen for Eftertiden vil anvende mere Flid og Opmærksomhed, naar han i Vesterborg har været Vidne til Larsens (Seminarlærerens) Flid.«

Provst Boje har ikke været nogen blid Mand. I 1823 havde han en Strid om latterlige Smaating med sin Tjenestekarl, Rasmus Christensen; han jog Karlen bort og vilde ikke betale ham resterende Løn; Karlen stævnedes sin provstelige Husbond for Retten, hvor denne led et beskæmmende Nederlag (den 10. Februar 1823):

»Begge Parter var mødte. Provsten maatte indrømme, at han rigtignok havde bortjaget sin Karl i Utide, men han havde ikke holdt Skæreløen ren, og han havde ikke strøet under Hestene. Karlen forklarede, at Provstens Høns altid gik i Skæreløen, som havde aabent Stængeloft, og de strøede alting om sig, saa det var ikke hans Skyld, der saa urenset ud. Han plejede altid at strø under Hestene, men maaske havde han forsømt det den ene Aften, da han havde faaet Udgangstilladelse«. Birkedommer Petersen forsøgte at forlige Parterne, men Karlen vilde have Provsten dømt. Kendelsen kom da til at lyde saaledes: »Det er oplyst, at Hr. Provst Boje uden lovlig Aarsag har bortjaget Rasmus Christensen af sin Tjeneste, thi at Klageren ikke har holdt Skæreløen ren, er dels ingen Grund til at bortjage en Tjener af Tjeneren, da det staar i Husbondens Magt at tvinge en Tjener til at opfylde hans Ordre, og dels maa man antage, at Smaa-kreaturer, som efter Hr. Provstens egen Tilstaaelse flere Gange gik paa Løen, har foraarsaget den Uorden, der var. Og at Rasmus Christensen ikke har passet Hestene tilbørligt, er dels ikke bevist, og dels har Hr. Provsten ikke bestemt

paastaet nogen Forsømmelse ved Hestenes Fodring, men alene, at Rasmus Christensen har forsømt at strø under dem. Det er saaledes uden for al Tvivl, at Indstævnte (Provsten) maa blive at ansé efter Forordningen af 25. Marts 1799 § 10.

Thi kendes for Ret:

1) Hr. Provst Boje paa Fejøl bør betale til Rasmus Christensen foruden Lønnen til 4. Februar, et halvt Aars Løn, med 10 Rdl. Sedler og 12 Ugers Kostpenge, beregnet til 4 Mark Sølv ugentlig, samt 2) denne Sags Omkostninger med 36 Skilling Sølv inden 3 Solemærker«.

Petersen.

Hr. Boje havde i disse Aar saa mange Besværligheder, at han maaske derfor havde været noget irritabel. Pengene vilde ikke slaa til. Som vi ved, havde han laant 500 Rdl. af Nykøbing Hospitals Kasse, og nu maatte han bede om Udsættelse med Betaling af Renter. Sagen var, at han havde bygget sin Præstegaard næsten helt om. »Jeg ser mig ingenlunde i Stand til at afbetale det bestemte aarlige Bidrag, saalænge jeg maa gøre saa betydelige Reparationer. Jeg har sidst afvigte Sommer opbygget fra Grunden af 13 Fag Ladehus og ligeledes 10 Fag Stuehus, forsynet med nyt Loft, Vinduer og Gulv, hvilket alt var faldefærdigt, og som nu er i komplet Stand. Jeg har rettet og forbedret 22 Fag Hus, der formedelst den stærke Storm i Vinteren 1822 var færdig at falde om. Hegnet omkring Haven bestod af et maadeligt Tanggærde, der umuligen kunde frede for Kreaturer. Dette har jeg forbedret ved at opsætte 87 Favne Stengærde, men maa endnu, førend jeg kan faa min Have ordentlig indhegnet, opsætte 41 Favne, saafremt jeg skal kunne vente at høste den tilbørlige Nytte af Haven. — Alle disse Bekostninger har medtaget mere, end jeg i det sidste, saa maadelige Aar har fortjent«.

Adskillige selvejende Gaardmænd havde nok ogsaa Grund til at klage over Pengemangel. Blandt en Mængde Restancedomme anføres følgende (fra den 1. Juni 1827):

1) Selvejergaardmand Lars Olsen Nielsen, Vesterby, bør betale i Nykøbing Amtsstue kongelige Skatter og Afgifter

for første Halvaar 1826: 10 Rdl. 91 Mk. Sølv og 1 Rdl. 21 Mk. i Sedler og Tegn (Tegn: en Slags Nødpenge);

2) Ole Hansen Vejrø, Selvejergaardmand i Vesterby skal betale 14 Rdl. 68 Mk. Sølv og 3 Rdl. 30 Mk. i Sedler og Tegn og

3) Hans Hendrik Rasmussen i Østerby (ogsaa Selvejergaardmand): 13 Rdl. 23 Mk. Sølv og 1 Rdl. 74½ Mk. Sedler og Tegn.

Hver af dem skal i Omkostninger give 3 Rdl. 15 Mk. Sølv og til Prokuratoren 2 Rdl. Sølv.

For næste Halvaar krævedes:

1) Atter Ole Hansen Vejrø, der for kgl. Skatter og Afgifter for sidste Halvaar 1826 skylder 17 Rdl. 65 Mk. Sølv og 39 Rdl. 61 Mk. Sedler og Tegn; i Retsgebyr til Fogeden for Udpantningsforretning 5 Rdl. 72 Mk. Sølv og til Sagføreren 2 Rdl. 12 Mk.;

2) Rasmus Jørgensen Badike i Østerby: 17 Rdl. 78 Mk. Sølv og 46 Rdl. 8 Mk. Sedler og Tegn plus 5 Rdl. 72 Mk. til Fogeden og 2 Rdl. 12 Mk. til Sagføreren.

3) Hans Philip Nielsen af Østerby: 4 Rdl. 68½ Mk. Sølv og 14 Rdl. 35 Mk. Sedler og Tegn plus 6 Rdl. 7 Mk. i Omkostninger; og endelig

4) Hans Philip Nielsen paany 26 Rdl. 71 Mk.

Ret ofte skete det, at en, der vilde gaa fra Ø til Ø over Isen om Vinteren, druknede. Det hændte f. Ex. den 18. Februar 1828. Tjenestepigen Anne Kirstine Gertsdatter, der tjente paa Fejø, men havde sine Forældre boende paa Askø, gik Mandag Morgen ud over Isen; et Stykke ude indhentede hun Indsieder fra Østerby, Hans Hendrik Johansen, som ogsaa var paa Vej derover sammen med to af sine Børn, de var alle gaaet ud fra »Dybet«, og nu slog de Følge, og alt gik godt, indtil de naaede Lilleø; der var en Vaage, som kun var dækket af tynd Is, og der sank hun, Manden og hans ene Barn gennem Isen. Pigen og Barnet strakte Armene ud og blev hængende, men et Øjeblik efter saa de, at Hans Hendrik slap sit Tag og gik til Bunds. Pigen fik hjulpet Barnet op, og hun saa de to Børn løbe tilbage til Fejø, selv laa eller hang hun et Kvarters Tid ved Iskanten, men mærkede da, at en

Isflage gled hen under hendes Fødder; det hjalp hende til at komme op; hun krøb et lille Stykke hen ad Isen, faldt atter i, men kom op igen og løb tilbage til Fejø, som hun naaede om Aftenen. Der meldte hun Sagen, og nogle Mænd skød en lille Jolle hen over Isen til Ulykkesstedet, fandt den druknede Mand og førte Liget hjem.

Først den 2. Juni 1828 fik vi her paa Fejø en fast ansat Læge; i kort Tid havde han været her som konstitueret. Han fik en kongelig Bestalling, der begyndte saaledes:

»Vi Frederik den Sjette, af Guds Naade osv. beslutter og forordner hidtilværende konstituerede Distriktskirurg paa vore Øer, Fejø, Fæmø og Askø, Carl Frederik Vilhelm Bang, til herefter at være virkelig Distriktskirurg paa bemeldte Øer, og skal han for denne sin Tjeneste nyde i aarlig Løn 150 Rdl. Sølv, hvilket bliver at udrede af de ovennævnte Øers Hartkorn« osv.

En anden Embedsmand, Birkedommer Petersen bad den 24. November 1829 Amtmanden om at hjælpe ham til et Laan paa 400 Rdl. Han havde bygget paa Dommerboligen, saa den nu, paastod han, var 2200 Rdl. værd. Hans Udgifter hertil var de omtalte 400 Rdl. »Da den til Embedsbolig for Birkedommeren paa Fejø købte Gaard afgiver et saa lidet Lokale, at jeg med min talrige Familie, der endog kan ventes forøget, ikke kan faa den allernødvendigste Lejlighed, har jeg set mig nødsaget til at lade bemeldte Bolig tilbygge 3 Fag Stuehus, og til at opbevare den ved Gaarden indhøstede Sæd i 5 Fag Udhus og 5 Fag Halvtagshus«. — Dertil er de mange Penge gaaet, og dem maa han altsaa laane.

Det var ikke ofte, der dengang viste sig nogen fremmed paa Fejø, saa det var naturligt, at Mølleren, Jens Rasmussen, tog den unge Mand i Øjesyn, der den 15. Februar 1829 kom ind hos ham: »han var høj af Vækst, klejn af Bygning, havde blond Haar, blaa Øjne, var iklædt mørkeblaa Trøje, graa Benklæder, lysegrøn Vest, havde Hat paa Hovedet og Sko paa Fødderne«. Uden at udrette noget taledede han blot om ligegyldige Ting. Da denne Person var gaaet fra ham, faldt det Mølleren ind, at han saa noget mistænkelig ud, hvorfor han flere Steder i Byen lod forhøre, om han opholdt

sig der; men da han ikke var at træffe, tænkte Mølleren ikke videre derpaa. Næste Dag, som han stod i sin Stue, kom Personen og gik forbi hans Bopæl. Da han saa dette, løb han ud og tiltalede ham: hvor han var fra, og om han var forsynet med Pas. Den fremmede svarede noget forlegen herpaa og foregav, at han var fra Middelfart. Mølleren sagde da, at han var anholdt og vilde bringe ham til Politimesteren (Birke-dommeren), hvis han ej straks foreviste sit Pas. Den anholdte tilstod da, at han ikke var forsynet med Pas, og at han var en »undvigt« Slave, hvorfor Mølleren lod ham bringe til Sognefogeden, der modtog ham, og hvor han siden har været under Bevogtning. — Slaven sagde, at hans Navn var Rasmus Pedersen, og han var født i Egtved Sogn ved Vejle; han var 27 Aar gammel og var i Aaret 1821 inddømt i Slaveriet paa Livstid for begaaet Indbrud. Den 3. Februar havde han faaet Lejlighed til at undvige sammen med en anden Slave. De gik til Vordingborg og over Isen til Falster, derfra til Laaland, var over Saxkøbing komne til Taars Færge og vilde over Isen gaa til Langeland, men da Isen var noget svag der, og de et Par Gange faldt igennem den, vendte de om og vandrede nogle Dage omkring. De skiltes; den anden vilde se at komme til Sverige; Rasmus gik til Bandholm, over Isen til Askø og derfra til Fejø. — Her vilde han gerne have haft en Tjeneste som Tærsker for til Foraaret at komme med en Skipper til Holsten og siden til Hamborg«.

Man kan ikke tænke sig, at denne Møllereis Indgriben har givet ham Samvittighedsnag; men siden da fangede han saa mange Grillen og blev saa tungsindig, at han i Slutningen af samme Aar hængte sig. Hans Kone, Anne Andersdatter, mødte den 19. November 1829 for Retten og fortalte, at »Møller Jens Rasmussen i lang Tid har været tungsindig og flere Gange ønsket sig Døden; dog har hun ikke haft Aarsag til at tro, at han har villet aflive sig. Om Morgenen Kl. 8½ gik han ud i Gaarden, og da han havde været ude i en 1½ Time, fandt hun det sært, at han blev borte; da opstod den Tanke hos hende, at han muligt havde gjort en Ulykke, hvorfor hun spurgte deres Dreng, Rasmus Jørgensen, om han ikke havde set hendes Mand, og da det ikke var Tilfældet, be-

gyndte hun og Drengen at søge om ham i Gaarden, og fandt de ham da hængende i deres Byglade, hvor han havde gjort et Reb fast i Hanebaandet (d.v.s. Hanebjælken), og var han da aldeles død, og Blodet var løbet ham ud af Næsen. — Hun kunde ikke vide Aarsagen til, at han saaledes havde hængt sig, men at han alene af Tungtsindighed havde begaaet denne Gerning«.

Provst Boje blev forflyttet herfra i 1829, og her kom en ny Præst, Hr. Lund, som ganske kort efter, i samme Aar, døde; efter ham fulgte Hr. Christian Rudolf Kierulf, som i 1830 gav det lille Livstegn fra sig, at han havde Pengenød, hvad jo ikke var noget usædvanligt for vore Præster. Han skrev til Amtmanden den 18. Maj 1830 om at laane »500 Rdl. i Sølv af Stiftets offentlige Midler til min Præstegaards Indløsning. Dersom det ansøgte Laan ikke bliver mig bevilget i tilstundende Juni Termin, stedes jeg i en saare ynkelig Forfatning«.

Her, ved 1830, standser disse smaa Meddelelser om Fejø, som jo efter Bogens Titel kun skulde handle om »svundne Tider«. Dog skal vi endnu læse en Beskrivelse af Fejø fra 1833: »Skalø adskilles fra Fejø ved en liden Stranddal, som hele Sommeren er tør, men ved Højvande oversvømmes. Engdraget, der gaar tværs over Øen, holdes stedse i fugtig Tilstand ved to Kildevæld, der udspringer fra Østerlandets højere Strækninger. Østerlandet har et Højdepunkt: Reibjerg Bakke. Der har været Skove. Marker med Skovnavn: Vesterkovmark og Østerskovmark. Der er ypperlige Veje. — Der er 96 Bøndergaarde foruden 2 paa Vejrø, deraf 23 udflyttede, 86 Huse med Jord, 25 uden Jord. Alle Beboerne er Selvejere. Gaardene staar for 6—7 Tdr. Ager og Engs Hartkorn med Jordtillæg af ca. 40 Tdr. Land med en Besætning af 8—10 Køer foruden Ungkvæg, 2—4 gode Heste. Gaardene er gode, til Dels smukke og velbyggede. Indhegning især ved Tangdiger, der er fortrinlige i Varighed. Udskiftning fra 1801—02.

Vesterby: Præstegaarden bestaar af 82 Fag Hus, de 27 til Værelser, en temmelig stor Have, en Jordlod paa 5 Tdr. L., skyldsats for privilegeret Agers og Engs Hartkorn: 4 Skp. —

Der er 58 Bøndergaarde, 56 Huse med Jord og 13 uden samt en Vejrmølle. Her bor en Birkedommer og en Distriktslæge.

Østerby har 33 Helgaarde, hvoraf de fleste er udparcelerede, saa at der af dem er opstaaet ca. 50 Hartkornsejere i Distriktet, 36 Huse med Jord og 12 uden Jord samt en Vejrmølle. — Desuden er 1819 opført Skole af 11 Fag Hus, hvoraf 3½ Fag udgør Skolestuen; der er omtrent 100 Skolebørn. Have og Skolelod: 4 Tdr. Land.

Skalø er ved Lavvande landfast med Fejø. Hele Sommeren kan der vades og i Almindelighed gaas med tørre Fødder mellem Øerne.

Vejrø ligger 1 Mil Nord for Fejø. Der er 2 Bøndergaarde. En Mil Nord for Vejrø findes paa 2 Favne Vand en Mur af brændte Sten, der i stille Vejr er synlig, og som formodes at være Ruinen af en Kirke, hvorfor Stedet ogsaa kaldes Kirkegrunden«. I 1844 skrives der: »Fejø Sogn ejer et Fattighus, opført i Provst Kirchheiners Embedstid til Beboelse for 16 fattige«.

Kilder

Forkortelser: R.A.	= Rigsarkivet.
— : L.A.	= Landsarkivet.
— : F.B.s T.	= Fejø Birks Tingbog.
Reg.	= Registre.
Tegn.	= Tegnelser.
Nyk. A.	= Nykøbing Amt.

Fejø's Navn: Maribo Amts historiske Aarbøger X. 40.

Oldtiden: Sølvbægeret: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1920. 204.

Sagn om Dragsbjerg: Maribo Amts historiske Aarbøger XIII. 127.

Kirken: C. C. Haugner: Gamle Laalandske Kirker 1915. 76.

Kirken: Achton Friis: De danske Øer II 1927.

Kirken: Arkæologiske Indberetninger. Engelhardt og Magn. Petersen. Nat. mus.

Slutningen af Middelald.: Præsterente. Danske Magasin 5 R. VI B. 297.

Præsterækken: Wiberg: Dansk Præstehistorie.

Præsterækken, om Ø og Folk. P. Rhode: Laaland (ved Friis) 1—2.

Nogle Præster: Af Fejø Kirkebog 1608—1713. L.A.

Gamle Præster: C. C. Haugner: Gl. Laalandske Kirker 1915. 76.

Øens gamle Myndigheder: Trap: Danmark.

Birkedommer på Fejø: Foran i Protokol om Fejø Birk. L.A.

Naturindtryk i Nutiden: Galschiött: Danmark i Billeder og Text II. 169.

Ø og Folk i Nutiden: Achton Friis: De danske Øer II.

1231 Kongen ejer Fejø's Jagthus. Scriptores rerum danicarum VII. 528.

1434 Fuglse Herreds Degnekalente: Danske Magasin 3. 264.

1508 Herr Jens Andersen ansattes: Kirkehist. Samlinger 4 R. III B. 567.

1523 Lensmand ansættes: Fr. I's Danske Registranter. 15.

1524 Han mister Øerne: Fr. I's Danske Registranter. 131.

- 1525 Dronningens Livgeding: Danske Magasin 4 R. IV B. 244.
 1533 Kongens Fadebur: Danske Magasin 2 R. VI B. 304.
 1533 Stavnsbaand: Tegn. over alle Landene V (1556). 247 b. R.A.
 1535 Fejø er Hovedøen: Kirkehist. Samlinger 4 R. III B. 568.
 1535—68 Dronningens Livgeding: Trap: Danmark.
 1538 Lettelse af Pengeskat: Danske Magasin 3 R. VI B. 205.
 1550 Øen maa handle med Tyskland: Danske Kancliregistranter 1535. 440.
 1565 Krig. Baadsmænd: Sjæll. Tegn. 8. 207 b. R.A.
 1568 Tal paa Bol og Huse: Laaland-F.s Jordebog (Herredsbog) Dokumenter vedr. Gejstlighedens og Kirkens Indkomst. L.A.
 1568 Fejø's Ejendomsforhold: Historisk Tidsskrift 8 R. IV B. 203.
 1569 Landgilde: Nyk. Lens Jordebøger 1569. R.A.
 1570 Kirkens Indtægter: Kirkehist. Samlinger 4 R. II B. 6.
 1574 Manglende Kirkebøger: Kirkehist. Samlinger 4 R. II B. 6.
 1577 Om Kirkeværger: Danske Kirkelove II. 274.
 1582 Steen Brahe faar Jagtret: Fynske Tegn. no. I. 1572. 332 og Fynske Reg. I. 566 b. R.A.
 1587—89 Provsten visiterer: Kirkehist. Samlinger 3 R. VI. B. 286.
 1591 Dronningen hjælper Præsten: Danske Magasin 4 R. V. B. 168.
 1593 Sag mod Præsten: Thotts Samlinger No. 730 — Fol. Kgl. Bibl.
 1594 Bønder nægter Afgift: Thotts Samlinger No. 730 — Fol. Kgl. Bibl.
 1595 Kalente paa Øerne: Thotts Samlinger No. 730 — Fol. Kgl. Bibl.
 Ca. 1600 Fejbattinger: Hist. Tidsskrift 8 R. III B. 12. Anm.
 1602 God Høst: Korn til Norge: Sjæll. Reg. 18. 83 b. R.A.
 1603 Præstens Ligsten: Arkæologisk Indberetninger af Engelhardt og Magnus Petersen. Nat. Mus.
 1610 Extraskat: Mændene nævnes: Nyk. Lens Extraskatte — Reg. m. Mandtal. R.A.
 1611 Transport af Tropper: Sjæll. Tegn. 20. 369. R.A.
 1613 Hr. Bruns Epitafium: Lund; Maledé Portrætter 1903. 235.
 1618 Told indbetalt: Aalholms Lensregnskaber. R.A.
 1624 Præsten om Øen: T. Trojel: Gl. Efterretn. om Fuglse Herred. Odense 1811.
 1626 Pas til Baadsmænd: Sjæll. Reg. 18. 83 b. R.A.
 1627 Extraskat. Mændene nævnes: Nyk. Lens Extra Skatteregnskab m. Mandtal. R.A.
 1628 Fattige Mænd: Nyk. Lens Extra Skatteregnskab m. Mandtal. R.A.
 1631 Bispevisitater: Samlinger t. Fyns Hist. Topografi 6. B. 163.
 1640 Landgilde: Nyk. Lens Extraskatteregnsk. m. Mandtal. R. A.
 1640 Bomændene nævnes: Nyk. Lens Extraskatteregnskab m. Mandtal. R.A.
 1645 Fattige Mænd: Nyk. Lens Extraskatteregnsk. m. Mandtal. R.A.
 1646 Alle Mænd fattige: Nyk. Lens Extraskatteregnsk. m. Mandtal. R.A.
 1657 Varsel om Krigen: Fejø Birks Tingbog (1657—63) L.A.
 1657 Fjenden og Storm mod en Skude: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Smugleri: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Tyveknægte: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Om Tyvene: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Tyvenes Dom: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Ildebrand: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Gældssag: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1657 Af Tingbogen: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1658 Præsten om Tyven: F.B.s T. (1657—63) L.A.
 1658 Gravsten: Arkæol. Indberetn. af Engelhardt og Magn. Petersen, Nat. Mus.
 1658 Vejrø udplyndret af Svensken: F.B.s T. L.A.

- 1658 Fogeden bestjaalet: F.B.s T. L.A.
 1658 Et Præstevalg: Kirkehist. Samlinger II. 217.
 1658 Præsten skal ægte Enken: Kirkehist. Samlinger II.
 1658 Undskyldning til Lensmanden: Kirkehist. Samlinger II.
 1659 Hr. Lauritz Hansens Vita: Af Fejø Kirkebog 1668—1713. L.A.
 1657 Fogeden kræver en Mand: F.B.s T. L.A.
 1660 Efter Svenskekrigen: Kommissionsakter vedr. Overtilsyn m. Kgl. Slotte osv. A. II. Laal.-Falst. III. Fyn og Langeland. R.A.
 1660 Fogedens Titulatur: F.B.s T. L.A.
 1660 Stedfortræder for Fogeden: F.B.s T. L.A.
 1661 Udgifter til Krigsfolk: F.B.s T. L.A.
 1661 Fattig Skipper og Svensken: F.B.s T. L.A.
 1661 Præsten i Trætte om en Hest: F.B.s T. L.A.
 1661 Gæld til Præsten: F.B.s T. L.A.
 1661 Afgifter paa Vejrø: Nyk. Slots Jordebog 1661. L.A.
 1662 Præsten giver Skudsmaal: F.B.s T. L.A.
 1662 Bjergningsløn: F.B.s T. L.A.
 1662 Onde Ord mod en Kone: F.B.s T. L.A.
 1662 Svenskerne plyndrede: F.B.s T. L.A.
 1662 Bønderne fattige efter Krigen: F.B.s T. L.A.
 1662 Skatterestancer: F.B.s T. L.A.
 1662 Husmand sigtet som Tyv: F.B.s T. L.A.
 1662 Gaard nedbrudt i Krigen: F.B.s T. L.A.
 1662 Degnen kræver for Offer: F.B.s T. L.A.
 1662 Fogeden køber Hus: F.B.s T. L.A.
 1663 Præstegaarden vurderes: F.B.s T. L.A.
 1663 Gaarde tvangssælges: F.B.s T. L.A.
 1663 Præsten rykkes for Penge: F.B.s T. L.A.
 1664 Sakramentet i Mosegrissagen: Laal.-F. Stift. Kongebreve 1472—1716. L.A.
 1664 Matrikel: Nyk. Amt. Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1664 Tilhører Kronen: Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1664 Hr. Lauritz's Troldom: Kirkehist. Samlinger II. 217.
 1665 Manesagen: Ny Kgl. Samlinger No. 727. (4°) Kgl. Bibl.
 1666 To Fogeder i Strid: Falsters Landstingsbog. 1664. L.A.
 1669 Toldsvig: Falsters Landstingsbog. 1664. L.A.
 1673 Kasseret Dom: Falsters Landstingsbog. 1664. L.A.
 1677 Paatvunget Kapellan: F.B.s T. L.A.
 1677 Ny Foged: F.B.s T. L.A.
 1677 Skat paa Ildsteder og Kvæg: Laal.-Falst. Stift Dokumenter og Breve for hele Stiftet 1559—1762. L.A.
 1678 Extraskat for Præst og Degn: Aalholm Amt-Extraskatte-Regnsk. R.A.
 1678 Onde Ord: F.B.s T. L.A.
 1678 Kirkestole: F.B.s T. L.A.
 1680 Onde Ord: F.B.s T. L.A.
 1682 Matriklen af 1688: Nyk. Amt, Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1682 Marknavne: Nyk. Amt, Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1682 Mændene paa Vejrø: Nyk. Amt, Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1682 Gode og øde Gaarde: Nyk. Amt, Falster Sønderherred. Matrikulsdirektoratet.
 1682 Degnen: Laal.-Falst. Stift. Dokumenter og Breve f. hele Landet. Stiftet 1559—1762. L.A.
 1683 Klage over Landmilitis. Maribo Amts hist. Aarbøger T. 62.
 1683 Misrøgtet Gaard: F.B.s T. L.A.
 1684 Præsten har Sag mod Bønderne: F.B.s T. L.A.

- 1684 Trebenede Hunde: F.B. T. L.A.
 1684 Om Præsterenten: Danske Kirkelove I. 170, 182, 386. III. 208.
 1685 Hævet Troløvelse: Dokumenter og Breve fra Herrederne. L.A.
 1685 Degn Calundan: Af Fejø Kirkebog 1668—1713. L.A.
 1685 Lang Sag om en Bagatel: F.B.s T. L.A.
 1685 Degnens Navn: F.B.s T. L.A.
 1685 Præsten skal svare til Arv: F.B.s T. L.A.
 1686 De andre Øer søger Ting paa Fejø: F.B.s T. L.A.
 1686 Sognefogeden flytter bort: F.B.s T. L.A.
 1687 Tiender: Laal.-Falst. Stift. Kommissionsakter ang. Tiender 1687.
 1688 Kirken brøstfældig: Laal. Falsters Jordebog. L.A.
 1688 Skældsord: F.B.s T. L.A.
 1688 Ydmyg Bøn om Forladelse: F.B.s T. L.A.
 1688 Fødte og døde: Dokumenter og Breve f. Herreder 1464—1762. L.A.
 1689 Kirketiende til Auktion: Laal. Falst's Jordebog L.A.
 1689 Gæld til Præsten: F.B.s T. L.A.
 1689 Tyverisag: F.B.s T. L.A.
 1691 Tyvens Bøder: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685. L.A.
 1690 Sag om Sladder: F.B.s T. L.A.
 1690 Rige Bønder erhverver Jord: F.B.s T. L.A.
 1690 Fattige Bønder — velhavende Præst: F.B.s T. L.A.
 1690 Præstens Tiende: Laal. Falst. Jordebog (Herredsbog). Dokumenter og Breve vedr. Gejstlighedens og Kirkens Indtægter 1568—1717.
 1691 Præstens Stifsøn Barnefader: F.B.s T. L.A.
 1690—95 Skifter: Det falsterske Domænegods. Skifteprotokol 1690—97. L.A.
 1691 Hr. Gregers død: Af Fejø Kirkebog. 1668—1713. L.A.
 1692 Kirkens Inventarium: Af Fejø Kirkebog. 1692—98. L.A.
 1691 Lejermaal: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685. L.A.
 1691 Ny Fæstere: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1692 Birkefogeden afsat som Sognefoged: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1692 Ny Fæstere: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1693 Ny Fæstere: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1693 Lejermaal: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1694—1700 Ny Fæstere: Det falsterske Domænegods. Fæstere etc. 1685.
 1698 Foged og Tingskriver i Strid: F.B.s T. L.A.
 1699 Øen vil have fri Handel: Laal. F's Stiftamt. Kopibog. L.A.
 1700 Krig — Baadsmænd: Laal. F's Stiftamt. Kopibog. L.A.
 1701 Udskrivning til Søværnet: Laal. F's Stiftamt. Kopibog. L.A.
 1701 Almuen vil tjene til Søs: Supplikprotokol 1701 No. 373. R.A.
 1701 Birkefogeden dadler: F.B.s T. L.A.
 1702—06 Birkefogedden for Landstinget: Laal. F's Landsting Justitspr. L.A.
 1706 Skifte efter Birkefogeden: Det falsterske Domænegods. Skiftepr. L.A.
 1706 Birkefogeden døde i Fængslet: Det falsterske Domænegods. Skiftepr. L.A.
 1707 Birkefogeden renses for Højesteret: Højesterets Voteringsbog 1707. 216. R.A.
 1708 Præstens Indkomst: Bog over Præstekaldenes Indk. i Laal. F. L.A.
 1705 Skændsmaal: F.B.s T. L.A.
 1710 Strid og Skældsord: F.B.s T. L.A.
 1710 Tinget — Navne: F.B.s T. L.A.
 1710 Hr. Skov begravet: Fejø Kirkebog 1668—1713. L.A.
 1711 Slagsmaal og Undsigelse: F.B.s T. L.A.
 1711 Frygt for Pest: F.B.s T. L.A.
 1711 Ikke Pas til Askø (Posthus): Nyk. Amts Kopibog f. udgaaende Breve til Betjentene. L.A.

- 1712 Præsten kræves: Nyk. Amts Kopibog f. udgaaende breve til Betjentene. L.A.
- 1713 Kirken hjælper anden Kirke: Laal. og F. Stift. Dokum. og Br. Stiftet 1559—1762. L.A.
- 1713 Strid mellem Naboer: F.B.s T. L.A.
- 1714 Aftægt: F.B.s T. L.A.
- 1714 Ukvemsord: F.B.s T. L.A.
- 1715 Lang Arvestrid: F.B.s T. L.A.
- 1715 Præstens Gaasetiende: F.B.s T. L.A.
- 1715 Glubsk Hund: F.B.s T. L.A.
- 1717 Extraskat. Præsten klager: Laal. F. Stift. Indberetninger vedr. Krigsstyr. 1717. L.A.
- 1717 Extraskat Degnen: Laal. F. Stift. Indberetninger vedr. Krigsstyr. 1717. L.A.
- 1717 Slagsmaal: F.B.s T. L.A.
- 1717 Skoleholdere »Klog Mand«: F.B.s T. L.A.
- 1718 Præstens Fredsommelighed: F.B.s T. L.A.
- 1718 Ukvemsord: F.B.s T. L.A.
- 1719 Birkefoged forsømmer Tinget: F.B.s T. L.A.
- 1719 Onde Ord og Slagsmaal: F.B.s T. L.A.
- 1719 Undersøgelse om Tørveskær: F.B.s T. L.A.
- 1720 Skolejord omtvistes: F.B.s T. L.A.
- 1720 En vanfør vil have Lov til at tigge: F.B.s T. L.A.
- 1720 Overfald, Forlig og genoptaget Sag: F.B.s T. L.A.
- 1720—55 Bevilling til Ægteskab: Laal. F. Stift. Kgl. Bevillinger 1719. L.A.
- 1721 Præsten, Hr. Blichfeld er mild men fast: F.B.s T. L.A.
- 1722 Restance. Udstykning forbudt: F.B.s T. L.A.
- 1722 Kirkesyn: Laal. F. Stift. Dokument og Breve f. hele Stiftet 1559—1762. L.A.
- 1723 Intet Fiskeri i ferske Vande: Dok. og Br. f. Herredet 1464—1762. L.A.
- 1723 Indrullering til Søs: Dok. og Br. f. Herredet 1464—1762. L.A.
- 1723 Gabestok paa Fejød: Dok. og Br. f. Herredet 1464—1762. L.A.
- 1725 Aftægtskone: Dok. og Br. f. Herredet 1464—1762. L.A.
- 1725 Præstens Mindetale: Arkæolog. Indberetn. af Engelhardt og Mag. Petersen, Nat. Mus.
- 1727 En Mand vil være Værge: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
- 1727 Birkedommer død: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
- 1727 Bønder klager: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
- 1727 En pisket Kone: Dokumenter og Breve f. Herrederne 1464—1762. L.A.
- 1728 Skifte efter Birkedommer J. Madsen: Aalholms Domænegods' Skifteprotokol. L.A.
- 1728 Afsat Bomand klager: Nyk. Amt. Adskillige breve. L.A.
- 1729 Extraskat: (Københavns Brand), Laal. F. St. Dok. og Breve f. hele Stiftet 1559. L.A.
- 1730 Skrивerens vil være Dommer: Nyk. Amt. Adskillige Breve 1728. L.A.
- 1731 Ny Mølle foruden de to: Nyk. Amt. Adskillige breve. L.A.
- 1731 Fattig Mand klager: Nyk. Amt. Adskillige breve. L.A.
- 1738 Ny Sognefoged: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
- 1738 En Møller maa bygge Hus: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
- 1740—59 Kirkereparation: Kirkeregnskaber f. Laaland 1694—1720. L.A.
- 1740 Stranding: Nyk. Amts. Kopibog f. udgaaende breve t. Betjente. L.A.
- 1741 Skole skal bygges: Nyk. Amts Kopibog f. udg. Br. til Betj. L.A.
- 1741 Skole skal indrettes: Laal. F. Stift. Dokumenter og Breve for Herrederne, Skolevæsen ang. 1721—58. L.A.

- 1742 Almindelig Fattigdom: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1742 Skib strandet: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1742 Druknet Barn: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1742 Oldenborrelarver: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1742 Bønderne modvillige ved Skolebygning. Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1743 Lærerens Løn: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1743 Klage over Birkedommer: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1743 Birkedommeren advares: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1744 Overflødige Skolepenge: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1744 Kommissionsdom over Birkedommer: Domme. L.A.
 1744 Skrивeren konstitueres som Dommer: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1744 Birkedommeren suspenderes: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1745 Præst og Bønders Chikaner: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1745 Indgrøftning ulovlig: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1745 Stavnbaand: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1745 Ulovlig Brændevinssalg: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1746 Danefæ: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1746 Uvelkommen indflytter: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1746 Den suspenderede Dommer frifindes: Højesterets Voteringspr. R.A.
 1746 Dommeren blander sig i Tingets Førelse: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1746 Begyndt Udskiftning: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1747 Skoleuorden: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1747—57 Extraskat. Præstens Indkomst: Laal. F. Stift. Gejstligheds Indkomst. 1747—57. Prinsessestyr. L.A.
 1747 En sindsyg Mand: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1748 Toldsvig: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1748 Birkedommer død: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1750 Præsten sælger en Gaard: F.B.s T. L.A.
 1750 Præst og Degn. Prinsessestyr. Laal. F. St. Designationer paa Gejstligheds indkomster. L.A.
 1751 Degnen en daarlig Lærer: Nyk. Amts. Kopibog. L.A.
 1750 Kvægsyge: Nyk. Amts. Kopibog. L.A.
 1751 Klage over Indkørsel: Nyk. Amts. Kopibog. L.A.
 1752 Ny Lærer: Nyk. Amts Kopibog. L.A.
 1752 Ulovlig Elskov: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1753 Birkedommer undskylder sig: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1753 Skændsmaal mellem Degn og Skoleholdere. F.B.s T. L.A.
 1753 Bonde og Skoleholder Venner: F.B.s T. L.A.
 1754 Bonde og Skoleholder Uvenner: F.B.s T. L.A.
 1754 Mishandlet Aftægtskone: F.B.s T. L.A.
 1754 Uordentligt Leved paa Fejø: Nyk. Amts. Kopibog til Betjente. L.A.
 1754 Præst beder for fattige: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1755 Bidrag t. Forbrydere: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. Breve t. Betj. L.A.
 1755 Birkedommer gratulerer: Nyk. Amts adskillige Breve. L.A.
 1755 Præsten ansøger for Stifsøn: Nyk. Amts adskillige Breve. L.A.
 1755 Broderstrid: Nyk. Amts Kopibog f. udg. Breve til Betjente. L.A.
 1756 Færgemand ansættes: Nyk. Amts Kopibog f. udg. Breve t. Betj. L.A.
 1756 Færgemand klager: F.B.s T. L.A.
 1756 Marknavne: F.B.s T. L.A.
 1756 Slagsmaal: F.B.s T. L.A.
 1757 Ny Birkedommer-Adjunkt: F.B.s T. L.A.
 1757 Præst og Degn. Extraskat: Laal. F. Stift. Designationer paa Gejstlighedens Indkomst L.A.
 1757 Præstens Indkomst: Brev. Laal. F. Stift. Prinsessestyr. L.A.
 1758 Besværlig fremmed: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1759 Ingen stedlige Musikanter: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. Br. t. Betjente L.A.
 1759 Skoleholder skal rense Vanding: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. B. t. Betjentene L.A.

- 1762 Extraskatten, Mandtal: Extraskat m. Mandtal. R.A.
 1762 Rømte Matroser: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. Br. til Betjentene. L.A.
 1762 Lytterheste: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. Breve t. Betjentene. L.A.
 1762 Ledige Kvinder i Tugthuset: Nyk. Amt. Kopibog f. udg. Breve til Betjentene. L.A.
 1762 En Drukkenbold: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1763 En »Næse« til Birkedommeren: Nyk. Amt. Kopib. f. Br. t. Betj. L.A.
 1765 Skoleholder mod Husmand: F.B.s T. L.A.
 1765 Præsten laaner Penge ud: F.B.s T. L.A.
 1765 Bønder mod Skoleholder: Nyk. Amt. Domme etc. 1761. L.A.
 1765 Hærværk: Nyk. Amt. Domme etc. 1761.
 1765 Misfornøjelse med Skoleholder: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1766 Skoleholder — Tingskriver: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1766 Skifte efter Hr. Desington: Fuglse Herreds gejstlige Skriftepr. L.A.
 1767 Ond Aftægtsmand: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1767 Klager over Extraskatten: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1767 Alimention: Nyk. Amt. Adskillige Breve. L.A.
 1767 Kongetiende solgt: F.B.s T. L.A.
 1767 Birkedommer køber Huse: F.B.s T. L.A.
 1768 Bomændene køber Jorden: F.B.s T. L.A.
 1768 Extraskat, Præstens Indkomst: Indberetn. vedr. Extraskat af Gejstlighed. L.A.
 1769 En Tyvekvinde. Præstens Attest. Nyk. Amt.: Domme etc. L.A.
 1771 Snydt ved Indrullinger: Nyk. Amt.: Domme etc. 1771—84. L.A.
 1771 Undskyldning til Præsten: F.B.s T. L.A.
 1772 Undskyldning til Præsten: F.B.s T. L.A.
 1772 En anden Undskyldning: F.B.s T. L.A.
 1772 Undskyldning til Præsteenken: F.B.s T. L.A.
 1775 Der kræves for Skolepenge: F.B.s T. L.A.
 1775 Ildebrand ved Tobaksrygning: F.B.s T. L.A.
 1775 Tiendesvig mod Præsten: F.B.s T. L.A.
 1776 Uægte Børn: F.B.s T. L.A.
 1776 Præstens logerende støvnes: F.B.s T. L.A.
 1778 Sraf for privat Brændvinstilvirkning. F.B.s T. L.A.
 1779 Forlig mellem en Smed og en Karl: F.B.s T. L.A.
 1780 Husbond mod Tyende: F.B.s T. L.A.
 1781 Birkedommer daarlig lønnet: F.B.s T. L.A.
 1783 Fejø Ting: F.B.s T. L.A.
 1786 En sølle Kirketyv: Nyk. Amt: Domme etc. L.A.
 1791 Bispevisitater: Bisk. Blochs Visitatsjournal. L.A.
 1799 Udskiftninger: Nyk. Amt: Adskillige Breve. L.A.
 1803 Katekisation i Kirken: Laal. F. Stift: Diverse Indberetninger. L.A.
 1805 Degn søger om Afsked: Laal. F. Stift. Stiftsbreve. L.A.
 1805—06 Militærtjenesten: II. Diverse Dokum. og Breve 1805. L.A.
 1805—13 Bispevisitater: II. Diverse Dokum. og Breve 1805. L.A.
 1806 Præsten køber Jord: Laal. F. Stift. Stiftsbreve 1806—07. L.A.
 1806 Slagsmaal ved Kirken: Fejø Birks Politiprotokol. L.A.
 1807 Fast Jordemoder: F.B.s T. L.A.
 1807 Præstens Enke: Laal. F. Stift: Stiftsbreve. L.A.
 1808 Konfirmand paa 19 aar: Laal. F. Stift: Stiftsbreve. L.A.
 1808 Præstens Ed: Laal. F. Stift: Stiftsbreve. L.A.
 1808 Læreren vil rejse: Laal. F. Stift: Stiftsbreve. L.A.
 1808 Kvinder paa Markarbejde: Fejø Birk: Diverse Dokumenter.
 1808 Ulovlig Krohold: Fejø Birk: Politiprotokol. L.A.
 1809 Edsaflæggelse: F.B.s T. L.A.
 1811 Soldater paa Fejø i Krigens Tid: Fejø Birk: Div. Dokum. L.A.
 1813 En Karl mishandlet: Fejø Birk: Politiprotok. L.A.
 1813 Præsten contra to forlovede: Laal. F. Stiftsbreve. L.A.

- 1814 Sognekaldets Indtægter: Laal. F. Stiftsbreve. L.A.
 1815 Ny Postgang: Fejø Birk: Diverse Dokumenter. L.A.
 1816 Vold mod Sognefogeden. F.B.s T. L.A.
 1817 Sjøv paa Reformationsfest: Fejø Birks Politiprotok. L.A.
 1818 Indstævnet Karl spiller Violin. Fejø Birks Politiprotok. L.A.
 1819 Ny Skole i Østerby: Fejø Birks Politiprotok. L.A.
 1820 Tyveri paa dødt Skib: Fejø Birks Politiprotok. L.A.
 1820 Ungt Ægteskab: Laal. F. Stifts Stiftsbreve. L.A.
 1820 Birkedommers Afsked: Fejø Birks: Diverse Dokumenter. L.A.
 1821 Præst i Pengenød: Laal. F. Stift. Stiftsbreve. L.A.
 1828 Fast Distriktslæge ansættes: Fejø Birks Skøde- og Panteprotok. L.A.
 1822 En Værgeraadssag: Maribo Amts hist. Aarbøger XIV. 125. L.A.
 1823 Børn holdt fra Skolegang: F.B.s T. L.A.
 1823 Provsten contra sin Karl: F.B.s Politiprotokol. L.A.
 1823 Præstegaarden reparerer: Laal. F. Stifts Stiftsbreve. L.A.
 1824 Om Skolerne: Laal. F. Stifts Stiftsbreve. L.A.
 1826 Birkedommerboligen reparerer: Laal. F. Stifts Stiftsbreve. L.A.
 1827 Dom for Restancer: F.B.s T. L.A.
 1828 Fast Distriktslæge ansættes: Fejø Birks Skøde- og Panteprotok. L.A.
 1828 Druknet paa Isen: Fejø Birks Politiprotokol. L.A.
 1828 Birkedommeren død: Fejø Birk: Diverse Dokumenter. L.A.
 1829 Undvegen Slave: Fejø Birks Politiprotokol. L.A.
 1829 Mølleren hængte sig: Fejø Birks Politiprotokol. L.A.
 1830 Præsten vil laane: Laal. F. Stift. Stiftsbreve. L.A.
 1833 Fejø Pastorat: Dr. I. H. Larsen: Laal. og F. topografisk beskrevet I. 120. L.A.
 1844 Fattighuset: Schacks Fortsætt. af Hofmanns Fundatser 6 B. 96—97.

Tillæg

Ved førstelærer *K. Lund-Sørensen*.

Navne på jordstykker, som kendes endnu (1931):

Østerby:

- 1) Andemosevang: Pilemose. — Degnemose fra Vesterby, Fædersboel og Storkemose.
- 2) Skovvang: Skovnæbbet — Rejbjerg. »Kagevig« har skiftet navn, og hedder nu Kagvig. — Smedemose.
- 3) Slettevangen: Toften (bruges dog ikke mere). — Kragemose — Møllehøj har været navnet på en familie, der boede på Sletterne. Banshøj (Bavnehøj) kendes ikke, men Bommehøj. — Parkmose, Munkediget, mindes endnu.

Vesterby:

- 1) Nørrevangen: Dønnemose og Skallelille er kendte endnu. — Birkemose, Viermose, Knoldstykkerne. Borremose.
- 2) Arnakkevangen: Gaasetofte kendes ikke, men Gaasetovet. En Mark hedder »Kilden«. — Arnakkestykket findes endnu.
- 3) Kirkevangen: Vasen er kendt, Muldvarpemose og Skrylsbanke.

Gamle slægtsnavne:

Friis, Danielsen. (Lars Jyde), Hjort, (Klaus Fynboe), Borre, Joensen, (Mads Erboe (Ærøbo)), Skotte, Bendixen, Hans Raagø, Peder Litou (Idtzou) — Gert. — (Jens Brun), Dam, Badicke — »Smed« (Smith, Schmidt).

Om gamle kort over Lolland-Falster.

Af Børge O. Jensen.

I århundreder har mennesker været afhængige af kort til at føre sig til fjerne dele af verden for enten at handle, udkæmpe krige, for kolonisering eller for at udforske klodens ukendte egne. De gamle fønikiere, vikingerne, de polynesiske søfarere og andre har alle haft deres primitive søkort, som har ledt dem frem over oceaner og langs kyster til deres bestemmelsessted.

Kolonisterne, som bosatte sig i det fremmede, tog ofte hjemstavnsens stednavn med sig og omplantede det på det nye hjemsted. Det er ingen tilfældighed, når man på et kort over Østengland, især Lincolnshire, finder talrige stednavne af umiskendelig dansk oprindelse. Landsbynavne som Halstead, Nasby, Grasby, Thorpe og mange flere er almindelige dér. Området var Danelagen, dér hvor Knud den Stores lov gjaldt, og hvor vikingerne havde bosat sig. Det klang hjemligt, når de navngav stedet efter hjemstavnen. Det samme har emigranterne senere i vid udstrækning gjort, når de bosatte sig i oversøiske verdensdele. Danske stednavne findes også i Amerika og andre steder i fjerne lande, som vidnesbyrd om danske, der bosatte sig dér.

Ved studiet af en landsdels historie og topografi må nødvendigvis også benyttes kort over den pågældende egn. Tag for eksempel et gammelt kort over Deres hjemegn og se, hvor forbavsende anderledes den så ud for nogle hundrede år siden. I nogle tilfælde er huse, gårde, herresæder og landsbyer forsvundne, og nye er dukket op andre steder. Veje er blevet lagt om, og afvanding er foretaget af sumpe, moser og kær. Store arealer kan være tørlagte og inddæmmede.

som for eksempel i Nakskov Fjord og i Rødby Fjord. De gamle stengærder og pilehegn er snart ved at være helt borte, og mon ikke vejgrøfterne synger på deres sidste vers også?

De gamle kort, som vi har kendskab til fra det femtende og sekstende århundrede, udmærkede sig mere ved deres fantasifulde og dekorative udseende end ved detaljer og nøjagtighed. Søkortene fra den tid var ofte forsynet med smukke, håndkolorerede tegninger af prustende hvaler, delfiner, fantasi-havuyrer og andre fornøjelige dyr. Mange af datidens landkort, der er kobberstukne, er forsynet med dekorative, håndkolorerede kartoucher med rigsvåben, heste, køer, vildmænd — og basunngle. I havene omkring Danmark var på mange kort anbragt skibe for fulde sejl.

Mange af de gamle kartografer var særdeles dygtige kunstnere, men det kneb af gode grunde med de tekniske og videnskabelige færdigheder. Det har tydeligt voldt dem besvær at anbringe landsdele og byer rigtigt i forhold til hverandre, og udregningerne af flademål, højdepunkter og positionsangivelser har været dem en uoverkommelig opgave.

Til forskning har man ikke megen glæde af disse kort, men de pynter i en ramme på væggen!

De ældste eksisterende kort over Norden, som vi har kendskab til, og hvorpå Danmark er anført, er reproduktioner af den berømte alexandrinske geograf Ptolemæus' arbejder fra omkring år 200 efter Kr.

I Alexandria havde Ptolemæus adgang til den gamle verdens største bibliotek, og han kompletterede sin viden gennem samtaler med søfolk, købmænd og fremmede angående andre landes udseende og beliggenhed, og skaffede sig derved en efter datidens forhold enestående kartografisk viden, hvorpå han byggede sine korttegningsmetoder. Han blev oldtidens største kartograf, og hans kort hævdede sig over tusind år frem i tiden. I en periode blev de dog glemt af omverdenen, men i sidste halvdel af det femtende århundrede blev de i stort tal reproduceret og udgivet i Europa. På Ptolemæus' kort over Nordeuropa er Jylland blevet til en lang tarm, der rager op fra fastlandet i nord-østlig retning, og det øvrige Danmark udgøres af 4 øer, hvoraf Skåne er den stør-

ste »ø« mod øst. Lolland er formentlig en af de 3 andre, men de ses ikke nærmere navngivet.

Det ældste specielle danmarkskort, vi kender, findes på Stadsmuseet i Nancy i eet håndtegnet eksemplar. Kortet angives at være udført af danskeren Claudius Clavus i 1427. På dette kort vil en lægmand have svært ved at genkende Lolland-Falster, der kun ses som en ubetydelig brik.

På tyskeren Nicolaus Donis' nordenskort fra 1482 ses Lolland opdelt i 2 rektangulære brikker beliggende syd for Sjælland, mens Falster findes svævende et godt stykke ude i Østersøen syd for Skåne.

Christian III's kartograf, professor Marcus Jordan (1521—1595), har efterladt sig et danmarkskort fra 1585. På dette kort er Lolland nærmest blevet rund, mens Falster har fået en mere naturtro trekantet form. Jordan har fået de vigtigste købstæder på øerne med, men han har næsten sløjftet Nakskov Fjord og Rødby Fjord. I Smålandshavet ses 5 unavngivne øer, og i Masnedsund 3 unavngivne øer. Jordans kort var det første trykte danmarkskort, som blev udgivet i et større atlas hos *Braun & Hogenberg* i Køln. Kortet blev senere kopieret af mange udenlandske kartografer og kortudgivere.

Hollænderen Abraham Ortelius (1527—1598) udgav i 1570 et danmarkskort, hvor man ser Lolland-Falster og Møn anbragt som tre parallelle brikker syd for Sjælland. Ortelius har fået plads til Maribo og Rødby på Lolland. Saksøbing har han anbragt på Falster sammen med Nykøbing. Det har åbenbart knebet med lokalkendskabet — og geografien. Ortelius' landsmand Gerard Mercator (1512—1594) har på sit danmarkskort, afsluttet i 1595, givet øerne en mere rimelig position.

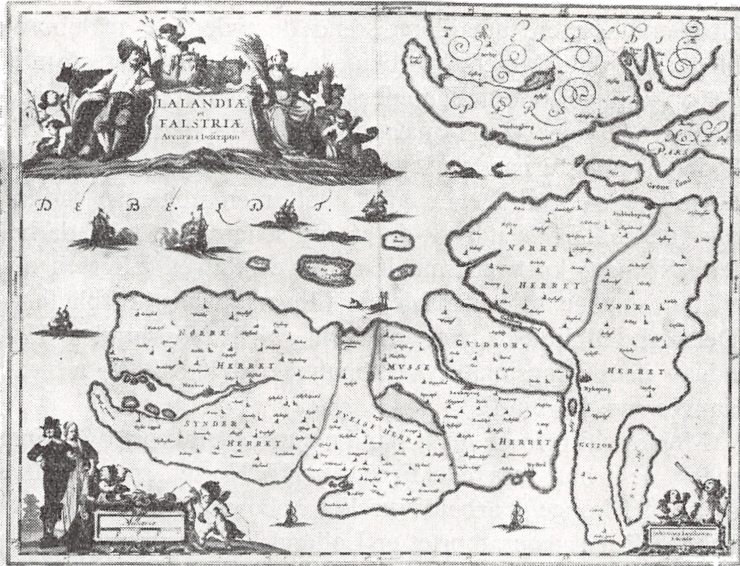
Der findes ikke anført nærmere detaljer på øerne på ovennævnte kort.

Først under Christian IV får Lolland-Falster et nogenlunde vellignende udseende på kortet. Øerne bliver for første gang opmålt og kortlagt som led i en omfattende opmåling og kortlægning af hele landet. På foranledning af den danske rigsråd Holger Rosenkrantz var professor ved universitetet i

Rostock, Hans Willumsen Lauremberg (1590—1658), i 1623 blevet kaldt til Danmark, hvor han udnævntes til professor i matematik ved Sorø Akademi. Lauremberg udgav bl. a. her den første danske lærebog i opmåling, og han indførte logaritmen. I 1631 udnævnte kongen Lauremberg til kartograf og pålagde ham inden for et nærmere fastsat åremål at opmåle og kortlægge landet. Det vides, at Lauremberg i tiden fra 1631 til 1646 fik tegnet ca. 150 enkeltkort over de danske landsdele, men han fik ikke sit store arbejde gjort færdigt. Til sidst mistede kongen tålmodigheden med ham, og han blev afskediget i unåde i 1646. Laurembergs kortarbejder blev aldrig udgivet herhjemme, men de kom alligevel til at spille en stor rolle i den danske kartografis internationale udvikling, idet hans ven, landsdommer Jørgen Seefeldt på Ringsted Kloster, overlod hans korttegninger til den berømte hollandske kortudgiver Jan Janssonius (1596—1664), som på grundlag af Laurembergs materiale lod tegne et nyt danmarkskort og flere landsdelskort, som i 1647 blev trykt og udgivet i Janssonius' berømte værk *Atlas Novus*, hvor danske specialkort fik en placering som ingensinde tidligere.

På dette kort fremtræder Lolland-Falster i en helt ny skikkelse, større og mere detailleret end nogensinde før. Kortet er i kobberstik med en ualmindelig smuk kartouche og kolorering. Det er i de fleste udgaver udført på godt papir i størrelsen 42 × 54 cm. Kortet lader naturligvis meget tilbage at ønske i nøjagtighed, men Lauremberg har fået en mængde detaljer med, som vi ikke tidligere har set på et kort over øerne. På kortet ses 7 unavngivne øer i Nakskov Fjord samt 2 unavngivne øer i Rødby Fjord. I Smålandshavet er anført Fejø, Femø, Askø og Vejrø. Af byer, landsbyer og gårde ses anført godt hundrede på Lolland og ca. 43 på Falster. På Falster ses tillige det gamle Gjetzør Slot, som allerede dengang var i stærkt forfald. Kortet har herredsinddeling, men vejnet, højde- og signaturangivelser mangler.

Det må tages i betragtning, at Laurembergs kort over Lolland-Falster er udført ca. 1635, altså før svenskekrigen 1658—60, da Karl X Gustav huserede på Lolland-Falster.

Kort over Lolland-Falster fra Janssonius' »Atlas Novus« 1647.

Svenskekongens landsknægte lagde i de år mange landsbyer øde ved deres hærgen. Flere af disse landsbyer forsvandt for stedse, fordi der efter svenskekrigen hverken var folk eller fæ tilbage i dem, og en del af dem blev derfor senere inddraget under hovedgårdene. Flere landsbyer, som på kortet er anført som betydelige, er i dag kun en samling huse.

Laurembergs efterfølger i embedet, Johannes Mejer (1606—1674), blev en interessant skikkelse i dansk kartografi. Mejer var født i Husum og nedstammede fra en tysk-slesvigsk præsteslægt. Han kom fra en egn (marsken), hvor der var tradition for landmåling, hvilket tidligt har vakt hans interesse. Som ung kom han til København, hvor han læste Laurembergs bøger om opmåling, ligesom han studerede Thyge Brahes kartografiske og astronomiske værker. Mejer havde rige matematiske evner, og i de efterfølgende år begyndte han at opmåle og kortlægge sin hjemegn grundigt.

I 1647 udnævnte Christian IV ham til kgl. matematiker (kartograf), men allerede inden udnævnelsen havde Mejer tegnet 63 meget udførlige kortblade over Åbenrå amt. Kort-

bladene var udført i en imponerende målestok 1:12.500; altså endnu mere detaljerede end de tydeligste målebordsblade af i dag. Mejers kortblade er af største interesse med de oplysninger, de indeholder om landsbyers beliggenhed, stednavne, veje og en mængde andre topografiske enkeltheder. Desværre nåede Mejer ikke at få udarbejdet lignende kortblade over alle egne af landet, men nogle specialkort over øerne fik han udført; de er dog senere gået tabt, da heller ikke hans kortværk nåede at blive udgivet. Efter en omtumlet skæbne havnede Mejers tiloversblevne kortblade på Det kgl. Bibliotek, hvor dr. phil. N. E. Nørlund i 1943 udgav dem i facsimiletryk (*Johannes Mejers kort over det danske rige* i 3 bind).

Mejer fuldførte et stort, håndtegnet generalkort over Danmark, som han forærede Frederik III. Kortet, som i mange år hang i kongens arbejdsværelse, opbevares nu på Det kgl. Bibliotek. På generalkortet er Lolland-Falster ret tydeligt anført, men det indeholder ingen særligt interessante detaljer.

Ved studiet af de ovennævnte kort må det huskes, at både Jordan, Lauremberg og Mejer var af tysk skole, og det har i overvejende grad præget stednavnene på kortene.

Som en omstridt skikkelse i dansk kartografis historie må nævnes svenskekongen Karl X Gustavs energiske og dygtige generalkvartermester Erik Dahlberg (1625—1703), som fulgte med svenskekongen på hans togt gennem Danmark i krigen 1658—59. I Samuel Pufendorf's monumentale værk: *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis*, som udkom i Nürnberg 1696, og som omhandler Karl X Gustavs krigsførelse, findes et generalkort over Danmark, som angives tegnet af Erik Dahlberg, men historikerne mener ikke, at det er originalt arbejde, idet det er utroligt, at Dahlberg i den korte tid, hvor han opholdt sig her i landet, skulle have nået at opmåle og tegne et danmarkskort — et arbejde, som tog år af en mands liv.

Det er dog uomtvisteligt, at Dahlberg tegnede en del meget detaljerede kort over lokale steder her i landet, hvor svenskehæren passerede forbi. Disse kort, hvoraf en del er gengivet i »*Danmarks Kortlægning I*«, opbevares endnu i

Rigsarkivet i København og Krigsarkivet i Stockholm, og de bærer alle Dahlbergs signatur.

Et anonymt kort over Lolland-Falster fra samme periode (1659), som ligeledes opbevares i Krigsarkivet i Stockholm, har i denne forbindelse særlig interesse. Kortet ligner ikke helt noget tidligere kort over øerne, og det er tydeligt, at det er et krigskort, idet overfartsstederne bl. a. ved Tårs, ved Guldborg og indsejlingen gennem Nakskov Fjord er markerede. På kortet findes kun anført de større byer og mere betydelige landsbyer, men øerne i fjordene og i bælteerne omkring Lolland-Falster er alle kommet med. Kortet er sikkert originalt arbejde, enten udført af Dahlberg eller en kartograf i Karl X Gustavs stab.

Angående Dahlbergs generalkort over Danmark antyder korthistorikeren, lærer P. Lauridsen i sin Mejer-biografi fra 1870, at Dahlberg bogstaveligt har »kigget Lauremberg i kortene«, idet de svenske tropper i 1658 var på Ringsted Kloster, hvor de beslaglagde Jørgen Seefeldts bibliotek, og der er grund til at tro, at en del af Laurembergs kortudkast opbevarede hos Seefeldt.

I Pufendorfs værk findes en del kort og byprospekter fra Lolland, og en del af disse er gengivet i redaktør C. C. Haugners topografisk-historiske bøger om Lolland. Endvidere må fra samme periode nævnes oberstløjtnant J. Nordentoft: »*Nakskov og Svenskerne*« 1658 og 1659. I denne bog, hvor svenskekrigen skildres lokalt, findes en del interessante kort, bl. a. et kort over Nakskov og omegn, pag. 82, der viser den svenske hærs opstilling omkring byen. Kortet, som er håndtegnet, opbevares i Ingeniørkorpsets arkiv i København.

Først i 1763 begyndte udgivelsen af et topografisk storværk, hvori kortene er udarbejdet, stukket og trykt her i landet: værket »*Danske Atlas*«. Det blev udarbejdet af Erik Pontoppidan (1698—1764) og udkom i 7 bind, der afsluttedes i 1781, mange år efter hans død. I dette værk, der indeholder en rigdom af byplaner og prospekter, er tillige en del gode kobberstukne kort over landsdelene. Pontoppidan har som grundlag for sit kort over Lolland-Falster benyttet Mejers håndtegninger.

I 1761 påbegyndtes en systematisk opmåling og kortlægning af hele landet, foretaget af Videnskabernes Selskab, et arbejde, der kom til at strække sig over 80 år. Nu blev trigonometriske og astronomiske målinger anvendt med godt resultat, og en ny tid i den danske kartografis historie indledt.

Disse kort, som stadig kan fås på Geodætisk Institut, har stor historisk og topografisk interesse. Kortet over Lolland-Falster, som udkom 1776, måler 85×56 cm. Dette kort er forsynet med både vejnet og signaturangivelser. Der ses en rigdom af detaljer i landskabet, såsom byer, kirkebyer, landsbyer uden kirke, herregårde, bøndergårde, enlige huse, vejr møller, vandmøller, amtsskel, herredsinddeling, landeveje, biveje, skove, dyrehaver, enge, moser m. m. Der findes dog ingen højdeangivelser på kortet.

Fra 1842 bliver kortene udarbejdet som målebordsblade af Generalstabens topografiske afdeling i målestokken 1:40.000, og fra den tid er vi godt hjulpet med fortrinlige kort til mange formål. Vi vil med dem på bordet kunne følge den topografiske udvikling over en egn gennem godt hundrede år.

De nu benyttede danske målebordsblade er fra 1928 udarbejdet af Geodætisk Institut i målestokken 1:20.000. De er grundede på en ny, meget omhyggelig triangulation, og bedre kort findes næppe i noget andet land. Hvert blad omfatter ca. 71 km^2 , og landet er inddelt i 833 målebordsblade, der sammenlagt vil give et meget stort og yderst detaljeret kort over landet. Unægtelig et fremskridt fra de første primitive gengivelser af vort land på kortet.

Krenkerup og slægten Gøye 1367—1568

Af Niels Oxenvad.

Spørgsmålet om, hvem der ejede landets jord og hvorledes denne blev drevet, vil for enhver tidsperiodes vedkommende være centralt i rigshistorien såvel som i den enkelte landsdels historie. Mens den middelalderlige kirkes godshistorie efterhånden er godt dækket ind, er der stadig kun få og spredte bidrag til krongodsets og adelsgodsets historie i middelalderen. Nærværende afhandling har til formål at belyse udviklingen inden for et adeligt godsområde, der rumligt er afgrænset til øen Lolland og tidsmæssigt til den ca. 200-årige periode, hvor slægten Gøye var knyttet til herregården Krenkerup. Det skal med det samme siges, at det ikke alene er *hovedgården* Krenkerups historie, der skal skildres, men det, man med en senere tids betegnelse vil kalde *godset* Krenkerup, d. v. s. den helhed, som udgøres af hovedgård og fæstegods i forening. For hver af de fem ejer-generationer, som der her bliver tale om, skal godsets omfang (udtrykt i antal ejendomme — ikke gårde, bol, huse, møller o. s. v.) og dets struktur søges klarlagt på et tidspunkt, hvor kildematerialet gør dette muligt, ligesom det skal forsøges at få fat i de faktorer, der har bestemt udviklingens gang.

Kildegrundlaget.

Hovedkilden til denne fremstilling er den kilde, som er blevet udgivet under titlen »Fru Eline Gøyes Jordebog«¹). Man kunne med ligeså stor ret have kaldt værket: Fru Eline Gøyes jorde- og brevbøger, idet man herved får et bedre indtryk af værkets brogede indhold. Langt den største del af værket omhandler de godser, som ejedes af rigshofmester Mogens Gøye (d. 1544) og hans 1. hustru, Mette Albrechtsdatter (Bydelsbak), idet dette par var fru Elines forældre. De partier af værket, som har størst interesse i denne forbin-

delse, bærer som overskrifter »Her Magnus Gøyes Federnne Godz« og »Her Magnus Gøyes Kiøbe Gods«²⁾. Vedr. disse kilders alder oplyses det i fru Eline Gøyes afskrift, som i sig selv er dateret 1552, at Mogens Gøye lod jordebogen udarbejde i 1532³⁾.

Begge disse jordebøger udmærker sig ved at være ledsaget af brevbøger, indeholdende uddrag af adkomstbreve (skøder, pante- og mageskiftebreve, tingsvidner etc.) på det gods, som står opført i jordebøgerne. Originalerne til de i brevbøgerne registrerede adkomstbreve er nu så godt som alle tabt. Brevuddragene (regersterne) er imidlertid udført med en sjælden grad af omhyggelighed, brevenes datering er næsten overalt udførligt angivet, ligesom det er angivet, hvem der udsteder brevene og til hvem. Det kan undertiden være vanskeligt at få fat i, hvilken godsenhed (eller hvilke godser) der i de pågældende breve gøres til genstand for salg, pantsættelse, mageskifte m. m., men bortset herfra er det dog takket være brevuddragene, at man overhovedet kan følge godskompleksets skæbne gennem så langt et tidsrum. Jordebogen i sig selv giver os jo kun godsets omfang og struktur i et enkelt år, formentlig året 1532¹⁾. Foruden de adkomstbreve, som er udstedt til et af de her behandlede medlemmer af slægten Gøye, indeholder brevbogen talrige ældre adkomstbreve, som efter almindelig praksis ved ejendomsoverdragelse er »fulgt med« godset, til yderligere betryggelse af den nye ejers adkomst. Takket være disse »overflødige« adkomstbreve bliver vi i stand til at følge de pågældende godsenheder endnu længere tilbage i tiden og får samtidig en forestilling om, hvad der betingede godsets overdragelse til Gøyerne.

Har Mogens Gøyes arkiv på Krenkerup, som han i 1532 lod en skriver registrere, så indeholdt samtlige til Gøyerne udstedte adkomstbreve på jordegods i dette område? Det har det ikke. For det første bemærker skriveren et par gange, at breve på noget jordegods, som vitterlig er opført som fædrene gods, ikke findes. For det andet må adkomstbreve på godsenheder, som Krenkerups ejere efter en kortere eller længere besiddelse har skilt sig af med, i almindelighed ikke forventes at befinde sig i Krenkerups arkiv, jfr. hvad oven-

for er sagt om ældre adkomstbrevs skæbne ved ejendoms-overdragelser.

Mogens Gøyes store arkiver på Krenkerup, Gunderslevholm og Clausholm eksisterer ikke mere og er sikkert gået til grunde ret hurtigt efter den dybtgående sønderdeling af hans jordegods, som fandt sted efter hans død. Det er ikke meget, der findes bevaret fra det næste ejerpar på Krenkerup, sønnen Albrecht Gøye og dennes hustru Anne Rosenkrantz. Når denne sidste fase af Krenkerups historie under Gøyerne alligevel er medtaget i denne fremstilling, skyldes det den omstændighed, at en jordebog over alt jordegods i Musse herred 1568, kombineret med viden om et par større mageskifter forud for dette år, sætter os i stand til at få et vist indtryk af godsets skæbne også efter Mogens Gøyes død.

Slægten Gøye.

De fem generationer af Gøyer, som — søn efter fader — har siddet inde med Krenkerup i den her skildrede periode, er følgende: Axel Mogensen (Gøye), d. før 1411, Mogens Axelsen (Gøye), d. ca. 1450⁵⁾, Eskil Gøye (d. 1506), Mogens Gøye (d. 1544) og Albrecht Gøye (d. 1558). Når undersøgelsen strækker sig ud over den sidste mandlige Gøyeætlings levetid, skyldes det, at dennes enke i et længere tidsrum forvaltede Krenkerup-godset, som først ved hendes død gik over til en anden slægt.

Der skal ikke her drives egentlige personalhistoriske studier, idet personalhistorien kun er medtaget i det omfang, dette skønnes at have betydning for godsets udvikling⁶⁾. Blot kan der være grund til et øjeblik at opholde sig ved slægtens historie forud for Axel Mogensens tid, for derved at få den slægtsmæssige baggrund, på hvilken den første Gøye på Krenkerup optræder.

For slægten Gøye som for de fleste andre gamle adelslægters vedkommende gælder det, at slægtsnavnet er en relativ sen foreteelse. Gøye-navnet kom først i brug ca. 1420 og da kun for en del af den slægt, som i sit skjold førte våbenmærket: 3 skråtstillede ibskaller⁷⁾. Før den tid er tilnavne som Staverskov og Krag blevet ført af visse personer af slægten, men størsteparten førte slet ikke noget tilnavn.

Som slægtens »urfader« eller i hvert fald den tidligst forekommende person med beviseligt tilhørsforhold til Gøyeslægten udpeger man Matheus de Florathorp (nu: Flaarup i Fuglse sogn og herred), som i 1260'erne var kongens drost. Allerede her har vi altså slægten knyttet til Lollands jord. Efter drost Matheus går der imidlertid ca. 100 år, hvor man intet hører til slægten. I sidste halvdel af 14. århundrede og i første halvdel af 15. århundrede træffes Gøyer som ejere af hovedgårde i Kelstrup, Galmindrup, Meltofte, Ryde, Geltofte, Sædinge, Adserstrup, Radsted og Kærstrup, foruden fra 1367 tillige i Krenkerup. Det nærmere slægtsskabsforhold mellem disse ældre Gøyer kan ikke med sikkerhed udredes. Om deres adelige byrd kan der ikke herske nogen tvivl, men ligeså utvivlsomt er det, at de inden for adelsstanden skal placeres blandt lavadelen. De omgivelser, i hvilke de forekommer, er ikke et højadeligt milieu; ingen af dem har haft sæde i rigets råd eller som kongens og rigets befuldmægtigede ført befalingen på de store slotte. Deres formue- og godsforhold kendes så godt som ikke, men der er intet, der tyder på, at deres godsbesiddelser har haft noget større omfang. De få og spredte oplysninger tyder på en adelsslægt af jævne kår, som sikkert ved sine mange hovedgårde har haft en vis position i den hjemlige provins, men hvis interessesfære også er begrænset til denne landsdel.

Det er i denne forbindelse af særlig interesse at konstatere, at samtidige kilder til belysning af Axel Mogensens herkomst fuldstændig mangler. End ikke hans fars navn kendes. Vi kan med nogenlunde sikkerhed gå ud fra, at faderen må have heddet Mogens til fornavn, men i kilder fra midten af 14. århundrede træffes ingen mand med dette fornavn, som samtidig ved sit våbenmærke kan henføres til slægten Gøye.

Tager man i et sådant tilfælde sin tilflugt til de slægtelbøger, som det 16. og 17. århundredes genealogisk interesserede adelsdamer har udarbejdet, lades man ikke i stikken. På dette grundlag udarbejdede Tycho de Hofman en stamtafle, der som Axel Mogensens forældre nævner en vis Mogens Gøye til Harrested og en dame af slægten Brock⁸⁾. Der er sikkert her sket en forveksling mellem Axel Mogensens

far og hans søn, som begge hed Mogens til fornavn, idet den sidstnævnte i 1439 på sin hustrus vegne fik tilskiftet gods i Herrestad (Ingelstad herred) i Skåne⁹). Den samme forveksling går med et vist forbehold igen i A. Thisets stamtavle over slægten Gøye, hvor det om Axel Mogensens far, Mogens Gøye, berettes, at han »skal 1381 have skrevet sig til Krenkerup og da med Henrik Gøye, som kaldes Staverskov, Peder Taae, Mads Jensen i Bellinge og Otte Jensen af Saltø til Axel Andersen (Mule) af Kjerstrup have solgt Gods, som ...«¹⁰). Adskillige af de andre adelsmænd kendes ad anden vej som sønnesønnens samtidige, så alene af den grund må teorien om Axel Mogensens far som ejer af Krenkerup 1381 opgives. Siden 1367 har Axel Mogensen jo desuden selv skrevet sig til denne gård.

Med hensyn til Axel Mogensens mor giver slægtebøgerne os adskillige kvinder at vælge imellem, så her er kun ringe hjælp at hente. På den store gravsten, som rigshofmester Mogens Gøyes arvinger i 1560 lod sætte over deres far og dennes to hustruer i Voldum kirke, findes slægten Lunges våbenmærke (3 liljer samlet på skjoldets midte) på den plads, der efter det anvendte princip for opstilling af anernes våben skulle tilkomme Mogens Gøyes farfars farmor, altså Axel Mogensens mor¹¹). På denne godsrige sjællandske adelslægt, som også havde besiddelser på Lolland-Falster, peger altså den ældste familietradition, men dens kildeværdi er næppe større end slægtebøgernes m. h. t. forhold, der ligger fire generationer tilbage i tiden. En eller anden slægtsmæssig tilknytning til Lungerne må han dog have haft, siden han i 1387 nævnes som »consanguineus« ved det store skifte efter ridderen Jakob Olufsen (Lunge)¹²).

For det 16. århundredes adel var det kun naturligt at forestille sig rigshofmester Mogens Gøyes forfædre som adelsmænd af samme støbning som han selv, men den totale tavshed om hans oldefars (fars farfar) herkomst bekræfter kun det tidligere modtagne indtryk af en slægt, som i slutningen af 14. århundrede stadig må anses for lavadelig, og som måske først med Axel Mogensen har foretaget de første trin op ad den sociale rangstige.

Krenkerup før Axel Mogensens tid.

Bebyggelsen Krenkerup kan efter sit sidste sammensætningsled (-rup, opr. -thorp) henføres til den store gruppe af udflytter-landsbyer og -gårde, hvis opdyrkelse stednavneforskningen almindeligvis daterer til vikingetiden og den allertidligste middelalder. Torperne havde som regel et mindre omfang end de gamle bebyggelser, og da vi omkring år 1500 får skriftligt belæg for landsbyens størrelse, består den af 1 hovedgård med tilhørende mølle samt ialt 7 mindre ejendomme¹³). Det er først i 1367, at vi træffer et medlem af slægten Gøye, Axel Mogensen, i tilhørsforhold til denne bebyggelse, men allerede 1330 forekommer byens navn i skriftlige kilder.

I dette år pantsatte en ridder ved navn Jacob Flep »alt hans godtz y Rackested, Hielm, *Krenckerop*, Høøtt og Skaløre y Lollandt« til en møntmester i Roskilde, og efter at have passeret forskellige mellemlid (Jacob Fleps datter, Dalum kloster og holsteneren Benedikt Ahlefeldt) havnede disse godsenheder hos kronen som offer for dronning Margrethes målbevidste godspolitik¹⁴). Først et hundredår senere dukker disse godsenheder igen op af mørket, nemlig ved kong Hans' mageskifte med Eskil Gøye i 1496; der nævnes her 2 gårde i Krenkerup, 2 gårde i Højjet samt 1 øde jord sammesteds »Skallorre«¹⁵). Og derefter skulle der gå nok en rum tid, før Krenkerups ejer erhvervede kronens gods i kirkebyen, i Radsted. Det skete ved et mageskifte i 1564 mellem Frederik II og Albrecht Gøyes enke, Anne Rosenkrantz¹⁶).

I tiden forud for Axel Mogensens første fremtræden som ejer af Krenkerup såvel som i mangfoldige år af den periode, hvor Gøye-slægten var knyttet til gården, må man altså regne med en anden lodsejer i Krenkerup by og dens nærmeste omegn, og det en lodsejer, som ikke var til at komme udenom. Denne omstændighed har virket stærkt hæmmende på Gøyerne's expansionsbestræbelser, men i deres adkomstbreve åbenbares dette forhold først i det øjeblik, hvor vanskeligheden overvindes.

Axel Mogensen (Gøye).

Axel Mogensen forekommer jævnligt i tidsrummet mellem 1367 og 1403, og da skiftet efter ham holdes i 1411, må han være død på et eller andet tidspunkt mellem 1403 og 1411. Hans tid som ejer af Krenkerup bliver altså ca. 40 år. Den samme dunkelhed, som ovenfor er konstateret m. h. t. Axel Mogensens herkomst, hviler over de kvinder, han giftede sig med. At han har været gift to gange, fremgår af Eline Gøyes jordebog; den sidste hustru hed Karen Madsdatter, og at dømme efter hendes våbenmærke på ægteparrets gravsten i Fuglse kirke, skal hun muligvis henføres til slægten Thott¹⁷). Man kender ikke navnet på Axel Mogensens første hustru, men A. Thiset antager, at hun har tilhørt den lollandske slægt Kabel fra Højbygaard, og nærmere kan man sikkert ikke komme problemet¹⁸).

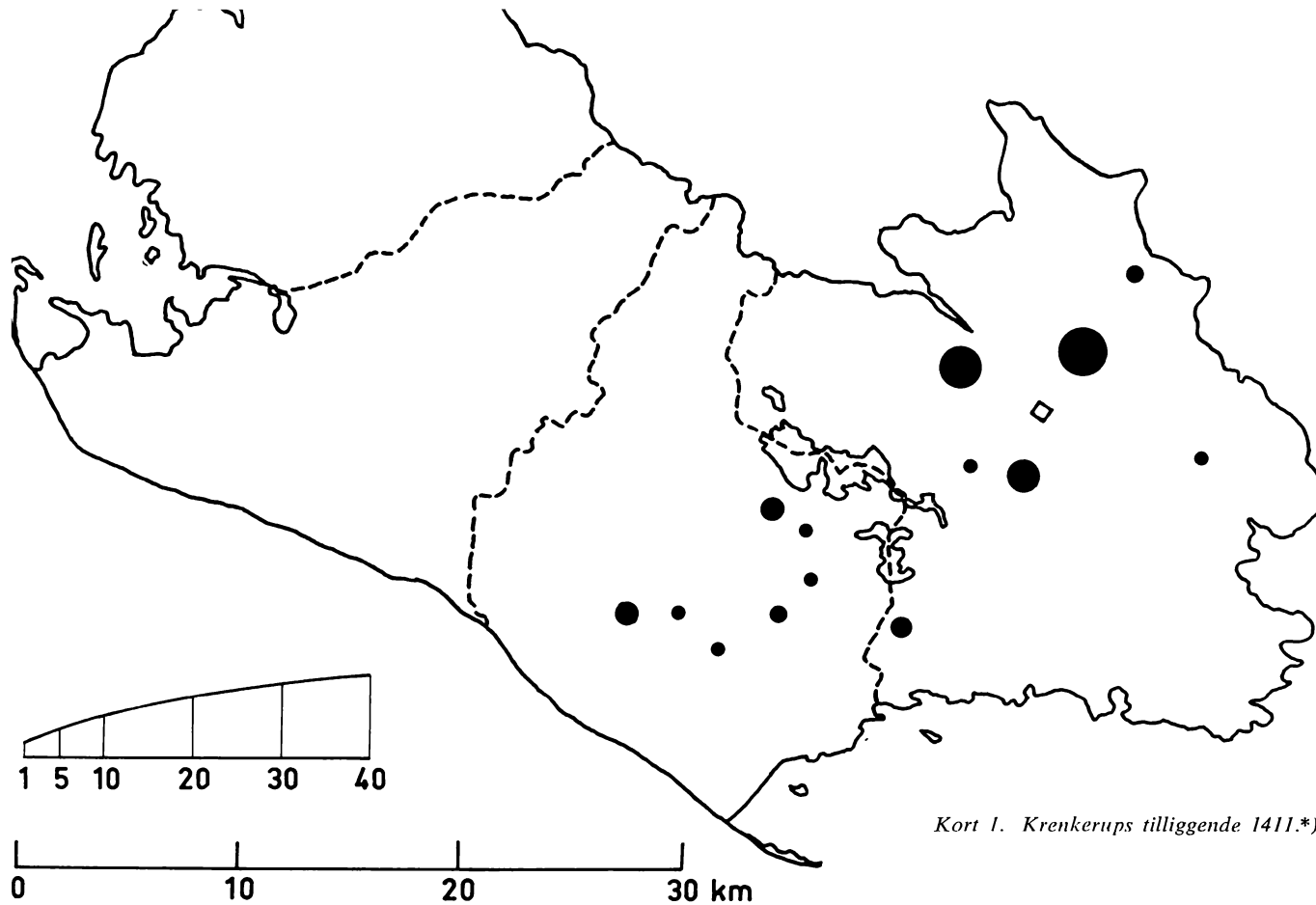
I tidsrummet 1367—97 nævnes Axel Mogensen som væbner, men i 1398 kaldes han ridder, så trolig har han fået ridderslaget ved unionskroningen i Kalmar 1397. Han forekommer kun sjældent i egentlige statsakter og da kun ved lejligheder, hvor adelen er mødt talstærkt op, som f. eks. ved vedtagelsen af kong Olufs håndfæstning 1377 og ved kong Eriks stadfæstelse af dronning Margrethes testamente 1401. Han har ikke tilhørt den snævre kreds af rådgivere hos dronning Margrethe, var ikke medlem af rigsrådet og synes heller ikke at have beklædt noget embede inden for lensforvaltningen. Han var altså uden betydning i den »store« politik, men havde sikkert en vis position på Lolland, hvor han forekommer ret ofte i private dokumenter, f. eks. som vidne ved ejendomsoverdragelser.

Axel Mogensens godsbesiddelser deltes ved et skifte i Nykøbing 1411 mellem på den ene side enken, fru Karen Madsdatter, og de to sønner af dette ægteskab, Oluf Axelsen og Mogens Axelsen, og på den anden side fire døtre af 1. ægteskab¹⁹). Desværre nævnes i Mogens Gøyes brevbog 1532 kun den godsmasse, som blev tilskiftet enken og de to sønner, i sit fulde omfang. De fire døtres arveparter omtales blot med den første post og tilføjelsen »etc.«, således at Axel Mogensens samlede besiddelser og deres geografiske placering ikke kan angives fuldtud.

Tabel 1. Krenkerups tilliggende 1411.

Sogn	Landsby	Antal ejd.
Radsted	Krenkerup	1 hgd. + 6 ejd.
—	Højjet	3 —
—	Radsted	4 —
—	Krungerup	1 —
Toreby	Toreby	1 —
Saxkøbing	St. Reersø	1 —
—	Ll. Reersø	1 —
—	Rørbæk	8 —
Majbølle	Majbølle	1 —
—	Hjelm	1 —
Fjelde	Fjelde	3 —
—	Kartofte	3 —
Slemminge	Udstolpe	1 —
V. Ulslev	Sløsse	1 —
—	Sandager	2 —
Musse h. ialt	15 lsb.	1 hgd. + 37 ejd.
Taagerup	1 lsb.	1 ejd.
Ringsebølle	1 —	1 —
Fuglse	1 —	1 —
Torslunde	1 —	2 —
Rødby	1 —	4 —
Krønge	1 —	1 —
Bursø	1 —	4 —
Fuglse h. ialt	7 lsb.	14 ejd.
Musse h.	15 lsb.	1 hgd. + 37 ejd.
Fuglse h.	7 —	14 —
Lolland ialt	22 lsb.	1 hgd. + 51 ejd.

Til de i tabel 1 og på kort 1 påviste besiddelser skal lægges et par enkelte ejendomme på Falster og Sjælland samt resten af de til døtrene tilskiftede ejendomme, men et gods-kompleks bestående af hovedgård og 51 andre ejendomme må i sig selv siges at være en ikke ringe besiddelse. I selve Krenkerup by har Axel Mogensen ejet »Krenkerup gaard mett Wandmøllen, abildgaard oc skoffue med alle andre godz, som ther y byen ligge«; under henvisning til vort kendskab til de 2 krongårde (indtil 1496) og byens størrelse ca. 1500, er tallet 5 indsat. I Radsted, kirkebyen, som var

Kort 1. Krenkerups tilligende 1411.)*

*) På dette og de følgende kort udtrykkes antallet af Krenkerups tilligende ejendomme pr. sogn ved cirkelsignaturens areal.

en af Lollands største landsbyer (1568: 46 gaarde²⁰) havde herremanden fra torpet slet ikke formået at gøre sig gældende.

Ca. en trediedel af den godsmasse, som i 1411 blev tilskiftet enken og de to sønner, kan direkte påvises at være købe- eller pantegods, som Axel Mogensen selv har erhvervet inden for tidsrummet 1367—1403. Et par enkelte erhvervelser skal omtales som særlig betydningsfulde. I 1392 køber Axel Mogensen af væbneren Laurids Nielsen (Kabel) alt dennes »godz y Krennckerup og Krenckerup fang, som er en hoffuitt gaard oc ij andre gaarde«²¹). Da man vel kan gå ud fra, at en landsby af Krenkerups beskedne størrelse ikke har rummet to hovedgårde, har Axel Mogensen i de første 25 år (eller mere) af sin besiddertid kun siddet inde med en del af den hovedgård, som han skrev sig til, og hvor han havde sin bopæl. Et par år forinden, i 1389—90, havde han ved køb erhvervet $\frac{3}{4}$ af hovedgården Ellehave i nabolandsbyen Kartoffe, og i 1403 — sidste år, hvor Axel Mogensen forekommer som levende — gjorde han sin største enkelterhvervelse ved af ridderen Folmer Jepsen (Lunge), som måske var en slægtning på mødrene side, at købe 8 gårde i Rørbæk.

Fradrager man Axel Mogensens kendte godserhvervelser i den samlede godsmasse 1411, skulle man med nogen rimelighed nå frem til den godsmængde, som har været hans arvegods, d. v. s. fædrene og mødrene arv, samt eventuelt gods erhvervet ved ægteskab. Da nu kendskabet til Axel Mogensens slægtskabsforhold er så yderst beskedent, vil det være formålsløst at gisne om, hvilke godsenheder der måske er tilflydt ham på den ene eller den anden måde. Det væsentlige må være, at denne godsmængde har sit tyngdepunkt i Fuglse herreds sydlige del, altså i den del af Lolland, som i allersnævreste forstand var Gøye-slægtens hjemstavn, og hvor Axel Mogensen iøvrigt også blev begravet. På Krenkerup-egnen kan han kun have arvet en andel i selve hovedgården samt maksimalt 6—7 fæstegårde i de omkringliggende landsbyer. Det er altså en perifært beliggende besiddelse, som Axel Mogensen har udbygget til centrum i et helt nyt gods kompleks, og dettes struktur 1411 er hovedsagelig et resultat af hans egen godssamling.

ØSTERBY PAA FEJØ

Mogens Axelsen (Gøye).

Denne mand var den yngste af Axel Mogensens seks børn, vistnok adskilligt yngre end sin helbroder, Oluf Axelsen, som i første omgang fik overdraget selve Krenkerup. Af den godsmængde, som i marts 1411 blev tilskiftet enken og de to sønner, ialt 45 ejendomme på Lolland, 2 ejendomme på Falster og 1 på Sjælland foruden hovedgården, fik fru Karen Madsdatter samme dag udlagt 10 ejendomme i Rørbæk og Radsted som sin andel, mens resten 1 måneds tid senere deltes således, at Oluf Axelsen fik »Krenckerup mett møllen, byenn oc allt Krennckerups fang etc.« og Mogens Axelsen »enn gaard wti Mosseherritt y Madebølle etc.« Tendensen er altså klar: Hovedgården med godsets centrum forbeholdes den ældste søn, mens den yngre må nøjes med andel i det fjernereliggende gods.

Det ser ud til, at Mogens Axelsen i sine yngre år trofast har tjent kongen, Erik af Pommern, som i midten af 1430'erne gjorde ham til sin kammermester, d. v. s. en slags finansminister. Med dette embede forbandt han stillingen som høvedsmand på Københavns slot. Man tør gå ud fra, at kongen har næret stor tillid til den mand, som han betroede så vigtig en post i en for kongemagten yderst kritisk tid, og man træffer da heller ikke Mogens Axelsen blandt de adelsmænd, som i 1439 afsatte Erik af Pommern og dermed gjorde det af med den stærke kongemagt, som Valdemar Atterdag, Margrethe og Erik af Pommern havde repræsenteret. De nye magthavere fra rigsrådsaristokratiets rækker må hurtigt have akcepteret »kongetjeneren« Mogens Axelsen, som i 1439 blev høvedsmand på Jungshoved slot og len og i 1440'erne ombyttede dette len med Nykøbing slot og Falster. Medvirkende hertil har det sikkert været, at Mogens Axelsen ved giftermål var trådt i forbindelse med en slægt, som i social henseende absolut var de nye magthavere jævnbyrdig. Hans 2. hustru, Ide Eskildsdatter (Falk), var tillige enearving til store godsbesiddelser på Sjælland (hovedgården Gisselfeld m. m.) og i Skåne (andel i det såkaldte »store pant«²²). De rigdomme, der gennem fru Ide tilflød den her behandlede gren af Gøye-slægten, skulle få den allerstørste

betydning for slægtens videre skæbne og dermed også for det lollandske godskompleks, hvis udviklingshistorie her skildres.

Oluf Axelsen fik ikke nogen lang tid som besidder af Krenkerup, højst 4—5 år, og efter hans død solgte enken det lille godskompleks til to af Axel Mogensens dattersønner, brødrene Evert og Mathias Moltke, som igen pantsatte en del heraf til ridderen Morten Jensen (Gyrsting). Axel Mogensens godskompleks, som det så ud i århundredets første årti, splittedes altså i løbet af det andet årti for alle vinde, men i 1420'erne og 30'erne ser vi Mogens Axelsen arbejde stædigt og målbevidst på atter at føje det adskilte sammen til en helhed. Med sin egen arvelod som udgangspunkt købte han fra moderen dennes arvelod, afkøbte søstersønnerne deres ejendomsret til hovedgården, men panthaveren Morten Jensen (Gyrsting) gjorde vanskeligheder og ville ikke modtage den indløsningssum, som Mogens Axelsen tilbød ham. Først i 1438 kvitterede han Mogens Axelsen for modtagelsen af pantessummen, så først på dette sene tidspunkt havde den sidstnævnte den fulde ejendoms- og brugsret til godsets centrum. Og i Mogens Axelsens sidste år, 1443—50, satte han en yderligere expansion i gang. Der kendes fra disse år 9 tilfælde af godserhvervelser, repræsenterende mindst 12 ejendomme. Derudover arvede Mogens Axelsen i 1450 fra en slægtning, hr. Axel Andersen (Mule) til Kærstrup, ialt 15 ejendomme, beliggende i Fuglse og Søndre herred.

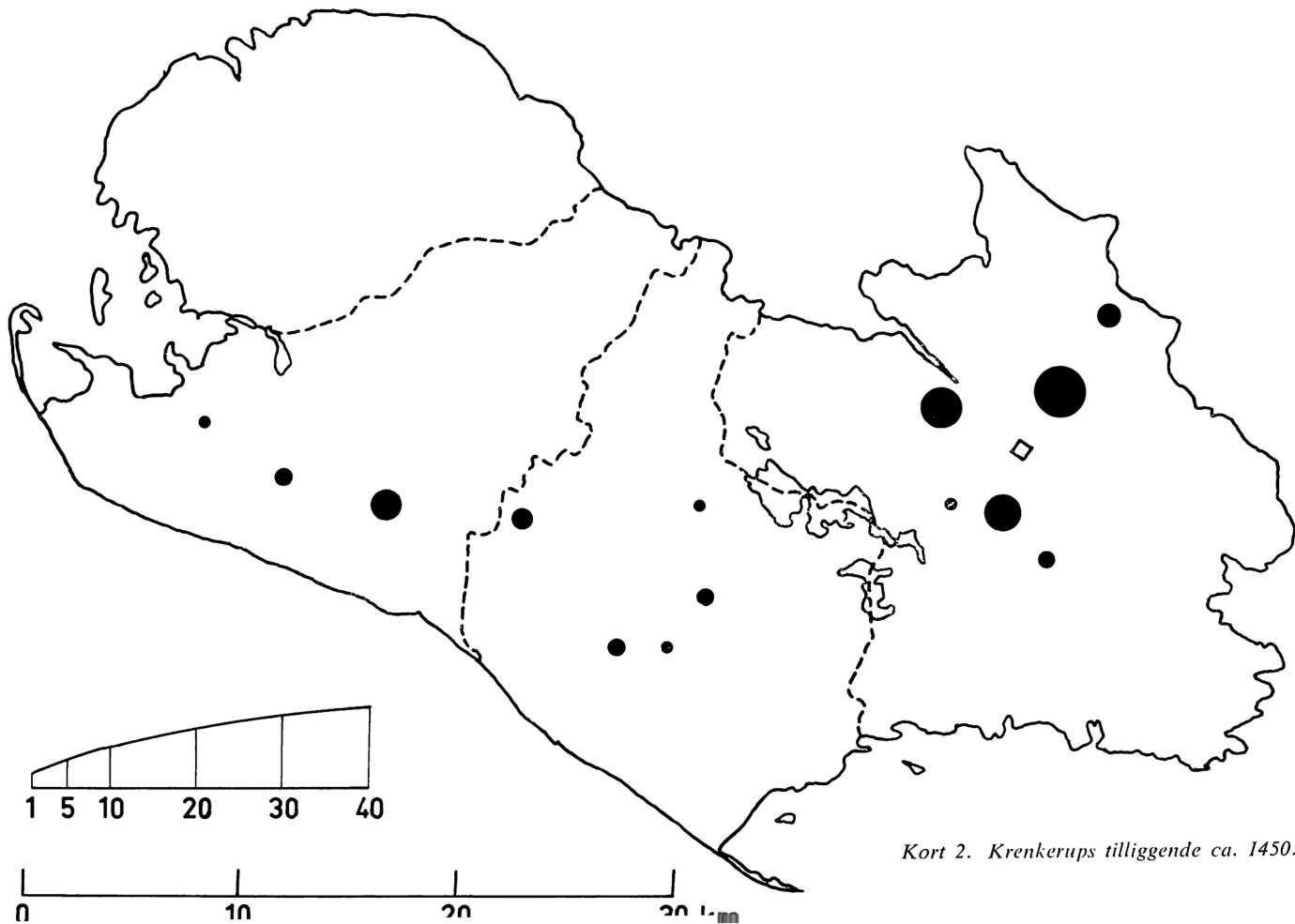
Mogens Axelsen efterlod sig ved sin død ca. 1450 kun en arving, sønnen Eskil Gøye, og der blev derfor ikke udfærdiget noget skiftebrev, som giver mulighed for at bestemme omfanget af Krenkerup-godset på dette tidspunkt. Brevuddragene er så kortfattede, at man på dette grundlag alene kun får et højst ufuldkomment billede. Man kan imidlertid *rekonstruere* godsets udseende omkring århundredets midte ved som udgangspunkt at tage den tidligere nævnte jordebog over Mogens Gøyes fædrene gods (= det gods, som Eskil Gøye efterlod sig ved sin død 1506) og derfra trække alle de godsenheder, som ifølge den ledsagende brevbog beviseligt

er erhvervelser, som er foretaget af Eskil Gøye. Eskil Gøyes breve er tilsyneladende så fuldstændigt bevarede og registrerede, at en sådan rekonstruktionsmetode er forsvarlig. Det skal dog indrømmes, at man ikke får fat i de eventuelle ejendomme, som Mogens Axelsen har besiddet, men som Eskil Gøye i løbet af sin ejertid har solgt fra Krenkerup.

Tabel 2. Krenkerups tilliggende ca. 1450.

Sogn	Landsby	Antal ejd.
Radsted	Krenkerup	1 hgd. + 6 ejd.
—	Højet	2 —
—	Radsted	5 —
—	Krungerup	2 —
Saxkøbing	St. Reersø	1 —
—	Ll. Reersø	2 —
—	Rørbæk	7 —
Majbølle	Majbølle	1 —
—	Hjelm	3 —
Fjelde	Fjelde	5 —
—	Kartofte	3 —
Slemminge	Udstolpe	1 —
Døllefjelde	Døllefjelde	2 —
Musse h. ialt	13 lsb.	1 hgd. + 40 ejd.
Ringsebølle	1 lsb.	1 ejd.
Rødby	1 —	2 —
Holeby	1 —	2 —
Vejleby	1 —	3 —
Hillested	1 —	1 —
Fuglse h. ialt	5 lsb.	9 ejd.
Gloslunde	2 lsb.	6 ejd.
Tillitse	2 —	2 —
Vestenskov	1 —	1 —
Lollands Sdr. h.	5 lsb.	9 ejd.
Musse h.	13 lsb.	1 hgd. + 40 ejd.
Fuglse h.	9 —	9 —
Lollands Sdr. h.	9 —	9 —
Lolland ialt	23 lsb.	1 hgd. + 58 ejd.

Ad denne vej når man frem til et godskompleks, som i henseende til omfang og struktur minder slående om fade-

Kort 2. Krenkerups tilligende ca. 1450.

rens, således som vi kender det fra arvedelingen 1411. Det er tilsyneladende det samme, og dog ikke helt det samme. Mens besiddelserne i Musse herred stort set er generhvervet og nye føjet til, er de ejendomme i godskomplekssets periferi, som i 1411 gik over til døtrene, blevet erstattet af de fra Axel Andersen (Mule) arvede ejendomme. I godsets historie består Mogens Axelsens hovedindsats i, at han fastholdt Krenkerup og godsets centrale del for Axel Mogensens efterkommere på mandssiden.

Eskil Gøye.

Med denne mand, 3. generation, fandt Gøye-slægten sin endelige plads i højadelens rækker, således at den fra nu af er jævnbyrdig med de samtidige slægter Rosenkrantz, Gyldestjerne, Brock, Laxmand, Thott m. fl. Som et ydre tegn på denne opstigen i samfundet ses det, at Eskil Gøye allerede ved sin første fremtræden i kilderne (1459) benævnes som ridder; både hans far og farfar havde dog først fået denne udmærkelse i en fremrykket alder. Han blev medlem af rigsrådet allerede under Christian I's regering og beklædte under kong Hans et af de fornemste rigsembeder, posten som rigsmarsk. Jævnside hermed beklædte han i årenes løb vigtige embeder inden for lokalforvaltningen, først som lensmand på Gladsaxe i det sydøstlige Skåne, siden — i årene 1474—95 — forvaltede han som høvedsmand på Aalholm slot Lollands to østlige herreder, og i det sidste tiår af sit liv sad han igen inde med et skånsk len, denne gang Lindholm i det sydvestlige Skåne. Eskil Gøye var to gange gift, første gang med Mette Eriksdatter (Rosenkrantz), datter af Christian I's rigshofmester, og anden gang med Sidsel Axelsdatter (Brahe) fra Skåne; begge hustruer tilhørte fornemme og godsrige slægter.

I kraft af sin mødrene arv og sit første ægteskab fik Eskil Gøye godsinteresser i snart alle rigets provinser. Han skrev sig hyppigt til moderens gård Gisselfeld og i de senere år også til Tunbyholm i Skåne, ligeledes mødrene arv, men Krenkerup-godset har dog nok været den ejendom, han viede

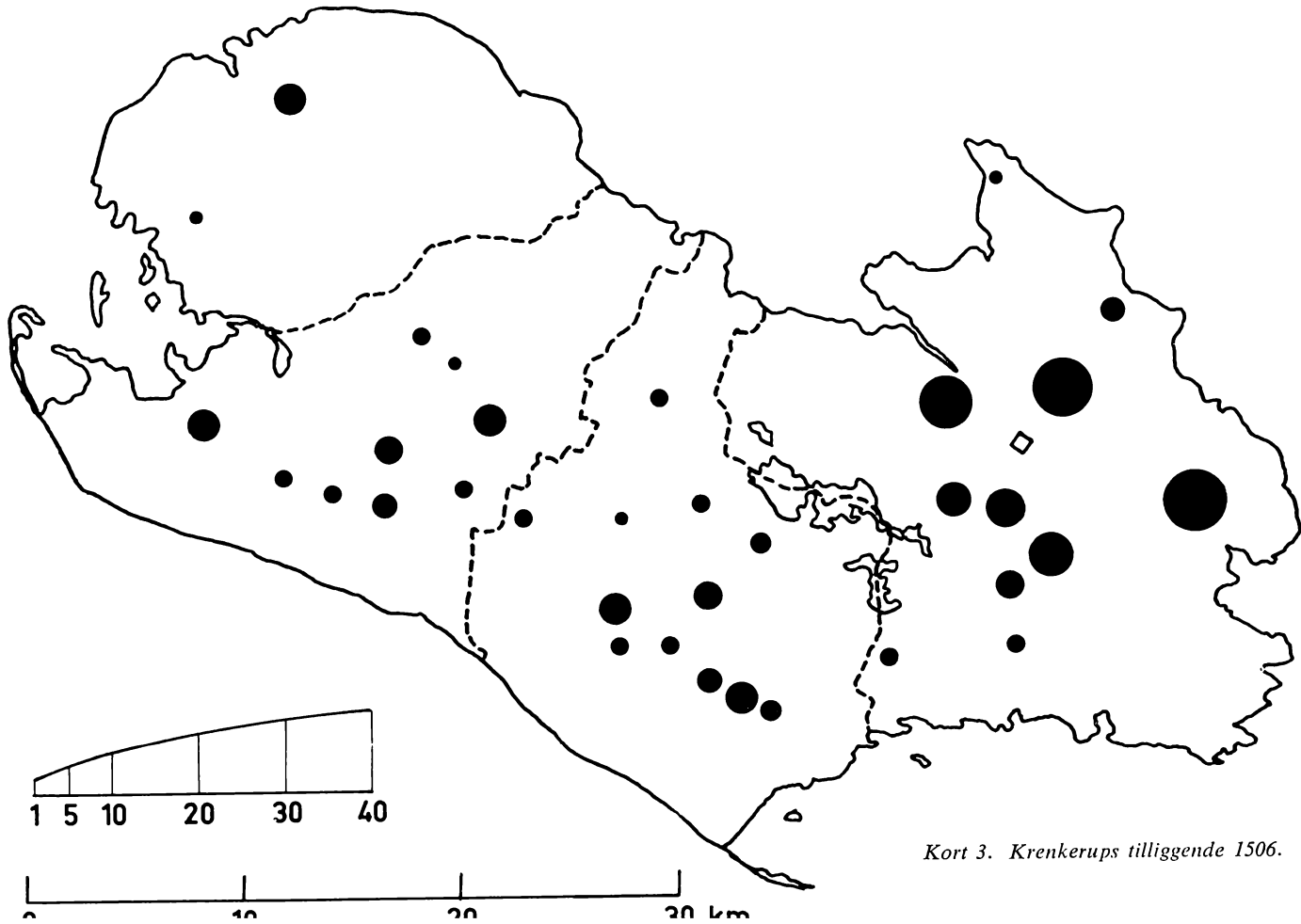
den største opmærksomhed. Mogens Gøyes jordebog over sit fædrene gods tillader en præcis bestemmelse af, hvad Eskil Gøye efterlod sine arvinger i denne del af landet, og Mogens Gøyes brevbog giver oplysninger om, hvorledes dette resultat blev nået.

Tabel 3. Krenkerups tilliggende 1506.

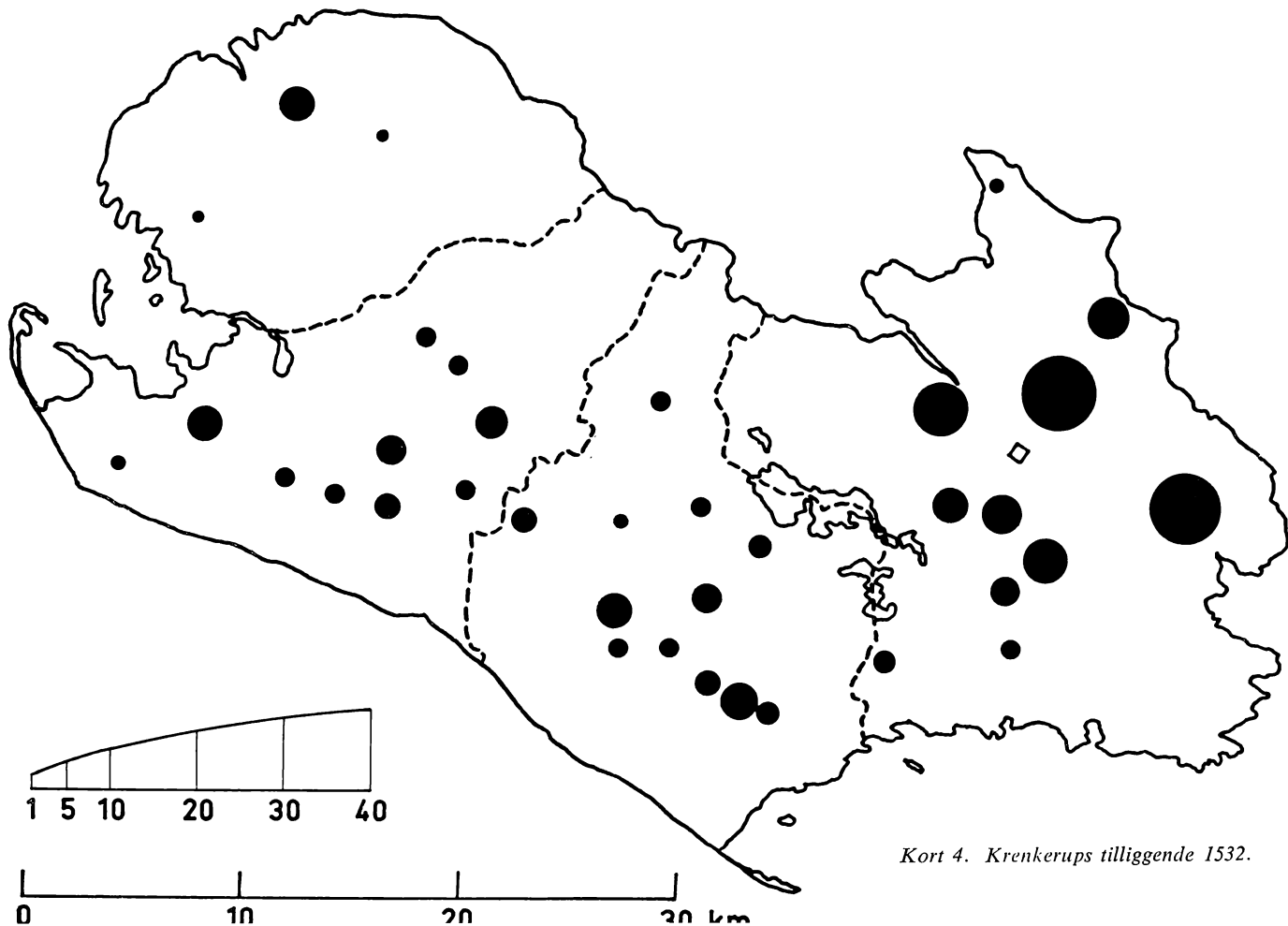
Sogn	Landsby	Antal ejd.
Radsted	Krenkerup	1 hgd. + 8 ejd.
—	Højjet	5 —
—	Radsted	5 —
—	Krungerup	2 —
Toreby	Toreby	1 —
—	Geltofte	8 —
—	Rykkerup	2 —
—	Birket	4 —
—	Flintinge	3 —
—	Sløsserup	1 —
—	Nagelsti	1 —
—	Sundby	2 —
—	Frostrup	1 —
Saxkøbing	St. Reersø	9 —
—	Ll. Reersø	2 —
—	Rørbæk	6 —
Majbølle	Majbølle	1 —
—	Hjelm	3 —
Vignæs	Vignæs	1 —
Fjelde	Fjelde	5 —
—	Kartofte	4 —
Slemminge	St. Slemminge	2 —
—	Ll. Slemminge	1 —
—	Ettehave	2 —
—	Udstolpe	2 —
Musse	St. Musse	4 —
—	Ll. Musse	1 —
Døllefjelde	Døllefjelde	6 —
—	Langet	5 —
Herritslev	Skaarup	2 —
V. Ulslev	V. Ulslev	1 —
—	Øllebølle	1 —
Musse h.	32 lsb.	1 hgd. + 101 ejd.

Taagerup	2 lsb.	4 ejd.
Ringsebølle	1 —	2 —
Rødby	1 —	2 —
Olstrup	3 —	6 —
Errindlev	2 —	3 —
Bursø	1 —	3 —
Holeby	2 —	5 —
Nebbelunde	2 —	6 —
Skørringe	1 —	1 —
Vejleby	2 —	2 —
Hillested	1 —	2 —
Østofte	1 —	2 —
Fuglse h.	15 lsb.	30 ejd.
Gloslunde	2 lsb.	4 ejd.
Landet	2 —	2 —
Ryde	2 —	6 —
Dannemare	1 —	2 —
Græshave	2 —	5 —
Søllested	1 —	1 —
Skovlænge	1 —	2 —
Tillitse	2 —	2 —
Vestenskov	2 —	6 —
Lollands Sdr. h.	15 lsb.	30 ejd.
Vindeby	1 lsb.	6 ejd.
Sandby	1 —	1 —
Lollands Nr. h.	2 lsb.	7 ejd.
Musse h.	32 lsb.	1 hgd. + 101 ejd.
Fuglse h.	19 —	38 —
Lollands Sdr. h.	15 —	30 —
Lollands Nr. h.	2 —	7 —
Lolland ialt	68 lsb.	1 hgd. + 176 ejd.

Der er en pause i godssamlingen til Krenkerup fra Mogens Axelsens død ca. 1450 og frem til 1467, hvilket måske skyldes, at Eskil Gøye har været umyndig i en del af dette tidsrum og har stået under en ældre slægtnings formynderskab²³). Men fra tidsrummet 1467—1506 har vi en sand overflod af adkomstbreve, udstedt til eller på foranledning af Eskil Gøye. Af skøder, mageskiftebreve og pantebreve indeholder brevbogen 1532 ikke mindre end godt og vel

Kort 3. Krenkerups tilligende 1506.

Kort 4. Krenkerups tilligende 1532.

150 stk., gældende for lollandsk jordegods, og hertil kommer en række dombreve, indførselsbreve, låsebreve og lavhævdsbreve til yderligere sikring af hr. Eskils ejendomsret. Og når man så tilføjer, at Eskil Gøye i det samme tidsrum udvidede Krenkerups tilliggende med fæstegods på Falster og Langeland, vil det forstås, hvilken vældig expansion der her er tale om. Den godsmængde, som vi i foregående afsnit måtte fratække (for at få fat på faderens godskompleks) og som altså udgør tilvæksten under Eskil Gøyes ejerperiode, beløber sig til ca. 120 ejendomme, således at Krenkerupgodset i løbet af ca. 40 år er blevet udvidet til det tredobbelte! Og hertil skal som nævnt lægges adskillige ejendomme på de tilstødende øer.

Antallet af godstransaktioner sammenholdt med antallet af erhvervede ejendomme belyser tilstrækkeligt, med hvilken stædighed og udholdenhed Eskil Gøye foretog sin udvidelse af godset. Den enkelte ejendom var ofte genstand for flere på hinanden følgende erhvervelser, dels ved at en panteerhvervelse ved et senere køb forvandlede til en ejendoms-erhvervelse, dels ved at flere parthavere i en ejendom udkøbtes én for én. Ved mange erhvervelser forekommer en blanding af begge disse forhold. Af tilvæksten kan mindst 10, måske flere, identificeres som hovedgårde, hvis lavadelige ejere har måttet afstå dem til storgodsejeren på Krenkerup.

Det typiske for Eskil Gøyes godssamling er netop, at den enkelte erhvervelse kun består af ganske få ejendomme (eller andele i ejendomme), men han gik dog ikke af vejen for enkelte erhvervelser af større omfang. Således afkøbte han i 1490 en fjern slægtning, fru Marine Jensdatter (Gøye), hele dennes godskompleks, bestående af hovedgården Geltofte, hele Geltofte by samt yderligere 20 andre ejendomme i Toreby sogn. Ved dette køb lykkedes det ham at udvide sit gods med nært beliggende ejendomme, og han fortsatte ad denne vej ved — som nævnt — at foretage et mageskifte med kronen, hvorved Krenkerups ejer omsider blev eneste lodsejer i byerne Krenkerup og Højlet. I det hele taget øgedes Krenkerups tilliggende i Musse herred meget betydeligt

af Eskil Gøye, men det fremgår iøvrigt med al ønskelig tydelighed af tabeller og kort, at heller ikke fjernere beliggende gods blev forsmået. Her er tale om en expansion på en bred front.

Selv om der savnes oplysninger om størrelsen af andre adelige godskomplekser på denne tid, kan det dog vist med rette hævdes, at Eskil Gøye var sin tids største adelige godsbesidder på øen. Og når man hertil føjer, at han i en længere årrække som kgl. lensmand forvaltede det meste af krongodset i Aalholm len, kan man nemt forestille sig, hvilken position han må have haft i det lollandske samfund. Endelig må det ikke glemmes, at Krenkerup-godset kun var en del af hans samlede besiddelser. Når man tager i betragtning, at dette gods blev én søns fædrene arv, og at der herudover skulle være ligeså meget til en anden søn og halvt så meget til en datter, må de samlede besiddelser have haft et overordentlig stort omfang.

Mogens Gøye.

Ved et skiftemøde på Gunderslevholm i fasten 1508 deltes Eskil Gøyes besiddelser på følgende måde: Den ældste søn, Mogens Gøye, fik Krenkerup med alt tilliggende fæstegods på Lolland og Langeland foruden enkelte ejendomme på Falster og Sjælland, den yngste søn, Henrik Gøye, fik Gisselfeld og alt det øvrige gods på Sjælland og Falster, og datteren, Ide Gøye, modtog som sin arvelod Tunbyholm samt det meste af Eskil Gøyes skånske gods.

Krenkerups nye ejer var på dette tidspunkt en mand sidst i 30'erne, som takket være en gunstig start allerede var kommet vidt i sin karriere. Efter i sin tidligste ungdom at have været hofsinde blev han ved kroningen i Stockholm 1497 slået til ridder, og endnu før faderens død blev han optaget i rigsrådet. Omtrent samtidig hermed fik han sin første forlening, Møn med Stegehus slot, men alle hans senere forleninger er beliggende i Jylland. Christian II gjorde ham til faderens efterfølger som rigsmarsk, og efter at han nølende havde opsagt denne konge huldskab og troskab i 1523 og hyllet Frederik I, fik han overdraget landets fornemste em-

bede, rigshofmesterembedet, som tidligere hans morfar og dennes far havde beklædt.

Der vil iøvrigt ikke i denne forbindelse være nogen grund til at komme ind på den betydningsfulde politiske rolle, Mogens Gøye kom til at spille i det bevægede tidsrum i det 16. århundredes første årtier. For godshistorien er det nok så vigtigt, at han ved sit ægteskab med Mette Albrechtsdatter (Bydelsbak) kom i besiddelse af rigdomme, som langt overgik hans fædrene arv. At fru Mette har været et af Danmarkshistoriens bedste »partier«, fremgår til fulde af den fortegnelse over hendes fædrene og mødrene gods, som Mogens Gøye lod udarbejde i 1532. Ved dette ægteskab fik Mogens Gøye i endnu højere grad end Eskil Gøye godsinteresser i andre landsdele end Lolland. Velkendt er mor Sigbrits karakteristik af Mogens Gøye som »hr. konge i Nørre Jylland«, og denne udtalelse rummer det rigtige i sig, at han — som den første i sin slægt — er jyde. Clausholm ved Randers blev hans hovedbesiddelse, og det er rimeligt at antage, at hans lollandske godskompleks derfor kom til at stå i anden række.

Tabel 4. Krenkerups tilliggende 1532.

Sogn	Landsby	Antal ejd.
Radsted	Krenkerup	1 hgd. + 8 ejd.
—	Højet	5 —
—	Radsted	14 —
—	Langet	2 —
—	Krungerup	2 —
Toreby	Toreby	1 —
—	Geltofte	8 —
—	Rykkerup	7 —
—	Birket	4 —
—	Flintinge	3 —
—	Sløsserup	1 —
—	Nagelsti	1 —
—	Sundby	2 —
—	Frostrup	1 —
Saxkøbing	St. Reersø	9 —
—	Ll. Reersø	2 —
—	Rørbæk	7 —

Majbølle	Majbølle	2 ejd.
—	Hjelm	8 —
Vignæs	Vignæs	1 —
Fjelde	Fjelde	5 —
—	Kartofte	4 —
Slemminge	St. Slemminge	2 —
—	Ll. Slemminge	1 —
—	Ettehave	2 —
—	Udstolpe	2 —
Musse	St. Musse	4 —
—	Ll. Musse	1 —
Døllefjelde	Døllefjelde	7 —
—	Langet	5 —
Herritslev	Skaarup	2 —
V. Ulslev	V. Ulslev	1 —
—	Øllebølle	1 —
—	Sørup	1 —
Musse h.	34 lsb.	1 hgd. + 126 ejd.
Taagerup	2 lsb.	4 ejd.
Ringsebølle	1 —	2 —
Rødby	1 —	2 —
Olstrup	3 —	8 —
Errindlev	2 —	3 —
Bursø	1 —	3 —
Holeby	2 —	5 —
Nebbelunde	2 —	7 —
Skørringe	1 —	1 —
Vejleby	2 —	4 —
Hillested	1 —	2 —
Østofte	1 —	2 —
Fuglse h.	19 lsb.	43 ejd.
Gloslunde	2 lsb.	4 ejd.
Landet	2 —	2 —
Ryde	2 —	6 —
Dannemare	1 —	2 —
Græshave	2 —	5 —
Søllested	1 —	2 —
Skovlænge	1 —	2 —
Tillitse	2 —	2 —
Vestenskov	3 —	7 —
Kappel	1 —	1 —
Lollands Sdr. h.	17 lsb.	33 ejd.

Vindeby	1 lsb.	7 ejd.
Sandby	1 —	1 —
Horslunde	1 —	1 —
Lollands Nr. h.	3 lsb.	9 ejd.
Musse h.	34 lsb.	1 hgd. + 126 ejd.
Fuglse h.	19 —	43 —
Lollands Sdr. h.	17 —	33 —
Lollands Nr. h.	3 —	9 —
Lolland ialt	73 lsb.	1 hgd. + 211 ejd.

Tabel 4 og kort 4 er udarbejdet på grundlag af fortegnelsen over hans fædrene arv og fortegnelsen over de godserhvervelser, han havde foretaget i tidsrummet indtil 1532. Sammenholder man tabel 4 med tabel 3, fremgår det, at godset i mellemtiden er vokset med 35 ejendomme, hvortil skal lægges, at Mogens Gøye i yderligere 5 fra faderen arvede ejendomme udkøbte andre parthavere. Selv om Krenkerup-godsets karakter af storgods kun er blevet yderligere understreget, kan den stedfundne tilvækst ingenlunde måle sig med Eskil Gøyes (ca. 120 ejd.), og der er også en iøjnefaldende forskel ved den måde, hvorpå tilvæksten er tilvejebragt. Af de 35 ejendomme er 16 erhvervet ved køb, fordelt på relativt få transaktioner, 1 ejendom er en testamentarisk gave, og resten, 18 ejendomme, kan karakteriseres som et udbytte, Mogens Gøye har haft ved den katolske kirkes fald.

Som bekendt var Mogens Gøye en af de første adelsmænd, som åbent bekendte sit lutheranske sindelag, og Frederik I, som i det skjulte delte sin rigshofmesters overbevisning, overdrog ham i 1529 »ald den reth, rettighed, frihed og herlighed, som wij och wore forfedre hertil haffuer hafft at forleene och presentere forne Raasted Kirche ...²⁴⁾. Det er altså den såkaldte »jus patronatus«, som kronen herved giver fra sig og overdrager til ejeren af sognets herregård, og det er utvivlsomt som følge af denne gunstbevisning, at man i Mogens Gøyes jordebog 1532 finder opført ialt 11 ejendomme, som tidligere lå til Radsted kirke og præstegård. Og omtrent på samme tid har Mogens Gøye fra-

taget Maribo kloster 7 ejendomme (heraf 6 i Radsted sogn), som Eskil Gøye i sin tid havde givet klostret som modydelse for læsning af sjælemesser.

Mogens Gøyes erhvervelser til Krenkerup udgør kun en forsvindende del af hans samlede godserhvervelser i hele riget, men til trods for, at Krenkerup ikke i hans tid var sin ejers hovedbesiddelse, fik godset dog værdifulde udvidelser i det område, som må betegnes som dets centrale del. Endelig giver en sammenligning mellem jordebogen 1532 og et skiftebrev 1551²⁵), hvorved Mogens Gøyes arvinger deler hans godser mellem sig, en interessant oplysning om selve Krenkerup hovedgård. Endnu i 1532 bestod *landsbyen* Krenkerup med dens 7 gårde, hvoraf dog 4 var øde og blev drevet sammen med hovedgårdens jord, men i 1551 var landsbyen helt væk. Hovedgården havde opslugt de sidste 3 gårde. Det er naturligt at antage, at Mogens Gøye har nedlagt landsbyen før sin død i 1544, idet de mange arvinger, som havde de største vanskeligheder med at enes om den rette fordeling af Mogens Gøyes forskellige godser, næppe har kunnet enes om et så betydningsfuldt skridt.

Albrecht Gøye og Anne Rosenkrantz.

Mogens Gøyes mægtige besiddelser fik kun een generations levetid i samlet skikkelse. Hans rigdom på børn måtte bevirke en splittelse, og denne blev så meget mere dybtgående, som man efter 1544 ikke anvendte det fra skiftet 1508 kendte princip med til hver arving at give en hovedgård med det dertil hørende fæstegods i den pågældende landsdel. Ved dette arveskifte blev hver af hovedgårdene delt mellem to arvinger, og i fæstegodset fik ikke blot disse to, men tillige alle de øvrige arvinger del. Mogens Gøyes arvinger mødtes næsten årligt på Clausholm for at fordele den store arv, og fra et af disse skiftemøder, i 1551, stammer det førnævnte dokument, der belyser bl. a. Krenkerups skæbne i de forvirrede år, som fulgte på dødsfaldet 1544.

Hovedgården Krenkerup var allerede et par år tidligere blevet delt mellem sønnen Albrecht Gøye og datteren Birgitte Gøye, gift med Herluf Trolle²⁶), og denne fordeling

opretholdtes i 1551. Birgitte Gøye og Herluf Trolle blev dog med tiden købt ud af Krenkerup, således at Albrecht Gøye blev eneejer af hovedgården og en betydelig del af fæstegodset.

Albrecht Gøye anses i almindelighed for den betydeligste af Mogens Gøyes ikke særlig betydelige sønner. Han kom i tidens løb til at beklæde forskellige lensmandsposter, sidst i Jylland, hvor han overtog faderens gamle embede som lensmand på Skanderborg slot. Han var en tid Christian III's fodermarsk, men kom slet ikke til at spille nogen politisk rolle. Som følge af det anvendte skifteprincip arvede han fra sin far godsenheder rundt omkring i riget, men vigtigst er dog hans førnævnte andel i Krenkerup og en halvdel i Clausholm. Hans hustru, Anne Rosenkrantz, tilhørte det samme milieu som han selv. Ved dette ægteskab håbede Gøyerne at få andel i en stor arv af norsk jordegods²⁷). Dette mislykkedes, men fru Anne viste sig til gengæld i besiddelse af så fremragende evner som godssamler og -styrer, at hun efter Albrecht Gøyes død 1558 med stort udbytte kunne fortsætte dennes bestræbelser på af det sønderdelte Krenkerup-gods at skabe en stor og afrundet besiddelse.

Der findes ikke fra Anne Rosenkrantz' tid som administrator af Krenkerup en af hende udarbejdet jordebog, der giver oplysninger om Krenkerups samlede tilliggende på et givet tidspunkt. Men i 1568 udarbejdede sognepræsten i Toreby, Hans Jørgensen Sadolin, der tillige var Musse herreds provst, et »register« over alt jordegods i herredet med omhyggelig angivelse af antallet af selvejerbønder (jordegne bønder), kronetjenere, herremandstjenere og kirketjenere i hver af herredets talrige landsbyer²⁸). Et arbejde af lignende karakter, men knapt så detaljeret udarbejdet, foreligger fra Fuglse herredsprovsts hånd²⁹), og på dette grundlag er oversigten over Krenkerups tilliggende i de to herreder udarbejdet. De i parentes anførte ejendomme er den arvepart, som i 1551 tildeltes Albrecht Gøye³⁰).

Tabel 5. Krenkerups tilliggende 1568.

Sogn	Landsby	Antal ejd.	
Radsted	Krenkerup*)	1 hgd. + 1 ejd.	($\frac{1}{2}$ hgd. — 1 ejd.)
—	Højet**)		(3 —)
—	Radsted	37 —	(1 —)
—	Langet		(1 —)
Toreby	Geltofte	5 —	
—	Rykkerup	3 —	(2 —)
—	Birket	2 —	
—	Flintinge	1 —	
—	Sløsserup	1 —	
—	Nagelsti	1 —	
—	Sundby	1 —	
—	Frostrup		(1 —)
Saxkøbing	St. Reersø	6 —	(3 —)
—	Rørbæk	6 —	(3 —)
Majbølle	Hjelm	4 —	(1 —)
Taars	Taars	1 —	
Fjelde	Fjelde	3 —	
—	Kartofte	9 —	
Slemminge	St. Slemminge	1 —	
—	Udstolpe		(1 —)
Musse	St. Musse	1 —	
—	Ll. Musse	1 —	(1 —)
Døllefjelde	Døllefjelde	1 —	(1 —)
—	Langet	2 —	(2 —)
Kettinge	Kettinge	1 —	
V. Ulslev	Øllebølle	1 —	
Musse h.	24(26) lsb.	1 hgd. + 89 ejd.	($\frac{1}{2}$ hgd. + 21 ejd.)
Taagerup	1—2 lsb.	2 ejd.	
Olstrup	1 —	1 —	(1 —)
Bursø	1 —	1 —	
Holeby	1 —	2 —	(1 —)
Nebbelunde	2 —	3 —	(2 —)
Skørringe	1 —		(1 —)
Østofte	1 —	1 —	
Fuglse h.	8—9 lsb.	10 ejd.	(5 ejd.)
Musse h.	24—26 lsb.	1 hgd. + 89 ejd.	($\frac{1}{2}$ hgd. + 21 ejd.)
Fuglse h.	8— 9 —	10 ejd.	(5 ejd.)
Lolland ialt	32—35 lsb.	1 hgd. + 99 ejd.	($\frac{1}{2}$ hgd. + 26 ejd.)

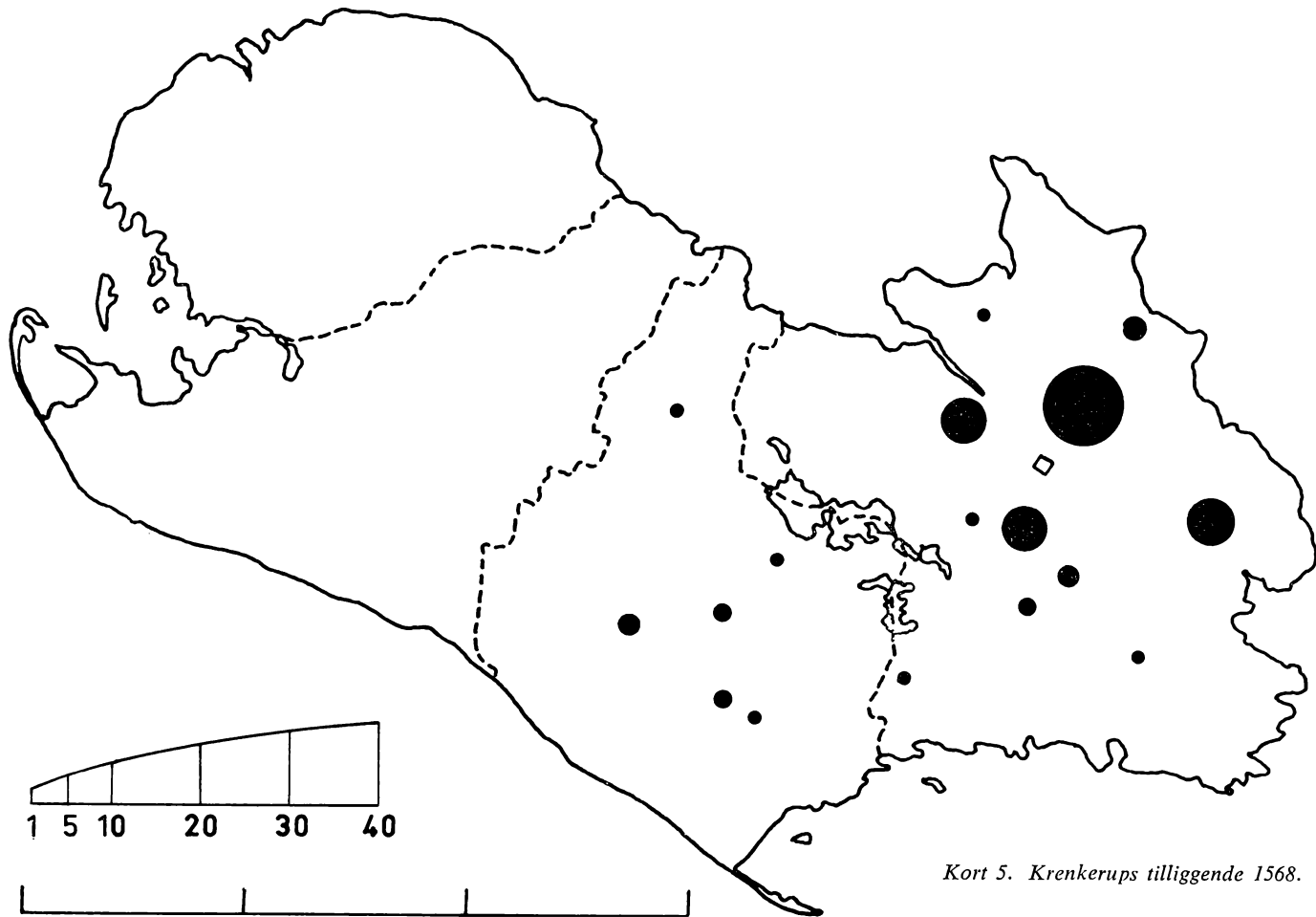
*) Nedlagt som landsby før 1544.

**) — — — — 1568.

Den dybtgående splittelse af Mogens Gøyes gods, som blev resultatet af arvedelingen, kunne ikke være tilfredsstillende for nogen af parterne. Når forskellen mellem tilstanden 1551 og 1568 er så stor, skyldes det først og fremmest, at splittelsen ret snart er fulgt op af mageskifter. Ved at afgive jordegods på Sjælland lykkedes det 1552 Albrecht Gøye at erhverve Birgitte Gøyes arvepart på Lolland³¹⁾, og ved at sammenholde de to kilder med hinanden kan det endvidere konstateres, at yderligere to mageskifter må have fundet sted, nemlig med broderen Eskil Gøye og med søstersønnen Ebbe Andersen (Galt). Endelig må det tidligere nævnte mageskifte med kronen 1564 fremhæves³²⁾. Ved at afstå ialt 17 ejendomme på Falster og i Vestlolland fik fru Anne Rosenkrantz en vældig tilvækst i hovedgårdens umiddelbare nærhed, i byerne Radsted og Kartofo. Ialt 32 ejendomme — 26 i Radsted og 6 i Kartofo — blev derved fæstegårde under Krenkerup. Selv uden kendskab til andre nu tabte adkomstbreve for Krenkerups tilvækst i det mellemliggende tidsrum kan det anses for givet, at godsets omfang og struktur 1568 i hovedsagen er resultatet af de her nævnte få mageskifter.

Knap et år efter det store mageskifte med kronen fik fru Anne og hendes arvinger birkeret for Krenkerup hovedgård og dens fæstegods i byerne Radsted, Geltofte, Højet, Rørbæk, St. og Ll. Reersø³³⁾ undtaget fra og sidestillet med herredstingets retskreds. En naturlig forudsætning for et sådant privilegiums meddelelse var, at godset udgjorde en geografisk afgrænset og sluttet enhed, og det anførtes udtrykkelig i birkeretsprivilegiet, at Anne Rosenkrantz ved sin godssamlingsvirksomhed havde tilvejebragt denne forudsætning.

Endnu i privilegiet 1565 nævnes landsbyen Højet, men i Torebypræstens jordeborg 1568 er landsbyen forsvundet, så på et eller andet tidspunkt imellem disse to år må landsbyen være nedlagt og dens jorder inddraget under hovedgårdens jord³⁴⁾. Ved en sammenligning mellem Krenkerup-godset 1532 og 1568 må det erindres, at hovedgårdens jord i mellemtiden er blevet udvidet med ialt 7 + 5 ejendommers jord.

Kort 5. Krenkerups tilligende 1568.

Expansionens forudsætninger.

På grundlag af de foranstående enkeltundersøgelser af Krenkerup-godset igennem 5 generationer kan udviklingsforløbet ganske kort skildres således, når man begrænser sig til tilliggendet af dyrkede ejendomme på Lolland: Som større adelsbesiddelse grundlægges godset af Axel Mogensen, og sønnen Mogens Axelsen ophæver virkningerne af en ved arvegang betinget midlertidig opløsning, hvorefter godset konsolideres. 3. generation, Eskil Gøye, foretager en vældig expansion på en bred front, og godset antager et storgods' karakter. Ved endnu en gang at undgå en arvedeling fastholdes storgodskaracteren, og expansionen fortsætter, omend med betydelig mindre intensitet. Overgangen til 5. generation markeres ved en dybtgående splittelse, som delvis overvindes ved mageskifter med medarvinger og ved til de generhvervede Gøye-ejendomme at føje en god portion krongods.

En godssamling som den, Gøyerne på Krenkerup foretog, kan betragtes på to måder, dels som et udtryk for den godssamlende herremandslægts vilje og navnlig evne til at udvide godsets tilliggende, og dels som et udtryk for omgivelsernes vilje og evne til at modstå disse bestræbelser.

Den første og vigtigste forudsætning for, at en godssamling skal lykkes, må være, at godssamleren til sin rådighed har tilstrækkeligt med ledig kapital, som han med større eller mindre fordel kunne investere i jordegods. Det turde af de foranstående undersøgelser fremgå, at Gøyerne i rigt mål må have haft den nødvendige kapital at disponere over, navnlig fra og med Eskil Gøye. Den væsentligste del af Gøyerne kapital hidrørte sikkert fra deres godsindtægter, og til indtægterne fra deres fædrene arv har de fleste af de her behandlede godssamlere kunnet lægge betydelige indtægter, som arv fra moderen eller hustruens arvegods afkastede. Fru Ide Falk er blot den første i en ubrudt række af adelsdamer, hvis ægteskabelige tilknytning til Gøyerne indirekte har haft den største betydning for Krenkerup-godsets vækst.

En sammentælling af de i Mogens Gøyes jordebog 1532

anførte landgildeydelse kan give en forestilling om, hvad Eskil Gøye og Mogens Gøye har haft af indkomster af deres jordegods, for den enes vedkommende af fædrene arv og købegods og for den andens vedkommende af fædrene og mødrene arv, af hustruens fædrene og mødrene arv, samt af købegodset. Herved når vi dog kun frem til størrelsen af de såkaldte »visse« indtægter eller jordebogsindtægter. Hertil skal lægges en serie »uvisse« indtægter (bl. a. stedsmål, førlov og andel i retsbøder samt indkomster af skove, fiskevand o. lign.) og det udbytte, de forskellige hovedgårde gav. De sidstnævnte arter af indtægter skulle fremgå af eventuelle regnskaber, men nogle sådanne er ikke bevarede. Jordebogsindtægterne alene er af en størrelse, som sikrer godsernes ejer et vældigt årligt overskud, selv når hensyn tages til godsejerens standsmæssige levestandard og de tjenesteydelser, han skyldte konge og rige til gengæld for sine privilegier (herunder navnlig skattefrihed).

Godsindtægterne var imidlertid ikke de eneste, der stod til Gøyerne disposition. Vi har set, hvorledes Krenkerups ejere fra og med Mogens Axelsen har beklædt embeder inden for lensforvaltningen. De økonomiske fordele, som herved tilfaldt Gøyerne, kan ligeså lidt som godsindtægterne angives i en bestemt sum penge og et bestemt kvantum naturalier. Afgørende for indtægtens størrelse var de vilkår, hvorpå forleningen var overdraget lensmanden, om han havde lenet »på tjeneste«, »på afgift« eller »på regnskab«. Om lensmandsposten er det så rigtigt blevet sagt, at »den i ringeste fald gav ham (den adelige herremand) det frie underhold til familie og husstand, der sikrede ham afkastningen af hans eget gods som ren nettoindtægt«³⁵). Det er en ikke ualmindelig foreteelse, at lensmanden optræder som godssamler i den egn, han var sat til at forvalte, og omvendt ser man hyppigt adelsmænd efterstræbe og opnå en kgl. forlening i den egn, hvor deres private godser var beliggende. Når Eskil Gøye formåede at foretage så mægtige udvidelser af Krenkerupgodset, har det sikkert været en medvirkende omstændighed, at han i ca. 20 år på kronens vegne forvaltede den egn, hvor hans fædrene gård og gods lå. I kraft af sin administrative

post havde Eskil Gøye de bedste muligheder for at holde et vågent øje med, hvor der var mulighed for private godskøb.

Gøyerne vilje og evne til at fastholde og udvide deres arvede besiddelser er hævet over enhver diskussion, og når dette lykkedes i så høj grad, som det tidligere er blevet påvist, har der altså været et vist udbud af jord; ejerne af det omgivende jordegods har ikke kunnet modstå denne voldsomme efterspørgsel fra Gøyerne side. Men hvem er disse jordegodsejere, og hvorfor giver de deres jord fra sig?

Det vil være umuligt her at anføre samtlige personer og institutioner, som gennem denne 200-årige periode har afgivet jordegods til Gøyerne på Krenkerup. En gennemlæsning af Mogens Gøyes brevbog 1532 afslører imidlertid hurtigt, i hvilke kredse disse skal søges, og for den efterfølgende periodes vedkommende, hvorfra adkomstbreve savnes, kan det som nævnt godtgøres, at godssamlingen her er foregået på en væsentlig anden måde end tidligere, nemlig ved få og store mageskifter med medarvinger og kronen.

De tre ejerkategorier, der kan blive tale om, bliver kronen (herunder selvejerbønderne), kirken og adelen. Det ofte nævnte mageskifte 1564 og to tidligere mageskifter med kong Hans 1496 og 1511 er de eneste tilfælde, hvor kronen afgiver jord til Krenkerup-godset, og da kun mod jævngod erstatning i jordegods andetsteds. Den tid er forbi, hvor adelsgodser kunne opbygges på tidligere krongods, og kronen har også formået at beskytte de skatpligtige selvejerbønder. Siden dronning Margrethes dage har kronen opretholdt en regel om, at selvejergods ikke måtte erhverves af adel og gejstlighed³⁶), og denne undersøgelse viser, at denne regel er blevet efterlevet, i hvert fald på Lolland. Først i 1564 dispenserer kronen fra reglen og giver sin velsignelse til, at Krenkerups ejer tilforhandler sig selvejergodset i Radsted by. Den godsbesiddende katolske kirke har også formået at holde stand mod Gøyerne expansionsbestræbelser, idet Mogens Gøyes erhvervelse af kirkegods er betinget af den indre opløsning, hvori kirken befandt sig forud for det endelige fald i 1536.

Nej, det er inden for Gøyerne egen stand, adelen, at ud-

byderne skal findes og her navnlig i standens lavere lag. Lige fra den første erhvervelse i 1367 og frem til Mogens Gøyes ejerperiode i 1. halvdel af 16. århundrede, er det fortrinsvis personer fra lavadelen, der ved salg eller pantsættelse må aflevere gods til Gøyerne på Krenkerup.

Et så alment fænomen må have en almen årsag, og her er naturligt at pege på den permanente krisesituation, hvori landbrugserhvervet befandt sig i Danmark og i det øvrige Nordvesteuropa. Det her behandlede kildemateriale giver ikke anledning til fornyede overvejelser om den senmiddelalderlige depressions årsager og forløb. Nyere forskning har påvist, at krisens symptomer, fald i landgilde og jordpriser, mangel på arbejdskraft og ødegårde, kan iagttages allerede omkring 1300, altså længe før Axel Mogensen begyndte at danne sit godskompleks omkring Krenkerup. Der er dog én omstændighed, betinget af agrarkrisen, som kan iagttages på Krenkerup-godset, nemlig ødegårdsproblemet. Af og til fremgår det direkte af det adkomstbrev, hvorved en godsenhed overdrages til et medlem af slægten Gøye, at den pågældende ejendom står øde. Og endnu så sent som i 1532 betegnes af Mogens Gøyes 211 ejendomme på Lolland de 25 ejendomme eller 11,8 % som »øde«. Det fremgår heraf, at ødegårdsproblemet er fælles for den store og den lille jordegodsbesidder, men naturligvis ramtes en herremand med 20 ejendomme, hvoraf 2 ejendomme var øde, meget hårdere end den herremand, som havde 200 ejendomme, selv om ødegårdsprocenten var den samme. Den pligt til krigstjeneste, hvormed adelsskabet og skattefriheden oprettholdtes, var fælles for dem begge, og herremanden med de 200 ejendomme har næppe haft leveomkostninger, der var 10 gange så store som den lille herremands. Tilmed savnede den lille herremand den ekstrafortjeneste, som lensmandsstillingen betød for den højadelige godsbesidder.

Med den almindelige økonomiske depression som dybere årsag lettedes Gøyerne godssamling derved, at de lavadelige godsbesiddelser ofte var splittet op på mange lodtagere. Et enkelt eksempel fra Eskil Gøyes ejerperiode vil illustrere dette forhold: Ved sin død ejede Eskil Gøye 3 gårde i lands-

byen Tofte i Nebbelunde sogn, Fuglse herred, og ser man efter i brevbogen, viser det sig, at disse 3 gårde er erhvervet af Eskil Gøye i tidsrummet 1479—1504 ved køb fra mere end 25 personer, som enten selv tilhørte slægten Orm eller også ved giftermål var knyttet til denne slægt. Det siger sig selv, og det fremgår også af skødernes angivelser, at den enkeltes lod i de forskellige gårde var meget lille, fra $2\frac{1}{2}$ til 16 skæpper byg skyld eller som det i ét tilfælde udtrykkes »halffdelenn aff fierdepartenn« af en bestemt gård³⁷).

En lille godsbesiddelse med mange lodtagere, hvor det var umuligt for en enkelt at købe de andre ud, var dømt til undergang. I det ovennævnte tilfælde, såvel som i talrige andre, gik også den adelige hovedgård over på Gøyerne hænder, hvorefter den blev fæstet bort på samme vilkår som de øvrige bøndergårde; hvis hovedgården havde haft et større omfang, deltes den mellem 2 bønder³⁸).

Gøyerne opkøb af lavadelens jord ebber faktisk ud allerede med Eskil Gøye, men forklaringen herpå er sikkert ikke den, at den tiloversblevne lavadels kår var blevet så meget bedre, at de bedre kunne modstå den højadelige efterspørgsel. En mere sandsynlig forklaring er den, at der ikke var stort mere jord at få, i hvert fald ikke i Musse herred. Toreby-præstens jordebog fra 1568 viser nemlig, at adelsgodset, som nok var opdelt på mange personers hænder, alligevel var koncentreret til en ret snæver kreds af højadelige slægter. Den lavadelige godsejer, hvis besiddelse bestod af 1 hovedgård og ganske få fæstegårde, forekommer kun som en undtagelse i 1568. Selv om man kun med største forsigtighed kan slutte tilbage til tilstanden en generation tidligere, er det dog mere end sandsynligt, at adelsgodsets aristokratisering på denne egn er en proces, som hører middelalderen til og som stort set er afsluttet omkring år 1500.

Arrondering og hovedgårdsudvidelse.

Jævnside med spørgsmålet om Krenkerup-godsets absolutte omfang på forskellige tidspunkter er det af interesse at få undersøgt, hvor dette gods var beliggende, om godssamlingen først og fremmest tilsigtede en koncentration af fæstede

godset omkring hovedgården (arrondering) og om en eventuel arrondering var forudsætningen for og bevirkede en udvidelse af hovedgårdens egen jord. I nedenstående tabel er fæstegodset fordelt på hovedgods (Musse herred) og strøgods (øvrige Lolland). Det fremgår nemlig af Eskil Gøyes hoveriordning, at der af det i Musse herred beliggende gods ydedes væsentlig mere hoveri end af det øvrige gods.

Tabel 6. Fordeling på hovedgods og strøgods.

År	Antal ejd.	Heraf Musse herred	Øvrige Lolland
1411	51 ejd.	37 ejd. (72,5 %)	14 ejd. (27,5 %)
1450	58 —	40 — (69,0 %)	18 — (31,0 %)
1506	176 —	101 — (57,4 %)	75 — (42,6 %)
1532	211 —	126 — (59,7 %)	85 — (41,3 %)
1551	26 —	21 — (80,8 %)	5 — (19,2 %)
1568	99 —	89 — (89,9 %)	10 — (10,1 %)

Det ses heraf, at den gunstige fordeling på hovedgods og strøgods, som er karakteristisk for Krenkerup-godset i dets mindre og mellemstore skikkelse, er væsentlig ugunstigere i storgodstiden under Eskil og Mogens Gøye. Disse to godsamlere har nok øget antallet af ejendomme i Musse herred, men interessen for strøgods er forholdsvis lige så stærk. Først under ejerparret Albrecht Gøye og Anne Rosenkrantz får Krenkerup-godset den afrundede karakter, som både samtid og eftertid anså for ønskelig. Godsets struktur 1568 er en helt anden end på noget tidligere tidspunkt.

I takt med arronderingen i sidste fase af den her skildrede 200-årige udvikling følger en gradvis udvidelse af hovedgårdens areal. Endnu i de første årtier af det 16. århundrede var Krenkerup en landsbyhovedgård, hvis eneste udvidelse bestod i, at 4 ødegårdes jord blev drevet sammen med den. I 1551, hvor de resterende 3 gårde i landsbyen var blevet opslugt af hovedgården, blev denne i søskendeskiftet ansat til en årlig afkastning på 9 pund korn, så den oprindelige hovedgård — før udvidelserne — kan ikke have haft noget imponerende tilliggende³⁹). Den tredje og sidste udvidelse fandt sted ved nabolandsbyen Højets nedlæggelse. Dette er, hvad kilderne beretter om Krenkerups udvidelse med dyrket jord. Der foreligger imidlertid den mulighed, at man desuden

har inddraget tidligere eng- og skovarealer, men disse udvidelser er vanskelige at erkende og i betragtning af den lave ansættelse i 1551 ikke videre sandsynlige.

Storgods og stordrift følges altså ikke ad. Det første gennemførtes af 3. generation, men det andet først af 5. generation. Det skal sidenhen omtales, hvilken modstand Gøyrnes arronderingsbestræbelser kan have mødt i det hjemlige sogn og herred, således at eventuelle ønsker om at udvide hovedgårdens tilliggende simpelthen ikke var realisable på et tidligere tidspunkt, men forinden er der dog grund til at bemærke, at man også uden at tilsigte dette kunne ønske at give sine besiddelser en sammenhængende karakter.

Set fra et forvaltningsteknisk synspunkt må det til enhver tid være en fordel at have sine landgildeydende fæstebønder boende i en overkommelig nærhed af godsets centrum. På den måde var det naturligtvis lettere for herremanden eller hans foged at føre behørigt tilsyn med fæstegodset og bl. a. sørge for, at landgilden kom ind rettidigt og med sit fulde beløb samt drage omsorg for, at ingen gårde kom til at stå øde.

Hvis man kan gå ud fra, at de i jordebogen 1532 anførte landgildeydelse er gået ind i den anførte form (og ikke er blevet omregnet f. eks. i penge), har i hvert fald størstedelen af landgilden bestået i naturalier, som kun med besvær og bekostning kunne transporteres over længere afstande, i hvert fald landværts. Foruden den egentlige landgilde (byg, havre, smør eller penge) oppebar Mogens Gøye af 35 ejendomme såkaldte »småredsler«, bestående af lam, gæs eller høns. 33 af disse ejendomme er beliggende i Musse herred. Og af ialt 36 ejendomme krævedes det, at fæsteren hvert eller hvert andet år holdt »fodernød«, d. v. s. at fæsteren skulle huse og fodre et stykke kvæg for godsejeren, i hvert fald om vinteren. Denne forpligtelse påhvilede 35 ejendomme i Musse herred og kun 1 ejendom uden for dette herred.

Ønsket om en bedre administration og en mere effektiv udnyttelse af fæstegodset kan altså alene befordre en koncentration af fæstegodset i hovedgårdens nærhed. Men øn-

sket om at udnytte fæstebøndernes arbejdskraft i form af hoveri på hovedgården har nok vejet tungest i så henseende. I en tid, hvor befolkningsudviklingen bevirkede knaphed på arbejdskraft og som følge heraf højere pris på denne, var det nærliggende at nøjes med mindst muligt folkehold på hovedgården og lade det meste arbejde udføre som hovarbejde. Den hoveriordning, som findes anført i Mogens Gøyes jordebog 1532, men som tidligere er blevet dateret til Eskil Gøyes sidste år⁴), tillader en bestemmelse af hoveriets omfang på et tidspunkt, hvor hovedgården endnu var af beskeden størrelse.

Der ydedes ca. 1506 hoveri af ialt 136 ejendomme på Lolland; men der er iøjnefaldende forskelle på omfanget af det hoveri, bønderne i Musse herred ydede, og de øvrige bønders. Den højeste hoveriydelse blev forlangt af de 8 bønder i Krenkerup og Højjet, hvis gårde benævnes gård-sædegårde; disse skulle arbejde 1 dag om ugen hele året og i høsttiden 2 dage om ugen. Så godt som alle øvrige bønder i Musse herred forrettede årligt 8 dages hoveri, fordelt på hø- og kornhøsten, foruden at 16 bønder tilmed også skulle pløje og harve i hver 5 dage. Af fæstebønderne uden for Musse herred forlangtes kun 2 dages hoveri om året, men dette gjaldt også bønder så langt borte som på Nakskovegnen.

Ved de to senere udvidelser af hovedgårdens areal nedlagde man gårde, som hidtil havde haft den største hoveriydelse af alle. Og i betragtning af, at arveskiftet efter Mogens Gøyes død havde berøvet Krenkerup hovedgårds ejer adskillige bekvemt beliggende ejendomme, som det ikke lykkedes at generhverve ved senere mageskifter, kunne den sidste udvidelse ikke være foretaget, hvis ikke mageskiftet med kronen 1564 havde tilvejebragt den fornødne arbejdskraft. Den ofte nævnte jordebog 1568 benævner da også fru Annes 37 bønder i Radsted som ugedagsbønder, altså fæstebønder med den samme hoveriforpligtelse, som ca. 1506 påhvilede de 8 bønder i Krenkerup og Højjet.

Man stiller uvilkårligt det spørgsmål, hvorfor Eskil Gøye, hvis formueforhold tillod et gigantisk opkøb af jord, ikke i højere grad opkøbte godsenheder omkring hovedgården, og

hvorfor tyngdepunktet først så sent forskubbedes over på hovedgårdsdriften. Vi savner ganske vist materiale til at afgøre, om det på et tidligere tidspunkt overhovedet betalte sig at foretage så stor en driftsomlægning, men bortset herfra må man også gøre sig klart, at selv den rigeste og mest energiske godssamler måtte nøjes med den jord, der var til fals, og det har i dette tilfælde vist sig at være lavadelens jord. Krone og kirke holdt som nævnt godt fast ved deres fæstebønder og afstod i reglen kun jord, når de så deres fordel ved det. Endelig har Gøyerne også måttet tage hensyn til andre godssamlere af samme støbning som de selv, og blandt disse må man først og fremmest nævne Oxerne på naboherregården Nielstrup.

Om den begrænsning, som kronens fæstebønder og selvejere i Radsted udgjorde indtil 1564, er tidligere talt, og med jordebogen 1568 som udgangspunkt har man mulighed for at kaste mere lys over de vilkår, hvorunder »godskampen« foregik, selv om man for adelsgodsets vedkommende skal være varsom med tilbageslutninger fra 1568.

En udvidelse ind i nabosognet Vaabensted har næppe været mulig, idet Gøyerne her ville støde sammen med de ligeså energiske godssamlere af slægten Oxe til Nielstrup. Johan Oxe d. Ældre, ejer af Nielstrup fra ca. 1474, sønnen Johan Oxe d. Yngre og dennes søn Albrecht Oxe udbyggede i løbet af 100 år Nielstrup til et godskompleks af samme omfang og struktur som Krenkerup-godset. Længere vestpå, i nærheden af Maribo, spærrede herregården Aarsmarke og Maribo kloster for yderligere expansion, og ved den sydlige ende af Maribo-søerne havde fra gammel tid biskoppen over Fyns stift (herunder Lolland-Falster) store besiddelser i tilknytning til bispegården Aalevad (1568: Øen len). I sognene nede ved Østersøen var krongodset talstærkt, betinget af slottet Aalholms beliggenhed sammesteds, og ikke så lidt krongods finder vi ligeledes i herredets østlige og nordøstlige egne, til dels forvaltet som birker eller godslen. I de samme egne har også adelsgårdene Fuglsang, Berritsgård og Orebygård afstukket visse grænser for Gøyerne's expansion.

Tilstedeværelsen af modstandsdygtigt kron-, kirke- og

adelsgods giver en del af forklaringen på, hvorfor Gøyerne voldsomme expansion ikke udelukkende rettede sig mod godsenheder, som — selv uden tanker om stordrift — måtte forekomme dem mest belejligt. Først med den godsbesiddende kirkes fald og kronens ændrede indstilling kunne arronderingen af Krenkerup-godset fuldendes og den endelige overgang til stordrift foretages.

Noter og henvisninger.

¹⁾ Fru Eline Gøyes Jordebog, udg. v. A. Thiset, 1892. I det følgende forkortet som »E. Gøye«. — ²⁾ E. Gøye s. 60—179 og 327—437 (navnlig s. 60—167 og 432—37). — ³⁾ E. Gøye s. 61 og 449. — ⁴⁾ Den store jordebog, som Mogens Gøye lod udarbejde 1532, må som forlæg have haft ældre, nu tabte jordebøger. For Krenkerup-godsets vedk. tyder én omstændighed på, at dette jordebogsafsnit virkelig afspejler tilstanden ca. 1530, en anden omstændighed peger tilbage til tiden omkr. 1506. Adskillige af 1532-jordebogens fæsternavne (men ikke alle) kan genfindes i et skiftebrev 1551 vedr. det samme gods. Skiftebrevet 1551, som udarbejdedes på Clausholm, hvor også Eline Gøye i 1552 lod 1532-jordebogen afskrive, kan altså i denne henseende betragtes som en ajourføring af Mogens Gøyes jordebog 1532, idet sidstnævnte til gengæld ikke kan afspejle en tilstand meget ældre end ca. 1530. — Omvendt er der i jordebogen 1532 en iøjnefaldende modsætning mellem de landgilde- og navnlig hoveriydelser, som præsteres af Mogens Gøyes arvegods (= faderens. Eskil Gøyes gods 1506) og hans købegods. De ejd., som Mogens Gøye selv købte eller på anden måde erhvervede, er opført uden hoveriydelser og med mindre detaljerede landgildeydelse. Konklusionen må blive, at Mogens Gøyes skriver i 1532 har brugt ældre forlægsoplysninger om landgilde og hoveri, men anført navnene på de fæstebønder, som ca. 1530 sad på de respektive gårde. — ⁵⁾ Mogens Axelsen kaldte sig fra ca. 1420 Mogens Gøye. I denne artikel fastholdes dog den ældre navneform for derved at adskille Mogens Axelsen Gøye fra sønnesønnen Mogens Eskilsen Gøye. — ⁶⁾ Ang. slægtens stamtavle, se Danmarks Adels Aarbog 1896 s. 140 ff. (udarbejdet af A. Thiset). — ⁷⁾ D.A.A. 1896 s. 140 (efter Albrecht Gøyes segl fra 1554). — ⁸⁾ Tycho de Hofman, Historiske Efterretninger om Velfortjente Danske Adelsmænd I (1777) s. 149 ff. — ⁹⁾ E. Gøye s. 112. — ¹⁰⁾ D.A.A. 1896 s. 147. — ¹¹⁾ Henry Petersen, Minder om Herluf Trolle og Birgitte Gjøe (1897) s. 19 og tavle 14. — ¹²⁾ Repertorium Diplomaticum etc., 1. række nr. 3590. — ¹³⁾ E. Gøye s. 69. — ¹⁴⁾ Brevene fulgte godset og havnede i de kgl. arkiver, se Ældste Archivregistraturer I s. 110—15 (Vordingborgregistraturen 1476) og IV s. 14—16 (Kalundborgregistraturen 1551). — ¹⁵⁾ E. Gøye s. 89. — ¹⁶⁾ Kronens Skøder I s. 100. — ¹⁷⁾ Danmarks Kirker, Maribo amt s. 730. — ¹⁸⁾ E.

Gøye s. 85. — På Mogens Gøyes gravsten i Voldum kirke (jfr. note 11) forekommer slægten Kabels våben på den plads, der skulle tilkomme Mogens Gøyes farfars mor. Ganske vist var Mogens Gøye et oldebarn af Axel Mogensen og dennes 2. hustru, Karen Madsdatter, men familietraditionen har åbenbart henført sidstnævnte til den slægt, som var den første hustru. — ¹⁹⁾ E. Gøye s. 84—85 og 118—19. — ²⁰⁾ Ole Widding, Markfællesskab og Landskifte (i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1948 s. 42. — ²¹⁾ Der vil normalt ikke i enkeltundersøgelserne blive henvist til kildestederne i Eline Gøyes jordebog; disse kan let findes ved hjælp af udgavens sted- og personregister. — ²²⁾ A. Heise, Familien Rosenkrantz' Historie II s. 32 ff. og Curt Wallin, Ide Pedersdatter Falk s. 124 ff. — ²³⁾ I et tingsvidne fra 1485 udtales det, at »Krenckerup houittgaard ... haffuer weritt wdj her Mogens Gøyes oc y her Eskild Gøyes oc hans wergis were oc heffd ... mere end y xl aar«, jfr. E. Gøye s. 89. — ²⁴⁾ Nye Kirkehistoriske Samlinger VI s. 617—18, jfr. Kong Frederik den Førstes danske Registre s. 215. — ²⁵⁾ R. A. Mogens Eskilsen Gøyes arkiv. Skiftebrev 1/9 1551 — Det stærkt medtagne dokument har en påskrift, som viser, at det har tilhørt Mogens Gøyes dattersøn, Peder Oxe. — ²⁶⁾ Dette fremgår af brev 26/5 1546, hvorved den af Eskil og Mogens Gøye opførte hovedbygning på Krenkerup deles i to halvdele, se A. Heise, Familien Rosenkrantz' Historie II, Dipl. s. 225 f. — ²⁷⁾ A. Heise, anf. værk s. 146 ff. og Historisk Tidsskrift 5 R. V s. 579 ff. — ²⁸⁾ L.A.f. Sjæl. Lolland-Falsters stift. Jordebøger, herredsbøger og dokumenter vedr. gejstlighedens og kirkernes indtægter m. m. Lolland 1568—1717. — Publiceret af Chr. Thorsen i Hist. Tidsskr. 8 R. IV s. 198 ff. — ²⁹⁾ Opbevares ssts. som Musse h.s jordebog. — ³⁰⁾ Albrecht Gøye arvede også enkelte ejd. i Lollands vestlige herreder, men disse blev med tiden afgivet, bl. a. ved mageskiftet med kronen 1564. — ³¹⁾ E. Briand de Crèvecoeur. Herluf Trolle s. 34. — ³²⁾ Kronens Skøder I s. 100. — ³³⁾ Kronens Skøder I s. 102. — ³⁴⁾ Denne tidlige datering af landsbyen Højets nedlæggelse modsiges af kilder fra 1641—42 og 1690, hvori nedlæggelsen angives at have fundet sted 1625, se Gunnar Olsen, Hovedgård og bondegård s. 320. — Den omhyggeligt førte jordebog 1568 har dog næppe »glemt« Højet. — ³⁵⁾ E. Arup, Danmarks Historie II s. 229. — ³⁶⁾ Will. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundre s. 396 ff. — ³⁷⁾ E. Gøye s. 147—51. — ³⁸⁾ E. Gøye s. 70 (Geltofte), s. 71 (Ettehave) og s. 78 (Raahavegd.) — ³⁹⁾ Til sammenligning kan det anføres, at hovedgårdene Clausholm og Gunderslevholm i 1551-skiftet blev ansat til hver 18 pund kort, og at hovedgårdene Løgismose, Torbenfeld og Græse blev vurderet til samme afkastning som Krenkerup.

Hvor blev Lollandsfares Landsting afholdt?

Af J. Bek Pedersen.

Dengang Danmark blev samlet af flere smålande, havde hver af disse sit eget landsting. Disse landsting blev bevaret, og her blev skiftet ret efter de love, der var gældende i dette land.

Lolland havde også et landsting, der var højeste ret for de fire herredsting og birketingene på Lolland. Derimod skulle de nyvalgte konger ikke fremstille sig til hyldning på dette landsting. Hyldningen af konger fandt kun sted på landstingene i Viborg, Ringsted og Lund. Den sag fra Lollandsfares landsting, der huskes bedst, er vedtagelsen af »Lollands Vilkår« i 1446¹⁾. Der er vist ingen andre sager fra dette landsting, der fik betydning for Danmarks historie.

I 1284 skete en forenkling af retsforholdene i Danmark. Reformen bestemte, at der skulle være tre love gældende i landet. Disse love var: Jydske Lov for Jylland og Fyn, Sjællandske Lov for Sjælland og Lolland-Falster og Skaanske Lov for den del af Danmark, der lå øst for Øresund²⁾. Hvad der har været lov på Lollandsfares Landsting inden den tid, kan jeg desværre ikke oplyse.

Det er jo lykkedes at finde pladsen for Falsters Landsting³⁾, og derfor har jeg forsøgt at stedfæste pladsen for Lollandsfares Landsting.

De fundne vi, hvor der har været afholdt ting, er alle fundne i forbindelse med kirker⁴⁾. Endnu på Kristian II's tid blev det ved lov påbudt at begynde tinghandlingen med et messeoffer — en messe, som naturligvis har fundet sted ved viet⁵⁾.

I gamle papirer er der kun fundet eet sted, hvor pladsen

Fig. 2: Udsnit af »Cort over Christiansøde — Aalstrup og Dansted hovedgårde og tilliggende bøndergårde 1781—82«. Aageby kirkes tomt er ikke vist på dette kort. De 2 gårde i Aageby (se fig. 1) ses tydeligt. »Tinggaarden« er den nordligste. Det ses på kortet, at »Tinggaarden«s hegn (det gamle kirkegårdshegn), den vej, der fører til »Tinggaarden« samt det markskel øst for den sydlige gård, danner den brede ende af en trekant. Dette, mener jeg, er dannet af det gamle tingsted.

for Lollandsfares Landsting er omtalt. Det er i Eline Gøyes jordebog. Side 93 og 94 står: »then tid laalandsfar lanndzting waar hollit y Aageby kiercke« og »Item ith widne aff laalandsfars lanndzting, som den dag waar hollit y Aageby kircke for regen skyld« (12. maj 1445)⁶). Deraf kan man se,

at det ikke var almindeligt at afholde tinget inde i kirken. Tinget skulle på den tid holdes under åben himmel, men det dårlige vejr havde tvunget dommer og tingfolk i tørvejr i kirken.

Derfor er det naturligt at antage, at tingstedet skal søges i nærheden af det sted, hvor Aageby kirke har ligget. Kirken blev nedrevet 1776. Tre forfattere nævner også dette sted⁷⁾. Dr. phil. Christensen nævner derimod Landet kirke som den gamle landstingskirke⁸⁾. Landet kirke er jo en stor kirke og tilmed en af de ældste kirker i Lolland. Den ligger ikke i en landsby og har ikke navn efter en by. Derfor er denne kirkes grundlæggelse noget gådefuld. A. Bjerrum og Chr. Lisse holder sig til denne teori⁹⁾. De tre nævnte forfattere ser ganske bort fra det ovenfor citerede sted fra Eline Gøyes jordebog. Der ses også bort fra, at »Tingmarken« endnu nævnes i Aageby.

Ud fra disse oplysninger begyndte min søgen efter det gamle landstings plads. Vandløbet ved det nu nedlagte Korterup mejeri hed før i tiden Aageby å. Selvom det aldrig har været sejlbart, selv med den tids små skibe, var det før i tiden et meget betydende vandløb i Lolland. Det var skel mellem Arninge og Fuglse herreder og blev senere skel mellem Halsted og Aalholm amter. Aageby og Landet lå altså i hvert sit herred.

I markbøgerne fra matriklen 1688 for Aageby sogn (nr. 655) nævnes i Aageby by følgende marker: Kirkemarken, *Tingmarken* og Ødemarken. Fra Landet sogn Askø by nævnes følgende marker (markbog nr. 617): Østermark, Nyvangsmark og Storemark. Disse navne viser tydeligt hen til Aageby som tingstedets plads.

Agernavne i de enkelte marker er tit vejledende for at finde historiske steder. Aageby har desværre ikke nævnt ret mange agernavne. I Tingmarken er der således ikke nævnt eet eneste agernavn. I de andre marker er ikke nævnt mere end eet navn i hver mark, og ingen har tilknytning til tingstedet. I Korterup Søndermark er dog nævnt et navn som »Raufnagerskifte« (Ravnagerskifter). Når fuglen Ravn nævnes i et stedsnavn, har der i reglen været et rettersted i nær-

Fig. 1: Situations-Carte over Aageby og Korterup fæld samt over vejene til Landet kirke fra de pågældende til Aageby sogn hørende byer, som er Korterup, Opager og Aalestrup hoved-gård, forfærdiget af H. Rigelsen. Af kortets tekst: A. Den nedbrudte Aageby kirke. B. Landet kirke. C. Landet præste-gård. D. Sommervej fra disse byer (Aageby, Korterup og Opager) til Landet kirke. E. Vintervej fra disse byer til Landet kirke. »Sommervejen« er den vej, der går fra Opager over fælleden lige mod Askø by. »Vintervejen« fører derimod fra Korterup og Aageby gennem Opager mod nord. Derfra mod vest til vejen fra Nøbølle til Landet kirke. Altså en betydelig omvej.

heden. Hvert gammelt tingsted havde sit eget rettersted, så dette er en lille hjælp til at finde tingstedet.

I gamle kort, hvor jeg søgte oplysning, fandt jeg følgende: Situations-Carte over Aageby og Korterup Fæld samt over vejene til Landet kirke fra de pågrænsende til Aageby sogn hørende byer, som er Korterup, Aageby, Opager og Aalstrup hoved-gård, forfærdiget af H. Rigelsen¹⁰). Kortet er tegnet i anledning af Aageby kirkes nedrivning i 1776. Som navnet siger, er det mest for at vise vejene mellem de to kirker.

Markerne er kun vist skitse-mæssigt, og der er ikke noteret nogen marknavne. Det fremgår af kortet, at den rette vej (betegnet »Vinter-Vej«) mellem Aageby og Landet kirker gik fra Aageby gennem Opager, derfra mod vest til Nybølle og til sidst mod syd til Landet kirke. Der var også en noget kortere vej over Aageby fællede og åen, men denne vej betegnes som »Sommer-Vej«. Dette må have været en jordvej, der ikke var farbar om vinteren. Vejen »Tømmervolden« er altså anlagt senere. Aageby kirke er vist under nedrivning.

Tingstedet er derimod ikke vist på kortet. Selve tinget var flyttet til Maribo i 1633, så det gamle tingsted havde ingen betydning mere.

Denne vejføring viser, at disse tingfolk, der den regnvejr-dag i 1445 søgte ly i Aagerup kirke, ikke kunne være kommet fra et tingsted ved Landet kirke. Dertil var vejen alt for lang den gang. Tingstedet har ligget nærmere ved Aageby.

Mere betydning har »Cort over Christianssæde-Aalstrup og Dansted Hovedgaarde og tilliggende Bøndergaarde« (1781—82¹¹). Dette kort er nøjagtigt opmålt og tegnet. På dette kort er Aageby kirketomt ikke afsat, men af foregående kort kendes pladsen herfor.

Af markerne i Aageby ses Kirkemarken længst mod nord i byen. Ødemarken ligger mod øst. Landmåleren har sikkert fået navnet opgivet af bønderne, for på kortet er det stavet i lollandsk dialekt »Øemarken«. Tingmarken er desværre ikke nævnt på kortet. Dette må dog være den mark syd for Aageby, der er helt udskiftet, og ejernes navne er indskrevet på kortet. Aageby har altid været en meget lille by — sikkert den mindste på Lolland. I 1688 var der foruden kirken kun tre gårde og tre ubebyggede hustomter. Derfor har byen ikke fået så fast byplan som nævnt om Tingsted¹²). Dog er de to gårde, der var tilbage i byen, da nævnte kort er blevet tegnet, af betydning for at stedfæste tingstedets plads. Matr. 1, den gård, der nu hedder Aagebygaard, ses nord for kirketomten. Denne gård har fra gammel tid haft navnet »Skrivergaarden«. Det tyder på, at denne gård har været tillagt tingskriveren. Derfor må det beklages, at dette navn fra middelalderen er blevet lavet om i vor tid.

Mod sydøst ses gård nr. 2. Gården er nu udflyttet på Ødemarken. Hvornår den er bygget på den viste plads, kan jeg desværre ikke oplyse noget om. På kortet ses tydeligt, at disse gårde har ligget forskudt for hinanden, så de sammen med kirketomten og vejen til gård nr. 1 har dannet grundlinien i en ligebenet trekant. Dette passer godt sammen med de tre vi, der tidligere er fremdraget¹³⁾.

Hvis denne antagelse er rigtig, må tingstedet være fra jernalderen, og dette er udbygget på et gammelt gudehov. I vor tid vil man synes, at denne plads ligger noget afsides til, at den har haft så stor betydning. Fund fra jernalderen viser dog, at egnen har haft stor betydning i denne tid. Først skal nævnes Hobyfundet og runestenene fra Tirsted og Sæddinge, den store bytomt på Koldinggårds marker i Vejleby, guldringen fra Vejleby skov, den store urnegravplads ved Vejleby. Sidst, men ikke mindst, skal nævnes, at Rødby fjord var Lollands gamle ledingshavn. Det turde være nok til at vise, at egnen har haft meget stor betydning, da tingstedet blev lagt på denne plads.

Fra andre steder i Danmark ved vi, at et landsting blev placeret tæt ved stedet, hvor to eller flere herreder mødtes.

Forklaringen på, at det gamle tingsted ikke tegner sig stærkere på det nævnte kort, er, at der er gået 178 år, efter at tingstedet er flyttet til Maribo, til kortet er tegnet. Så er det tilmed ikke sikkert, at det nævnte tingsted ikke blev benyttet, til tinget blev flyttet til Maribo. Det er meget muligt, at der i en årrække har været holdt ting i et hus bygget til samme formål. I den tid, der er gået fra tingstedet sidst var benyttet, til kortet blev tegnet, er tingstenene sikkert flyttet til andet formål, og plov og harve har jævnet tingstedets kanter. Tingstedet har sikkert fra gammel tid været kantet med tingsten, som nævnt andre steder fra¹⁴⁾. Disse sten har det været nemt at finde anvendelse for på det stenfattige Vestlolland. Et lille fingerpeg findes der vistnok i, at sammenholde et par gamle optegnelser om Aageby kirke. 1586 omtales tjørnene om Aageby kirke¹⁵⁾. Den sidste præst ved Landet kirke, der også var præst for Aageby kirke, gav i 1775 en indberetning om Aageby kirke. Deri skrives blandt

andet: »Den (kirken) er bygget af brændte sten — og ringmur om kirkegården«. Heraf fremgår det, at indhegningen om Aageby kirkegård er skiftet fra tjørnehegn til en mur. I nævnte indberetning siges, at kirken er opført af brændte sten. Om kirkegården tales der om en ringmur, uden at der nævnes noget om materialerne. Det kan tænkes, at denne ringmur er bygget af kampesten fra tingstedet. Hvis dette ikke har været tilfældet, og muren har været opført af brændte sten, har der dog været anvendt kampesten til syld under denne. Det er da ligetil at antage, at tingstenene er anvendt hertil.

Nu ligger der et par hustomter, hvor Aageby kirke engang har ligget, og der hvor Lollandsfares landsting blev afholdt. Kirkens nøjagtige plads kan sikkert bestemmes ved gravning på stedet. Derimod har landstinget ikke efterladt sig noget spor i jorden. Man må her nøjes med at lade sig vejlede af, hvad der findes i arkiverne.

Med ovennævnte afhandling mener jeg at bevise, at stedet har været ved Aageby kirke.

Selv om Lollands Landsting hørte til de mindre landsting og i den historiske tid vel næppe har deltaget i kongevalg, var det dog gammelt og har haft sin store betydning for Lolland alene som domstol, men også som en for Lolland alene lovgivende myndighed. Det store eksempel herpå er de såkaldte »Lollands Vilkår«, der blev vedtaget og udstedt på Lollands Landsting i juni 1446.

Noter og henvisninger

- ¹⁾ L.-F. Hist. Samf.'s årbog 1960 s. 267 ff. — ²⁾ P. J. Jørgensen: Dansk retshistorie. København 1940 s. 218. — ³⁾ L.-F. Hist. Samf.'s årbog 1956 s. 282. — ⁴⁾ Samme: s. 292. — ⁵⁾ Samme: s. 294. — ⁶⁾ Eline Gøyes Jordebog, udgivet af A. Thiset, København 1892. — ⁷⁾ Svend Jørgensen: Aagebys historie. L.-F. Hist. Samf.'s årbog 1923 s. 47 ff. Sv. Aakjær: Kong Valdemars Jordebog II s. 116. København 1926—43. V. Ravnsholt-Rasmussen: L.-F. Hist. Samf.'s årbog 1951 s. 300. — ⁸⁾ Marius Christensen: Laalands og Falsters stednavne. Hist. Samf.'s årbog 1921 s. 24 ff. — ⁹⁾ A. Bjerrum og Chr. Lisse: Maribo amts stednavne. København 1954 s. 37. — ¹⁰⁾ Reventlow-Museet. Fra montre i sydøstlige hjørnesal. — ¹¹⁾ Reventlow-Museet. Nr. 109. — ¹²⁾ Hist. Samf.'s årbog 1956 s. 298. — ¹³⁾ Samme: side 302. — ¹⁴⁾ Samme: s. 292. — ¹⁵⁾ Karen Brahes Ms., nr. 280. Landsarkivet, Odense. — For hjælp ved tilrettelæggelsen af ovenstående takker jeg rigsarkivar, dr. phil. Svend Aakjær.

Overbibliotekar Volmer Valerius 1906—1960

Ved overbibliotekar Volmer Valerius' død har det kulturelle arbejde på Lolland-Falster mistet en af sine betydelige kræfter.

Volmer Valerius' arbejdsvilje, hans arbejdsevne og arbejdskraft har sat sine stærke spor i det kulturelle liv på vore øer.

Han favnede vidt; mest kendt er hans indsats som Stiftsbibliotekets overbibliotekar og som medlem af og sekretær for Stiftsmuseets bestyrelse; hans store interesse ikke mindst for museets kunstsamling har været medvirkende til vort Stiftsmuseums høje kunstneriske stude.

Men også som medlem af bestyrelsen for Lolland-Falsters historiske Samfund har Volmer Valerius ydet en betydelig indsats.

Vort historiske Samfund kom til at nyde godt af hans interesse og hans kyndighed på det historiske område. Samfundets bestyrelse havde i ham en såre indsigtfuld medarbejder; der blev lyttet til hans på samme tid ideelt betonedede og dog virkelighedsnære gode råd. Samarbejdet med den retsindige og smukt tænkende mand var berigende og glædefyldt.

Vi vil med taknemmelighed bevare mindet om overbibliotekar Valerius.

F. Reventlow.

Småstykker.

Om et pibebræt.

Ja, og så endda kun et ganske almindeligt bræt, simpelt og ligetil, ca. 60 cm langt og 10 cm bredt, lidt rundet mod kanterne, brunmalet i sine velmagtsdage, senere fik det en blålig farve. Det havde sine 6 gule knager til at hænge piberne på, og så havde det 2 øskener forbundet med en snor, hvori det hang på sit søm i væggen under det lave loft. Det ville, husker jeg, gerne hænge lidt skævt, da piberne jo ikke havde samme vægt.

Væggen var rødkalket, og jeg mindes, det tegnede sig så skarpt mod denne, når morgensolen faldt ind gennem det lille, højtsiddende østvindue med sine 12 ruder. Men så kom skyggen af det store gråpæretræ, hvori stæren havde sin kasse, og hvor den fløjtede så lifligt hver vår og blev så uløseligt knyttet til barndomshjemmets gode minder. Ja, så var der grønlig skovidyl om fars gamle pibebræt, indtil solen nåede stuens lidt større sydvindue og faldt ind over slagbænken og det brede egetræsbord og gulvets ujævne fjæle. Under brættet stod fars standkiste med det buede låg, jeg som lille måtte tage voldsomt tilløb til for at komme op at sidde på; men så var jeg vel også nok stolt, når det lykkedes. Ja, og i hjørnet var så en lille hjørnehylde, lige med plads til fars rummelige tobakskasse, pibe krasseren og tændstikker — far bankede altid sin pibe ud enten ude i det fri eller på pladen foran kogekakkelovnen, hvor der altid fyredes med brænde alene. Spyttbakken havde man tidligere anvendt til dette formål, men den havde mor afskaffet. Jeg husker så grant, det lille pust, far gav fra nedden gennem pibehovedet, når dette var banket ud for at se, om der nu var træk i det igen, inden det skruedes på svampedåsen, hvorpå trækør og

pibespids var anbragt. Svampedåsen opsamlede jo eventuel fugt — pibesovs —, som jo også af og til måtte tømmes ud. Far røg altid Hermann Krügers Melange, og havde han penge dertil, købte han en hel tønne med et par pund i ad gangen, men var pengene små, hvad de oftest var, måtte han nøjes med at købe en mindre pakke. Der hang gerne tre piber på fars bræt. Om morgenen, når far havde røgtet koen og grisen, kom han ind og tog hverdagspiben — en halvlang træpibe — ned fra brættet, stoppede den over tobakskassen og tændte den, fyldte så lidt tobak i sin tobakspung — en lille tøjpose, der lukkede ved at vikle en snor om åbningen — til dagens forbrug og stoppede den i lommen sammen med tændstikkerne. Ja, tændstikkerne. Dem var jeg på en måde interesseret i, da jeg samlede på tomme tændstikæsker til byggeklodser, og jeg havde til sidst så mange, at jeg kunne bygge et helt slot, som fyldte det halve af stuens bord. Et ringe legetøj måske, men for mig erstattede det fuldt ud de dyre ting til samme brug — de var mig en kostelig skat og gav mig en rig barndom trods de små kår.

Nå, men så tog far madposen på nakken og gik på arbejde med fuld damp. Han havde en halv times gang til arbejdspladsen ved Hillesvig skovridergård, så der var tid til en morgenpibe. Og jeg lagde mig om på den anden side og sov endnu en stund i min lille seng. Seng, ja, det er måske et lidt for fint navn. Højre side og nederste gavl dannedes af stuens hjørnevægge, og venstre side udgjordes af fars og mors dobbeltseng, mens hovedgavlen og bunden var lavet af en gammel slagbænk. Men jeg har aldrig sovet bedre end i denne lille rede med halm i bunden i stedet for madras — og alt for tidligt kaldte mor op.

Når så endelig fars lange, lange arbejdsdag var slut, først på arbejdspladsen og siden på hans lille landbrug efter fyraften, ja, så blev der af og til og især om vinteren en lille stund til en aftenpibe, mens dagens avis blev kigget igennem. Hvor var stuen hyggelig, når den 10 liniers petroleumslampe var tændt, vinduerne dækket, mens ilden knitrede i ovnen. Far læste, mor stoppede strømper, og jeg tegnede med farveblyanter; altid spændt ventende på, om der blev

tid efter avisen til højtlesning af den påbegyndte bog, der var så spændende — blot et par sider. Men om sommeren var tiden mere knap. Ofte var det alt ved at skumre, når far endelig tændte sin pipe og siddende på dørtrinet i den åbne brændestidør prøvede, om det var muligt i hvert fald at læse avisens overskrifter. Jeg fandt plads på huggeblokken og mor et andet ubekvemt sted. Men hvor kunne de aftener være skønne. Hønsene gik til deres pinde, koen gumlede i sin stald, og grisene gav et veltilfreds grynt, mens katten sad årvågen på trinet ved siden af far, lyttende og spejdende efter ethvert kryb — det var dens gode fangsttid. Vi kunne tydeligt høre en hest vrinske langt borte og en hund, der bjæffede, men ellers kun stilheden. Et ugleskrig fra den nære skov kunne jo lyde uhyggeligt nok; men det var jo alt kendte foreteelser. Også når flagermusen strøg os tæt om ørene på en myggejagt.

Men snart sænkede natten sig, og vi gik ind, satte krogen på indvendig, og piben blev hængt på sit bræt til næste travle, slidsomme dag. Og snart sov vi alle trygt i det lille hus i skovkanten, mens katten gik på musejagt i det dugvåde græs.

Pibe nr. 2 var søndagspipen, også halvlång og med en udskåret springende hjort på det mægtige træhoved under det blanke dæksel. Den kom ned fra knagen på brættet, om vi skulle på en lille aftenvisit hos naboer eller hos bedstemor. Eller vi gik marken rundt en søndag eftermiddag eller en lille tur ind i skoven. Ja, og søndag formiddag var den også i brug, medens mor læste dagens evangelium og et par salmer. Vi boede langt fra kirken, så det var ikke nær hver søndag, vi nåede derhen. Jo, på de store højtider; men så havde far også købt tre cigarer til hver fest, så han kunne ryge fint på kirkevejen (3 kvarters gang). Men om mandagen hang søndagspipen igen pænt på sit bræt.

Endelig nr. 3, den sidste i rækken, klenodiet, mindet fra fars soldatertid. Den havde gul spids, rød snor med sløjfer og kvaster til at hænge i, og på svampedåsen, der som hovedet var af hvidt porcelæn med blankt dæksel, var afbildet to dannebrogslag, mens selve hovedet var prydet med fars

navn, nummer og data, anbragt omkring en djærv Jens stående strunk ved sin kanon.

Denne pibe blev sjældent taget frem — og med stor var-somhed. Den var jo så lang, at når far sad på sin stol og røg, støttede hovedet af piben på gulvet.

Men juleaften, når koen havde fået sit dobbelte julefoder og grisen rigelig strøelse. Når bedstemor var kommet, havde hilst med hånden og ønsket »Glædelig Jul«, ja, så røg far på sin fine pibe og snakkede med bedstemor, mens skumringen sænkede sig over stuen, hvor ilden knitrede i ovnen. Katten spandt af velvære. Duften af mors julemad smøg sig ind fra køkkenet, og jeg kiggede mod døren, bag hvilken juletræet stod. Ja, så var der jul i stuen, og pibebrættet hang lige på væggen i sin krog.

En vårdag 1910 blev fars den sidste pibe hængt på plads. Nu er de alle borte, men brættet blev hængende — og her er dets historie.

R. K. Nielsen.

En svensk skonnerts endeligt.

I efteråret 1884 kom en svensk 3-mast skonnert sejlen-de lige mod land på Falsters østkyst.

Jeg kendte en gammel skovløber, som stod og så på det. Han er forlængst død. Vejret var fint, men de løb skibet på grund med forsæt, og det tog grunden et sted, vi kalder Sølyst, 1 km nord for »Generalens Lysthus«.

Vraget blev købt af fiskere fra Hesnæs; blandt dem var min far, og jeg husker godt, han fortalte om det. Men de tog kun sejl og master, tovværk og ankere. Resten lod de ligge, og vi har tit set resterne af det gamle vrag ligge ca. 200 favne fra land. Tiden, storme og is har været slemme ved den gamle havarist; da jeg for et par dage siden kom ned ved stranden, fandt jeg dér en hel del af skibets spanter og udvendige beklædning.

Skonnerten var svensk og hed »Unikov«. Dens navnebræt fandt jeg ca. 1920 slået op i en baggård i Nykøbing i en ejendom tilhørende tømrer P. Chr. Hansen. Stedet er forlængst nedrevet. Men på »Falsters Minder« er »Unikov«s navnebræt bragt i havn, og hermed har vi dets historie.

Hans Frederik Andersen.

Kilden i Soesmarke.

På en rund banke i strandkanten, hvor Soesmarke strandvej munder ud ved Guldborgsunds kyst, finder man det stenomkransede sted, hvor den gamle, hellige kilde har rislet frem. Det kan se ud til, at den i middelalderen og måske et stykke længere frem i tiden har været et ikke ubetydeligt valfartssted, hvor syge ved Valborgnat eller midsommernatten har søgt helbredelse ved kildens hellige vand — enten ved at drikke deraf eller ved at vaske det syge sted dermed. Og et broget liv har da sikkert rørt sig om kilden i den korte sommernat.

Op imod vor tid har kilden vel mistet sit ry som giver af undergørende vand, men beholdt sit værd som vandgiver, idet man i tørre somre måtte ty til den for at hente drikkevand. Endda så langt som fra »Spurvehuset« har gamle Birthe vandret de ca. 2 km med sin dragt og to spande dertil efter vand. Senere er kilden blevet tilstoppet og opfyldt med jord. Grunden skal være den, at det hændte, løsgående kreaturer faldt deri, og man tog så ikke i betænkning at opfylde den. Men det stenomkransede sted viser altså endnu pladsen, hvor den gamle, hellige kilde rislede.

R. K. Nielsen.

En 70-års dag.

Den 27. april 1961 fylder vor årbogs redaktør, fhv. gesandt, baron Rudolph Bertouch-Lehn, 70 år.

Baron Bertouch-Lehns liv har haft forskellige faser.

Der er et spring fra en opdragelse i diplomatiets skole og et liv på vore udenlandske poster til på hjemlig grund at hellige sig arbejdet i det kulturelle livs tjeneste.

Således formede tilværelsen sig imidlertid for den tidligere gesandt.

Hans historiske interesse var tidlig vågen.

Den, der skriver disse linier, mindes fra ungdommens dage samtaler med ham om historiske emner, historisk forskning; ikke mindst på det lokalhistoriske område; måske har tjenesten for fædrelandet netop øget hans kærlighed til hjemstavnen og dens historie.

I det omfang, han efterhånden aflastedes for andre opgaver, nedlagde han et stadigt større arbejde på det historiske og det kulturhistoriske område; han blev den virksomme formand for vort Stiftsmuseum, og hans arbejde for dette går hånd i hånd med det arbejde, han påtog sig for Lolland-Falsters historiske Samfund; selv flittig skribent er hans arbejde dog ikke begrænset til et skrivebord; hans arbejde i marken, hans virksomhed som foredragsholder er velkendt; han ser det som en opgave at sprede oplysning om vor fortid ud til så vide kredse som muligt.

Baron Bertouch-Lehn blev efter folketingsmand Svend Jørgensens død dennes naturlige efterfølger som redaktør af vor årbog; en tung arv at løfte; men også dette arbejde præges af hans ønske om at gøre sin indsats fuldt ud.

De velordnede og indholdsrige årgange af vor årbog bærer umiskendelige vidnesbyrd herom.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters historiske Samfund bringer sin altid redbonne og myreflittige hjælper sin hjertelige lykønskning til dagen og sine ønsker om rige år også ud i fremtiden; bestyrelsen føler sig forvisset om, at samfundets medlemmer vil slutte sig hertil.

F. Reventlow.

Fra bogverdenen.

De allerfleste danske museer begrænser deres indsamlingsvirksomhed til danske genstande eller genstande, der har været brugt i Danmark. For lokalmuseerne er det til og med et hovedsynspunkt. Af særlige grunde danner museet i Maribo en undtagelse herfra, idet man her kan se folkelige redskaber, dragter og kunstgenstande fra Polen og sammenligne dem med de tilsvarende genstande fra Lolland.

Tadeusz Delimat :
Den polske sam-
ling i Lolland-
Falsters Stifts-
museum.

Baggrunden herfor er det relativt store tal af polske bønder og arbejdere, der indvandrede til Lolland og Falster og fik hjemsted her. Det var naturligt for museet at samle et udvalg af de ting, som disse emigranter bragte med hjemme fra, og denne samling har da nu fået et betydeligt tilskud ved en gave fra Museet for folkelig Kunst i Warszawa.

Vicedirektøren for det Etnografiske Museum i Warszawa, *Tadeusz Delimat*, der overbragte gaven, fik samtidig registreret den ældre samling af polske folkeminder, der fandtes på museet, og i museets årsskrift for 1959 har han yderligere skrevet en fyldig, velillustreret og interessant afhandling om den polske samling, der giver en fyldestgørende baggrund for forståelsen af tingene.

Afhandlingen er opdelt i fem hovedafsnit: Folkedragter, Indendørs udsmykning, Kultiske og rituelle genstande, Dagligdags brugsgenstande og legetøj. Alle grupper er vel ikke lige fyldigt repræsenteret på museet, men der findes dog gode eksempler fra alle områder, og forf. giver den supplerende beskrivelse, der trækker linien bagud og giver sammenhæng i kulturforløbet og samspillet mellem Polens for-

skellige kulturprovinser. Til støtte for denne beskrivelse findes et kort, der viser de folkelige og administrative områder i Polen.

Det må hilses med glæde, at den polske samling på Stiftsmuseet nu foreligger så vel oplyst. Ikke alene har man derved fået mulighed for at vinde større forståelse for den stedlige befolkning af polsk oprindelse og dens kulturelle baggrund, men samlingen vil utvivlsomt være af betydning for udforskningen af dansk folkekultur, så vist som vi er en del af et stort europæisk fællesskab. Lolland og Falster har tidligere over Østersøen fået påvirkninger og tilskud til den hjemlige kultur, som det vil være interessant at efterspore. Til dette arbejde vil den polske samling kunne give inspiration.

Holger Rasmussen.

»Bronzealderen«,
Udg. af Turistforeningen for
Danmark.

Turistforeningen for Danmarks årbog 1960, »Bronzealderen«, er lige så indbydende og tiltalende som årbogen for 1959, »Stenalderen«. Den har interessante afsnit om bronzens møde med det gamle flinthåndværk i Norden — om skiftende moder i bronzealderen — og der er dybe perspektiver i de tusind års historie: Den brede befolknings slid som bønder og hyrder for at skabe det økonomiske grundlag for den handel og det håndværk, som gav den nordiske bronzealder ansigt, fædrenes skiftende gravskikke og deres afspejling af den tids religiøse opfattelse, det store spørgsmål — den gang som nu: Hvor går vi hen?

Oversigten over, hvor tidens mindesmærker findes i vort land, mangler heller ikke denne gang. Derunder Lolland-Falsters bidrag til mindesmærkerne.

Viggo Larsen.

Gunnar Olsen:
Træhesten,
hundehullet og
den spanske
kappe.

Den flittige landbohistoriker, arkivar dr. phil. *Gunnar Olsen*, har veloplagt skrevet en meget læseværdig bog om herremændenes mishandling af deres bønder og disses reaktion heroverfor.

Det er yderst fortjenstfuldt, at dette problem nu for første

gang er behandlet i sammenhæng. Hidtil har kun særlige tilfælde været fremdraget, og man har ud fra disse skønnet, at således har det altså været overalt.

Dr. Gunnar Olsens omfattende arkivundersøgelser ændrer ganske denne opfattelse, selv om det ligger i sagens natur, at mangfoldige straffe er idømte og eksekverede uden at efterlade sig skriftlige spor. Den foretagne undersøgelse viser dels, at kronen gik i spidsen ved indførelsen af nye straffemetoder som træhest og spansk kappe og dels, at godsejerne, bortset fra enkelte vitterlige bondeplagere, langt fra har været så slemme som hidtil antaget. At tyranniet har siddet løst hos ridefogderne, er kun en bekræftelse af det gamle ord, at frænde er frænde værst.

Værdifuld er også dr. Gunnar Olsens sammenligning mellem bøndernes og de andre stænders retsforhold som grundlag for tugtelsesretten. Bøndernes fornedrede stilling har haft eftervirkninger langt op mod vor tid. Blandt de fremdragne eksempler er adskillige hentet fra Lolland-Falster.

Alfred Larsen.

Som led i en række portrætundersøgelser skrev Frederiksborgmuseets direktør, Jørgen Paulsen, en afhandling i Stiftsmuseets årsskrift 1958 om »Samtidige Leonora Christina portrætter«. Nu har museumsinspektør *H. D. Schepelern* videreført disse undersøgelser og fuldendt et arbejde, der i sin tid var påbegyndt af direktør O. Andrup, om *Portrætsamlingen i Odense adelige Jomfrukloster* og med indledning om klostrets ældre historie.

H. D. Schepelern :
Portrætsamlingen
i Odense adelige
Jomfrukloster.

Vi hensættes til tiden omkring 1700-tallet, hvor der rundt om i riget oprettedes en del klostre for at skaffe trygge og værdige kår for adelens ugifte døtre, og hvor der i denne den gamle danske adels sidste blomstringsperiode fostredes adskillige begavede og initiativrige kvinder præget af boglig lærdom og slægtsstudier. Blandt disse kvinder møder vi Karen Brahe, grundlæggeren af Odense adelige jomfrukloster.

Forfatteren påviser den tydelige linie, der kan trækkes mellem Maribo kloster og Odense. I Maribo havde Leonora

Christina i sine sidste år været omgivet af en kreds af unge adelige damer, hvem hun opdrog i praktiske og åndelige sysler og lærte værdien ved at bevare slægternes tradition og kulturarv. Flere af disse kvinder genfinder vi som ældre i Odense, hvor de lader deres erfaringer påvirke ånden i det nye kloster. Karen Brahe's ugifte søster Anne Brahe og jomfru Dorthea Sophie Urne nævnes ofte som særligt kyn-dige i boglig lærdom.

Biblioteket blev derfor den første kerne i dette kloster, men snart fandt disse damer det naturligt at samle og op-hænge portrætter af de gamle slægters familiemedlemmer; her lagdes så grunden til den i dag ret enestående samling. Imidlertid er de gamle inventarielister ret mangelfulde, og nogle af portrætterne er i tidens løb byttet med andre indenfor familien. Men museumsinspektør Schepelern har formået at samle så mange oplysninger om billederne, at der nu kun er ca. 10 af de 45 bevarede malerier, hvis identitet står hen i det uviste.

Da Frederiksborgmuseet i begyndelsen af 1800-tallet lagde grunden til sin nu så righoldige portrætsamling, rejste professor N. L. Høyen, der var kendt for sit skarpe blik for værdifulde originalportrætter, rundt til landets borge og klostre. Fra Odense hentede han således to malerier: originalerne af Tyge Brahe og Holger Rosenkrantz; desværre gik disse tabt ved slottets brand, så det må anses for et stort held, at hans blik undgik Anne Gøye's og Birgitte Gøye's portrætter, hvorfor disse endnu findes i original i Odense, mens de to andre kun er kopier.

Den lille malerisamling i klostret regnes blandt de fineste i landet og tåler absolut sammenligning med Otto Thott's på Gaunø.

At man nu fra Frederiksborgmuseets side har taget opgaven op, ved denne publikation såvidt muligt at klarlægge portrætternes identitet, er overordentligt prisværdigt, og til-lige får man gennem dette arbejde en udmærket beskrivelse af såvel kloster som bibliotek. Bogen er ledsaget af en del gode billedgengivelser.

Madeleine de Fontenay.

I »Budstikken« for 1960 har fru *Thea Andersen* givet en skildring af *Bagning i en gård på Falster*.

Thea Andersen:
Bagning i en gård
på Falster.

Friskt og livsnært, sagligt udtømmende og ledsaget af egne illustrationer, skildrer Dorthea Andersen tilberedningen og bagningen af det daglige brød såvel som finere bagværk, således som hun var med i dette krævende arbejde på gården »Skovholt« i Bønned, Horbelev sogn, i slutningen af forrige århundrede.

Af forfatterindens klare fremstilling får man ret indtrykket af det overordentligt strenge slid og den påpasselighed, der skulle til, for at lave godt brød, og hvem, der ikke beflittede sig herpå, måtte ty til andre hjælpemidler for at afbøde uheld, der tillagdes onde magters indgriben. »Det var overtro, at brødet ikke hævede sig, uden at vi havde nymåne«, — »hvis der ikke blev sat kors på brødet ved dejlægningen, blev dejen forgjort ved trolddom om natten, så den ikke kunne hæve«, — »man skulle gemme bagerkosten, så ikke heksene kom og tog den St. Hansaften for at ride til Bloksbjerg på den. Den gamle bedstemoder gemte den bag dejtruget, men hun talte ikke om noget«.

Vi kender endnu disse forskellige hjælpemidler, de fleste hjemmebagende husmødre bruger endnu at sætte kors på brødet, omend nu kun dekorativt.

Der redegøres videre for de forskellige trin i bagningsprocessen: kornets formaling, lægning af dejen, opfyring af ovnen o. s. v.

En særegen skik var at gistne (jesple) brødet før bagingen. Skikken kendes kun fra Lolland-Falster og Sdr. Jylland — ejendommeligt nok — det samme egnsområde, hvor Mikuskagen er kendt (jfr. Hist. Samf. årbog 1945, s. 422, 1946, s. 182, 1948, s. 570).

En del finere kager bagtes også, og der anføres nogle opskrifter af gennemprøvet kvalitet, som nok vil interessere kvindelige læsere.

Sjælden træffer man en mere levendegjort fremstilling af fortidens dagligliv og arbejde end Dorthea Andersens, og læseren føler sig tak skyldig overfor forfatterinden.

Peter Michelsen :
Vandhul og Brønd
Om vandforsy-
ning på landet i
mands minde.

Med interesse går man videre til næste afsnit i »Budstikken«, hvori museumsinspektør *Peter Michelsen* fortæller om *Vandhul og Brønd. Om vandforsyning på landet i mands minde*. Ejendommeligt er det at følge udredningen om ældre tiders konsumvand, der efter vor tids bedømmelse oftest var forfærdende uhygiejnisk. På grundlag af indberetninger fra hele landet er givet en skildring af vandforsyningsforhold gennem tiden, så langt tilbage som erindringen rækker. Om damme, vandhuller og kilder, om gravede brønde med klædning af risfletning, holk, planker, tøndes, lyngtørv, kampesten, til nutidens tegl og beton. Om brøndgravningsforhold og om hjælpemidler til at hente vandet op: stage, vippe, vinde, pumpe samt om træpumpers tilvirkning.

Lolland-falsterske forhold er nævnt i indberetninger fra Arninge, Birket og Gedser.

Den berømmelige pilekvist og andre hjælpemidler til den mystikprægede »vandvisning« omtales udførligt.

Overtroiske forestillinger eller særlige ceremonier knyttet til gravede brønde nævnes ejendommeligt nok kun i et par tilfælde, eftersom dog drikkevand og især brønden var af overordnet betydning i tilværelsen. Det skyldes måske, at indberetningerne stammer fra nyere tid, hvor brøndanlæg blev mere et enkeltmandsværk, end i fællesskabets tid med sine hævdvundne skikke; men måske også en vis skyhed for at komme nærmere ind på »det«. Dette tangeres i et citat: » — — sådan er der nogle, der gør; det er kun en gammel skik«. Fra Møn meddeles en signen, udsagt over en nygravet brønd:

»Giv mig blivevand,
ikke sivevand,
træk mig saltet,
mæt mig maltet«.

K. Snedker.

Elna Møller :
Tømrede Klokket-
huse.

Da der ved ikke mindre end 6 lollandske kirker findes gamle klokkehuse — eller omtrent en trediedel af de i hele landet bevarede — vil arkitekt ved Nationalmuseet, fru *Elna Møllers* lige udkomne bog om *Tømrede Klokkehuse* utvivlsomt vække særlig opmærksomhed i vor landsdel.

Bogen er udgivet af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring ud fra ønsket om at råbe vagt i gevær overfor truende forringelse eller ødelæggelse af disse gamle, højst interessante trækonstruktioner. De danske klokkehuse, hvoraf der oprindeligt fandtes omkr. 80, har ikke tidligere været genstand for selvstændig behandling i dansk litteratur. I den foreliggende afhandling gennemgås klokkehusernes historie, konstruktion, placering og udbredelse m. v. Forf. udskiller af behandlingen de såkaldte — iøvrigt også særdeles fredningsværdige klokkestabler — der alene tjener til kirkeklokkernes ophængning, fordi disse må være af relativt nyere dato, nemlig fra tiden efter kristendommens indførelse, medens klokkehuserne muligvis bygger på en endnu ældre tradition.

Nogle af de endnu stående klokkehuse stammer bevisligt fra middelalder — det gælder Arninge, Birket, Gloslunde og Søllested. Det ældste lollandske, Birket, dateres i »Danske Kirker« til o. 1350, men forf. tør heller ikke føre klokkehuserne meget længere tilbage. Vi ved dog, at klokkehuse forefandt endnu tidligere — forf. nævner et i Roskilde (omtalt 1282) — og kunne for såvidt også godt have anført klokketårnet, som ses på 1100-tals billedtæppet fra *Skog* i Hälsingland (nu i Historiska Museet i Stockholm). Når forf. ikke refererer hertil, skyldes det vel, at man ikke med sikkerhed fra nævnte billedtæppe kan slutte sig til konstruktionen.

Noget andet er, siger forf., at klokketårnenes tradition, som ovenfor antydtes, af nogle antages at gå helt tilbage til førkristen tid og at have sit udspring i de på tidligmiddelalderlige voldsteder af træ opførte vagt- og forsvarstårne, i de såkaldte »mottes«, der bl. a., hvad forf. gør opmærksom på, kendes fra et lombardisk relief fra o. 1100. Sådanne traditioner kan formentlig også ligge til grund for de ved kirker i sten opførte forsvars- og beboelsestårne (Hedared i V. Götland og Bjälbo i Ö. Götland, Valleberga i Skåne m. fl.).

Bogen er illustreret med en række fortræffelige fotografier og opstalter samt forsynet med gode kortskitser og registre.

N. G. Heine og
Johs. Lægds-
mand: På jagt
efter den falster-
ske hjulplov.

Lad det være sagt straks: den falsterske hjulplov er blevet fundet. Dog hverken i museet »Falsters Minder« el. blandt de 7—8 hjulplove på Frilandsmuseet i Maribo, men på Landbrugsmuseet i Lyngby som no. L 293.

I og for sig er det ikke så mærkværdigt, at ploven er havnet på Landbrugsmuseet i Lyngby, al den stund at den i 1888 var udlånt til den store landbrugsudstilling sammesteds og senere solgt til dette museum af ejeren, gårdejer Sonne (utvivlsomt Sommer) fra Vaalse.

Men plovens identitet gik kort efter tabt, og det mærkelige for ikke at sige forunderlige er, at det nu er lykkedes Landbrugsmuseets eksperter, d'herr *Heine* og *Lægdsmand*, gennem et fint videnskabeligt detektivarbejde at identificere ploven.

Det er læsning så spændende som en roman, hvortil man kan hengive sig i forfatterens afhandling: *På jagt efter den falsterske hjulplov* i bogen til Kai Uldalls 70-årsdag med titelen »Folkeliv og Kulturlevn« (udg. af Nationalmuseet).

Marius Hansen:
Skibet gennem
tiderne.

Med *Skibet gennem Tiderne*, VII. del, har lektor *Marius Hansen* i NS-Bladet (Nakskov Skibsværfts kvartalsblad) no. 36 1960 fortsat sine afhandlinger om skibsbygningens historie og skibets skæbne, levende og spændende som altid.

I dette afsnit er forf. nået frem til slutningen af 1500'årene og begyndelsen af 1600'årene, kendetegnet af det højdepunkt i skibsbygnings- og navigationskunst, som blev en følge af erfaringerne fra »de store opdagelsers århundrede« (1450—1550).

Netop her kommer værftet på Slotø ind i billedet med Norske Løve, værftets sidste nybygning fra 1633. Her fortælles udførligt om bygmesteren, englænderen Daniel Sinklar, skibets konstruktion og udstyr, hvorhos vi kan følge skibet på dets fart først som kongeskib for Christian IV på rejsen til Norge (1635), dernæst som flagskib i slagene ved Listerdyb og Colbergheide; men allerede i 1647 betegnes det i flådelisten som »heel gammelt«.

Når så udførlige oplysninger haves, skyldes det, som forf.

påpeger, at vi nu er så langt fremme i tiden, at arkiverne bliver mere snaksomme.

Det er også meget glædeligt at erfare, at Nakskov Skibsværft har ladet en model af Norske Løve udføre — det er værftets tidligere snedkermester, H. P. Nielsen, der er mester herfor.

Det synes som om vi er kommet ind i en, iøvrigt særdeles frugtbar, periode, i hvilken de historiske kilder systematisk samles og klares. Nylig udkom i Historisk Samfunds årbog personalhistorikeren H. Friis-Petersens omfattende værk »Dimittenderne fra Vesterborg seminarium«. Nu står vi overfor et lignende, fyldigt værk af genealogen *Alfred Larsen: Lolland-Falsters Degne og Skolelærere*, udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Historie. Bogen fremkommer i duplikering, en form som sikkert i mange lignende tilfælde ville anbefale sig.

Alfred Larsen :
Lolland-Falsters
Degne og Skole-
holdere (1960).

Værket omfatter 1659 hovedpersoner, der hver er forsynet med et særskilt nummer, til hvilket personnavne-registret henviser, men tallet mangedobles, når man medregner bispeemnerne.

Alfred Larsen er gået meget grundigt til værks. Således medtages ikke blot hovedpersonernes (degnes og skoleholderes) hustruer og børn, men også svigerbørn, ja, endog hustruers tidligere eller senere ægtefæller, skolepatroner m. m. Endvidere gives der en kort, på kilderne støttet, vurdering af hver enkelt hovedperson, hans embedsvirksomhed og øvrige forhold.

At dette uhyre grundige værk vil være en guldgrube for historikere og personalhistorikere, siger sig selv.

I Personalhistorisk Tidsskrift 14. rk. 1. bd. 3 hft. har genealogen *Alfred Larsen* meddelt et *Uddrag af Nykøbing F. Kirkebog 1689—91*. På en kuriøs måde er dette havnet i Rentekammerets arkiv som bilag til en konsumtionssag fra 1693 og ved et lykkeligt tilfælde er Alfred Larsen nu kommet på sporet heraf.

Alfred Larsen :
Uddrag af Nykø-
bing F. Kirkebog.

Det er kun en liste på 63 navne med dødsdatoer, men den

udgør en primær personalhistorisk kilde, idet Nykøbings originale kirkebøger først er bevaret fra 1705 og skifteprotokollerne fra 1693.

Det er af betydning, at sådanne små kildebidrag opsamles. Til disse hører også Alfred Larsens oplysninger om Lengnicks uddrag af nu forsvundne kirkebøger, jfr. Hist. Samf. årb. 1956 (s. 307) og 1957 (s. 455).

Herved suppleres og afrundes vort historiske kildemateriale, og de her nævnte bidrag bør ikke overses af det udvalg under Lolland-Falsters historiske samfund, som nu arbejder med en nyregistrering af kildematerialet.

Fortegnelse over
fredede bygninger

Statens særlige bygningssyn har i 1959 udgivet en revideret *fortegnelse* over de i henhold til lovgivningen om bygningsfredning *fredede bygninger*.

Det er særdeles glædeligt at konstatere, hvorledes dette fredningsarbejde er i stadig vækst. Alene for Maribo amts vedkommende er der i sammenligning med fredningslisten af 1945 sket en tilvækst på 20 fredninger. Skal man fremhæve nogle blandt disse, er det særligt præstegårdene i Glosunde, Karleby og Købelev og Lundby, Torkildstrup, Skovby og Kappel samt Sundvedgårds vindmøller. Det er også glædeligt, at de gamle færggårde i Grønsund og Gaabense er blevet fredede, og måske ikke mindst, at det er lykkedes at frede en bondegård ved Saxejøbing (klasse B).

Disse fredninger vidner ikke alene om initiativ hos det særlige bygningssyn, men også om forståelse fra befolkningens side.

Alfred Larsen:
Stamtavle over de
første syv slægt-
led af en borgerlig
slægt Flindt.

I Personalhistorisk Tidsskrift 1958 (B. Rk. 6. bd. 3. hft.) har genealogen *Alfred Larsen* publiceret en *Stamtavle over de første syv generationer af en borgerlig slægt Flindt*. Denne slægt har i vidt omfang været knyttet til Lolland-Falster. Allerede den første, Henrich Flindt, der var født i Rostock, fik borgerskab som købmand i Nykøbing F., hvor han også ægtede en købmandsdatter. I flere generationer bevarede de talrige efterkommere deres tilknytning til Falster og Østløl-

land, mest som købmænd, men begyndte dog i 3. generation at overgå til officers- og embedsstanden.

Mest kendt er landsdommer Henrich Flindt (i 4. generation), ejer af Nielstrup og adlet med navnet de Flindt. Men efterhånden førte de mange embedsposter slægtens medlemmer videre omkring i Danmark.

Ikke mindst de første generationers mange giftermål med indfødte lolland-falsterske familier vil være af interesse og til nytte for vore lokalhistorikere.

I Farmaceutisk Tidende no. 15/1960 har dr. phil. *Hans Schlesch* fortalt om *en uopklaret giftmordsag fra Falster 1593*.

H. Schlesch:
En uopklaret
Giftmordsag fra
Falster 1593.

Den dramatiske handling er denne, at en præst i Tingsted har det uheld at komme til at forgive sin kollega i Nørre Ørslev med et Electuarium bestående af kalmusrod. Den lille afhandling er skrevet ud fra en medicinsk betragtning over datidens vanskeligheder ved at analysere giftige planter, men den giver tillige et glimt af, hvorledes teologer og retsmyndigheder i middelalderen behandlede sådanne spørgsmål.

Vi kan dog gerne her røbe enden på historien. Da den medicinske sagkundskab ikke kunne påvise nogen gift, og teologerne anså det for kristelig næstekærlighed at give et godt husråd, måtte den verdslige myndighed bekvemme sig til at frikende Tingstedpræsten for mordanklagen.

Foreningen til Folkedansens Fremme — de bekendte 3 F.F.F. — har gennem danske Boghandlers Kommissionsanstalt udgivet *Gamle Danske fra Lolland-Falster* som et led i den lange række af publikationer, som foreningen har æren af.

Gamle Danske fra
Lolland-Falster,
udg. af Foren-
ingen til Folke-
dansens Fremme.

Blandt disse findes en serie af folkedanse fra forskellige egne i Danmark, og nu er det altså lykkedes at få typiske lolland-falsterske danse samlet. Forud er gået et stort arbejde med at samle de virkelig egnstypiske, eventuelt tilbageføre dem til deres oprindelige form samt med at udskille sådanne, der er lån fra andre egne.

Gamle danse fra Lolland-Falster, der er ledsaget af de nødvendige forklaringer og iøvrigt fremtræder i smukt tryk, vil blive meget efterspurgt, så meget mere som oplaget kun er på 2.000 eksemplarer.

Vilh. Lorenzen:
Erik af Pommerns
Byanlæg.

I Frederiksborg Amts historiske Samfunds årbog 1960 har vor generations grand old man indenfor arkitekturhistorie, dr. phil. *Vilh. Lorenzen* fortalt om *Erik af Pommerns* Byanlæg: Helsingør, Landskrona og Maribo.

Dr. Lorenzen giver et kort og klart overblik over vore byers udviklingshistorie. De fleste grundlagdes i den tidlige middelalder, medens der mellem 1241—1397 kun anlagdes 4 byer, under Erik af Pommern 3 og endelig det sidste større antal under Christian IV (jfr. Vilh. Lorenzen: Christian IV's byanlæg).

Videre redegør forf. for, hvorledes kong Erik, der i mangt og meget gik i dronning Margrethes spor, viser omsorg for byernes udvikling. Motiverne herfor kunne være fortifikatoriske, kommercielle eller religiøse — for Øresundsbyernes vedkommende vel overvejende de to første, for Maribos vedkommende det sidste.

Ved sit brev af 27. september 1416 tillader Kong Erik, at Birgittinerklostret »i Skemminge må bygge en købstad«. Her var altså det religiøse motiv — at byen skal gavne klostret — afgørende. Tilsvarende motiv genfinder vi i samme konges brev af 1419 til gråbrødrene i Nykøbing, der får tilladelse til at bygge et kloster, men i brevet siges det omvendt, at klostret ikke skal komme byen til skade — nemlig som følge af munkenes tiggeri. (Vilh. Lorenzen: De danske Franciskanklostres Bygningshistorie).

I denne forbindelse fristes vi også til at fremhæve den omstændighed, at både i Nykøbing og i Maribo forsvinder landsbykirken, men til gengæld bliver de to klosterkirker, der oprindeligt lå udenfor byerne, disses sognekirker, i Nykøbing efter reformationen, i Maribo efter branden 1596.

For Maribos vedkommende påpeger Vilh. Lorenzen, at kongen alene *foranlediger* Skimminges omformning fra landsby til købstad. Dette får til følge, at skaktavlemønstret, der ellers er almindeligt rådende i Europa, kun anvendes i den

sydøstlige del af Maribo og kun delvis; ikke alene landsbyen på begge sider af den gamle øst-vestgående hovedfærdselsåre, men også klostrets bøndergårde tages der hensyn til, således som det ses på Resens Atlas (fra 1670'erne).

Forf. slutter med nogle betragtninger over, hvem der udarbejdede datidens byplaner og hvem den praktiske gennemførelse af disse påhvilede.

Foran os ligger et digert værk af bibliotekar, cand. mag. *Helge Nielsen om Folkebibliotekernes Forgængere*, udgivet af Danmarks Biblioteksforening (1960) i anledning af dennes 50-årige beståen i 1955.

Helge Nielsen:
Folkebiblioteker-
nes Forgængere.

Trods sine 677 sider er værket dog begrænset betydeligt i forhold til den oprindelige plan, der gik ud på at føre undersøgelsen op til 1955. Denne måtte af hensyn til pladsforhold og økonomi indskrænkes til tidsrummet 1770—1834 — den danske »oplysningstid«.

Også indholdsmæssigt er undersøgelsen blevet begrænset. Den omfatter ikke de store offentlige biblioteker i København, heller ikke stifts- og skolebiblioteker, fagbiblioteker eller private bogsamlinger, forbeholdt begrænsede kredse.

Der bliver nok endda, når værket omfatter de almindelige biblioteker — fortrinsvis »almuebibliotekerne« på landet — tilgængelige for alle befolkningslag, og der tillige gives en udredning af de til grund for disse liggende åndelige og praktiske forudsætninger i bestemte perioder.

I førstnævnte henseende redegøres der i bogen for oplysningstidens åndelige klima, først den verdensborgerlige indflydelse syd- og vestfra (vel særligt Rousseau's skrifter og menneskerettighedernes proklamation), som banede vej for bondefrigørelsen; denne skabte derpå forudsætningerne for en bevidst dansk åndsbevægelse, som forstærkedes under vort lands trængselstid i 1800-årenes begyndelse.

Det var da også, siges det, førende personligheder i meget forskellige lag, og ikke mindst indenfor gejstligheden på landet, som biblioteksmæssigt blev den drivende kraft, der kulminerede med »biblioteksbisperne« Boisens og Plums indsats. På den anden side får man indtryk af, at det økonomiske grundlag var svagt. Det offentlige og privatfolk holdt

sig bidragsmæssigt som regel stærkt tilbage — enkelte af direkte betæneligheder overfor begrebet »den oplyste bonde«. Men det understreges, at indirekte (ved boggaver og lign.) virkede navnlig Landhusholdningsselskabet særdeles opmuntrende. Det samme kan for Lolland-Falsters vedkommende formentlig også siges om det Classenske Fideikommiss og Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme. Først med den kgl. forordning af 4. september 1813 om offentligt tilsyn med almuebibliotekerne som offentlige institutioner — kaldet Danmarks første bibliotekslov (den gjalt dog kun for Lolland-Falster) — giver statsmagten udtryk for en positiv indstilling.

Og hvad blev der så udrettet? Det store ønske var — fra P. D. Faber i 1790 til Jørgen Banke i 1920 — biblioteker »alle steder og for alle«. Foreløbig gik det dog kun småt fremad. Lad os blot tage tallene for Lolland-Falster. Af de i hele landet i 1780'erne som sikre ansete to almuebiblioteker findes det ene i Østofte. Blandt 1790'ernes 10 almuebiblioteker får Lolland sit andet i Radsted. Efter 1800 stiger tallet af almuebiblioteker på Lolland til ca. en halv snes, og Falster tegner sig ligeledes for et antal ud af de omkr. 100 i hele landet henimod 1834 bestående almuebiblioteker. Dette resultat, skønt ikke overvældende, blev dog, siges det, til gavn for mange mennesker og fik, tilføjes det, videregående betydning ved de erfaringer, lederne havde høstet, da det store gennembrud kom i 1835 — med Trykkefrihedsselskabets stiftelse.

Naturligvis omfatter undersøgelsen også antallet og arten af almuebibliotekernes bøger, antallet af læsere, og iøvrigt gennemgås en række af de i det omhandlede tidsrum oprettede bibliotekers historie hver for sig.

Desværre tilsløres de store linier i bogen i nogen grad af det omfangsrige detailstof. En inddeling af stoffet f. eks. i en almindelig og en speciel del havde nok været at foretrække; men ved hjælp af indledning og efterskrift samt takket være den udførlige indholdsfortegnelse kan man efterhånden finde sig tilrette i dette yderst værdifulde og velskrevne bogværk.

R. B. L.

Andre bøger og tidsskrifter.

- Svend Aakjær*: Breve fra Kristine Munk og Leonora Christina (Danske Magasin Rk. 8. bd. 1).
- Budstikken* 1959: Udg. af Dansk Folkemuseum.
- Danmarks Kirker*: Udg. af Nationalmuseet. Bd. 7. Bornholm 1954—59. Bd. 21 Tønder Amt 1957—59. Bd. 20 Haderslev Amt. 1.—2. del. 1954—57.
- Danske Kirkes Historie, Den*, under red. af Hal Kock og Bjørn Kornrup. Bd. 4 1959.
- Erhvervshistorisk årbog* 1958: Meddelelser fra Erhvervsarkivet. Bd. 10 (1959).
- Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*: Bd. 5—6 1958—59.
- Hansen, H. P.*: Natmændsfolk og Kjæltringer. 2. udg. Bd. 1 (1959).
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra Vikingetid til Reformationstid*: Bd. 4. (1959).
- Prange, Knud*: Heraldisk nøgle til nyt dansk adelsleksikon. Udg. af Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie og Dansk Historisk Fællesforening.
- Saxe, Poul*: Kirkehistorie Bd. 1. (1959).
- Skaanske Lov og Jyske Lov*: Overs. og kommenteret af Erik Kroman og Stig Juul. 2. opl. (1959).
- Steensberg, Axel*: Bønder. Gad. (1959).
- Wiberg, S. V.*: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en ... dansk Præstehistorie ... siden reformationen. Optrykt efter originaludgaven. Bd. 1. A—H. (1959).
- Litteratur for lokalhistorikere* 1959. (»Fortid og Nutid« 1960).
- Brøndsted, Johs.*: Danmarks Oldtid III. Jernalderen 1960.
- Dansk Tidsskrift-Index* for 1959. Udg. af Statens Bibliotekstilsyn (1960).
- Holm, Petra Julie*: Navne- og andre Læreklude i »Den gamle By«. Årbog 1957 & 1958.
- Steensberg, Axel*: Primitivt pottemageri i Europa (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall, 1960).
- Højrup, Ole*: Låse af træ (smst.).
- Hansen, H. P.*: Primitivt hjem i Midtjylland (smst.).
- Rasmussen, Holger*: Fødselsdagsønsker (smst.).
- Hamenius, Barbro*: Minnestavlor (= fødselsminder) (RIG, hft. 3—4, 1957).
- Jensen, E. Allerslev & Normann, Bodil*: Dansk bogfortegnelse. Årskatalog 1957. (1958).
- Andersen, F.*: Nykøbing for 70 år siden. (Jul i Nykøbing F. 1958).
- Lintner, Poul*: Vor nabo ved Grønsund — Stubbekøbing (smst.).
- Pedersen, Oscar*: Bispejordernes kornmarker blev lillebyens forstad (smst.).
- Arbejdet i museet* (Folkemuseet), Budstikken 1958.
- Karker, Allan*: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid. Bd. 3. 1958.

- Laet, Siegfried J. de.:* Arkæologien. Metoder, teknik og problemer. Overs. af Erling Albrechtsen, København, 1957.
- Møller-Christensen, Vilh.:* Bogen om Æbelholt Kloster. Med forord af Johannes Brøndsted, København, 1958.
- Olsen, Olaf:* Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark. Nat. Arbejds-m. 1958.
- Smidt, C. M.:* Øm Kloster (Cara Insula). Vejledning ved besøg i ruinerne. Hist. Samf. for Århus Stift 1958.
- Michelsen, Peter:* Den sjællandske krog (plov). Budstikken 1958.
- Danske folkelige broderier i privateje.* Udg. af ugebladet Landet, København 1958.
- Jespersen, Anders:* Report on watermills. 1957.
- Tholle, Johannes:* Tællende og talende stene ved vej og sti. Dansk Vejtidsskrift 1957.
- Thorvildsen, Knud:* Ladby-skibet. Med bidrag af Magnus Degerbøl. (Nordiske fortidsminder. Bd. 6. 1957).
- Lonning, Jens:* Til sommermarked i Nykøbing F. i 90'erne Jul i Nykøbing F. 1958.
- Juhler, Ed.:* Nordslesvigere på Lolland-Falster omkring 1700. Sønderj. Månedsskr. 1958.
- Jensen, Aage:* Nykøbing F. roklub fylder 75 år i marts 1959. (Jul i Nykøbing F. 1958).
- Koch, Hal & Kornerup, Bjørn:* Den Danske Kirkes Historie, Gyldendal 1958.
- Møllenhuis, Kristen Rolseth:* Vikingetidens skattefund i Norden (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, årbog 1959).
- Jensen, Birger & Kjølner, Annelise:* Frederiksdals skov på Lolland, naturvidenskabelige undersøgelser (Danmarks Naturfredningsforenings årsskrift 1959—60).
- Ramskou, Thorkild:* Lindholm Høje (Nationalmuseets blå bøger).

Årsberetning

Historisk Samfunds ordinære generalforsamling, hvori deltog ca. 20 medlemmer og pressefolk, afholdtes den 29. november i Nykøbing F.

Formanden, greve *F. Reventlow*, bød velkommen og mindedes i hjertelige ord afdøde stiftsbibliotekar Valerius. Formanden aflagde derefter nedenstående beretning:

Det forløbne år var for Historisk Samfunds vedkommende præget af den stadigt voksende interesse for vor egne historie, hvilket bl. a. gav sig udtryk i en række *egnshistoriske kursus* i aftenhøjskolerne, en tendens, som synes at være stigende i den nu indledte vintersæson. Dette siges tillige med henblik på den af Dansk Historisk Fællesforening (D.H.F.) udkastede plan om en *egnshistorisk uge*, hvorom vi muligvis vil høre lidt nærmere i dag fra redaktør Verner Hansens side, idet han repræsenterede vort amtssamfund på nævnte forenings årsmøde i september.

Historisk Samfund har i løbet af sommeren foretaget to *udflugter*, hvoraf den ene gik til Vesterborg kirke, hvor pastor Søndergaard fortalte om biskop Boisens og statsminister Reventlows virke. Derfra tog vi til museet på Pederstrup, hvor redaktør Verner Hansen talte om de Reventlowske skoletanker. Vi sluttede af i Reventlow-parken, hvor en sang, skrevet til lejligheden af »B«, blev sunget. Den anden tur førte os til Vordingborg, hvor vi under dommer Worsaaes kyndige ledelse først besøgte det nyopførte museum og dets særdeles hensigtsmæssige indretning med megen interesse, og hvor vi derefter besøgte de vidtstrakte slotsruiner.

Vor *årbog* for 1960 udkom i foråret med et ret stort antal ark, hvilket bl. a. skyldtes aftrykningen af et stort afsnit af Fejøbogen, hvoraf sidste afsnit vil udkomme i årgang 1961. Årgang 1962 vil såvidt muligt i nogen grad blive præget af den glædelige omstændighed, at det i 1962 er 50 år siden, at vort historiske samfund blev stiftet.

I løbet af disse 50 år er vort amtssamfunds *vedtægter* ikke blevet ændret, og da tiden på enkelte punkter, som det turde være rimeligt, er løbet fra vedtægterne, har bestyrelsen udarbejdet forslag til visse ændringer, som det vil fremgå af det omdelte udkast, hvis drøftelse er sat på generalforsamlingens dagsorden.

Endvidere glæder vi os over, at vort medlemstal er nogenlunde konstant med over 1.000 medlemmer og takker, fordi medlemmerne så trofast slutter op om vort samfund.

Vi takker endvidere alle myndigheder, institutioner og privatpersoner, der har ydet Historisk Samfund hjælp og støtte, først og fremmest: Undervisningsministeriet, Maribo Amtsråd, Det Classenske Fideikommis, Sparekassen i Nykøbing på Falster, Den lollandske Landbostands Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse, Nykøbing F., Errindlev Sparekasse, Det Bertouch-Lehnske Fond, Lollands Spare- og Laanebanks Fond, Den danske Landmandsbank, Nykøbing F., og snedkermester Emil Larsen. Uden denne støtte ville vi ikke kunne udføre vort arbejde.

Endelig takker vi amtets presse for den varme støtte, denne altid giver arbejdet for vor landsdels historie, hvilket for Historisk Samfund betyder en stor opmuntring.

Årsberetningen toges til efterretning.

Kassereren, forretningsfører *Thordrup* fremlagde regnskabet, der ligeledes godkendtes enstemmigt. Nedgangen i kassebeholdningen skyldes, at sidste årbog er betydelig større end de foregående år.

Regnskabet godkendtes enstemmigt.

Til bestyrelsen genvalgtes *R. K. Nielsen, Thordrup, Viggo Larsen og Nørdrup*.

Som revisor i stedet for hospitalsforstander *Richard Nielsen*, der ikke ønskede genvalg, valgtes enstemmigt pens. førstelærer *Ole Andersen, Løjtofte*.

Generalforsamlingen tiltrådte de ved bestyrelsesmødet den 23. november foreslåede ændringer i vedtægterne.

Forslaget om hjemstavnsugen blev forelagt af *Verner Hansen*. Interessen for hjemstavnen er stærkt stigende i Maribo Amt. Det synes derfor ikke nødvendigt yderligere at stimulere interessen gennem det af Historisk Fællesforening foreslåede »apparat« — i hvert fald ikke i denne sæson. Dette synspunkt tiltrådtes af generalforsamlingen.

Det overlodes bestyrelsen at arrangere udflugter i 1961. *Bek Pedersen* foreslog tur til Næstved. Denne tanke vandt tilslutning. Til tur indenfor amtet fremkom flere forslag til overvejelse.

Man enedes om, at 50-års jubilæet i 1962 skulle afholdes i Reventlowparken. Det foresloges at afholde kursus en weekend i forbindelse hermed, samt at årbogen 1962 skulle præges af jubilæumsåret.

Samfundets bestyrelse:

Stiftamtmand, greve Reventlow, Vindeholme pr.
 Kappel, *formand*.
 Førstelærer A. H. Bendsen, Lindehuset, Maribo,
sekretær.
 Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygaard, *årbogsredaktør*.
 Redaktør Verner Hansen, Maribo.
 Forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, *kasserer*.
 Fru Dagmar Jørgensen, Toreby, Søllested.
 Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov.
 Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.
 Førstelærer A. Nørdrup, Horbelev.
 Førstelærer Viggo Larsen, Brandstrup.
 Fhv. postbud R. K. Nielsen, Guldborg L.

} *Forretnings-
og redaktions-
udvalg*

Revisorer:

Grosserer C. H. Bjelbo, Nakskov.
 Førstelærer Ole Andersen, Løjtøfte.

Uddrag af regnskabet for 1959—60:

Indtægt:	kr. ø.	Udgift:	kr. ø.
Kassebeholdning	8.778,30	Trykning af årbog 1960.....	10.718,40
Medlemskontingent	8.272,00	Forfatterhonorarer	772,96
Tilskud fra:		Udgifter ved møder	571,16
Undervisningsministeriet...	1.555,00	Administration	613,10
Amtsrådet	400,00	Kontingent til Hist. Fælles-	
Andre	651,40	forening	173,54
Renter	246,22	Udgivelse af »Bag Diger og	
Salg af årbøger	557,63	Hegn« I. del	1.000,00
Salg af Fejøbogen	98,60	Særtryk af Fejøbogen	121,65
Salg af andre bøger og		Diverse udgifter	167,50
særtryk	24,30	Bank og girobeholdning	6.541,93
Refusion af papirafgift	174,94	Kontant	78,15
	20.758,39		20.758,39

Nye medlemmer (indtil 6. december 1960)

Mekaniker Søren Daugbjerg, Brandstrup pr. V. Tirsted.
Pastor Djuraas, Dannemare.
Lærer Carl Engelsen, Grønningen 4, Maribo.
Forpagter Hans Florentzen, Stødsminde pr. Nakskov.
Gdr. Harris Hansen, Bregnholt, Herritslev.
Handelsgartner Chr. Hansen, Fuglse pr. Holeby.
Skoleinspektør O. Hansen, Holeby Skole, Holeby.
Proprietær C. Højgaard, Ullerslevgaard pr. Avnede.
Gdr. Martin Iversen, Mosegaard, Sjelstofte pr. Errindlev.
Lærer Therkel Jacobsen, Tullebølle, Langeland.
Fru Inger Jensen, Hobygaard pr. Gloslunde.
Maskinarbejder Kaj Jensen, Gildshøj 38, Glostrup.
Kæmner Poul Jensen, Rønvej 3, Stubbekøbing.
Fru Dagny Jepsen, Raarup, Vestenskov pr. Nakskov.
Gartner Erik Nielsen Jyde, Fællesskabsvej 22, Nakskov.
Repræsentant Henrik Th. Langegaard, Vesterbrogade 13, Maribo.
Skovfoged L. Madsen, Toreby pr. Søllested.
Kontorchef Erik C. Mengel, Elmelundevej 19, Brønshøj.
Førstelærer Lundsgaard Nielsen, Fjelde pr. Sakskøbing.
Gdr. Johs. Plesner Petersen, Nygaard pr. Ø. Ulslev.
Fru Rosa Engholm Petersen, Vestervej 116, Holeby.
Pens. overlærer, frk. G. Schroll, Aaparken 4, Maribo.
Skovfoged Joh. Stevns, Halsted pr. Avnede.

LOLLAND-FALSTERS
HISTORISKE SAMFUND

På omslaget:

Margrethebægeret. Forgyldt sølvkalk, et overordentligt smukt arbejde fra o. 1400. På kalkens fod 6 scener fra lidelseshistorien. Skænket af dronning Margrethe til den endnu ikke rejste Birgittinerkirke.

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG L
1962

X-RÆKKE - BIND II

REDAKTIONSUDVALG:

BARON R. BERTOUCHE-LEHN, HØJBYGAARD, RØDBY

REDAKTØR VERNER HANSEN, MARIBO

FØRSTELÆRER VIGGO LARSEN, BRANDSTRUP,

PR. V. TIRSTED

Indhold

Redaktør <i>Verner Hansen</i> :	
Lolland-Falsters historiske Samfund gennem 50 år	205
Provst <i>S. Klitgaard Sørensen</i> :	
Biskop Boisen i 200 året for hans fødsel	225
Dr. phil. <i>Vilh. Lorenzen</i> (†):	
Dronning Margrethes rigsfæstninger på Lolland-Falster ..	267
Domprovst <i>Immanuel Felter</i> :	
Middelalderminder i Maribo Domkirke	279
Overlærer <i>F. H. Møller</i> :	
Spredte oplysninger om familien Rostrup på Lolland i det 19. århundrede	295
Borgmester <i>Johs. Pjengaard</i> (†):	
Stikhoben i Hyde skov. Et enestående levn fra en svunden tid	331
Museumsinspektør <i>Erik Skov</i> :	
Franciskanerklostret i Nykøbing	339
Postbud <i>Rasmus K. Nielsen</i> :	
Lollands hærvej	355
Førstelærer <i>H. S. Bille</i> :	
Blade af en landsbydegns embedsbog	360
Førstelærer <i>Viggo Larsen</i> :	
Rytterskolerne på Lolland Falster	375
<i>Fra Bogverdenen ved M. de Fontenay og Rud. Bertouch-Lehn</i>	398
<i>Museumsnyt</i>	405
<i>Lolland-Falsters historiske Samfund</i> :	
Generalforsamling	406
<i>Love</i>	411
<i>Uddrag af regnskabet for 1960-61</i>	412
<i>Nye medlemmer</i>	413
<i>Årbøger og historiske skrifter</i>	414

TRYK:

AIS LOLLANDS-POSTEN, MARIBO

Lolland-Falsters historiske Samfund gennem 50 år

af Verner Hansen

Når en kreds af kendte personligheder i 1912 tog initiativet til at oprette Lolland-Falsters historiske samfund, så var eksemplet hentet udefra, men den stærke drivkraft var kærlighed til hjemstavnen.

I det udsendte opråb herom var ordene således:

”Tiden turde nu være inde til, at også Lolland-Falster får sin historiske forening. En forening, der vil værne om de historiske minder, som knytter sig til egnene hernede, dels ved at fremdrage historisk stof fra arkiver m. m., dels ved at give så mange som muligt kendskab til stiftets fortidsliv.

Lolland-Falsters historiske forening vil søge sit stof fra mangeartede kilder: ikke blot de større historiske tildragelser, men også dagliglivet, topografiske forhold (stednavne m. m.), folkeminder, overhovedet den stedlige fortidskultur i dens rige forgreninger.

Foreningen vil særlig virke ved sit årsskrift, der tilsendes medlemmerne gratis, og ved møder, f. eks. på historisk interessante steder, hvor fagmænd vil belyse stedets fortid“.

Det var gode tanker, der virkeliggjordes i de 50 år, som der nu kan ses tilbage på.

Den historiske sans skulle vækkes og næres.

Da det konstituerende møde holdtes i Maribo den 27. juni 1912, var det amtsforvalter Axel Holck, Maribo, som redegjorde for det forberedende arbejde. Holck var i 1906 kommet til Lolland-Falster og blevet stærkt rodfæstet, ikke

mindst gennem det arbejde, han var i fuld gang med for at udbygge Lolland-Falsters stiftsmuseum. Et historisk samfund var også hans ønske og mål. Han blev gennem årene utrættelig til at organisere og inspirere.

Der blev på mødet valgt en bestyrelse på 12 medlemmer, og det var:

Rektor, dr. phil. Christensen, Nykøbing.
 Stiftsfysikus, dr. med. C. A. Hansen, Nysted.
 Amtsforvalter A. Holck, Maribo.
 Lærer O. Jansen, Birket.
 Borgmester Kirk, Nakskov
 Bestyrer Kolbye, Maribo.
 Lærer Nordlund, Kastager.
 Gdr. H. P. Petersen, Søllested.
 Gdr. O. C. Rasmussen, Nr. Ørslev.
 Fhv. apoteker Reddelien, Stubbekøbing.
 Lensbaron Rosenørn-Lehn, Oreby.
 Forstander S. C. A. Tuxen, Næsgård.

Amtsforvalter Holck blev formand, apoteker Reddelien kasserer, og i forretnings- og redaktionsudvalget kom stiftsfysikus C. A. Hansen og forstander Tuxen.

I de vedtagne love nævnes, at samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie.

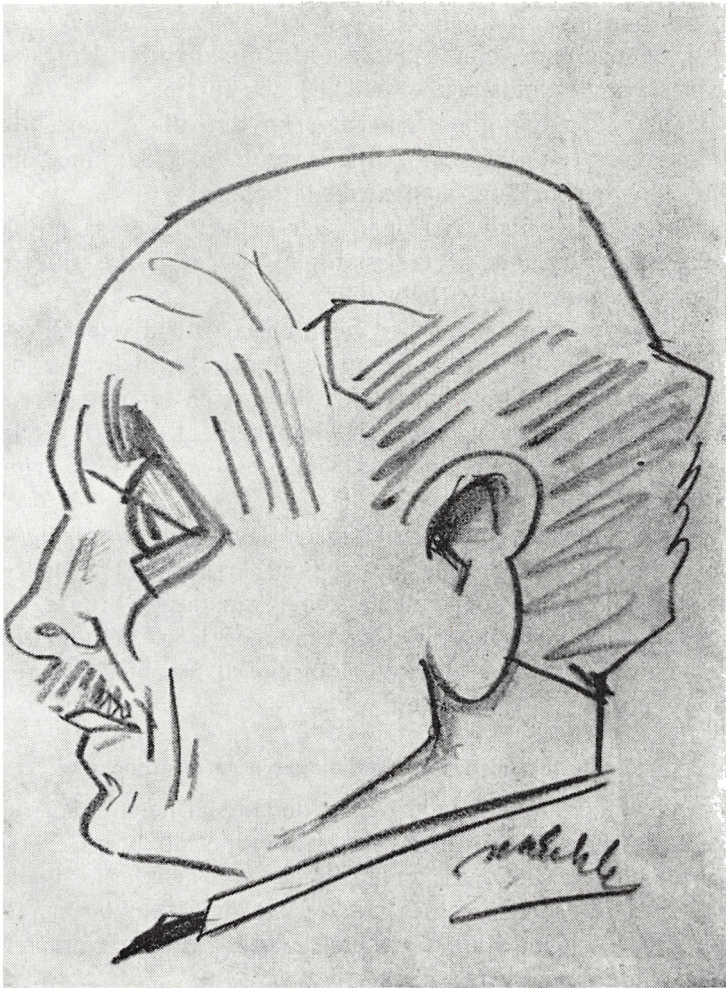
Formålet søges nået ved udgivelsen af en årbog eller mindre hefter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet m. v.

Samfundet var blevet til, og så skulle der arbejdes.

Årbøgerne har talt omkring 8.000 sider.

Årbogen blev foreningens bannermærke, og hvor har den virket godt i sagens tjeneste.

Der var intet tilfældigt eller usikkert over den første årbog, som forelå i 1913. Holck gav den straks form og facon, som kunne holde i årene fremover. Et enestående arbejde er

Amtsforvalter Axel Holck.
(Tegnet af Hakon Mielche).

lagt i årbogens redaktion. Omkring 8.000 sider har årbogen talt, og dens række står som et klenodie i mange hjem. Det er bøger, man stadig kan søge tilbage til og blive mere og mere glad for.

Årbogens tone blev slået an af amtsforvalter Holck, da han skrev den indledende artikel i den første:

”Dens levedygtighed vil være knyttet til to væsentlige betingelser: en tilpas stor interesseret og sikker medlemskreds og en virksom stab af medarbejdere.

Vor stedlige historiske mark har længe ligget så udyrket hen, at der er nok at tage fat på. Ved at dyrke sin egen mark tjener man bedst helheden.

Den historiske sans, vi vil bestræbe os for at vække, skal søge sin næring i vore hjemlige egne fortidsliv og dets ejendommeligheder. Men gennem interessen for det nære og hjemkære skulle den vokse og højnes til at omfatte fællesminderne i land og folk, dansk ånds- og arbejdsliv i svundne dage“.

Kunstneren Rasmus Christiansen tegnede det omslag til årbogen, der først viger nu ved 50 års jubilæet. Det var stedlig-historiske begivenheder, som kunstneren brugte. Lolland-Falster symboliseret både i fred og krig. Fra det stille nonneliv i Birgittinerklostret i Maribo til fremmede krigeres hærgen gennem landsdelen.

Kendte lokalhistorikere var bidragydere til årbøgerne.

Det ville være fristende i stort omfang at nævne den række af interessante artikler, som årbøgerne har bragt. Forsøg herpå bevirker let, at man fordyber sig i artiklerne og ikke bliver færdig. Men nogle karakteristiske eksempler må der til, samtidig med at det understreges, at årbogen er nævnt som kilde i mange bogværker.

Maribo domkirke havde 500 års jubilæum i 1914, og cand. mag. Johanne Skovgaard skrev en vægtig artikel om ”Den hellige Birgitta og Maribo kloster“. Således var årbøgerne ved flere lejligheder med til at markere jubilæer. I 1945 var der en stor artikel af Elisabeth Ostenfeld og V. Valerius om ”Stiftsbiblioteket i Maribo 1794—1944“.

I de første årbøger er en af de flittige bidragydere kantor Viggo Holm, der blandt andet skrev om "Nykøbing kirke og dens omgivelser". Kordegn Ross behandlede spørgsmålet omkring Maribos gamle klosterkirke og Leonora Christinas ophold i de gamle klosterbygninger.

Årbogen 1916 bragte det første bidrag af Helene Strange. Den grundige og livserfarne falsterske hjemstavnsforfatterinde skrev om "Pigemordet i Gundslev 1811". Det faldt helt naturligt, at Helene Strange og Lolland-Falsters historiske samfund blev meget nære venner. Helene Strange blev en usædvanlig flittig bidragyder til årbogen, hvortil hun skrev ialt 54 bidrag. En del var "småstykker", men der huskes også mange større artikler, således i 1932—33 om dronning Sofie af Mecklenborg, 1936 om juleskikke, 1938 om "Familien på Storholmen", 1939 "Småtræk af Gåbenses historie" og flere artikler om kendte nordfalsterske politikere.

Den fremragende lokalhistoriker, redaktør C. C. Haugner, Nakskov, havde det første bidrag i årbogen 1919, hvor han tegnede et billede af bondehelten Otto Kuld. Haugner blev vel aldrig den store bidragyder til årbogen, men det havde sine årsager. Han var så stærkt bundet af arbejdet med sine bøger om Lolland, værker, der fremkaldte megen anerkendelse og respekt.

En anden lokalhistoriker præsenterede sig i 1922. Førstelærer Svend Jørgensen, Tåreby, fortalte træk af Ryde sogns kirkehistorie. Svend Jørgensen udrettede meget i skrift og tale for hjemstavnsinteressen på Lolland-Falster, og hans store fortjeneste blev i særlig grad "Bag diger og hegn". Igennem disse to hjemstavnsbøger vil den opvoksende ungdom lære at kende og elske deres landsdel.

Adjunkt J. Jørgensen behandlede "Østlollandske ord" i årbøgerne 1916—29 samt 1938, og artiklerne blev senere til en bog.

Gdr. Jens Wolsing, Holeby, var bidragyder til årbogen og lagde megen flid og et stort indsamlingsarbejde i sine to bøger om Holeby, der udsendtes gennem det lokale sognebibliotek.

Genealog Alfred Larsen, der har haft en aldrig svigtende

kærlighed til Lolland-Falster og samfundet, skrev sin første artikel i årbogen 1944: "Lidt om den lollandske del af slægten Suhr". Af andre følgende artikler kan nævnes i 1949 "En studie over Perlestikkerbogen" og 1960 "Nakskovs brand-skattemandt 1659".

En særlig vigtig betydning har det haft, at Alfred Larsen har udført det store arbejde med at lave sted- og personregister over årbøgerne. Det omhyggelige arbejde har Alfred Larsen haft megen ære af.

Videnskabsmænd skrev artikler af stor vægt.

Videnskabsmænd har ofte udmøntet deres specielle viden i artikler i årbogen. Oftest var det kendte personer, bygninger, minderige steder eller fund, der var baggrunden for artiklerne.

Dr. phil. Marius Kristensen skrev i 1921 om "Laalands og Falsters stednavne", og dr. phil. Knud Jessen skildrede "Lolland-Falster siden istiden" i årbogen 1925.

Dr. phil. Vilh. Lorenzen har også hørt til årbogens bidragydere, og særlig huskes en artikel fra 1931 om "Christianssæde, bygninger og bygherre". Også i nærværende årbog er der en interessant artikel om "Dronning Margrethes rigsfæstninger på Lolland-Falster".

Fra de senere år må af videnskabelige, vægtige artikler nævnes en af arkitekt, dr. phil. Ejnar Dyggve i 1956. Det var om de overordentlig interessante slutninger, der kunne drages af de undersøgelser, som Dyggve havde foretaget med hensyn til et helligt Vi i Tingsted på Falster.

Årbøgerne har også kunnet bringe nogle fint formede artikler, der er udarbejdet af ordens-historiograf, dr. phil. Louis Bobé. I 1940 var det om "Peter Otto Rosenørn, amtmand over Nykøbing p. F. amt", og i 1948 skildredes statsminister C. D. F. Reventlow i hjemmet. I den samme årbog havde dr. phil. Fridlev Skrubbeltang en artikel om "Christian D. F. Reventlow, som danske historikere har set ham".

Kongedatteren, der endte sine sidste dage i de gamle klosterbygninger i Maribo, er der også bragt artikler om i år-

Stiftamtmand greve F. Reventlow.

bøgerne. Museumsdirektør mag. art. O. Andrup skrev i 1952 om "Leonora Christinas krusifiks", og kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius havde i årbogen 1959 en meget læseværdig artikel "Frøken Eleonora Christina". Artiklen blev ikke mindst diskuteret, fordi der også i det smukt tegnede billede af kongedatteren blev fremsat den sikre slutning, at hun måtte kendes skyldig og medvidende om Ulfeldts landsforræderiske optræden i Sverige.

Hans Ellekilde, den ansete samler af folkeminder, har i årenes løb skrevet 8 bidrag til årbogen omhandlende folkesagn.

Formanden for Dansk historisk fællesforening, landsarkivar Johan Hvidtfeldt har også glædet årbogens læsere med flere bidrag. I 1938 skrev han om "Dragsminde toldbod under vandfloden 1694" og det følgende år om "Antallet af landbrug på Lolland-Falster i 1524 og 1525".

Nationalmuseets folk har været flittige og velsete bidragydere til årbogen. Arkitekt C. M. Smith, der udførte værdifulde udgravningsarbejder på Ravnsborg og af Maribo kloster, har fortalt herom. Årbogen 1934 bragte ikke mindre end fire artikler om fund på Lolland-Falster og af så kendte folk som museumsdirektør, dr. phil. P. Nørlund, konservator G. Rosenberg, museumsinspektør, dr. phil., senere professor og rigsantikvar J. Brøndsted og museumsinspektør Chr. Axel Jensen.

Overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassen belyste i en artikel i 1952 træhjælmene fra Uglemosen og gav i 1956 en fortræffelig redegørelse for "Lolland-Falsters oldtidsminder".

Hvad der fortaltes om undersøgelse og fortidsliv.

Lokale amatørarkæologer har også i artikler i årbøgerne haft lejlighed til at fortælle om det udmærkede arbejde, som de har udført ved udgravninger.

Ingeniør, cand. polyt. Axel Petri fortalte i 1943 om udgravningen af "Borrehuset" ved Grønsund færgested, hvor Marie Grubbe levede sine sidste år.

Lektor Marius Hansen skildrede i 1948 udgravningsarbejdet på Slotø.

Fabrikant Kai Axel berettede 1957 om fundene på Argusgrunden, hvor marvspaltede menneskeknogler tydede på, at forfædrene havde været kannibaler.

På baggrund af omhyggelige undersøgelser kunne museumsforvalter Kjeld Snedker i årbogen 1959 tegne et overmåde interessant billede af, hvorledes Nagelsti bondesamfund har udviklet sig gennem 4000 år.

Livet på Lolland-Falster i fortiden har også fået mange og fortrinlige skildringer. Gdr. Jens C. J. Stub fortalte i flere årbøger om nordfalsterske forhold. Kaptajn H. Boeck var forfatter af en artikel i 1938 om konsistorialråd Boeck i Maribo præstegård, og det var et interessant kulturbillede. Det samme gjaldt Fanny Fangs artikel i 1941 "Fra Ejegodsmøllen ved Nykøbing".

Et særpræget stykke Lolland-Falster-historie blev belyst, da pastor J. Klessens i 1948 fortalte om sine polakminder.

En bidragyder af sjælden karat havde årbogen i 1955. Det var professor, dr. phil. Francis Bull ved Oslo universitet, der meddelte, hvad hans moder kunne mindes om sine barne- og ungdomsår i Holeby og Vestenskov præstegårde.

Endelig må nævnes, at redaktør N. P. Nielsen i 1955 berigede årbogen med en artikel om "Lollændere og Falstringer". Ved hjælp af navne og steder blev det tydeligt klarlagt, at Lolland-Falsters befolkning ikke behøver at dukke sig mellem andre. Det var en artikel, der måtte give anledning til en beklagelse af, at N. P. Nielsen med sine fremragende skribentevner ikke fik mere tid til at pusle med det lokalhistoriske, der ellers interesserede ham så stærkt.

Flittige redaktører har præget årbøgerne.

Årbogen har ikke alene bragt mange artikler, hvoraf kun et lille uddrag har kunnet nævnes. Meget læst bliver også den årlige oversigt, som fortæller om, hvad der er kommet af litteratur, der i større eller mindre grad berører Lolland-Falster. Amtsforvalter Holck begyndte på denne oversigt og fik den i de rette baner.

Samfundets forretningsudvalg skulle også være redaktionsudvalg for årbogen, men det blev en redaktør, der kom til

at trække læsset. Axel Holck klarede med utrolig flid det krævende at være både formand og redaktør. I 1941 afløstes han af førstelærer Svend Jørgensen, som fortsatte i det gode spor og skabte en række velredigerede årbøger.

Svend Jørgensen blev som folketingsmand efterhånden stærkt bebyrdet, og fra 1954 blev årbogens redaktør baron R. Bertouch-Lehn, Højbygård.

Årbøgerne indtager et meget stort og smukt kapitel i samfundets historie og har på bedste måde tegnet "firmaet" udadtil.

Medlemmerne har fået betydningsfulde historiske skrifter som gave.

Medlemmerne fik dog af trykt mere end årbøgerne, thi i løbet af de 50 år er der udsendt adskillige skrifter, der enten er foræret som gave eller har kunnet erhverves til en stærkt nedsat pris.

Det første var W. Norvins "Kilder og hjælpemidler til studiet af Lolland-Falsters historie", hvoraf 1. bind udkom i 1915 og 2. bind 1919. I 1933 udsendtes et lille hefte omhandler populær litteratur om Lolland-Falster. Disse litteraturfortegnelser er både forældede og udgåede og trænger til en afløser.

Om det fjerde danske hjemstavnstævne i 1926 på Lollands højskole kom en bog, efter at stoffet havde været bragt i årbogen, og heri var meget læseværdigt om landsdelens historie.

Det største værk, som samfundet har foræret medlemmerne, er arkivar H. Hjelholts "Falsters historie" i to bind, der udkom i 1935. Hjelholt skrev dette betydningsfulde store værk efter opfordring af sparekassedirektør I. L. Lollike, Gunslevmagle, der nærrede en stærk interesse for sin hjemstavn. Lollike var også meget aktiv for at skaffe midler til det kostbare værks udsendelse. Der blev ydet støtte af Landbostandens sparekasse i Nykøbing, Nykøbing sparekasse, Det Classenske Fideicommis og Carlsbergfondet.

I 1938 udsendtes "Lollandsk landsbyliv i det 19. århundrede", som var udarbejdet af dr. phil., lektor Henrik Us-

sing, Sorø akademi, efter optegnelser af lærer J. Jørgensen med flere.

Kaj Munks "Landlige interiører i lollandsk bondemål" kom i 1948 og fik en særdeles god modtagelse.

Uddrag af Hans Mortensens levnedsbog, kaldet "Hesnæs-bogen", lykkedes det at få frem i 1958 med økonomisk støtte af "Højtalerens opfinder", Peter L. Jensen, som stammede fra Østfalster.

I 1957 begyndte der i årbogen at komme afsnit af lærer Niels Stenfeldts håndskrevne eksemplar af "Træk af livet på Fejð i svundne tider", og i 1961 forelå den afsluttet som den seneste sognehistorie.

Af de gode og billige bogtilbud, som medlemmerne har fået, kan blandt andet nævnes "Maribo amts stednavne" og C. C. Haugners Maribos historie 1—2.

Samfundet har levet op til den opgave, der blev stillet om at udsende historiske skrifter.

Mange sommermøder på historiske steder.

For at skabe kontakt i medlemskredsen var det med i formålet, at der skulle afholdes offentlige møder på historiske steder.

Et blik ud over den lange møderække igennem de 50 år vil fortælle, at heller ikke denne opgave blev forsømt, men røgtet på rette måde. Krig og fred har vekslet, men samfundets møder er altid blevet holdt.

1914 lagdes der ud med et møde ved Næsgård, hvor formanden, amtsforvalter A. Holck, gav en redegørelse for samfundets arbejde og opgaver. Museumsinspektør E. Kjær talte om "Falsters oldtidsminder" og forstander Tuxen, Næsgård, om "Samvirke mellem landboerne gennem tiderne".

Et møde på Ravnsborg samme år "fandt man betimeligt at udsætte til bedre tider". Disse lå ikke lige om hjørnet, men mødet kom året efter, hvor arkitekt C. M. Smith fortalte om sine udgravninger.

Det blev efterhånden skik med et par møder hvert år, og ingen steder med historisk klang er gået fri: Nielstrup, Beritsgård, Torkilstrup, Nr. Ørslev, Købelev, Slotø, Ålholm,

Orebygård, Kippinge, Nagelsti, Vesterborg, Pederstrup, Nakskov, Maribo — for blot at nævne et tilfældigt udpluk.

I talernes række træffes gode navne som professor Vilh. Andersen, højskoleforstander Bredsdorff, museumsinspektør Chr. Axel Jensen, forfatteren Thorkild Gravlund, museumsinspektør Hugo Mathiassen, dr. phil. Vilh. Lorenzen, højskoleforstander Poul Hansen, museumsinspektør Kai Uldall, arkivar Hans Ellekilde, højskoleforstander Holger Begtrup, museumsinspektør V. Hermansen, direktør Johs. Brøndsted, konservator E. Lind, museumsinspektør Broholm, overinspektør Terkel Mathiassen, direktør Thorlacius-Ussing, arkivar H. Hjelholt, dr. theol. Niels Nøjgaard, dr. phil. E. Dyggve og museumsinspektør E. Skov.

Udover disse og andre foredragsholdere, der kom udefra, har mange af Historisk samfunds lokale venner talt om emner, som de havde et særligt kendskab til og interesse for.

Medlemmerne blev glade for møderne, som beherskedes af en god stemning og gav mange oplysninger om historiske minder. Velvilje blev der ofte vist ved disse møders afholdelse. Da der i 1919 var møde på Nr. Ørslev højskole, så mødte bønderne fra egnen frem med deres hestevogne ved den nærmeste station og kørte mødedeltagerne til højskolen.

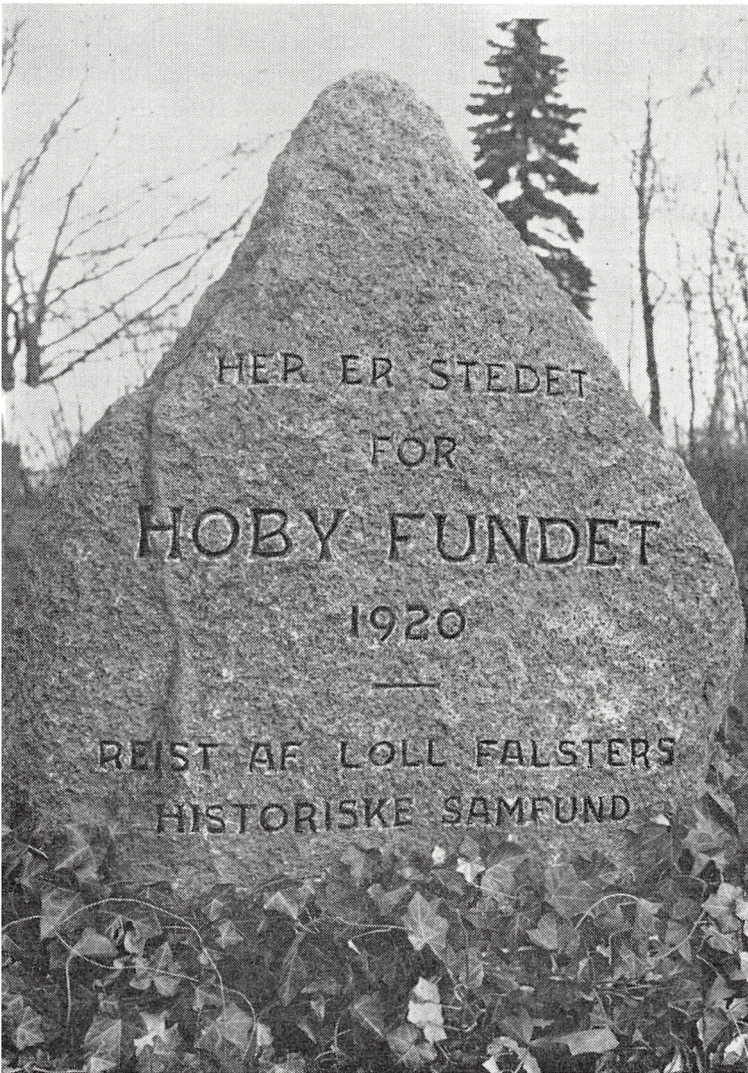
Det største møde blev holdt i 1946 ved Kaj Munks barndomshjem ved Opager skov. Da kom der over tusinde mennesker.

I 1949 blev der første gang holdt en udflugt udenfor landsdelen, og den gik til Vemmetofte. Hermed blev der skabt en skik for de følgende år, hvor det har været kutyme at holde en udflugt "udenøs" og et lokalt sommermøde.

Historiske steder og personer har fået mindestene.

Redaktør C. C. Haugner var en varm talsmand for tanken om at rejse sten til minde om kendte historiske steder eller personer.

Den gode idé fik almindelig tilslutning, og i 1929 kunne den første sten afsløres, rejst i Vestenskov for biskop Balle. Året efter mindedes den kendte sognefoged Hans Rasmussen, Vålse, og i 1931 kom turen til bondehelten Otto Kuld,

Mindestenen for Hoby-fundet.

der fik en sten i Skovbølle. Den bekendte teolog Niels Hemmingsen fik i 1934 sin sten i Errindlev.

I 1933 rejstes den første sten ved et historisk sted, nemlig i Virket skov på Falster, hvor det gamle folkefæste var.

To af landsdelens mest bekendte fund blev mindet ved sten, i 1938 var det Juellingefundet og i 1940 Hobyfundet.

På Bønned slotsruin opsatte samfundet i 1942 en stor grundplan over den gamle borg.

1948 rejstes en sten på "Borrehuset"s tomt ved Grønsund færgested.

Den stærkt lokalhistorisk interesserede gdr. Jens Wolsing, Holeby, tog initiativet til, at der rejstes en mindesten på det sted, hvor Sædingerunestenen fandtes i 1854.

Landsdelens store søn, Kaj Munk, blev mindet ved rejsning af en sten ved det lille parcelliststed ved Opager Skov, hvor han tilbragte lykkelige barndomsår. Egnens beboere viste aktiv interesse, da denne sten skulle rejses.

1950 afsløredes en mindesten for hjemstavnsforfatterinden Helene Strange, og det kunne naturligvis ikke blive noget andet sted end på hendes elskede Nr. Vedby møllebakke.

Den sidste mindesten rejstes i 1953, og det var på Købelev kirkegård for Cathrine Ernst fra Roløkkegård, som inspirerede Chr. Winther til en række af hans skønne ungdomsdigte.

Der er utvivlsomt endnu en del steder og personer, som bør have en mindesten, og samfundets ledelse vil være vågen overfor denne opgave.

To formænd klarede næsten det halve århundrede.

Det har givet samfundet stabilitet, at der ikke ofte skete skifte i ledelsen. Den tredie formand er således først kommet til lige ved afslutningen af de 50 år.

Amtsforvalter A. Holck, der valgtes ved starten i 1912, blev en trofast slider. Han var faktisk samfundet udadtil. Det og han var eet.

Da tiden kom, hvor alderen medførte, at Holck skulle trække sig tilbage fra arbejdet på amtstuen i Maribo, ville han og hustruen flytte fra landsdelen.

Det var i 1939, og ved en sammenkomst i Nykøbing blev der taget en både festlig og vemodig afsked med den respekterede formand. Redaktør Haugner holdt hovedtalen og sagde, at det spæde frø, der såedes i 1912, var blevet et stort og smukt træ.

Holck som emeritus kunne man ikke rigtig tænke sig. Han tænkte på og talte om, hvad han i de kommende år ville beskæftige sig med, men allerede året efter var Holcks dage forbi. ”Nu er Holck borte, men gennem sit arbejde vil han stedse være blandt os“, skrev Svend Jørgensen i mindeartiklen i årbogen.

Hvem skulle dog afløse Holck som formand? Det blev der spekuleret meget på, og det drøftedes livligt i bestyrelsen, men manden var ved hånden. Greve F. Reventlow var blevet stiftamtmand på Lolland-Falster. Han var vendt hjem til den landsdel, hvor forfædrene havde øvet så store gerninger. Det var ikke alene for det gode navns skyld, men også fordi man kendte manden, at greve Reventlow blev opfordret til at overtage formandsposten. Han sagde ja og røgtede hvervet på den smukkeste måde helt til 1960. Med sans for og indleven i det lokalhistoriske arbejde blev Reventlow en formand, der trak de rette linier op og samtidig omhyggeligt tog sig af de små detaljer. Reventlow var midtpunktet i et smukt samarbejde i bestyrelsen og var samfundet en repræsentativ og værdig formand. Det var derfor med stor beklagelse, at bestyrelsen måtte følge Reventlow i hans ønske om at trække sig tilbage.

Efterfølgeren blev redaktør Verner Hansen, Maribo.

16 års arbejde som kasserer og sekretær.

Kassererne har heller ikke været mange i tal. Apoteker Reddelien, Stubbekøbing, valgtes ved samfundets oprettelse. I 1920 afløstes han af telegrafbestyrer Møller, Maribo, der fungerede til 1926. Da tiltrådte bankdirektør Schebye, Maribo, der kun virkede to år. 1928 blev Svend Jørgensen valgt, og han trak et stort læs i 16 år, ikke alene som kasserer, men også som sekretær og som nævnt årbogsredaktør. Svend Jørgensen var med i det hele indenfor samfun-

det og veg aldrig tilbage for det arbejde, der skulle udføres. Svend Jørgensen døde i 1956, og hans nære ven og kampfælle, redaktør N. P. Nielsen, Nykøbing, tegnede i årbogen 1957 et varmt og smukt billede af Svend Jørgensen og hans betydning for det lokal-historiske arbejde.

I 1954 blev forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, valgt til kasserer, medens Svend Jørgensens enke, fru Dagmar Jørgensen, et par år varetog sekretærposten.

Bestyrelsesmedlemmer, der virkede i mange år.

Der er nogle bestyrelsesmedlemmer, hvis funktionstid blev usædvanlig lang.

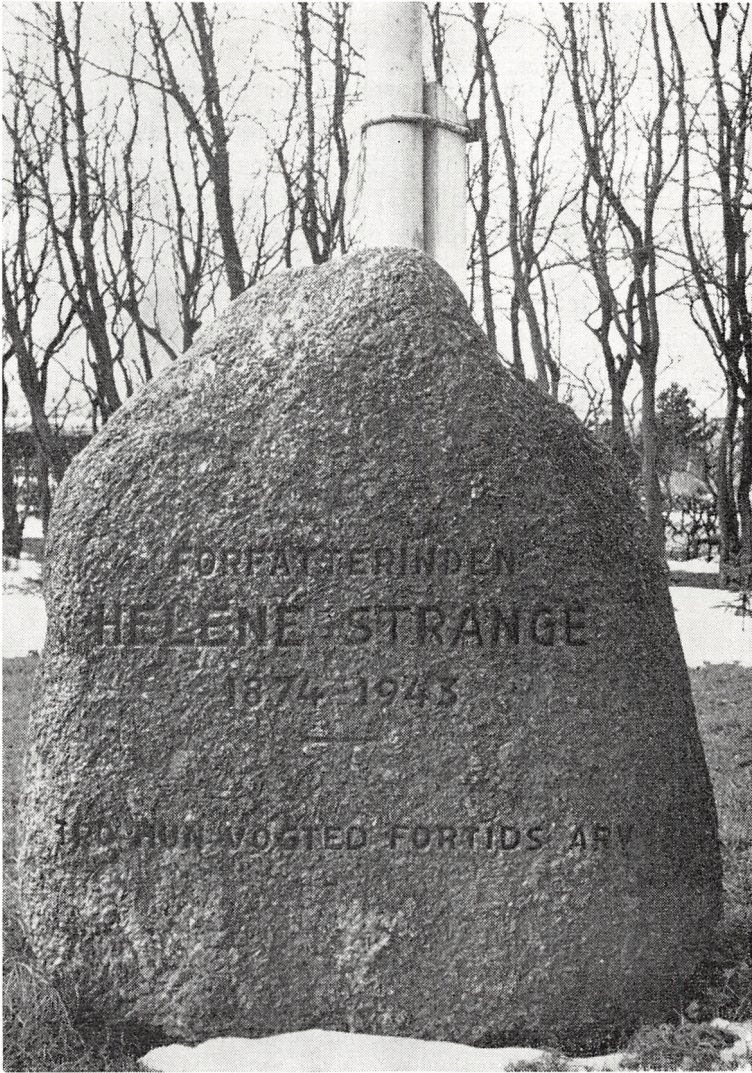
Bestyrer A. Kolbye, Maribo, valgtes ved samfundets oprettelse og trak sig først tilbage i 1951 efter et trofast og interesseret arbejde. Det samme år døde lensbaron Frederik Rosenørn-Lehn, Orebygård, der også var med fra starten og den sidste af de 32 mænd, der udsendte et opråb om oprettelse af et historisk samfund.

Pens. førstelærer A. H. Bendsen nævnes for sin varme og aldrig svigtende interesse for samfundet. Da Bendsen i 1924 var lærer i Lindet, trådte han ind i bestyrelsen, kom året efter i forretnings- og redaktionsudvalget og var fra 1957 også sekretær. Ved generalforsamlingen i fjor trak Bendsen sig tilbage, og samfundet er den gamle skolemester megen tak skyldig. Det var altid venlighed og hjælpsomhed, der prægede Bendsens arbejde i samfundets ledelse.

Helene Strange sad i bestyrelsen fra 1923 til sin død i 1943 og C. C. Haugner 1927—45. Rektor Willesen, Nykøbing, indvalgte i 1936 og var indtil 1956 et virksomt medlem af forretnings- og redaktionsudvalget.

Viceskoleinspektør L. Kring, Nykøbing, var med fra 1938 til sin død i 1958. Lektor frk. Marie Henriksen, Nakskov, var bestyrelsesmedlem 1938—50, forstander N. P. Gaardmand, Næsgård, 1943—49, grosserer Alfred Larsen, Nakskov, fra 1945 til sin bortrejse i 1950, adjunkt Sv. Laursen, Maribo, 1949—52, overbibliotekar V. Valerius, Maribo, 1951—60, redaktør N. P. Nielsen, Nykøbing, 1956—59.

Mange andre end disse kunne fortjene at nævnes. Som en

Mindestenen for hjemstavnsforfatterinden Helene Strange.

værdig repræsentant for den ældre generation i bestyrelsen kan nævnes gdr. Ole Rasmussen, Nr. Ørslev, der var med indtil 1938.

Årbogen koster mere end kontingentet.

Inden samfundet stiftedes, var der tegnet ca. 400 medlemmer, og af regnskabet for 1912—13 ses det, at 426 har betalt et kontingent på ialt 937 kr. Kontingentet var mindst 2 kr. om året. I tidens løb er det steget og gik i 1957 op til 8 kr.

Medlemstallet er gået støt fremad, og i 1948 passeredes et tusinde. Siden har det holdt sig på den rigtige side af dette runde tal.

En væsentlig udgift har årbogen altid været. Den første kostede kun 595 kr. 09 øre. Sidste år var beløbet godt 10.000 kr., altså mere end kontingentet udgør.

Når samfundet har kunnet klare sin økonomi igennem på en pæn måde, så skyldes det velvilje fra flere sider i form af faste tilskud, som samfundet er meget taknemlig for.

Kontakt til andre samfund og museerne.

Samfundet har altid haft en god kontakt med "brødrene" i andre landsdele. Denne kontakt er i særlig grad formidlet gennem Dansk historisk Fællesforening, som samfundet er tilsluttet og nyder gavn af.

Det fortrinlige museumsarbejde, der gennem mange år er udført på Lolland-Falster, har bevirket, at samfundet blev fritaget for opgaver, som man i andre landsdele har måttet løse. Her tænkes på bevarelse af historiske minder og lignende. Dette og meget andet har museerne røgtet på udmærket måde. Samfundet har også altid kunnet glæde sig over et nært samarbejde med museerne, hvis indsats er af overordentlig stor værdi.

Et folkeoplysende arbejde om lokalhistorien.

Når Haugner ved afskeden med Axel Holck sagde, at det spæde frø, som blev sået i 1912, var blevet til et stort og

smukt træ, så må en sådan vurdering også kunne bruges ved 50 års jubilæet.

Gode mænd og kvinder har trofast virket for samfundet, og interessen for de lokalhistoriske minder er vokset langt ud i befolkningen.

Et af beviserne herpå er, hvorledes det lokalhistoriske i større og større omfang dyrkes i aftenskoler, aftenhøjskoler og foredrag. Samfundet har støttet dette værdifulde arbejde på mange måder, blandt andet ved at bestyrelsesmedlemmerne har virket som foredragsholdere. I 1958 blev der på Lollands højskole i Søllested holdt et hjemstavnskursus, og der er udsendt vejledninger og foredragslister. I årene fremover bliver det en vigtig opgave for samfundet at være med til at fremme dette folkeoplysende arbejde, som skaber en bred kontakt med befolkningen.

Grundtonen i samfundets arbejde har i de 50 år været og vil i tiden fremover blive det samme, nemlig hjemstavnsfølelsen, som Jeppe Aakjær har givet så smukt et udtryk: At ved folkets arv af dybe, stærke minder styrkes slægtens marv hos barn og mand.

Biskop Boisen i 200-året for hans fødsel

af S. Klitgaard Sørensen

Historisk Samfund for Maribo amt har ønsket, at der skal gives en skildring af en af vore kendteste mænd — biskop Peter Outzen Boisen, fordi det 16. november 1962 er 200 års-dagen for hans fødsel. Man føler en pligt til at gøre uret god, eftersom der aldrig er givet denne mand et passende eftermæle fra Historisk Samfunds side. Ganske vist findes der forskellige steder temmelig udførlige skildringer af biskop Boisens liv og virke, men der mangler en sammenhængende biografi, som man kunne ønske sig i årbogen for senere tider og slægter. Det efterfølgende skal være et forsøg herpå af et af samfundets interesserede medlemmer.

Der melder sig den tanke hos den, som fordyber sig i Boisens liv, at livet ofte er mere romantisk end romanerne. Her står vi overfor et levnedsløb, som er et eventyr, og der tegner sig et billede af en af vort lands gode mænd, som kom fra en helt anden egn af landet og medbragte en rig arv fra slægt og egn. "Fra Vestslesvig til Lolland-Falster" kan denne livsskildring hedde.

Der er altid noget betagende ved at stå ovre i marskegne mellem landevejen Tønder—Ribe og Vesterhavet. Denne underlige blanding af øde sandjorder og frugtbar marskjord — disse vide udsigter og øde strækninger, men her er hvert navn historie. Sønderjylland var jo broen mellem nord og syd, og derfor fik kirkens og kulturens historie rige bidrag fra disse egne.

I den frodige marskegn ligger Emmerlev sogn med forskellig jord helt ud til havet og et ægte grænsesogn, hvor

modsætningerne har taget livtag ned gennem tiderne, og hvor mindesmærker, slotsruiner og kirker taler et tydeligt sprog om slægters gang. Dette gir befolkningen dens egen karakter af liv og styrke. Et eksempel herpå var de slægter, som under navnene Outzen og Boisen levede deres tilværelse herovre, og hvis eftermæle bevaredes gennem den mand, vi her beskæftiger os med. I 1909 blev rejst en mindesten i Emmerlev sogn, den er skænket af kommunens råd og stammer fra Trøjborg slotsruiner i nærheden. Stenen er rejst i hjørnet af den toft, hvor Boisens fødested og barndomshjem har ligget. Stedet var igen hans mors fødested og opholdssted hele livet. Stenen bærer inskriptionen:

Her levede biskop Boisens forældre:
 Gårdmand og kniplingskræmmer Boy Hansen, død 1790
 og hans trostærke hustrue Geske Marie Outzen - 1727-1783.
 Hendes valgsprog var: Gud sidder overlig, men ser nederlig.

Under denne indskrift er der på stenen udhugget en blomst, en agave. Den skulle være symbolet på B.'s mors liv: Agaven står i mange år, før den sætter sin eneste blomst, hvorefter den dør. Dog skal det forstås sådan, at blomsten var det tidspunkt, da B. blev færdig med sin præsteuddannelse, det tidspunkt som var moderens mål med alt, hvad hun gjorde for sønnen.

Nu vil vi høre nærmere om hans forældre og deres hjem. Da moderen var den betydeligste af de to, er det naturligt, at vi begynder med hendes tilværelse. Hun var altså født på den ovennævnte gård i Emmerlev i 1727 og døbt i sognekirken, og blandt faddernes navne nævnes madam Clausen, Trøjborg. Gården var en fæstegård under Trøjborg, og den nævnes allerede 1579 som en af de gårde, som fulgte med i handelen, da adelsmanden Peder Rantzau købte Trøjborg af kong Frederik II. Gårdens skiftende ejere har haft de samme stolestader i kirken (nr. 39 i mandssiden og nr. 26 i kvindesiden), og gårdens historie ophører efter 1853, da den udstykkes, og dens bygninger nedbrydes. Velstand og fattigdom har skiftet i hjemmet, idet kvægpesten rasede i perioder på de egne. Sorgen holdt sit indtog, for da pigen var 22 år, stod hun som forældreløs med 7 yngre søskende!

*Biskop Peter Outzen Boisen. Maleri i Vesterborg præstegård.
Kopi efter C. A. Jensens portræt af biskoppen.*

Hun var et ægte barn af den levende og stærke strømning af kirkeligt liv, som kom sydfra under navn af pietismen, og netop i hendes sogn udfoldede dette liv sig i stor kirkegang. Hun fik god brug for åndelig kraft til sin ansvarsfulde gerning for sin søskendeflok.

Tiden går, og i 1751 indgår Geske Marie ægteskab med en velagtet mand fra det nærliggende Højer sogn Boy Hansen, der da var 27 år og af en solid og dygtig slægt. En bibel ejede han, hvor han selv havde skrevet nogle latinske ord, der i oversættelse betød: "Jeg Boy Hansen er ejer af denne bog. Giv mig, min Gud, at jeg af denne hellige skrift kan øse noget gavnligt! Tilgiv mig alle de synder, jeg i mit liv — ak desværre har begået". At han benytter sig af det lærde sprog siger noget om gode kundskaber og evner, og indholdet tyder på en fortrolighed med pietismens tanker og udtryk, så der har de to unge ægtefæller været eet. En datter var den førstefødte i hjemmet, men de 4 næste døde som små. Så fulgte flere børn efter, og der gjorde døden også høst, men 5 fik lov til at leve af den samlede flok på 11. Der var altså bud efter forældrenes gudstro, men den holdt til denne modgang og til mere end det. Nu måtte de opleve en hård svøbe i deres bedrift, idet den forfærdelige kvægst Pest satte ind blandt dyrene og misvæxt på markerne! De fik hjælp gennem kniplingshandelen, der var arvet fra Geske Maries far. Når heldet var med i dette for disse egne særprægede arbejde, var det en betydelig velstandsskaber for dem, der passede denne handel, og sådan gik det en tid lang hos Boy Hansens. Han fik endog råd til at købe både mere jord og ejendom. De havde i disse år en fremtidsdrøm med deres begavede søn, opkaldt efter morfaderen Peter. Tidligt gjorde gode evner og megen livlighed i sindet sig gældende, og hans mors fromme bøn var tidligt, at han måtte blive en sand forkynder af Guds ord. Hun havde indrettet sig et bedekammer i hjemmet, hvor hun dagligt bad sig til styrke og mod til at komme gennem modgangen og prøvelserne uden at tabe troens mod. Atter kom strenge tider og ulykker over dem og egnen. Den ene ulykke ramte dem i deres kniplingshandel. De havde samlet en større ladning kniplinger,

som de sendte med en af deres kræmmere til Norge, hvor der skulle være gode muligheder for afsætning. Det gik også godt en tid lang efter brevene fra kræmmeren at dømme, men så en dag hørte forbindelsen op, og han lod ikke længere høre fra sig! Boy Hansen rejste selv til Norge for at høre til stillingen, men han måtte rejse hjem med uforrettet sag. Kniplingshandelen måtte nu opgives, og dertil kom de tidligere arvefjender, kvægstygge og misvæxt. Man har eksempler på, at kornhøsten kun blev 2 fold. Deres begavede søns fremtid skaffede dem nyt hovedbrud, efter at han havde gået barndomsskolen igennem. En udvej var det foreløbigt at skaffe ham en slags privatundervisning hos degnen i kirkebyen og senere i Tinglev hos sognepræsten — pastor Pedersen, som forberedte unge mennesker til universitetsstudier. Begge steder kunne det meste af betalingen erlægges i fødemidler, og ellers havde det også været ret håbløst med at holde drengen til bogen. Det blev til 6 års ophold i præstegården i Tinglev, og at Boisen skønnede meget derpå, tyder vi deraf, at han senere opkaldte en af sine sønner efter Tinglev-præsten, som hed Anton. Af forskellige vidnesbyrd fremgår, at præsten var ortodoksiens gammeldags mand med tydelig retning over i rationalismen, og nu vi gør os klart, at Boisen var under påvirkning i de vigtige ungdomsår 14—20, er hans senere åndelige udvikling ikke så mærkelig endda. Han fik godt vidnesbyrd fra sin gejstlige lærer, men hvordan komme til Kiels universitet og begynde studierne? Udsigterne var mørke, men det kønne eventyr sker nu. Efter overleveringen gik det sådan til, at Geske Marie gik sin sædvanlige gang til bedekammeret. Herfra kom hun tilbage til familien med et glad ansigt og ordene: "Vær kun ved godt mod! Gud har svaret på min bøn og vil hjælpe". Dagen efter kom der brev fra Holland fra den i sin tid i Norge forsvundne kniplingskræmmer, som tilstod, at han havde ladet sig lokke til at rømme med et skib fra Bergen og havde sat pengene til. Nu sendte han en del af dem tilbage og lovede resten af summen til en senere tid, men det løfte blev ikke holdt. Dog gjorde det ikke noget skår i glæden hos Boy Hansens, og Peder

kunne lige nå at blive indskrevet ved Kiels universitet, hvor han bestod studentereksamen og hed nu "Peter Outzen Boysen theologiae studiosus Ripensis" c: fra Ribe stift. Han kom til at klare sig godt mellem kammeraterne udover drillerier for hans tarvelige klæder. Disse klæder har deres egen historie, for dem havde moderen selv forarbejdet af hvergarn, så at han havde en rød og en grøn frakke. Han fik disse ubrugelige frakker skiftet ud med anden påklædning, og han kunne bedre vise sig mellem de andre. Vi tar nu afsked med Boisens slægt, selvom der i annalerne er meget interessant stof at berette om. Hans mors kraft var opbrugt, og allerede året efter sønnens afrejse til Kiel døde hun. Boy Hansen levede i sin ensomhed 7 år til og havde den ældste datter i huset hos sig. Han nåede altså at se sønnen blive færdig med studierne og ansættes som sognepræst på det fjerne Lolland.

Vi kan af de gamle dokumenter læse os til de nærmere enkeltheder ved Boisens embedseksamen, både den skriftlige og mundtlige. Examensbeviset lyder tilsidst: "Da nu bemeldte kandidat har vist fortræffelige kundskaber i både hoved- og bividenskaberne, har ualmindelig gode gaver til katekisation og prædiken og derfor er funden i højeste grad værdig til befordring til lærerembedet, så bliver ham, formedelst den ypperlige færdighed, hvormed han berømmelig har udmærket sig i besvarelsen af såvel de skriftlige som de mundtlige spørgsmål, tildelt "første karakter med bevidnelse om examenskollegiets ganske særlige tilfredshed" — og sådant under det foran trykte kongelige indsegl bekræftet. — Gottorp 12. october 1786".

Denne examen gav kun adgang til en præstestilling i heretugdømmerne, og derfor tog Boisen året efter embedsexamen i København. Også her fik han udmærkelse, og ikke engang en måned efter, nemlig 3. august 1787 blev han kaldet til sognepræsteembedet i Vesterborg-Birket på Vestlolland. Det var grev Christian D. F. Reventlow, Christiansæde, som på denne måde knyttede Boisen til den gerning, han havde i 44 år som præst, biskop og seminarieførstander. Hvordan var dette gået til? Jo, i den Bernstorff-

ske kreds af fremskridtets mænd havde greven truffet prokansleren ved Kieluniversitetet professor J. A. Cramer, og denne havde taget sig særdeles hjerteligt af Boisen i dennes studietid. Det er nærliggende at regne med, at Cramer har anbefalet Boisen til det ledige embede, og grev Reventlow kom heller ikke til at fortryde sit valg. Det blev nemlig et forbilledlig samarbejde mellem disse to betydelige mænd på skolens område og i bestræbelse for at forbedre bondens kår.

I. A. Cramer og de religiøse brydninger.

Det er naturligt at gøre plads for nærmere omtale af Cramer, om hvem Boisen gentagne gange bruger hjertelige ord som udtryk for sin taknemlighed overfor ham. I den korte biografi, som Boisen affattede til sin bispevielse i 1805, lyder ordene: ”Den hæderværdige blandt den tids lærde, religionens blide og vise talsmand som enhver trængende og sædelig ynglings ven — prokansler Cramer — blev min lærer, rådgiver og min anden fader. Ved råd, ved eksempel, ved praktisk foredrag og ypperlige skrifter tændte han i min sjæl den varmeste gavnelyst — — Stedse omsvævet af Cramers ånd og hans praktiske undervisningsmetode troede jeg, at intet måtte være en præst helligere end skolevæsenets forbedring“. — Denne mand var født i sachsisk Schweiz og levede 1723—88. Han begyndte som landsbypræst i Tyskland, men han blev en flittig skribent i teologiens og kulturens tjeneste. Han blev snart forfremmet til overhofprædikant og senere hofpræst i København, hvor han blev anset for sin veltalenhed, sine mange bøger (bl. a. 30 bind prædikener!) og sin gavnelyst, der kom landbruget til gode på en gård, han ejede i Nordsjælland. Men hans ophold i København endte med afskedigelse, da han prædikede skarpt mod tidens dårlige moral ved hoffet. Han blev dog superintendent i Lybæk og til sin død lærer ved Kiels universitet, hvis prokansler han også var. Her udfoldede Cramer stor flid og energi med udgivelse af lærebøger og udgivelse af en ny salmebog, af hvis 900 salmer en betydelig del var forfattet af ham selv. Denne bog blev

ret meget anvendt ved de tyske menigheders gudstjenester i hertugdømmerne. — Men endnu eet punkt må nævnes i Cramers virksomhed. Det var ham, der i Kiel fik oprettet det første seminarium i monarkiet i 1781. A. P. Bernstorff og andre af tidens oplysningsvenner stod bag dette initiativ, og seminariet fik en betydelig indflydelse på den måde, hvorpå den kommende læreruddannelse førtes ud i livet i de næste årtier. Når dette behandles udførligere her end måske rimeligt, skyldes det den bestemte ting, at Boisen her så et syn og fik en overbevisning, som prægede ham for livstid og blev udgangspunkt for hans gerning som præst, men især skolemand.

I forbindelse hermed kan jeg ikke undlade at spørge efter en bestemt ting: Hvordan kunne det gå til, at Boisen fjernede sig så hurtigt og afgørende fra den form for åndeligt liv, der prægede hans hjemegn og hans eget hjem: Pietismens forkyndelse og øvrige virksomhed og Brorsons salmedigtning? Denne forandring kan Boisen være en typisk repræsentant for, og man spørger så: Hvorfor blev pietismen så hurtigt besejret af rationalismen? Det er en kendt sag, at en åndelig bevægelse allerede i sin begyndelse og idé bærer sin egen dødsdom, hvilket iøvrigt gælder andre bevægelser i et folks liv, og her undgår pietismen i hele sin betydelige kraft heller ikke sin skæbne. For denne åndelige strømningss vedkommende var det i første omgang en styrke, at kongen — Christian VI — og en række af hans mænd blev optaget af bevægelsen og støttede den ivrigt. Men da stillingen forandredes ved kongens død lige over i sin modsætning, svækkedes pietismens indflydelse, og da andre strømninger ude fra meldte sig med stor styrke, gik dens mænd hurtigt over i defensiven. Dog må ikke glemmes, at pietismens kristelige indstilling overvintrede i små kredse i flere årtier, og at der også her fra kom en modtagelighed for de store vækkelsers liv.

Man kan forestille sig, at der dog i Boisens liv blev en egen styrke tilbage fra pietismen, som gjorde, at følelsen beholdt en betydelig plads i hans bestræbelser for gennem fornuften og oplysningen at påvirke ungdommen. Det er

også en kendsgerning, at han var en af de rationalister, som hurtigt forstod og gav plads for den stærke strøm af nyt, romantiken bragte med sig. Han blev vel også uden selv at være klar derover en af dem, som forhindrede oplysningstidens kirkefjendtlige idéer i at få den indflydelse, man kunne have frygtet.

Fra Boisens tid som sognepræst i Vesterborg foreligger et vidnesbyrd fra biskop Blochs visitatsbemærkninger, idet han 5 gange kom fra Odense for at visitere. Boisen får al anerkendelse fra sin foresattes side, men man bemærker, at det hedder om ham, at "han prædiker efter den nye smag". Dog lader det til, at biskoppen har bedømt dette nye velvilligt, selvom der også kan findes en bemærkning som denne: "Boisen prædikede med megen ordrig veltalenhed om enkemænds, oldinges og den sengeliggendes trøst af religionen uden at berøre evangeliet!" Hvad var den nye smag? Vi prøver at forestille os det i forlængelse af de allerede fremførte ord derom, men vi ser det også i et større perspektiv. Oplysningstiden kalder man perioden 1750—1800, og hvad særligt angår kirkens liv bruges betegnelsen: Rationalismen, men det er for summariske udtryk. Det kan være svært at danne sig et bestemt overblik om denne periode, fordi det er kulturelle, kunstneriske og religiøse strømninger, der går ind i hinanden. Baggrunden er de bestræbelser for frigørelse af al autoritet, som begynder at tage form i det 15. århundrede under renæssancens navn og vedvarer helt op i det 19. århundredes frihedskamp. Man kan rundt om i Europa møde den skarpe og dristige kritik af statsstyret c: enevælden — af filosofi og religion. Feltråbet var frigørelse, og et nøgleord var fornuften. For at komme de gamle meninger og systemer til livs underkaster man dem en fornuftbedømmelse, og denne "højesteret" i åndens verden fældede en hård dom over alt det, der ikke består for fornuftens prøve. Ude omkring Danmark blev denne linie trukket skarper op end hos os, for det er ligesom landegrænsen standsede den krasse materialisme og omformede mange nye idéer, så det passede bedre til vore jævne forhold. Vi fik f. ex. ikke en revolution i dennes blodige form

som andetsteds, men vi fik folkestyret i 1848—49! Vi fik ikke den skarpe ateisme, men rationalismens blidere, men ikke mindre stærke strømninger. Man ville ikke afskaffe religionen, men lade den rense og forny ved fornuftens og oplysningens hjælp. "At gavne" blev det store ideal for kirkens og skolens mænd. Forskellige andre værdifulde sider af oplysningstiden må ikke glemmes for den hårde kritik, der har været rettet mod den. I denne forbindelse må nævnes, at der nu fra historieforskningens side er en forandring at spore til en mere positiv forståelse af oplysningstidens mænd og tanker — en ærlig vilje til at gøre uret god igen. Her blot et enkelt forsøg på at omvurdere: "Oplysningstidens positive momenter er blandt andet, at tiden er mere troende end tvivlende, mere opbyggende end destruerende — at den vil yde noget, og at kunne være optimistisk, fordi den ikke var nihilistisk — at den understregede sandhedskravet og pligten til at tænke selv". (S. Holm: Oplysningstiden, tanker og livssyn. 1959). — Blandt tidens hovedtræk må også nævnes dens respekt for det enkelte menneske, og det medfører en omsorg for de fattige og fortrykte, hvis tilværelse skulle højnes ved oplysning og frigørelse fra gammel vantro og uvidenhed. Tolerancen som respekt for andres overbevisning — forsøg på harmoni mellem tro og viden — trang til frelidigt og nyttigt samarbejde — og andre smukke tanker fra tiden må ikke glemmes. Præsten og skolens folk var smukke repræsentanter og foregangsmænd i oplysningens tjeneste og dens velmente forsøg på at bruge fornuftprincippet i kirkens liv til højnelse af gudstjenesten og det private andagtsliv. Alt dette kan vi læse os til ved at gennemgå den anselige masse bøger og småskrifter, som tiden skabte. Der er meget at ryste på hovedet af og more sig over, men der er også meget at røres over og imponeres af. Boisen var en af periodens særprægede og smukke repræsentanter, selvom tidens svagheder og mangler også er at finde i hans gerning.

Kirkeliv og familieliv.

I Boisons menigheder blev han hurtigt en agtet og afholdt præst, og i ham gik et bestemt ønske virkelig også i

*Vesterborg Kirke med det senere nedrevne fattighus i forgrunden.
Maleri af Helga Reinhard (1900) i Stiftsmuseet, Maribo.*

opfyldelse. Her tænkes på et citat fra den ligtale, der blev holdt over hans forgænger i Vesterborg, sognepræst Wiinholdt: "Herren give igen en hyrde efter sit hjerte, der må føde menigheden med kundskab og forstand!" Han fulgte almindelig skik ved at gifte sig med enkefru Wiinholdt og blive stedfar til en flok børn — 8 ialt og den mindste på 2 år. Husstanden blev stor, da der foruden børneflokkene også var 3 ældre af hans kones familie, men embedet hørte til de store, så det gik med at få udkommet. I 1793 fødtes en søn, som fik navnet Boie Friderich Outzen Boisen, men allerede 5 år senere blev han moderløs, og Boisen begravede den afdøde på Vesterborg kirkegård. Hvad skulle han stille op med hele sin familie og gerning, når han nu var alene? Vi kender ikke hans tanker derom, men derimod ved vi, at en anden ting tog mange af hans tanker: Oprettelsen af et seminarium. Hans gode ven grev Reventlow og han drøftede dette spørgsmål og var fælles om ønsket, at der kunne blive en lærer-skole i lighed med det tidligere omtalte i Kiel og på Fyn, hvor grev Reventlows broder, grev Ludvig Reventlow havde virket ivrigt for skolesagen på sit

gods Brahetrolleborg. Denne havde indbudt Boisen til at besøge sig, og nu tog han imod indbydelsen og rejste til det fynske gods for at se tingene med egne øjne. Han fik også et godt udbytte deraf, sådan at han allerede 1801 fik planen gennemført med et lollandsk seminarium, men i en anden henseende fik rejsen betydning for ham, idet han lærte sin tilkommende hustru at kende. Det var frk. Anna Nannestad (f. 1775) — datter af professor — dr. theol. Nikolaj Nannestad — præst i Odense. Hun var godt udrustet fra sit hjem til at gå ind til den ingenlunde lette opgave at blive præstekone i Vesterborg. De holdt bryllup i october 1799 og fik lov til at leve et lykkeligt ægteskab i 32 år. Han udgav i årene 1799 og 1800 sine to bøger om hjemlivet: ”Vejledning til huuslig lyksalighed i nogle taler“ og ”Betragtninger over vigtige optrin i det huuslige liv i nogle taler“. I disse to bøger får vi et godt billede af hans gode hjemliv, og de mange mennesker, som kom i præstegården, fik et virkelig uforglemmeligt indtryk af det smukke forhold mellem mand og hustru og deres børneflokk foruden anden familie og tyende. Et vidnesbyrd herom finder vi i godsejer Jørgensens erindringer fra Søllestedgård. Her er det en ven af en af sønnerne fra præstegården, som i anledning af Boisens død skriver: ”Han var faderen, som havde skabt dette ualmindelig smukke hjem, sådan som kun få fædre kan skabe et hjem. Han var mig så kær som min egen fader, navnlig siden den dag, da jeg som dreng i tor-denvejrs søgte ind i bispegården, og han lagde hånden på mig og sagde: ”Herren har holdt sin hånd over dig, og han gør det fremdeles“. Det er også uden tvivl sådan, at den kristendom han lærte i kirke og skole, må have båret mangan velsignet frugt i mangt et hjem“ (pag. 121).

I de nævnte værker om hjemlivet findes Boisens prædikener, og det er en ganske ejendommelig måde at bruge evangelieteksterne på. 4 af disse prædikener er holdt juledag, og overskrifterne taler tydeligt om, hvad der lå prædikanten på sinde: Hvorledes den huslige kreds bør være, i hvilken børnenes opdragelse kan lykkes. Hvorledes vi ved hjælp af religionen bør opdrage vore børn til menneske-

venner. Hvorledes vi bør opdrage vore børn til medlidenhed! — Disse taler vrimler med gode råd og tanker frem sat i et levende og hjerteligt sprog, men hvad de har at gøre med dagens text, er svært at få øje på. Indholdet har nok tilfredsstillt et behov i tiden, og bøgerne var meget yndede i adskillige år og kom i flere oplag. Boisen har selv angivet sit formål med følgende ord: "Ved mine 2 bind prædikener om den huslige lyksalighed stræbte jeg at indlede religionens ånd i den huslige kreds og at vise fædre og mødre, børn og tjenestefolk, hvor lykkelige de vorde ved at lyde dens forskrifter".

Det blev gennem årene til en anelig børneflokk i præstegården, idet der kom 10 børn i Boisens andet ægteskab, nemlig 7 sønner og 3 døtre. Den yngste søn døde som 9-årig, og den ældste af døtrene døde som 31årig efter et ganske kort ægteskab med biskop P. Chr. Kierkegaard (Søren K.'s broder). Den ældste af denne flok fik navnet Anton Boisen (1801—58), og han blev undtagelsen fra reglen, at Boisens sønner blev præster, idet han blev landmand og fik sit hjem i Vesterborg sogn. Han og hans hustru var livsglade mennesker, hos hvem familien gerne kom, men med landbruget gik det kun jævnt. Det var musik og sang, selskabelighed og fest, som prægede Antons hjem. Han var blevet gift med en pige fra Slesvig by, Dora Schierne, som først sent lærte det danske sprog. Hun talte tysk med sin svigerfader, hvem hun mindede så levende om hans hjemegn, og som holdt meget af hende. De fik en datter Nanna, som vi må huske i en helt anden forbindelse, idet hun blev gift med den sydjyske præst Jens Lassen Knudsen. Der kom en berømt søn i dette ægteskab, digteren Jakob Knudsen, og ham skylder vi ikke så lidt for hans skildring af modernens slægt. Han mindes hende som en særpræget fortæller af bibelhistorie, og der har været god brug for hendes evner, fordi Jakob og hans søskende blev hjemmeundervist. Navnlig i hans bog: "To slægter" har han tegnet moderen og hendes slægt tydeligt. Han lader en af bogens personer sige om den kvinde, som moderen er model til: "Hun er personlig og ikke andet end personlig. Hun kender slet ikke

sager. Hun elsker Gud og sin næste, og hendes næste vil sige den eller dem, som står hende nærmest. Det er hendes liv“. Der er også lagt hende en træffende replik i munden, da hun irriteret over udvikling af betænkeligheder af teoretisk art siger: ”Teorier kan man sagtens finde på, når et eller andet praktisk skal besmykkes“. — Man kan tydeligt se slægtsforbindelsen med Boisen og hans hustru, og det er givet, at Jakob Knudsens evner til personligt og kunstnerisk at udtrykke sig er en arv fra den mødrene slægt.

Inden vi går over til at fortælle om præstesønnerne, må lige nævnes, at Boisens datter Jutta blev gift med pastor Jespersen i det nærliggende Utterslev sogn, og at den yngste datter Helga blev gift med kammerherre Otto Reedtz til Palsgård i Østjylland. Der er overleveret i slægten et ordskifte mellem Reedtz og hans svigermor, hvor han fortæller at vi, som sætter pris på Grundtvig, har fået som øgenavn betegnelsen ”Grundtvigianere“. ”Nu ved du altså, at du har fået en Grundtvigianer til svigersøn!“

I den smukke bog: ”Godt mod“ — af N. A. Jensen, som er en vigtig kilde til Boisens livsskildring, findes på to sider en samling fotografier af Boisens og deres sønner, der blev præster. Det er interessant at studere disse forskellige ansigter ved siden af forældrenes, og det er interessant at følge deres liv og gerning, men det vil føre for vidt i denne artikel. Kun skal deres navne nævnes i rækkefølge efter alderen: 1. Boie B. (1793—1876) i Saxkøbing og senere i Gentofte, hvor han blev titulær biskop — 2. Lars B. (1803—75) blev den lærde søn, som faderen var stolt over og håbede at se som videnskabsmand og universitetslærer, men hans tanker gik efter en udenlandsrejse, hvor han mødte helt andre toner end rationalismens, til præstegerningen. Han blev efter nogle præsteår i Jylland faderens efterfølger i Vesterborg i 44 år. 3. Karl B. (1804—66) blev præst i Sønderjylland—Fredericia og endte som stiftsprovst i Ribe. 4. Frits B. (1808—82) blev den kendteste af brødrene, som efter en gerning i Sønderjylland fik embedet i Stege. Ved en afskedsfest for ham i Haderslev i 1859 blev Edvard Lemckes sang: ”Vort modersmål er dejligt“ digtet og sunget.

Både i Sønderjylland og i Stege udgav han i mange år bladet "Budstikken", som udkom 2 gange om måneden og blev flittigt læst af mange. Der findes mange ting, som vi den dag i dag kan læse med udbytte. Af Frits B'. børn vil vi især huske sønnen Frede B., der som højskoleforstander på Rødkilde og som politiker blev landskendt. 5—6. Peter Outzen B. (1815—62) og Harald (1817—94) blev som de yngste kaldt "drengene" i familien. Den ældste var skolemand c: bestyrer af enkedronningens asylskole i København og præst, idet han blev Grundtvigs svigersøn og hans kapellan. Harald B. var som et par af brødrene præst i faderens hjemegn, men kommer senere til Saxkjøbing efter nogle års tjeneste i Vignæs.

Disse sønner og deres familier var med til at skabe det sjældent livlige familieliv, som prægede præstegården, foruden de andre ældre familiemedlemmer. Det berettes i familien, at da de i barnealderen skulle gennem en af husets døre, måtte det ikke ske enkeltvis; nej, den enkelte måtte vente på de andre og helst en voksen, for at de kunne passere døren i flok! Dette selvfølgelig for at spare på varme og rengøring! Boisen var ung i sindet og morede sig hjerteligt ved at brydes med sønnerne, og han viste dem en kunst, han havde med sig fra sin barndom, nemlig at bruge spring-stokke for at komme over grøfterne. Hans fødselsdag i november blev altid en særlig festdag, hvor gæster i stort tal fyldte stuerne og haven, hvor de unge kunne opføre en komedie eller et syngespil. En eller anden havde jævnligt en lejlighedssang til dagen; og fødselsdagsbarnet nød at være midtpunktet i denne hjemlige fest. Der var også i hjemmet de unge elever fra seminariet i præstegården, og ved at nævne dem får jeg anledning til at standse ved den indsats, som nok var Boisens største: Hans arbejde for læreruddannelsen.

Seminariet i Vesterborg.

Vi citerer igen Boisen selv fra hans selvbiografi: "Intet måtte være en præst mere helligt end skolevæsenets forbedring. Min sorg over dets slette tilstand lindredes, mit

ønske om at forbedre det blev til dåd ved godsejeren grev Reventlows kraftfulde og indsigtsrige understøttelse. Skoler byggedes. En skoleklasse indrettedes. Skoleholdernes kår forbedredes. Et reglement for skolevæsenet blev udarbejdet. — I året 1796 udgav jeg min praktiske religionsundervisning med kateketiske anmærkninger. Min hensigt var at fremstille religionens sandheder i kateketisk sammenhæng og at gøre dem vigtige og dyrebare for hjertet. — I året 1802 udkastede jeg en plan til et landligt skolelærerseminarium i Vesterborg, og den fandt hans kgl. majestæts allernådigste bifald — mine erfaringer, jeg som lærer havde indsamlet og ofte dyrekøbt, vovede jeg i året 1803 at meddele publikum og udgav min kateketik“. Her har Boisen i korthed refereret baggrunden for og de første år af sin skolegerning. Bag de få sætninger om grev Reventlows indsats ligger en enestående mands tjenergerning for sit folk i hans lange levetid (1748—1827). Som statsminister og i andre vigtige embeder gjorde han sig velfortjent til den tillid, der blev vist ham, og som privat var han en foregangsmand af en særlig karat. Blandt de mange smukke ord, der er skrevet om ham i dansk historisk forsknings værker skal her udvælges nogle af nyere dato, nemlig professor Erik Arup i 1921: ”Sjælen i denne de store reformers regering var godsejeren Christian Ditlev Reventlow til Christianssæde, den ædlest statsmand, Danmark har fostret, i hvis sind fast alvor, dyb kærlighed til friheden, lys tillid til menneskene og endog hensynsløs handlekraft var forenet, så at han med rette af sine nærmeste fik navnet ”den gode kæmpe“.“

Når man går på Reventlow-museet Pederstrup, fra sal til sal imellem skønne ting og brugsgenstande, ser vi levende for os statsministeren i det sjældent mangesidede virke indenfor landbrug, skovbrug, skolevæsen og kunsten. Der hersker en ganske egen stemning over alle disse minder, fordi vi synes, at det ønske, som statsministeren satte til indskrift over hoveddøren, er opfyldt: ”Guds fred hvile her over store og små!“

Vi har her interesse i at standse ved Reventlows arbej-

de for skolevæsenet. I museets montrer og på dets vægge finder vi eksempler på den begejstrede kærlighed, han lagde for dagen, til folkeoplysningen. Her ligger reglementer for undervisning og skolegang ved siden af tegninger og beskrivelser af bygningers indretning. Men disse ting er beskrevet udmærket andetsteds, hvortil jeg henviser interesserede. Vi ved, at det var Reventlow en stor tilfredsstillelse og glæde at finde Boisen som en forstående og dygtig medhjælper. De to mænd var enige i hovedsynspunkter og arbejdsmetoder, og denne vigtige kendsgerning gav en solid grundvold for det praktiske resultat, som Vesterborg seminarium blev. Grev Reventlow støttede Boisen på alle tænkelige måder, og var en sjælden opmærksom iagttagelse til seminariets virke. En fælles brændende tro på den gode sag, og en energisk og gavnelysten handlekraft indgår en lykkelig forening i samarbejdet. Et par enkelte træk, som har glædet Boisen særligt, må nævnes fra de bestemmelser for skolens arbejde, Reventlow fastlagde. Præsterne bør ofre en å to dage om ugen på at være i sognenes skoler, og om søndagen skal lærerne samle alle børnene over ti år i skolen for sammen i flok at gå til kirken og deltage i dens gudstjeneste! Boisen og Reventlow havde navnlig også i spørgsmålet om kristendommen meget tilfælles. Vel må statsministeren siges at være rodfæstet i pietismens kristendomssyn, men hans forståelse for oplysningstidens nye tanker om skole og anden uddannelse hænger egentlig sammen med pietismens og rationalismens fælles fremhævelse af den kristnes pligter overfor land og mennesker. Når dertil føjes en medfødt evne til at se og fremhæve livsglæden som et af kristendommens vigtigste led, forstår vi, at seminarieforstanderen og adelsmanden kunne finde hinanden i syn og arbejde.

Udnævnelse til biskop.

Fra Reventlow's respekt for Boisen som præst og skolemand stammer sikkert hans andel i, at Boisen blev forfremmet i 1805. Kongens velvilje overfor ham kan vanskeligt forklares på anden måde. Men statsministerens henleden kon-

gens opmærksomhed på ham var da også en naturlig ting. Da kancelliet gør indstilling til Majestæten om udskillelse af Lolland-Falster som et selvstændigt stift i 1803, blev provst, dr. theol. Birch, Roskilde, kaldet, men man indstillede Boisen som nr. 3. Det var derfor ligetil, at man 1½ år senere sørgede for hans udnævnelse til Akershus stift i Norge, men Boisen ville nøddigt forlade sit kære Vesterborg og seminariet. I familiekredse lever en beretning om Boisens rejse til København for at bede kongen om fritagelse for bispestillingen. Det var en sjælden begivenhed, at kgl. bevågenhed lønnedes sådan, men Boisen fik nu sit ønske opfyldt. I fortællingen sker det, at kongen på sin barske måde siger til Boisen: ”Ja, bliv da så hos dine seminarister, men biskop på Lolland-Falster skal du være!” Disse ord lyder sandsynlige, eftersom Boisen havde oplevet majestædens interesse for seminariet ved en ikke ubetydelig støtte i form af penge og godkendelse af Boisens plan for seminariets arbejde. Det må da også tilføjes, at Vesterborg få år senere fik kongeligt besøg, hvorunder der faldt rosende ord om undervisning og dennes resultater. Men vi har som hovedkilde til vor viden om Boisens sjældne oplevelse en skrivelse fra kancelliet, hvori man anbefaler Boisen som biskop over Lolland-Falsters stift, og her nævner hans ”varme iver for skolevæsenets fremme“ og kongens approbation af det ovennævnte reglement for det vesterborgske seminarium. Dernæst nævnes hans afslag på forfremmelsen til Norge og forslag til særlige bestemmelser for hans fremtid som biskop. Disse går kort sagt ud på, at han måtte forblive i Vesterborg-Birket sognekald mod at lønne en pastor vikarius med 600 rigsdaler årligt og give ham bolig og 10 tønder land af præstegårdsjorden. Denne hjælpepræst skal endvidere være lærer ved seminariet uden løn derfor. Desuden bestemmes, at den anden lærer ved seminariet, Andreas Hansen, skal fratræde embedet som lærer og kirkesanger i Vesterborg, men han skal beholde degnebolig med jorder, og Boisen skal lønne ham med 250 rigsdaler årligt. Desuden påtager denne sig at sørge for den nye Vesterborg-degn med hensyn til bolig og at give ham 6 tønder præstegårds-

jord at drive. Også andre bestemmelser fastsættes, og det nævnes, at geheimeråd og statsminister grev Reventlow som kirkepatron har samtykt den. Det tilføjes her, at kongen bifaldt denne indstilling 5. juli 1805, og at der meget hurtigt derefter kommer nærmere bestemmelse om den nye biskops forhold til seminariet, hvori fremhæves, at han skal forestå religionsundervisningen og iøvrigt føre tilsyn med seminariet. Dette sidste kunne ikke volde nogen vanskelighed, eftersom det hele foregik i præstegården og eleverne boede på de omkringliggende gårde. Der blev glæde hos disse over denne tingenes orden, hvorefter seminariet og dets elever kom til at nyde godt af Boisens kærlighed. Han færdedes fremdeles som en fader blandt sine børn, har en af hans elever sagt.

Den højtidelige bispevielse fandt sted i København og blev foretaget af biskop Balle, og foruden Boisen blev der ordineret nye biskoper til Akershus og Christiansand. Det blev derfor den nye biskop Bech, som prædikede, og hans tema var "folkeoplysningens sag som kernen i en biskops gerning!" At Boisen har ligget på samme linie er utvivlsomt, for i de kilder, vi har i hans skrivelse fra denne tid, finder vi hans syn klart udtrykt. I den selvbiografi af Boisen, som jeg et par gange har citeret, og som blev affattet til og oplæst på ordinationsdagen, slutter han således: "I dyb følelse af mine ufuldkommenheder og ikke uden frygt går jeg dette vigtige embede imøde. Men tillid til det guddommelige forsyn, som indtil denne stund ledte mig ved faderhånd, tillid til landets fromme fyrste, som elsker sandhed og kristelig oplysning, tillid til de mange gode, på hvis råd og venskab jeg kan gøre regning, byder mig ikke at forsage". Få dage efter denne begivenhed sender han efter god skik en brevhilsen til præsterne i stiftet. Heri skriver han, at han har den største tillid til deres gode vilje til samarbejde på at nå det store mål, hvortil vi er kaldede af Gud, nemlig "at udbrede kristelig oplysning, derved at danne den fremvoksende ungdom til dydig slægt og at gøre vor gudstjeneste blid, lærerig og opbyggelig for alle. — Tillidsfuld og stolende på Deres venskab og den gode

sag, træder jeg frem iblandt Dem. De vil komme mig til hjælp ved Deres erfaringer. De vil værdige mig hele Deres fortrolighed, og vi vil alle som een mand forene os, at vore skoler alle vegne må vorde oplysningens venlige boliger, og at enhver gejstlig mand i kirker og skoler alle vegne må vorde agtet og elsket af folket som dets ven og lærer og velgører“.

I samme hjertelige tone er en ny skrivelse fra Boisen, som han udsendte i october samme år. Den var beregnet på oplæsning fra prædikestolene søndagen efter dens modtagelse i præstegårdene, og den henvender sig til forældre og i det hele taget den, som har ansvar for børnenes oplæring. Han skriver blandt andet, at det er hans helligste pligt som biskop at våge over, at den opvoksende ungdom mere og mere dannes til gode og veloplyste kristne. Dersom vore børn skal vorde nyttige borgere, lykkelige her og hisset, så bør de lære at læse godt i bog, at skrive en tydelig hånd, at kunne beregne de ting, som forefalder i det daglige liv. Så bør de ved kundskab om naturen befries fra den overtro, som forstyrrer al glæde, og bør fremfor alle ting ikke alene lære udenad, men især forstå den kristendom, som skal trøste i livets sorger og styrke i dødens time. De forældre, som forsømmer at skaffe deres børn disse kundskaber har ikke sørget for dem og fortjener ikke navn af fader og moder. Verdensrigdom kan tabes, men når vi slummer i vore grave, kan ingen fratage vore børn de kristelige kundskaber, de fik i deres barndom. — Boisen meddeler tilsidst, at han vil komme den næste sommer på visitats.

Han kom også og indledte derved en vigtig del af biskoppens tilsynsgerning. Men da der arbejdes på en udgave af Boisens visitatsbøger ved Thelma Jexlev og Alfred Larsen, med en indledning om biskoppens gerning som visitator, henviser jeg til dette værk, der vil udkomme i serien ”Kirkehistoriske studier“ på Gads forlag. Derfor kun enkelte bemærkninger herom.

Biskop Boisens imponerende flid og energi kommer særdeles tydeligt frem i disse visitatser, og som et eksempel kan nævnes, at han på et enkelt år har visiteret 118 skoler. Ud-

over de naturlige udtalelser om præsternes prædikener og øvrige embedsførsel finder vi livlige og mangfoldige udtalelser om skolernes forhold. Denne brogede mosaik gir gode bidrag til at karakterisere stiftets nye tilsynsmand som en nidkær mand, for hvem oplysning nok var et hovedord, men som sandelig også havde plads for hjertets følelser. Der er en ligefrem rørende tone i hans visitatsberetninger, når han udtrykker sin glæde over børnenes præstationer. I Arninge glædede han sig over ”23 dejlige cifferbøger og 34 stilebøger, og i Horslunde hørte han et højst rørende og opbyggeligt syngekor, hvor børnene synger efter noder“. I Taars udtrykker han sin glæde over, at en ny præst har holdt aftenskole for 24 unge og oplært et børnekor i ypperlig sang i kirken. Han beretter, at der var mødt over 100 gamle, og at man derfor måtte ty ind i kirken, hvor præsten efter at have katekiseret gav sig til at regne rigtig med børnene, sang og bad. Boisen kan også bemærke, at hans hjerte bløder, når han træffer en konfirmand, som ikke kan læse! Han er meget lykkelig, når han træffer præster og lærere, der har oprettet sognebiblioteker for almen og er ivrig for at skænke dem ”praktiske bøger“. Han kan tage dette med læsning så højtideligt, at han foran alteret i kirken overrækker en bog gave til de unge, der udmærker sig i hans øjne, og holder en extra tale til dem. Der kommer i 1811 en konge-resolution om, at der på ”kongeregning“ skal anskaffes et nyt oplag af Boisens egen bog: ”Forsøg til en Fædrenelands-katechismus eller kort indbegreb af pligterne mod konge og fædreland“. Dette oplag skal anvendes som en præmiebog blandt skoleungdommen! — Selv ved skriftemålet skulle læsning i bog understreges. Det fremgår af Boisens visitatsberetning 1806 og skrivelse i 1815 til præsterne i Musse herred. Heri formaner præsterne til at foreholde de unge, hvor sørgeligt det er, når de ikke kan bruge salmebogen og bibelen til opbyggelse, og han taler alvorligt om, at de må øve sig flittigt i læsning, indtil de atter skal til Herrens bord. Det bestemtes, at i stiftet skulle man i skolekommissionen afgøre ved examen, om de var duelige nok til at læse i bog, og af dette afhang det,

om de kunne konfirmeres! Her er det lige ved at blive sådan, at kirken er blevet skolens tjener, men vi må ikke glemme, at der var meget at gøre i oplysningens tjeneste. I den nævnte visitatsberetning fra 1806 har Boisen nævnet manglerne: Slet og ustadig skolegang — mangel på passende lærebøger udover lærebog og katekismus, som dog fandtes adskillige steder — mangel på skrivematerialer — skolebygningerne var for indskrænkede og skolestuerne var for små — skolelærernes løn for lille, og de var, uden egen brøde, fremmede for al god undervisningsmetode! Der kunne anføres mange eksempler på ligegyldighed og uvilje mod den store forandring, som skolereformerne betød. Man er almindeligvis tilbøjelig til at regne med, at disse reformer blev modtaget med stor glæde og tilfredshed, men det er ingenlunde tilfældet. Tværtimod, må vi sige. Selv en så udmærket reformven som Ove Høegh-Guldberg kan ytre sin uvilje mod det, der måtte være en overdreven oplysningsvirksomhed. ”Jeg hader seminarier!“ Så stærkt kan det lyde, og noget mere afdæmpet, men tydeligt udtrykker han sig i følgende ord: ”Mere kundskab gør bonden hans stand ufordragelig og udbringer kun lede og kedsomhed for det hårde og ensartede arbejde, hvortil hans dage må bruges. Det hele menneskelige køn tåler kun et vist mål af kundskaber, og enhver stand må derfor have sin visse andel. Det mere gør drukken!“

I en tidsskriftartikel kan vi finde denne tankegang: ”Præsten skal bekæmpe overtro og uvidenhed, men det vil være meget betænkeligt, hvis almuen får fri adgang til selv at vælge de bøger, den vil læse. Der bør gøres et strengt udvalg af de skrifter, som almuen må få i hænde, og de bør passe til den grove hobs tarv, tid og trang, så menigmand ikke får upassende tanker om sin egen stand og dens kår!“ Disse betragtninger kulminerer i følgende salut: ”Bort med al grillefangeri om nogen slags videnskabelig oplærelse. Skal vel bonden trine fra møgvognen op udi katederet? Skal han afvexle med plejlen og zepteret!“

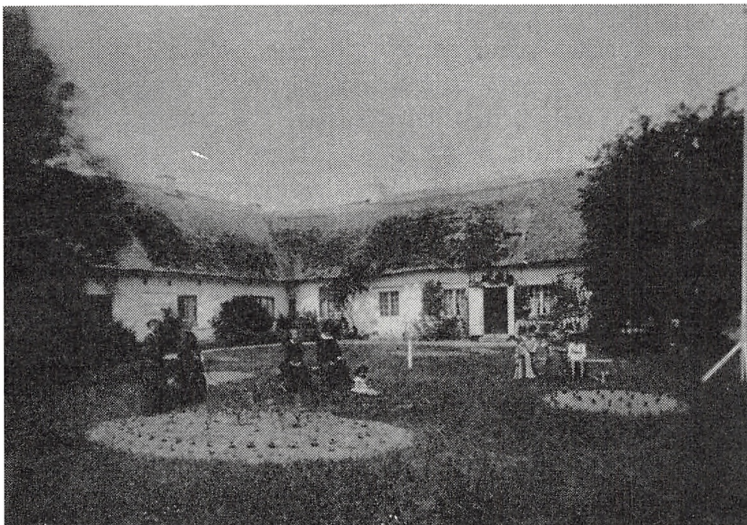
Jo, Boisen havde forskellige ærgrelser og skuffelser, men han fortsatte ufortrødent med at værge sit kære semina-

rium og hele oplysningsarbejdet mod kritik og angreb. I 1817 fik han lejlighed til at bryde en lanse for sin sag i en mildest talt ejendommelig anledning. Det var ved reformationsfesten i oktober måned, og det var Sjællands biskop Münter, som havde forfattet et udkast til et fælles hyrdebrev fra samtlige biskopper til den danske kirke. Heri luftede den lærde biskop en tidligere udtalt uvilje mod seminarierne og eleverne, og han udtrykker sin kritik særdeles skarpt. Elevernes grundlag for at blive lærere er altfor dårligt, og resultatet bliver da efter Münters egne ord: "Da forkundskaberne for en stor del mangler, fattes sandhederne mere med en historisk end med en filosofisk tro, og de får for stor tillid til sig selv og sine egne meninger, og når de kommer til at undervise i religion, foragter de ofte det, som fædrene har troet på, og finder på nye ting. Hvis præsterne fastholder trossætningernes gamle form og bekæmper denne nye lære, ser de hovmodigt ned på dem".

Boisen bliver både vred og ked af at læse disse hårde ord, og af hans svar til Münter fremgår det, at han ikke kan være medunderskriver på en sådan "hilsen". Han opnåede, at hans forslag til biskoppernes skrivelse fik en betydelig ændring, og kritikken af seminarierne forsvandt omtrent. Boisen skriver blandt andet: "Jeg dølgjer ikke, at denne dom på samtlige seminariers, seminarielæreres og skolelæreres vegne har krænket mig indtil sjælen. Kan dette siges om alle? og selvom det kunne siges, bør det da ikke med uimodsigelige grunde dokumenteres?" Han nægter ikke, at der i de første år var vanskeligheder med den frihedsbegejstrede ungdom, men sådan er det ikke mere. "Nu hersker der en mere religiøs ånd alle vegne, og den har forædlet også vore seminarier. Skal da de nuværende skolelærere bøde for deres formænds synder? Skal hele slægten bringes i vanry, fordi den tæller enkelte vanslægtede?" Men han vil gerne gå med til at indsætte en formaning til lærerne om at huske på, at de kommer unge og uerfarne fra seminariet, og at præsten er deres rådgiver og vejleder, hvem de derfor skylder lydighed og kærlighed! — Reformationsfesten, som altså var anledning til ovenstående

ordskifte mellem de to bisper, blev fejret med stor højtidelighed i hele landet, og i Maribo prædikede Boisen i den festligt pyntede og oplyste kirke. Kirken var i festens anledning hvidtet og malet, og i transparent lyste kongenavnene Christian II — Frederik I — Christian III — Frederik VI — og navnene på Hans Tausen og Peder Palladius! I midten af udsmykningen et alter med Luthers navn og en lue som symbol på oplysningen.

Ellers fortsatte Boisen sin bispegerning, og seminariet trivedes godt, og herfra udgik en anselig række af de skolelærere, der blev spredt rundt om i landet. Da seminariet efter Boisens død 1831 ophørte med at virke, var 305 elever blevet dimitterede. På samme tidspunkt regnede man med, at der på vore øer hernede var 152 lærere ansatte, hvoraf 117 udgik fra Vesterborg. Det ser ud til, at Boisens ideal er nået for adskilliges vedkommende, at "skolelæreren bør opdrages til at være en fornuftig bonde iblandt bønder". Hertil bidrog også den praxis, at seminaristerne boede hos bønderne, som de havde pligt til at hjælpe i høsten og forårsarbejdet, og undervisningen blev indstillet, når disse travle arbejdstider stod på. Men vi må sige i det store og hele, at den ånd, som Boisen virkede i, og hvori oplysning og ægte fromhed og virkelyst indgik som hovedled, prægede disse hans lærere. De gik ud og prægede de kommende slægtled på en afgørende måde. Der er ingen tvivl om, at den har været et værn mod den krasse materialisme og gudløshed, som prægede oplysningstiden i andre lande, og en stor hjælp i arbejdet for at højne almenen i åndelig og kulturel retning. Der blev lagt en grund, som var solid at bygge på, og det må ikke underkendes, at der fra de gamle læreres side blev givet folket en modstandskraft mod strenge tider og en virketrang hos de bedste, som var med til at berede jordbunden for de store reformer, som de sidste 100 år har oplevet. Kan en besindelse på, hvad vi skylder også Boisens henfarne slægtled, bidrage til en retsindig bedømmelse og en naturlig taknemmelighed, er det ikke forgæves at mindes ham, som kom til verden for

*Vesterborg gamle præstegård med seminarielængen til venstre.
Samtidigt fotografi i Stiftsmuseet.*

200 år siden. Vilhelm la Cour siger med rette: "Vi høster endnu på den ager, som dette slægtled dyrkede op".

Bibelkundskab.

Men vi må ikke overse, at Boisen ikke var skolemand alene. Vi finder ham som en virksom deltager i kirkens liv til stadighed, og handlekraftig var han i tale og skrift. Selvfølgelig var det ofte "hakkelse i døgnets rejsestald, han skar", men deri lignede han så mange andre, og det er det særegne hos ham, at han ikke nøjes med at tale og skrive om tingene. Han var virkelig "gavnelysten", og vi har ikke indtryk af, at hans ungdoms begejstring tabte sin styrke med alderen. Han stivnede heller ikke i et rationalistisk system, men lod sig påvirke af livets strømninger. Et betegnende eksempel møder vi hos ham i 1826, hvor den danske kirke skulle holde 1000 års fest for kristendommens komme til Danmark. Da påtænker biskopperne atter at udsende et hyrdebrev, og Boisen skriver i denne anledning til sin kollega i København om tidsånden, at mange hælder til mystik, andre til rationalismus, og ikke alle vandrer den gyldne mid-

delvej! Han finder, at der stadigvæk er meget at sørge over, fordi mennesker har foragtet bibelkundskab. "Derfor gælder det om at fremme bibelkundskab, filosofi og især psykologi, tolke sandheden således som den findes i den vel-forklarede bibel og derfor også i fornuften, der harmonerer med bibelen, forsåvidt dens lærdomme kan være genstande for fornuften og ikke er historiske, eller som er fornuften endnu i vor nærværende periode ubegribelige. Vi vil hædre fornuften som det højeste, Gud har givet os, uden hvilken al menneskehed ophører, uden hvilken bibelen er forgæves og ingen bibelforskning kan finde sted". Boisen slutter sine betragtninger med at slå fast, at nok er der langt igen, før Jesu spådom om "een hjord og een hyrde" er opfyldt, men Herren våger over sin kirke, og den kærligere ånd, hvormed religionen tolkes, bibelens udbredelse, de bedre skoler, vidner for os, at Guds rige mere og mere i ånd og sandhed udbredes og fremmes. Enhver af eder kan og bør bidrage til at fremme Guds rige på jorden, at frembringe enighed og kærlighed. Forældre bør føre deres børn til gode skoler, flittigt til Guds hus og holde huslig andagt.

I disse biskoppelige kommentarer sporer vi den forandring, som Boisens tanker om kirke og skole har været genstand for — en forandring som også spores hos mange af hans samtidige meningsfæller. Ordet bibelkundskab er meget betegnende for forandringen, og for Boisens vedkommende betyder bibelsagen, at han egentlig kæmper ved siden af mange af kirkens mænd mod den irreligiøsitet, svigtende kirkegang og umoralitet og andre af tidens svagheder, som oplysningstiden enten var anledning til eller ikke kunne forhindre. Boisens anliggende var altså en kamp for at bruge sin rationalistiske opfattelse til at højne kirkens liv med. Han blev derfor en af dem, der først kæmpede for bibelens udbredelse — denne virksomhed, der egentlig kom fra det britiske bibelselskab i London og efter nogle års forberedende arbejde skabtes af det danske bibelselskab, der stiftedes 1814. Boisen er som sædvanlig den energiske handlingens mand, der bestiller 1200 bibles

til brug i stiftet, og grev Reventlow sørgede for anskaffelse af bibelen til brug som læsebøger i godsets skoler. Boisen arbejdede for at få byerne i stiftet til at danne egne bibelselskaber. Han rykker for de bibeler, han har bestilt, men ikke er kommet! ”Jeg er i trang for bibeler, for til min store glæde søges de meget her i stiftet. Jeg plejer ved visitatser at uddele dem til de meget udmærkede børn. Disse nærmer sig til alteret, knæler og jeg overrækker dem da bibelen med en kort formaning. Mit motto er i slig bibel — tegnet på første side: Det er det evige liv at kende Gud og den udsendte Jesus Kristus. Således har jeg i år uddelt 10 bibeler“. Vi hører ham formane præsterne til at gøre noget for bibellæsning ”for det vil være et vigtigt middel til at genvække den sande religiøsitet, og derfor gennemtrænges min sjæl af begejstring, når jeg forestiller mig, at vi dermed måske kan åbne og rense den kilde, hvoraf dog i grunden al fædrelandskærlighed, alle moralske og borgerlige dyder rinder“. Lige til sin død var han utrættelig i sin iver for denne gode sag, og det må da også nævnes, at han i sine skrifter formaner til bibellæsning. I hans andagtsbog har han et afsnit, som han kalder vejledning til kristelig bibellæsning, og i en slags lærebog i religionsundervisning fra 1818 er et capitel om Guds ord og en gennemgang i enkeltheder om brugen af ordet. Fra samme år har vi fra hans hånd (i 3 oplag!) bogen, der hedder ”Bibelske fortællinger med anvendelse på religion og moral“. Det er en ret omfattende bibelhistorie, og hvis den er blevet til-egnet efter sin bestemmelse af børn og voksne, har den givet et solidt grundlag for bibelkundskab. 3 år før sin død udsendte han en lærebog til brug for skolernes yngste klasser, som udelukkende handler om Jesu livshistorie. I forordet, der er en tilegnelse til ”agtbare forældre af almuen“, anfører Boisen, at han ønsker, at den også hjemme måtte være læsebog. Ordret lyder det: ”Det er så glædeligt og priseligt, når især den hulde moder benytter de timer, husvæsenet nu og da levner, til at øve sine små børn i at læse i bog“. Dernæst følger gode råd og formaninger i opdragelse og belæring, og man siger til sig selv ved læsning

af disse ting: Tænk for en hjælp, hvis vi havde Boisens gode ord i en tidssvarende udgave!

Landemoder.

Vi skal nu møde Boisens virksomhed på et andet felt i stiftet, landemodet. Han ville følge biskop Münters eksempel ved at holde et såkaldt udvidet landemode, og hans forslag blev fastsat ved kongeligt reskript af 15-1-1813. Efter dette skulle ved Lolland-Falsters landemode efter de øvrige forretningers tilendebringelse ligesom ved det sjællandske foretages sådanne videnskabelige forhandlinger, som gejstlighedens bestræbelser til dette øjemed måtte foranledige. Der blev nedsat et udvalg bestående af amsprovsterne Grundtvig, Torkildstrup, og Steenstrup, Karleby på Falster, dr. theol. Rasmus Møller, Købelev og rektor Block, Nykøbing Katedralskole, og dette udvalg skulle bedømme, hvilke afhandlinger var værdige til offentliggørelse i et særegent periodisk skrift. Vi har kun et enkelt nummer fra 1818 med 5 afhandlinger, hvoraf fremgår, at Boisen selv har lagt for med en afhandling om "det offentlige religionsforedrag" på 70 sider. Desuden skulle der i heftet være en historisk afdeling med "Beretninger fra gejstligheden om, hvad der i stiftet efterhånden er foretaget til den offentlige gudstjenestes forherligelse, til skolevæsenets forbedring, samt oplysnings, videnskabeligheds, sædeligheds og ordens fremme". Der blev trykt 4 af disse beretninger, og biskoppen tegner sig for den ene af dem. Her berettes om, hvordan kirkegårdene i Vesterborg og Birket er blevet planerede og ordnede, og endvidere om seminariets virksomhed og oprettelsen af 2 almue-bogsamlinger, hver på 20 bøger! I annekset står bøgerne i et skab i kirken, og ombytning foretages om søndagen efter tjenesten, hvor der så bliver anledning til samtale om bøgernes indhold og rette brug. Det sidste punkt i beretningen er den glædelige begivenhed, at der i Birket er indrettet et hospital for trængende og affældige fattige. Grev Friis har givet 50 rigsdaler og grev Reventlow en del tømmer, og desuden har beboerne i sognet skænket pengebeløb. Bønderne har selv

udført en del af byggearbejderne, og resultatet kalder Boisen "et af de smukkeste, rummeligste og solideste hospitaler i landet, som har to store værelser, hvoraf ethvert rummer 8 fattige!" Han ønsker, at det må stå "til gavn for sognets fattige og som et vedvarende minde om sognets gode tænke måde og kristelige omsorg for dets fattige. Jeg kan ikke skue det uden at velsigne beboerne, og derfor har det været trang for mit hjerte at rejse dem dette offentlige hædersminde. Måske kunne efterretningen opmuntre andre til lignende dåd".

Biskoppens velmente idé med landemodets udvidelse og offentliggørelse af afhandlinger og indberetninger slog ikke igennem, for vi hører ikke stort mere til sagen udover, at flere af dem, der medvirker, nægter at lade deres ting trykke!

I forbindelse med landemodet må nævnes, at i 1814 havde en af provsterne sin broder med og ikke alene som gæst, men også som taler om emnet: "Udsigterne for den kristne kirke". Det var provst Otto Grundtvig og hans berømte broder, som kun behøver at kaldes ved sit efternavn! Denne og Boisen havde udvekslet breve i et par år, og det er egentlig et brev fra Boisen (dateret 18. april 1814), som gav Grundtvig anledning til at komme til Maribo: "Kommer De ikke til os i sommer? De har givet mig et løfte derom. Kan De, så fuldfør Deres løfte! De skal være for os alle inderligen velkommen, men for ingen mere end for Deres velærværdigheds hengivne P. O. Boisen". De udveksler endnu et par breve inden landemodet, som er præget af samme hjertelighed. Nærmere enkeltheder findes i en artikel, hvorfra ovenstående er hentet, om Grundtvigs landemodetaler ved K. E. Bugge i "Grundtvig-studier — 1953".

Fornyelse af gudstjenesten.

Boisen gik i brechen for et andet af kirkens nye forsøg på at imødekomme tidens krav om forandring eller fornyelse, nemlig den nye "Evangelisk-kristelige psalmebog til brug ved kirke- og husandagt" som blev autoriseret 1798 efter en kommissions 8 års arbejde med sagen. Mellem

principperne for dette værk var dette, at salmerne skulle være korte (højest 8 vers) og de sædvanlige melodier skulle bibeholdes. Endvidere skulle den indeholde bidrag fra forskellige ikke-gejstlige f. ex. jurister, literater, læger, og de gamle salmer forandres i form og indhold for at blive "tids-svarende". Det blev et meget magert resultat, og det blev ikke en taknemmelig opgave at få den indført i sognene. Men Boisen var meget tilfreds med den og anbefaler varmt, at man tager den i brug, og han kan med tilfredshed konstatere, at den i 1808 er indført i alle stiftets kirker! I et par generationer er denne salmebog i brug og var medvirkende til at danne en menighedstype af oplysningstidens fromhed, men dens magerhed var også med til at fremskynde en afløser og indirekte en medvirkende årsag til Grundtvigs salmedignings vældige omfang!

Forinden denne såkaldte fornyelse af gudstjenesten arbejdede man indenfor kirken med en fornyelse af gudstjenestens egentlige ramme. Allerede 1785 var der kommet et forslag af hofpræsten Chr. Bastholm: "Forsøg til en forbedret plan i den udvortes gudstjeneste". Senere kom andre lignende forslag, og i periodens tidsskrifter findes mange indlæg, der belyser problemet. Følgende eksempler skal anføres:

I bekymring over den svigtende kirkegang og anden form for ligegyldighed for kirken og i betænkeligheden over det moralske forfald, som før har været nævnt, spurgte man efter andre former for gudstjenesten. Den skal være kort, interessant, opmuntrende og afvejlende i modsætning til den gamle gudstjenestes langstrakte og derfor kedelige form. Man savner det højtidelige, det hjertehævende og det sjælsrystende. Liturgien får ansvaret for, at mange tænkende og oplyste mennesker blev kyst bort fra gudstjenesten, fordi de finder så meget stødende, som helt har overlevet sig selv og slet ikke passer med tidernes ånd og menneskers nærværende religionsbegreber.

Resultatet blev, at præsterne på egen hånd omformede liturgi og ritualer, og det blev en forvirret bunke dilettantiske eksperimenter. Man ville selv vælge prædiketexte og

stryge vigtige led i trosbekendelsen, lave fadervor om — osv.! I 1805 indsendte Boisen et forsøg på en samlet ændring: "Plan til en forbedring af den offentlige gudstjeneste" (250 sider). Han ansøger kancelliet om, at dette skrift må trykkes for at "tænkende religionslærere, førend sagen forelægges kongen, kunne få lejlighed til at fremsætte betænkninger, for at bogen kunne erholde mere celebritet og måske blive vejet af religionslærere med hensyn til det offentlige!" Kancelliet svarer velvilligt, at forslaget er overmåde vel udarbejdet. Man ville med glæde bidrage til biskop Boisens velgørende øjemed, nemlig at gøre den offentlige gudstjeneste mere rørende, højtidsfuld, religiøs og at indføre i samme et for orientalske udtryk rensat sprog, så at den offentlige gudsdyrkelse i det hele bliver mere overensstemmende med tidsalderens oplysning og kultur. Kancelliet viste sin gode vilje overfor forslaget ved at nedsætte en kommission på 3 mænd, to gejstlige og en jurist, til at bedømme værket og de betænkninger om det, som efterlyses fra gejstlighedens side. Når der tales i Boisens skrivelse om religionslærere, er der især tænkt på præsterne, der efter tidens modetankegang gerne ville kaldes religionslærer og ikke præst! Så var tanken altså, at Boisens plan skulle være i alle tilfælde grundlaget for en ny gudstjenestecordning, men den arme bog blev i den grad kritiseret fra alle sider, at den aldrig blev brugt til nogen reform, idet kancelliet tilsidst måtte imødekomme kommissionens ansøgning om spørgsmålets henlæggelse indtil videre. Alle de mange anstrengelser, man gjorde sig for liturgiernes og ritualernes fornyelse fik som eneste resultat et nyt ritual for bispevielsen fra 1811! Der er aldrig noget galt, uden at det er godt for noget! Boisens forsøg på reformen fremkaldte to meget betydelige indlæg i debatten fra I. P. Mynsters og Grundtvigs side, og det var deres første offentlige fremtræden som selvstændige teologer. Men først må nævnes den kritik, som kom fra en kant, hvor den slet ikke var ventet. Jeg tænker her på en af Boisens personlige venner, stiftsprovst H. G. Clausen ved Frue kirke i hovedstaden. De to mænds venskab stammede fra Clausens præstetid som

ung i Maribo og fra deres fælles rationalistiske syn, og det må da også siges, at venskabet holdt til den lille ildprøve. Clausens eneste indrømmelse er, at Boisens plan går hans hjerte nær! Han gennemgår en række enkeltheder og vurderer det hele under eet, og han taler skarpt og kritisk om forslagets complete umulighed som grundlag for en ny liturgi. Hvordan skulle en enkelt præst påtage sig alene at lave et sådant værk? Man sætter dog ikke en digter til at skrive en hel salmebog eller en jurist til at skrive en helt ny lovbog! Sproget er plat, og der er fuldt op af modsigelser og smagløsheder osv.! Clausen fremfører det som en fuldstændig misforståelse at tro, at man kan give liturgiens ufuldkommenhed skylden for den kirkelige ligegyldighed. Nej, hvis der skal ske en virkelig forbedring, må der meget skarpere siges fra overfor tidens synder: Sanselige udsvævelser, offentlige forlystelser, åbenbar usædelighed, liderlighed, nattesvir og ryggesløshed! Ordret slutter Clausen disse tanker således: "Just fordi religionen er mig kær, ønsker jeg ikke dens udvortes lempet efter nutidens ånd, der aldeles ikke er mig kær. Denne ånd bør den nok mindst lempes efter".

I. P. Mynster sad på dette tidspunkt som sognepræst i Spjellerup og var kun 31 år gammel. Han skulle jo senere blive den danske kirkes førstemand i mange år, men her vover han sig frem med megen betænkelighed på grund af Boisens anseelse og sin egen ungdom. Det er interessant at læse i hans erindringer om disse betænkeligheder (Meddelelser om mit levned — p. 166 ff.). Hans modstand mod Boisens forslag, men forresten også mod andres forslag, havde sin grund i den mening, at tiden absolut ikke er skikket til at forandre gudstjenesten, og at en forandring efter Boisens synspunkter måtte blive en forkvakling! Efter moden overvejelse lader han sin afhandling trykke i et tidskrift, og det er senere genoptrykt i hans "Blandede skrifter I" — og bærer titlen: "Om den foreslagne forandring i vor gudsdyrkelse". Sagen er bleven ham så alvorlig, at det var et samvittighedsspørgsmål. Pudsigt nok blev stiftsprovst Clausen trods enighed i bedømmelsen af Boisens arbejde

Parti fra Vesterborg. Maleri af C. A. Kølle (1855) i Stiftsmuseet.

fortørnet på Mynster og kaldte ham "en obscurant, som ville have et godt præstekald". Dette arrige udfald stempler mere ordenes ophavsmand end ham, de er møntede på! Mynsters dom blev streng, og den mødte selvfølgelig også modstand, men han udmærkede sig ved dyb alvor og stor klarhed, og hans afhandling er læseværdig den dag i dag.

Det samme må siges om Grundtvigs indlæg i debatten "Om religion og liturgi", der ligesom Mynsters fremkom i tidsskrift-form. Her er det særlige, at problemet gir ham anledning til på en personlig måde at redegøre for sit eget religionssyn, og hans skrift er en vigtig kilde til belysning af hans udvikling gennem årene. For ham må liturgien have den særlige betydning, at sacramenterne får deres centrale plads i gudsdyrkelsen, mens prædikenen er underordnet, men der er megen uklarhed i Grundtvigs tale herom og man ser tydeligt, i hvilken gæring han er i disse ungdomsår.

Når man ser Boisens forslag igennem, forstår man så udmærket den hårde dom, der blev fældet over det. Det

tjener ikke noget nyttigt formål at prøve at referere skriftet, men overgive det til glemslen, hvor så mange velmente skriverier i forvejen befinder sig. Dog er der en vis uretfærdighed deri, at der ikke er så ganske få, som kun husker Boisen i denne forbindelse. Han var den berygtede rationalist, som ville reformere uden at have forstand på at gøre det, og så blev han sat i kirkens gabestok. Som det forhåbentlig vil fremgå af denne kortfattede artikel, er Boisen for god til at huskes på denne ensidige måde. Ingen må heller glemme, at han kun som så mange andre ville give sit bidrag til løsning af et problem, der virkelig var alvorligt. Det må også erindres, at der er meget få ting, der er vanskeligere end at lave ny gudstjenesteordning og nye ritualer, og der er adskillige tilfælde helt op i vor egen tid, hvor velmenende og kyndige folk i kirken har forsøgt og opgivet igen. Adskillige har også den opfattelse, at det må være en forholdsvis let sag at sammensætte skriftsteder, bønner og salmer til liturgi, men det er en stor misforståelse. Det er ikke enhver slægt givet at kunne præstere det rigtige c: en ordning der kan tåle slid år ud og år ind, og være en naturlig sammenhæng af det højtidsfulde og det naturlige, som passer bedst for os her i landet.

Krig og økonomisk krise.

Boisen fik heller ikke tid til at ærgre sig længe over sin skæbne, for der var andre opgaver, der trængte sig på. Her tænkes på krigen 1807—14 og alt, hvad der fulgte dermed af nød og fattigdom, pengekrise og statsbankerot, og Boisens energi som embedsmand og menneske kommer til sin ret. Han er et smukt eksempel på den gode viljes evne til at komme langt, når det drejer sig om at hjælpe. Han er i besiddelse af en ægte kærlighed til sit land, og hans majestæt har vist ikke haft så tro og loyal tjener som ham. Desuden åbenbarer han gode evner til at organisere og er utrættelig til at tale og skrive om, hvad der kunne gøres for at lindre nød og bevare værdier fra krigens ødelæggelser. I en skrivelse til sine præster lægger Boisen dem på sinde, at de skal yde hjælp på alle måder, og han skri-

ver disse ord: ”Jeg gør med glæde og broderlig tillid regning på, at enhver af mine herrer brødre vil uden min erindring og uden at behøve opfordring fra mig ved at lede almuens tænke måde, ved at trøste de bekymrede, opmuntre de forsagte og ved selv at bidrage til det almindeliges bedste vise patriotisk beredvillighed og dermed hædre vor stand, som i disse nødens dage bør ved råd og dåd lyse for andre. Opfordring til disse pligters opfyldelse vil og bør ikke behøves for mænd, som selv er gennemtrængte af religionens og fædrelandskærlighedens ånd. Den gode sag vil tilsidst sejre, og Danmarks trængsler ende —. For mig vil det være en stor trøst at erfare, at enhver af os har bidraget til landets vel ved at yde, trøste og hjælpe“. — I en senere henvendelse til præsterne om at yde selv og indsamle korn til hovedstadens brandlidte møder vi den samme åbne og hjertelige tillid til præsternes gode vilje og disse personlige ord: ”Jeg kender i disse sørgelige år ingen trøst for fædrelandsvennen så blid som denne: Broderligt at dele sit brød med den trængende, og intet der bedre kan beskærme ens selvagt end den bevidsthed at have bragt et velment offer for at understøtte dem, hvis ejendom blev et rov for voldsmandens ødelæggelse“. I samme forbindelse fortæller Boisen, at han i Vesterborg har indsamlet 1 tønne rug — 28 hvede og 11 byg.

Et andet eksempel på Boisens nidkærhed kommer frem i en skrivelse af 1809, hvor han pålægger præsterne at anvise og vejlede bønderne til at fabrikere salpeter! ”Det vil glæde mig at erfare, at vor almue i ethvert nationalanliggende viser industri, almenånd og æresfølelse“. Men at Boisen ikke selv er bange for at ofre noget viser dette, at han giver afkald på en årlig understøttelse på 120 rigsdaler til brug for seminariet. Dette beløb skulle gives til Blaagaards seminarium, som havde lidt meget ved krigens ødelæggelse. Om det så er Vor Frue kirkes opbygning efter englændernes bombardement, tager Boisen sig af en indsamling i stiftet gennem en længere årrække. Han er virksom for at op- hjælpe brandlidte præsters kår, de fattige præsters økonomi og ikke mindst enkernes fortvivlede kår. Her var jo et om-

råde, hvor pengenes forringede værdi virkede katastrofalt, og Boisen slider bravt med opråb, bønskrifter for at få hjælp til de trængende. Kun et enkelt eksempel skal meddeles. Ved den førnævnte 1000 års fest i 1826 skriver han til biskop Münter en meget hjertelig og indtrængende henvendelse om, at festen må fejres ved en lindring af de trykkelige kår. Denne fest bør ikke fejres af "sørgmodige, dybt nedbøjede præster", der savner brød, og hvis tunge lammes og åsyn blegner af næringssorg! Han foreslår "at rigsbankrenten måtte hæves in pleno, indtil kapitelstaxten havde nået 3 rd. sølv pr. td. byg, og når denne var over 3 rd. sølv, da det halve af rigsbankrenten". Historien melder desværre ikke noget om, at Boisons forslag blev fulgt.

En af de ubehagelige ting i Boisons bispegerning var at påtale de alvorlige mangler, som kom frem i kirkernes vedligeholdelse. En beretning lyder sådan: "Vel gives der hist og her gode velvedligeholdte, ja smagfulde kirker, som de Klasenske, Reventlowske, Knuthske og nogle andre, men den største del er små, lave, fugtige, mørke, forfaldne, af flagermus og uglar beboede, for regn, vind og slud åbne bygninger". I alt fald 3 digtere har efterladt sig deres indtryk af disse sørgelige tilstande: Emil Årestrup — Molbech og Grundtvig. For de sidste tos vedkommende er det Maribo kirkes tilstand, der støder dem, og dennes historie er en pinlig åbenbaring af mangler og elendighed. Allerede i 1700-tallet hører vi i indberetninger om, at bygningen står i fare for at falde sammen, sådan at kongen i 1734 befaler, at samtlige kirker i landet skal yde hver 4 mark årligt i 3 år til nødvendig reparation af kirken i Maribo, som ingen capital ejede, og hvis menighed var fattig. Det hjalp en tid, men knap 100 år senere — altså i Boisons tid var det helt galt igen. Selvom den havde fået titel af stiftskirke, var den ikke blevet bedre stillet økonomisk, og ved Boisons medvirken fik man i 1816 en kgl. tilladelse til at optage frivillige gaver i såkaldte kollektbøger, men der blev kun midler til det nødvendigeste reparationsarbejde!

Gang på gang melder bispearkivets skrivelser om kirke-tiendejeres forsømmelighed og påtale fra Boisons side af

denne. Det ser ud til, at han har måttet vise stor energi og bestemthed, fordi stiftet før dets selvstændighed har været forsømt fra den fynske biskops side, men det lå jo for størstedelens vedkommende i de besværligheder, der var forbundet med at skulle rejse til Lolland-Falster fra Odense. Men Boisen har naturligvis varetaget denne embedspligt med den samme ansvarsfølelse, som han altid lagde for dagen. Der var også i hans bispetid "besværlige præster", og her vidner akterne om hans mildhed og strenghed, men det vil føre for vidt at anføre eksempler herpå. En af de præster, som stod Boisen nærmest, var provst Daniel Peter Smith, der blev præst i stiftet 1815, da han udnævntes til Saxkøbing for få år efter at flytte til Horslunde præstegård, hvor han senere blev provst for Lollands nørre og søndre herred. Denne præsteven har i sine erindringer fortalt mange ting om stiftet og dets biskop, og om B. beretter han, hvordan han var såre sagtmodig. Smith er på besøg hos bispem, som viser ham et uforskammet brev fra en af sine præster og spørger efter hans mening derom. Smith synes, at brevet burde indsendes til kancelliet, men B. siger: "Jeg mener, det kan gå op i røg!" Det går i ovnen med det samme, og så er den sag ordnet! Han kunne vise den samme sagtmodighed overfor de unge elever på seminariet, der naturligvis ikke alle var engle, men orden og flid skulle der være, og det skete, at nogle af de unge blev bortviste fra seminariet. Dog var han først og fremmest fader for dem, og sådan følte de unge det også, ikke mindst ved examen, der som regel fandt sted i kirken, der var pyntet festligt. Der var gerne overfyldt, fordi gamle elever, forældre og venner strømmede til, og provst Smith har fortalt, at bispinden serverede kaffe ved examen! Boisen sad i sit ornat og foretog examinationen, og det er fortalt, hvor strålende glad han var, når det gik godt for de unge. Hans trofaste hjælper var den førnævnte lærer Andreas Hansen, som var født i Sønderjylland ligesom biskoppen og dimitteret fra seminariet i Kiel 1790 med udmærkelse. Han var i nogle år huslærer hos statsministeren, som sørgede for, at han kom til seminariet hos Boisen 1802, og her blev

han til sin død 1829. Han var en særdeles dygtig lærer, og der er ingen tvivl om, at Boisen kunne være rolig, når han som biskop ofte måtte være hjemmefra: "Den for alle seminarister fra Vesterborg lige uforglemmelige mand" kaldte en elev ham, og det er meget betegnende for det hjertelige forhold, at der på hans mindsten på Vesterborg kirkegård står: "Dette minde rejste taknemlige lærlinge over deres faderlige vejleder". Af andre hjælpere må nævnes hans 5 vice-pastorer og andenlærere ved seminariet, som afløste hinanden i Boisens bispetid.

Foruden de allerede anførte værker af Boisen må nævnes den bog, som han nok fik mest glæde af, fordi den blev brugt meget flittigt også længe efter hans død, nemlig hans andagtsbog. Den opnåede syv oplag, og blev endda oversat til svensk. Fra Boisens side var den beregnet "til opbyggelse og vejledning nærmest for almuen, og den består af en lang række bønner til forskellige lejligheder, gode råd og trøsteord. Hvis man visker tidens støv bort fra den c: omformer den i et mere moderne sprog, kan man have glæde af mange af dens tanker. Det blev til 11 bøger fra hans hånd ialt foruden en række mindre afhandlinger og småtryk. Han blev anerkendt på højeste sted og modtog de ordenstegn, som naturligt hørte til hans høje embede. Det må også nævnes, at han fra universitetet fik opfordring til at disputere for den teologiske doktorgrad i 1814, men han får ikke svaret før efter en tids forløb, fordi han var på en længere rejse. Svaret blev et høfligt afslag, men med mange beklagelser over, at han ikke kunne afse tid til dette arbejde, fordi hans gerning lægger beslag på al tid og kraft.

Boisens livsaften og eftermæle.

Det lakkede nu mod aften for den aldrende mand, og sygdommen kom til i de sidste år. Han følte statsministerens død i 1827 som et smerteligt tab og på samme måde lærer Andreas Hansens død to år senere. 10. maj 1831 blev hans egen dødsdag, og begravelsen fandt sted under stor deltagelse, hvor hans efterfølger i bispeembedet dr. Ras-

mus Møller fra Købelev og hans gode ven provst Smith holdt mindetalerne. Den sidstnævnte udgav en tid efter et lille hefte med en oversigt over seminariets virksomhed fra oprettelsen og en indbydelse til sørgefest for Boisen 3. august ved examens ende kl. 12 middag.

Boisen faldt midt i sin gerning, for han havde lagt sine visitatser til rette for maj måned. På hans gravsted rejste stiftets præster og skolelærere over deres ven og lærer et monument med et stort kors, og ved siden af ham ligger hans hustru, som døde 1853 i København, hvor flere af hendes børn boede.

Det gik jo så ejendommeligt, at alle præstesønnerne fra Vesterborg blev Grundtvig-disciple, men de følte, at selvom faderen ikke forstod dem helt, var de under hans velsignelse. Da sønnen Lars Boisen rykkede ind i præstegården som sognets mangeårige præst, skete der en stor forandring. Seminariet blev ophævet, da de sidste elever fik deres examen, og den nye præst holdt gudelige forsamlinger i kirken, hvor folk strømmede til i stort tal. Han var ikke alene den lærde mand, der blev doktor theol., men den fromme, alvorlige præst, som fik så stor betydning for sine søskende og for sognet. Hans billede hænger med god grund i Vesterborg kirke i nærheden af faderens billede.

Desuden findes i kirken et marmor-epitafium over de 3 hinanden så nærstående mænd — statsminister grev Reventlow — lærer Andreas Hansen — biskop Peter Outzen Boisen. De tre mænd har hver deres eftermæle i samtidens hjertelige sprog, men som fællesbetegnelse står nedenunder: "De vare i en lang rad af år denne kirkes prydelse". Hertil føjes aller nederst på epitafiet på latin: "Fromhed, venskab og sanddruhed satte dette monument". Det var også et fællesskab i tjenesten for kirke og skole og for fædrelandet, som var et levende vidnesbyrd om det bedste i tiden: Gavnelyst — fædrelandskærlighed — fromhed. De fik lov til at virke i samme periode og omtrent følges ad til dødens port. Jo, når man i denne lyse, kønne kirke og de dødtes have ser på minderne om den indsats, som her blev ydet i trofasthed og udholdenhed ved at lægge vilje, evner og

kræfter sammen, bøjer man sig i respekt for den oplysningstid, som ellers har været så lavt vurderet. Her har Boisen fået sit smukkeste og velfortjente eftermæle, og han bliver ikke mindre ved at dele det med to andre mænd, tværtimod!

Når vi taler om eftermæle, er det naturligt at undersøge, hvordan man idag kan vurdere Boisen. I "Dansk biografisk lexikon" får han 1,5 side, men provst, dr. Neiiendam, som har skrevet om ham, og som er en af de bedste kendere, vi har, af det 18. og 19. århundredes kirkehistorie, slutter sin vurdering med at fremhæve, hvordan den kosmiske livsfølelse, der prægede B.s optimisme og filantropi, reddede ham fra den flove rationalisme og gav ham til forskel fra de fleste oplysnings-præster af gennemsnittet mulighed for at forstå det nye århundredes romantiske tilværelse, den der for så mange af hans samtid kun stod som tåget og farlig mystik.

Biskop Plum har i jubilæumsværket om stiftets 150 år skildret de første biskopper hernede og derunder også Boisen. Han har ladet Boisen selv komme til orde i vid udstrækning og derved opnået at få et levende billede af manden. Der lægges ikke skjul på svaghederne både ved tiden og bispen, men på kønneste måde fremdrages beviser for, at den positive del af gerningen så afgjort var betydelig større end den negative del.

Endelig må nævnes prof. Hal. Kochs syn på Boisen i den store danske kirkehistories bind VI 1954. Et par sider med et helsides billede af Boisen sætter ham ind i afsnittet om præstestanden i tiden 1800—48, foruden en frisk skildring af Boisens bispeordination (henholdsvis pag. 60-62 og 51-54). Hal. Kochs vurdering er sympatisk og overbevisende, ligesom det er tilfældet med hans farfader, provst L. Koch, som har skrevet om Boisen i "Dansk biografisk lexikon"s første udgave og i sin værdifulde bog om den danske kirkes historie 1801—1817 fra 1880; hertil må føjes forfatterens bog fra 1882 om "Den danske landsbyskoles historie til 1848". De to sidstnævnte værker indeholder meget værdifuldt kildestof, som jeg har gjort brug af.

Endnu fortjener at nævnes en skildring af Boisen af po-

pulær art, som findes i provst Jørgen Nissens samleværk fra 1919: "Ti levnedsløb til belysning af dansk åndsarbejde i det 19. århundrede". Her anføres foruden de allerede nævnte kilder en biografi af Boisens søn "Budstikke-Boisen" ved dennes søn fra 1883, hvor forfatteren naturligtvis giver en del stof om sin farfader.

Så findes der spredt rundt om i andre værker, også i samfundets række af årbøger, en del bidrag til belysning af vort emne. Af disse mindre arbejder skal nævnes følgende:

Et festskrift i anledning af Lolland-Falsters 50de stiftsskolemøde 1924 gir udmærkede bidrag til bisperækkens historie og seminariets virksomhed, og et interessant billedmateriale må ikke overses.

P. Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie, hvor der i bindet om vort stift 1957 kan findes materiale til forståelse af Boisens indirekte indflydelse på lærere og præster.

I Historisk Samfunds årbog for 1950 findes en morsom beskrivelse af lærer Aage Christensen om seminarieelevernes oplæring i havebrug, og af samme forfatter i årbogen 1947 en afhandling om Langesø skole, den sidste af Reventlows skoler. I årgang 1960 af årbogen har H. Friis-Petersen samlet udførligt stof om Vesterborg-lærernes biografier, for så vidt det er muligt at finde oplysningerne. Denne afhandling har en fortrinlig kilde-samling.

Et aktstykke af en sjælden art er deponeret hos Historisk Samfund, nemlig håndskrevne oplysninger om de nu så ofte omtalte seminarieelever, og desuden referater og afskrifter fra aviser vedrørende skolens arbejde og lærernes liv. Men dels er det væsentlig fra perioden efter Boisen, og dels er det svært at skabe noget i sammenhæng, som kan trykkes. Derfor må værdien af disse iøvrigt interessante ting være problematisk i forbindelse med denne minderune over Boisen. Det er lærer Aage Christensen, Langesø, hvis artikler er nævnt, som har samlet dette store arkivmateriale. Det er uhyre fristende at fordybe sig i, og det var ønskeligt om der kunne komme den mand, som kunne delagtiggøre andre i denne viden.

En af de mest bekendte elever fra Vesterborg er lærer Rasmus Sørensen (elev 1816—18), der senere er kendt som politiker og lægprædikant, og om hvem dr. theol. K. Banning har udgivet en biografi og sin doktordisputats i 1958. Rasmus Sørensen har skrevet sine erindringer "Mit levnedsløb", og heri findes meget levende skildringer fra hans elevtid hos Boisen. Herfra citeres en særpræget karakteristik af Boisen: "Han var som alle filantropiske pædagoger, hos hvem hjertet og følelsen udgjorde de ni tiendedele og forstanden og kritikken kun en tiendedel af den overordentlig store undervisnings virksomhed, aldeles ingen systematiker. Her var derfor ligeså lidt nogen dyb grundighed som nogen stor orden i hans foredrag og undervisning, men han forstod at vække seminaristerne til en selvvirksom opfatning og en livlig gengiven".

Som det sidste punkt i denne spredte literaturliste om Boisen og hans tid skal jeg nævne værket fra 1960: Et kirkeskifte. Dette arbejde kalder sig studier over brydninger i dansk kirke og menighedsliv i det 19. århundrede under redaktion af Hal. Koch. Jeg fremhæver særligt Hal. Kochs egen indledning og K. Bannings afhandling: "Gavnelystne præster. Fra oplysningstiden", fordi disse to forfattere har hjulpet os til at kunne få et retfærdigt billede af tiden og dens mænd. Men her og i bogens øvrige bidrag prøves der på at vise fortsættelsen af oplysningstiden, og dette at se frugterne af en tid og af en mands indsats er jo væsentligt for en vurdering. Jeg anbefaler meget, at årbogens læsere vil prøve at studere vort lands historie ud fra det sidstnævnte værk "Et kirkeskifte". Her viser det sig, at meget af vor nyere historie nu er så langt på afstand, at det kan bedømmes nogenlunde uhildet, og derved kan forudsætningerne for vor egen tid hjælpe os til bedre at forstå, hvad vi selv oplever. Historien gentager sig, men der kommer altid nye led i kæden, og en skønne dag er vi selv historie.

Dronning Margrethes rigsfæstninger på Lolland-Falster

af Vilh. Lorenzen.

Da Danmarks Rige blev til for 1000 år siden, var det en konges værk. Og kongemagt vedblev at bestå, omend med kortvarige afbrydelser, og er den dag i dag en realitet. Med kongernes myndighed har det dog til tider stået sløjt nok til, ofte har den kun fungeret svagt, hæmmet af andre magtfaktorer. Dette gælder også for middelalderens ældre århundreder lige indtil Valdemar Atterdag, selv om kongemagten i perioder, således i Valdemarstiden, kunne stå ret stærkt. Men i det efterfølgende ulykkelige hundredår fra 1241 til 1340 plagedes riget af splittelsestendenser, og i tiltagende grad af kongemagtsens stridigheder med gejstlige og verdslige stormænd. Ikke mindst de sidste, der mere og mere havde sluttet sig sammen som et magtbegærligt aristokrati, kunne gøre deres til at undergrave kongens myndighed — og gjorde det!

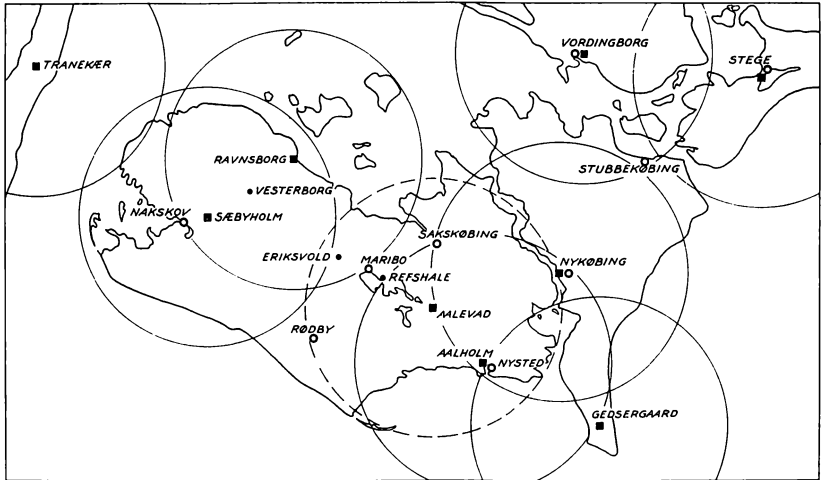
Man kan spørge: var Danmarks Rige gennem det 400-årige lange tidsrum til Valdemar Atterdag at opfatte som en stat? Spørgsmålet må besvares bekræftende for så vidt det danske rige havde en konge som øverste leder, hjulpet af sine embedsmænd og af sin krigsmagt. Og riget havde en lovgivning til politisk og samfundsmæssigt at retlede dets stadig stærkere stænderdelte befolkning. Vel var da Danmark også i hine fjærne tider en stat, men denne stat var ret uklar af struktur og form, og ikke altid havde dens ledere, og da først og fremmest kongerne selv, været helt på det rene med og forstået, hvad de egentlig skulle bruge denne stat til. Thi de var bundet af det fra kirkefaderen Augustin arvede teologiske syn på statsbegrebet. Au-

gustin havde fremsat tanken om en art universalrige, båret af to livsprincipper, det åndelige og det verdslige. Han gik ud fra, at al magt på jorden beroede på Guds nåde. Derfor burde den åndelige magt være den dominerende, den herskende, som den verdslige måtte tænkes underlagt. Eller fyrstemagten kunne betragtes som stammende umiddelbart fra Gud. I følge dette teologiske syn kom statsmagten til at hvile i noget udenfor den selv og det måtte følgerigtigt give kirken en ganske særlig magtposition. I denne "Guds stat" — civitas Dei — var endelig feudalsystemet trængt ind som et politisk aktivt element.

Med dette noget uklare statsbegreb tog det herhjemme en ende, da Valdemar Atterdag, en statsmand af det helt store format, 1340 tog kongenavn og 20 år efter, med landefreden af 1360, kunne konsolidere sit rige og — vel at mærke gjorde det på en ny måde, frigjort fra den augustinske statsopfattelse og tillige på anti-feudal vis.

Ikke for intet var han i sin ungdom, bl. a. ved kejser Ludvig af Bayerns hof, kommet i berøring med datidens nye, på studier af antike statsopfattelser grundede, statsretslige idéer. En kendsgerning er det, at kong Valdemar i disses ånd i høj grad for Danmarks vedkommende forstærkede og fornyede statsbegrebet, som det netop træder frem igennem landefredens veltalende ord.¹⁾ Det turde være en af hans uvisnelige fortjenester, at han gjorde Danmark til en, efter tidens forhold, moderne europæisk stat, med kongen som rigets befuldmægtigede styrer. Han skabte en stat, der hvilede i sig selv.

På dette fundament byggede hans datter, dronning Margrethe videre. Allerede kong Valdemar havde benyttet sin kongemagt til at sikre staten de nødvendige indtægter, bl. a. ved forøgelse af de kongelige domæner, ved at opdrage tro og lydige embedsmænd, så administrationen kunne foregå roligt og uden mislyd, og endelig ved at skabe en pålidelig krigsmagt. Det var denne forstærkede kongemagt, dronning Margrethe yderligere udbyggede, gjorde endnu mere stabil. Ikke mindst brugte hun

Dette kort viser, hvorledes de 5 nedennævnte rigsborge samt bispeborgen Aalevad dækker Lolland-Falster med øerne i Smålandshavel, medens flankerne i øst og vest beskyttes af Vordingborg, Stegehus og Tranekær. (Vilh. Lorenzen del.).

den til at regulere udviklingen indenfor land og folk og sætte de forskellige stænder på plads. Havde faderen været stræng mod den adelige stormandsstand, herremændene, blev hun endnu strængere. Og vel forstod hun at bruge dem i sin politik — men hun troede dem ikke over en dørtærskel! Hun vidste meget godt, at en stærk centralmyndighed var disse stivnakkede mænd inderligt imod, ja! forhad. Mod hende havde de dog ikke kunnet stille noget op. Først med Erik af Pommerns afsættelse fik de bugt med den stærke kongemagt, og dermed var det forbi med den statsform, Valdemar Atterdag som den første havde villet skabe, og som hans datter med så stort talent havde ført videre. Helt til enevælden blev aristokratiet, gennem rigsrådet, den store magtfaktor i den danske stat, selvom denne vedblev, efter sin idé, at være moderne europæisk.

Som udtryk for, hvor stærk dronning Margrethes kongelige magt og myndighed var blevet, skal her blot gøres opmærksom på hendes politik overfor herremandsstanden. Som alt sagt — den var hun bange for! I året 1396 ret-

tede hun et drabeligt slag mod den, og det er vel værd at lægge mærke til — den fandt sig i det!²) I lovkomplekset af dette år, vedtaget på landstingene, blev faderens godspolitik videreført. Men det, der for denne undersøgelse har særlig betydning, er to ting. Hun skærper kontrollen med sine ombudsmænd, først og fremmest slotshøvedsmændene på de kongelige borge, og retter et alvorligt fremstød mod herremændenes privatfæstninger. Truende hedder det: "Efterdi at der er sket overvættens liden Ret af de Fæster (d. v. s. faste borge), der nu er bygget, forbyder Vi nu nogen flere Fæster eller Barfred (d. v. s. særlige forsvarsværker af tårnagtig karakter), at bygges — paa det, at Landet skal des skønnere koffres (d. v. s. prydes) og komme til Fred, Ro og Skel, end det nu snimen (d. v. s. i den sidste tid) haver været". Hendes fogeder og embedsmænd skal holde øje med, at ingen bygger "borg eller barfred". Det er skrappe ord og har sikkert harmet ærekære herremænd umådeligt. Men i omtrent 100 år derefter var privat borgbyggeri lammet i Danmark. Først med kong Hans' håndfæstning 1481 blev borgbyggeri atter frigivet.

Hvilke følger fik nu dronningens skrappe borgpolitik for Lolland-Falsters vedkommende.³)

Her, som overalt i riget, fandtes mangfoldige borge af højst forskellig alder, størrelse og fortifikatorisk værdi. For hele middelalderens vedkommende kan man vel (efter Trap) regne med mindst en snes. Man må så gå ud fra, at borgbyggeri har ligget stille mellem 1396 og 1481. Hvad her interesserer er jo de "fæster", faste pladser, der var kongelige. Foruden at være tvangsborge, med den opgave at holde befolkningen i ave, var de tillige — og først og fremmest — rigsfæstninger til forsvar mod ydre fjender.

At dronning Margrethe i høj grad var opmærksom på betydningen af rigets fæstningsforsvar, derom vidner alene hendes strænge og myndige kontrol med slotshøvedsmændene, capitainei, 1396. Som overfor alle sine lensmænd indskærpede hun også overfor dem regnskabspligten, idet hun

Ravnsborg fæstning er formentlig påbegyndt af holstenerne i 1331 el. 35, men nu er kun voldstedet tilbage. Dettens anselige størrelse ses ved sammenligning med det hosliggende hus på billedet (foto fra o. 1870).

beskylder dem for at have "afklædt og skændet" kongens slotte. Og strængeligt indskærpede hun dem deres pligter: overholdelse af ro og orden, administrativ varetagelse af kronens interesser, tjene kongen i krig, vedligeholde borgene og holde en besætning i fred såvel som i krig. Da slotshøvedsmændene både havde civil og militær myndighed, var det mægtige mænd — men farlige nok for kronen, hvis de gik deres egne veje. Man forstår den store betydning for et stabilt, harmonisk statsstyre, der måtte tillægges netop disse rigsfæstninger og deres indehavere. Det er tillige karakteristisk, at med forbudet mod at bygge nye privattæstninger, understreger dronningen stærkt, at rigets fæstningsforsvar påtager hun sig — og alene.

Hvilke "slotte" havde hun nu på de to sydlige øer? Hvilke havde hun overtaget og hvilke eventuelt føjet til, hvad alt fandtes?

De alt forefundne, dronningen kunne overtage efter sin fader, var på Lolland: R a v n s b o r g i Nørreherred, Birket sogn⁴) og A a l h o l m i Musse herred, Nysted landsogn.⁵)

På Falster var der borgen i Nykøbing⁶⁾ og Gedsesgaard i Sønder herred, Gedesby sogn⁷⁾ — ialt 4. Og til dem føjede dronning Margrethe 1401 Sæbyholm i Nørreherred, Halsted sogn, som hun indløste fra en tidligere panthaver. Så har hun da som på Fyen — også på Lolland-Falster — villet styrke øernes fæstningsforsvar. Spørgsmålet er, om dronningen også har haft andre udvidelser af dette fæstningsforsvar i tankerne. Med andre ord — er der blandt øernes voldsteder nogle, der i hendes regeringstid kan tænkes at have været betragtet som rigsborge? Dette spørgsmål er mer end vanskeligt at besvare. Thi det må erindres, at de to øer gennem lange tidsrum før Valdemar Atterdags tid, havde ført en noget unormal tilværelse indenfor riget som helhed. Snart Lolland alene, snart også Falster havde været bortforlevede. Også urolige tider havde beboerne oplevet. Venderne havde hærgnet, krige var gået hen over øerne og ej heller for bondeoprør havde de været sparet. Givet er, at kun til visse tider har Lolland-Falster været direkte underlagt de danske konger, således at de har kunnet råde over rigsfæstninger også her, ja! eventuelt ladet sådanne opføre. Men at skælnе dem fra borge, anlagt af de kongelige personer, der tid efter anden havde øerne til len, er selvsagt ugørligt. Forholdet mellem øerne og riget var først blevet normalt, da kong Valdemar 1347 havde frataget grev Johan den Milde af Holsten det pantelen, han havde siddet inde med fra 1326.

Og dog er der fra ældre tider i det mindste eet gammelt voldsted, der vitterligt har båret en kongelig borg. Det er det pragtfulde, meget imponerende enkeltvoldsted af Refshaleborgen på Borgø i Maribo sø.⁸⁾ Det er ældre end 1256, da borgen blev indtaget og ødelagt i en bondeopstand, den, hvorom det hedder, at "kaadkarlene var galne med køller". Hvorvidt den levede op igen som borg, ved man intet om med sikkerhed, end mindre om man på dronning Margrethes tid regnede med den. Meget gammel, som Refshaleborgen efter sit voldsted at dømme må være, har den i al fald ved år 1400 måttet anses for komplet forældet.

Aalholm var allerede i 1300'erne en fast borg. Den pantsattes til holsterne 1329, besattes senere af Valdemar Atterdag og belejredes for gæves af fjenderne i 1368. Dronning Margrethe førte fredsforhandlinger på Aalholm 1394. Den her afbildede nordside af slottet har bevaret flest middelalderlige træk.

Helt gådefuldt forholder det sig med et par andre borge på Lolland.

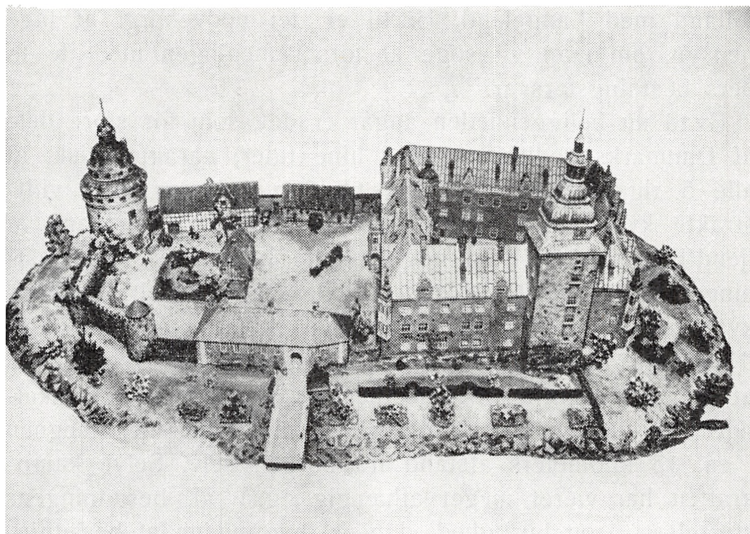
Først det mægtige, vistnok også meget gamle Eriksvolde i Fuglse herred, Østofte sogn.⁹⁾ Her er talen om et dobbeltvoldsted med to ret små borgbanker og omgivet af et raffineret system af grave og volde. Det er ikke mindre end ca. 200 alen langt i nord-syd og ca. 150 alen i vest-øst. Vandrer man rundt på dette borganlæg, slår det en, at et så omfattende og så fortifikatorisk stærkt anlæg har en privat herremand næppe kunnet bestride opførelsen af. Der er her tumlet med meget store jordmasser, som forøvrigt også på Refshaleborgen. Uvilkaarligt melder den tanke sig, at man her står overfor et offentligt anlæg, hvad enten det nu har været en konges — af navnet Erik? — eller en midlertidig lensindehavers. Endelig er der jo også spørgsmålet om borgens jordtilliggende. Ravnsborg ladegårds jorder blev til den lille landsby Ravnsby. Er Eriksvolde analogt blevet til Erikstrup?

Om muligt endnu mere gådefuldt forholder det sig med den borg *Vesterborg* — i Valdemars jordebog, *Wæstærburgh* — i sognet af samme navn, *Nørre herred*. At påvise lævn af den har ganske vist hidtil vist sig ugørligt. Men at der også har været en *Østerborg* er givet, herfra bekræftede Valdemar Sejr et privilegiebrev. Med al mulig forsigtighed kan man jo spørge: er denne *Østerborg* identisk med *Refshaleborgen* eller *Eriksvolde*?¹⁰⁾

Dog alt dette må nu forholde sig, som det vil. At de to borge — *Eriksvolde* og *Vesterborg* militært har betydet noget i dronning *Margrethes* dage, vægrer man sig ved at tro. De har, som *Refshaleborgen*, været ganske umoderne og uden betydning efter datidens fortifikationsteknik.

Men tilbage til dronning *Margrethes* 5, sikkert afhjælmede, rigsfæstninger. De var af højst forskellig værdi. Langt de stærkeste var *Nykøbingborgen*, *Ravnsborg* og *Aalholm*. De var *stenbyggede*, med ringmure og tårne, foruden ydre forsvarsmidler af både aktiv og passiv art. Alle 3 hørte de til aristokratiet blandt datidens danske borge, europæiske i deres stil. Anderledes med den gamle kongsgård *Gedsergaard*, der vel endnu kunne fungere som rigsfæstning, men trods sin anselighed var gammeldags i anlæg. Om bygninger på dens kvadratiske af brede grave omgivne borghøj vides intet.¹¹⁾ Og hvor meget *Sæbyholm* var værd, kan man nu vanskeligt udtale sig om. Det store, uregelmæssigt formede flade voldsted, omgivet dels af grave og i sin tid tillige af en beskyttende fjord, er ligeledes uden bygningslævn. Begge har været henvist til ældre tiders enkle, mere primitive forsvarsmetoder, modsat de frygtindgydende *stenbyggede borganlæg*. Og dog — i visse tilfælde har de vel altid kunnet gøre militær gavn. Ingen af de 5 rigsfæstninger blev i de følgende 100 år sat på prøve. Helt til kong *Hans'* dage betrådte ingen fjender *Lolland-Falsters jord*.¹²⁾

Vil man søge at klargøre sig de 5 rigsfæstningers bygningsmæssige og fortifikatoriske tilstand i dronning *Margrethes* regeringstid, ved vi kun med hensyn til *Ravnsborg* nøjagtigt besked. For såvel *Aalholms* som *Nykøbing slots* vedkommende ligger det ret usikkert, hvor stærkt udbyg-

Model i museet »Falsters Minder« af borgen ved Tingsted-åens udløb i Guldborgsund, således som den formentlig har set ud efter slottets indføjeelse i fæstningsanlægget o. 1588. Fæstningen formenes opført i 1100'rne til værn mod Venderne og er ældre end Nykøbing by, efter hvilken slottet først senere har fået navn. Både Valdemar Atterdag og dronning Margrethe har ført forhandlinger her, og talrige skrivelser er udgået herfra i middelalderen.

gede de netop da var. End mindre vides, som alt sagt, om de ikke stenbyggede borge. Men een ting stod fast: borge betød i middelalderens dage magt — magt over egn og landsdel, ja! over det hele rige. Krige drejede sig for en meget stor del om besiddelse af sådanne "faste pladser", hvad Valdemar Atterdags historie noksom viser, ikke mindst hans kamp om holstenernes borge på Lolland.

Fælles for alle rigsfæstninger, også de her behandlede, var visse forhold, der tillige var bestemmende for deres potentielle effektivitet og hænger nøje sammen med deres geografisk-strategiske stilling indenfor de af dem beherskede områder. Ligesom Fyen er intimt knyttet til den jyske halvø og tillige omend mindre direkte til Sjælland, er Lolland-Falster nøje forbundet med det sydlige Sjælland og Møen ved Smaalandsøen og de mindre stræder i øst. Og i vest forbandt Langelandsbæltet Vest-

lolland med Langeland. Hertil er det nødvendigt at tage hensyn, om man vil søge at forstå meningen med de to øers fæstningsforsvar.

Hvad nu beliggenheden angår er det, som for store dele af Danmarks vedkommende i hine tider, karakteristisk, at alle 5 rigsfæstninger er kystborgerne. Langs vore vidtstrakte kyster måtte man være forberedt på landgang af fjendtlige styrker, ”om noget skulle påkomme“. Rigsfæstninger måtte helst placeres således, at de helt dækkede kystområderne. Men ikke nok med det! Også baglandet måtte de have magt over, og man kan vel regne med, at de gennemsnitlig, idet der her ses bort fra deres forskellige størrelse og kampkraft, har kunnet beherske omegnen i ca. 15 kilometers afstand fra borgen selv. Selve kampkraften har været meget afhængig også af besætningens størrelse — og hurtighed, d. v. s. hvormange af besætningen, der kunne sættes på hesteryg. Og m. h. t. beherskelse af havet, hvormange skibe, der kunne rådes over.

Ser man nu på vedføjede kort (s. 269) viser det sig, at Lolland og Falster har været så godt som helt dækket af borgbeskyttelse, såvel til lands som til vands. Men tillige, hvor naturligt de to øers rigsfæstninger glider ind i fællesforsvaret af Smaalandsøhavet med dets udløbere i øst, koordineret, som de på naturligste måde er med Vordingborg slot i Sydsjælland og Stegehus på Møen. Disse egne fæstningsforsvar udgør en eenhed.

Hvilken strategisk opgave kan da de lolland-falsterske rigsfæstninger tænkes at kunne løse i kraft af deres geografiske placering — foruden kystbevogtningen?

Da begge øer var så godt som helt beskyttede af de 5 rigsfæstninger, betød det den overmåde vigtige ting, at de kunne udøve kontrol med vejnettet, og da især med de to hovedtrafiklinier, der trak deres spor henover øerne. Vigtig var de vest-østgående linier, fra Nakskov over Nykøbing til Stubbekøbing. Langt vigtigere var dog en af rigets hovedforbindelser med Tyskland — linien fra Gedser, atter over Nykøbing og videre nordpå over havet ad Sjælland til. Her var virkelig en kontrol etableret

— på tværvejen over øerne med Sæbyholm helt i vest og Nykøbing slot. Og på samme måde med den syd-nord gående hovedvej med Gedsergaard og Nykøbingborgen. Også de to andre borge, Aalholm og Ravensborg kunne deltage i den opgave at holde disse to hovedtrafiklinier ”ryddelige“ ligesom de mangfoldige andre veje på øerne, underordnet hovedsystemet, kunne beherskes fra borgene. Den af de 5 rigsfæstninger, det største ansvar var betroet, var så afgjort Nykøbing. Den lå, hvor de to store trafikveje krydsede hinanden og skulle hjælpe med til at kontrollere begge. Hertil føjede sig det særlige hverv, at sikre forbindelsen mellem de to øer. Endelig korresponderede den med Vordingborg slot på Sjællandssiden, de var faktisk fælles om at holde forbindelsen over Smaalandsøen åben, lidt fjærnere støttet af Stegehus, der kunne tage sig af de østlige småstræder og de mange smuthuller mellem småøerne. Mod vest ville det stærke Tranekær på Langeland være i stand til, om det påkrævedes, at komme det ret svage Sæbyholm til undsætning. Således var der også skabt en vis forsvarsmæssig tilknytning til den fynske øgruppe.

Utvivlsomt — dronning Margrethe må have følt sig tryk overfor Lolland-Falsters fæstningsforsvar, så meget mere som det stod i intim strategisk forbindelse med den sjællandske øgruppes sydlige del. Endelig havde hun fået herremændenes for kronen så farlige privatfæstninger sat ud af spillet som militære faktorer.¹³⁾ Og Odensebispens borg, Aalevad, behøvede hun ikke at frygte, takket være sit gode forhold til den danske kirke.

1) Se nærmere herom: Ax. E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati, 1945, p. 195 ff.

2) Der kan her henvises til V. L.: Dronning Margrethes fynske rigsfæstninger i Fyenske Arbøger 1960, med en fyldigere redegørelse for hendes antifaristokratiske politik.

3) For Lollands historie i middelalderen til og med dronning Margrethes regeringstid henvises til Haugner: Lollands Hist. I, 1944, p. 11 ff. For Falsters til H. Hjelholdt: Falsters Hist. I, 1934, p. 1—25.

4) C. M. Smidt i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1929, p. 15 ff.

5) Chr. Ax. Jensen i Danske Herregaarde ved 1920, II, p. 139 ff.

6) E. Dyggve i L.-F. hist. Smf.' årbog, 1956, p. 298—300.

- 7) Ældre, skematisk opmåling, Nationalmuseets arkiv.
- 8) Opmåling af P. Hauberg 1907, Nationalmuseets arkiv.
- 9) Opmåling af P. Hauberg 1905, Nationalmuseets arkiv.
- 10) Trap: Danmark 1955, s. 794 nævner, at i et dokument fra 1205 omtales „Osterburgh“, og at dette vistnok er identisk med det senere Ravensborg. I denne forbindelse endelig henvises til „Kongnæs“ ved Stubbekøbing, hvor der antages at have stået i alle fald et tårn, vel til forsvar af indsejlingen til den i middelalderen vigtige Tyreholm havn.
- 11) Om Gjetzør slot se K. Ancker-Jensen i L.-F. hist. Smf.' årbog 1959, s. 158 ff.
- 12) Det sidste er dog sagt med et vist forbehold, idet Lolland-Falster allerede inden dronning Margrethes tid havde været genstand for forskellige episoder. Nævnes kan således, at ridder Emmeltorp gør indfald på Falster 1253, og at den norske konge afbrænder Stubbekøbing og de Fredløse Nykøbing, begge i året 1289. På Valdemar Atterdags tid må Lolland-Falsters borge, der holdtes besat af de holstenske grever, befries nærmest med magt i 1347 og 48. Ja, de med Hansaen forbundne Mecklenborgere gjorde endda landgang på Lolland både i 1368 og i 1376 (se også nedenfor i teksten omtalen af Valdemar Atterdags kamp om holstenernes borge på Lolland).
- 13) Her kan særligt nævnes det stærke Grimstrup ved Maribo Nørresø.

Middelalderminder i Maribo Domkirke

af Immanuel Felter

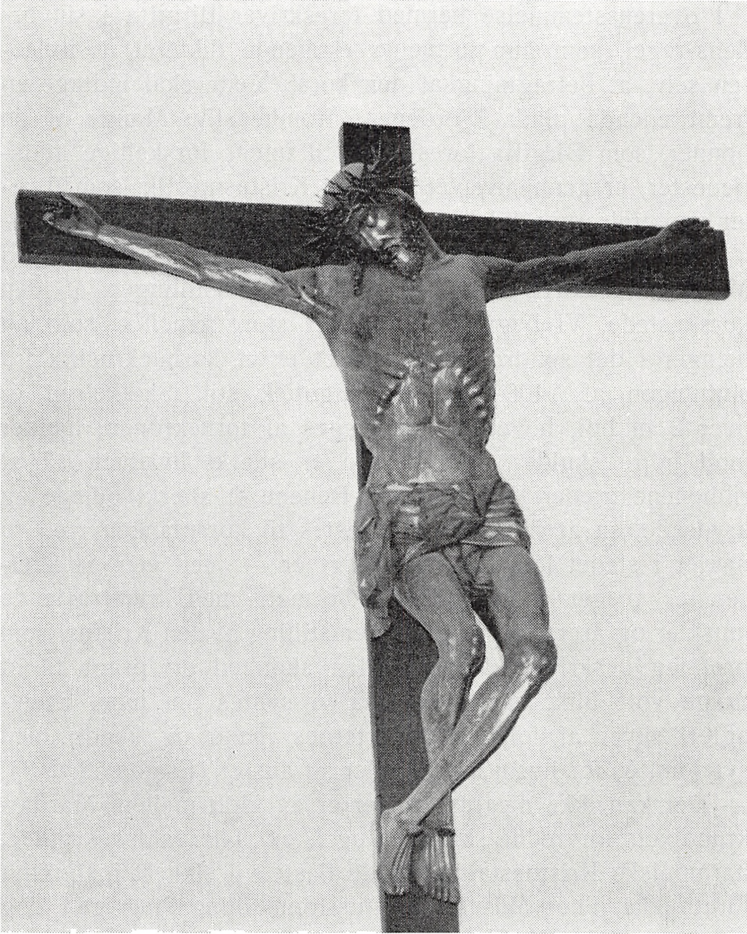
Maribo Domkirke blev rejst i det femtende århundredes første halvdel som klosterkirke af Birgittinerordenen. Denne klosterorden, den eneste som er udgået fra Norden, blev grundet af den hellige Birgitta af Vadstena, som døde i Rom 1373. Klosteret i Maribo blev bygget under Erik af Pommern, men det var Nordens dronning Margrethe, som havde truffet beslutning om at grunde et kloster af Birgittas orden på Midtjylland ved den idylliske Maribo sø. Bag rejsningen af kirke og kloster i Maribo stod altså to markante kvindeskikkelser, den hellige Birgitta og dronning Margrethe, men det er Birgittas tanker og forskrifter, som har bestemt indretning af såvel kirken som klosteret. Det er nemlig et særkende for Birgittinerordenen, at stifterinden i alle detaljer havde truffet beslutning om, hvordan hendes klostre og de tilhørende kirker skulle indrettes. Af særlig vigtighed er her, at kirkerne — svarende til, at ordenen talte såvel munke som nonner — skulle have to kor, for nonnerne i kirkens østende, for munkene i kirkens vestende. Disse kor skulle danne rammen for munkes og nonners daglige gudstjenester, de såkaldte tidebønner, som fejredes hver tredje time.

I dag er klosterbygningerne i Maribo forsvundet. Efter reformationen tjente de i knapt hundrede år som adeligt frøkenkloster, men da dette blev ophævet i 1621, var bygningernes skæbne besejlet. Kun den monumentale klosterkirke fik lov at blive stående, idet den blev overdraget byen som sognekirke. Alligevel må det betragtes som noget af et under, at den er blevet bevaret, når man jævnfører med den lemlæstede skikkelse, hvori Danmarks anden Birgitti-

nerkirke, den i Mariager, idag fremtræder. Men også kirken i Maribo har i tidens løb været stærkt vanrøgtet, ja stærke kræfter arbejdede på at rive halvdelen af den ned, men man nøjedes dog med ved en mur at dele det mægtige rum i to dele, så at man fik et til den lille by mere svarende kirkerum. Og i det 19. århundrede gennemgik kirken to omfattende hovedstandsættelser, som rådede bod på tidligere tiders vandalisme og vanrøgt, og førte den tilbage til sin oprindelige skikkelse, så at det store lyse rum atter er i stand til at udøve sin fulde virkning på beskueren. Den imponerende 3-skibede kirkehal, hvis 2 sideskibe er halvt så brede som midterskibet, men hvis hvælvinger er af samme højde som kirkeskibets, er utvivlsomt det skønneste kirkerum i Danmark. Og det var med fuld ret, at klosterkirken i Maribo blev ophøjet til Domkirke ved oprettelsen af Lolland-Falsters stift i 1804, selv om den officielle betegnelse af Domkirke først skete så sent som 1924.

Så meget til indledning om selve kirkerummet. Hvad der her skal beskæftige os, er imidlertid ikke selve kirkebygningen, men de minder, som kirken rummer fra tiden før reformationen. De er slet ikke så få, og betegnende er det, at der med hensyn til flere af dem består strid mellem de lærde angående deres nærmere forståelse. Og når jeg nu her agter at gøre forsøg på at kaste lys over forskellige punkter, som synes dunkle for de lærde, så skyldes det, at jeg under min færden i kirken og ved studium af den hellige Birgittas skrifter mener at have fundet en nøgle, som efter min formening er i stand til at bringe os betydeligt nærmere til en virkelig forståelse af middelalderminderne i Maribo Domkirke.

Når man beskæftiger sig med den hellige Birgittas skrifter — jeg tænker her på hendes såkaldte åbenbarelses, som blev nedtegnet af hendes skriftefædre, Peter af Alvastra og Peter af Skänninge efter hendes diktat — så kan man ikke undgå at bemærke, hvilken overordentlig rolle den hellige jomfru og den lidende Kristus spiller for Birgitta. I denne sammenhæng vil vi særlig dvæle ved Birgittas Kristusmystik. Betegnende er nogle linier, hun skrev til en af sine

Det store korbuekrucifix fra slutningen af 1400-tallet. Kristusfiguren, der er 2 m høj, er med sit stærkt lidende udtryk typisk for sengotiken.

nærmeste venner (jfr. Johanne Skovgaard: Den hellige Birgitta og Maribo Kloster, Maribo 1914 pag. 53): "Ligeledes råder jeg dig til, at du ikke lader nogen dag gå hen, uden at du har en bestemt og fastsat time til at fordybe dig i tanken om Kristi hellige sår og lidelse. Og du skal betænke, min søn, hvorledes selve den livsalige Jesus blev fanget og bundet, hudstrøget, spottet og såret, tornekrønet, korsfæstet og naglet".

I overensstemmelse hermed foreskriver Birgitta i sin ordens-regel, som hun formener er hende dikteret af frelseren selv, at betragtning af den korsfæstede skal indtage en fremtrædende plads i ordenens fromhedsliv. Mange af de bønner, som Birgitta foreskriver til ugens forskellige gudstjenester, er gennemvævet med en Kristusmystik, som dvæler ved frelserens lidelser.

Derfor er det næppe tilfældigt, at vi ved en rundgang i Maribo Domkirke bestandig finder fremstillinger af den korsfæstede. Vi begynder med det store krucifix, som nu hænger i det søndre sideskib. Det er et korbuекреucifix fra slutningen af 1400-tallet, i sengotisk stil. Skikkelsen er over 2 m høj, hovedet, der tynges af tornekrone, hælder mod højre skulder. Brystkassen er stærkt hvælvet, så at ribbenene træder tydeligt frem. Benene er stærkt bøjede og krydsede, så at fødderne må fæstes til korsplanken med to nagler i stedet for — som vanligt er — med een. Skikkelsen er meget naturalistisk udformet, med fremtrædende muskler og årer, en gribende fremstilling af den Kristus, som profeten beskriver således: uden skønhed og pragt til at drage vort blik, uden ydre, så vi syntes om ham, ringeagtet, skyet af folk, en smerternes mand og kendt med sygdom, én for hvem man skjuler sit ansigt (Esajas 53, 2-3). — Det kan ikke nægtes, at der er en kløft mellem Maribokrucifixets forvredne skikkelse og f. ex. Thorvaldsens milde, harmoniske Kristusstatue, og de fleste vil sikkert instinktivt foretrække Thorvaldsens Kristus-fremstilling. Jeg gad dog vidst, om ikke Maribo-krucifixet er mere i pagt med korsets hårde virkelighed. I hvert fald genspejler det på troværdig måde den Kristus, som stod i centrum af Birgittinerordenens fromhedsliv.

Vi forlader nu et øjeblik kirken for at studere det mærkelige granitrelicf, som er indmuret i kirkens monumentale østgavl, midt imellem de to hovedindgangsporte til kirken. Relief-stenen, som er knap en meter høj, forestiller den korsfæstede, omgivet af sol og måne og alle marterredskaberne. Under Kristi højre arm findes et ejendommeligt rundt hul, ca. 20 cm i diameter, et hul som går tværs igen-

Granitrelieffet i kirkens østgavl. Flere tydninger af dette har været forsøgt. Hullet symboliserer dog antagelig såret i Frelserens side, og relieffet har været anbragt ved kirkens indgang, således at de andagtssøgende har kunnet stikke deres hånd i Kristi sår.

nem stenen. Denne relief-sten og i særdeleshed det gådefulde hul har givet anledning til meget afvigende tolkninger. Man har formodet, at stenen ikke har haft sin oprindelige plads her, og gættet på, at den fra først af har hørt hjemme i den skriftemålsbygning, som i sin tid lå op ad koret, beregnet på nonnernes skriftemål. Hullet har så skullet muliggøre, at præsten, uset, kunne lytte til den skriftende og tilsige absolutionen. Man har også nævnet den mulighed, at stenen har været benyttet som prædikestol for spedalske. I en udvendig pille i Sct. Hans kirke i Odense findes en indbygget prædikestol, som har sat præsten i stand til at prædike for de udenfor kirken forsamlede spedalske.

Dog forekommer det mig mere sandsynligt, at gådens løsning er at finde i Birgittinerordenens fromhedsliv og står i forbindelse med ordenens lidelsesmystik. Vi véd nemlig, at ved siden af pilgrimmenes indgangsport i de gamle Birgittinerkirker finder man ofte et stort krucifix eller 5 huller indgraverede i stenene. De 5 huller symboliserer frelserens 5 sårmerker, nemlig hans gennemborede hænder og fødder samt såret fra lansestikket i siden. Ved pilgrimmenes ankomst til kirken plejede de at stikke fingrene i de 5 huller eller at lægge hånden i den korsfæstedes sidevunde.

Det forekommer herefter sandsynligt, at det mærkelige relief i Maribo ikke er et stykke "vraggods", som på tilfældig vis er landet her. Men det sidder på sin oprindelige plads ved kirkens indgang. I Maribo har man kombineret krucifixet med frelserens vunder, idet man har nøjedes med eet stort hul ved siden af den korsfæstede. Det mystiske hul skal altså symbolisere såret i frelserens side og forklares ved den rolle, lidelsesmystikken spillede i Birgittinerordenen. Pilgrimmene har stukket deres hånd i frelserens side og således dvælet i stille andagt foran den korsfæstede, inden de besøgte valfartskirken.

Gennem de to lave porte, som i middelalderen kaldtes syndsforladelsens porte, bevægede pilgrimmene sig så ind i det høje lyse rum for at deltage i gudstjenesten, som den fejredes ved de forskellige altre. Og på store festdage var der adgang til at forrette sin andagt foran de udstillede

kostelige relikvier, som klosterkirken ejede. Vi er så hellige, at vi ved et mærkeligt tilfælde har bevaret et udvalg af de værdifuldeste relikvier fra Maribo klosterkirke. Deres historie er i korthed følgende: I 1455 døde møntmester Hans Myndel i Malmø. Hans enke Marinæ Krumpen forærede en kostelig relikvieskat til Maribo klosterkirke. Ved reformationen forvarede den sidste generalkonfessor (d. v. s. leder af munkeklostret) relikvierne i det store korbuekrucifix, som jeg nylig har omtalt. Her lå de upåagtede indtil 1818, hvor de blev fundet ved en restaurering af krucifixet. I 1865 blev de udtaget og sammen med de tilhørende sedler af pergament, hvorpå er skrevet en forklarende text på gammelt dansk, anbragt i en glasmontre og ophængt i Domkirkens landemodesal.

De vedhæftede pergamentsedler oplyser, at det drejer sig om følgende relikvier:

Af den svamp, som Herren drak eddike og galde af.

En nagle af den gyldne port, som Herren bar sit svære kors igennem.

Dette er af det klæde, som det hellige kors lå udi, hvilket Marinæ Myntmesters gav hid, hvilket klæde end er rødt af det hellige kors.

Af det voxklæde, som de 10.000 ridders helligdom lå udi.

Af det voxklæde, som sanct Peders helligdom lå udi.

Dette er af det voxklæde, som sanct Johannes baptistæ (altså Johannes Døberens) helligdom lå udi, og er der end nogle smuler af hans helligdom udi.

At disse 6 relikvier for datiden repræsenterede uerstattelige værdier, er indlysende. Middelalderens fromme troede blindt på deres ægthed og knyttede med forkærlighed deres andagt til disse minder fra den hellige historie.

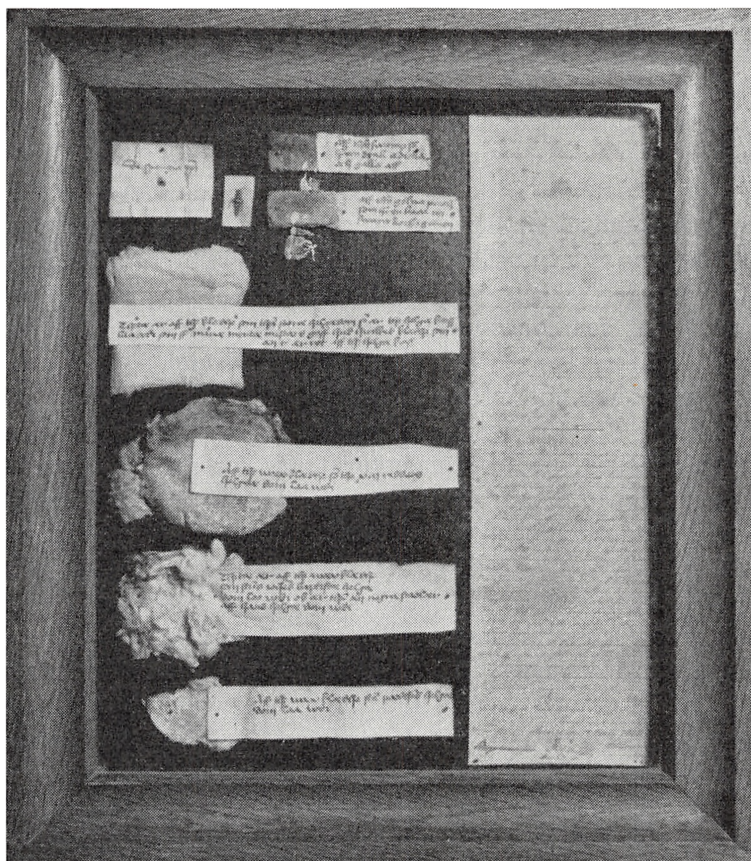
Maribo Klosterkirke var forsynet med et meget stort antal altre. Men også på dette punkt havde Birgitta givet meget detaillerede anvisninger. Hun bestemte, at koret i hendes kirker skulle være hævet 6 trin over hovedskibets gulv. Disse trin var af meget anselig bredde, for at de på hver side kunne bære et alter. Der fremkom således 12 altre,

viet til de 12 apostle, Judas og Peter fraregnet, Paulus og Mathias medregnet. Hovedalteret, som stod i højkoret, var viet til apostelfyrsten Peter. Alle disse andre findes der ingen rester af i Maribo. Men modsvarende hovedalteret, der som nævnt stod i munkenes kor, havde nonnerne et særligt alter på et pulpitur ved østgavlen, mellem de to indgangsporte. Nonnernes alter var indviet til Jomfru Maria, og var i Maribo en gave fra kong Erik af Pommern. Det er et gotisk alterskab med sidefløje. I midterfeltet en fremstilling af Maria som himmeldronningen. I et af sidefelterne afbildes den hellige Birgitta, omgivet af munke og nonner. Tavlen findes ikke mere i Maribo. Den blev solgt i 1648 og af køberen skænket til Engestofte kirke, 8 km fra Maribo. Da den ikke mere befinder sig i Maribo kirkes eje, vil vi her ikke omtale den nærmere.

Men vi er endnu ikke færdige med at omtale klosterkirkens andre. Nedenunder nonnernes pulpitur, altså under Maria-alteret, stod et alter viet til ordenens stifter, den hellige Birgitta, og der er grund til at antage, at dette Birgitta-alter er identisk med et middelalderligt alterskab, som nu står i Domkirkens landemodesal. Dette alterskab har i de senere år været genstand for mange undersøgelser, idet det rummer det ældste maleri i Norden, malet på stof. Det dateres til sidst i 1400-tallet, med andre ord omkring den tid, da kirken blev fuldført.

Billedet, der er malet med lyse, noget afblegede tempera-farver, forestiller en kvinde. Hun har glorie om hovedet og bærer inderst en blå kjortel, som er stærkt rynket i livet, og derover et lyst, meget folderigt klæde med rankebort langs randen. Dette klædningsstykke er slået op over hovedet, og med højre hånd samler hun det foran brystet, mens hun med venstre holder det op foran sig, så over halvdel af kroppen er dækket. Figuren står med mørk kontur mod det gulmønstrede flisegulv og den lyse grønne baggrund, som har spinkelt rankemønster. Til venstre en gul lig stentøjsskål med nelliker, til højre en indbundet bog med spænder.

Hvem forestiller dette billede, som vi her har beskrevet

Domkirkens relikvier. Disse, der skænkedes kirken omkr. 1455, blev ved reformationen gemt i det store korbuckkrucifia, hvor de først blev gendfundet 1818. Pergamentsedlerne indeholder en forklarende tekst.

efter angivelserne i storværket *Danmarks Kirker*? Man har gættet på såvel Jomfru Maria som den hellige Birgitta.

Efter min formening må det på forhånd anses som usandsynligt, at billedet skulle forestille Maria, for kirkens Mariaalter er jo — som allerede omtalt — bevaret. Og hvorfor skulle kirken eje to Maria-altre? Ydermere véd vi, at Birgittinerkirkerne havde et alter indviet til stifterinden, hvorfor det vil være nærliggende at formode, at det bevarede middelalderlige alterskab netop er kirkens Birgittaalter. Der kan da også anføres ikke så få detaljer, som peger i denne ret-

ning. Selve skikkelsen i sin holdning og klædedragt, med hovedlin og glorie har en påfaldende parallel i et alterskab fra omkring år 1500 i Urdiala kirke i Finland. Og dette billede forestiller netop den hellige Birgitta (se Birgittas Uppenbarelser, ved Tryggve Lundén, bd. I, s. 34).

Hertil kommer, at de to genstande, der som nævnt er anbragt på gulvet til højre og venstre for skikkelsen, nemlig nelliken og bogen, ville passe særligt godt til Birgitta. Bogen antyder sikkert hendes åbenbarelser, de såkaldte revelationes, som blev trykt allerede 1492. Krukken med de røde nelliker kan synes temmelig umotiveret, men nyere forskning har noteret det bemærkelsesværdige faktum, at nelliken i det 15. og 16. århundrede forekommer særdeles hyppigt i den religiøse malerkunst. Og for nylig har svenskeren Ingvar Bergstrøm i sin bog "Den symboliska Nejlikan i Senmedeltidens och Renaissancens Konst" (Allhems förlag, 1958) givet en omfattende begrundelse for, at den røde nellike er et symbol på Kristi blod, og dermed på Kristi lidelse og hans forsoningsdød for menneskeslægten.

Når hertil kommer, at kvindeskikkelsen har sit blik fæstet på nellikerne ved hendes fod, ligger det snublende nær, i de røde nelliker at se en hentydning til Birgittas Kristusmystik, hendes stadige dvælen ved Kristi blod og sår.

Så meget om selve maleriet. Nu et par ord om alterskabet, som indrammer billedet. Det er et temmeligt groft firkantet skab med fløjdøre, utvivlsomt fra middelalderen. Det afsluttes foroven med en trekantgavl med gotiske rosetter og bladranker. Bemalingen er enkel, med et flisegulv på den ene fløjs inderside og med lyseblå ranker på rød bund på skabets inderside. Men det interessanteste er de ornamenter, som smykker skabsfløjenes ydersider. Til venstre en sort cirkel, omgivet af et hvidt bånd og gennemskåret af et smalt hvidt kors. I korsskæringen og ved korsets yderender er anbragt 5 små røde pletter.

I ingen af de fremstillinger, jeg har set, er der gjort forsøg på at tolke dette ornament. Men en dame, som havde besøgt Vadstena, udbrød, da hun så det: Det er jo Birgittiner-kronen. Og jeg måtte øjeblikkelig give hende ret, og

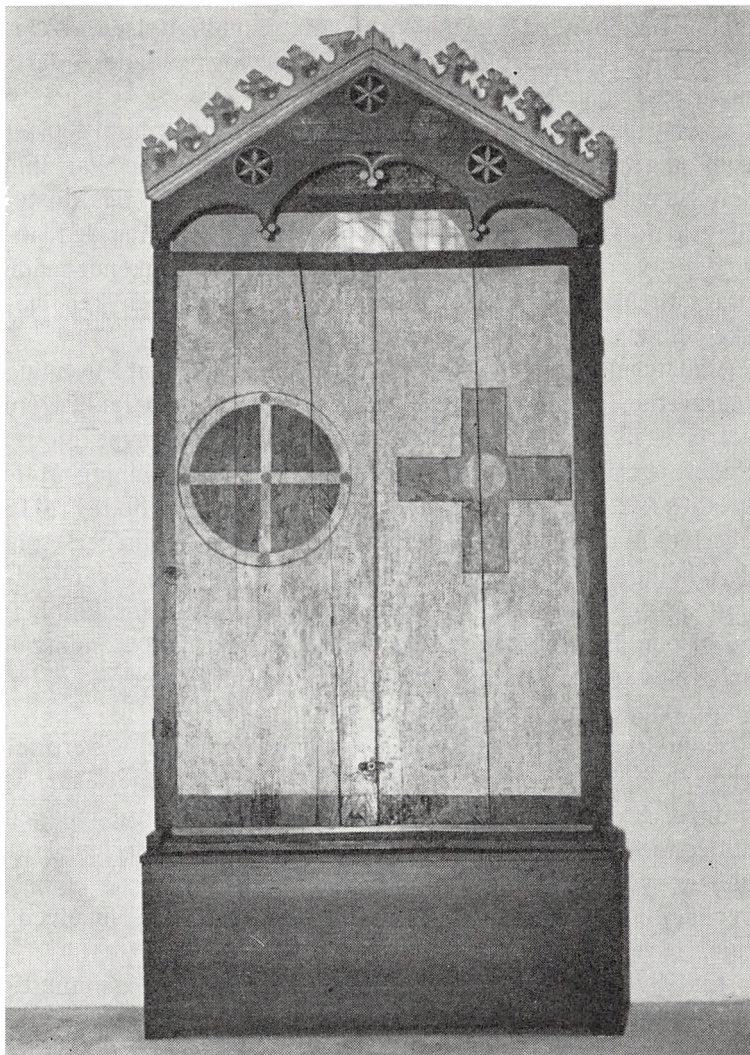
Alterskab (fra o. 1480) med en figur, der utvivlsomt forestiller den hellige Birgitta, og som formentlig er identisk med klosterkirkens gamle Birgittaalter, hvis plads var under nonnernes pulpitur i østgavlen. Det er det ældste maleri i Norden, malet på stof.

har siden undret mig over, hvordan det kunne gå til, at den tanke hidtil aldrig var faldet mig ind. Thi éngang udtalt, var den aldeles indlysende. — Jeg må her indskyde et par ord om Birgittinerkronen, som var en såre vigtig del af nonnernes hovedbeklædning. Ved indvielsen fik den unge kvinde på hovedet en hvid dug, der næsten dækkede pande og hage, og derover et sort lærredsslør, og tilsidst Birgittinerkronen, eller som dens egentlige navn var: Kristi krone: et korslagt hvidt lærredsbånd, hvorpå var syet 5 små røde dråbeformede stykker klæde, symboliserende Kristi sår eller blodsdråber.

Og da jeg således var blevet bragt på sporet med hensyn til tydingen af ornamentet på venstre skabsfløj, kunne jeg selv finde frem til forståelsen af ornamentet på højre fløj. Den smykkes af et rødt kors, som i korsskæringen bærer en hvid cirkel. Og dette er simpelthen præstemunkenes ordenstegn indenfor Birgittinerordenen. Den hellige Birgitta forklarer selv betydningen heraf i sine åbenbaringer, hvor hun lader Kristus sige følgende: De 13 præster skal af ærbødighed for min lidelse på venstre side af deres kapper bære et indsyet kors af rødt tøj, og midt i korset skal der være et lidet hvidt tøjstykke; dette for mit dagligt ofrede legemes skyld. — Med andre ord: Den hvide cirkel afbilder den hvide oblat ved nadveren, altså atter en hentydning til Kristi død for menneskeslægten.

Resultatet af disse overvejelser må være, at skabet med sin bemaling går helt tilbage til middelalderen, og at fløjenes udsmykning med Birgittinernonnernes og munkenes ordenstegn taler afgørende for, at det tilhørende maleri forestiller ordenens stifterinde. Jeg mener derfor, at vi med relativ sikkerhed kan fastslå, at vi her er i besiddelse af klosterkirkens gamle Birgitta-alter.

Endnu må vi omtale kirkens største klenodie: Margrethebægeret, en forgyldt sølvkalk, som i bunden bærer dronningens navnetræk: et kronet minuskel-m i sølv på en baggrund af rød emaille. Det spidse bæger, af form som en omvendt kegle, er med et sekskantet skaft forbundet med den sekstungede fod. Såvel skaft som fod er forsynet med

Samme alterskab i lukket stand. På skabs/løjenes ydersider ses (t. v.) nonnernes birgittinerkrone og (t. h.) præstemunkenes ordenstegn.

pragtfulde ciseleringsarbejder, og fodens seks tunger bærer fint udførte scener fra lidelseshistorien. Der begyndes med Kristi bøn i Getsemane, så følger hudflettelsen, torne-kroningen, korsbæringen, korsfæstelsen og endelig: Maria med Jesu afsjælede legeme.

Denne enestående smukke alterkalk, fra omkring 1400, er som sagt en gave fra dronning Margrethe, men har hun selv skænket den til den påtænkte kirke (kirke og kloster blev jo først rejst efter Margrethes død), eller har den oprindelig været i Vadstenas eje, og så senere på ukendt måde bragt til Maribo? Vi véd intet sikkert herom, men kan måske alligevel gøre os visse formodninger.

Vadstenaklosterets dagbog fortæller nemlig, at dronning Margrethe ikke var den eneste, som syslede med tanken om at rejse et Birgittinerkloster på Lolland. Det samme gjorde Peder Jensen Lodehat, biskop i Roskilde på dronning Margrethes tid. Vi ved ydermere, at han ved sin død i 1416 overlod Maribo kloster en cyphus, d. v. s. et bæger, som den hellige Birgitta forud havde ejet, og hvori var nedlagt en del relikvier. Det er da en nærliggende formodning, at bispemodtageren har modtaget den kostelige kalk fra dronningen selv med pålæg om at overgive den til klosterkirken, så snart denne var rejst.

Domkirkens landmodesal rummer endnu enkelte særprægede minder fra middelalderen: således et røgelsekar af bronze, fra omkring 1400, desuden en glasmontre med en abbedhue samt nogle fine broderier fra middelalderlige korbåber, syet med silke, guld- og sølvtråd. Motiverne er helgener og helgeninder, siddende i små gotiske, hvælvede rum.

Endelig endnu et middelalderligt alterskab, fra slutningen af 1400-tallet, forestillende den hellige Augustinus i fuldt bispeskud. På sidefløjenes inderside 4 oprindelige, nu stærkt afskallede malerier: bebudelsen, den hellige Anna selvtrødte, treenigheden med den korsfæstede Kristus i Gud Faders skød, og pave Gregors messe.

Der er noget næsten symbolsk i, at Domkirkens landmodesal i dag domineres af de to alterskabe, som er viet

Margrethebægeret. Forgyldt sølvkalk, et overordentligt smukt arbejde fra o. 1400. På kalkens fod 6 scener fra lidelseshistorien. Skænket af dronning Margrethe til den endnu ikke rejste Birgittinerkirke.

til Birgitta og Augustin, thi det var jo disse to personligheder, som satte deres præg på livet i Maribo kloster, idet nonnerne levede efter Birgittas regel, mens munkene fulgte Augustins regel.

Og hermed har vi så sluttet vor rundgang i klosterkirken i Maribo. Vi har ikke blot betragtet en broget blanding af forskelligt gammelt kirkeinventar, men vi har tillige modtaget et stærkt indtryk af den ånd, som gennemtrængte Birgittinerordenens fromhedsliv. Man fordybede sig med liden-

skab i Kristi lidelser, hans gang til korset, hans smertefulde død for vore synder. Og vi har netop ved at holde os denne Kristus-mystik for øje været i stand til at nå et lille stykke fremad i forståelsen af de forskellige middelalderminder, som Maribo Domkirke rummer. En del af disse minder har vel i dag væsentlig historisk interesse, men der er også ting, som taler lige så stærkt til menigheden idag som til middelalderens pilgrimme. Jeg tænker her særlig på det store korbuekrucifix, som nu hænger i kirkens søndre sideskib, synlig for enhver som træder ind i det store rum. Og så Margrethebægeret, som gennem 500 år har været i kirkens eje, og som endnu på de store festdage benyttes ved menighedens altergang. Her er det skønneste, som middelalderen har frembragt, i levende brug den dag i dag, som et vidnesbyrd om, at der trods skiftende tider og bruddet ved reformationen, dog går tråde fra middelalderens katolske klosterfromhed frem til evangelisk menighedsliv af idag.

Spredte oplysninger om familien Rostrup på Lolland i det 19. århundrede

af F. H. Møller

Alerede som barn har nærværende forfatter omkring århundredskiftet hørt forældre og naboer tale om en familie Rostrup, der var knyttet til Juellinge (det nuværende Halstedkloster), og som boede på Stensgård i Stokkemark Sogn. Det kom derfor overraskende, da der engang under en botanisk ekskursion på Lolland omkring 1922 blev nævnt, at den bekendte botaniker og plantepatolog Emil Rostrup var født på Stensgård n. f. Nakskov i Sandby Sogn. Skønt Trap, Danmark, meddeler det rigtige fødested, gentager dr. phil. Carl Christensen i det vigtige botaniske værk: *Den danske Botaniks Historie*, p. 696, 1924—26, den falske angivelse, og nu i 1960 er der vistnok mange, selv på Lolland, der kun kender ét Stensgård, nemlig gården n. f. Nakskov, fordi det andet i Stokkemark Sogn forlængst er nedrevet, jorden udstykket og navnet slettet på turistkortene. Da E. Rostrup er en af Lollands berømte sønner, vil det i dette skrift være rigtigt at vejlede dets beboere i den rette opfattelse, ligesom det er retfærdigt over for Halstedkloster, i hvis tjeneste familien virkede fra 1797 til 1908.

Til støtte for denne redegørelse er ikke drevet arkivstudier, men der er søgt oplysninger hos godsforvalter på Halstedkloster, R. Hansen, og især hos ældre folk på egnen, hos hvem der er aflagt besøg. De i teksten indstrøede store bogstaver betegner navneforkortelser for disse mennesker (se den lille personliste på sidste side). Imm. Bar-

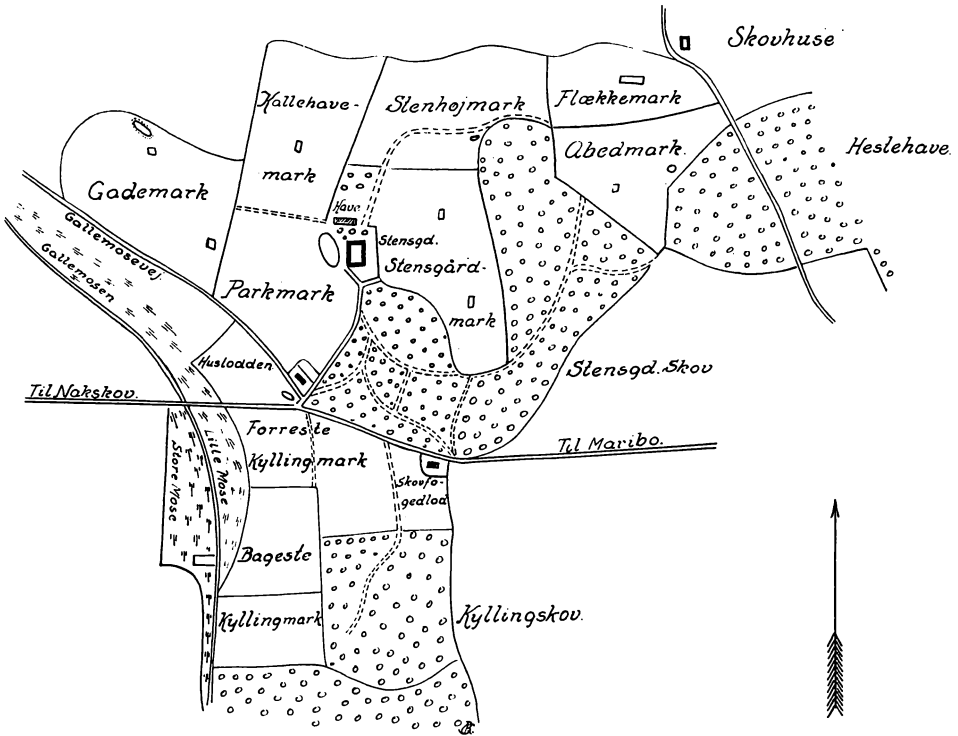
fod's stamtavle over slægten Rostrup (Personalh. Tidsskr. IV, p. 68—74, 1883) og forskellige leksikon- og tidsskrift-artikler af biografisk og naturhistorisk art er tillige anvendt, ligesom der er hentet lidt stof fra enkelte historiske, biografiske og topografiske værker.

Stensgård.

Omtrent 5 km ø. f. Halstedkloster ligger i den vestlige ende af Stokkemark Sogn en lille løvskov, som hedder Stensgård Skov eller blot Stenskoven. Den følger hovedvej 7's nordside og tilhører Halstedkloster. Sogneskellet mellem Halsted og Stokkemark Sogne dannes af en bæk, som fra Kyllingemosen syd for vejen løber under denne og fortsætter gennem Gallemosen i nordvestlig retning mod Vesterborg Sø.

I vestkanten af Stensgård Skov drejer en lille bivej, Gallemosevejen, af fra hovedvejen, følgende mosen. Ude på hovedlandevejen suser bil bag bil mod Nakskov eller Maribo, men her på Gallemosevejen er der fred for den hæsblesende færdsel, så man roligt kan spadserere og se sig om. Vejen ligger i forhold til mosen højt, og der er fri udsigt til begge sider. Ned over skrånende marker med stenalderflint ser man mod vest hen over en lille sø, som i Gallemosen fremkom ved de sidste nærgående tørvegravninger under første og anden verdenskrig, og blikket standser ved Hellingegårdens anselige bygninger sydvestlig for mosen. Søbredden er ikke endnu helt tilgroet, men vejgrøfterne fyldes i forsommeren med frodige, blomstrende urter. Den behageligt krydrede duft af Alm, Røllike og Vild Merian mærkes i solvarmen ude på vejen, hvor man langs mose-siden passerer små, stråttækte arbejderhuse og til modsat side moderne statshusmandsbygninger, et tegn på, at her for nogle år siden er sket udstykning. Mod øst stiger landskabet jævnt, og der, et stykke henne på "Gademarken", fanges øjet af en træbevokset, anselig langdysse ved grænsen mellem Vesterborg og Stokkemark Sogne.

Var man kommet her på denne idylliske vej for bare 50 år siden, ville man ikke have undgået mod øst at bemærke

Kort over Stensgård med omgivelser, tegnet efter en skitse, udført af E. Rostrup ca. 1857 og fundet i en håndskrevet planteliste, som han har kaldt »Flora Stensgardiana«. På kortet har han anført alle markernes navne og angivet arealernes størrelse for de fleste af disse.

en større, præstegårdslignende (Chr. P.) ejendom med gulkalkede mure, med 4 skorstene på rad og med stråtag også på stuehuset, der ligesom udbygningerne lå i øst-vestlig retning. Det er den gamle hovedgård Stensgård, vi her omtaler. Indkørslen til den foregik ad en ca. 400 m lang, smal vej, der fra hovedvejen diskret fulgte et stykke af Stensgårdskovens vestside for derefter at svinge ind på marken, hvor gården blev fri af skoven.

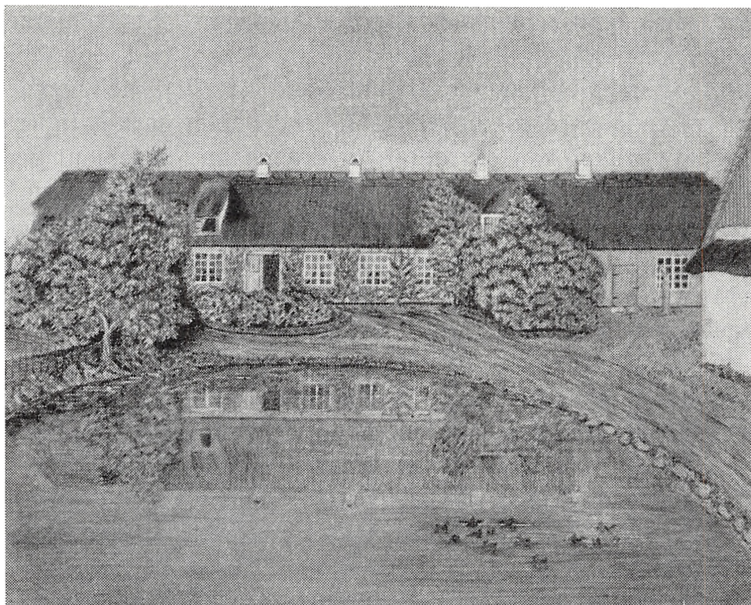
Østen for denne indkørsel lå avlsbygningerne. Først kom man til laden, hvor natuglen plejede at sidde på hanebjælken (L. C.), derefter til staldbygningen. På modsat side havde man den store skyllepark, ændernes og gæssenes

tumleplads, hvor plovhestene kunne få vasket hovene (L. C.). Op mod hovedbygningen fandtes gammeldags syrener mod øst, i midten roser og mod vest grupper af træer og buske til læ, bl. a. et mægtigt skyggende valnøddetræ (E. W. og N. P. N.). Mod nord lå bag hovedbygningen en stor, rektangulær have på 6 skp. land med plæner, frugttræer, frugtbuske, blomster og køkkenurter. I ældre tid fandtes som bekendt en humlehave ved hver bondegård, og en sådan manglede heller ikke her. Den lå tæt østen for udbygningerne, hvor man i skovkanten endnu i vore dage finder forvildede humleplanter groende (K. N.).

Fra havehegnet kunne man i sommeraftenerne, når kirkeklokkernes rolige slag fra nabokirkerne ringede solen ned, nyde den farverige solnedgang eller opleve mosekonens tætte bryg efter en varm sommerdag, mens der op fra bækken hørtes den noget ensformige, men energiske løvfrøskræppen, undertiden overdøvet af en vildands rappen. Fra skov og have blandede om sommeren talrige sangfugles glade stemmer sig med ringduernes kurren, gøgens kukken, rovfuglenes skrig, natuglens tuden og spætternes banken på træerne. Under taget boede forstuesvalerne, og henne over Kyllingemosen slog viberne deres volter. Over de frugtbare markers bølgende korn og duftende hvid- og rødskløveragre hang lærke ved lærke i den milde sommerluft, og bag plovmanden sloges ravnefugle og måger om larver og regnorme, når brakmarken eller stubben blev pløjet.

Således som skildret her har den levende natur udfoldet sig omkring Stensgård også for 100 år siden. Det ved vi fra teksten til E. Rostrups "Malede fugle" (1844—50) og fra hans "Ornithologiske Noticer 1848", i hvilke han opsummerer fuglearter og fortæller interessante træk om fuglelivet sommer og vinter.

Familien Rostrup levede her i over 100 år i landlig idyl og i pagt med dens omgivende rige natur, som må have præget sindet. Er det da ikke forståeligt, at her opstod en mand som Emil Rostrup med levende interesse for alle skabninger. Mere overraskende er det, at denne natursans var parret med stor flid og fortrinlig evne til at beskrive det sete.

Stensgård. Fotografi af en gammel tegning, udført af frk. Frederikke Plockross (død 1903), forstanderinde ved den forlængst nedlagte borgerlige pigeskole i Nakskov (N. J. N.). Der er espalier-frugttræer på stuehusmuren. Vandpumpen og lidt af staldbygningen ses til højre. Tegningen må være en del ældre end det følgende fotografi af gården. Originalen ejes af E. W.

Hvor gammel Stensgård er, vides ikke. Den har været en adelig hovedgård i gammel tid, oprindelig opstået ved sammenlægning af bøndergårde (ifølge Rhodes Saml. til Loll.-Falst. Historie ved J. J. Friis 1859). I det 18. århundrede hørte den til Knuthenborg, senere under Lundegård (nuv. Kristiansdal ved Nakskov) og kom derefter til Halstedkloster. Navnet skrives nu med ét "e" og skal være kommet af mandsnavnet Sten (Marius Kristensen, Loll.-Falst. hist. Samf. Årbog 1922). At der hørte skov til ejendommen (57½ td. land) viser, at det oprindelig var en anselig gård (R. H.). Stensgårds 2 skove har i de sidste 150 år været drevet sammen med godsets andre skove, hvorimod jorden og bygningerne blev forpagtede ud til godsinspektør Georg Rostrup fra 1797 til 1865 og derefter til dennes søn, cand. theol. August Rostrup (død 1908). Går-

den, hvis matrikelnummer var 1 a Stensgård, Stokkemarke Sogn, var skyldsæt til hartkorn 14 td., 4 sk., 3 fdk. og 2½ alb., og arealet var på 117 td. land (R. H.), beliggende overvejende nord for hovedvej 7. Jorden blev meget tidligt drænet, hvilket kan ses deraf, at dræningens sugeledninger lå meget langt fra hverandre og på, at rørene var af små dimensioner, henholdsvis i sugeledninger og samleledninger med en indvendig diameter på 1 tomme og 2 tommer. I ældre tid turde man ikke dræne for hårdt, fordi man var bange for at udtørre jorden for stærkt (N. P. N.).

Allerede før 1888 (ifølge L. C.) forpagtedes ejendommen ud til forpagter H. E. G. Paludan, Hellingegården, som døde 33 år gammel i 1890, og nu flyttede skovrider (senere tillige godsforvalter) Jul. Eduard Wedderkopp i dennes sted ind på Hellingegården, indtil sønnen, Chr. Wedderkopp, overtog forpagtningen af begge gårde fra ¼ 1908 til ¼ 1920, (R. H., P. A.). Stensgårds bygninger, som menes at være opførte til godsinspektør G. Rostrup, blev beboet af Aug. Rostrup til dennes død, men 1912 nedreves de, og en del af materialerne, bl. a. tømmeret og hovedøren, blev anvendt til opførelse af den smukke skovfogedbolig ved hovedvej 7 ud for Stensgård Skov. I det nærliggende Hejringe ligger nu desuden et mindre hus (matr. nr. 20), hvis svære egetømmer også er hentet ved Stensgårds nedrivning (Chr. P., K. S.).

Juellinge, som det dengang hed, overgik 1921 til fri ejendom, hvorved det erhvervede sit gamle navn Halstedkloster, og ved lov af 4/10 1919 afstodes det allermeste af Stensgårds jord til udstykning, der approberedes d. 19/2 1922 (R. H.). I alt opstod 7 selvstændige brug på 10—16 td. land hver, medens 8 td. og 6 td. blev afgivet som til lægsjord til to allerede bestående ejendomme (N. P. N.). Gallemosen har aldrig hørt til Stensgård, men var delt mellem bønder i Stokkemarke Skovhuse. Disse parceller blev senere frasolgt, da tørveproduktionen i første og anden verdenskrig tog fart.

Nu ser man, omtrent hvor Stensgårds udhuse i sin tid lå, en smuk lille ejendom på 16 td. land, hvilken har over-

Stensgård. Fotografi, ifølge L. C. taget, mens cand. theol. Aug. Rostrup endnu havde forpagtningen, rimeligvis i firserne. Bag høstfolkene ses syrenerne. Nu er der kommet vedbend på stuehusets mure.

Til højre ses gavlene af lade- og staldbygningen og bag dammen det store valnøddetræ. Fotografiet udlånt af B. P.

taget det gamle navn, og skjult bag dens have ligger endnu dammen, dog formindsket en del, medens grunden, hvor den gamle gårds hovedbygning og have fordem fandtes, dyrkes som mark.

Den gamle godsinspektør Rostrup.

I året 1788 ansattes Georg Jesper Rostrup (1773—1865), søn af kordegn i Sakskøbing Hans Rostrup, på gods-kon-toret i Pederstrup på Lolland, hvorfra han i året 1797 blev forflyttet til Halstedkloster som godsforvalter (godsinspek-tør?). Han fik, som nævnt, bopæl på Stensgård, som han forpagtede, og havde sit kontor i Halsted i den vestre længe

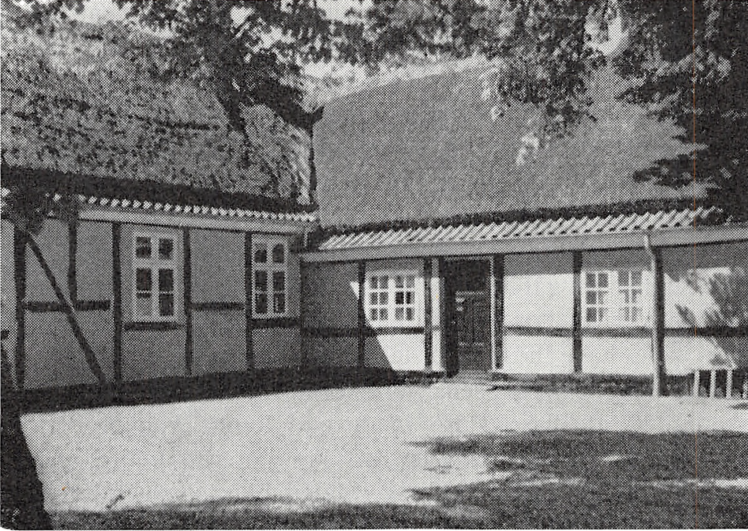
af den bygning, der tidligere, indtil for få år siden fungerede som godsforvalterbolig, nemlig mtr. 1 q i Halsted Sogn (R. H.). Han blev først gift som 42-årig (1816) med den 20 år yngre præstedatter fra Gloslunde (Lolland) Johanne Frederikke Augusta Lyman (skreves også Lüman eller Lyman). På Stensgård levede fra 1817 til 1862 en ugift broder til godsinspektøren, Frans Knud Leonhard Rostrup, og i årenes løb forøgedes familien med ialt 7 børn, nemlig en datter og 6 sønner, hvoraf dog en dreng døde som 5-årig.

Forpagteren, som skrev sig "Georg Rostrup, Inspecteur ved Baroniet Juellinge" (R. H.), blev udnævnt til kammerråd 1847 ved sit 50-års jubilæum. Han havde på dette tidspunkt den yngste søn, Emil, som skriver på godskontoret, og 1850 udnævntes den ældste søn, Carl, til godsforvalter. Forpagtningen af gården beholdt han til sin død 1865. På gravstenen på Stokkemarke Kirkegård står der: "Herunder hviler Støvet af Kammerraad Georg Rostrup paa Stensgaard. I 53 Aar Godsinspecteur paa Baroniet Juellinge, født $14/11$ 1773, død $9/12$ 1865, og Hustru Johanne Frederikke Rostrup f. Lyman, født $13/6$ 1793, død $30/5$ 1849".

I det lange tidsrum, godsinspektøren havde sin virksomhed under Halstedkloster, har han kendt både onde og gode dage. Medens de fleste lande i Europa var hjemsogt af krige i den store franske revolutions kølvand fra 1789 og forbi århundredskiftet, havde Danmark milde dage med god økonomi og pengerigelighed, og de velstillede og intellektuelle medlemmer af samfundet kappedes om at skabe endnu bedre samfundsforhold. Dette gjaldt særlig på landbrugets område (bondefrigørelsen).

Men med året 1807 skete som bekendt et vendepunkt, et omslag i konjunkturerne. Vi behøver blot at nævne disse ulykker for vort land: Københavns bombardement, flådens tab, den engelske 7-års krig, opbringelsen af vore handelskibe, statsbankerotten, skilsmissen fra Norge og til sidst en alvorlig landbrugskrise, som rasede værst 1818—24 og først ophørte omkring 1828.

Det danske landbrugs privilegerede stilling med hensyn til kornudførsel til Norge fik sit knæk ved freden i Kiel

Et hjørne af den tidligere godsforvalterbolig i Halsted (matr. nr. 1 q) 1960. I denne side lå godskontoret i G. Rostrup's tid (I. Büchmann-Møller fot.).

1814, og der kom et uhyre fald i priserne for korn og andre landbrugsprodukter, ikke alene i Danmark, men også over hele Europa, hvor der i fredsårene lige efter 1814 var oparbejdet en forøget produktion og friere omsætning. 1818 var kapitelstaksten for byg $12\frac{1}{2}$ kr. og for rug 15 kr. pr. td., men allerede 1820 var den sunket til henholdsvis 3 og 5 kr. Landbrugsskatterne var steget meget samtidigt med pengesedlernes stærke værdifald, og da efterhånden seddelværdien igen begyndte at stige, følte skattetrykket hårdere. Arbejdslønnen, der som følge af, at seddelkursen faldt og derefter steg, blev højere, var derefter ikke til at få ned igen. Naturligvis blev det særlig uheldigt for de mange landmænd, der var kommet i en gæld, som de ikke kunne tilbagebetale, eller i de synkende seddelkursers tid havde købt ejendomme med indestående restkøbesummer, for de måtte, efterhånden som seddelværdien blev højere, betale med dyrere penge.

Under sådanne forhold havde fæstere og forpagtere det gennemgående bedst, men en mængde selvejere, mest de store, måtte gå fra ejendommene, og godsinspektøren på Halstedkloster havde en streng tid med at få afdrag og

renter ind i godsets kasse, samtidig med, at herskabet måtte pålægge sig stor økonomi. Nogle selvejerbønder blev sandsynligvis i disse år igen fæstere under Halstedkloster. Men værst gik det ud over proprietærer og godsejere. Således måtte på Lolland etatsråd Dons, Rudbjerggård, og kammerjunker Benzon, Gammelgård, henholdsvis i 1823 og 1824 gå fra deres herresæder.

Men en del større ejendomsbesiddere blev dog i disse tider hængende ved gårdene, selv om de ikke opfyldte deres forpligtelser over for staten eller private, fordi kreditorerne ikke ville have nogen fordel af at overtage ejendommene (se f. eks. L. Jørgensen, *Mine Erindringer*, 1891). Således skete det, at disse store landmænd kunne komme i flere års restance med skatterne, og kreditorerne måtte undertiden eftergive nogle af disse. Staten blev sommetider nødt til at yde lån eller endda overtage de store ejendomme og senere sælge dem med tab. Til afhjælpningen af disse ulemper måtte staten selv skaffe pengene ved statslån. I forvejen var statshusholdningen lige indtil 1834 i uorden, idet statens udgifter hele tiden under landbrugskrisen var større end indtægterne. Men da befolkningen ved de rådgivende provinsialstænders møder fik kundskab om dette, forlangtes der af staten store besparelser og fuld offentlighed i finansstyrelsen.

I slutningen af atten hundrede og tyverne var landbruget på Lolland i gang med at indføre visse forbedringer i driften. På de større gårde erstattedes de tunge og upraktiske 4-hestes plove med engelske 2-hestes svingplove, således på Pederstrup, Frihedsminde og Søllestedgård (L. Jørgensen 1. c.), og man forsøgte sig med rapsdyrkning. Men dengang som nu i vore dage var frøavl en ustabil og lunefuld kultur, og 1830 blev der på Lolland ligefrem misvækst. Det år uddeltes af greven på Pederstrup hver uge året rundt brød og ærter til trængende og sultende mennesker. Samtidig var "den lollandske feber" så slem, at f. eks. $\frac{1}{10}$ af beboerne i Søllested Sogn døde deraf (L. Jørgensen 1. c.).

Heldigvis var de sidste få år af Frederik 6.'s kongetid i det store og hele en fremskridtstid for Danmark. Der kom

Fotografi af godsinspektør G. Rostrup, udført af A. Th. Collin, Nakskov, samt kopi af koloreret tegning fra 1849, forestillende hans hustru. Billederne udlånt af E. W.

mere pengerigelighed, og staten fik balance mellem indtægter og udgifter. Dens indtægter kunne endda forøges uden forhøjelse af skatterne. Pengesedlerne var i pari fra 1838 til 1845, da de blev erklæret for indløselige. Fremgangen fortsattes, og landbruget fik igen høje priser på kornet, da England 1846 ophævede kornloven og tillod indførsel af brødkorn til England og til det sultende Irland.

Grundloven af 1849 banede vej for mange heldige love. Overgang fra fæste til selveje blev nu almindelig, og ved oprettelse af kreditforeninger kunne man lettere end før få lån i ejendomme. Senere forøgede man jordens afgrøde ved mergling og dræning samt brug af kunstgødning, og man fik bedre landbrugsredskaber, forbedringer, som er fortsat til vore dage.

Vi ved ikke, hvordan godsinspektørens økonomiske status var. Han havde jo sin gage på godskontoret ved siden af forpagtningen, så han af denne grund måske lettere kom over kriseårene efter 1807, selv om han vel nok til tider har haft en slunken pengepung. Men han giftede sig som alle-

rede nævnt 1816, og familien forøgedes i løbet af 14 år med 7 børn, som han skulle bringe i vej. Dog var det først efter, at det kritiske år 1828 var passeret, at udgifterne til sønnernes uddannelse rigtig mærkedes på hans budget.

4 af godsinspektørens sønner studerede. For at blive optaget i en latinskole var en særlig forberedelse dengang nødvendig enten hos en dygtig præst eller som på Stensgård ved hjælp af huslærere. Desværre var Nakskov Latinskole på den tid ikke i stor anseelse, ellers havde det været naturligt at sende sønnerne til undervisning der, da den lå så nær. Vi ved således, at etatsråd L. Jørgensen, Søllestedgård, klager over, at hans brødre lærte for lidt på denne skole (L. Jørgensen 1. c.), som tilmed en overgang dengang ikke havde ret til at dimittere til universitetet og endelig i året 1839 blev nedlagt. I hvert fald tog de to af Rostrup's studerende sønner studentereksamen i Nykøbing F., og i 7 eller 8 år måtte faderen holde sønnerne til uddannelse i hovedstaden. De fire af dem blev da fra 26 til 29 år gamle, inden de havde deres embedseksamen. En søn, der gik handelsvejen, var ligeledes ret gammel (27 år), inden han blev selvstændig.

Muligvis sad Rostrup for en billig forpagtningsafgift, men uden tvivl var han en dygtig og meget forudseende landmand. Det sidste tyder følgende omtale af Stensgård i 1859 på: "Her er stedse holdt et temmelig godt Hollænderi, næsten ligesaa stort som ved Knuthenlund (hvor der var 60 malkekøer). Dens Bygninger ere ikke anselige, men Egnen er behagelig, formedelst den Skov, som omgiver Gaarden og Landevejen, som løber tæt her forbi" (Rhode 1. c.).

Når man nu sammenholder disse oplysninger om "Hollænderiet"s størrelse med, hvad senere sønnen E. Rostrup skriver 1865 ("Lollands Vegetationsforhold"): "I de senere Aar efterat den lollandske Landmand ikke længere koncentrerer sin Bestræbelse paa den størst mulige Kornproduktion, men tillige mere end forhen har Opmærksomheden henvendt paa Udbyttet af Kreaturholdet, bliver Dyrkningen i det Store af Runkelroer, Gulerødder og forskellige Roer af Slægten Brassica mere og mere almindelig", kan man deraf forstå, at omstilling til husdyrhold allerede var i fuld gang

på Stensgård omkring 1860, det vil sige i god tid, før den store landbrugskrise 1876—1885 kom.

Den 13. juni 1831 var der barnedåb på Stensgård. Da blev den yngste søn, Emil Rostrup, båret til dåben i Stokkemark Kirke af præstefruen i Halsted, Madam Clausen, og faddere var foruden godsforvalter Priergaard, Søllededgård, præsterne Asp i Stokkemark og Sidenius i Vesterborg samt en frk. Kielsen, Nakskov. Vi ser heraf, hvem familien Rostrup kom sammen med. Den naturlige selskabelige omgangskreds var sandsynligvis foruden præster og godsforvaltere også proprietærer, forpagtere og skovridere. Under selskaber dyrkedes ikke sjældent "Holmblads Salmebog". Således fortæller L. Jørgensen (1. c.), at han omkring 1831 efter en jagt spillede l'hombre i Halsted med pastor Clausen, Halsted, og godsinspektør Rostrup.

1858 forefaldt en begivenhed, som i høj grad interesse-rede familien på Stensgård, fordi den berørte dens herskab. Da indgik en tidligere komtesse fra Halstedkloster, Adelheid Reedtz, f. Juel-Vind-Frijs, den daværende greves søster (født 1826, død 1890), ægteskab med Grundtvig, som dengang var 74 år. Det var 3. gang, at Grundtvig giftede sig, og i kirkelige kredse, særlig blandt hans modstandere, var der så stor forargelse herover, at biskop Monrad tog anledning til offentlig at forsvare ægteskabet (Se H. Rosendal, N. F. S. Grundtvig, 1909).

Godsinspektørens børn.

1. Carl Andreas Rostrup (1817—1906).

Denne tog juridisk eksamen 1836 og var ligesom faderen i en meget lang årrække tilknyttet Halstedkloster. Hans navn findes på godsets dokumenter sammen med den yngre broders (E. Rostrup) i årene 1844—49, idet de da begge har attesteret mange underskrifters rigtighed (R. H.). Indskriften på granitgravstenen, stående lige n. f. kirkens kor på Halsted gl. Kirkegård fortæller, at han 1838 blev fuldmægtig og fra 1850 til 1892 var godsforvalter på Baroniet Juellinge.

Carl Rostrup, som levede ugift og døde 1906, samme år som broderen i Stubbekøbing, boede i den ejendom i Halsted, i hvis vestre længe godskontoret lå (mtr. 1 q). Han blev hædret med titlen justitsråd og efterfulgtes som godsforvalter af godsforvalter Barfod (se denne).

2. Hans Frederik Rostrup (1818—1906).

Denne søn blev efter studentereksamen 1839 fra Nykøbing F. Katedralskole cand. med. 1847. Fra 1847 til sin død i Stubbekøbing var han her en skattet og anset praktiserende læge (R. af D. 1889, Dbmd. 1902). I årene 1865—1896 sad han i byrådet og fik en del indflydelse på byens liv. Bl. a. blev han medlem af et udvalg, som skulle skabe byens smukke anlæg, for hvilket førstelærer R. C. Andersen dog var den inspirerende arbejdskraft. 1865 lod Rostrup for egen regning opføre et asyl, hvortil konsul Benzon havde skænket grunden. I forvejen (1862) havde hans hustru, Rasmine Olavia Benzon (1831—1906) sammen med et par andre damer startet en "Firskillingsubskription" til dannelse af et asylfond. Ægteparret, gift i Stubbekøbing 1852, efterlod sig en række børn.

3. August Julius Rostrup (1821—1908).

Denne tog studentereksamen på Nykøbing F. Katedral-skole 1840 og blev cand. theol. 1848, men tog ikke præstestilling. Han opholdt sig derefter vistnok på Stensgård, thi i listen over abonnenterne til Rhodes "Saml. til Laalands og Falsters Historie" er hans adresse 1859: Cand. theol. Rostrup, Stensgård.

Men $17/4$ 1863 fæstede han gården matr. nr. 7, Hellinge By, Halsted Sogn, på 8 td. hartkorn for en afgift til Halstedkloster på 80 td. byg + 30 rdl. (R. H.). Efter ældre menneskers udsagn (Chr. P. og K. P.) og ifølge matrikelkortet (S. R.) var det en gård, man kaldte Kokgården, der nu er forsvundet, men som lå n. f. hovedlandevejen lige ved Hellingegården, hvor nu et lille hus og en dam ses.

2 år efter overtog han imidlertid Stensgård i forpagtning efter sin fader (1865) og levede her resten af sin tid. I begyndelsen styrede søsteren, Ida Rostrup, hus for ham, indtil han 1870 giftede sig med Martha Rasmine Elise Kathrine

Brun fra Korsør (1845—1923). Hun var altså da 25 år gammel, og hun overlevede ham i 15 år. Ægteparret havde ingen børn og ligger begravet i familiegravstedet i Stokke-marke.

Hvad der bevægede Rostrup til at opgive præstegerningen, vides ikke bestemt. Sandsynligvis skyldtes det hans lille teologiske embedseksamen (haud. II, d. v. s. den ringeste andenkarakter), og han aflagde ikke de to prøver, som dengang forlangtes for at opnå præsteordination, nemlig den homiletiske og den kateketiske prøve, d. v. s. prøver over for de teologiske professorer samt teologiske censorer i at kunne prædike og katekisere.

Men bortset fra, om en teolog var mere eller mindre godt udrustet til præstegerningen eller ej, måtte det i de tider være svært at lede menighedslivet i et pastorat, især for en ung præst, fordi de kirkelige retninger bekæmpede hinanden både i tale og skrift og bragte usikkerhed ind i et religiøst ubefæstet præstesind. De gamle rationalister, der betragtede bibelens ord gennem den kritiske lup, stod endnu i århundredets midte stejlt over for Grundtvig og hans tilhængere, som kaldte rationalisterne fritænkere og lagde så stor vægt på trosbekendelsen og sakramenterne.

På Sjællands bispestol sad den konservative J. P. Mynster, repræsentant for den religiøse retning, som senere blev kaldt den højkirkelige. Han var en ivrig modstander af de rationalistiske præster og grundtvigianere og modarbejdede med myndig hånd alle frihedsbestræbelser og fornyelser inden for kirken.

Omtrent samtidig var i en meget lang årrække det teologiske professorat ved Københavns Universitet beklædt af prof. H. N. Clausen, brodersøn til pastor H. G. Clausen, Halsted, og pastor N. Clausen-Bagge, Rubbeløkke. Han var rationalist og som bekendt Grundtvigs mest uforsonlige modstander, men beundret og afholdt af de teologiske studenter, på hvem Clausen derfor havde så stor en indflydelse, at de fleste af disse plejede at støtte ham over for Grundtvig og dennes disciple i den stadig standende religiøse strid. Men sikkert har mange af studenterne, og muligvis

også Rostrup, alligevel overværet gudstjenesten i Vartov, hvor Grundtvig var præst fra 1839.

Når lollandske præster i disse år kom sammen, gik bølgene ofte højt i deres diskussioner for og imod Grundtvig (se bl. a. L. Jørgensen 1. c.), eller når der f. eks. mellem dem var uenighed om liturgien, eller de havde forskellig indstilling over for den autoriserede salmebog: Evangelisk-kristelig Salmebog.

Også inden for samme præstefamilie herskede der undertiden delte meninger om præstegerningens rette udøvelse, således i Vesterborg, hvor fader og søn af familien Boisen afløste hinanden som præster, idet den "sentimentale rationalist", menneskevennen og skolemanden Biskop P. O. Boisen døde 1831 og blev efterfulgt af sin lærde, grundtvigsk prægede søn Lars Nannestad Boisen.

Denne sidste begyndte sin præstegerning med indførelse af gudelige forsamlinger med bibellæsning i præstegården, medens kirken efterhånden blev tom. Han afholdt sig også fra kortspil, dans og musik, men snart måtte han på grund af de "gudeliges" udskejelser indstille disse sammenkomster og forandre livsførelse (L. Jørgensen 1. c.). Nu blev han en meget afholdt præst, om hvem der endnu går ry hos gamle mennesker, hvis forældre blev konfirmerede af denne præst, kaldet "magisteren", som lærte børnene så mange salmer (meddelt af forfatterens fader). Det er mærkeligt i vore dage at høre om, at nogle af de første grundtvigske præster, således også præsten i Tingsted på Falster, J. Chr. Lindberg, i begyndelsen havde dette pietistiske islæt, som dog Grundtvig selv tog afstand fra.

"Kandidaten", som August Rostrup blev kaldt af folkene på Stensgård, skildres af disse som en stille og fredelig mand, der læste meget, og som var en flink arbejdsgiver. Når der f. eks. en dag ikke var noget at bestille, nænnede han ikke at lade en daglejer gå hjem igen, men tillod ham at hente en dagløn, selv om gården ikke gav noget videre overskud (K. P.).

Han har sikkert fået mangan en god impuls af sin på landbrug ikke ukyndige broder, plantepatologen E. Rostrup,

Cand. theol. Aug. Rostrup og hustru. Fotografier udlånt af L. C.

der kom så meget rundt og så så mange brug. Det er dog muligt, at det kneb med økonomien fra 1876 og nogle år fremefter. I de nærmeste år efter den fransk-tyske krig var kornpriserne gode og landbruget indbringende, men i 1876 faldt disse priser, og man måtte mere og mere lægge vægt på en omstilling til husdyrhold. I stedet for at sælge kornet måtte man fodre det op og til gengæld afsætte smør, flæsk og æg til udlandet, og dette gjaldt i nogen grad også for Stensgård. Efter at sukkerfabrikkerne havde holdt deres indtog (Nakskov Sukkerfabrik anlagdes 1882—83), blev kornarealet yderligere indskrænket til fordel for sukkerroerne, og rug så man nu ikke mere på de større gårde, men kun på små ejendomme med let jord. Derfor var forpagter Rostrup nødt til af en mindre landbruger i halvfemserne engang at købe et lille parti rughalm til tækning af gårdens tage, formodentlig på godsets regning. (H. P. Th.). Allerede i firserne var landbrugsøkonomien dog ved at komme i orden, og den næste depression indfandt sig først i dette århundrede.

Da forpagter Rostrup var 72 år, rantes han af en hjerneblødning 1893. Få år før havde forpagter H. E. G. Pa-

ludan (født 1857) på Hellingegården imidlertid overtaget forpagtningen af Stensgård. Paludan døde allerede 1890, hvorefter Stensgård gled over på andre hænder. Rostrup blev, som allerede nævnt, boende på gården og modtog fra godset en pension på 1600 kr. (ifølge K. P.). Desuden beholdt han 2 køer og 2 sorte heste, der om søndagen blev spændt for en gammel kalechevogn, når familien skulle i kirke i Stokkemarke. Så havde pigen (L. C.) sin plads ved siden af karlen på bukken, mens herskabet sad bagi.

Under Rostrups rekonvalescens kom Valborg Jørgensen, Søllestedgård, en søster til P. J., til Stensgård, bl. a. for at opmuntre og underholde den syge mand, der i sin tid holdt meget af at spille krocket ude på den store plæne i haven (P. J.). Den unge pige faldt godt sammen med Rostrupperne på grund af sin store interesse for dyr og planter. Engang kom hun med sin grønne botaniserkasse fuld af snegle, som hun havde samlet for at studere dem, hen til skovfogdens, hvor B. P. betragtede dem med afsky (B. P.). Frk. Jørgensen blev senere ansat ved "Dansk Frøkontrol", hvor hun virkede i ca. 40 år under K. Dorph-Petersen (P. J.).

Hjemmet var meget gæstfrit, og gården var et kært opholdssted i ferierne for den hele familie, unge som gamle. De to brødre, kandidaten og godsforvalteren på Halstedkloster, holdt meget af hinanden og kom sammen hver søndag aften eller søndag eftermiddag. De kørte da skiftevis til hinanden. Den yngste broder, E. Rostrup, ferierede ofte i sit gamle hjem med hustru og børn, undertiden i ugevis ad gangen (K. P.), og hans to børn: Ove og "Asta", gik ofte ud med deres kasser og ketschere for at samle planter og sommerfugle. Men også Kandidaten var særdeles interesseret i naturen, og L. C. har set ham sætte nåle i sommerfuglene til hans samling, når de skulle præpareres. Skoven var tit målet for familiens kortere udflugter, ligesom kandidaten og fruene holdt meget af at spadserer gennem denne og ad landevejen tilbage til gården. (B. P.).

L. C. (Laurine Christoffersen) fortæller et lille rørende træk om livet på Stensgård. Det viser disse menneskers

indstilling over for deres dyr og karakteriserer tillige forholdet til forpagter Paludan. De to køer, som tillige med de to heste var overladt Rostrup's, hed Betty og Margrethe, og de fik lov til om sommeren at gå i løsdrift sammen med Hellingegårdskøerne. Når Laurine ved malketid kom med malkespanden, gik Margrethe altid hen mod hende ligesom for at bede om at blive malket først. Skete dette ikke, begyndte mælken straks at løbe ud af patterne. Familien har sikkert ikke nænnet at udskifte den med en anden og bedre ko, og også Laurine holdt særdeles meget af Margrethe.

*Frk. Ida Rostrup.
Fotografiet udlånt af L. C.*

Engang imellem kom præstens fra Stokkemarke i besøg, først pastor Galschiøt (præst her 1833—1883), hvis børn var på alder med E. Rostrup, og derefter dennes eftermand, pastor Ishøy (1883—1903) (L. C.). Men det fineste besøg fik familien dog, når grevinden fra Halstedkloster, grevinde Agnes, indfandt sig. Hun skulle da altid ind at beundre de smukt hvidskurede borde i borgestue og køkken, og var komtesserne med, listede disse sig hen til spisekammerdøren og bad om at smage fruens gode hjemmebagte tvebakker (L. C.). Grevinden var meget staudeinteresseret og havde nok også lyst til en tur i den noget tilgroede have. Hun havde selv i Halsted uden for parken en rig staudesamling, som hun engang (ca. 1905) har forevist nærv. forfatter.

I haven var det let at finde en krog, hvor grevinden og fru Elise kunne få en intim samtale. Det drejede sig undertiden for grevinden om at bede fru Rostrup støtte hende i hendes arbejde for at hjælpe trængende pibegørn, der skulle i vej, eller som manglede tøj. I den henseende vidste hun, at hun kom til den rette. (B. P.).

Fru Rostrup var i sin tid kommet fra det nærliggende Vilhelmshøj, hvor hun tjente, til Stensgård som 24-årig, nemlig i 1869. Da var Ida Rostrup, kandidatens søster, som tidligere nævnt, husbestyrerinde, men allerede året efter var den dygtige og kønne pige med det store, smukke hår (L. C.) frue på gården. Hendes to piger, L. C. og K. P., roser hende for hendes dygtighed og sparsommelighed. Den første af disse, Laurine, kom som 16-årig dertil i 1888, og hun fortæller, at dengang lavede de selv smør og bryggede øl. Humle hentede de fra haven, hvor man også dyrkede den ret sjældne køkkenplante, Artiskokken, som kandidaten satte stor pris på at spise til rørt smør. Af frugttræer nævner Laurine bl. a. sommeræble (Transparente blanche), den lille grønne Reine Claude-blomme, gammeldags svedske og de små krægeblommer, der i vore dage er ved at uddø, men som er så gode til syltning, samt Kejserindepære.

Laurine fik sommetider besøg i køkkenet af kandidaten, der var noget af en køkkenskriver. Så sagde han gerne: "Hvad laver du nu, Laurine?" og så rømmede han sig. Det var en uvane, han havde, og derfor mener Laurine, at han aldrig var blevet nogen veltalende prædikant, om han var blevet præst.

Om husets indre i kandidatens tid fortæller L. C. følgende: Der var ialt omkring den store gang (entreen) 6 værelser. Desuden fandtes øst herfor køkken med spisekammer, borgestue med pigekammer, bryggers og 2 kældere. Disse rums beliggenhed i forhold til hinanden var således: Længst mod vest fandtes i gavlen to gæsteværelser. Så kom en stor stue i hele husets bredde med udgang mod nord til haven. Lige for forstuen lå herskabets soveværelse og et tredje gæsteværelse, begge mod nord. Dernæst kom til højre for forstuen den store spisestue eller dagligstue, som også optog hele husets bredde. Herfra førte en dør ud i det store køkken med spisekammeret beliggende mod nord, og øst herfor lå borgestuen, hvis gulv var murstensbelagt, og hvor der stod et imponerende, hvidskuret bord, på hvilket i fordums tid altid fandtes hjemmebrygget øl i et stort krus, der plejede at gå fra mund til mund. Pigekammeret, hvor Laurine bo-

*Emil Rostrup og hustru, fotograferede i Skåruptiden.
Fotografierne udlånt af L. C.*

ede, lå i den nordre side af borgestuen. Hver aften kl. 22 kom fru Rostrup ind for at sige godnat til hende, og da skulle Laurine være i seng. "Det skulle man byde nutidens tjenestepiger", siger Laurine. Endelig kom man til bryggerset med bagerovn og vaskekedel. Herfra var der nedgang til to kældere, beliggende i østgavlen, hvoraf den ene indeholdt det store sulekar.

Men i tidligere dage, da man af mælken selv lavede ost og smør, var bygningen hinsides de to madkældere forlænget i østlig retning med en stor mælkekælder, som dog var nedrevet, da L. C. kom i tjeneste på gården.

Man kendte dengang ikke til brug af gulvfernis, og Laurine fik ømme knæ af at ligge og vaske og skure gulv, særlig når hun skulle skure den store entre, der altid forlangte mest rengøring.

Vand fik man fra en brønd, der lå uden for køkkenregionen, og som var sat med kampesten (N. P. N.). Man ser på billedet (s. 299), at der over den stod en træpumpe.

Efter kandidatens død 1908 måtte fru Rostrup flytte til Halsted. Hun modtog en lille pension fra Halstedkloster. K. P., der fulgte med fra Stensgård som pige, nævner sum-

men 1200 kr. I den vestre fløj af den gamle godsforvalterbolig (mtr. nr. 1 q) fik fru Rostrup bolig, og her døde hun 1923 og blev begravet ved siden af sin mand og svigerinde, Ida Rostrup, på Stokkemarke Kirkegård.

4. Ove Emil Rostrup (1823—1828).

5. Johannes Kristian Wilhelm Rostrup, født 1825.

Efter at have nedsat sig i København som urtekræmmer 1852 rejste denne i året 1860 til Amerika.

6. Ida Cecilie Wilhelmine Rostrup (1827—1878).

Hun var, som allerede omtalt, husbestyrerinde på Stensgård for broderen, til denne giftede sig. Muligvis har hun også styret hus for faderen efter moderens død. Hun døde på Kommunehospitalet i København 1878 og ligger begravet på Stokkemarke Kirkegård.

7. Frederik Georg Emil Rostrup (1831—1907).

Idet vi henviser til de biografier, der fremkom i anledning af Emil Rostrups død og senere, indskrænker vi os til at op-ridse hovedlinierne i hans liv.

Efter at have taget partiel polyteknisk eksamen på Polyteknisk Lærestanstalt 1857 var han seminarielærer på Skårup Statsseminarium 1858—1883, derefter på Landbohøjskolen docent 1883, lektor 1889 og 1902 professor. 1882 udnævntes han til medlem af Videnskabernes Selskab og 1894 til dr. phil. honoris causa ved Københavns Universitet. Han var en meget flittig botanisk skribent og en fremtrædende plantepatolog. 1861 blev han i Nakskov gift med Maren Betty (staves også Betsy eller Betzy) Karoline f. Kielsen (1836—1906). De fik to børn, nemlig 1) Augusta Dorthea Rostrup (1862—1932), som blev kaldt Asta, og 2) Ove Georg Frederik Rostrup (1864—1933), der var magister i botanik og mykologisk assistent på Landbohøjskolen.

Emil Rostrup og Stensgård.

Derimod vil vi i det følgende mere udførligt omtale E. Rostrup's barndom og ungdom indtil hans bortrejse til Skårup,

Emil Rostrup's to børn: Frk. Augusta Dorthea Rostrup (kaldet Asta) og mag. scient. Ove Georg Frederik Rostrup. De har tilbragt glade dage på Stensgård. Fotografierne udlånt af L. C.

sammen med hans første botaniske arbejder, der har tilknytning til hans hjemstavn.

E. Rostrup blev undervist i hjemmet af huslærere, senere af en lærerinde, frk. Hammelev, som han var særlig glad for. Men naturhistorie undervistes han ikke i. Som ældre har han i en selvbiografi, som han skulle aflevere i anledning af sin æresdoktorudnævnelse 1894, skildret sine første leveår således: "Allerede i mine Drengedage nærede jeg stærk Interesse for Naturhistorie, anlagde Samlinger af Planter, Insekter og Fugle og begyndte fra mit 13. Aar at nedskrive de Iagttagelser, jeg gjorde i Skov og Mark uden nogen ydre Paa-virkning i mit Hjem eller mine Omgivelser. Trods min afgjorte Lyst til Studeringer blev jeg anbragt paa min Faders Kontor, hvor jeg nogle Aar arbejdede som Skriver. Jeg anvendte dog al min Fritid til Studier i Naturen, til Læsning af de naturvidenskabelige Skrifter, jeg kunde overkomme, samt til at udvikle mine Kundskaber i levende og døde Sprog, i hvilken Henseende jeg blev opmuntret og vejledet af daværende Sognepræst Joh. Wegener i Halsted".

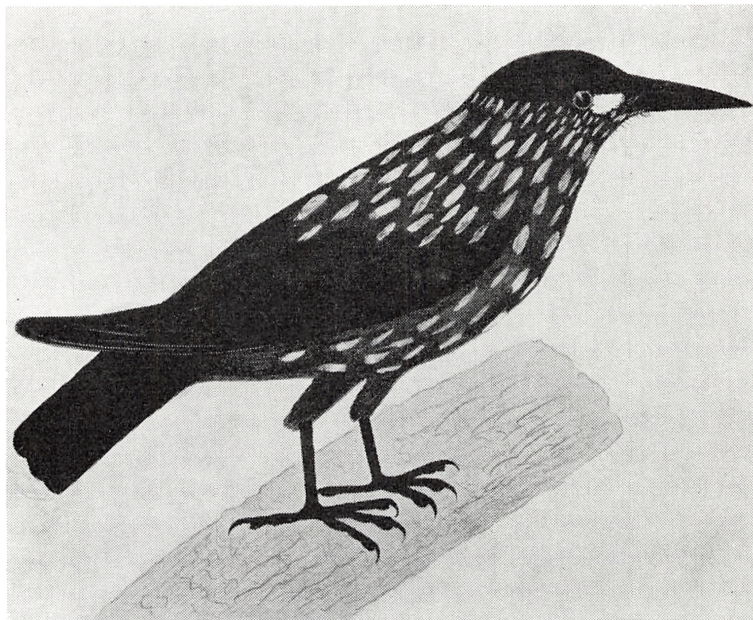
Men var han således fra de voksnes side uden påvirkning

i naturhistorisk retning, plejede han dog omgang med to jævnaldrende kammerater, der delte hans interesse. Det var brødrene Galschiøt, Stokkemarkkepræstens sønner, hvoraf især den yngste, Christian, var hans gode ven. "De drog hjemmefra hen ad de poppelhegnede veje, gerne tre i følge og vendte tilbage med alskens indsamlet stof lige fra fugleæg til paddehatte" (Citat fra Andreas Madsen, E. Rostrup som Ornitholog, trykt i Ornith. Tidskr. 5. 1910—11).

Fra sit 13. til sit 19. år (1844—1850) dyrkede Emil især ornithologien. Det skete på en noget håndfast måde, idet de tre fyre havde bøsser og skød så mange slags fugle i forskellige fjerdragter, som de behøvede for tilbunds at lære så mange som muligt at kende. Men der var dog lidt mening i galskaben, for fuglene udstoppede de, vist uden særlig vejledning, og Emil førte dagbog over de skudte eksemplarer. Bagefter sad han tålmodigt og udfærdigede akvareller af dem. På tyndt skrivepapir lavede han først et løst henkastet blyantrids, hvorefter han omhyggeligt ved hjælp af en slags dækfarver (Gouache-farver), der kunne tåle overmaling, uden at penselstrøgene udviskedes, gengav de fine streger og nuancer i fjerdragten. For den 13-års knægt kneb det naturligtvis med teknikken. Men efterhånden udviklede han sig til en lille kunstner i at lave disse fuglestudier i farver. Af en lille håndskreven fortegnelse over samlingen ses det, at han frembragte ialt 92 stykker, hvoraf dog kun 44 sammen med fortegnelsen er bevarede. Disse findes nu i Landbohøjskolen's bibliotek, hvor de opbevares som en stor helligdom. Farverne har holdt sig forbavsende godt, selv om papiret er gulnet, og der er med pillen omhu og stor sanddruhed gjort rede for det særegne ved hver art, og allerede her kommer nogle af E. Rostrup's bedste egenskaber frem, nemlig ikke alene hans kærlighed til naturen, men også hans nøjagtighed og flid.

Endvidere opbevares sort-hvide fotografiske kopier (størrelse 12 × 18 cm) af hele sættet på 44 akvareller på Stiftsmuseet i Maribo.

Fra disse år stammer også hans "Ornithologiske Noticer 1848", et lille håndskrevet hæfte, hvis indhold er refereret af

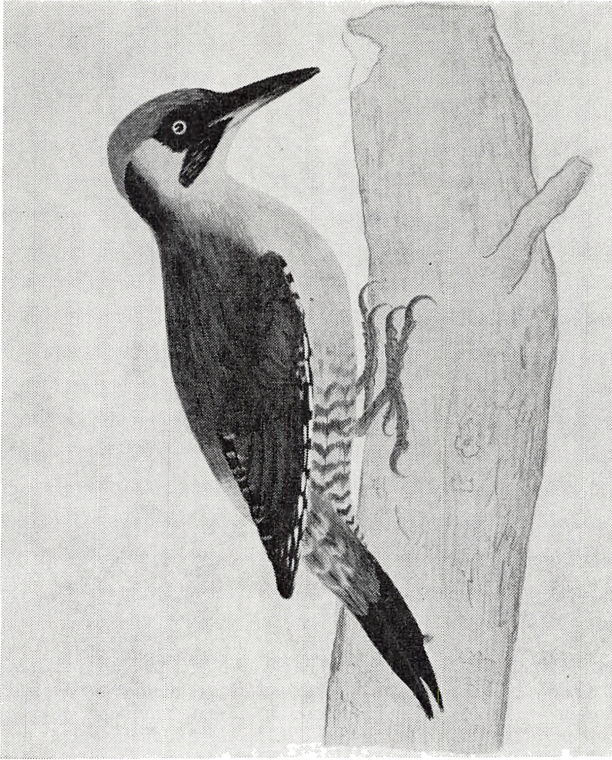

Fotografisk kopi af E. Rostrup's akvarel nr. 12, Nøddekrigen, fra 1844. E. Rostrup fortæller følgende: »Siddende på et Gjerde blev den slagen ihjel med en Kjørepidsk i Sommeren 1844 ved Bøllesminde«. Akvarellen er en af E. Rostrup's første og er mindre godt udført, men god efter drengens alder (13 år). Originalen til dette og de to følgende billeder er udlånt af Landbohøjskolen.

O. Helms i "Dansk ornithologisk Forenings Tidsskrift", Bd. 27, 1933, til hvilket der henvises.

E. Rostrup blev konfirmeret i Stokkemarke Kirke af pastor Galschiøt 1. søndag efter påske, d. 30/3 1845. Af kirkebogen fremgår, at han fik mg i kundskaber og mg i opførsel, medens den bedste af konfirmanderne, en pige, fik mg + i kundskaber, og et par drenge opnåede kun g, medens en enkelt modtog tg i kundskaber (V. D.).

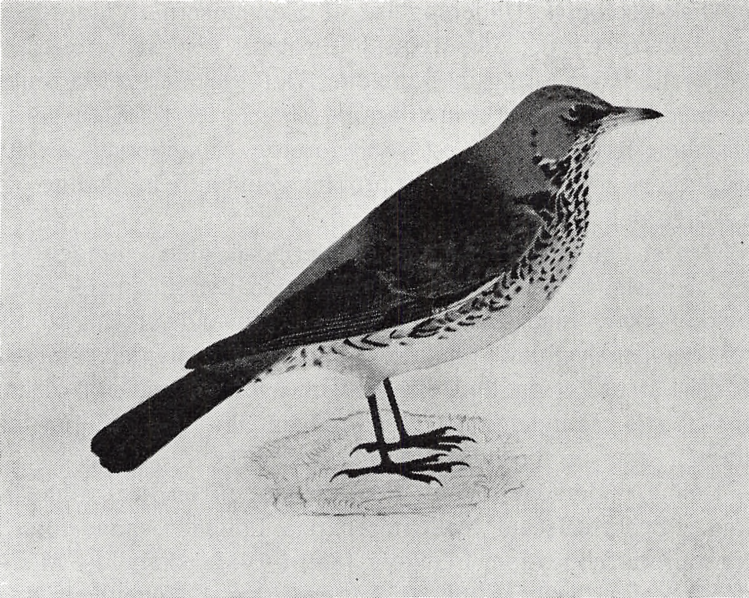
Som allerede omtalt kom han nu på godskontoret i Halsted som skriver, skønt han ønskede at studere. Prof. Kolde-rup Rosenvinge, som har skrevet en meget smuk nekrolog over ham (Bot. Tidskr. 28, 1907), fortæller, at det var af økonomiske grunde, at faderen holdt ham på kontoret, men at han vel også holdt så meget af ham, at han helst beholdt

Fotografi af E. Rostrup's akvarel nr. 79, Grønspætten, skudt i Stensgårds Skov d. 12/11 1848. Rostrup fortæller følgende om fuglen: »Strejfer hele Aaret gennem Skove, Haver og Pilerækker; dog er den ikke hyppig. Jeg har skudt af den baade Sommer og Vinter. Dens gjennemtrængende Skrig melder snart dens Ankomst til en Skov». — I »Hesnæsbogen«, 1958, p. 72, fortæller H. Mortensen om fangsten af en grønspætte i et sildegarn ved Hesnæs på Falster ca. 1835 og p. 22, at grønspætten ikke er sjælden på Falster. Nu, 1961, ser man den ikke mere på Lolland-Falster.

ham hjemme. Men grev Frederik Julius Juel-Vind-Frijs og pastor Joh. Wegener (den senere biskops fader) fik dog overtalt faderen til at lade drengen følge sin lyst.

Så slap han 1849 ud af kontoret, og året efter bestod han præliminæreksamen i København, hvorefter han fortsatte på Polyteknisk Lærestalt. Her tog han, som omtalt, partiel polyteknisk eksamen i anvendt naturvidenskab i 1857, og

Fotografi af en af de bedste akvareller, som E. Rostrup har udført, nemlig nr. 91, Sjagger, skudt ved Stensgård 26/12 1849. Man lægger særligt mærke til den gode gengivelse af fjerens lyse kanter.

1858 ansattes han som lærer i naturvidenskab og matematik på Skårup Seminarium, anbefalet hertil af Japetus Steenstrup.

I de 8 år, han studerede i hovedstaden, fik han også tid til at høre alle naturvidenskabelige forelæsninger både på Universitetet og Landbohøjskolen, og han modtog især vækkende påvirkning af professorerne Forchhammer og Jap. Steenstrup. Han uddybede sit i forvejen gode kendskab til botanikken, medens zoologien trådte mere i baggrunden. En tid var han formand for Botanisk Forening, og han deltog i talrige ekskursioner, især på Sjælland. Af stor betydning, fremhæves det af flere af hans biografer, blev det for ham, at han kom i nær forbindelse med mange af de yngre naturhistorikere. Men han måtte også afse tid til at give manuduktion, for han var delvis henvist til at ernære sig selv.

På den tid havde man stor interesse for moseundersøgelser. 1841 havde Jap. Steenstrup udsendt sit arbejde "Geog-

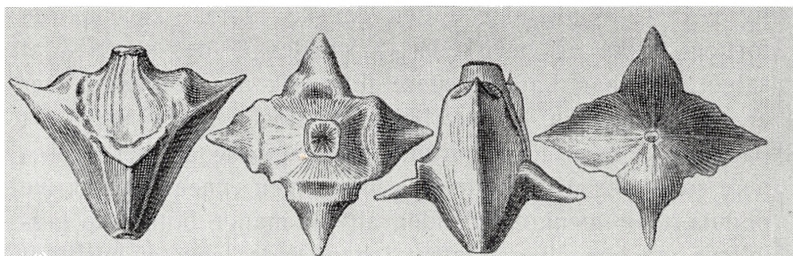
nostisk-geologisk Undersøgelse af Skovmoserne Vidnesdam og Lillemose“ og der fremsat sin teori om skovtræernes gradvise indvandring i Danmark. Det var derfor på linie hermed, at Rostrup, som tilbragte sine ferier på Stensgård, i sommerferierne 1857 og 1858 foretog en undersøgelse af jordlagene i Gallemosen ved profiler gennem dens østlige og vestlige del.

Øverst lignede denne mose en kærmosé, men i bunden viste den sig at være skovmosé. Foruden dyriske rester (råbukketakker, insektdele, rester af ferskvandsmuslinger og ferskvandsfisk) blev konstateret en mængde plantelevninger, f. eks. af eg, el og lind, bregner, mosser og kransnål-arter, frø af iris, åkande, nøkkerose og vandaks samt frugter af hassel, star og hornnød (*Trapa natans*).

Denne undersøgelse gav Rostrup stof til en kort afhandling, ”Beskrivelse af Gallemosen paa Lolland“, hans første litterære arbejde, som fremkom 1859 i ”Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i København for Aaret 1858“. Skønt kun på 7 sider vakte den en vis opsigt på grund af fundet af hornnøddens frugter. Det var nemlig første gang, disse var påvist i halvfossil tilstand i Danmark. Også fra Stokkemarke Tørvelyng omtalte han i sin artikel fund af hornnødfrugter. Senere er hornnød konstateret også i en tredje lollandsk mose, nemlig ved tørvegravning i en mose, tilhørende Søllestedgård (se Knud Jessen's beretning herom i Bot. Tidsskr. 37, p. 179, 1922).

Hornnødden er en enårig vandplante, som rimeligvis uddøde her i landet i egetiden. Indtil 1918 fandtes den et enkelt sted i Skåne. I nutiden vokser den kun ganske få steder i Mellemeuropa, men ellers mest i Sydeuropa. Frugterne er spiselige, og historikerne er tilbøjelige til at mene, at oldtidsfolkene af denne grund har slæbt planten rundt med sig, og at den derved er kommet så langt fra dens naturlige voksesteder, at den ikke alle steder i længden har kunnet trives, hvilken hypotese bestyrkes ved, at antallet af dens voksesteder i Mellemeuropa i vore dage stadigt indskrænkes.

I nyere tid (i 1893) har det et par gange været forsøgt, men uden særligt held, at indplante *Trapa natans* i Dan-

Fotografisk kopi af E. Rostrup's pennetegning af Hornnødder, fundne i Gallemosen 1857—58. Figuren er fra Rostrup's »Beskrivelse af Gallemosen på Lolland«.

mark, nemlig på Bornholm (Se Botanisk Tidsskrift 55, 1955, p. 173) og på Lolland. Sidste sted nåede planten end ikke at sætte frugt. Afd. Lærer J. Büchmann, Langesø i Vesterborg Sogn, havde, foranlediget af et avertissement om køb af frugter fra udlandet, lagt et par af disse ud i en dam ved skolens have, den såkaldte "Sommergrav", og de var spiredygtige. Året efter fandtes planten en dag liggende på lærerens kateder, indsamlet til botaniktimen af børnene. Han fik travlt med at bestemme den, men da børnene fortalte, hvor de havde taget den, opklaredes snart sammenhængen.

Umiddelbart efter, at Rostrup udgav sine Galleloseundersøgelser, påbegyndte han en optælling af alle blomsterplanter, der fandtes på Stensgårds område, også de to skove, som fra gammel tid hørte til gården: Stensgårdskoven og Kyllingskoven. Allerede nytår 1863 havde han i et lille håndskrevet hæfte, som han kaldte "Flora Stensgardiana", og hvori der indledes med et blyantrids (se kortet) over ejendommens marker, opnoteret 476 plantefund. Dette lille arbejde blev aldrig trykt, men listen suppleredes med nye fund lige indtil 1906, et vidnesbyrd om Rostrup's kærlighed til og aldrig svigtende forbindelse med det gamle hjem.

Foruden artiklen om Gallemosen udgav Rostrup i 1859 et par mindre arbejder, der beskæftigede sig med planternes vandringer, men som vi forbigår til fordel for omtalen af den bog, der blandt hans næsten 300 større eller mindre arbejder utvivlsomt må anses for et af de allerbedste, nem-

lig i 1860 "Vejledning i den danske Flora". Den gjorde fortjent lykke og bevirkede — således er det sagt — at salget af Johan Lange's store flora gik noget tilbage. Der er ingen tvivl om, at forarbejdet til bogen delvis er udført på Lolland, hvor han som stor dreng gjorde notater og senere som voksen tilbragte sine ferier, men evnen til at skrive populært for menigmand uden alt for mange botaniske fagudtryk må have ligget latent i hans indre som en medfødt gave. Hans beskrivelser af planternes habitus var nemlig på én gang korte, klare og rammende, med vægt på det særegne for hver art, og da bogen tillige var billig, opnåede den et stort salg og mange udgaver i de 100 år, den nu har eksisteret.

Stor betydning fik bogen særlig ved, at den i en tid, hvor der savnedes let tilgængelige farvede billeder af den vilde planteverden, alligevel var i stand til at give amatørrerne forøget og vedvarende interesse for vor danske flora. Nærv. forfatter kan her tale af egen erfaring og føler trang til at tilføje, at når navnet Rostrup stadig nævnes med hæder, især på Lolland, skyldes det ikke mindst, at "Rostrup's Flora" er blevet så kendt og skattet af vore unge florister. Færdes en af disse på Rostrups hjemegn, drages tanken fra den omgivende vildflora uvilkårligt tilbage til ham, som for over et sekel siden her gik rundt på opdagelse i naturen og siden nedfældede sine iagttagelser i denne fordringsløse, men nu klassiske bog.

Omkring 1860 begyndte Rostrup også at interessere sig for svampene og særlig de arter, der forårsager plantesygdomme. Denne interesse førte ham som bekendt meget langt ind på dette område og blev af den allerstørste betydning for dansk skov-, land- og havebrug og for hans egen succes i livet.

Det næste større arbejde, som han fik fra hånden, har endnu nærmere tilknytning til Lolland end hans "Vejledning i den danske Flora". Det hed "Lollands Vegetationsforhold", der blev trykt i året 1865 (Vidensk. Medd. fra den naturh. Forening i København for året 1864, p. 37—119). Her gives først en omtale af øens jordbundsforhold

*Professor Emil Rostrup 1900.
Fotografi udført af Fred. Riise, København, udlånt af L. C.*

og plantesamfund samt drages en sammenligning både i artsrig og statistisk henseende med Falsters og Sydfyns flora. Længere fremme findes et lille, men interessant afsnit om planternes historie på Lolland, hvoraf vi uddrager lidt stof af mere almen interesse om markens dyrkede planter og ukrudt omkring året 1864.

Medens man 50 år tidligere ofte dyrkede 6-radet byg ved siden af 2-radet, er nu 6-radet byg sjældent at se. 1864 havde man rug i kultur kun til eget brug, men havre var i rask fremmarch og undertiden blandet med sværdhavre (*Avena orientalis*). Hvede forekom 1864 overalt, men var meget uens, idet man havde en mængde "afarter", f. eks. brun og hvid, glat og lodden, med og uden stak, hvilket

alene gav 8 kombinationer, foruden talrige overgange. Ærter blev den gang stærkt hjem søgt af bladlus, så man mange steder havde opgivet dyrkningen, medens denne plante 100 år før forekom i flere sorter, hvoraf en stor, grå ært gik under navn af "lollandske rosiner". En blomstrende kartoffelmark sås 1864 kun sjældent, fordi kartofflen i reglen ikke nåede så vidt i sin udvikling (årsagen forklares ikke). Raps dyrkedes periodisk på større ejendomme og hør på smålodder. Bønner, boghvede, spergel, hamp, kommen, linser og tobak havde ikke mere nogen særlig interesse, hvorimod runkelroer, gulerødder, kålroer, hvid- og rødkløver, "timothy" samt almindelig og italiensk rajgræs begyndte at betyde mere på grund af det voksende kreaturhold. Sneglebælg sås enkelte steder, men alsikekløver og lucerne havde endnu ikke holdt sit indtog i det danske landbrug.

Det er også interessant for landmænd at høre, at flyvehavren allerede i 1864 var kendt på Lolland, og at man dengang til tider var plaget af indslæbte ukrudtsplanter som kløversilke og hørsilke samt seglblad (*Falcaria vulgaris*). Den sidste har Rostrup dog kun bemærket på to lokaliteter, men begge steder ("mellem Vesterborg og Vedby og Rudbjergmarken ved Juellinge") rigtignok i stor mængde. På det førstnævnte voksested lever seglblad endnu (1960), trængt tilbage til en grøft, skønt man i de senere år har reguleret vejkanterne og forsøgt at dræbe den med myremalm fra gasværkerne.

Lyder det ikke lifligt i en lollandsk landmands øre i en tid, hvor man ved probate midler næsten har udryddet markukrudtet, når Rostrup p. 58 skriver: "Hvad der navnlig udmærker Vegetationen paa Lolland er de mange forskellige paa den dyrkede Mark forekommende Arter Ukrudsplanter, af hvilke flere ere ejendommelige, medens andre optræde her i overvejende Mængde eller ere kun fælles med enkelte andre sydlige Egne af Danmark; næppe en eneste i nogen anden dansk Provinds almindeligt forekommende Ukrudsplante mangler her".

Et andet lille afsnit i "Lollands Vegetationsforhold" viser Rostrup's store interesse og flid i drengearene, udar-

Gæster hos godsforvalter Barfod i Halsted (omkring 1900). Der bydes forfriskninger. Stående bag bordet ses (fra højre) professor E. Rostrup med frue, dernæst værtsfolkene: godsforvalter H. P. F. Barfod med frue, derefter læge H. F. Rostrup, Stubbekøbing, med frue (siddende). Foran til højre sidder cand. theol. Aug. Rostrup med frue, og foran dem ligger frk. Asta Rostrup, København, samt overretssagfører, ligkistefabrikant Søren Kaspar William Rostrup, København, fætter til fru godsforvalter Barfod og svoger til dennes mand. Længst til venstre i flugtstolen sidder fhv. godsforvalter på Halstedkloster C. Rostrup, og bagved står (ifølge E. Q.) fra venstre: frk. Julie Rostrup, datter af læge H. F. Rostrup, og frk. Benthea Lyman, en slægtning af familien Rostrup og ofte gæst på Stensgård.

Fotografiet udlånt af L. C.

bejdet, som det er, i årene 1846—49. Det er en liste over blomstringstiden i disse 4 år for 66 vildtvoksende forårsplanter.

Men den største plads indtager en anden liste, som angiver lollandske voksesteder for ialt 927 karplanter. "Lollands Vegetationsforhold" er blevet kaldt en lokalflora, men der er i dette arbejde ingen plantebeskrivelser, og det er nærmest en plantetopografi. Han har omhyggeligt medtaget plantefund også af andre botanikere lige tilbage til Kylling, og han har gennemgået herbarier af apoteker Chr. Heerforth, Nykøbing F., og kammerherreinde I. Wichfeld, Engestofte.

Rostrup's sammenlignende statistik over Lollands, Falsters og Sydfyns planter er tiden løbet noget fra, men hans lokalitetsangivelser har stor interesse for floristen af i dag. På steder, hvor kulturen ikke har ødelagt den vilde natur, gælder ofte hans opgivelser for plantefund den dag i dag. Han har fund fra hele øen med enkelte af småøerne udenfor, endogså fra Albuen, ialt ca. 700 egne fund af mindre almindelige arter, men den nordøstlige del af Lolland, endvidere egnen øst for Nysted og op langs Guldborgsund er dårligst undersøgt. Til gengæld har han flittigt botaniseret i Nakskovs omegn (Nakskov Fjord, Aunede, Sæbyholm, Rudbjerggårds skove, Halsted m. m.), ligeledes i Vesterborg, Birket, Ravnby, Stokkemarke, Kældernæs og egnen s. f. Maribo, langs søbredderne og på øerne her.

Man må undre sig over, at Rostrup kunne komme så langt omkring med den tids befordringsmidler. P. J., hvem dette problem er blevet forelagt, gav følgende svar: "Dengang gik man mere end nu, og man skød ofte genvej ad stier, enten offentlige eller private, langs markhegnene. Over markerne, f. eks. fra Søllestedgård til Stensgård er der egentlig ikke så langt i lige linie. Men ellers dyrkede man gæstevenskab, idet man tog ind til venner og bekendte, hvor man kunne overnatte og derpå fortsætte rejsen næste dag".

Denne forklaring på Rostrup's mange og lange valfarter rundt på øen kan næppe afvises, men ellers kunne det også tænkes, at han af og til har haft kørelejlighed, når der fra Stensgård, Søllestedgård eller Halstedkloster skulle være kørsel til byerne eller til andre herregårde. Det afsides liggende Gottesgabe, hvorfra han har flere plantefund, tilhørte således Halstedkloster i det tidsrum, og Søholt ejedes af godsejer L. Jørgensen på Søllestedgård, hvor familien Rostrup havde venner. Ja, vennerne blandt præsterne har rimeligt nok også hjulpet ham på hans botaniske ture og måske også bragt ham planter. Vennen Chr. Galschiøt er således nævnt af Rostrup som finder af flere planter, og med barndomsvennerne fra Stokkemarke Præstegård har han flere gange på fugleekskursionerne hjembragt planter fra øerne i Smålandshavet, f. eks. Lindholm.

Godsforvalter Barfod.

I året 1892 rykkede en slægtning af Rostrupperne ind som godsforvalter på Halstedkloster. Det var en svigersøn til den gamle godsinspektør Georg Rostrup's broderdatter, nemlig fuldmægtig, cand. polit. Hans Peter Fakse Barfod (1842—1923). Fru Barfod, f. Andersen, var en godsforvalterdatter fra Fuglsang og antoges som huslærerinde på Halstedkloster. Hun blev meget afholdt af herskabet, og hun var elsket af de livsglade børn, fordi hun bl. a. var så dygtig til at instruere dem til opførelse af små skuespil og tableauer. Godsforvalteren rejste bort efter 16 års forløb til København, hvor han blev ansat i Rigsarkivet som registrator (1908—12), og dermed ophørte familien Rostrup's forbindelse med Halstedkloster.

Liste over de mennesker, som har givet oplysninger eller udlånt billeder til artiklen.

1. Folkepensionist P. Andersen (mærke i teksten: P. A.), Hellinge, født 1885. Har arbejdet i mange år på Hellingegården, også mens Stensgård var lagt ind under denne gård.
2. Professor N. Fabricius Buchwald, Frederiksberg. Har fremskaffet litteratur og billedstof, bl. a. udvirket lån af E. Rostrup's fugleakvareller fra Landbohøjskolen.
3. Fru Laurine Christoffersen (L. C.), Søllested, født 1872, datter af smedemester J. J. Henriksen, Abed, som var smed på Stensgård. Tjente som pige hos fru Elise Rostrup fra 1888 til 1892.
4. Sognepræst, Pastor Vald. Davidsen (V. D.), Stokkemarke. Har givet kirkebogsoplysninger ang. E. Rostrup's konfirmation.
5. Godsforvalter og skovrider R. Hansen (R. H.), Halstedkloster. Har givet oplysninger om Stensgård. Død ved færdselsulykke 1960.
6. Proprietær P. Jørgensen (P. J.), Dyrehavehus, Søllested, født 1887, tilhører familien Jørgensen på Søllestedgård. Søsteren, Valborg Jørgensen (1881—1957) og han kom på Stensgård hos Cand. theol. Aug. Rostrup.
7. Professor, Dr. phil. D. Müller, København. Har fremskaffet udskrift af Stokkemarke kirkebog fra 1831.
8. Parcellist Karl Nielsen (K. N.), Stensgård. Ejer af jorden, hvor det gamle Stensgårds bygninger lå og overtog ejendommen efter sin svigerfader N. P. Nielsen (se nedenfor).
9. Kontorchef N. Juul Nielsen (N. J. N.), Nakskov. Har givet oplysninger om frk. Frederikke Plockross, Nakskov, som har tegnet Stensgård.

10. Folkepensionist N. P. Nielsen (N. P. N.), Stokkemarke Alderdomshjem. Overtog ved udstykningen af Stensgård det nuværende Stensgård. Svigerfar til Karl Nielsen.
11. Fru Kristine Peitersen (K. P.), Halsted Alderdomshjem, født 1889. Var pige på Stensgård fra 1/5 1908 og fulgte med fru Elise Rostrup til Halsted, hvem hun tjente til ca. 1915.
12. Frk. Benedicte Petersen (B. P.) (1887—1960), søster til Chr. Petersen (se nedenfor). Var pige på Halstedkloster Slot 1903—1905, senere i København og boede en tid derefter i hjemmet hos broderen.
13. Skovfoged Chr. Petersen (Chr. P.) ved Stensgård Skov, nu boende i Halsted. Er søn af skovfoged Lars Petersen, Stensgård Skov (død 1923), der var skovfoged i 60 år.
14. Fru Emma Quist (E. Q.), gift med skovrider A. Quist, Liliendal pr. Mern. Ægteparret Quist var i en årrække skovriderfolk på Halstedkloster og kendte flere medlemmer af familien Rostrup.
15. Proprietær, sognerådsformand S. Rasmussen (S. R.), Bulskovgård. Gav oplysning om den nedlagte gård „Kokgården“s beliggenhed og matrikelnummer.
16. Frk. Kathrine Sørensen (K. S.), ejer af matr. 20 i Hejringe.
17. Folkepensionist H. P. Thage (H. P. Th.), Nakskov. Har arbejdet på Hellingegården og boede ved Stensgård op til Gallemosen. Solgte engang tækkehalm til Stensgård.
18. Rigsdagsstenograf, fru Ellen Wilcke (E. W.), Frederiksberg, sønnedatter af E. Rostrup. Besøgte ofte Stensgård. Har udlånt billedstof m. m.

Stikhoben i Hyde skov

Et enestående levn fra en svunden tid

af Johs. Pjenggaard

Stikhokken, som den hedder på lollandsk, kendes ikke af ret mange. End ikke af mange af dem, der har stikhoben på nærmeste hold.

Og er det egentlig så mærkeligt i en tidsalder, der interesserer sig mere for fjernsyn og atomer end for gammel kult?

Stikhoben har rødder tilbage til en fjern fortid. Den ser i dag ud som for et par hundrede år siden. Den består af en næsten 3 meter høj dyng af større og mindre kviste. Tildels friske i toppen og ældre og mere rådne i bunden — alt efter det åremål, de har bag sig.

Stikhoben ligger ved en smal skovvej i Hydeskoven ved Radsted. Skovvejen er i dag af sekundær betydning, men var i foregående århundreder en vej, som vandrende ofte benyttede som genvej fra sognene nord for skoven til sognene sydfor. Tæt ved stikhoben fører vejen over Hyde å.

Ingen, der kender sagnet, som er knyttet til stikhoben, passerer denne uden at kaste en gren eller kvist som sin tribut til hokken for derved at skaffe sig fortsat vejlykke fremover. Men ikke mange kender det: en skovbetjent skal i længst forsvunden tid være blevet slået ihjel her. Han var forhadet af omegnens befolkning.

Denne hændelse menes at have fundet sted for et par århundreder siden. Liget var kun nødtørftigt dækket, og enhver, der gik forbi, lagde yderligere et par kviste på og skyndte sig videre.

Den oprindelige årsag til, at man kastede grene på, gik af glemme, men grenkastningen er blevet fortsat. Vel ikke

mere for den dødes skyld, men for at værne sig selv mod stedets mystiske onde ånd, der kunne bringe ulykke over een år frem i tiden, som nogle troede, mens andre frygtede for at gå vild i skoven, og atter andre ængstedes for at komme til skade på broen over åen, hvis man ikke ydede sin tribut. Alt ifølge overtroen, som selv det mest moderne menneske jo ikke kan sige sig fri for.

Dei nu 85-årige fhv. skovfoged Radby, der havde sin daglige gang i dette skovdistrikt fra 1906—1945, bekræfter, at man kaster grene på stikhoben for at forebygge ulykker og for ikke at fare vild i skoven. Skovfogeden kender også det tilgrundliggende sagn.

Derimod erindrede han ikke at have hørt følgende version: efter mordet kom der et slemt spøgelse, der fik folk til at fare vild. — En "klog" mand gav så det råd, at når det skete, skulle man kaste en pind på mordstedet. Så blev man ret vendt.

Det er i den forbindelse ret interessant at erfare, at i visse skovegne i Tyskland, hvor man også har stikhobe, fortælles der, at disse er dannet over stedet, hvor en skovbetjent er blevet dræbt af krybskytter eller skovtyve.

Ved siden af stikhoben, der ligger ved et tidligere vade-sted, stod et stort træ, der blev væltet af stormen for 3—4 år siden. Træet menes at have været ca. 300 år gammelt. Hvis dette træ havde kunnet tale, kunne det måske have løst gåden. Det havde kunnet fortælle os om den vandrende og ridende skare, der gennem disse åringer har ydet sit bidrag til stikhoben, selv om det ikke havde kunnet fortælle om den enkeltes motiv hertil.

Så længe skovfoged Radby kan huske, har stikhoben haft næsten den samme højde.

Grene- og stenkastenes historie.

Stikhob er sammensat af ordene stik og hob. Stik betyder pind, gren. Hok er et lollandsk ord for bunke eller forhøjning.

Der har været et halvt hundrede kastedynger i Danmark. Nu er stikhoben i Hydeskov vistnok den eneste, der er i brug

Stikhoben står ved den gamle vej gennem Hyde skov.

af de vejfarende. De fleste af de øvrige kendte kastedynger lå i Østjylland og i Vendsyssel. Stikhoben i Hydeskov er således et her i landet sidste levn af en verdensomspændende skik, der går tilbage til den grå oldtid. Medens det her i landet var mest almindeligt med sten- eller grenekast, har det ude omkring i verden ofte været andre materialer, dyrehår eller lignende. Man har brugt, hvad man havde for hånden. Ikke alle steder har man haft grene eller sten i nærheden. Samtidigt har stedets tro og skik præget kastene.

Kulturhistorikeren V. J. Brøndegaard fortæller i forskellige artikler om emnet, at på de malajiske øer, hvor der også findes sten- og kvasdynger, mener de indfødte, at herunder ligger store løgnhalse begravet, og man kaster sin sten eller kvist med ordene: "Til løgnerens skam!" — I indianersamfund finder man skikken med stenkast, hvor en af stammen har lidt en voldsom død. — I Sydamerika bruges den, hvor en er faldet for morderhånd. — I tibetanske bjergpas findes mange af den slags stenkast, hvor den vandrende slynger en sten mod dyngen, og munken beder en kort bøn for den døde fred.

— I Afrika giver også buskmændene deres bidrag til hoben. Efter deres opfattelse ligger djævelen begravet nedeunder. — I Sibirien har man brugt og bruger man at hænge hestehår på bestemte træer, hvor forbipasserende ryttere fjører endnu en tot af hestens manke eller hale til som en erkendtlighed mod højere magter.

Pilgrimme på vej til den hellige stad Mekka skal, ifølge reglerne, opholde sig tre dage og tre nætter i byen Mina og der kaste 63 sten på en dyngge, der siges at være den ondes opholdssted. — I Persien findes en lignende dyngge. Selv i Det Gamle Testamente nævnes gentagne gange vidnedysser. — I Portugal, hvor et kors ofte markerer, hvor en forbrydelse er blevet begået, er det almindeligt, at forbipasserende kaster sten omkring korset. — Fra en række andre lande kendes lignende kast. Motivet kan være forskelligt. En forbrydelse vurderes ikke efter samme målestok i alle folkeslag.

— Såvidt V. J. Brøndegaards redegørelse. —

Fra Island kendes et smukt sagn. Der fortælles her om en skamdyngge over en forbryder, hvor forbipasserende også kastede sten for at vise deres afsky for synderen og den grimme handling. En lille pige var meget bedrøvet over at se den grusomme stendyngge og over folks iver for at få den til at vokse. Hun havde ondt af manden, hvis synd skulle huskes alle dage. Derfor begyndte hun at bære jord på højen for at skjule stendyngen. Det tog lang tid, men hun blev troligt ved. En dag begyndte der at spire græs frem, og til sidst stod der en dejlig, græsklædt høj.

— I Sverige har man mange beretninger om grene- og stenkast. Mange af disse kan tidfæstes, og der kan gøres rede for kastets oprindelse; men mange fortoner sig også her i den grå fortid.

Svenske børn fik ofte i tidligere tid, når de skulle ud på bærplukning, besked om, at de ikke måtte tage noget fra stenhøje eller stikhobe. De skulle tværtimod kaste en gren eller sten, når de gik forbi.

Fra Sverige og enkelte andre lande kendes skikken, at man ved bestemte stenkast, foruden at kaste sten på dysen, også går tvende eller trede gange omkring denne.

Vardekastenes motiver

kan opdeles i følgende grupper:

1. Et offer til den døde sjæl.
2. For at holde en ond ånd nede. (Værn mod gengangeri).
3. Taknemmelighed overfor højere magter for god vejlykke.
4. Foragt for forbrydelsen.
5. Forebyggende for en selv.

Det sidste synes nu at være det lollandske motiv. Muligvis var det ikke sådan oprindeligt.

— Det smukkeste motiv er vel, når kastet giver udtryk for en barmhjertighedsgerning. — Ved et stenkast i Italien var der rejst en sten, hvor man læste følgende (ifølge et læserbrev til et blad):

Du vandrer, der skuer min grav,
send mig en venlig tanke,
så døden kan blive mig let.

Det hellige træ i den sydsjællandske skov.

Det er omtalt, at stikhoben i Hydeskov er det sidste levn af en meget gammel skik. Det må dog bemærkes, at Nationalmuseet inden for det seneste par år er stødt på en variant til stikhoben. Der gik rygter om et 4—500-årigt egetræ i en sydsjællandsk skov, der var i besiddelse af helbredende egenskaber. Træet var vanskeligt at finde. Ingen ville være ved, at de kendte noget til træet. En 12-års dreng, som magister Thorkild Ramskou gav sig i snak med, røbede, hvor der skulle søges.

Da magisteren endelig stod ved det gamle egetræ, mødte der ham et ejendommeligt syn. Rundt om på træets grene hang et lille hundrede klude og tøjstrimler. Halvanden meter over jorden var der en stor grenekløft, der viste tegn på, at adskillige i tidens løb var kravlet igennem denne. Om træer, der har ry for helbredende kraft, er der skrevet adskilligt. Folketroen går ud på, at sygdommene overføres til træet.

Troen på disse træer lever altså stadigvæk. Magister Ramskou oplyser ikke, hvor træet findes, da man ikke ønsker stedet overrendt af turister. Ved senere besøg konstateredes, at der var blevet hængt nye klude op siden sidst. Det var ikke tilfældigt ophængte lommestørklæder, men tøjstumper, der var medbragt hjemmefra til formålet.

Den universelle udbredelse af vardekastene kunne måske tyde på, at disse var fulgt i folkevandringens spor. Men kastedyngerne findes også i Amerika, hvor folkevandringen ikke nåede hen. Spørgsmålet får stå åbent.

Lokaliserer man fænomenet til Nordeuropa, ser man, at det blev opfattet som en hård straf for de ulykkelige, at de ikke blev begravet i indviet jord og derved blev unddraget kirkens tre skovle jord. De lå uroligt i deres grave, og for at binde liget til jorden brugte man så at kaste sten eller grene på deres grav.

Jordpåkastelsen ved jordfæstelse kendes imidlertid i før-kristelig tid, og det kan meget vel tænkes, at jordpåkastelsen er ført med over i kristendommen, ligesom så mange andre ting fra hedenskabets tid er tillempet og ført med over i kirken.

Lige efter at reformationen var blevet indført herhjemme, skete begravelser ikke altid ved, at præsten kastede jord på kisten, det gjorde en af afdødes slægtninge. Præsterne afskaffede skikken ud fra den betragtning, at dette var en fortidig skik, som ikke hørte den nye kirke til. De fleste præster gjorde det dog, hvis de blev opfordret til det. — Et landemøde i Odense i 1586 indskærpede præsterne, at de selv var forpligtede til at kaste jord på. Et andet landemøde i Roskilde 1592 forbød dem at aflægge skikken med at kaste de tre skovfulde jord.

Først senere blev det påbudt, at ingen måtte begrave sine døde uden præstens medvirken ved jordpåkastelsen. Jordpåkastelsen blev da det primære ved begravelsen. Talen blev derimod en sag mellem præsten og den afdødes familie.

Almuens skik med at kaste grene eller sten til hobe, hvor et menneske havde lidt en voldsom død, var en parallel til de ordinære begravelser, hvor afdødes slægtninge kastede jord på kisten, efter at præsten havde foretaget sin jordpåkastelse, en skik, der kendes helt op til vor tid, og muligvis stadig findes hist og her. Dog ikke altid åbenlyst.

Man har et eksempel fra 1940 i Sønderjylland. Et referat af en gammel kones begravelse slutter med: ”Et par af den gamles børn kastede jord på kisten med taknemmelige ord om deres moder“.

Omkring samme tidspunkt skete følgende her i landsdelen: Deltagerne i følget ved en gammel kones begravelse så, at da følget var ved at fjerne sig fra graven, gik svigersønnen tilbage og kastede en sten eller en håndfuld jord på kisten. Dette blev opfattet som en ondsindet handling, men det har måske været det modsatte — et levn af en gammel kult.

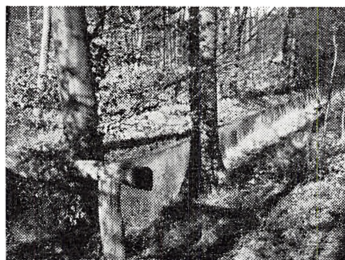
Ofte havde man forhen jorden med hjemme fra den dødes ejendom.

Den italienske forfatter Ignazio Silone skriver i romanen ”Brød og vin“:

”De gode ting glemmer man, siger Magascia, men ulykkerne husker man og fortæller fra far til søn.

Når et godt menneske dør, kommer det i Paradis. Dør en

synder en naturlig død, bliver han her i dalen. Derfor taler man om ham. Sjælen af en myrdet finder ingen ro. På gerningsstedet kaster de forbigående i de første år hver en sten, for at sjælen kan finde ro. Præsterne siger ganske vist det modsatte, men det er dog således“.

Ved broen over Hyde å.

Johannes Pjengaard, Borgmester i Saxkjøbing, f. 1902, d. 1961. Pjengaard tilhørte en bondeslægt, der havde ejet store gårde på Vejleegnen. Men da det var gået økonomisk tilbage for familien, måtte Pjengaard (og hans far før ham) blive landarbejder, skønt han så brændende ønskede at blive lærer. Han kom til Lolland 1927, hvor han giftede og bosatte sig. Han havde haft en hård og fattig barndom i en tid, der var hård over for småkårsfolk, derfor gik hele hans stræben senere hen ud på at hjælpe de svage og forfulgte, og han deltog ivrigt i socialdemokratisk organisationsarbejde. Han var et usædvanligt fint og gennemkultiveret menneske, og han var en passioneret læser af den sjældne slags. Kulturhistorie var hans store interesse. Han var afholdt af sine bysbørn, uanset stand og partifarve, og han sled sig op for dem. Han kunne have gjort de engelse kongers valgsprog: „Ich dien!“ (Jeg tjener!) til sit eget.

E. L.

Franciskanerklostret i Nykøbing

af Erik Skov

Uagtet de små brødre af den hellige Frans' orden havde deres virke blandt almuen og var forpligtet til at leve som tiggere, var de dog altid i stand til at finde formående velyndere blandt samfundets øverste. Gråbrødrenes fremgang, som den kommer til udtryk gennem klostergrundlæggelser og byggevirksomhed, er først og fremmest baseret på gaver — ikke blot de små almisser, som for Guds skyld faldt i tiggerposen, men også virkelige stormandsgaver. I alle de tilfælde, hvor vi har lidt kendskab til omstændighederne omkring stiftelsen af et franciskanerkloster, viser det sig, at en adelig eller fyrstelig velgører står bag. I så henseende danner klostret i Nykøbing ingen undtagelse. Dette hører til blandt ordenens yngre stiftelser i Danmark. Mens ikke mindre end 20 af ialt 29 til franciskanerordenen knyttede klostre var grundlagt i årene 1232—88, forløb der herefter mere end et århundrede, inden der påny blev stiftet et gråbrødrekloster. Det var tiggermunkenes ven, Erik af Pommern, som foruden at give Karmelitterordenen husly i Danmark også muliggjorde oprettelsen af tre nye franciskanerklostre: Malmø, Helsingør og Nykøbing. Den 2. november 1419 skænkede kongen S. Nicolai kapel i Nykøbing til gråbrødrene tillige med en øst derfor beliggende grund, for at der her til Guds, Vor Frues, Sankt Mikkel's og Sankt Frans' ære kunne rejses et kloster. En tilføjelse i brevet om, at klostret ikke måtte komme sognepræsten til skade, hentyder ingenlunde til specielle lokale forhold, men har sin baggrund i en

skærpelse af gammel strid mellem klostre og sognegeistlighed angående parternes rettigheder med hensyn til udøvelse af sjælesorg blandt sognets menige befolkning.

Hvor hurtigt klostret herefter er blevet en realitet, vides ikke, og dets almindelige historie er i det hele ret dårligt oplyst¹. Udsendinge fra samtlige franciskanerklostre i provinsen Dacia (de nordiske lande) mødtes årligt til et provincialkapitel, som 1482 afholdtes i Nykøbing. Kapitlet i 1453 angives ganske vist også afholdt i Nykøbing, men i dette tilfælde er der vistnok tale om den svenske by af samme navn.

Efter ordensreglen måtte gråbrødrene bortset fra selve klostret ikke besidde fast ejendom, ligesom særeje blandt brødrene ikke var tilladt. Dette krav blev dog ikke altid overholdt. Selvom gråbrødrene aldrig blev storgodsejere i lighed med herreklostrene, er der dog ikke så få eksempler på, at klostrene var ejendomsbesiddere. En reformbevægelse, som på dette og andre områder krævede en strengere fortolkning af ordensreglen, vandt indpas i Danmark o. 1470, men bevægelsens tilhængere, observanterne, måtte "erobre" klostrene eet for eet under stærk modstand fra konventualerne, som forfægtede en lempeligere fortolkning. Mens "observansen" tidligt kom til Lolland, hvor klostret i Nysted blev reformeret 1477, holdt konventualerne stand i Nykøbing til 1503, da provincialvikaren Andreas Glob, en af reformens ivrigste forkæmpere, fik held til at indføre observansen her. Om klostret som følge heraf har været tvunget til i lighed med brødrene i Nysted at afhænde fast ejendom, véd vi ikke, men meget tænkeligt er det i konsekvens af reformen, at adelsmanden Josef Reberg i 1513 ikke testamenterede sin fædrene gård, Skerne i Gundslev sogn, direkte til klostret, men overdrog den til Mogens Gøye, som til gengæld påtog sig at udrede 200 mark penge til gråbrødrene. Særeje synes derimod at have været tolereret både før og efter reglens stramning. Således testamenterede Erik Vernikesen 1486 et beløb til hver broder samt et par sorte hoser til sin skriftefader, broder Nis Bentsen; sit panser overlod han brødrene i fællesskab, en lidt ejendommelig gave,

Klostrets bevarede bygningsdele, kirken og vestfløjen, set fra fratergården.

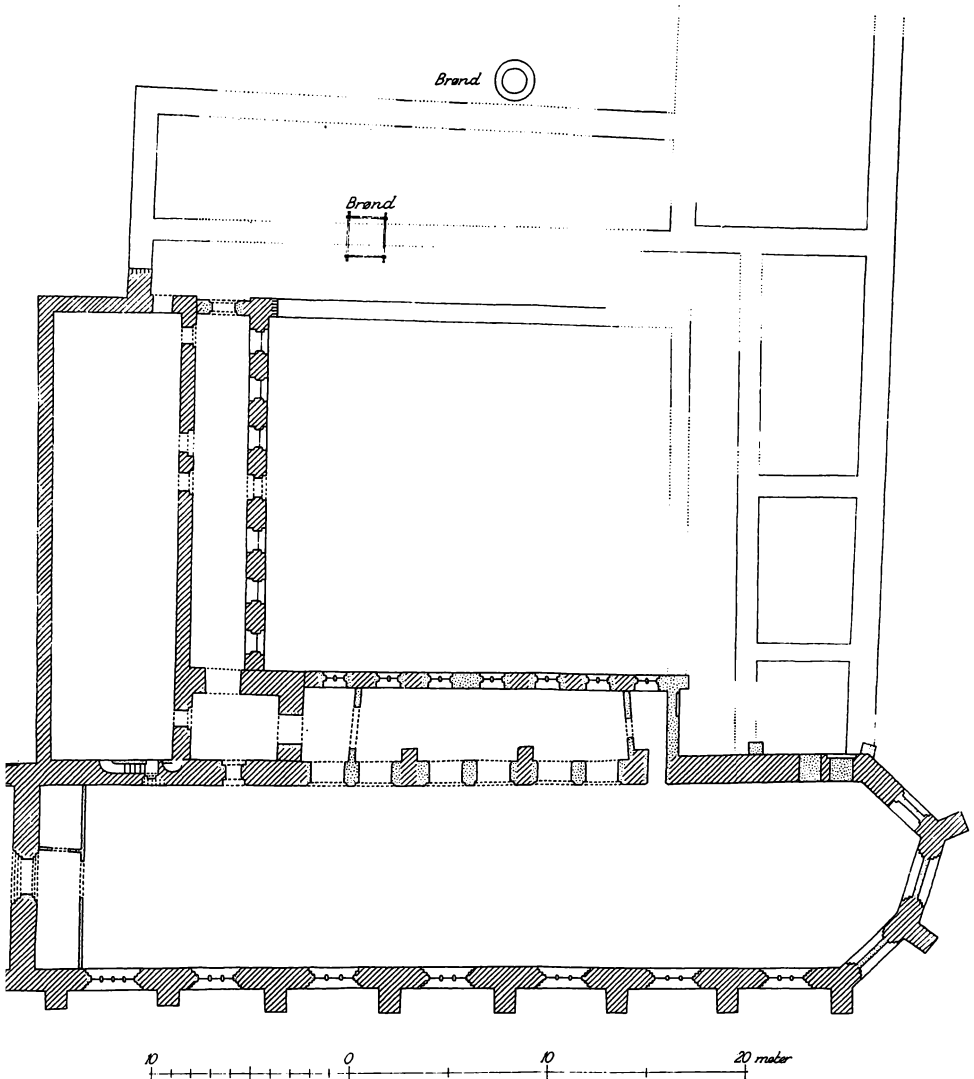
men den har vel repræsenteret en vis værdi². På ganske tilsvarende måde er klostret uanset reformen betænkt med en gylden til gardianen og en mark til hver broder i Eskild Gøyes testamente fra 1505.

Beklageligvis omtales Nykøbing-klostret ikke i den beretning om de danske gråbrødre-klostres endeligt, som to franciskanermunke forfattede som et forsvar mod reformatorernes angreb. Vi kender derfor ikke den direkte årsag til, at munkene i 1532 som de første i Odense stift havde forladt deres kloster, men usandsynligt er det næppe, at lensmanden på Nykøbing slot har hjulpet til med de midler, der stod til hans rådighed. I hvert fald fik Holger Rosenkrantz allerede Sankt Hans aften 1531 kvittering af kongen for tre

forgyltde kalke og diske samt tre sølvskeer, som han på kongens vegne "fik" i Gråbrødre kloster. Hvilket på almindeligt dansk kan betyde, at han havde plyndret klostret. Da Frederik I i juni 1532 tog ophold på Nykøbing slot, var hans første handling at overdrage en del af det forladte kloster til byen, nemlig huset med ringeporten, der skulle anvendes som rådhus, og klosterkirken, som fra nu af skulle tjene byen som sognekirke. Over de øvrige bygninger fik byen intet at sige, formentlig er de blevet lagt ind under slottet. Dog fik Knud Gyldenstjerne, som kort forinden havde afløst Holger Rosenkrantz som lensmand, overladt en stor træbygning med tilladelse til at rive den ned og benytte materialerne, hvor det lystede ham.

Er oplysningerne om klostrets historie kun fattige, véd vi til gengæld ret god besked om dets bygninger, i det mindste som disse fremtrådte på reformationstiden. Afgørende herfor er det naturligvis, at så væsentlige dele af klostret som kirken og vestfløjen, det senere rådhus, er bevaret til vore dage. Begge disse bygninger viser, at klostret, da gråbrødrene måtte opgive det, har været at betragte som en forholdsvis ny bygning, og byen har utvivlsomt været godt tjent med både kirke og rådhus. Om det tidligere rådhus vides intet, sandsynligvis har det været en bindingsværksbygning, men de fremdragne rester af den gamle til Vor Frue viede sognekirke synes at vise, at dette har været en ret beskeden bygning³.

De bevarede dele af klostret er i 1914 sammen med de øvrige danske franciskanerklostres bygningshistorie publiceret af arkitekturhistorikeren Vilhelm Lorenzen⁴, hvis beskrivelse det siden har været muligt at supplere et par gange. Vestfløjen, "huset med ringeporten", blev i 1928 genstand for en gennemgribende istandsættelse i forbindelse med dens indretning til præstebolig, og den mulighed for gennem pudsafbankning o. l. at afsløre en del af husets hemmeligheder, som herved frembød sig, blev udnyttet af arkitekt Charles Christensen, som gjorde en række interessante bygningshistoriske iagttagelser. Resultatet heraf, bl. a. en påvisning af, at fløjen er bygget i mindst tre omgange, frem-

Grundplan af klostret. Mål 1:400. Nord opad. Kirken og vestfløjen efter opmåling i Nationalmuseet, de øvrige bygningsafsnit efter opmåling udført i forbindelse med udgravningen. Fuldt optrukne linier angiver udstrækningen af de fremdragne fundamenter, mens punkterede linier betegner rekonstruktion.

lagdes i Historisk Samfunds årbog for 1932⁵. De seneste undersøgelser af kirken er for nylig publiceret i "Danmarks Kirker"⁶. Heller ikke kirken er bygget på een gang, idet de to vestligste fag udgør en selvstændig byggeperiode. Om denne, som formodet i "Danmarks Kirker", er kirkens ældste del, kan dog ikke anses for bevist, og noget større tidsrum kan næppe være forløbet mellem de to byggeperioder. Kirken virker som helhed udpræget senmiddelalderlig, og man må derfor tro, at gråbrødrene i længere tid har klaret sig med det gamle S. Nicolai kapel, hvis oprindelse og udseende er ukendt. I betragtning af, at det var indviet til de søfarendes skytshelgen, er det dog ikke ganske usandsynligt, at det oprindeligt er anlagt af hensyn til en stedlig fiskerbefolkning. Rimeligvis har kapellet ligget på den nuværende kirkes plads, og materialer derfra kan være genanvendt i denne og således forklare den ret udstrakte anvendelse af kridtkvadere i indermurene. Yngre end kirken er både tårnet og den endnu senere tilføjede korsgang.

At klostret har omfattet mere end de to bevarede fløje, har der aldrig hersket tvivl om. En støttepille midt for vestfløjens nordgavl er tydeligvis en rest af gavlen i en forsvunden nordfløj, hvis sydmur på tilsvarende måde har efterladt sig spor i en pille ved vestfløjens nordøstre hjørne. En østfløj med direkte adgang til kirken kunne dårligt undværes i et kloster, og af et højtsiddende tagspor og to tilmurede døre på korets nordside skulle man også ret sikkert kunne slutte, at en østfløj har sluttet karréen. Et forsøg på arkæologisk vej at fastslå fløjens eksistens blev gjort i forbindelse med Charles Christensens undersøgelse af vestfløjen, og der fandtes da også fundamentrester flere steder, som syntes at tillade rekonstruktion af grundplanen. Helt overbevisende var denne rekonstruktion dog ikke, idet den forudsatte en stump vinkel mellem kirken og østfløjen, hvis østmur endvidere på en temmelig uarkitektonisk måde måtte optages af korets nordre skråfag. Charles Christensen fandt ikke selv resultatet tilfredsstillende, men slog sig dog til tåls med, at det mærkelige forhold kunne stå i forbindelse med korafslutningens meget uregelmæssige form.

Luftfoto af en del af udgravningsfeltet, visende hjørnet mellem øst- og nordfløj, set fra nord.

Lejligheden til en mere omfattende undersøgelse af de forsvundne klosterbygninger kom i 1960, da Sparekassen i Nykjøbing paa Falster lod hjørnegrunden nord for kirken rydde med henblik på opførelsen af et større forretningskompleks bl. a. omfattende et underjordisk parkeringsanlæg. Lolland-Falsters Stiftsmuseums ledelse blev straks opmærksom på, at projektets gennemførelse ville bevirke, at eventuelle levninger af klostrets nordøstre del totalt udslettedes og tog derfor initiativet til en tilbundsgående arkæologisk undersøgelse af det truede område. Ganske vist var de eventuelle bygningsrester at anse for fredede i henhold til Naturfredningslovens § 2, men da de arkæologiske forekomster måtte antages at være stærkt ødelagte af den se-

nerede bebyggelse på stedet, fandt fredningsmyndighederne det forsvarligt at frigive arealet, idet man dog forudsatte, at der blev givet Stiftsmuseet fornøden arbejdsro til en udgravning, hvad sparekassens direktion beredvilligt imødekom.

Takket være Arbejdsministeriets velvilje lod undersøgelsen sig gennemføre som beskæftigelsesforanstaltning for langvarigt arbejdsledige, af hvilke der på daværende tidspunkt fandtes en del i byen. Den daglige ledelse af arbejdet, som påbegyndtes i slutningen af juli og strakte sig til begyndelsen af december, var lagt i hænderne på amatørarkæologen Kai Axel, hvis energi og praktiske sans var af største betydning for det gode resultat, som ikke udeblev trods de store vanskeligheder, man havde at kæmpe med. Den kontinuerlige bebyggelse af området bevirkede, at en stor del af arbejdet bestod i at opbryde betonfundamenter fra nyere huse og kældre, som havde bragt megen forstyrrelse i de arkæologiske lag. Klosters fundamenter var derfor langt fra intakte, og ofte var kampestenene taget op og anvendt påny til fundering af senere bygninger, således at det ved første øjekast kunne være svært nok at fastslå, om et fundament tilhørte klostret eller en efterfølgende bebyggelse. Som arbejdet skred frem, lykkedes det dog at få et i hovedtrækkene sikkert billede af det middelalderlige klosteranlæg i dets endelige form.

Foruden kirken og vestfløjen har klostret som antaget omfattet mindst to fløje til, en østlig og en nordlig, som sammen med de bevarede bygninger har omsluttet en rektangulær gårdsplads, fratergården, som i øst-vestlig retning målte ca. 20 m mod ca. 17 m på den anden led. Vendt mod gården har alle fire fløje haft den for al klosterarkitektur karakteristiske korsgang, som har skabt bekvem forbindelse mellem alle dele af klostret. Man kan gå ud fra, at i lighed med de to bevarede sider af korsgangen har også de forsvundne dele været overhælvvet — en del løst fundne ribbesten kan hidrøre derfra — men herudover har der næppe været slået hvælv over mange rum i klostret, eftersom de ellers næsten uundværlige stræbepiller helt synes at mangle. Man erindre i denne forbindelse, at selv kirken,

Del af østfløjen med ubrændte teglsten i bunden af udgravningen.

hvis oprindelige stræbepiller viser, at hvælvslagning var påtænkt, ikke nåede at blive overhælvvet i klostertiden. Først i dronning Sophies tid blev byggeriet fuldført på dette punkt. At begge de forsvundne fløje har været to stokværk høje ligesom vestfløjen, sandsynliggøres af sporene på korets nordvæg og vestfløjens nordgavl. Derimod hersker der nogen usikkerhed med hensyn til østfløjens længde, eftersom østmurens fundament tilsyneladende ubrudt fortsætter mod nord indtil et punkt ca. 4,5 m uden for flugten af nordfløjens yderside. Man kan derfor ikke se bort fra muligheden af en nordlig udløberfløj i forlængelse af østfløjen, uagtet hverken en vestmur eller en nordgavl lod sig konstatere. En sådan udløberfløj ville på ingen måde være et

særsyn, da ganske tilsvarende forhold kendes fra adskillige klostre, hvor den sluttede karré ikke har kunnet tilfredsstille pladsbehovet fuldt ud⁷.

Mod syd optages østfløjens ydermur af korets nordøsthjørne, netop det sted, som forekommer mest naturligt for en sammenbygning, og som giver det omtalte tagspor en klar mening.

Bortset fra taglinien bærer kirken nu ingen spor af sammenbygningen, da hjørnet efter klosterfløjens nedrivning er ommuret i forbindelse med opførelsen af en ny stræbepille. Efter fundamentets beliggenhed at dømme må fløjens østmur dog have udelukket brugen af den østligste af de to nu tilmurede døre i korets nordside, hvorfor denne dør må antages at være kommet til efter klosterbygningens nedrivning, omend det i så fald ikke er muligt at angive et bestemt formål med den. Såfremt døren skulle være ældre end klosterfløjen, ville den næppe være så velbevaret, som det er tilfældet, med mindre dens fremtræden skyldes en omhyggelig restaurering.

Østfløjens indermur mod fratergården rammer, som rimeligt er, det nordøstre hjørne af korsgangen langs kirken, mens det lange skillerum mellem korsgangen og de øvrige rum løber ind på koret, hvor dettes anden stræbepille senere er opført.

I lighed med vestfløjen har også østfløjen — i hvert fald dennes midterste del — haft en kælderetage, hvis ruminddeling kan have været gentaget i stueetagen. Herefter har der mod syd været et rum på ca. 5 × 5 m, hvorfra der var direkte adgang til koret. Man tager næppe fejl i at betegne dette rum som klostrets sakristi, hvor kirkens messeklæder og andre sager til brug ved gudstjenesten opbevaredes. Mod nord følger derpå to kælderrum, det første 7 og det andet 11 m langt. Over sidstnævnte kunne man tænke sig kapitalsalen indrettet. Dette lokale, hvor alle vigtigere forhandlinger, såvel interne som med fremmede, førtes, var vel næst kirken det mest betydningsfulde i klostret og var normalt at finde i østfløjen. På førstesalen i denne bygning kunne man vel vente at finde dormitoriet, den fælles sovesal, som

Rester af teglovn umiddelbart uden for østfløjen.

man af hensyn til de natlige gudstjenester forståeligt nok gerne så placeret i rimelig nærhed af koret.

Af nordfløjen var sydmurens og vestgavlens fundamenter bedst bevaret, men såvel nordsiden som det langsgående skillerum kunne dog lokaliseres med sikkerhed. Skillerummet vestende var iøvrigt det eneste sted, hvor lidt regulært murværk, røde munkesten i munkeforbandt, var i behold. I nordfløjen fandtes ingen sikre spor af ruminddelingen, men i almindelighed har denne fra kirken fjerneste del af klostret indeholdt køkken og refektorium (spisesal) m. m.

Udgravningsmaterialet tillader næppe at drage alt for vidtgående slutninger med hensyn til bygningernes relative eller absolutte alder. Dog kunne der iagttages en påfalden-

de forskel i kampestenfundamenternes karakter. Især er et skarpt brud i fundamentet under østfløjens lange ydermur stærkt iøjnefaldende. Syd for dette punkt, som omtrent flugter med vestfløjens nordgavl, karakteriseres fundamentet af et afretningsskifte af håndstore sten, som ganske mangler i den nordlige ende. Afretningsskiftet genfindes i den tilsvarende vestmur samt i nordfløjens sydside og vestgavl, mens det kun er konstateret på et meget lille stykke af den stærkt ødelagte nordside. Dette forhold kan vel antyde en vis samtidighed mellem nordfløjen og østfløjens sydlige del, og da nordfløjen vanskeligt kan tænkes opført, før vestfløjen efter flere ombygninger har fået sin nuværende form, skulle de to nævnte bygningsafsnit kunne hidrøre fra et relativt sent tidspunkt, og endnu yngre er da østfløjens nordende med den eventuelle udløberfløj.

Ifølge en jævnlgt citeret post i dronning Kristines hofholdningsregnskaber har klosteret i 1507 købt en hel del mursten fra dronningens teglværk på Tranekær, hvilket viser, at byggearbejder har været igang eller dog påtænkt ved denne tid; alt taler i virkeligheden for, at største parten af såvel de bevarede som de forsvundne bygninger er blevet til i tiden omkring 1500, sikkert nok i etaper, som godt kan have strakt sig tæt op imod reformationstiden.

Uden for det sammenhængende kompleks har der ligget flere bygninger i tilknytning til klosteret, bl. a. det træhus, som Knud Gyldenstjerne fik overladt til nedbrydning. Tæt øst for klosteret er der ved flere lejligheder fundet bygningsrester, blandt andet det murværk, som man i 1928 antog for østfløjens ydermur, men som nu efter en mere omfattende undersøgelse har vist sig at være en teglovn⁸. Man har åbenbart ikke udelukkende været henvist til at købe stene andre steder, men har også været i stand til selv at stryge tegl. Det er i denne forbindelse ikke uden interesse, at der i østfløjens kælder fandtes, hvad man vil være tilbøjelig til at kalde et lager af ubrændte sten. Da klosterets fundamenter ligger på en fed lerbund, — som i det fugtige efterårsvejr ikke just lettede udgravningsarbejdet — har man ikke haft langt at gå efter råmaterialet; muligvis har man endda

*Kampestensbrønd
uden for
klostrets nordfløj.*

en overgang indrettet sig så bekvemt, at det siden hævnede sig. Modsat de øvrige fundamenter lå den nordlige ende af østfløjen ikke direkte på lerbunden, men på et opfyldningslag af overraskende drøjde, eftersom boreprøver viste, at der i dette område var ca. 7 m til fast bund, mens kulturlaget ellers var ca. 1,5 m tykt. Det ligger nær at forestille sig, at der er tale om en lergrav, hvorfra man har hentet teglstensmaterialet, og som man har måttet fylde til, forinden der kunne bygges på stedet.

En så vigtig fornødenhed som vand kan klostrets beboere have fået fra en brønd, som fandtes uden for nordfløjen, tæt op ad fundamentet. Brønden var sat af kampesten og ca. 2 m dyb. Foroven havde den en diameter på ca. 2,5 m, men spidsede til nedefter mod bunden, hvis tværmål kun var omkring 1 m. Fylden i brønden indeholdt en del lædersager, bl. a. såler af spidsnæsede sko, et drejet træfad samt på bunden en næsten helt bevaret uglasseret lerkande, ornamenteret med fingerindtryk på standkant og hank. Mens denne brønd meget vel kan have været i brug i klostrets tid, var en anden brønd af ældre dato, i hvert fald ældre end nordfløjen, som var bygget ovenpå og delvis havde ødelagt

*Firkantet træbrønd
under
nordfløjen.*

den. I dette tilfælde var brønden firkantet og sat af træ. Bevaret var kun en bundramme af svære egeplanker, bladet sammen i hjørnerne og fornavlet med den som tap tildannede nederste ende af fire hjørnestolper, som har fastholdt brøndens sidebeklædning af løse, vandrette planker. En række fyrretræspæle, som var nedrammet på brøndens vestside, må betragtes som en reparation. Konstruktionen er velkendt fra andre middelalderlige brønde og synes at kunne føres ret langt tilbage i tid, i det mindste findes den anvendt i 1200-årene⁹.

Et af stridspunkterne mellem klostrene og sognegejstligheden gjaldt de mange begravelser, som fandt sted i klostrene, og som gav disse en god indtægt, hvorfor sognekirken gjorde krav på en del af udbyttet. Det var nemlig ikke mindst rige folk, som søgte lejersted i klostret for at kunne opnå den begunstigelse, det måtte være på den yderste dag at træde frem til dommen i de fromme brødres midte. Nu er fremmede rimeligvis altid blevet bisat enten på kirkegården eller — om de var formuende — i kirken. Den halve snes grave, som under udgravningen lokaliseredes i klostrets nordre og østre korsgang, er derfor rimeligvis alle munkebegravelser. Ingen af gravene rummede gravgoods af nogen

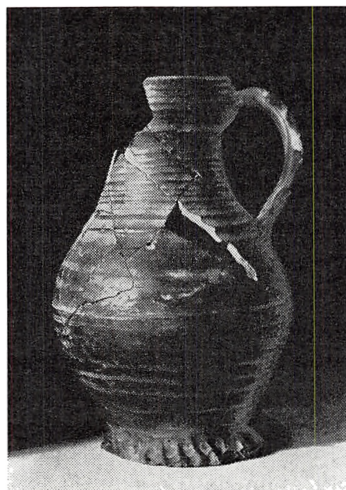
art, bortset fra en jernkniv med benskift, som dog snarere er tabt i graven end medgivet den døde. I intet tilfælde synes liget at have været lagt i kiste — og heri er intet påfaldende, da middelalderlige grave meget ofte er kisteløse — og de døde var efter middelalderlig skik anbragt med hænderne samlet over bryst eller mave. Kun i en enkelt grav iagttoges en lille ejendommelighed, idet der under begge albuer var anbragt små træstykker, som holdt underarmene i vandret stilling, åbenbart for at hindre armene i at glide ned langs ligets sider i den rimeligvis lidt for store grav.

Udgravningen bød ikke på løsfund af større betydning. I det stærkt omrodede kulturlag forekom selvsagt en hel del skår af keramik, middelalderligt og yngre mellem hinanden og uden værdi som dateringsmiddel. Det samme gælder 7 løst fundne mønter, hvoraf kun een var fra klostrets tid (kong Hans), mens to var væsentligt ældre, slået for Christoffer II, og resten eftermiddelalderlige.

Skønt udgraverne for at finde frem til det, som var af interesse, jævnlige måtte ty til de grovere redskaber — trykluftbor hører normalt ikke til i arkæologens værktøjsskabe — var de dog nok så nænsomme som den efterfølgende gravemaskine, der på få dage tilintetgjorde største parten af det, som under måneders møjsommelige slid var fremdraget. Tilbage af klostrets ruiner er kun det, som findes på kirkens egen grund — det vil hovedsagelig sige østfløjens sydligste del samt en lille smule af nordfløjens sydmur og vestgavl — og disse rester vil forhåbentlig kunne bevares for fremtiden. Efter den grundige undersøgelse er tabet af det øvrige dog mindre beklageligt, og man må derfor være Lolland-Falsters Stiftsmuseum taknemmelig for, at det havde mod til at gå i gang med den store opgave og kræfter til at løse den så godt, som det er sket.

NOTER

- ¹ Såvel franciskanerordenens som de enkelte klostres historie er fremstillet i sammenhæng i J. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre, Kbh. 1914, hvor yderligere henvisninger kan søges.
- ² Repertorium 24/4 1486.
- ³ Danmarks Kirker, Maribo amt, Kbh. 1948 fig., s. 242 f.
- ⁴ Vilh. Lorenzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie, Kbh. 1914, s. 77—83. Endvidere kan henvises til Viggo Holm: Nykøbing Kirkeog dens Omgivelser. Loll.-Falst. hist. Samf. årb. IV—VI, 1916—18.
- ⁵ Charles Christensen: De seneste undersøgelser ved Klostret i Nykøbing F. Loll.-Falst. hist. Samfs. årb. XX 1932, s. 83—91.
- ⁶ Danmarks Kirker, Maribo amt, s. 206—241.
- ⁷ F. eks. Franciskanerklostrene i Slesvig, Viborg og Ystad samt det mere komplicerede kloster i Odense (jfr. Lorenzen, anf. v.).
- ⁸ Ved udgravning for et tilflugtsrum n. ø. for kirken fandtes 1943 nogle bygningsrester, som nu kan sættes i forbindelse med tegl-ovnen. Opmåling v. arkitekt C. E. Dam i Nationalmuseets arkiv.
- ⁹ Sml. Erling Albrechtsen: Albani Torv, i Fynske Minder, 1956, s. 203 fig., samt „Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1959, s. 57 f.

*Lerkande fra kampestensbrønden.
Nu i »Falsters Minder«, Nykøbing.*

Lollands hærvej

af R. K. Nielsen.

Lollands gamle hærvej kan selvfølgelig ikke måle sig med Jyllands hverken i længde eller med hensyn til historie, men den har haft sin store betydning for landsdelen som færdselsåre fra Sjælland med rigets hovedstad, over Falster og Guldborg og gennem Lolland med tilknytning til Saxkjøbing, færgestedet ved Sundby Lolland, Rødby færgested, Maribo og Nakskov.

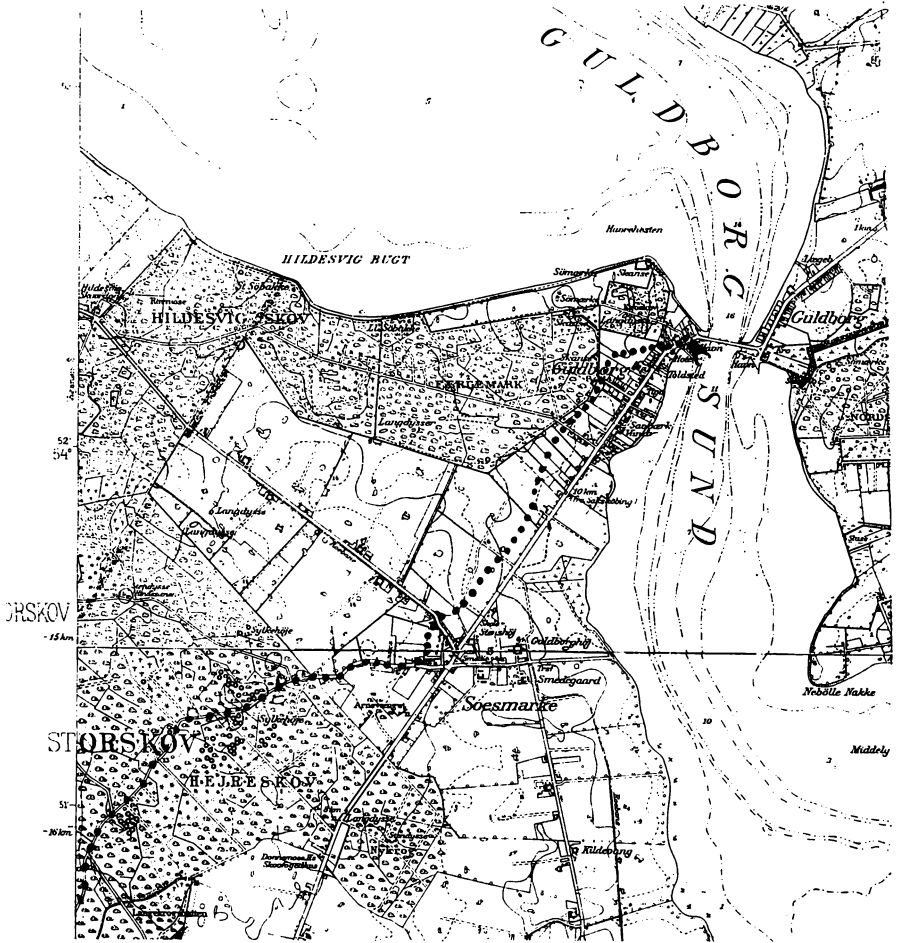
Skriftlige beretninger om nævnte hærvej er yderst sparsomme, og at få den opsporet og kortlagt her på Østlolland syntes ret håbløst, da jeg for nogle år siden begyndte at arbejde med sagen; men jeg erfarede, at efter som fundene over agren blev gjort, takket være velvilje fra ejernes side, steg spændingen, og hvad der begyndte som muligheder ad tankens vej, bekræftedes ved senere fund, så jeg nu mener at have stedfæstet vejen fra Guldborg gennem Soesmarke (Majbølle sogn) og dybt ind i Oreby og Berritsgaards skove.

Det synes klart, at hærvejen her har fulgt i det store og hele i hvert fald en gammel oldtidsvej gennem en oldtidsbebyggelse, idet den er, og vel mere har været, flankeret af såvel stenalder- som bronzealderhøje. Tæt ved færgelejet i Guldborg træffer vi den første høj, og flere findes i skoven nord for vejen gennem Kroskoven og Færgemarken. Og i Soesmarke Skovby på frugtplantagen "Guldborgland"s jorder findes endnu to mægtige stenalderhøje. Den ene med en meget tæt krans af vogtersten, hvoraf de mod øst vendende er usædvanlig høje. — Forøvrigt var det på

disse jorder, ”Pottemagergaarden“, at det gamle pottemageri startede, der senere flyttedes til Guldborg, og hvor de nu så sjældne fajanceovne fabrikeredes foruden almindelige lervarer. Men er man først gennem Spurvestræde og Spurveleddet inde i Storskoven, snor hærvejen sig gennem en mægtig begravelsesplads fra bronzealderen — ”Sylkehøje“ er navnet på en del af disse. — Ja, den sagnomspundne ”Hindesten“ med sine symbolske tegn er jo heller ikke langt borte, for ikke at gå ud over min grænse og nævne ”Splittovs høj“ ved Jægersborg og den nu sløjfede jættestue i Killerup, Taars sogn.

Den nu faldne Jomfrueg i Guldborgskoven stod jo heller ikke langt fra den gamle vej, så skulle sagnet tale sandt om en fødsel her, må denne jo have overrasket den unge moder på rejse ad samme vej.

Men vejen har jeg sporet fra det gamle færgeleje, der sikkert ikke har været væsentlig flyttet, hvad stenpikling omkring stedet i jorden og under den nuværende landevej kan tyde på. Sundet her er kun smalt, men dybt, og da strømmen her kan være stærk, har det ikke været i alt slags vejr, man har kunnet blive færget over, hvorfor det har været nødvendigt med en færgegård eller kro på hver side sundet, hvor de rejsende kunne afvente magsvejr. Færggården på Lollandssiden er forlængst nedlagt og de gamle bygninger fjernet og erstattet af en købmandsgård, hvortil den gamle færgegårds jorder, beliggende lidt inde i skoven, nu hører. Følger man vejens forløb på kortet, ser man, at denne til at begynde med følger skovkanten og krydser Nyvej. Her har vejen gennemskåret det gamle fæstningsanlæg, der har strakt sig fra kyst til kyst, afskærende Guldborg fra det øvrige Lolland — muligvis fra Svenskekrigens tid 1658—60. I hvert fald stammer dele af kystskansen fra denne tid, idet Kørber her søgte at hindre Svenskernes landgang ved Guldborg med en lille underlegen styrke, hvad altså mislykkedes; og Kørber, selv såret, måtte så med sit mandskab trække sig tilbage til Nakskov, som holdt stand mod Svenskerne i elleve uger. En af hans små skanser er det vel så, der i 1808 under krigen med Eng-

Den gamle vej er på kortet angivet ved en stiplede linie og fører fra færgestedet ved Guldborg forbi Soesmarke gamle smedie gennem Storskoven. (Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse).

land er blevet udvidet og istandsat, og det er rester af denne, der endnu ses ud mod kysten lidt nord for Guldborgbroen.

Et levn fra disse for vort land så hårde krigsår er også det i 1895 i Soesmarke gjorde sølvfund: Knapper, spænder, mønter m. m. Værdigenstande der er hengemt, men af en

eller anden grund aldrig blevet hentet igen — før de ved et tilfælde nu er blevet fundne.

Her ved Nyvej er voldene særdeles kraftige og gravene dybe, hvad jo tyder på, at man har sat meget ind på at kunne beherske og spærre hærvejen. Videre krydses skovvejen ved Raabukleddet, og disse rids skrives ned her, just på den gamle vejs tomt. Og så går vejen videre mod Soesmarke forbi lavningen ved Gaasevandingen, og i Soesmarke skærer den Vignæsvejen. Her har ligget en smedie, hvad jo havde stor betydning for de rejsende, om et eller andet skulle trænge til reparation efter uheld på de mere end slette veje. Huset med essen er først brudt ned i vore dage. Vejen og smedien har her Soesmarke bondeby mod øst, og fra denne førte en vej mod syd til sognekirken, Majbølle. Ud mod sundet øst for byen i strandkanten fandtes den gamle helligkilde, hvis randsten endnu ses.

Endelig forener vejen sig delvist med Spurvestræde og går gennem Spurveleddet ind i Storskoven, hvor den endnu bærer navnet "Gammel Landevej". Vejen har på sine steder været bredere eller er flyttet, vel for at få en bedre bund i stedet for den gamle opkørte. Man ser således flere steder de gamle grøftevolde nogle meter inde mellem træerne, og her er lejlighedsvis fundet meget gamle hestesko. Ret indenfor Spurveleddet findes et vandsted, der endnu bærer navnet Horsevandingen, og hvor man vel i gamle tider som vejfarende har kunnet vande sine heste. Og lige ved denne står på grøftekanten en bautasten vel i tilknytning til de talrige omliggende høje. Den bærer navnet "Den halshuggede sten" og har ligesom et dybt indhug foroven.

Lige i skovkanten var byens (Soesmarke) festplads, hvor der lige til o. 1880 holdtes skovbal. Kaffe-kulen — gruben hvor kaffen kogtes — påvises endnu ved festpladsen. Bag skovkanten på matr. no. 37 var i gamle dage et fabriktionssted for soltørrede lersten, de såkaldte "råsten", som formentlig anvendtes til skillerum.

Spørges så, hvem der har benyttet denne vej, og hvad betydning den har haft, ja, så er det ikke meget, der kan siges med bestemthed; men vi er inde på de store mulig-

heders område. Sikkert har den været benyttet af landets konger, og måske er de tre prinser: Svend, Knud og Valdemar kommet ad denne vej til deres store forligsmøde, der jo endte blodigt i Roskilde. Men ellers har vel krigsfolk draget ad denne vej. Adelsmænd til hest, fornemme damer i deres karosser, munke på deres bare fødder, bønder, handelsfolk og håndværkere — snart ven og snart fjende — snart i lyse og snart i mørke tider for vor landsdel. Muligvis har også Venderne på deres røvertog hertil faret frem ad den gamle vej, der gennem tiderne har haft sin historie, der nu ligger dunkelt i glemselens mørke, og sin betydning slægt efter slægt.

Carl d. 10. Gustavs tropper har også trængt sig frem ad hærvejen under general Wrangel i det ulykkelige år 1658 på vej mod Sjælland. Gennem sne og pløje nåede de udasede Guldborg, hvor den ellers stundesløse Carl Gustav så sig nødsaget til at give de udmattede soldater et døgn hvile, før ilmarchen fortsattes.

Skønt de gamle lollandske veje var anlagt på vandskelslinien, altså på øens højeste terræn, skildres de dog til helt op mod år 1800 som uhyre slette. En rejsende fra år 1801 skriver således, at man asede sig frem over sten og gennem huller med vand og pløje, og at det tog 2—3 timer at passere en mil, samt at man i den kolde årstid og i det fugtige klima let pådrog sig den sygdom, man kaldte "Den lollandske Feber". Baron Lehn, Berritsgaard, havde dog i 1797 påbegyndt udbedring af den gamle hærvej fra Guldborg mod Saxkjøbing, så dette stykke vej en tid i hvert fald regnedes for det bedste stykke vej på Lolland.

Den nye landevej Guldborg—Saxkjøbing, der anlagdes i forrige århundrede til afløsning af den gamle, gav jo så plads for flere af udskiftningstidens huse og gårde, mens den gamle hærvej, bortset fra strækningen gennem skoven, pløjedes op, og dens sten kørtes bort; ja, og dens saga glemtes. Så det er sikkert i den ellefte time, jeg har fundet dens sidste spor frem, før ploven dækker dens sidste skærve.

Blade af en landsbydegns embedsbog

af H. S. Bille

I et bogskab i Vestenskov skole er der mellem en del gamle protokoller fundet en gammel embedsbog, der fortæller om en Vestenskov-degns livsforhold i tiden 1779—1823; særlig hans lønningsforhold og do. besværligheder.

Bogen indledes med ordene:

”Denne Embedsbog er bekostet d. 14. August 1805 for 14 Mark Danske, — at udrede af Efterkommeren.

J a n S a m u e l B r a n d t h“.

Her har vi forfatterens eller afskriverens navn, og her præsenterer han sig som en mand, der er omhyggelig og nøjeregnende med sine pengesager, hvad efterfølgende også bekræfter. — Embedsbogen indeholder en masse afskrifter af reskripter, anordninger, dokumenter og fortegnelser over mangt og meget degneembedet vedrørende.

Bogen er skrevet med en fast og sikker håndskrift (gotiske bogstaver), der trods de halvandet hundrede års ælde endnu er let læselig.

Først lidt om manden selv.

Jan Samuel Brandth var nakskovit, søn af kobbersmed Kneytel Brandth og dennes hustru Ulrica Lovise, født Samuel, datter af magister og sognepræst i Vesterborg-Birket menigheder Jan Samuel. — Sønnen fødtes i 1749; — 15 år gammel kom han i Nakskov latinske skole, som frekventeredes i 3 år, fra 1764 til 1767, da han blev studiosus. Samme år lod han sig indskrive som akademisk borger ved Københavns Universitet.

Borgerskabet har dog kun været af kort varighed, da han allerede i 1768 befinder sig i Kappel sogn som skolelærer

og substitut (hjelpedegner). — Samtidig er han privatlærer på Kallehavegård og øerne Langø og Bogø.

Den 11. december 1778 bliver han kaldet til sogne­degn for Vestenskov-Kappel menigheder af selveste hendes kgl. Højhed, salig højlovlig Ihukommelse, Prinsesse Charlotte Amalie. — Dette embede tiltræder han d. 7. marts 1779 og er så ansat her til sin død, d. 25. juli 1823.

Denne lange embedstid blev ikke en dans på roser, men en kamp for tilværelsens ringe indtægter og et kummerfyldt liv med afsavn. Brandth klager flere gange over de sløje indkomster, der kun slår til — til husholdningen og kreatu­rernes foder.

Hvad fik da sådan en landsbydegn i løn for over halv­andet hundrede år siden?

Lønningsloven af 17. april 1688 fastsætter følgende:

En gård på 8 tdr. hartkorn skal yde degnen:

1. Et brød på 8 skålpund (1 skålpd. = 498 g).
2. 12 æg.
3. $\frac{1}{2}$ gås.
4. 4 skålpund oldenflæsk, når fuld olden gives, — ellers i forhold til avlen.

5. $1\frac{1}{2}$ fdk. korn, halvt rug, halvt byg.
Vestenskov sogn havde 437 tdr. hartkorn.

Efter ovenstående skulle Brandth årlig modtage:

1. 400 skålpund brød.
2. 600 stk. æg.
3. 25 gæs.
4. 200 skålpund oldenflæsk (ifald, såfremt ...).
5. 20 tdr. korn, halvt af hvert.

Den 1. maj 1811 afgiver Brandth regnskab over sit em­bedes visse og uvisse indtægter på anmodning af biskop Boisen:

V e s t e n s k o v s o g n.

Indtægter.

1. Degnekorn (halvt af hvert) Rug og Byg ...	20 tdr.
2. Højtidsoffer (alle 3 højtider)	30 rigsd.
3. Accidenser	20 „
4. Småredsel	20 „
5. Refusion fra Fritzholm, Stensøe og Skovby- marken (småredsel iberegnet)	3 „

K a p p e l s o g n.

Indtægter.

1. Degnekorn (halvt af hvert) Rug og Byg ...	20	tdr.
2. Højtidsoffer (3 højtider)	24	righsd.
3. Accidenser	20	„
4. Småredsel (oppebæres af substitutten).....	20	„
5. Refusion (fra Gottesgave og Kallehavegaard (småredsel iberegn.)	7	„
	<hr/>	
	144	righsd.

Udgifter.

1. Nakskov latinske skole	8	tdr. korn
2. Kongelige skatter	18	righsd.
3. Hø (ingen avling)	16	„
4. Folkeløn	12	„
5. Substitutten i Kappel	20	„
	<hr/>	
	66	righsd.

Nettoindtægt 144 righsd. ÷ 66 righsd. = 78 righsd.

!Korn 40 tdr. ÷ 8 tdr. = 32 tdr.

Brandth slutter regnskabet med et suk: Det kan kun slå til, — til husholdningen og kreaturerne; men der skulle dog også gerne være lidt til klæderne.

— — —

Degnenes lønningsreglement var lidt ubestemmeligt, ingen helt fastsatte tiender og ingen bestemt leverings- eller udbetalingsdato.

Degnehistorierne viser også, at mange bønder gerne ville fuppe degnene, så de ikke fik deres fulde tilgodehavende. I embedsbogen fortælles det, at degnen Søren Pedersen Balle i året 1744 var ængstelig for han ikke skulle få tilstrækkeligt oldenflæsk, da det ikke var fuldt oldenår. Han henvendte sig derfor til stiftamtmand Frederik Raben og søgte om bistand. — Der blev svaret, at han ville tilsige forvalter Junghans, Rudbjerggaard, at holde bønderne til at gøre deres pligt. — Som NB. vedføjer Balle:

Oldenflæsk fik jeg rigtig.

**Da herskabet på Rudbjerggaard ikke ville betale
Vestenskov-degnene fuld ydelse.**

I året 1754 solgte baron von Bülow godserne Rudbjerggaard, Fritsholm m. Stensøe til grevinde von Knuth. — Efter hendes overtagelse fik degnene i Vestenskov ikke, hvad de skulle have i småredsel, accidenser, korn o. s. v.

Grevinden blev krævet flere gange, men nægtede at betale. — Det samme gjorde sønnen baron von Knuth, da han arvede gårdene. — Sådant gik tiden sin skæve gang til 1779, da Brandth blev sognedegn for Vestenskov-Kappel menighed. — Han fandt nemlig vejen til baronens villighed til at yde degnen hans fulde tilgodehavende. — — Brandth ansøgte nemlig Det kongelige Danske Cancellie om at få refusion af den uvillige baron. Ansøgningen var belagt med beviser, der godtgjorde Brandths ret til refusionen. — 1781 sender Cancelliet en resolution til stiftamtmand Hans Godske von Krogh, Søholt, og hans højærværdighed biskop Ramus, Odense, om at tilholde baronen til at yde sine forpligtelser og henviser til bestemmelserne i købekontrakten af 1754, lønreglementet og skovrullen for godserne Rudbjerggaard og Fritsholm (1755), Vestenskavs degnebog o. s. v.

Stillet over for så vægtige indicier blev baronen yderst imødekommende og opstillede omgående en for degnen fuldt ud tilfredsstillende akkord.

Vi lader ham præsentere sig:

”Jeg Conrad Ditlev Baron von Knuth til Friherskabet Conradsborg, Herre til Rudbjerggaard, Fritsholm, Gottesgave etc. — Hans kongelige Majestæts Gehejmerraad og Kammerherre samt tilforordnede i Højesteret, tilstaar herved at have indgaaet og sluttet følgende Accord med Sognedegnen Jan Samuel Brandth, Vestenskov, angaaende den Refusion, som han mener at kunne tilkomme af Efterkrav paa mine Hoved- og Sædegaarde etc. beliggende i Vestenskov og Kappel Sogne“.

Derpå følger fortegnelsen over, hvad refusionen beløber sig til for ”Fritsholm, Gottesgave, Kallehavegaard, Stensøe, Kattedallemarken, som er incorporeret under Fritsholms frie

Hovedgaards Takst og Skovby Marken, tillige nogle saakaldte øde eller afbrudte Gaardstæder udi ermeldte Sogne“.

Refusionen kom kort at melde til årlig at lyde på:

1. 10 rdl.
2. 2 tdr. 2 skp. rug og 2 tdr. 2 skp. byg.
3. 1 skovlæs brænde (udvisning efter reglementet).
4. 1 bondelæs hugning (for tinglysning ved Vestenskov og Kappel sognestævner — som hans formænd).
5. 2 bønderlæs brænde (for et lidet stykke jord indtaget til husmand Rasmus Jyde).

Baronen tilføjede:

”... hvilken Refusion af mig og mine efterkommende Ejere bliver Degnen og hans Efterkommere i Embedet rigtig betalt og leveret til determinerede Tider:

Pengene til 1. Maj.

Kornet til Mortensdag.

Hugningen om Foraaret.

Udvisningen ved Micheli Tide“.

Med denne fredstraktat kunne degnen erklære sig i alle måder fornøjet ”uden at have nogen videre Slags Præentioner“. Og nu kunne fredsslutningen finde sted af den næsten 30 års krig mellem Vestenskov-degnene og ejerne af Rudbjeggaard ved accordens underskrifter af d’herr. baron von Knuth og degnen Brandth d. 5. maj 1781.

”Læst ved Sønnderherreds Ting-Ret d. 11. Maj 1781“.

Nakskov latinske skole.

Degnene på Lolland havde den mærkelige afgift, at de skulle skatte til Nakskov latinske skole. Brandth skulle således betale 8 tdr. korn af sit degnekorn til samme.

Man var imidlertid meget utilfreds med denne ordning på begge sider, da de langt fra byen boende degne skulle indlevere deres korn til nærmeste købstad, hvor Nakskov-rektoren så skulle modtage det gennem en kommissær eller købmand, der så igen skulle sælge kornet og aflevere kontanterne til rektoren. Denne ordning gik der kludder i, så kan-

celliet stadig modtog klager. I året 1780 d. 27. oktober meddelte den høje landsfader, hans kongelige Majestæt, at det er hans allernådigste vilje og befaling, at degnepensionerne til Nakskov latinske skole herefter skal udredes i rede penge og ikke i korn in natura. — Brandth skal herefter udbetale et beløb svarende til 8 tdr. korns værdi efter kapitelstaksten.

En lille ændring.

Man siger, at folk ikke kan blive enige om noget, men i 1781 blev dog samtlige lollandske degne enige om, at de ikke kunne være tjent med betalingen efter kapitelstaksten til Nakskov-skolen for flere årsagers skyld: Det skete, at bønderne glemte at levere kornet i tide, ja, endog ventede så længe, at taksten ikke længer gjaldt. Bonden kunne også finde på at undskylde sig med, at kornet var opbrugt, eller det, de kom med, var så ringe, at det lå langt under taksten. Og sådan var der så meget. — — Degnene ansøgte cancelliet om at få lov at betale med 2 mark under kapitelstaksten pr. td. korn eller ligesom de sjællandske kolleger, der fik kornet fra kjærven ligesom præsterne, men dog kun en trediedel af præstetienden. Dette kunne cancelliet ikke gå med til. I reskript af 1688 var det en gang bestemt med korn i skæppen, tærsket korn, og derved skulle det blive. Afleveringen skulle finde sted senest 1 måned efter kapitelstakstens fastsættelse, og prisen skulle herefter nedsættes med 1 mark pr. td. rug, når denne lå over 2 rdl., og samme nedsættelse på en td. byg, når prisen var over 10 mark.

Forøvrigt var der klaget over degnenes sløseri med betalingen til latinskolen. Blev der herefter ikke betalt rettidigt, havde rektor lov til at gribe til rettens midler med udpantning, ligesom når de kongelige skatter ikke blev betalt i tide. — Mærkeligt var det, at det var de arme degne, der skulle holde de lærde skoler oppe.

En mandarin i turbanen.

Vestenskov-degnet mente, at han betalte for meget i fattigskat, da han selv var en fattig mand i økonomisk tryk-

kende omstændigheder. Han skriver derfor en ansøgning til sin høje foresatte, højærværdige hr. biskop J. Ramus, Odense, om at få sin fattigskat nedsat.

Biskoppen svarer med en meget imødekommende resolution: Det er kun rimeligt, at den fattige degn i Vestenskov får afslag i fattigskatten, da han sidder hårdt i det formentst hans mange umyndige og endnu ikke opdragne børn samt en stor pension til en lærerenke. — Ja, hans nedsættelse skal være så stor, at han højst skal betale 3 mark årlig, — mere kunne han ikke tåle at yde.

For at ingen misforståelse skulle indtræffe, blev kopi sendt til amtstuen og dér verificeret.

Nok en appelsin.

Brandth havde et par køer, men ingen græsning nærmere end den 6 km lange vej fra lærerboligen til Vejlø. Sommeren igennem skulle denne afstand tages tur—retur 2 gange daglig enten af kotrækkeren eller malkepigen. — Er det mærkeligt, at degnen er utilfreds med denne tingenes tilstand og henvender sig til Rentekammeret, der ret omgående svarer med en resolution til stiftsbefalingsmand baron Juel Vind, Halsted, gående ud på, at stiftamtmanden får ordnet dette forhold med lodsejerne i Vestenskov og Kappel sogne derhen, at degnen får et for ham mere bekvemt beliggende stykke jordsmon til sine køers græsning.

Et åstedsmøde finder sted den 11. april 1788 kl. 11, hvor følgende høje mødedeltagere skal afgøre, hvor Brandth skal have sit nye stykke jord til græsning:

Amtmand, baron Juel Vind, amtets landvæsenskommissærer P. Lyngby og Johan Ibsen, Hans Excellence, hr. geheimeråd baron von Knuth, kammerråd Baden (på de Bådesgårds bønders vegne), sognepræst Benzou og selvejerne Hans Friis og Rasmus Thorsen, Brødebølle by.

Brandth ledede mødet, fremførte sin skriftlige begæring om græsningen og fremviste rentekammerets resolutionskrivelse. — Så fulgte en forhandling mellem de fremmødte herrer, der snart blev enige om følgende:

O v e r e n s k o m s t

”Degnen, nu Jan Samuel Brandth og Efterkommere i samme Embede er til sine Køers Græsnings Brug og Nytte anvist og bestemt aarlig: Et Stykke Jordsmon af den saakaldte Kølleeng, der er beliggende ved Raarup Enge østen for Hyllestuen Venged med søndre Side til Landevejen, som løber igennem Raarup; og den østre Ende af den samme Eng støder paa Landevejen imod Saunsø Bjerremark“.

Jordsmonnet eller engen, som degnen fik i stedet for græsningen på Vejlø, blev ungefær 49 skridt eller alen mod nord og 49 skridt eller alen mod vest. Målene blev straks bestemt og afmærket, og i mangel af målerkæde blev skellet angivet ved pæle og gravede huller. Det blev tillige enstemmigt vedtaget, at bønderne, der havde deres græsning norden for degnens, skulle have tilladelse til at trække deres kreaturer over degnemarkens vestre side. Skulle noget ønske denne indhegnet med ledsted, skulle udgifterne deles.

Bønderne, der måtte afstå jord til degnen Brandth, skulle årlig godtgøres med 6 rdl. af de Vestenskov og Kappels jordbrugere. Alt dette dog, såfremt, ifald det Højkongelige Rentekammer ville meddele sin høje approbation.

Ja, så mange var ordene. — Og de høje åstedsmødedeltagere kunne ”med vore hænders“ underskrift vitterliggøre, at Jan Samuel Brandth, degn udi Vestenskov-Kappel menighed havde fået sit ønske opfyldt og sin ansøgning bevilget — — samt fået sin morgentur og aftenvandring betydelig afkortet, da hans tydre (græsnings) eng nu kun lå ca. 1 km fra hans bolig.

”Meget skrig og lidt uld“, sagde bonden, da han klippede sin so.

Brandth kunne med rette sige det samme; engen var ca. et par skp. land stort og kunne ikke give fuldt foder til hans tvende køer.

En skærmydsel.

Brandth havde en substitut i annekssoget Kappel, Wulf, som han d. 12. februar 1791 havde givet en skriftlig tilståelse, lydende på, at i stedet for 2 rdl. i småredsel fra Got-

tesgave og Kallehavegård skulle han have 3 skp. rug og lige så meget byg.

Senere, i 1808, ville Brandth have denne tilståelse omstødt, men Wulf ikke, da han havde en genpart af overenskomsten; deraf opstår en så heftig strid, at herredsprovsten, Paul Satterup, må tage sagen i sin hånd for at få striden bilagt.

Under afhøringen ville Brandth heller ikke nægte, at han havde givet Wulf en sådan tilståelse, men påstod, at den var ubeviselig og upassende aftvunget ham på en sledsk og "overtryggende" måde.

D. 29. oktober 1808 blev Wulf suspenderet fra sit embede til d. 17. december 1809. — Nu kom så et andet stridsemne: Wulf tog løn året 1808 ud og indkasserede æg og brød, der først forfaldt til påsken 1809. — Brandth kommer med indsigelsen: Brød og påskeæggene har Wulf ingen ret til, da de falder i suspensionstiden. De tilkommer Brandth, da han er sognedegn — og knuden strammes yderligere.

Dommens dag.

Provst Satterup afgjorde tvisten d. 4. maj 1810 og overskar den gordiske knude.

1. Brandth kan ikke ophæve sin forskrivelse af 12. februar 1791; den skal stadig stå ved magt.

2. Substitut Wulf må beholde, hvad han har oppebåret af brød og æg til påsken 1809, derimod skal degen Brandth tilbagebetale til Wulf, hvad han ulovligt har tilegnet sig af dennes indtægter, som tilhører anneksemet i Kappel.

— Under skærmydslerne mellem de tvende combattanter er det gået så hedt til, at de begge er gået over fra det ordforråd, der bruges, når man trakterer hinanden med komplimenter, til det mere vulgære blomstersprog, der kan minde om nælde, tidsel og bulmeurt. — Provsten løfter derfor sin irettesættende pegefingert og taler sålunde:

3. "De Ukvemsord, som begge de stridende Parter har brugt mod hinanden, skal døde og magtesløse være og ikke komme nogen af dem til præjudice.

Men da de er Mænd, der bør foregaa Ungdommen med ædel Tænkemaade, men har ytret et hævn-gerrigt 'Sindelav', skal de begge af Sognepræsten reprimeres i Medhjælpernes Overværelse . . .“

,Forening' sluttedes d. 10. maj 1810.

P. S a t t e r u p.

Atter det skilte bøjer sig sammen.

Pensionist i året 1811.

Foranlediget af Kappel skolekommission og Maribo amts skoledirektion entlediger Det kongelige danske Cancellie d. 13. juli 1811 skolelærer Wulff, Kappel, p. gr. af uuelighed i sit embede — med pension, der beløber sig til 4 tdr. rug, 4 tdr. byg og 12 rdl.

Nu kommer det mærkelige: han pensioneres gennem fattigvæsenet og sognedegnen. Brandth skal betale 2 tdr. rug, 2 tdr. byg samt 4 rdl. og fattigkommissionen resten.

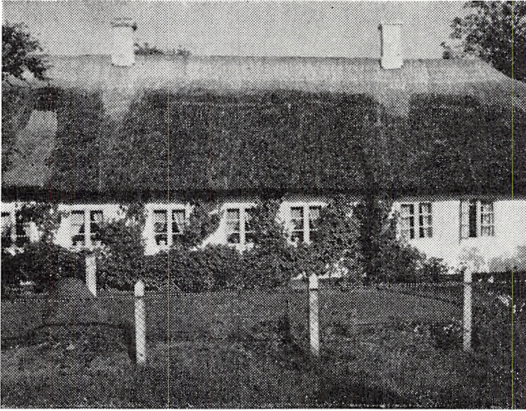
Brandth var selvfølgelig ikke glad for denne nye afgift, men bemærker i en senere skrivelse, at han faldt til føje ved biskoppens mundtlige sigelse.

Denne nye ydelse blev dog ikke af lang varighed. Brandth anfører i randbemærkning (dog uden sørgerand) pagina 68 og 69: "1812 d. 24. februar ophørte pensionen, da Wulf døde". — — — Og dermed tænkte Brandth, at den udgift var ude af verden.

En overraskelse.

Fra Maribo amts skoledirektion modtager Brandth d. 23. juni 1812 en meddelelse, der giver ham hans livs store chok.

I Kappel er der ansat en ny skolelærer og substitut Niels Jeppesen i stedet for Wulf; den nye mand skal lønnes efter lov af 10. oktober 1806 — et provisorisk reglement for almue-skolevæsenet. Jeppesen bliver årligt lønnet med 100 rdl., 8 tdr. rug, 10 tdr. byg samt (efter Brandths opgivelse) småreidspenge 2 rdl., 24 stk. slagtede gæs, 360 pd. brød, 27 sne-se æg og højtidsoffer samt sportler ved ligforretninger m. v. Alt i alt bliver dette sidste en indtægt på 126 rdl. — — Nu kommer så det overraskende, at kancelliet har be-

*Den gamle degne-
bolig i Vestenskov
(set vestfra).*

*I forgrunden t. v.
mindsten for
biskop N. E. Balle,
der fødtes her
i året 1744.*

*(Stenen er rejst af
Historisk Samfund)*

stemt, at Brandth skal yde 2 tdr. rug og 3 tdr. byg til N. Jepsens lønforhøjelse. — Denne bestemmelse mener Brandth er en himmelråbende uretfærdighed imod ham, den dårligt stillede sognedegn, der altid havde været belagt med tunge økonomiske byrder: Mange børn, stor enkepension (20 rdl. årlig i 24 år og 5 mdr.) og en dårlig bolig, der var dyr i vedligeholdelse. — Derfor beder han i en ansøgning allerunderdanigst det højkongelige cancelli allernådigst tage denne tunge byrde af hans skuldre — — det meget bedrøvelige bønsskrift slutter:

”...I allerunderdanigst Følge af disse mine ovenfor sandfærdige Grunde anraaber jeg det Højkongelige danske Cancellie om allernaadigst befrielse af saa tung og ulidelig en Byrde paa min gamle Alders 64. Aar og 45. Embedsaar, — her baade som Skolelærer og Degn. — Men skulde jeg nu være saa uheldig, at det høje Collegium, ej til min Trang at afhjælpe allernaadigst vilde resolve, maa baade jeg og min 67-aarige Kone med Familie segne under Byrden og med Taalmod tage mod Skæbnen“.

Kan man andet end ynke den arme degn? — Men tro ikke, cancelliet havde medynk.

Den 10. oktober 1812 modtager han svarskrivelsen, der lyder, at han ifølge indhentede oplysninger besidder et degnekald med så betydelige indkomster, at han har evne til at betale til skolelærer Jepsens lønforhøjelse.

Degnens fribolig.

Den gamle, den vaklende rønne.

Da Brandth tiltrådte sit embede, hørte der fribolig til, et bindingsværkshus med 3 længer. En degnebolig skulle ved overtagelsen være mindst 100 sletdaler værd, — var den det ikke, skulle formanden i embedet eller dennes arvinger sætte den i så forsvarlig stand, at den blev det. — Var boligen derimod i meget fin stand, kunne den nye degn komme til at betale op til 50 sletdaler i godtgørelse. — Præsten, provsten og biskoppen førte tilsyn, og havde degnen ikke sin bolig i behørig orden, kunne provsten beordre den gjort i forsvarlig stand og tage betalingen af degnens indkomster for reparationerne.

I 1816 sender Brandth provst Brynnicke, Skovlænge, en beskrivelse af Vestenskov-degnens embedsbolig, der består af:

1. Østhuset med 7½ fag og indeholder dagligstue, sovekammer,orstue, forstue og pulterkammer.
2. Søndre længe, 4 fag, indrettet til køkken, bryggers og spisekammer samt et lidet hønsehus.
3. Nordre længe, 6½ fag med kostald, lo og lade.
4. Køkken- og urtehave.
5. Af sædeland ½ td. land.
6. Til 2 køers græsning, den såkaldte kolleeng i Rårup enge på St. Vejlø land.

Beskrivelsen slutter:

”Ovenmeldte var ved min Tiltrædelse i Aaret 1778 meget forfaldent fra øverst til nederst, ja saavel inden som uden; men i den Stand, det nu befindes, bekostet af mig selv.

Vestenskov, d. 31. Juli 1816.

B r a n d t h.

NB. 1817 d. 21. Januarii assureret i Brandkassen for 700 Rdl., Sølv Værdi“.

Vedligeholdelses-udgifter.
(Kopi af Brandths bolig-regnskab)

	Rdl.	Mk.	Sk.
1779	Ved min Tiltrædelse takt hele Degneboligen af ny, — omhegnet saavel den store som begge smaa Haver med nye Gærder, — alt paa egen Regning kjøbt og istandsat		
	90	—	—
1781	2 nye Vinduer i Sovekammeret med Beslag og Arbejdsløn. — Foruden en Deel Pile i Norden Side — 20 Sk. ...		
8/5	3	3	12
23/9	et Enkelt Vindue ud til Gaarden i Dagligstuen ...		
	1	3	—
„	et Ditto i Ølkammeret		
	1	3	—
„	Jordens Udskiftning samme Aar		
	3	—	—
1788	Græsningens Omkostninger		
	8	—	—
1792	Oprejst fra Vongen af heel nye Pibe paa Bryggers Skorstenen med brændte Sten m. v.		
	4	—	—
1793	Indsat nye Fod med Løsholter, Opløbere, Veggevender, Stavre, Øl og Mad, fra Bryggerset af og rundtom til den østre Gavls nordre Love		
	30	—	—
	2 nye Bielker indsat i Stalden og Loen		
	4	—	—
1795	Takt Huset anden Gang		
	32	—	—
1804	Bryggersskorsten at tække over tillige med Loen og Laden samt den østre gavl		
	20	5	—
	<hr/>		
	196	14	12
	= 198	2	12
1806	Sat nye Fod under Spisekammeret og Hønsehuset, Søndre til paa den østre Side med Opløbere, Løsholter og Veggevender m. v.		
23/6	5	3	—
„	Samme Aar takt over Sovekammeret og Køkkenet p. Søndre Side		
	5	—	—
30/7	4 og ½ Fag nye Vinduer med Fielle — Beslag og Arbejds Løn		
	30	—	—
12/8	Alle Døre reparerede		
	—	5	—
	En nye Dør til Storstuen med Laas og Nøgel		
	3	4	—
1807	2 nye engelske Vinduer udtill Gaarden, Storstuen		
	5	—	—

		Rdl.	Mk.	Sk.
1809	Takt paa begge Sider over Kjøkkenet Bryggerset, dertil medgaaet 14 Traver Langhalm a 1 Rdl., Lægter 2 Rdl., Tækkemand og Daglejere 2 Rdl.	18	—	—
1810	Tækket den østre Gavl dertil 3½ Trave Langhalm og Arbejdsløn i 2 Dage...	7	—	—
1811	Omlagt Loftet i Storstuen, Forstuen og Pultekammeret, — medgaaet 10 Fielle, 150 Stk. Søm og Arbejdsløn med Kost etc.	28	4	—
	En nye Bielke i Storstuen same Tid indsat	12	—	—
1814	Omsat Brønd-Sulen efter 128 Aars For-			
28/10	løb, desuden nye Vippe, — med Arbejdsløn	18	2	12
1816	Takt over Sovekammeret, Dagligstuen, 14/8 Forstuen og et Fag p. Storstuen paa den vestre Side	26	—	—
		160	—	12
	Transport...	198	2	12
	ialt...	358	3	8

Degneløn.

1813 tager Brandth sin afsked som skoleholder og helliger sig nu sit degnekald.

Derfor sender cancelliet ham vel en forespørgsel om, hvor store hans indkomster er som degn.

Her følger kopi af Brandths svar på forespørgslen:

"Forklaring over Degnekaldets Indkomster ifølge Cancelliets Skrivelse af 23. Februar 1813.

- 1) Har Degnekaldet aarlig fast Løn 40 Td. Korn halvt en af begge Dele, der repareres efter Anordningen paa Sognets Hkorn, — deraf svares aarlig:
 - a) Efter Loven den femte Part til Nakskov Middelskole 4 Td. Rug og 4 Td. Byg
 - b) Efter Cancelliets Resolution af 10. Oktober 1812 til Skolelæreren i Annexet Kappel til hans Skoleløns Forhøjelse interimistisk 2 Td. Rug og 3 Td. Byg
- 2) Højtidsoffer og Accidenter, kan det ene Aar bøde paa det andet, anslaaes til 120 Rdl. D. L.
- 3) En liden Refusion af Rudbjerggaards Herskab for Herregaardene i Sognene 10 Rdl. D. L.

- 4) Smaaredseler af Vestenskov Sogn efter Middeltallet
10 Rdl. D. L.
I Kappels Sogn nyder Skolelæreren den som Degnens Vikarius.
- 5) Auling for Degnekaldet ingen undtagen 3 Skæppeland, nye Maal.
Vskov den 6.t Marti 1813. I. S. Brandth“.

En sidste ansøgning.

Brandth kæmpede bravt til det sidste for at forbedre sine økonomiske forhold. Ved jordudstyknngen 1818 sendte han en ansøgning til det høje rentekammer om, at der måtte blive ham tilstået 3—4 tdr. land til hans kreaturers græsning. — Rentekammeret anser Brandth berettiget til jorden, ifald amtmanden og biskoppen — hans høje foresatte — mener, han ikke i så henseende har tilstrækkeligt.

Embedsbogen melder intet om sagens slutning, men dags dato ligger den gamle degnebolig lige over for hovedindgangen til Vestenskov kirke og kan karakteriseres som det lille yndige hus på landet, men af jordsmon er der stadig kun den $\frac{1}{2}$ td. land, der altid tilforn var til degneboligen. —

Ja, så er embedsbogen udgået for flere oplysninger om degne- og skolelærerløn i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede, men før punktum sættes, sender vi salig Jan Samuel Brandth en taknemlig tanke for hans mange gode oplysninger om sine og mange andre kollegers økonomiske forhold.

Degneboligen (sydfra). I baggrunden udhuset, i hvilket findes en løsholt med indskåret »S 1747 B«, der tydes som Søren Balle, biskoppens fader. (Billedet udlånt af Lollands Tidende).

Rytterskolerne på Lolland-Falster

af Viggo Larsen

Skolehistorie

De lolland-falsterske rytterskoler har haft deres store betydning for vor landsdel i skolemæssig henseende. Det er derfor naturligt at ofre dem omtale, især da mange af dem endnu står, og enkelte har været benyttet til undervisning indtil de seneste år. Først centralskoleordningen har slået dem helt ud.

Det er vist ikke muligt at skrive om Rytterskolerne på en fyldestgørende og forsvarlig måde uden at ride skolehistorien op, så de kan ses på baggrund af den skolehistoriske sammenhæng.

I den katolske tid var de få skoler, som fandtes i vort land, knyttet til klostrene. Peblingene, som eleverne kaldtes, blev undervist af munkene. De gik oftest i sort dragt, deraf betegnelsen "Den sorte Skole". Skolen var dengang ikke en selvstændig institution. Den var en del af kirken, og da folk ofrede penge og gods til denne for deres sjælefrelses skyld, så fik skolen også lidt deraf. Skolens ældste elever kaldtes degne og måtte hjælpe til ved kirketjenesten. F. eks. ved bryllupper og begravelser betaltes de sjældent med penge, men de fik del i de naturalier, som efter gældende skik "ofredes" ved slige lejligheder, og det er ikke mange år siden, lærerne på landet endnu modtog en del af deres løn i naturalier. Gamle skikke er sejglivede, og jeg tør ikke forsværge, om der den dag i dag i egne, hvor der endnu findes en af de

små skoler — måske til Mortensaften — ”ofres“ en and eller ved hjemmeslagtning en steg eller en pølse til ”degnen“ som en levning af den ældgamle skik.

Ved reformationen skiltes skolen formelt fra kirken og lagdes ind under staten. Men da kongen nu blev både statens og kirkens øverste, blev det ingen reel adskillelse. Begge opfattedes som tjenere for samme sag, folkets religiøse og kristelige trivsel.

Efter reformationen blev der oprettet en latinskole i næsten hver eneste by. Som navnet siger, var latin hovedfaget. Latin var de lærdes sprog, og skolen altså lagt an på at modne elever med henblik på den højere uddannelse ved universitetet til kirkens og statens tjeneste. — Man tænkte dog også på de børn, som ikke egnede sig dertil. I kirkeordinansen af 1537 — reformationens kirke- og skolegrundlov — hedder det, at øvrigheden må sørge for ”skriveskoler“ for de børn, der ikke egnede sig for latinen: ”Dog skulle forstanderen til samme skoler se til med, at sand gudfrygtighed må samme børn så efterhånden indgives og indgrundes af børnelærdommen“.

Det var byerne. Men landet! Hvorledes der?

Ja, der oprettedes endnu kun skoler på privat initiativ, ofte takket være præsternes interesse og hjælp. I disse landsby-skoler underviste ”degnene“, som i de sogne, der lå nærmest byerne, var ”løbedegne“. Disse løb omkring til de nærmeste sogneskoler, der oftest var et bondehus eller en forfalden gård, der åbnedes for egnens børn. Længere fra byerne boede degnen fast i kirkebyen, og han kaldtes da ”sædedegn“. Men mange, vel de fleste, steder var undervisningen hjemmenes sag.

Man kan da i tiden lige før og et par hundrede år efter reformationen tale om en spredt folkeundervisning:

- i hjemmene ved forældrenes hjælp
- i hjemmene ved degnens hjælp
- i kirkerne ved degnens hjælp

samt i byernes latinskoler, hvortil også de dygtigste drenge fra landet blev sendt, når der kunne skaffes midler til under-

Frederik IV's indstiftelsestæble med inskription, indsat i skolevæg.

hold. Fagene var: latin, lidt skrivning, læsning og regning og først og sidst børnelærdom på grundlag af Luthers katekismus.

At man allerede dengang har tænkt på en teoretisk og en praktisk linie viser følgende citat fra kirkeordinansen: ”... desligeste skulle og skolemestrene med al flid agte deres disciples nemme og altid, når børnene er over deres tolvte år, give forældrene i tromål til kende, hvilke af sine studeringer intet synes at blive forbedret, at de i tide må sættes andet steds hen til ærligt embede (håndværk). Men hvilke fornemmes at have godt nemme, dem skulle de holde i skolen indtil deres sekstende år“. — Vi ser, at børnene skulle skilles i tolvårs alderen, akkurat som i vor nylig afskaffede mellemskoleordning.

Sådan er skolebilledet, indtil nye strømninger udefra bryder hul i det stivnede åndsliv og giver nyt liv i kirke og skole. Det nye er pietismen, og med den træder r y t t e r s k o l e r n e ind i billedet.

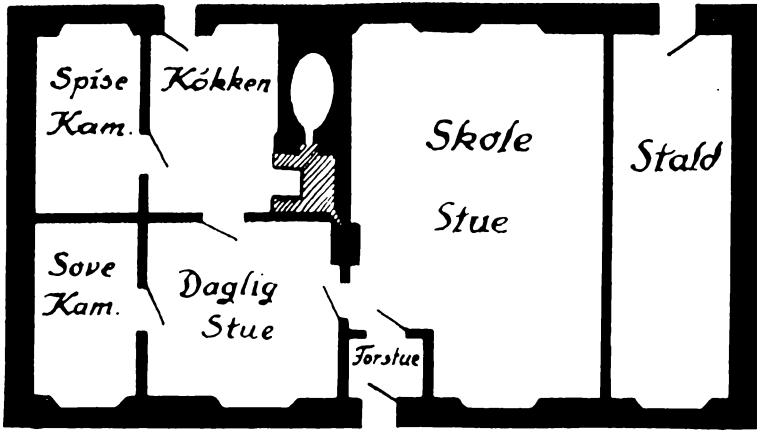
Pietismens idé om, at sand kristentro må være virksom i gode gerninger, kommer også de små ”brødre og søstre“ —

børnene — til gode. Man erkender muligheden af at forbedre slægten gennem børnene. Skolen er et middel dertil.

I årene 1717 og 1718 lod Frederik den Fjerde indrette rytterdistrikter på de kongelige godser. Der blev oprettet tolv af disse, seks på Sjælland, et på Falster, et på Lolland, et på Fyn og tre i Jylland. Disse tolv distrikter skulle underholde hver sit rytterregiment, som var vigtige led i kongens landeværn. Skønt bønderne i disse distrikter var fritaget for andre afgifter end rytternes underhold, blev ordningen en plage for dem, hvad man blandt andet kan se af en kongelig forordning fra 1729, der forbyder officerer og menige "... at begegne bonden med hug og slag, når han er i hoveri".

Nogle af de embedsmænd, som hjælper kongen med rytterdistrikternes indretning, foreslår ham også at bygge nogle skoler for bøndernes børn. Enkelte herremænd havde allerede oprettet skoler på deres godser. Også i kongens egen slægt var der interesse for sagen. Hans moder, enkedronning Charlotte Amalie, havde bygget skoler på sine godser rundt om i landet. Kongens søster, som arvede moderens godser, fulgte hendes eksempel. Kongens broder havde ladet oprette en halv snes skoler. Det var ved at blive mode blandt landets kongelige og adelige godsejere at oprette skoler, og som landets største godsejer har kongen næppe villet stå tilbage. — Et andet forhold må dog tages med i betragtning. Kongen blev i sine ældre år stærkt grebet af pietismen. Denne bevægelses interesse for fattigforsorg og oplysning har sikkert påvirket kongen. Den i sit regeringsarbejde meget pligtopfyldende og samvittighedsfulde monark har også i skolebyggeriet set en kongepligt mod sine fattige undersåtter.

I fattigforordningen af 1708 er der en bestemmelse om, at hvor der ikke er en skole på landet, skal man stræbe efter at få en indrettet. Denne bestemmelse er kaldt det første lovbud om oprettelse af skoler på landet. — Man kan i hvert fald sige, at hele denne byggevirksomhed i årene ca. 1700 til 1740 med Frederik den Fjerdes rytterskoler som grundstamme skabte det første grundlag for et ordnet skolevæsen

Grundplan af Fr. IV' Skoler.

Typisk grundplan af Frederik IV's skoler (mål: 12×21 alen). T. v. skolelærerens stuer. I køkkenet åbent ildsted og bageovn. I muren mellem køkkenet og skolestuen bilæggerovn. (Fot. efter Thøger Jensen).

på landet. — — Der er heller ingen tvivl om, at dette kongens storstilede skolebyggeri virkede smittende, både på godsejerne og på fremskridtsmænd i bondebyerne.

Det næste led i landsbyskolens udvikling bliver Christian den Sjettes "Forordning om skolevæsenet på landet" af 23. januar 1739. Dens forudsætning var indførelsen af konfirmationen 1736. Igen her ses den nære forbindelse mellem kirke og skole, eller om man vil: — skolens uselvstændige stilling og dybe afhængighed af kirken. Landsbyskolen bliver ikke som byernes latinskoler en forberedelse til tjeneste i stat og kirke, men simpelthen en forberedelse til lydighed og afhængighed af samme. Skolegang betragtedes endnu ikke som en borgerpligt, men som en kirkelig pligt. Set i denne sammenhæng kan man da næppe tale om fremskridt for skolen i pædagogisk henseende. Alligevel fik forordningen af 1739 stor betydning og bragte skolen på landet — almueskolen — et godt stykke frem i udvikling. Forordningen bragte nemlig bestemmelser om skolehusene og deres indretning, om degnene eller skoleholderne og deres uddannelse og løn, og selv om begge dele var ringe nok endnu,

så var det dog et fremskridt, at disse forhold kom under en fast ordning. — Det kunne være fristende at fordybe sig i disse bestemmelser og deres betydning for skolen, men da det er rytterskolernes forhold, som skal belyses i denne artikel, må vi nøjes med at konstatere, at med forordningen af 1739 viser statsmagten for første gang villighed til at tage de økonomiske følger af de krav, den stiller til befolkningen.

Efterhånden skimtes da det mål, der må synes os så vel som datiden det naturlige: En skole i hvert sogn og skolegang for alle Danmarks børn.

Dette opnåedes endelig ved skoleloven af 1814, til hvilken skolens udviklingshistorie nåede frem gennem oplysningstiden. Ved loven af 1814 blev det borgerpligt at søge undervisning, og denne lov blev bærer af "den gamle landsbyskole", som netop i disse år afløses af centralskoleordningen.

Bygningshistorie.

Efter denne oversigt over landsbyskolens udvikling er det klart, at rytterskolerne har spillet en stor rolle også for vor landsdel. De var som nævnt grundlag for et ordnet skolevæsen på landet, men så langt nåede man heller ikke uden store besværligheder. Der måtte udarbejdes oversigter og beregninger. Store spekulationer havde man over, hvordan man skulle skaffe penge til bygning og drift af skolerne, og over, hvor man skulle skaffe skoleholdere fra. Sjællands biskop, Worm, udarbejdede et forslag til hele ordningen med hensyn til skolernes indretning, skoleholderne, fag og tilsyn. Andre udarbejdede forslag til skolernes beliggenhed.

De lolland-falsterske skoler fordelte sig med 27 på Falster og kun 11 på Lolland. Dette misforhold i antal hænger vistnok sammen med, at Falster var rigere på krongods end Lolland, og at dette krongods har været den tids folkepension til landets enkedronninger, der ofte kom på aftægt på Nykøbing Slot. Desuden blev en del af det lollandske krongods solgt, inden rytterskolerne her blev bygget.

Da kongen i marts 1721 lod bekendtgøre, at han ville bygge 240 skoler, måtte man igang med det praktiske ar-

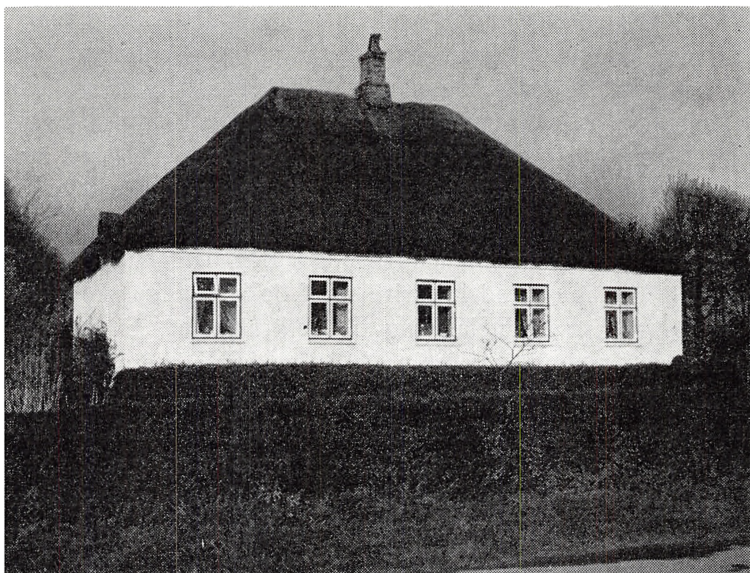
bejde. — Hvordan skulle skolehusene være? — Regimentskriveren måtte ud med håndværkere på de steder, hvor skolerne skulle ligge, og se på forholdene. Der blev lavet tegninger af et grundmuret skolehus og af et bindingsværks-hus. Nogen mente, at et "bondehus", som allerede lå på stedet, skulle kunne bruges — eller måske en gammel kirkelade. Men kongen bestemte sig for det grundmurede hus! — I Svend Jørgensens hjemstavnsbog "Bag Diger og Hegn" (2. del) findes en god beskrivelse af de kongelige skolehuse i kapitlet "Fra Degnelæsning til Centralskole". Svend Jørgensen gør også opmærksom på, at der for Falsters vedkommende hverken før eller siden er skabt så gennemgribende en skoleordning, ja, at den med nutidens målestok ville svare til en 7—8 klasset centralskole i h v e r t s o g n.

De nye skoler duperede befolkningen! Selv præstegårdene var ikke så anselige som de nye skolehuse. Men det var jo også "de kongelige skoler". Således kaldte man dem dengang, og det var jo unægtelig et smukkere og mere velklingende navn end det misvisende "rytterskoler", som en senere tid har givet dem.

En fuldstændig fortegnelse over de lolland-falsterske rytterskoler findes i Thøger Jensens udmærkede bog om "Kong Frederik Den Fjerdes Skoler" (1921). Heri findes også et interessant overslag "over et skolehus, som skal være 21 alen langt, 12 alen bredt og 4½ alen højt indtil under bielkerne".

Skitsen over rytterskolernes indretning er også taget fra Thøger Jensens bog, og et citat fra samme belyser skolerens arkitektoniske værdi og virkning på baggrund af 1700-tallets bondeby:

"— de blev de anseligste bygninger i landsbyen næst efter kirkerne. Ikke engang præstegårdene kunne måle sig med dem. I den følgende tid er Frederik den Fjerdes skoler også den type, der danner forbilledet for ny skolehuse. De har åbenbart længe stået som idealet for, hvordan en landsby-skole skulle være, og det varede længe, inden der blev stillet større fordringer til lærerbolig og skolestue og dermed til bygningerne. Ja, så langt ned som til 1830'erne kan man

Assebølle skole (fra syd.) holder de oprindelige mål. Det halvmedede tag er typisk. De gamle vinduer med flade bueslag er afløst af nyere. Den rundbuede indgangsdør (med høj trappe) fandtes oprindeligt på midterste vindues plads.

følge Frederik den Fjerdes skoletype i vore landsbyskoler“. — Eller: ”Med de nye kongelige skoler indførtes en ny skoletype, et tilløb til en skolearkitektur, så værdig og smuk, som først i dette århundrede har set sin lige“.

Hvorfor byggedes der så flot? — Jo — ”deres udseende skulle henlede tanken på deres høje bestemmelse“ — derfor burde de være anseligere end almindelige huse. Og deres ”høje bestemmelse“ var at være det sted, hvor landets børn skulle modtage deres kristelige børnelærdom til liv og salighed. — ”Dette har været mange retsindige præster til stor gremmelse, at alt deres embede fast derover har været unyttig, efterdi ei fra barndom er komet nogen Guds Kundskab i bøndernes hierter. Det samme har været andre nachlessige præster til en undskyldning, at fordi de ingen skoler har haft, så er deres ungdom icke bedre undervist“ (citat fra biskop Worms erklæring til kongen i 1721: Om Skoelernerne på Landet).

Det svære kampestensfundament (højde 1 alen). Trappetrinene antageligt de gamle, der er flyttet fra deres oprindelige plads.

På Lolland-Falster kom byggeriet i gang i 1722. Rytterdistriktet sluttede kontrakt med en muremester Christian Fritzer fra Nykøbing. Han skulle bygge de 38 skoler, som hver kostede 550 Rdlr. — 1722 byggedes 5 på Lolland og 5 på Falster, 1723 det samme. 1724 byggedes den sidste på Lolland og 9 på Falster, 1725 de sidste 8 falsterske.

Også i vor landsdel blev skolerne de anseligste huse i landsbyen næst efter kirken. Muremester Fritzer har gjort sig umage, men somme tider får man skam til tak. Ved skolernes aflevering til myndighederne blev der holdt en synsforretning, og "Synet" ankede over, at muremester Fritzer havde tilladt sig at "slå Buge" over døren. Denne bue var unødvendig, mente man. — Der blev bygget solidt. Tagværket var tømmer fra Norge, dørkarme og vinduer var af egetræ, loftet var af brede fyrreplanker. Og den gamle erfaring, at det betaler sig at bruge det bedste, bekræftes også her: Mange af rytterskolerne står endnu og bruges, om ikke til skoler så til beboelse — den dag i dag.

De 11 lollandske skoler var: Flårup, Errindlev, Assenbølle, Rågelunde, Frejlev, Herridslev, V. Ulslev, Hjelm, Toreby, Flintinge og Vantore. — Såvidt det kan oplyses uden nogen dybere søgen i arkiver og overlevering, findes de 6 endnu, nemlig Assenbølle, Frejlev, Vantore, Toreby, Flintinge og V. Ulslev. Dog er de fleste meget forandrede. Af de 6 bevarede er Assenbølle nok nærmest den oprindelige skikkelse. V. Ulslev har indtil juli 1960 været benyttet til skole og lærerbolig. Det er den rytterskole i vor landsdel, som længst har gjort fyldest. Smuk og hyggelig ligger den i landsbyen, og trods tilbygning virker den fornem og ædel i husklyngen. Endnu i dag er det tydeligt, at kirke og skole skiller sig ud, og hvor må de så ikke i endnu højere grad have domineret landsbyen for de 250 år siden. Og går man ind i skolestuen — tør man så drage en sammenligning med et moderne centralskole-klasseværelse, alt det moderne udstyr, teaktræ og moderne farver tiltrods? Hver ting til sin tid! Rytterskolernes tid er forbi, men det er godt, at nogle endnu findes og kan vise os, at man kunne bygge for 250 år siden, så bygningernes skønhedsværdi endnu i vore dage er af stor betydning. I hver kommune, hvor de gamle, smukke skoler findes endnu, burde det være en kommunal opgave at overtage og frede dem. Passende kunne de blive hjemsted for det sognemuseum, man kunne ønske skulle findes i hver eneste kommune.

Af de falsterske 27 skoler eksisterer de 18 endnu. Men flere af dem har mistet deres oprindelige særpræg ved om- og tilbygning, og andre er i meget dårlig stand. Falster-skolerne var: Øverup, Kippinge, Brarup, Nr. Vedby, Egelev, Eskilstrup, Torkilstrup, Sundby, Nr. Alslev, Gunslev, Skovby, Maglebrænde, Vålse, Klodskov, Væggerløse, Højjet, Idestrup, Elkenøre, Sdr. Kirkeby, Horreby, Falkerslev, Horbelev, Moseby, Vejringe, Stavreby, Gedesby og Hullebæk. — Af disse står endnu de 18: — Ni er altså forsvundet, brændt eller nedrevet, nemlig: Nr. Vedby, Eskilstrup, Sundby, Vålse, Væggerløse, Højjet, Idestrup, Horreby og Horbelev.

På de fleste af skolerne anbragtes (over døren eller i gavlen) en indstiftelsestavle.

Denne, som øverst bærer Frederik IV's kronede navnetræk, begynder med en latinsk tekst, der angiver skolens oprettelse til gavn for rytterdistriktet og årstallet 1721. Nedenunder følger en, vistnok af Fredr. Rostgaard affattet, indskrift med følgende ordlyd:

Halvtredsindstve Aar, GUD, har Du mig opholdet,
 At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet;
 Thi yder jeg min Taek og breeder ud DIT Navn
 og bygger Skoler op de fattige til Gavn,
 GUD, lad i dette Værk DIN Naades Fylde kiende,
 Lad denne min Fundatz bestaae til Verdens Ende,
 Lad altid paa min Stool een findes af min Æt,
 som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætte.

Dette var fromme ord, der vidnede om landsfaderens gode vilje til at fremme befolkningens åndelige behov.

Undervisningsmateriale.

Var rytterskolerne, i forhold til hvad tiden ellers bød på i bygningsmæssig henseende, ovenud flotte, så bliver man i højeste grad skuffet, når man vil prøve at kigge ind i dem for at se på inventaret. Skolemøblerne bestod kun af to borde og 6—7 bænke. Bord- og bænkeben var pæle, som var rammet ned i gulvet. Til dette inventar ved man fra rytterdistriktets regnskab, at der blev brugt 2 tytter 6-alens brædder. Skolemateriellet er såvidt vides i starten nogle ABC'er, 100 katekismer og nogle forklaringer dertil, en enkelt bibel og nogle salmebøger. Og endelig noget papir at skrive på.

I rytterskolerne blev der som i de øvrige skoler på landet undervist i fagene religion, læsning, skrivning og regning. Efter pietismens tankegang var det rimeligt, at religion var det vigtigste fag — som det jo også hidtil havde været. Hver skoledag begyndtes og sluttedes med salmesang samt bøn og oplæsning af et stykke af bibelen. Eleverne skulle lære et stykke af Luthers katekismus udenad og helst også en forklaring dertil. Til dette arbejde var det selvfølgelig en støtte at kunne læse. Derfor var læsning også et obligatorisk fag. Skrivning og regning derimod var frivillige fag.

V. Ulslev skole (sydfacade) er forlængt og nye døre indsat.
Bueslag over vinduerne er bevaret.

Højtlesning af bibelen og nogle salmer lært udenad hørte også med til skolens arbejde. — Da skrivning og regning var frivillige fag, fik børnene kun undervisning i dem, hvis forældrene ville betale skrivematerialerne — på et vist tidspunkt 8 skilling om måneden. I Frejlev kan man angående disse forhold ty til sognets dejligt mange opbevarede dokumenter. Heraf fremgår det, at i 1780'erne fik degnen i Frejlev ekstra 4 skilling om måneden for at undervise en af gårdmændenes sønner. Gårdmand og degn er navngivet, og den ekstra løn og deraf flydende flid hos lærer og elev har givet et godt resultat, som det også kan ses af de gamle Frejlevdokumenter. I et af dem, der angår et forhold, hvori alle bønderne er impliceret, og som de derfor underskriver, så godt de kan, nogen med bomærke eller med "påholden pen" (en, der kunne skrive, førte deres hånd), skriver vedkommende gårdmandssøn selv frit og let sit navn.

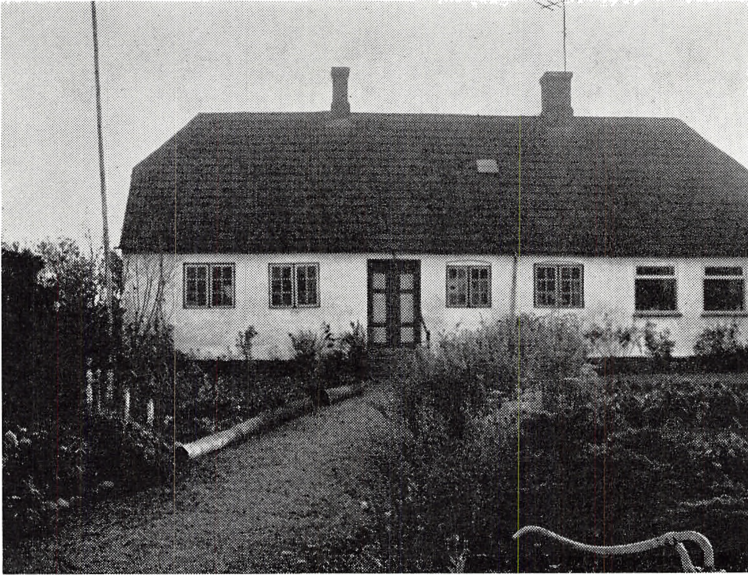
Ved rytterskolerne var der skolepligt. Alle børn over 5 år var skolepligtige, og de skulle møde i skolen hver dag, i

Egelev skole (fra nordvest) har væsentlige ligheder med V. Ulslev skole. Dog sidder den ny dør på oprindelig plads, men det kan ses, at indstiftelsestavlen ved dørens fornyelse er nedtaget.

sommerhalvåret fra kl. 7—11 og fra 2—6. I vinterhalvåret var det fra 8—12 og fra 2—4. Hjemmene skulle dog også have nytte af børnene. Man havde derfor ret til at holde børnene hjemme den halve dag — skiftevis formiddag og eftermiddag, når barnet var blevet 8 år. Skolegangen ophørte ved konfirmationen i 14—15-års alderen.

Vi kan uden videre betegne en sådan skolegangsorden som over- om ikke umenneskelig. Disse mange timer og den mangel på afveksling, der var en følge af, at man havde få fag og een lærer, må have været en prøvelse og en plage for både elever og lærere. Og dog var ordningen udsprungen af bare velmenighed hos de mænd, som interesserede sig for skolen. Den pædagogiske grundregel, ikke at sætte — hverken børn eller voksne — til mere end de magter, havde man kvalt i bare iver for at gøre det så godt som muligt. Overfor store krav bliver folk hadske og ligegyldige. Både forældre, børn og skoleholdere saboterede bestemmelserne

Elkenøre skole (nordfacade). Flere af de gamle vinduer samt den gamle trappe (med rækværk) er bevaret. Huset forlænget mod vest i nyere tid.

i de kongelige instruktioner i skøn samdrægtighed. I et gammelt skrift står der derom: "Det må stinge lærerne i hjertet, når bønderne af hjertets ondskab (!) for ikke at tale om ugudelighed holde dem hjemme, der var modne til skolen, og ligesom aftvinge læreren et klageråb, så han ikke uden suk må sige med Esaias, at der ikke er flere børn i skolen end bær efter høsten: Her ses et, her to, her fire, her fem bær". — Her er det ganske vist læreren, der sukker, men at han også undertiden var med i sabotagen ses af de tilsynsførendes notater. — De tilsynsførende var præsterne. De skulle møde i skolen mindst een gang om ugen for at overhøre børnene og dermed kontrollere læreren. Fra Gloslunde-Græshave vød vi derom, at i en skole, som havde 47 børn, var der som regel hverken lærer eller børn, når præsten kom. Et år var der slet ingen i skole fra 9. august til 1. november, derefter varierede antallet af mødte fra 1—13 — som tit sad uden lærer! — Fra Landet-Ryde vød vi, at der den 19. maj

Stavreby skole (sydfacade). Oprindelig længde 21 alen, men 8 alen tilføjet mod vest til skolestue; denne har samme mål som Assenbølles. Vinduerne mod vest har bevaret buen, men er mod øst forhøjet.

1806 ingen børn var mødt i Askø skole. Den 23. juni 1807 "var kun mødt et par ganske små børn som sædvanlig" . . .

Der er ingen grund til at tro, at rytterskolerne har været ret meget bedre besøgt i årene fra 1720'erne og op til 1807. — For at holde lærerne til arbejdet var det ordnet sådan, at de for at få deres løn udbetalt måtte forevise en flidsattest fra præsten. Havde læreren efter præstens mening ikke været flittig nok, kunne der afkortes i hans i forvejen meget beskedne løn. Der er eksempel på, at en lærer har måttet nøjes med et enkelt kvartals løn i et år.

Ville forældrene ikke sende børnene i skole, skulle læreren melde det til præsten, som så skulle tale dem til rette. Havde præsten ikke held med dette, skulle han melde det videre til amtmanden, som så kunne idømme dem pengebøder eller fængsel. Dette har dog nok været umuligt at gennemføre. Børnenes arbejde derhjemme betød noget for pengepungen, og i den var for mange interesseret — dengang

som nu. — De mænd, som lavede instruktionerne, har regnet med, at befolkningen var ligeså idealistisk, klartseende og forstående over for skolen og dens forhold som de selv. En anden interessant ting i den forbindelse er bestemmelserne om skoletugt: Børnene skal behandles mildt. Læreren må ikke gøre forskel på fattige og rige. Han skal straffe med ord — og med lempe, ”ingenlunde med hug og slag“. Her er man jo helt på højde med nutiden. — Eftersidning kendtes også. Det hedder, at de ”uflittige“ børn skal sidde i skolen længere end de andre, men læreren skal tage hensyn til deres nemme. Vil børnene alligevel ikke høre og lyde læreren, så skal han meddele forældrene det, og disse — eller læreren i deres påsyn — skal straffe barnet med ris. — Også her har man uden tvivl gjort for megen regning på befolkningen.

Lærerne! — Lønnen var så elendig og arbejdstiden så urimelig, at ingen, som havde chance for andet arbejde, ville være lærer. Det var derfor en broget skare, der blev lærere ved rytterskolerne. Der var skrivere og underofficerer, som var afskediget på grund af dårligt levned, og der var ”forløbne“ studenter. Når dette kunne lade sig gøre, var det kun, fordi man ikke kunne få andre. For at blive antaget forlangtes kendskab til katekismen og en prøve deri aflagt for præsten og provsten — og undertiden amtmanden. Lærerne skulle også helst kunne læse, skrive og regne. De sidste to fag kunne man dog se bort fra.

Med sådanne lærere og en sådan indstilling til skolen fra befolkningens side var det ikke underligt, at selv de kongelige skoler ikke kom til at svare til de forventninger, man havde stillet til dem. Regeringen var allerede i Frederik den Fjerdes tid skuffet over befolkningens holdning til skolerne og de sløje resultater af det dyre byggeri, og senere blev det endnu værre. Denne undervisningsmæssige fiasko viser tydeligt, hvad vi i dag ved og erkender: at husene alene gør det ikke. Skolens gerning og succes er først og fremmest afhængig af den ånd, der lever i de mænd og kvinder, som øver deres gerning i skolen — fra undervisningsminister til den yngste vikar. Trods al skønhed og hensigtsmæs-

28. Martz
1721.

Instruction

Hvorefter

Si Friderich den Fierde/
af Guds Naade / Konge
til Danmark og Norge, de Ben-
ders og Gothers / Hertug udi Slesvig / Holsten /
Stormærn og Ditmarsken / Greve udi Oldenborg og Delmen-
horst / allernaadigst wille / at enhver Skolemester / i Rytter-Di-
stricterne sig i det ham anbetroede Skolemesters Embede / ind-
til videre skal rette og forholde.

1.

Hand skal dagligen holde Skole i det dertil beskikkede og han-
nem anviste Huus for ald Ungdommens Dreng og Piger i de
Byer / som ere den hannem anbetroede Skole underlagde / og
bør hand antage sig ej allene Boemands / Huusmands og Jnder-
sters Børn / men endog deres Liunde / naar de sigt af hannem
begierer.

2.

Skulle der findes nogle Fattige forladte Fader og Moderløse
Børn / som ingen Tilhold have / men lever af Almisse / bør
hand og antage sig dennem / og ikke mindre besørge deres end an-
dres Underviisning.

3.

Saasnart hand sit Skolemester Embede antræder / skal Sog-
ne-Præsten give ham et rigtigt og udførligt Mandtal paa alle
Børnene og alt Liunde i de Byer som ligge til hans Skole /
paa det hand deraf kand erfare om Børnene saavel Dreng som
Piger / naar ei fer / da saasnart de ere over fem Aar gamle / alle
sittteligen sege Skolen / skulle nogle af Børnene uden deres Foræl-
ders

Den kgl. instruks for skolemestrene (Rigsarkivet).

sighed er skolehusene kun ramme om skolens arbejde. Frederik den Fjerdes skoler var en smuk ramme, og idéen bag de kongelige skoler var god, men man forsømte læreruddannelsen, og befolkningen manglede forståelse for skolens arbejde og betydning.

Rytterskolerne er endnu et smukt minde om en svunden tid. De er stolte minder om en kongelig kraftanstrengelse fra enevældens dage. Dengang var den danske landsbyskole et vaklende barn. I de mellemliggende år er den vokset op og blevet moden. Det er den nye tids stolthed, at vi har givet rammen et mere levende indhold. Det er en folkestyrets kraftanstrengelse i disse og de nærmeste år for at gøre den endnu rigere og mere levende. De kongelige skoler var — trods alt — et godt skridt på vejen frem.

Assenbølle og Stavreby skoler.

I det foregående er der henvist til de af Thøger Jensen meddelte oplysninger om skolernes bevaringstilstand, der endnu den dag i dag i det store og hele holder stik. Desværre er de fleste af de rytterskoler, som ikke allerede er forsvundet, i tidens løb blevet stærkt forandret. Adskillige har fået stråtag i stedet for det oprindelige tegltag, ligesom vinduer og døre er blevet udskiftet og flyttet. Navnlig savner man overalt på Lolland-Falster den lille rundbuede indgangsdør, over hvilken den kgl. tavle som regel er anbragt, således som vi kan se det på den fredede skole i Lilleheddinge (Sjælland). I de allerfleste tilfælde er også de gamle stuerum ændret eller gået helt tabt.

En del skolebygninger er også blevet udvidet (forlænget) i tidens løb, men sikkert har bygningernes størrelse hyppigt varieret fra sted til sted. Således repræsenterer f. x. skolen i Assenbølle (og den senere stærkt forandrede skole i Maglebrænde) den oprindelige — lille — grundtype, medens en del skoler straks eller senere er blevet udvidet som f. x. V. Ulslev, Egelev, Stavreby og Gedesby. De stedlige forhold kan også have foranlediget brug af andre materialer end de forudsete, f. x. strå til taget (Assenbølle) eller bindingsværk i murene (Askø, Fejøl, Femøl). Og endelig skal der gø-

res opmærksom på, at muligvis nogle skoler (navnlig de uden tavler) undertiden med urette kan være henregnet til rytterskolerne, idet det kongelige eksempel — som også Thøger Jensen anfører — i flere tilfælde smittede og foranledigede godsejere eller andre til at opføre skoler på deres områder. Sådanne skoler vil naturligvis ofte i det ydre have taget rytterskolerne til forbillede.

Om to af rytterskolerne, Assenbølle og Stavreby, skal nedenfor meddeles nogle detaljer.

Den af de lolland-falsterske rytterskoler, der måske er bedst bevaret i sin oprindelige skikkelse, er som nævnt den her afbildede skole fra Assenbølle på Sydlolland. Den er grundmuret med kampestenssokkel på 1 alens højde, og murhøjden fra sokkel til gesims er $4\frac{1}{2}$ alen. Dens grundplan holder de lovbestemte mål af 12×21 alen. For skolestuen (der nu er delt igennem af en mur) er flademålene 7×10 alen. Murene er kassemure — dobbelte murstensmure med fyld imellem — på $16\frac{3}{4}$ tommers tykkelse. Huset ligger i øst—vest med skolestuen i husets østende.

Udfor østgavlen lå tidligere, i retningen nord—syd, en lille bindingsværks lade, der i nyere tid er flyttet op nord for stuehuset og parallelt med dette. Laden betjener nu som før avlingen for de skolen senere tillagte 6 tdr. ld. (nu noget udvidet). Disse oplysninger er velvilligst meddelt af stedets ejer, parcl. Harry Flade, som ligeledes har overladt os nedenstående afskrift af nogle vers, som tidligere skal have siddet over dørene i huset:

(Over skolestuedøren):

Forsøm ey Skolegang i diine Ungdoms Dage,
Tænk paa dend leve-tiid du har endnu tilbage;
Hav ingen ting saa kiær, som Herrens sande frygt,
Tak dog dend Konge, som har disse Skoler bygt.

(Over stuedøren):

Welsigne det, o Gud, som Jeg mig foretager,
Gid Jeg i gierning og i ord dig ey forsager,
Gjør mig mit Embede, gjør mig det altid let,
Forhjælp Mig med din Kraft til at forrætte det!

(Over sovekammerdøren):

Sødt og roligt kand vi sove,
Dagens Møye glemmes her,
Gud og Kongen maa vi love,
Natteroe det beste er.

(Over køkkendøren):

Brygge, Bage, toe og tvette,
Maden kaage og anrætte
Vores Kjøkkenarbeid er.
Balle, Strippe, Rist og Pande,
Potte, Gryde, Spand og Kande
er vor Piges haand gevehr.

(Over spisestuedøren):

Lyster du Postey og Tærter,
Udaf sligt vi intet har,
Landsby-Rætter, Kaal og Ærter
Staar udj hvert andet kar.

Nogen indstiftelsestavle findes hverken på Assenbølleskolen eller nogen anden lollandsk skole — de blev formentlig aldrig leveret.

Også om en skole fra Stavreby på Sydfalster haves, takket være pens. førstelærer Ancker-Jensen, gode oplysninger, gennem hvilke man bl. a. kan følge de ændringer, som denne skolebygning har undergået i tidens løb. Oplysningerne hid sættes som følger:

Stavreby gl. rytterskole blev som størsteparten af disse skoler opført 1721, og den blev benyttet som skole og lærerbolig til 1925 — altså i godt 200 år. Den har bevaret sit gamle præg, men har dog gennem tiderne fået en del forandringer. Således blev der i 1856 tilbygget 8 alen som ny skolestue, medens den gamle skolestue, som sikkert har været for lille, blev taget ind til lærerens lejlighed. Vest for den ny skolestue blev bygget et bislag som skoleforstue med plads til børnenes tøj og med indgang fra nord. Der blev lavet om på værelserne i lærerboligen, lagt bræddegulve og gipset under loftet i nogle stuer. Derved blev der lavere til

Parti af relief på Frederik IV's sarkofag i Roskilde domkirke med billede af børn foran en rytterskole.

loftet end i den oprindelige plan. Skolen har også fået stråtag i tidernes løb, og man har måttet afstive grunden mod syd og øst med en stærk cementsokkel. Den oprindelige indgang mod syd murede til, medens en ny blev åbnet mod nord. Der er kommet rette gavle på bygningen, en skorsten mere og andre småting, men der er restaureret med fornøft, og stilen er for såvidt ikke brudt, så den gamle bygning stadig hævder sig smukt på byens højeste grund. Endnu findes i spisestuen de gamle, svære loftsbjælker fra Frederik IV's tid, og de er stadig dækket med brede, uregelmæssige og unøvlede fyrreplanker. Også de små vinduer er bevaret og den flotte gesims under tagskægget.

Sandstenspladen med Fr. Rostgårds bekendte vers sad på sin oprindelige plads over den gamle indgangsdør mod syd, men da skolen solgtes, blev "tavlen" flyttet over i den ny skole og indmuret i skoleforstuen der. Vest for skolen lå på den anden side af vejen "Eksercerpladsen", lejet af Gjedsergaard formedelst 2 skp. byg årlig. Her drives gymnastikken, og her stod den bekendte galge og skråbom. I galgen var der klatrestang, knudetov og glattov, samt ringe og trapez. Indtil 1893 hørte der til skolen ca. 5 td. land — skolejorden. Læreren holdt hest og 2—3 køer. Øst for skolen lå et udhus med gavlen ud mod gaden. I dette var der lade og lo og stald længst mod nord. De sidste lærere holdt dog ikke hest, men fik jorden passet fra Gjedsergaard mod betaling. Gamle folk kan endnu huske, når læreren fik tærsket. Så kom en mand med hesteomgang og to heste, stillede op i skolegården, og så brummede maskinen inde i loen. Indklemt mellem udhuset og skolens østgavl var der en "slippe", der brugtes til brændsel, redskaber og deslige. Det gamle udhus blev revet ned 1893, samtidig med at jorden blev solgt fra, og et nyt mere tidssvarende blev bygget nord for skolen. Der var brændselsrum, sandrum (sand til at strø på skolegulvet), staldplads, vaskehus og "latriner" til børnene! Det blev bygget af den gamle murermester Rasmus Drejer, og et ganske tilsvarende blev bygget ved Gedesby. Af lærere i de sidste 100 år kan nævnes: Lærer Clausen 1836—61; Rasmussen fra først i 60'erne til 1883; Nielsen 1883—89;

Pedersen 1889—92 og endelig H. J. Jensen fra 1892 til den ny skole blev taget i brug 1925.

Lærer Ancker Jensen har hertil føjet følgende betragtninger:

I mere end $2\frac{1}{4}$ århundrede har den gamle rytterskole i Stavreby ligget der på bakken — værdig og anselig — og slægt efter slægt har sendt deres børn til skole der. Tusinder af børn er gået ind og ud af det gamle skolehus gennem de mange år. Gode tider og strenge tider har den set passere (de første dog heldigvis i overtal). Og hvilken udvikling i teknik og samfundsforhold har den ikke været vidne til! Mangen en Falsterstorm har rusket i dens høje tagkonstruktion, men endnu står den støt og urokket på sin gamle plads.

Jeg vil tænke mig, at den mangen en god gang skæver over gaden til den ny skole og siger: Lad os nu se, om du kan holde lige så mange år som jeg, du kommunale nybygning; nu har jeg stået i 240 år. Det var solidt kram, vi blev bygget af, og vi gjorde et godt og samfundsnyttigt arbejde, men vi var også af kongelig rod!

Fra bogverdenen

Joh. Exner og Helge Finsen: Kirken i Landskabet. Et smukt billedværk, Kirken i landskabet, er udgivet af provst Johan Exner og arkitekt Helge Finsen. De fortæller med æstetisk sans om vore ærværdigste gamle bygninger, kirkerne, og deres placering i landskabet. Blandt lolland-falsterske kirker har særligt Kippinge fundet omtale.

Bogens formål er det meget fortjenstfulde at styrke interessen for fredning af kirkernes omgivelser. —

Danske Kirker, udg. af Turistforeningen for Danmark. Et formål beslægtet med ovennævnte bogs har den af Turistforeningen for Danmark udgivne årbog 1962, der er helliget emnet Danske Kirker. Kun er den mere omfattende, idet den udover kirkernes landskabelige beliggenhed behandler deres kalkmalerier samt deres inventar og gravminder.

Bogen er både let overskuelig og let forståelig. Den fortæller på en helt ny og frisk måde om de for mange læsere tilsyneladende kendte ting; men den indeholder også mange nye oplysninger og betragtninger, idet vore flittige arkæologers opdagelser har formået at kaste lys over tidligere dunkle punkter.

Det er en åndfuld vejledning gennem de kulturhistoriske værdier, som vore kirker rummer. Lolland-Falsters kirker har heri fået deres berettigede plads. Sydslesvig og Skåne må vi derimod undvære — bogens rammer falder sammen med Danmarks nuværende politiske grænser. —

Bernhard Jensen: Den ædle danske idyl. Den danske kulturhistorie er rig på idyller. Men hvad er idyl? Sibbern siger i sin æstetik, at ordet oprindeligt betegner småbilleder og livsskildringer, der ikke sætter følelsen i nogen stærk bevægelse, men indbyder til rolig, fornøjelig beskuelse.

Om Den ædle danske idyl har forfatteren Bernhard Jensen skrevet en læseværdig bog. Ganske vist fremføres der ingen nye synspunkter, men bogen giver nogle udsnit af dansk kulturhistorie fra oplysningstiden til romantiken, en af de rigeste perioder i vort kulturelle liv.

Som sindbillede på dansk idyl nævner forfatteren naturligvis Frederik VI's sejlads på kanalerne i Frederiksberg have. Men han glemmer heller ikke at give en udførlig skildring bl. a. af dagliglivet på Christianssæde og Pederstrup og den åndelige indstilling i den Rentflow'ske familiekreds.

Teksten ledsages af et fyldigt billedstof, lånt fra tidens kunstnere — en del heraf fra Lolland, således Baggensens eg på Christianssæde.
M. de F.

Skønt man vel på vore øer har bygget fartøjer og drevet fiskeri i nogenlunde samme omfang, som det har fundet sted i andre dele af landet, har vort amts lokalhistorie og lokale museer kun i ringe grad beskæftiget sig med disse erhverv. Det kunne ellers meget vel tænkes, at en af vore havnebyer havde besiddet en kulturhistorisk søfartssamling.

I Historisk Samfunds årbøger findes kun spredte oplysninger om vore bådebyggerier og skibsværfter, hvoraf kan nævnes Clausens i Nakskov (fra 1826), Mads Hansens i Vaalse Vig (o. 1840), Benzons i Nykøbing (o. 1878) og Otto Hansens i Stubbekøbing (fra 1898). Vor viden om disse erhverv må vi hente andetsteds, således i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg (årbog 1954) om skibsbygger E. C. Benzon og i „Danske Folkeminder“ (1957) om Skikke ved Søsætning og Navngivning af Skibe.

Vi må nu igen ty til Kronborg-museet for at få yderligere oplysning om vore hjemlige forhold på disse områder. Årbogen for 1961 indeholder en afhandling af museets konservator, Chr. Nielsen, om Bådebyggeriet på Fejø og de danske Åledrivrøser.

Det er en systematisk afhandling af en museumsmand, som samtidigt er sagkyndig på bådebyggeriets område, idet han har høstet sine praktiske erfaringer bl. a. på nævnte bådebyggeri, som blev drevet først af hans bedstefader og siden af hans fader, hos hvem han stod i lære.

Vi får gennem Chr. Niensens fremstilling et klart billede af personerne, der står bag virksomheden. Det er folk, der er vokset op ved søen og har den rigtige fornemmelse for kravene til et fartøj, folk der kan deres kram. Noget der skaber tillid.

Og med det øgede fiskeri vokser også bådebyggeriet. Man bliver heller ikke stående ved det tilvante. Tydeligst ses dette, da Fejøværftet lægger sig efter bygning af åledrivrøser efter tysk forbillede. Men atter her skaber den rette fornemmelse for de praktiske krav en efter vore forhold tilpasset bådtype, og denne slår så stærkt igennem, at Fejø-åledrivrøserne efterhånden leveres til en stor del af Danmarks fiskepladser.

Naturligvis får vi alt at vide om tekniske forhold som tegninger,

Chr. Nielsen:
Bådebyggeriet på
Fejø og de danske
Åledrivrøser.

skabeloner, materialer, redskaber og den håndværkermæssige udførelse på bådebyggeriet. Kun sejlene fremstilles andetsted; de bliver syet af Halmøe i Nykøbing.

Vi hører også om skikke med hensyn til navngivning, søsætning, aflevering med tilhørende løbegilde, ja endog om klædedragt. Vi ser et glimt af fiskeren, der med „Nykøbing-kasketten“ (den som Peter Freuchen har gjort berømt) på hovedet og penge på lommen kommer for at hente sit færdige fartøj — han havde ikke fået bud, før det var færdigt, „for ellers har de så mange småønsker om indretning af dit og dat“.

Det var da også fartøjer, der kunne sejle og af den slags, der var held ved. For nogle fartøjer kan ligge og hale store fangster ombord ved siden af andre, der ikke ser en fisk i nettet; det er en kendt sag blandt fiskere. De véd også, at den ene kutter „ser“ bedre end den anden — for en kutter har jo øjne (det véd forøvrigt den kinesiske fisker allerbedst, han maler øjnene foran på sin djunk!).

Fejøl-kutteren kan både sejle og fiske. Og en kutter, der er kendt som en heldig båd, kan altid sælges igen til en god pris.

Det er blevet sagt, at man helst skal have begyndt som vogterdreng for at kunne blive anerkendt som forfatter. Der er den sandhed deri, at den kender livet bedst, som er vokset op igennem dets mange former. Det har Chr. Nielsen gjort; derfor véd han, hvad han taler om, og derfor er hans fremstilling præget af hans nære personlige forhold til emnet. —

Kjeld H. Snedker: Lederen af Nationalmuseets afdeling for folkekultur i Brede gav for kort tid siden i en aviskronik en ny definition af begrebet „folkekultur“. Herom har der tidligere været megen diskussion, ofte ud fra den forkerte antagelse at bønderne selv forfærdigede og udsmykkede deres møbler, husgeråd m. v. i deres fritid. Dette beror, siger overinspektør Holger Rasmussen, i nogen grad på den misforståelse, at bønderne rådede over tilstrækkelig fritid og besad de nødvendige kunstneriske anlæg.

Langt snarere må man, siger Holger Rasmussen, forstå forholdet således, at det var lokale, kunstnerisk anlagte håndværkere, som forfærdigede disse ting i overensstemmelse med befolkningens smag og behov og således skabte de kendte, særprægede stilformer.

Denne fortolkning passer netop på den lollandske specialitet: Fødselsminderne, der af museumsforvalter Kjeld Snedker er blevet taget op til behandling i Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift for 1961.

Disse fødselsminder hænger endnu idag i adskillige lolland-falster-ske hjem, og stiftsmuseet i Maribo besidder også en samling af sådanne. Men sporet til deres oprindelse var gået tabt.

Det er Snedkers fortjeneste at have klarlagt fødselsmindernes hi-

storie ved et omhyggeligt og målbevidst forskerarbejde. Hans store kendskab til og indfølelsesevne overfor vor folkekulturelle arv i forbindelse med interesseret støtte fra befolkningens side indbragte ham snart en række fingerpeg, der rigtigt tolket gav løsningen på den lille, beskedne signatur „C. B.“ — Christian Bredahl, netop typen på en folkelig kunstner. —

I „Danske Folkemaal“ (1961) har cand. mag. Christian Lisse skrevet en artikel om Enklitisk nægtelse i sydømålene. I denne peger forf. på det forhold, at analyser af dialekter som oftest tager sigte på isolerede ord, men kun i ringe grad på ordsammentrækninger. Særligt beskæftiger han sig her med ordformer med efterhængt (enklitisk) nægtelse, der fremkalder nye lydformer (f. x. „det ved jænte“, „det gjorde vi dante“).

Christian Lisse:
Enklitisk nægtelse
i sydømålene.

Spørgsmålet er allerede tidligere behandlet af Balth. Christensen, Niels Haislund, J. Jørgensen m. fl., men tiltrænger, siger Lisse, yderligere undersøgelse på grundlag af nyere tilkommet materiale.

I disse undersøgelser indgår studenterekskursionen til Lolland-Falster i 1960, der synes at have indbragt væsentlige erfaringer, således at det har været Chr. Lisse muligt at opstille en skematisk oversigt for brugen af den efterhængte nægtelse henholdsvis på Sjælland, Ø. Møn, Ø. Falster, Ø. Lolland, V. Lolland og Langeland og deraf udlede visse bestemte regler.

Forf. erkender, at der er en tydelig tendens i befolkningen til at indskrænke brugen af de lokale sprogformer. Det må derfor siges at være i rette øjeblik, at disse undersøgelser er blevet foretaget. —

Jubilæumsskrifter kan handle om vedkommende institution og om helt andre ting eller om begge dele på een gang. Det sidste gør Lolland-Falsters Lægeforenings jubilæumsskrift, hvad der gør den særdeles læseværdig ogsaa uden for fagkredse.

Lolland-Falsters
Lægeforening
1862-1962
N. Tang-Petersen.

Vi får indblik i foreningens skiftende virke i videnskabelig og i organisatorisk henseende. Ejendommeligt er det at konstatere, hvor megen vægt det sidste moment efterhånden får indenfor foreningens arbejde; men dette må føres tilbage på den stærke udvikling, som denne del af den sociale forsyning, med sygekasserne i første række, har taget.

Samtidigt får vi gennem læsningen et godt billede af hospitals- og lægetjenestens stærke udvikling gennem det omhandlede tidsrum. Man forbløffes over, hvad der er nået i løbet af 100 år. Tiden blev ikke stående stille, ikke engang fra det lykkelige år 1904, om hvilket skriftets forfatter udtaler:

„Samfundet havde fundet sin endelige form, hvor „få har for meget og færre for lidt“. Det vil sige, at der var en lille overklasse, en

stor mellemklasse med jævnt gode levevilkår, og en underklasse, som man havde sørget for på bedste måde med en sygekasselov og en lov om alderdomsforsorg. Krig i Europa var et overstået stadium, og pengenes værdi lå fast, sedlerne kunne på anfordring veksles til guld i Nationalbanken“.

Nej, udviklingen gik videre med raske fjed og kulminerede foreløbigt i 1960 med en ny sygekasselov, hvilket efter mange besværligheder medførte en ny overenskomst mellem sygekasser og læger.

Festskriftet slutter, som naturligt er, med en del — iøvrigt særdeles værdifulde — personalhistoriske notitser. —

D. G. Monrads En del af biskop Monrads prædikener har allerede tidligere været
 efterladte udgivet. Selv udgav han efter afskedigelsen som biskop over Lolland-
 prædikener. Falsters Stift 1854 to prædikener, holdt samme år i Nykøbing og Kø-
 Udg. af benhavn. I 1871, efter genovertagelsen af sit tidligere bispeembede,
 Asger Nyholm. udgav Monrad en anseelig prædikensamling. Endelig foreligger der
 fra 1887, det år Monrad døde, en samling ordinationstaler og præ-
 dikener.

Eftertiden vil ofte finde forgangne tiders prædikener, der til en vis grad vil være prægede af deres tid, forældede. Men udgiveren af den nu fremkomne samling utrykte prædikener i familiens eje, seminarieforstander **A s g e r N y h o l m**, har — utvivlsomt med rette — fundet de nævnte prædikener af varig værdi både i sig selv og som supplement til de øvrige.

Disse prædikener er karakteristiske for Monrads dybe kristentro og krav om selvansagelse og ydmyghed. Hvad der heller ikke kan undlade at gøre indtryk, er Monrads konsekvente udelukkelse af ethvert politisk anstrøg i sine prædikener, hvor fristende det ellers kunne være for en ivrig politiker.

Den overvejende del af de nu udgivne prædikener hidrører fra Monrads tid i Vester Ulslev og Nykøbing og strækker sig over årene fra omkr. 1836 til 1859, det år Monrad anden gang blev minister. Nogle prædikener er forsynede med angivelse af temaet såsom „Kristi valg af den verdslige fattigdom“ eller „Om tavsheden om kristendommen i et kristent land“ (Nykøbing 1853).

At det er Asger Nyholm, der har forestået udgivelsen, overrasker ikke, da han i bogen om „Lolland-Falsters Stift i 150 år“ har vist sig fortrolig med emnet. —

Palle Lauring: Ja, hvor har **P a l l e L a u r i n g** ikke været og som en stormvind
 Sjølland. kigget gennem alle huller og sprækker for at se, hvad der kan fortælles af historie, og derpå malet den op i stærke farver. Nu er det bogen om **S j æ l l a n d**, der med en flot gestus også omfatter både Møn og Lolland-Falster.

Stormvinden farer først over Lolland, vender her og ruller Falster op fra Guldborgsund — man skal jo hjem igen til Sjælland. Det er ikke nemt at få det hele med i farten. Vi er med et spring i Maribo. Herfra nogle få, træffende bemærkninger om Birgittiner-kirken og om Leonora Christina. Videre går det til de holstenske grever på Ravensborg, svenskerne på Frederiksdal og Steensgaard, siden Nakskov, kong Hans' skibsværft på Slotø, sildemarkedet på Albuen (hvis endelige historiske opgør er på vej), stormfloden og runestenene på Lollands sydkyst, sukkerroerne. Betragtninger anstilles også over den vendisk-svensk-polske indvandring her, som dog befolkningsmæssigt er for intet at regne, siger Lauring, i sammenligning med den danske i Normandiet og England. Det er snarere kirkebyggeriet og klokkestablerne, der udgør varige minder om nabolandene.

De mange herregårde nævnes kort. Af rigsborgene får kun Aalholm den efter omstændighederne tilbørlige omtale som en brik i storpolitiken. Lauring undlader at komme ind på sin teori om et forberedende møde på Lolland mellem Svend, Knud og Valdemar inden blodgildet i Roskilde 1157. Måske har Lauring forladt denne teori — der kan vist højst have været tale om et overraskelsesforsøg fra en af siderne.

Nykøbing borgs og slots omtumlede tilværelse — militært og repræsentativt — nævnes. Interessant er Laurings påpegning af de kongelige slottes betydning som opholdssted for kongerne, der indtil enevældens indførelse stadigt var på rejse i riget.

Der er Gedser, men slottet mangler, Tingsted landsting og helligvi, Østfalsters oldtidsminder. Der er et gribende afsnit om Marie Grubbe i Borrehuset, til gengæld må Stubbekøbing nøjes med et par linier.

Det meste er en — desværre altfor hastig — rejseskitse. Man kunne have ønsket mere om landsdelens historie — politisk, litterært, kunstnerisk; dog ville det muligvis have sprængt rammerne for bogen. Men det vi hører, er i hvert fald præget af Palle Laurings intuitive og friske fortolkning, sagt i hans koncise sprogform. Det giver i sig selv stof til eftertanke, og vi må derfor også tilgive ham, at Tirsted i farten et sted er blevet til Tirstrup.

Bogen er smukt illustreret af Ib Andersen. —

Lektor Marius Hansen er nu i 12. afsnit af Skibet gennem Tiderne (Nakskov Skibsværfts månedsblad NS. 41/1962) nået frem til 1700-årene. Det er, som Marius Hansen siger, sejlskibenes store århundrede; det gamle skibsbygningserhverv ligesom samler sig til en sidste kraftanstrengelse for at vise, hvad sejlskibet formåede, inden den nye tid med mekanik og jern begyndte at melde sig.

Det er derfor også et stort og broget skue af fartøjer, som forf. ruller op for vore øjne. Vi får besked om karakteristiske træk for

Marius Hansen:
Skibet gennem
tiderne.

skrog og rig, størrelse og navn på skibstyperne. Det er kun skade, at pladsen ikke tillader forf. at udfolde sig mere; bl. a. kunne det være interessant at høre lidt nærmere om de sære typebetegnelser herkomst og tydning, men herom får vi måske besked i det kommende værk om skibsfartens historie, ved hvilket Marius Hansen er medarbejder. —

Tidsskriftet
„Skalk“.

I det fortræffelige, meget populære tidsskrift „Skalk“ omtales af og til forhold, der berører Lolland-Falster. Således fortæller Sven Risom (nr. 2/1960) om de lerstampede huse, hvis teknik statsminister Reventlow bragte i anvendelse til landbobygninger og skoler på Lolland (der er dog af K. Snedker konstateret et par huse med lerstampede mure på Falster). Risoms omfattende undersøgelser med hensyn til denne byggeskik er iøvrigt tidligere omtalt på dette sted, se årbog 1960 s. 403.

Endvidere har konservator Knud Thorvildsen (i no. 1/1961) berettet om udgravningen af bådgraven ved Flintinge å. Thorvildsen redegør i en artikel om „Den døde Mand og Havet“ nærmere for dette her i landet sjældne fund, hidrørende fra den yngre jernalder. Den døde var med sit våbenudstyr lagt i en 5 m lang båd, som var gravet ned på et — selv for en bådgrav — temmelig overraskende sted. —

R. B. L.

Museumsnyt

Reventlow-Museet på Pederstrup rummer erindringer om Statsminister C. D. F. Reventlow, hans gerning og hans tid. Takket være vidtgående støtte bl. a. fra Ny Carlsbergfondet har museet hvert år kunnet øge sine samlinger. Af de seneste års nyerhvervelser skal nævnes franske og engelske møbler fra slutningen af 1700-erne, oprindeligt fra Reventlow'ernes holstenske besiddelse, Emkendorf, og fra Pederstrup, samt malerier af d'Agar, B. le Coffre, C. W. Eckersberg, Jens Juel, Chr. Hornemann og Angelica Kaufmann (det berømte portræt af Julie Reventlow).

Stiftsmuseet i Maribo har i de seneste år kunnet opvise nogle usædvanlige undersøgelser og udgravninger såsom Skemminge (nu Maribo) gl. (i 1596 nedbrændte) landsbykirke af tegl — med to ældre trækirker, gråbrødre-klostret i Nykøbing, bådgraven i Flintinge og den endnu ikke afsluttede afdækning af middelalderbygninger på Gammelby ager ved Moseby. De kulturhistoriske samlinger er koncentreret på hovedmuseet og i frilandsafdelingen.

Museets kunstsamling er blevet væsentligt forøget i løbet af det sidste år, særligt med grafiske arbejder.

Museet udgiver et årsskrift med årsberetning og afhandlinger af kulturhistorisk eller kunsthistorisk interesse.

Falsters Minder i Nykøbing F. samler kulturhistoriske minder fra Falster fra ca. 1600 og frem efter. Af samlingernes tilvækst i de senere år kan nævnes et komplet træskomagerværksted fra Nørre Ørslev, en samling minder fra modstandskampen og besættelsestiden på Falster 1940—45, sølvstøjt udført af Nykøbing-guldsmede i 1600- og 1700-tallet, og nu fornylig har museet erhvervet en guldsmedebutik med et uændret interiør fra ca. 1900 — tegnet af arkitekt Glahn. Man er i færd med at opbygge denne butik i de oprindelige mål på museet, og det er meningen, at butikken skal danne rammen om museets sølvsamling.

Til museet er knyttet et egnshistorisk arkiv, hvori bl. a. findes en stor billedsamling især af topografiske billeder, og arkivet har endvidere en samling af hjemstavnskildrerens Helene Stranges manuskripter og breve.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Generalforsamlingen

afholdtes mandag den 27. november 1961 i Maribo. Formanden, redaktør Verner Hansen, bød velkommen og aflagde derefter følgende beretning:

Det hører til de meget sjældne begivenheder, at Historisk Samfund skifter formand. Kun to gange er det sket i samfundets snart 50-årige historie, og sidst er det i perioden siden forrige generalforsamling. Greve Frederik Reventlow meddelte bestyrelsen, at han ikke ønskede at fortsætte som formand. Det var en meddelelse, som bestyrelsen med megen beklagelse måtte tage til efterretning. Greve Reventlow har været formand for samfundet siden 1939 og været en meget omsorgsfuld og interesseret formand, der med samvittighedsfuld pligtfølelse tog sig af alle opgaver indenfor samfundet, store eller små, og samtidig skabte et godt samarbejde indenfor bestyrelsen. Samfundet er greve Reventlow megen og varm tak skyldig for den lange formandsgering.

Et andet skifte sker også, idet pens. førstelærer A. H. Bendsen, Maglemer, har meddelt, at han trækker sig ud af bestyrelsen. Bendsen er i anciennitet det ældste bestyrelsesmedlem. Han blev valgt i 1924, kom året efter i redaktions- og forretningsudvalget og har fra 1957 også været sekretær. Bendsens levende interesse for det lokalhistoriske har gjort ham til en værdifuld og skattet medarbejder i Historisk Samfund. Hans venlighed og hjælpsomhed har været meget stor, og altid har han været parat til at gøre en arbejdsindsats. For de mange års energiske indsats bringer samfundet Bendsen sin bedste tak. Han efterlader et smukt minde i samfundets historie.

Om samfundets virksomhed kan nævnes, at der ifølge traditionerne blev afholdt to sommerudflugter. Turen udenøs fandt sted lørdag den 7. juni og havde samlet 75—80 deltagere. Turen gik til Næstved, hvor lektor Michelsen var en fortræffelig fører på turen rundt til denne bys gamle, seværdige bygninger.

Den lokale sommerudflugt blev foretaget lørdag den 9. september. Der blev aflagt besøg på Berritzgård og i Kippinge kirke, og muse-

umsinspektør Erik Skov var en meget kyndig fortæller, der gav deltagere et godt udbytte. En interessant oplevelse var det også at høre samfundets bestyrelsesmedlem, pens. postbud R. K. Nielsen, Guldborg, fortælle om den gamle lollandske vej. Turen havde samlet en usædvanlig stor tilslutning, idet der var et par hundrede deltagere. Der bliver ved disse sommerudflugters arrangement udført et stort arbejde af flere bestyrelsesmedlemmer, og det fortjener de tak for.

Nu og da rejstes spørgsmålet, om Historisk Samfund ikke vil afholde indendørs møder med foredrag om lokalhistoriske emner. Det er samfundet villig til at gøre på steder, hvor der ellers ikke høres meget om lokalhistorie. Et møde har således nyligt været holdt i Stubbe-købing, hvor baron Bertouch-Lehn talte om middelalderen.

Årbogen 1961 havde et meget læseværdigt og alsidigt indhold takket være det energiske arbejde, som redaktøren, Bertouch-Lehn, udfører. Årbogen bragte det sidste afsnit af Fejøbogen og kom derfor op på 200 sider. Af Fejøbogen, der kun forelå i et håndskrevet eksemplar af lærer Niels Stenfeldt, har der været bragt afsnit siden årbogen 1957. Samfundet er glad for at have fået mangfoldiggjort denne betydelige materialesamling. Det må dog siges, at samfundet ikke vil gå videre med at bringe sådanne værker spredt over flere årbøger, da det giver disse en uharmonisk fremtræden.

Det er med stor tilfredshed, at samfundet har bemærket, at 1. del af Svend Jørgensens „Bag diger og hegn“ er udkommet i et nyt oplag. Samfundet er glad for, at fru Dagmar Jørgensen har villet påtage sig denne opgave. Det ligger os stærkt på sinde, at de to værdifulde bind af „Bag diger og hegn“ stadig kan fås, da de i høj grad er med til at skabe hjemstavnsinteresse.

Samfundet har nu ikke i en årrække opsat mindstene for historiske steder og personer, men er stadig opmærksom på opgaven. Bestyrelsen har nedsat et udvalg, der skal føre tilsyn med de rejste sten og deres omgivelser, således at forholdene altid er passende.

Forslag er blevet fremsat om, at samfundet skulle lade opsætte oplysende tavler ved historiske steder. Noget sådant vil absolut være godt, men det må vist siges mere at være en museumsopgave, og som et udmærket eksempel på sagens løsning kan nævnes en tavle, der af Nationalmuseet er opsat på Borgø. Det ville absolut være ønskeligt, om der kom flere af lignende slags.

Samfundet modtog i december måned i fjor en meddelelse om, at fru Sigrid Andersen, Brandstrup, i overensstemmelse med sin afdøde mand, Oscar Andersen, vederlagsfrit ville skænke den grund, hvorpå Aageby kirke lå indtil 1776. Det smukke tilbud blev meget nøje drøftet og overvejet, men forholdene tillod desværre ikke, at samfundet kunne overtage grunden. Der måtte tilvejebringes en betydelig sum for at sætte arealet i sømmelig stand, og der ville kræves et ret stort beløb til årlig vedligeholdelse. Dette lå udover, hvad samfundet kunne

gå ind for. Det ville være udmærket, om der lokalt kunne være mulighed for at bevare pladsen; endvidere må det overvejes, om der på et passende sted i nærheden skal rejses en mindesten for Aageby kirke og Lollandsfares landsting, som i sin tid blev holdt her.

Landsforeningen for Hjemstavnskultur holdt i dagene 24.—29. juli sit 38. danske hjemstavnstævne, der var henlagt til Maribo amt. Historisk Samfund og Stiftsmuseet var foreningens ledelse behjælpelig med at få lagt et program, således at de ca. 40 deltagere fik et virkeligt positivt og indgående kendskab til de lokalhistoriske forhold på Lolland-Falster. Samfundet gav som gave til alle deltagerne et eksemplar af Kaj Munks „Landlige interiører i lollandsk bondemål“.

Dansk historisk Fællesforening, som samfundet er tilsluttet, holdt i august måned årsmøde i Randers. Samfundet var ved den lejlighed repræsenteret af pens. førstelærer Bendsen og forretningsfører A. Thordrup.

I det lokalhistoriske arbejde i disse år er det et påfaldende træk, at hjemstavnshistorien dyrkes mere end nogensinde før. Det sker i stor udstrækning i aftenskoler, aftenhøjskoler og foredrag stiftet over. Det er meget værdifuldt, at noget sådant foregår, thi det bidrager i høj grad til at vække og nære den historiske sans hos befolkningen. Samfundet hilser med stor glæde og tilfredshed dette vigtige folkeoplysende arbejde og vil i størst mulig udstrækning yde det sin støtte.

Samfundet har den tilfredsstillelse, at medlemstallet stadig holder sig på den rigtige side af de tusinde, mere bestemt 1024. Det giver økonomisk styrke, men det må nævnes, at årbogen alene koster mere, end selve kontingentet udgør. Når det alligevel kan lade sig gøre, skyldes det velvilje i form af økonomiske tilskud, og en tak herfor går til: Undervisningsministeriet, Maribo amtsråd, Det Classenske Fideicommiss, Sparekassen i Nykøbing på Falster, Den lollandske Landbostands Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse, Nykøbing, Errindlev Sparekasse, Det Bertouch-Lehnske Fond, Lollands Spare- og Laanebanks Fond, Den danske Landmandsbank, Nykøbing F., og endnu flere.

Der skal i det hele taget lyde en tak til alle, som støtter samfundets arbejde, og det gælder ikke mindst pressen. Desuden takkes også landsdelens museer for det udmærkede samarbejde om samme opgave, nemlig at fremme kærligheden til hjemstavnen.

Derefter forelagde kassereren, forretningsfører A. Thordrup det reviderede regnskab (jfr. nedenfor), som balancerede med 18,812 kr. og sluttede med en beholdning på 6.621 kr. Regnskabet godkendtes.

Endvidere foretoges fornyet afstemning vedrørende de ændrede love, som vedtoges i samme form som ved sidste generalforsamling. Lovene er trykt nedenfor.

Greve F. Reventlow takkede for de år, han havde fået lov til

at virke i Historisk Samfund. Det var svært at komme efter amtsforvalter A. Holck, men der var god bistand, og Reventlow takkede forskellige, der havde hjulpet ham. En tak lød også til medlemmerne, og samværet ved udflugterne havde været noget kært. Den historiske sans er steget med årene, og det stiller store krav til samfundets bestyrelse. Den afgæede formand henvendte nogle ord til sin efterfølger og havde håb og tillid til, at arbejdet ville blive ført videre på smuk og værdig vis.

Fru Dagmar Jørgensen oplyste, at kommunen har overtaget og vil vedligeholde pladsen, hvor Agerup kirke har ligget.

Bek Pedersen pegede på betydningen af anbringelsen af oplysende tavler på historiske steder. Ligeledes fremsatte Bek Pedersen ønske om, at der i alle kirker findes beskrivelser af disse; hertil sluttede pastor Bøje Jensen sig.

Formanden opridsede bestyrelsens planer med hensyn til festligholdelsen af Historisk Samfunds jubilæum næste år, hvilket vil ske ved et sommermøde, der tænkes afholdt i Reventlow-parken søndag den 24. juni 1962, et par dage før selve jubilæumsdagen den 27. s. m. Jubilæet vil også blive understreget ved særligt udstyr af årbogen, der vil rumme mange interessante artikler.

Et kursus i hjemstavnslære tænkes afholdt i samarbejde med Amtsuniversitetet.

Som tidligere omtalt er den af Historisk Samfund i 1935 udgivne fortegnelse over litteratur om Lolland-Falster forlængst forældet og udsolgt; en ny er derfor meget tiltrængt. Trykningen vil imidlertid blive ret bekostelig for samfundet, hvorfor man agter at indsamle et fond i dette øjemed. Man vil være meget taknemmelig, om nogen i anledning af jubilæet vil betænke dette fond. Ligeledes håber man på en fornyet medlemstilgang.

Til bestyrelsen genvalgtes: formanden, fru Dagmar Jørgensen, Bek Pedersen, Nabe-Nielsen, hvorhos bestyrelsen bemyndiges til i stedet for A. H. Bendsen at finde et nyt bestyrelsesmedlem fra Falster.

Under „eventuelt“ drøftedes forskellige spørgsmål. Pastor Bøje Jensen forespurgte om lysbilleder og båndfilm til lokalhistoriske foredrag, og Bertouch-Lehn gav nogle oplysninger om, hvad Stiftsmuseet kan stille til rådighed i så henseende.

Sidstnævnte gav på forespørgsel tillige oplysning om arbejdet for at bevare de gamle vindmøller. Der er af Nationalmuseet udpeget nogle få fredningsværdige møller. Det kan koste op til 30.000 kr. at restaurere en mølle, og disse midler må for den overvejende dels vedkommende tilvejebringes af de lokalt interesserede kredse. Men når en mølle er sat istand, behøver man kun at lægge 500 kr. årligt tilside til dens vedligeholdelse.

Samfundets bestyrelse:

- *) Redaktør Verner Hansen, Maribo, f o r m a n d.
- *) Greve F. Reventlow, Vindeholme pr. Kappel.
- *) Førstelærer Viggo Larsen, Brandstrup pr. Tirsted, s e k r e t æ r.
- *) Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygaard pr. Rødby, å r b o g s -
r e d a k t ø r.

Forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, k a s s e r e r.

Fru Dagmar Jørgensen, Toreby pr. Søllested.

Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov.

Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.

Førstelærer A. Nørdrup, Horbelev.

Fhv. postbud R. K. Nielsen, Guldborg L.

-
- *) *Medlem af forretnings- og redaktionsudvalget.*

Revisorer:

Grosserer C. K. Bjelbo, Nakskov.

Førstelærer Ole Andersen, Løjtofte.

LOVE

for

Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges nået ved udgivelsen af en årbog eller andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet m. v.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 11 medlemmer, hvoraf 6 afgår de lige årstal og 5 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Medlemmerne kan genvælges. Bestyrelsen vælger selv sin formand for et år ad gangen, endvidere et redaktions- og forretningsudvalg bestående af 4 bestyrelsesmedlemmer — hvoriblandt formanden — og fordeler iøvrigt arbejdet mellem sig. Der vælges hvert år to revisorer.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i november. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. oktober til 30. september, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse om ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 29. november 1960 og 27. november 1961.

Uddrag af regnskabet for 1960-61

I n d t æ g t :	kr. ø.	U d g i f t :	kr. ø.
Kassebeholdning	6.620,08	Trykn. af årbog 1961...	9.618,80
Medlemskontingent	8.328,00	Forfatterhonorar	640,00
Tilskud fra:		Udgifter ved møder	316,44
Undervisningsmin. ...	1.545,00	Porto	192,40
Amtsrådet	400,00	Administration	280,08
Andre	1.066,40	Kont. til hist. Fællesf. ...	205,40
Renter	160,69	Fragt og omdel. af årb. ...	193,90
Salg af årbøger	426,08	Diverse udgifter	744,35
Salg af bøger og særtr. ...	163,55	Bank- og girobeholdn. ...	6.620,08
Refusion af papirafgift..	102,80	Kontant	1,15
	18.812,60		18.812,60

Nye medlemmer indmeldt i 1961

Ekspeditrice Ina Christensen, Brandstrup pr. V. Tirsted.
 Grosserer Ove Dromph, Dronning Olgasvej 29, København F.
 Sognepræst Jørgen Ertner, Landet.
 Domprovst Im. Felter, Maribo.
 Provisor A. Fold, Laur. Larsensgade 13, Nykøbing F.
 Egon Friberg, Engsvang (Jylland).
 Forbundsbiblioteket, Møllebakkeskolen, Horreby pr. Karleby F.
 Børge Grubbe, Langgade 20, Nykøbing F.
 Overlærer Henrik Gødert, Trunnevangen 9, Charlottenlund.
 Bankassistent Bernt Hallgren, Andelsbanken, Nykøbing F.
 Dommer Olav Hansen, Nibe.
 Fhv. gårdejer Osvald Hansen, Radsted pr. Saksøbing.
 Tækkemand Martinius Hansen, Fuglse pr. Holeby.
 Rektor Hertig, Vestergade 28, Maribo.
 Læge Johs. Hyllested, Torvet 9, Nakskov.
 Amtsskolekonsulent Poul Jacobsen, Møllebakken 2E, Nykøbing F.
 Lærerinde fru Astrid Jensen, Græshave skole pr. Gløslunde.
 Pensionist fru Ingeborg Jensen, Sæby 11, Nakskov.
 Laurits Jensen, Idestrup pr. Sdr. Ørslev.
 Lærerinde fru Jepsen, Fredensgade, Nykøbing F.
 Handelsmand Knud Juel, Stubbekøbingvej 32, Nykøbing F.
 Lærer J. Juliussen, Vanthorevej, Nysted.
 Fru Inger Jølf, Bangshavevej 7, Maribo.
 Kordegn Axel Knudsen, Bispeparken 35, København N. V.
 Organist frk. Kaja Krag, Sct. Hansgade 17, Fåborg.
 Gårdejer S. Krarup, Nøbbølle pr. Horslunde.
 Kommunalærer Hans Kristensen, Fjordvej 29, Nykøbing F.
 Pens. overlærer frk. Anine Kruse, Sdr. Boulevard, Maribo.
 Guldsmed Svend Jean Larsen, Vestergade 2, Maribo.
 Cand. mag. P. Skov Madsen, Engvej 12, Maribo.
 Carl Mogensen, Skotterup 8, Nakskov.
 Fuldmægtig Axel Nielsen, Kulsvierparken 31, Kongens Lyngby.
 Lærer Bendt Nøkkentved, Fjordvej 47, Nykøbing F.
 Tømrer Svend Olsen, Majbølle pr. Guldborg.
 Forpagter Jørgen Schelde Pedersen, Møllegaarden, Rå pr. Maribo.
 Frk. Anna Petersen, Alstrup pr. Nørre Alslev.

Fabrikant Fr. Petersen, Nygade 11, Nørre Alslev.
 Lærerinde Margrethe Petersen, Abed pr. Søllested.
 Bagersvend Tage Petersen, Nørreballe.
 Materialist Jørgen Rasmussen, Østergade 37, Rødby.
 Frisørmeester Johs. Rørbæk, Vestergade, Maribo.
 Dyrlæge Steffensen, Bandholm.
 Frk. Inge Tollestrup, dommerfuldmægtig, dommerkontoret, Nyk. F.
 Dommerfuldmægtig O. Warring, Monradsvej 11, Maribo.

Indmeldelser af nye medlemmer modtages af kassereren, forretningsfører A. Thordrup, Svingelsvej 75, Nakskov, telf. 542, eller et andet af bestyrelsens medlemmer. Kontingentet inclusive årbogen er mindst 8 kr. årlig.

Årbøger og historiske skrifter

Ved henvendelse til formanden, redaktør Verner Hansen, Museums-gade 3, Maribo, telf. 7, kan købes årbøgerne 1922—60 à 2 kr., men enkelte årgange er dog udgået. Årbogen 1961 kan købes for 5 kr.

Af historiske skrifter sælges:

Jørgensen og Ussing: Lollandsk landsbyliv 4 kr.

Kaj Munk: Landlige interiører i lollandsk bondemål 5 kr.

Nachskous beleiring 1659 5 kr.

Hans Mortensen: Hesnæsbogen 6 kr.

Maribo amts stednavne 8 kr.

Medlemmer kan tegne subskription på det af Dansk Historisk Fællesforening udgivne tidsskrift *Fortid og Nutid* for årligt 12 kr. plus porto ved henvendelse til Landsarkivet, Viborg.

Arv og Eje, som er årbog for Dansk kulturhistorisk museumsforening, kan købes på Stiftsmuseet i Maribo for 10 kr.

Dansk Historisk Fællesforenings lokalhistoriske konsulent yder gratis vejledning til hjemstavnhistorikere med hensyn til arbejdsplan, kildemateriale, konkrete spørgsmål, gennemgang af manuskripter o. l. Henvendelse sker til Landsarkivet i Viborg.

Såfremt nogle af vore medlemmer yderligere skulle ønske at få foretaget hjemstavnhistoriske, genealogiske eller lignende undersøgelser, særlig i københavnske arkiver, vil henvendelse kunne rettes til overlærer P. Røn Christensen, Hesseltoften 20, Hellerup, eller til genealog Alfred Larsen, Ericavej 8, Gentofte.

LOLLAND-FALSTERS
HISTORISKE SAMFUND

På omslaget:

*Et af de to små kinesiske lakkabinetter.
Brahetrolleborg (Nat. Mus. fot.)
(jfr. s. 427).*

TRYK:

A/S LOLLANDS-POSTEN

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1961—63

X. RÆKKE

(BIND XLIX—LI MED REGISTER)

Indhold 1961—63

Bille, H. S., førstelærer:

Blade af en landsbydegns embedsbog 360—374

Felter, Immanuel, domprovst:

Middelalderminder i Maribo Domkirke 279—294

Hansen, Verner, redaktør:

Lolland-Falsters historiske Samfund gennem 50 år 205—223

Jensen, Børge O., overbetjent:

Om gamle kort over Lolland-Falster 123—130

Sæby. Af en lollandsk landsbys saga 479—495

Larsen, Alfred, genealog:

En bryllupsfærd på Nykøbing slot 7—15

»Oprøret« på Østlolland 1776 451—465

Larsen, Viggo, førstelærer:

Rytterskolerne på Lolland-Falster 375—397

Lorenzen, Vilh., dr. phil.:

Dronning Margrethes rigsfæstninger på

Lolland-Falster 267—278

Møller, F. H., overlærer:

Spredte oplysninger om familien Rostrup på

Lolland i det 19. århundrede 295—330

Nielsen, Rasmus K., postbud:

Lollands hærvej 355—359

Niels. En lollandsk husmands skæbne 471—478

Øxenvad, Niels, museumsinspektør, cand. mag.:

Krenkerup og slægten Gøye 1367—1558 131—170

<i>Pedersen, J. Bek</i> , handelsgartner:	
Hvor blev Lollandsfares Landsting afholdt?	171—177
<i>Pjenggaard, Johs.</i> , borgmester:	
Stikhoben i Hyde skov	331—338
<i>Reventlow, F.</i> , greve:	
Overbibliotekar Volmer Valerius 1906—1960	178
En 70-årsdag	184
<i>Risom, Sven</i> , arkitekt:	
Reventlow-Asylet i Horslunde	1—6
<i>Schlesch, Hans</i> , dr. phil. & scient.:	
Den skånske klokke i Utterslev kirke	466—470
<i>Skov, Erik</i> , museumsinspektør, cand. mag.:	
Franciskanerklostret i Nykøbing	339—354
<i>Stenfeldt, Niels</i> , lærer:	
Træk af livet på Fejø (afsluttet)	16—122
<i>Sørensen, S. Klitgaard</i> , provst:	
Biskop Boisen i 200 året for hans fødsel	225—266
<i>Thorlacius-Ussing, V.</i> , direktør, dr. phil.:	
Den kinesiske stue på Christianssæde	415—450

<i>Småstykker</i>	179—183
<i>Fra bogverdenen</i>	185—198, 398—404, 496—505
<i>Andre bøger og tidsskrifter</i>	199—200, 414, 512—513
<i>Museumsnyt</i>	405, 505—506
<i>Lolland-Falsters historiske Samfund:</i>	
<i>Generalforsamling, årsregnskab</i>	
<i>m. v.</i>	201—202, 406—412, 506—510
<i>Uddrag af regnskab</i>	203, 412, 509
<i>Nye medlemmer</i>	204, 413—414, 511—512
<i>Register for årbøgerne XLIX—LI</i>	
(i række X)	I—XIX

REDAKTIONSUDVALG:

BARON R. BERTOUCHE-LEHN, HØJBYGAARD, PR. RØDBY, (REDAKTØR)

REDAKTØR VERNER HANSEN, MARIBO

FØRSTELÆRER VIGGO LARSEN, BRANDSTRUP,

PR. V. TIRSTED

GREVE F. REVENTLOW, VINDEHOLME PR. KAPPEL

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG LI
1963

X-RÆKKE - BIND III

Indhold

Direktør, dr. phil. <i>V. Thorlacius-Ussing</i> :	
Den kinesiske stue på Christianssæde	415
Genealog <i>Alfred Larsen</i> :	
»Oprøret« på Østlolland 1776	451
Dr. phil. & scient. <i>Hans Schlesch</i> (†):	
Den skånske klokke i Utterslev kirke	466
Postbud <i>Rasmus K. Nielsen</i> :	
Niels. En lollandsk husmands skæbne	471
Overbetjent <i>Børge O. Jensen</i> :	
Sæby. Af en lollandsk landsbys saga	479
<i>Fra bogverdenen</i> ved C. J. Becker, H. Hertig, Verner Hansen og R. Bertouch-Lehn	496
<i>Museumsnyt</i>	505
<i>Lolland-Falsters historiske Samfund</i> :	
Generalforsamling	506
Uddrag af regnskabet for 1961—62	509
Samfundets bestyrelse	510
Nye medlemmer	511
Årbøger og historiske skrifter	512
Register for årbøgerne XLIX—LI (række X) v/ Alfr. Larsen	514

Den kinesiske stue på Christianssæde

af V. Thorlacius-Ussing

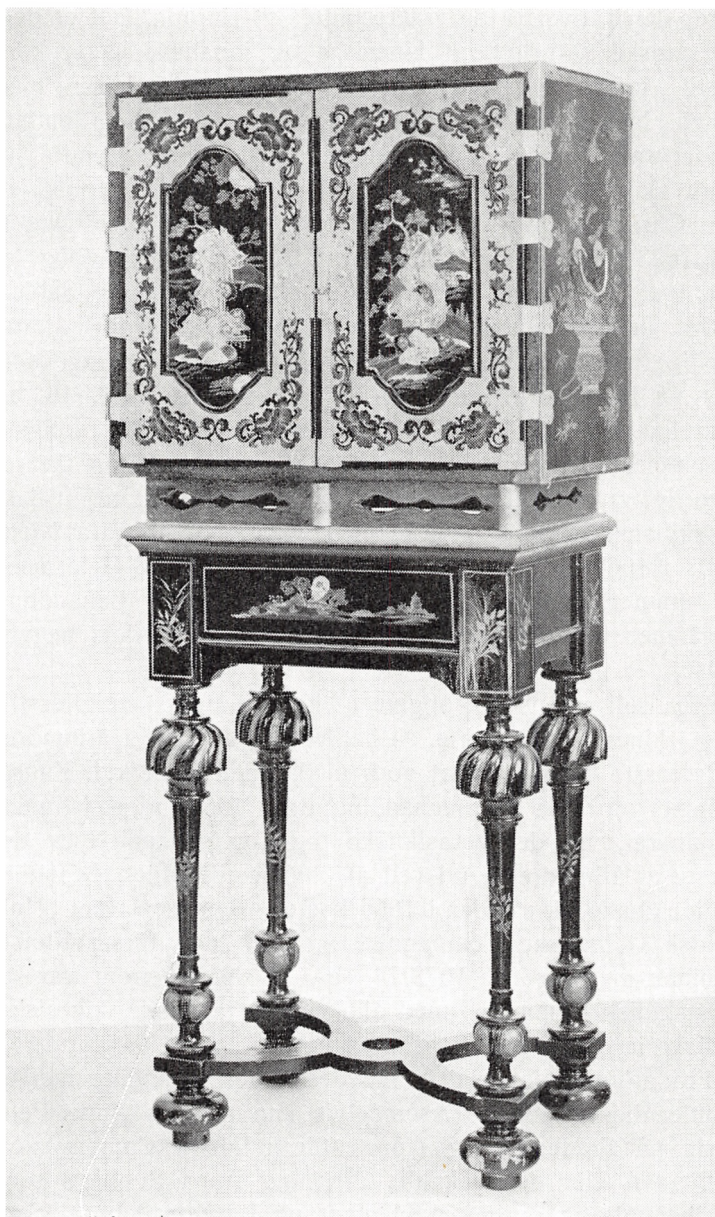
Engang i året 1773 havde statsminister C. D. F. Reventlows fader grev Chr. D. Reventlow ("den gode greve") på Christianssæde besøg af provinsialmedicus for Lolland, kancelliråd Wilh. Hahn fra Maribo — sikkert familiens huslæge. Ved en kop the, hvor desuden Louise Gram f. comtesse Reventlow og grev Joh. Ludvig, statsministerens søskende, var tilstede, udspandt der sig en kunstdiskussion mellem den åbenbart meget temperamentsfulde, taktløse og selvsikre provinsialmedicus og de tilstedeværende medlemmer af familien. Det drejede sig om rokokoen contra Louis-seize-stilen, "det antike Tøy, som jeg for min Død ikke kan lide", som Hahn udtrykte sig, idet han pegede ned på det hvide og blå thebords rokoko-rankebort, som han åbenbart syntes bedre om. Louise Reventlow har øjensynlig fundet diskussionen så interessant — eller snarere komisk — at hun replik for replik har nedskrevet den som et andet skuespil¹). I begyndelsen angiver hun skuepladsen for dette på Christianssæde: Peking-stuen ("es war in der Peking-stube"). Og dermed er også skuepladsen for den efterfølgende undersøgelse givet.

Efter at de store opdagelsesrejser til søs navnlig i sidste halvdel af det 15. årh. havde gjort fjerne egne i Asien lettere tilgængelige, og driftige handelsfolk havde bragt Østasiens varer til Europa gennem de statslige handelselskaber²),

bredte der sig over Europa en voldsom interesse for øst-asiatisk kunsthåndværk og rumindretning, som varede det meste af to århundreder, det 17de og 18de, dog i forskellig styrkegrad i de forskellige lande og til forskellige tider; denne interesse kalder vi i stilhistorien "kineseriet", selvom den omfatter adskilligt mere end kinesiske ting. Samtiden brugte almindeligt betegnelsen *ostindisk*, der omfattede kinesiske, japanske, indiske og indianske arbejder, uden at man dengang var i stand til med nøjagtighed at fastslå hjemstedet. I de to århundreder, hvor "kineseriet" florerede, var der næppe det betydeligere slot eller herregård, hvor man ikke havde et "kinesisk kabinet" eller en "kinesisk pavillon". Det var også tilfældet på Christianssæde, hvor "Pekingstuen" eksisterede lige til slutningen af 1930'erne, medens dens inventar i vid udstrækning er bevaret på Brahetrolleborg og et enkelt fremragende stykke på Reventlow-museet på Pederstrup. Et sæt fotografier taget i begyndelsen af 1890'erne, antagelig for at fastholde stuerne udseende ved lensgrevinde Benedicte Reventlows død i januar 1893, har lensgrevinde Lucie Marie Reventlow elskværdigt stillet til disposition, ligesom der skyldes lensgrevinden en varm tak for tilladelse til her at afbilde både disse og forskellige af de kinesiske møbler på Brahetrolleborg.

Inden vi går over til den egentlige behandling af det kinesiske interiør på Christianssæde, vil det være rimeligt at give et kort rids over kineseriets historie i Danmark, idet henvises til fru Tove Clemmensens³⁾ og dr. phil. frk. Martha Boyers⁴⁾ udmærkede oversigter herover. Det ligger i sagens natur, at der er en intim forbindelse mellem handelen og søfarten på Østen og interessen for „kineseriet“. I det 17de og 18de århundrede søgte de søfarende europæiske nationer at sikre sig del i handelen på Østen og erhverve sig faste handelspladser. Også Danmark var med i dette kapløb. Den initiativrige Christian IV stiftede i 1616 det Ostindiske Compagni, sendte 1618—22 Ove Gjedde ud på togt, der dog kun kom til at strække sig til Indien, og oprettede i 1620 kolonien Tranquebar. Men Indien var et vigtigt mellemed i handelen med Østasien, som eksporterede

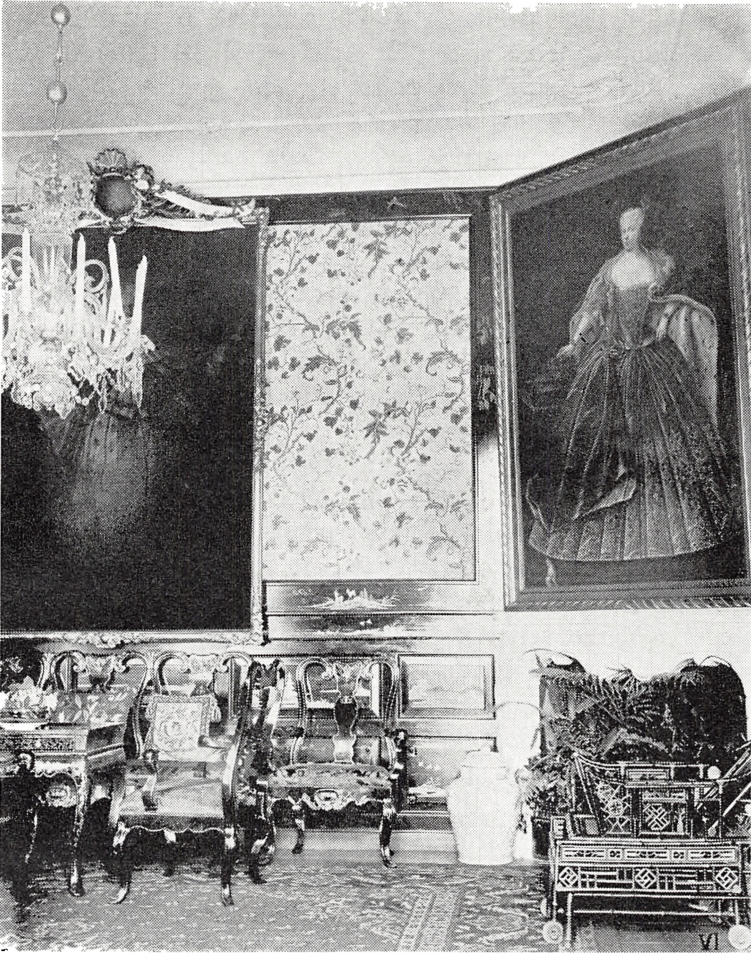
Kinesisk lakkabinet på europæisk bordfod. Har tilhørt dronning Anna Sophie, f. comtesse Reventlow, Brahetrolleborg. (Nat. Mus. fot.)

varer dertil, hvorfra de videresolgte til Europa. Det er derfor ganske naturligt, at kinesiske og japanske sager kom hertil, inden vi havde direkte handelsforbindelser med Østen. Navnlig de driftige hollændere udøvede en omfattende transithandel. I begyndelsen af 1640erne sendte vi nogle skibe helt til Østen, bl. a. "Den gyldne Sol" 1639—44 og "Christianshavn" 1646. Det første forliste uheldigvis⁵).

I 1623 noterer fyrst Christian af Anhalt i sin dagbog, at han i et kabinet på Rosenborg så "nogle japanske Sabler, Knive, Tæpper, Malerier og Billeder"⁶). Dette har forledt forskellige forskere til at mene, at Christian IV's sengekammer på Rosenborg, der notorisk blev stafferet 1615/16, og som har kinesiske motiver i felterne, er et af de tidligste eksempler i Europa på kineseri⁷). Teorien har dog fået et alvorligt grundskud gennem G. Boesens påvisning af, at flere af skibsmotiverne i felterne er kopier efter stik fra Nieu-hoffs i 1660erne udkomne kobberstukne værker⁸). Hele arten af rummets øvrige dekoration peger i stil og behandling også mere på århundredets sidste halvdel end dets begyndelse.

Men selv om vi må opgive at have indtaget en førerstilling i kineseriets historie, så har vi dog allerede i århundredets første halvdel været godt med. Både i det kgl. Kunstkammer og i Ole Worms samling, der i 1655 indgik i Kunstkammeret, var der østasiatiske ting, og sådanne blev det meste af århundredet ud ved at komme til landet. Dronning Sofie Amalie fik således i 1666 kostelige gaver fra det "Hollandsk Ostindiske Compagni"⁹), og af det første Kunstkammerinventar fra 1673/74 ses, at der ligefrem var et "Ost-Indisk Cammers" med alle mulige japanske, kinesiske, indiske ja endog brasilianske sager¹⁰).

Fra århundredets sidste halvdel findes adskillige indiske møbler her i landet. Eksempelvis kan nævnes Anne Pelts skrin på Frederiksborg (formentlig udført i Cambaya ca. 1660)¹¹) eller den såkaldte dronning Anna Sophie's seng af ibenholt og øvrige møblement på Brahetrolleborg. Sengen er arbejde fra Ceylon, udført ca. 1650—75, medens den tilhørende canapé og de fire stole er javansk arbejde fra

Den kinesiske stue på Christianssæde ca. 1890.

samme tid; alle møblerne er mest sandsynligt anskaffet af Anna Sophie's fader storkansler Conrad Reventlow, der var direktør for det hjemlige Ostindiske Compagni¹²).

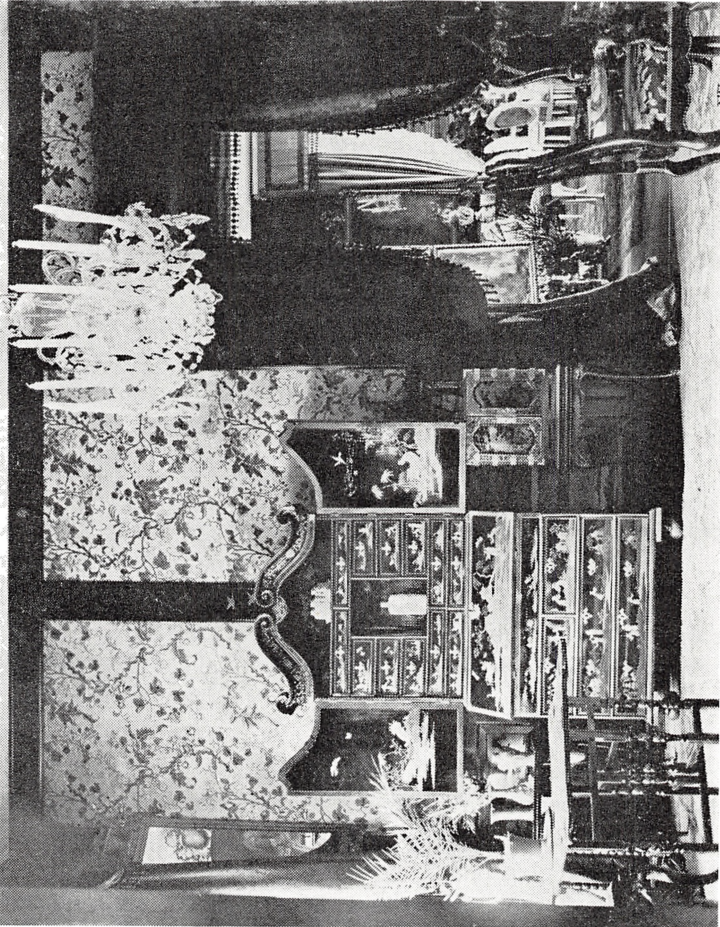
En meget yndet østasiatisk møbelart er de såkaldte kontorer, "cantorer", d. v. s. skuffemøbler. I Kunstkammeret var der 1673—74 ikke mindre end 5 sådanne; senere kom et par til. Slige kontorer var dels kinesiske, dels japanske og indiske. Måske har også et par forvildet sig helt herved

til Lolland. I et inventar, som Peter Brandt lod optage over Pederstrups indbo i juni 1692, opførtes ”1 Contoir med behørigte Foed af sort Træe“ og i et andet gemak ”1 Contoir af Waldnødtræe med behørigte Foed, Laas oc Nøgel“. Træsorten i det sidste kunne måske tyde på udenlandsk herkomst, men mere end en formodning kan det ikke være; direkte angivelse af østasiatiske importsager på Brandt's Pederstrup får man dog, når der i ”Sahlen“ anføres ”et Futeral med Thekopper, Teskaale, Kander, Bægere, Fade og Lysestager, altsammen af sort ostindisk Sten“¹³).

Vekselvirkningen mellem Østasien og Indien på den ene side og den gamle verden på den anden var yderst mangfoldig og ofte temmelig kompliceret på møbelkunstens område i kineseriets århundreder. Der forekommer dels ligefrem import (enten direkte eller over Indien), dels indiske kopier af kinesiske og japanske møbler for eksport til Europa. Her imiterede man på sin side igen de originale ting eller sendte tegninger af europæiske møbeltyper eller ligefrem møblerne selv for lakering til Østen. Thi lakeringen var netop det springende punkt — fabriks-hemmeligheden — som man havde vanskeligt ved at efterligne tilfredsstillende i teknisk henseende. Lakering — eller som det oftest kaldtes laxering — var højeste mode i slutningen af 17de århundrede og fremover. Christian V havde således en ”Hof-Laxerer“ Chr. v. Bracht (ca. 1637—1720) fra Holland, der fik løn fra 1671—1704, og til hvem der endnu 1706 fandt regelmæssige udbetalinger sted¹⁴). Han havde flere sønner, der udøvede lakereri og har hjulpet faderen i hvert fald fra 1684. En af dem opholdt sig på kgl. regning i Rom 1691—97. I 1716 restaureredes på Rosenborg et under Frederik III indrettet kinesisk kammer („Prinsessens Taarnkammer“), hvis nuværende udseende må skyldes Chr. v. Bracht¹⁵). Dette tårnkammer bliver således næsten et symbolsk bindeled mellem kineseriets første højdepunkt (under Christian IV og Frederik III) og det andet under Frederik IV og Christian VI. I dette tårnværelse står nu 6 barokstole, der er et meget oplysende eksempel på fremgangsmåderne i kineseriet. De to er af europæisk baroktype, men udførte

og lakerede i Østen. De har kinesiske skrifttegn; de fire andre er europæiske (hjemlige?) kopier af disse.

Mellem de forskellige kulminationsperioder af kineseriet har man dog ligesindede savnet interesse for kinesiske sager

Den kinesiske stuc på Christiansgade ca. 1890.

og rumindretninger. I flæng kan nævnes, at der på Rosenborg findes et engelsk standur med kineserier anskaffet i Frederik IV's første år, og kinesisk porcelæn træffes almindeligt i inventarer fra slotte og herregårde, ligesom kinesiske stoffer og tapetpapir anvendtes som vægbeklædning.

Under Frederik IV begyndte kineseriets anden opblomstring. Der er således overvejende sandsynlighed for, at "det kinesiske værelse" (kongens store kabinet) på Frederiksborg Slot ligesom "det gule gemak" med gul, "det blå kabinet" med blå og det lille hjørnekabinet med hvid, malet kinesisk taftbeklædning af væggene og store opstillinger af kinesisk porcelæn i "det blå kabinet" stammer fra slottets tidlige indretning, selvom der først fra langt senere tid eksisterer detaillerede inventarer¹⁶). Under sin rejse i Italien 1708/09 indkøbte Frederik IV mange forskellige slags stoffer til vægbeklædninger og kan også der have erhvervet det gule, blå og hvide kinesiske taft (af det sidste findes rester på Nationalmuseet), hvis det ikke var kommet her til søværts som almindelig handelsvare.

Til et projekteret porcelænskammer på Rosenborg udførte billedhuggeren J. C. Sturmberg 1714/15 to kinesere ("zwey sitzende gineszser") af træ, der skulle bære to pyramider til anbringelse af porcelænen. Brandmajor G. Fuchs, der forestod indretningen, kalder meget betegnende de to figurer for "indianische"¹⁷).

Interessen for Kina var i Frederik IV's tid voksende, og det er sikkert ikke uden betydning, at Anna Sophie Reventlow, hvem kongen i 1712 ægtede til venstre hånd og i 1721 ophøjede til dronning, synes at have været særlig interesseret i kineseriet. Netop på dette tidspunkt så det meget sort ud for det Ostindiske Compagni, hvis virksomhed praktisk talt var gået i stå. Omkring 1727 nedsætter kongen en kommission til undersøgelse af dets forhold, og Compagniet ophæves i oktober 1729. Interessenterne fører dog handelen videre på en foreløbig octroy af 15/3 1730 ligesom "Interessenterne i Handelen paa Kina", der d. 10/2 1730 også havde fået en sådan; men allerede d. 20/4 slås de to selskaber sammen til "Det danske asiatiske Compagni" med endelig octroy af 12. april 1732. Kongen og navnlig kronprinsen interesserede sig stærkt for handelen på Østasien, og dermed fulgte interesse i de højere kredse. Således indrettede grev Christen Skeel (1695—1731) et værelse på Gl. Estrup med malede lærredstapeter med kineserier, af hvilke nogle

Et stykke af den oprindelige vægbeklædning i den kinesiske stue på Christiansssæde, lysegult kinesisk taft med påmalede blomster. Kunstindustri-museet i København. (Mus. fot.).

stadig findes dér, andre er kommet til Nationalmuseet og dateres til 1720'erne, lidt tunge og overlæssede i deres virkning¹⁸).

Det nystiftede Asiatiske Compagni skulle særlig lægge sig efter Kinahandelen, og skønt der netop startedes, da Kina lukkedes for europæisk påvirkning og handelen besværliggjordes ved strenge bestemmelser, told og afgifter, blev det dog i de følgende små halvt hundrede år et indbringende foretagende.

I efteråret 1730 dør kong Frederik IV, og dronning Anna

Sophie forvises som enke til Clausholm, der i 1731 sættes i stand til hende. Her indrettes i det mindste to værelser med kineserier, nemlig dronningens østre audiensgemak og et andet rum¹⁹). Desuden var der fuldt op af lakerede møbler, hvoraf nok størstedelen har haft kinesisk dekoration. De møbler, der var dronningens private ejendom, fik i 1731 et indbrændt mærke for til sin tid at kunne skelnes fra de møbler, som Frederik IV havde anbragt på Clausholm, og som var kgl. ejendom. Tove Clemmensen har i sin udmærkede afhandling om dronning Anna Sophies møbler konstateret som endnu eksisterende nogle "kinesiske" arbejder, nemlig 4 régencestole (2 på Frederiksborg og 2 i "Kulturen" i Lund) og et lakkabinet (privateje)²⁰). Senere har fru Clemmensen på Brahetrolleborg konstateret Anna Sophies stempel på en europæisk bordfod, der bærer et kinesisk lakkabinet, og som er kommet dertil fra Christianssæde. Det har kinesiske tegn på skuffernes bagside ligesom på de ovennævnte stoles sarg (afb. s. 417), medens lakkabinettet i privateje rimeligvis er en europæisk efterligning. I skiftet efter dronningen angives blandt de 62 lakarbejder ca. et dusin at være kinesiske²¹).

Når der i dag på Brahetrolleborg findes en hel række af kinesiske møbler, ostindiske og europæiske efterligninger deraf, er det ikke forbavsende, da de kan være kommet dertil ad tre veje: Fra dronning Anna Sophie gennem arv, fra anskaffelser under grev Conrad Ditlev Reventlow (1704—50), gift med Wilhelmine prinsesse af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Pløen (1704—49) og fra Christianssæde og de lollandske godser, d. v. s. rimeligvis fra Chr. Ditlev Reventlow ("den gode greve", 1710—75). Begge de sidstnævnte var halvbrodersønner af dronning Anna Sophie og arvinger efter hende, idet deres fader — generalen — var død fem år før Anna Sophie.

Conrad Reventlow og fyrstinde Wilhelmine havde fast bopæl på Brahetrolleborg 1731—41, og i den tid og indtil grev Conrads død havde de tilknyttet sig og Brahetrolleborg den mærkelige og alsidige *F r i d e r i c h B a g g e r* (1710—91). Han var født på Risinge, gik i skole i Odense

Det ene af de to små kinesiske lakkabinetter (lukket). Bordfoden europæisk. Brahetrolleborg. (Nat. Mus. fot.).

og blev 1730 huslærer hos præsten i Haagerup, d. v. s. ved Brahetrolleborg. I ny og næ prædikede han også for denne, og da Bagger selv var svagelig, interesserede han sig så meget for medicin og kirurgi, som han havde studeret i Altona, at han kom til at virke som en slags "klog mand" ikke alene for sig selv, men også for andre, f. eks. for herskabet på Brahetrolleborg, som han i 1737 fulgte til København. Her stod han overfor et valg, om han skulle fuldende sit medicinske studium eller et juridisk, som nu var hans interesse; han valgte det sidste.

Men på endnu et område viste han særlige evner, nemlig som forretningsmand. Da han som ung drog til Altona, havde han for adskillige fornemme personer juveler, perler og kostbarheder med for at sælge dem. Det gjorde han så godt, at han for provisionen kunne købe en del varer, som han sendte hjem tildels over Lybæk og solgte her med stor fordel. Han udviklede sig nu til handlende i større stil og fortæller i sine erindringer, at han satte sin "Fortieneste hen i chinesiske Vare, og forsendte samme adskillige Stæder til mine Bekjendte og imidlertid agerede om Ugen 3 forskjellige Personer; jeg anvendte nemlig, 2 Dage til at gaae paa Collegium, 2 Dage til at være Laborant i at fabrikere adskillige Medicamenter, Lakere-Fernisser (som da vare meget i Brug), og tillave rare Aqvaviter, der i Potteviis havde god Aftræk, og 2 Dage til at indkiøbe og forsende vare til mine Commissionairer baade i Fyen og Provintserne". Da Conrad Reventlow 1738 vil have ham med tilbage til Brahetrolleborg som *Maitre d'Hotel* og *Archivarius* (for at ordne slægtens arkiv, der ved Københavns brand i 1728 var kommet i frygtelig uorden), medbragte Bagger for 9000 rdl. kinesiske og ostindiske sager, der blev opstillet i et stort værelse på Brahetrolleborg, som han betegnede sin "Boutique", og hvorfra han videresolgte. Det er dog højst sandsynligt, at et og andet fint kinesisk møbel fra Baggers lager er blevet købt af grevens og endnu befinder sig blandt Brahetrolleborgs kineserier, selvom det i mellemtiden godt kan have været en tur på Christianssæde.

Lakereriet var den gang mode blandt damer i de højeste

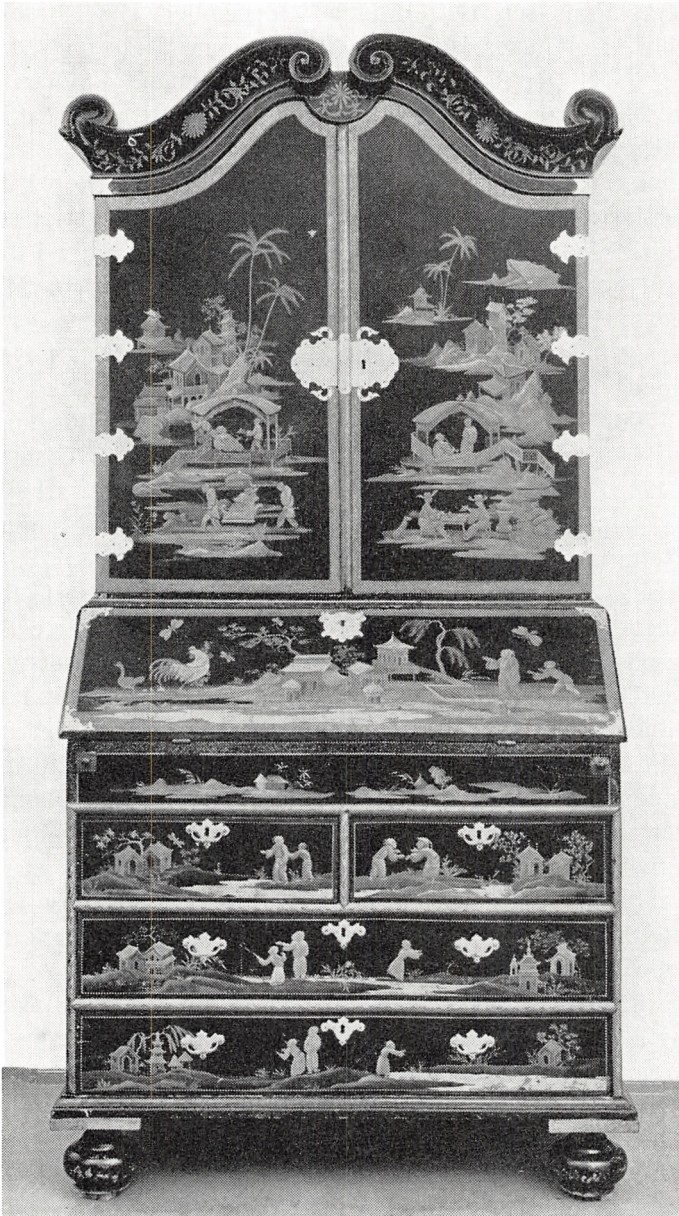
Det andet af de to små kinesiske lakkabinetter (åbnet). Bordfoden europæisk. Brahetrolleborg. (Nat. Mus. fot.).

kredse (ligesom senere klaverspil og akvarelmaleri) og var en logisk følge af kineseriet. Anna Sophie var interesseret deri og ikke mindre fyrstinden på Brahetrolleborg, som Bagger ustandseligt måtte assistere: "Førstinden forlangede og, at jeg ikke alene skulde gjøre alle hendes Lakere-Fernisser, men endog, naar hun var tilstede, staae hos hende snart hele Dage ved dette Lakereri, saa kiededes jeg ved disse vidtløftige Forretninger, som betoge mig al Natteroe, ja endog min skyldige Pligt i mod Gud, som jeg desaarsag maatte forvente at ville slaae Haanden af mig"²²).

Om Bagger er videre at melde, at han i maj 1746 fik Brendegaard i forpagtning for livstid; men da også den unge greve Chr. Ditlev døde i 1759 som sidste mand i sin linie, gik baroniet over til farbroderen på Christianssæde ("den gode greve"), og da Bagger og denne blev uenige om nogen træhugst, købte Bagger i 1760 Juulskov ved Nyborg og endte der sine dage som godsejer, etatsråd og stor legatstifter.

☆

Langt om længe er vi nu nået frem til det egentlige mål for denne undersøgelse: Den kinesiske stue — Pekingstuen — på Christianssæde og "den gode greve" Chr. Ditlev Reventlow (1710—75), der 1738 tiltrådte grevskabet Christianssæde, eller som det dengang indtil 1741 hed "Christiansborg". På hans tid kulminerede kineseriets anden store bølge ikke alene her i landet, men i hele Europa. Vi så, at Christian VI allerede som kronprins havde særlige østasiatiske interesser, og de blev ikke mindre, da han blev konge. Man må også formode, at hans dronning Sophie Magdalene f. Markgrevinde af Brandenburg-Kulmbach, der kom fra Sydtyskland, hvor kineseriet florerede kraftigt, har stimuleret interessen hos kongen. I hvert fald findes der endnu — trods slotsbrandene — adskillige kinesiske lakmøbler i régencestil på de kongelige slotte, på Fredensborg bl. a. 6 stole med Christian VI's monogram og 6 med Sophie Magdalene's²³) og på Rosenborg stole og Canton-earbejder (lampetter af samme slags som de, der endnu i skadet stand efter branden findes på Christiansborg). Endelig kan det nævnes, at da den venezuelanske frihedshelt og franske

Sortlakeret chatol med kinesiske udsmykninger i ophøjet arbejde.
 Europæisk arbejde. Brahetrolleborg. (Nat. Mus. fot.).

general Francisco de Miranda i december 1787 besøgte Sophie Magdalenes Hørsholm slot, så han ifølge hans dagbog ”i den øvre etage adskillige morsomme møbler fra Kina“. De kan muligvis være identiske med nogle af de møbler, der endnu er på Fredensborg.

Sophie Magdalene var jo født i Bayreuth, og netop i den bayerske rokoko indgår i tiden ca. 1720—50 kineseriet som et vigtigt led. De i selve Bayreuth bevarede interiører i denne stil hører dog til periodens slutning (Eremitagen: Altes Schloss 1736—40 og Neues Schloss 1749—53 samt Neues Schloss, inde i selve Bayreuth, før 1754)²⁴). Men i Neue Residenz i Bamberg er der et kinesisk kabinet allerede fra ca. 1700²⁵), og først og fremmest må Nymphenburg med alle dets forskellige havepavilloner nævnes. I hovedslottet var 1719—22 indrettet et kabinet med ”indiansk“ arbejde, bl. a. lakplader (”feuilles de vraie chine“), dels originale, dels efterlavede²⁶). ”Pagodenburg“ bygges allerede 1716/17 med sine to kinesiske saloner — det røde og det sorte lak-kabinet²⁷), og ”Badenburg“ opføres 1718/21. De dér endnu bevarede kinesiske malede tapeter dækker tildels over endnu ældre af lignende art²⁸). Endelig må nævnes, at i Fr. Cuvillies henrivende ”Amalienburg“ 1734 er kineseriet forvist til køkkenet — men hvilket køkken! Det er beklædt med hollandske fliser, og over ildstedet er tre sjældne ”Blumenpotter“ c: Blomstermalerier i kakler (Ny Carlsbergfondet har nylig skænket det danske kunstindustrimuseum et tilsvarende). Til venstre og højre herfor er der kineserier i Delfterfliser, ligesom panelerne og det øvrige træværk har malede kineserier²⁹).

De her nævnte eksempler er få og til en vis grad taget i flæng i forhold til de mangfoldige eksempler fra det øvrige Europa. Sophie Magdalene har været velkendt med det mest aktuelle kineseri, da hun kom herop og også her traf kineseri af ældre dato.

Fra de kongelige og fyrstelige slotte her og i udlandet vender vi nu tilbage til den mere beskedne ”Peking-stue“ på Christianssæde, således som den kendes af fotografierne fra begyndelsen af 1890'erne (afb. s. 419 og 421). Vægudsty-

*Detaille af skabslågenes dekoration på chatollet. (Se forrige billede).
(Nat. Mus. fot.).*

relsen, som man nok kan gå ud fra var den oprindelige fra det 18. århundrede, bestod af et panel med to rækker lakplader over hinanden; de var dekorerede med japanske motiver, og den nederste række var i hjørnerne fastholdt af en slags kvadratiske møtrik-plader åbenbart i ornamental henseende³⁰). Over panelet var væggene delt i store felter indrammede af sorte lakrammer med en let, forgyldt udsmykning af små landskaber med vegetation og dyr, fugle, rakler og blomsterranker. I felterne var udspændt malet lysegult kinesisk taft med store fantasifulde blomsterranker. Af dette er nogle mindre prøver bevaret, en på Brahetrolleborg og en i Kunstindustrimuseet (afb. s. 423), ligesom en senere ejer skal have anvendt et lidt større stykke til en kaminskærm. Det svarer i karakter ganske til de rester af kinesisk taft, som er bevaret i Nationalmuseet fra en stue på Frederiksberg slot³¹).

Hvad selve de sorte lakplader og deres dekoration angår, så er ingen af dem bevaret og skimtes nu kun på de gamle fotografier. Indramningen om de store felter gør dog et noget hjemmestrikket indtryk, men selve systemet er kendt fra andre kinesiske interiører. Sådanne aflange plader fandtes i store flerfløjede skærme eller på østasiatiske møbler, og det skete ofte, når sådanne kasseredes, at de enkelte plader anvendtes i europæiske møbler eller anbragtes som paneler³²). I Nymphenburg har vi eksempler på begge dele i de to franske kommoder fra ca. 1715 i Pagodenburgs kinesiske lak-kabinetter³³) og i hovedslottets lakkabinet, hvis nuværende indretning skyldes Fr. Cuvilliés 1763—64, er væggene dekoreret med koromandellakplader, som stammede fra Residenz'en i München, oprindeligt dele af lakskærme³⁴). Herhjemme var slige skærme også kendte. Allerede 1704 nævnes i Kunstammeret en ituskåret lakskærm (findes endnu i Nationalmuseet)³⁵), 1724—28 stod i dronningens sovegemak på Fredensborg foran kaminen et ostindisk skærmbræt³⁶), og i skiftet efter Anna Sophie nævnes på Claus-holm: 1 højt skærmbræt af 8 fløje med ostindisk maling³⁷).

Når vi fra den ydre ramme i Pekingstuens interiør vender os til dens øvrige udstyr, så er vi dels henvist til foto-

grafierne fra ca. 1890, dels til det „Inventarium over Meubler, som findes i det Grevelige Huus Christianssæde“, og som ”den gode greve“ underskrev den 1. juni 1759³⁸). I dette sidste kan vi med stor sikkerhed identificere ”V i s i t e S t u e n“ med den stue, som Louise Gram i 1773 kalder ”Pekingstuen“, og hvor provinsialmedicus Hahn blev modtaget og drak the. Af østasiatisk keramik fandtes 1759 i stuen ikke mindre end ”7 Chin: Krucker, 5 Japan: Krucker og 6 større Chin: Krucker“. Af møblerne mener vi at genkende på fotografiet ”6 Lehn Stoele med Sølv Procade, 1 Canapé og 1 laqueret Bord“. Det må være de régence-lænestole og canapéen af lidt provinsielle former, som nu findes på Brahetrolleborg. Oprindeligt stod de i træets farve, men er senere sortlakerede og forgyldte for at gå ind i det kinesiske interiør; ellers er der ikke noget kinesisk ved dem, hvad der derimod er ved det ”laquerede“ og gulddekorerede bord, de står sammen med på fotografiet. Også det findes på Brahetrolleborg og er forsynet med kinesiske skrifttegn på skufferne³⁹). Af møbler i Visite Stuen nævner inventaret ”2 smaae laquer: Skabe“, sikkert identiske med de to små lakmøbler på Brahetrolleborg, hvis overdele har kinesiske skrifttegn, men hvis underdele er europæisk arbejde⁴⁰). Når kun det ene af dem ses på fotografiet, skyldes det, at det andet sidst i forrige århundrede befandt sig i familiens københavner residens i Amaliegade. (Afb. s. 425 og 427). Af andre kineserier i stuen nævner inventaret ”2 Chin: Wiffter“, og på pulterkammeret anføres ”4 Chines: Vifter, 4 Papegøj Burer“ samt ”een Ostind. Hat“, altsammen fast udstyr i et kinesisk interiør. Når vifterne og papegøjeburene i 1759 var sat på pulterkammeret og udrangeret, giver det et fingerpeg om, at Pekingstuens indretning må være af noget ældre dato, antagelig fra Christian VI's tid, hvilket også passer med lænestolens og canapéens stil. Forøvrigt nævner inventaret rundt om i værelserne lakerede møbler, som kan være kinesiske og i den ene ”Skienk“ i spisestuen stod 14 „Chinesiske Fade“ og 30 ”Chin: Tallerkener“.

Der går nu 40 år, før der atter foreligger et inventar for Christianssæde, nemlig ”Inventarium paa det Sølv og øvrige

Meubler som forefandt i den grevelige Reventlowiske Gaard paa Christianssæde i Junij Maaned 1800⁽⁴¹⁾). I disse år var der sket store forandringer i slægten. "Den gode greve" var død i 1775 og besiddelserne delt mellem hans tre sønner. Den ældste, statsministeren, tog i stedse længere perioder ophold på Pederstrup, der efterhånden blev hans faste residens. På den måde kan der bl. a. ved flytning være sket forandringer m. h. t. inventargenstandene, og det er yderligere så uheldigt, at 1800-inventaret ikke opfører genstandene værelse for værelse, men i saglige grupper, og er ret sparsom med oplysninger. Som direkte kinesisk betegnes kun "4 stk. porcelain" og "et chinesisisk laqveret Skriver Chatoll", der ikke syntes nævnt i 1759. Andre af de ovenfor nævnte kinesiske ting skjuler sig måske under betegnelser som f. eks.: "2 smaae laqverede Skabe med Skuffer" eller "3 smaae laqverede Skriin med Laas og Nøgle".

Imidlertid findes der i nævnte tidsrum også inventarer fra Pederstrup, nemlig et fra oktober måned 1780 og et udateret, som tidsmæssigt må stå 1780-inventaret meget nær⁽⁴²⁾). Det sidste nævner i salen på øverste etage "Et chinesisisk laqveret Skab" og i sovekammeret "et chinesisisk skab med Opsats sort laqveret". I grevens arbejdsstue lå yderligere i et "gammeldags sort Skab med sleben Lava og Marmor" (nu på Brahetrolleborg) en "chine. Vifte".

Nogle af de i de sene inventarer for Christianssæde og Pederstrup nævnte ting lader sig sikkert identificere på Brahetrolleborg. På fotografierne fra Christianssæde indtager et stort chatol med svungen afslutning foroven en fremtrædende plads (afb. s. 429). Det har en skriveklap og kunne være enten det sortlakerede "chinesiske Skab med Opsats", der ca. 1780 stod på Pederstrup i greveparrets soveværelse eller det "Skriver Chatoll", der 1800 nævnes på Christianssæde; men den sidste betegnelse passer også på et andet skuffemøbel med skriveanordning og lav brevhylde derover, som også er på Brahetrolleborg. Det første er et europæisk kineseri-arbejde i fyrretræ med en række fornøjelige flerfarvede malerier i ophøjet arbejde (afb. s. 431). Det sidste lave skrivechatol er forsynet med kinesiske skrifttegnet og

er af samme type som Mme de Sévigné's skrivechatol i Musée Carnavalet i Paris fra ca. 1680, udført i Kina⁴³).

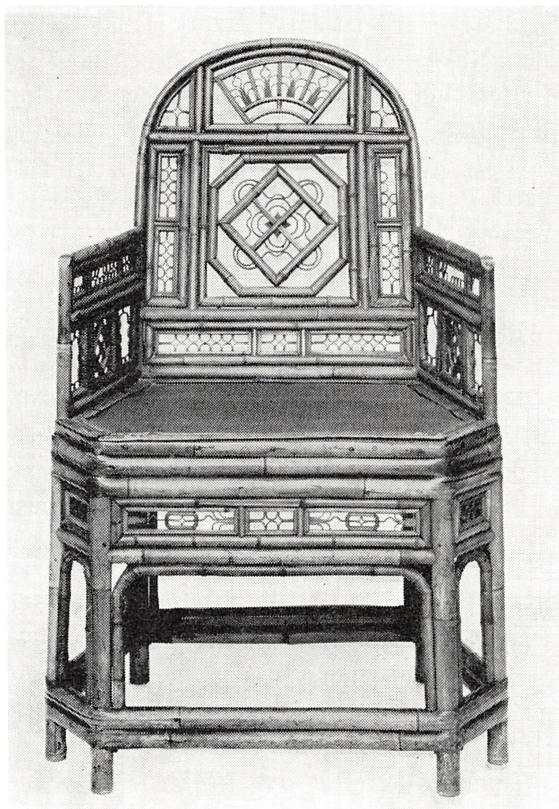
Vi er nu nået ned i sidste fjerdedel af det 18. årh., hvor en ny stor kineseri-bølge atter rejser sig indenfor Louis-seize-stilen, og i nogle lande som f. eks. i England varer århundredet ud, ja helt ind i det 19de årh. Hvor udbredt Kina-moden var i 1780erne, ser vi af et ganske ejendommeligt foretagende i Paris: "La redoute chinoise". Det var en afdeling af forlystelsesetablisementet Foire Saint-Laurent med kinesiske bygninger og et kinesisk tårn omkring en åben plads, hvor den fine verden promenerede, drak the, dansede, kørte i karrusel og morede sig i kastegyngel — kort sagt et Tivoli og på sin vis en stamfader til det kinesiske tårn i vort eget københavnske Tivoli. "La redoute chinoise" blev åbnet i juni 1781, men måtte allerede lukke i 1785. I juni måned 1784 havde stedet besøg af kong Gustav III af Sverrig, der må have moret sig så godt dér, at han hos den svenske miniaturmaler Nic. Lafrensen d. Y. bestilte en Gouache, forestillende livet i "La redoute chinoise". Billedet afleveredes et år efter til den svenske ambassadør i Paris og findes nu i Linkøping museum sammen med et andet maleri, der forestiller den franske konges fest for Gustav III i Versailles⁴⁴).

Her i landet følger interessen som hidtil de handelsmæssige forhold. Det var jo den florisante handelsperiode. 1772 havde Asiatisk Compagni fået sin octroy fornyet for 20 år, og handelen blomstrede livligt, selvom der stod stor strid om Compagniet, og der 1783 blev afsløret et mægtigt underslæb af nogle af dets embedsmænd. Måske har dette været medvirkende til, at en mand som statsminister C. D. F. Reventlow så med stor skepsis på denne stærkt konjunkturbestemte blomstring af handelen og statens støtte dertil. Det er nok at erindre om hans åbenhjertige udtalelser til søsteren i et brev skrevet på Bernstorff 1. juli 1783: "Nu skal jeg til Fredensborg. Om en Time rejser jeg derop og siger i en Privat-Audiens Herskaberne, hvad der kun interesserer mig — ikke dem. Jeg haaber, at Nordenvinden snart vil

blæse op og Skibene styre mod Syd. Saa vil I snart faa Efterretninger og Rigdom fra China og Ostindien. Kongen gør nu store Ting for det Ostindiske Compagni, som Du nok har set af Aviserne. Gud give han vilde betale min Gæld dog uden at tage Pengene af hans Undersaatters Pung eller uden at lade Skibe raadne op, Havne mudre til eller uden at unnlade at opfylde sine Forpligtelser. Hver Skilling Danske, som Kongen giver ud til ingen Nytte, svider mig i Hjertet. Det er Enkens Skærv — med Møje skaffet tilveje — der letsindigt ødsles bort⁴⁵). Hårde ord — måske noget prægede af det tilstundende politiske opgør, der indtraf d. 14. april 1784.

Medens dette fandt sted, og de deraf følgende reformer vendte op og ned på meget, blomstrede handelen på Østen og gav kineseriet et nyt opsving; navnlig anvendte de store handelsherrer det i deres nyindrettede boliger og landsteder. Også i litteraturen mærkes interessen. Ligesom Th. Thaarup i "Høstgildet" (1790) og "Peters Bryllup" (1793) forherligede landlivet og sværmeriet for bondestanden, fik kineseriet i P. A. Heibergs "Chinafarerne" (1791—92) en litterær parallel.

I den nyeste fremstilling af kineseriets historie⁴⁶) betegnes de forskellige perioder som barokt-kineseri, rokoko-kineseri og nyklassisk-kineseri (omfattende både Louis-seize-tiden og den første empire). Til det barokke kineseri hører det meste af det hidtil omtalte — alt hvad hidrører fra dronning Anna Sophie, fra Brahetrolleborg og fra den kinesiske stue på Christianssæde, hvorimod egentlig rokoko-kineseri er ret sjældent her i landet. Det hænger sikkert sammen med, at rokokoen i det hele taget var meget kortvarig her, ja, knap nok nåede at trænge rigtig igennem, før Louis-seize-stilen (ny-klassicismen) bemægtigede sig alt. Det var navnlig som interiør-kunst den gjorde sig gældende og da særlig knyttet til hofbygmester Nic. Eigtveds og den franske billedhugger Le Clerc's navne; dens hovedværk på dette område — Christiansborg⁴⁷) — brændte 1794, og kinesiserende rokoko-interiører og bygninger er senere nedrevne: "Hirschholm Slot" og "det kinesiske Hus" ved Frederiksborg.

*Kinesisk armstol af bambus. Fra Dronninggaard.
Nationalmuseet. Etnografisk Samling. (Nat. Mus. fot.).*

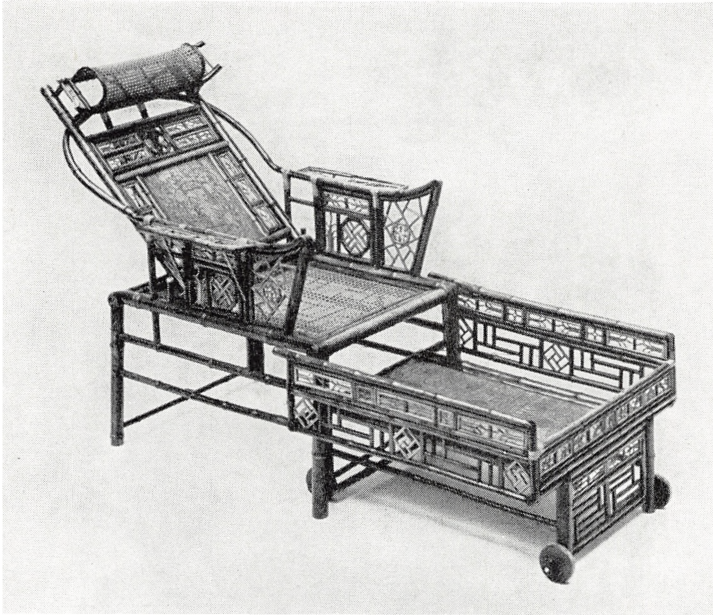
Navnlig det sidste synes både i sit anlæg og især i sit indre udstyr at have været det mest typiske her i landet for sin tid. Det var — som Fr. Beckett har påvist — bygget 1743 og følgende år af Nic. Eigtved, der også nok har bygget havehuset ved Hirschholm omkring eller lidt efter midten af 40erne⁴⁸). Om dette, der i sine taglinier og opstalter har mindelser om den såkaldte sachsisk-kinesiske byggeform, véd vi intet ang. kineserier i dets indre udsmykning. Derimod er vi særdeles godt underrettet om hovedslottets indretning i den henseende efter Thura's fjerde ombygning 1743—44. Den store Audience-sal, der gik gennem hele bygningens dybde, havde vægfelter "paa chinesisk

Maade“ indlagt med perlemor, sølv, slebne krystaller og farvede sten. Kakkelovnen har været en hel kinesisk pagode; den var ”efter chinesisk måde i form af et tårn forfærdiget, brændt af ler og hvidt glasseret“ behængt med mange kæder, klokker og andre prydelser af sølv⁴⁹). Stilmæssigt må interiøret nok betegnes som senbarokt, da det skyldes Thura. Det var her, at Miranda 40 år senere ”i den øvre Etage saa adskillige morsomme Møbler fra Kina“.

Eigtved's kinesiske hus ved Frederiksborg har nok haft et helt rokoko-præg indvendig. I danske Vitruv siger Thura kort om konkurrentens hus, at ”den nette og ziirlige Meublering er det, som man ved dette Hus fornemmelig lægger Mærke til, og er alting efter chinesisk Art og Smag derudi meget smukt indrettet“. Også her omtales kinesisk vægudsmykning (stukkaturer af C. E. Brenno) og kinesiske kakkelovne⁵⁰). Huset blev allerede nedrevet 1768, og møblerne er måske — som naturligt ville være — delvis kommet til Hirschholm.

Også i en anden af Eigtveds bygninger, Moltkes palæ på Amalienborg (nu Christian VII's) er der i Audience-Gemakket kinesiske reminiscenser i dele af den pragtfulde gobelin-suite: ”La tenture chinoise“, udført i Beauvais efter Fr. Boucher's komposition fra året 1743⁵¹). Gobelinerne, der var en gave fra den franske konge til Moltke, er dog vist først kommet herop 1758, fire år efter Eigtveds død. Med denne var det stort set slut med rokoko'en i Danmark som førende stil. Kunstakademiets reorganisation — efter fransk mønster — af Saly samme år førte over mod den nyklassiske stil, støttet af de franske arkitekter brødrene Jardin og senere af det ny akademi's første stipendiater, der vendte hjem som vaskeægte klassicister — i hvert fald i teorien.

Rokoko-kineseriet skulle man ellers tro måtte have gode chancer på grund af sin karakter for at overleve, og i vore nabolande mod syd og øst byggede man da også endnu i 1750—60 kinesiske pavilloner i rokokostil. I årene 1754—57 opførtes den kinesiske thepavillon i parken ved Sanssouci i Potsdam⁵²), og det yndige ”Kina Slott“ i Drottningholms park ved Stockholm fik sin nuværende form i årene 1768—69,

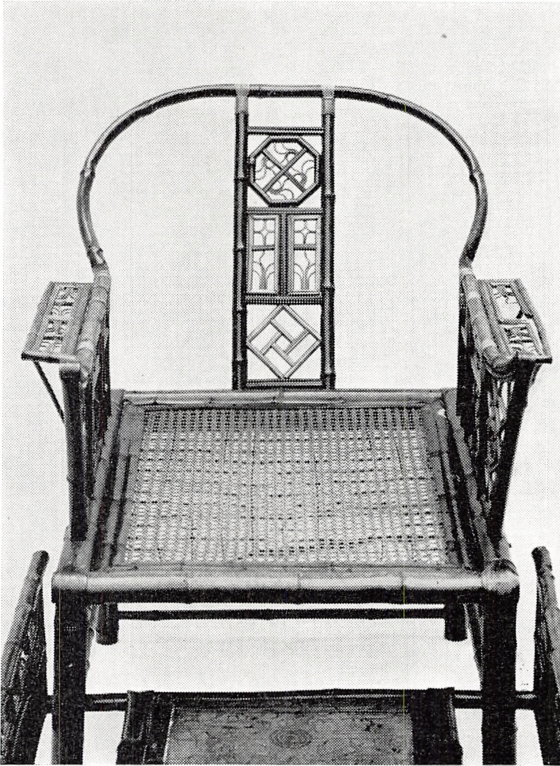

Kinesisk hvilestol af bambus. Fra Christianssøde. Slutningen af 18. årh. Reventlow-Museet, Pederstrup.

ved en ombygning af et "Chinesiskt Lust Palais", som kong Adolf Frederik i 1753 skænkede sin dronning på hendes fødselsdag. Ombygningen foretoges af C. F. Adelcrantz i samarbejde med J. E. Rehn⁵³).

Her i landet synes der i en snes år efter Eigtved's død ikke at være skabt særligt nyt på kineseriets område i hvert fald ikke m. h. t. større byggearbejder. Men fra 1770 og fremover findes kinesiskprægede interiører i Louis-seize landsteder og -gårde. Den florissante handelsperiode giver kineseriet en renaissance, som navnlig giver sig udslag i opførelse af en række kinesiske pavilloner i tidens stemningshaver. Chr. Elling har i sin bog om disse givet en god kort oversigt over de kinesiske pavilloner og Else Glahn senere en ikke mindre god instruktiv og kritisk behandling af en bestemt gruppe af disse⁵⁴).

Hvad nu først interiørerne angår, så er kinesiske og japanske håndmalede tapeter både på silke og ris-papir me-

*Ryggen på den kinesiske hvilestol.
Reventlow-Muscet.*

get yndede. En let træstamme snor sig fra en lav vegetationsfyldt forgrund op gennem feltet med få grene og få blade på disse — let og yndefuldt; på grenene sidder forskellige fugle, og andre flyver rundt omkring i luften. Tapeter i denne stil er blevet udført over et meget langt tidsrum og er derfor vanskelige at datere, når de ikke findes i nybygninger fra denne tid. Et interiør på Svenstrup med japanske tapeter må være fra 1781—84⁵⁵), og lignende kinesiske på Gunderslevholm kan skrive sig fra ombygningen 1787⁵⁶). Slige tapeter træffes rundt om i verden i de store handelselskabers spor. Fra Sverrig kan eksempelvis nævnes et interiør på Svindersvik, bygget antagelig i

*Ryglænet med »nakkestøtte« på den kinesiske hvilestol.
Reventlow-Museet.*

1740erne af Hårleman for Claes Grill, der fra 1753 var direktør i "Ostindiska Kompanien"⁵⁷).

På Krengerup er der et pragtfuldt og fornøjeligt interiør, der må skrive sig fra gårdens opførelsestid mellem 1772 og 83⁵⁸), og på Frederiksberg slot synes Harsdorff også at have anvendt kinesiske papirstapeter. Slotsinventaret for 1771—77 nævner således, at et værelse i "Underste Mezzanin" havde "Et Betræk af Chinesisk Papiir, foret med Lerret"⁵⁹).

1780erne og den følgende tid var en særlig livlig periode i kineseriets historie her i landet. "Pagoden" i Søndermarken var opført 1787⁶⁰), et år før Desprez til Drottningholm tegnede et kinesisk tårn efter ordre fra Gustav III, og alle-

rede i første halvdel af 1780erne har de Coninck på Dronninggaard, som han købte i 1781, ladet en kinesisk pavillon m. m. udføre på en ø i "Storekalv". I sin beskrivelse af Dronninggaard omtaler Drevon den 1787⁶¹). Desuden anskaffede de Coninck sig også originale kinesiske møbler, hvad han som rheder og storhandlende på Østen havde let ved. Enkelte af disse — to bambusstole — findes endnu i Etnografisk Samling (afb. s. 437), hvortil de blev skænket i 1850 af hofjægermester Th. Fønss, Dronninggaards ejer fra 1845—51, med angivelse af, at de "havde henhørt til det Meublement, som Etatsraad de Coninck i sin tid lod komme fra China til den saakaldte chinesiske Sal paa Dronninggaard"⁶²).

En anden af de store handelsmatadorer Niels Ryberg opførte 1774—76 Frederiksgave på Fyen og indrettede dér et kinesisk værelse, hvor hele møblementet lige til seng og tøfler var kinesisk⁶³). Desværre eksisterer det ikke mere.

Fra sidste fjerdedel af århundredet stammer formodentlig også den hvilestol af bambus, som vi ser et glimt af på interiøret af "den kinesiske Stue" på Christianssæde, og som nu er en pryd for Reventlow-museet (afb. s. 439, 440 og 441). Den solgtes på Christianssæde-auktionen; men efter Reventlow-museets oprettelse overlod køberen den med stor forståelse til museet for det, han havde givet for den på auktionen. Den er et meget smukt og velbevaret eksempel på, hvilket mesterskab kinesiske håndværkere havde opnået i fremstillingen af bambusmøbler (Rattan furniture) til eksport. I en bog med tegninger af kinesisk håndværk ser vi en kineser ved arbejdet — i egentligste forstand et håndværk, hvad man ser af den næsten totale mangel på værktøj: En lille håndsav til at save bambusstokkene over med, en kølle til at banke dem sammen med, og et varmebækken (?) for at smidiggøre de stive rør — det er alt⁶⁴). Hovedsagen var fingerfærdigheden, til trods for at et sådant møbel ikke var et unikum, men sikkert er udført i mange eksemplarer; det ser vi af, at Etnografisk Samling i København ejer en anden hvilestol, praktisk talt fuldkommen magen til vor⁶⁵). Åbenbart har en eller anden kina-

farer haft et "parti" af sådanne hvilestole med hjem. Bag kinesisk møbelhåndværk ligger også en meget gammel tradition, og de enkelte stykker kan være svære at datere.

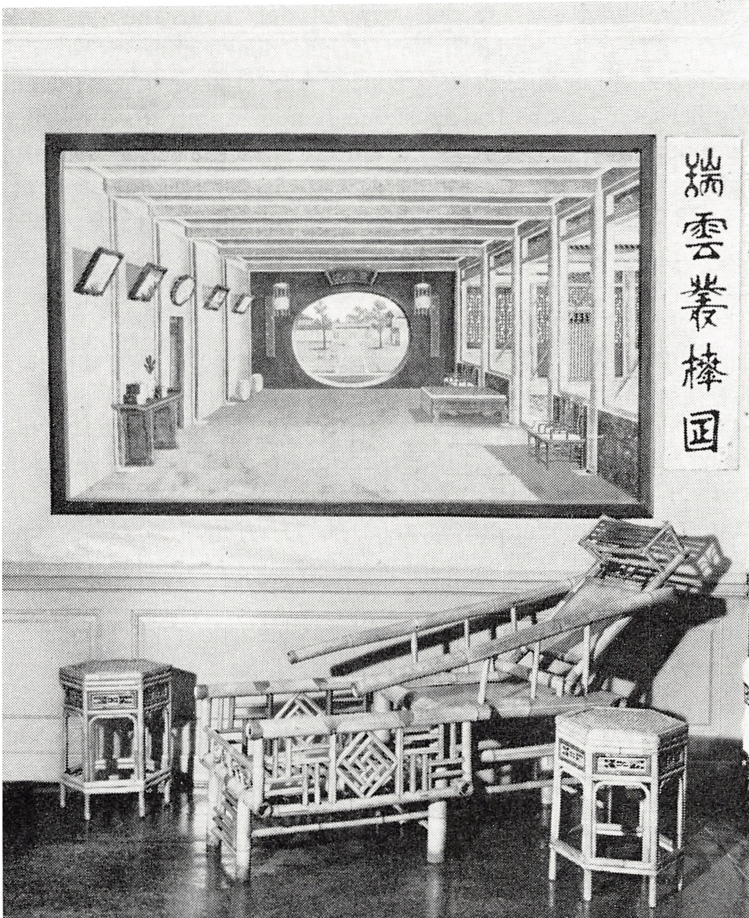
Hvilestolens ryglæn (midtfeltet) og skammelens bund er meget kunstfærdigt fremstillet af ganske smalle bambusstrimler, i hvilke tværstrimler er indfaldet bagpå. Den derved fremkomne flade er dekoreret med indbrændte eller indridsede ornamentter (trukket op med tusch?) ganske ens på de to hvilestole. Endesnit af svære bambusstænger er sikrede ved påsatte bendupper. Selve sæderne og nakkestøtterne er rørflettede⁶⁶).

Etnografisk Samling ejer en anden hvilestol, udformet efter samme principper og delvis i samme teknik, men langt sværere og klodset, navnlig armstængerne og nakkestøtten⁶⁷). I de enkelte småfelter er dekorationens mønstre dog de samme. Om stolens proveniens vides kun, at den 1889—90 er skænket samlingen af tandlæge, dr. med. V. Haderup (f. 1845 i Vesterborg!). Men den svarer ret nøje til en lignende, lidt klumpet stol i Godegård i Østergötland, der i april 1775 blev købt af direktør for "Ostindiska Kompaniet" J. A. Grill, søn af den ovennævnte Claes Grill (afb. s. 445). Han lod et gæsteværelse indrette, dekorere og møblere helt kinesisk⁶⁸). En liggestol af denne type i funktion ses på et maleri af G. Chinnery: "Dr. Dents Verandah" ca. 1840, nu i The Chater Collection⁶⁹).

Etnografisk Samlings elegante liggestol, der svarer til Christianssæde-stolen, blev i 1850 købt af "Antikhandlerne Henriques & Petersen". Gamle Chr. Jürgensen Thomsen søgte netop i de år at skaffe rigtige kinesiske møbler til samlingen. Da han 27. juli 1855 forsøger at få en kinesisk bambustabouret udleveret fra det kgl. Geheime-Archiv, skriver han: "Jeg har saa ofte følt den uheldige Virkning som europæiske Meubler gjøre i en med chinesiske Gjenstande opfyldt Sal, og derfor stræbt at faae de nødvendige Meubler, især Stole, af virkelig chinesisk Arbeide. Jeg har saaledes modtaget to fra Dronninggaard ...". Dagen efter indstiller geheime-archivar C. F. Wegener til ministeriet, at „den chin. Stol, der i mange Aar har staaet i en af dette Archivs

Hvælvinger“ afgives, hvilket bifaldes 20. aug.⁷⁰). Tabouretten er ganske mage til 4 på Godegård (afb. s. 445) og til den på ovennævnte tegning gengivne. Hele fremgangsmåden, stil og de enkelte dekorative detaljer på de ovennævnte møbler er ganske af samme art som på en række andre dels i privateje dels i museumsbesiddelse. Kunstindustrimuseet ejer således en sofabænk og flere stole, der stammer fra det smukke lille landsted ”Frieboe’s Hvile“ i Lyngby⁷¹). Det ejedes 1782—95 af agent Andreas Bodenhoff og derefter af svigersønnen senere kammerherre F. C. C. Frieboe, der i maj s. å. ægtede Bodenhoffs datter Gjertrud. Ved denne lejlighed var det formentlig, at det indre af landstedet blev moderniseret⁷²). Bodenhoff var storhandelsmand og rheder, så han hører til de kredse, i hvilke vi atter og atter træffer kinesiske kunstsager og møbler. Dette møblelement svarer i stil, teknisk udførelse, og enkeltfelternes mønstre ganske til vor hvilestol på Reventlow-museet, så de i udførelsestid ikke kan være denne fjern. Til samme gruppe hører også stole i privateje, der bl. a. har det samme ejendommelige vifteformede felt midt i ryglænene som på sofabænken fra Frieboe’s Hvile⁷³). Og denne fører igen lige over til sofabænken i den kinesiske pavillon i Frederiksberg Have⁷⁴).

Møbleringen af pavillonen, der blev projekteret 1798—99 og opført 1800, stammer fra et følgende år og er noget blandet, idet kun sofabænken, seks lænestole og to borde er bambusarbejde, medens resten, et bord, samtlige tabouretter og to stativer til porcelænsbowlerne, er imitationer. Sofabænken svarer i hele sin struktur og meget komplicerede inddeling ganske til den Bodenhoffske bænk. De enkelte dekorative småfelter er der blot rokeret rundt med og viftemotivet savnes, men deres meget nære slægtskab er umiskendeligt. En væsentlig forskel er der dog i selve sædets udførelse, der ikke er rørfletning som på den Bodenhoffske bænk, men en sortlakeret træplade med påmalede forgyldte blomster og aks. På de seks stole er sædet ligeledes af træ, men sortlakeret på begge sider og med langt finere udførte blomster i forgyldning, så man må formode, at bænkenes sæde engang er fornyet, måske da rørfletnin-

*Kinesisk hvilestol af bambus og to taburetter på Godegård i Østergøtland.
(Nordiska Museet i Stockholm fot.).*

gen er gået i stykker. Pladerne på de to bambusborde er sikkert også fornyede. Under en sort overmaling skimtes en bort, som intet kinesisk har ved sig.

På anden måde stræbte man også at give huset et så ægte præg som muligt. Thi når slotsgartner Petersen i februar og april 1802 kvitterer for kinesisk og japansk porcelæn (deriblandt en tøndestol og et par fiskekummer), som overhofmarskal Hauch havde rekvireret fra Rosenborg, er

der ikke tvivl om, at det var til det kinesiske hus' udstyr⁷⁵). Den indbyrdes lighed af hele denne møbelrække daterer den tilnærmelsesvis gennem Frederiksberg-pavillonen. Møblerne må være fra de sidste femten år af 18. årh. eller lige omkring århundredskiftet. Reventlow-museets hvilestol fra Christianssæde kan måske høre til de yngste i gruppen, thi den er ikke opført i det sidste eksisterende inventar over Christianssæde, optaget i juni måned 1800. Men derfor kan den godt tidligere have befundet sig på Pederstrup.

☆

På dette tidspunkt er kineseriets historie i fællesmonarkiet ved at ebbe ud. Kina-Pavillonen i Liselund, hvis indre udstyr er imitationer, må være opført samtidig, thi pavillonen nævnes ikke i brandtaxationen år 1800⁷⁶). I tiden mellem 1794 og 1804 beklædes væggene i Gulskogens storstue ved Drammen, opført af P. N. Arbo, med kinesiske papirstapeter, om hvilke traditionen beretter, at de skal stamme fra Nykøbing slot⁷⁷).

Den C. F. Hansenske klassicisme levnede ikke kineseriet nogen chance for at overleve, så vi kan stort set sætte århundredvendet som tidspunktet for dets dødelige afgang. Anderledes var forholdet i England, hvor det trivedes endnu et kvart århundrede, og hvor det berømteste og mest typiske værk er Royal pavilion i Brighton⁷⁸), Georg IV's yndede opholdssted borte fra regeringsvirksomheden i London; allerede som Prins af Wales havde han udvalgt sig stedet, efter at han i 1784 havde truffet mrs. Fitzherbert, som han året efter giftede sig med. Den første ombygning af Royal pavilion fandt allerede sted i 1787 ved arkitekten Henry Holland (1740—1807) i klassisk stil. Efter prinsens officielle bryllup i april 1795 med prinsesse Caroline af Brunsvig boede han stadig i Brighton, og i de første år af det ny århundrede (1802—03), udvider han bygningen ved arkitekten P. F. Robinson, og nu holdt kineseriet for alvor sit indtog i den palladianske bygning for en god halv snes år senere at blive afløst af en ny ombygning og udvidelse ved John Nash i indisk stil; den sluttede ca. 1822 kort efter prinsens tronbestigelse i 1820, uden at det kinesiske præg

dog blev helt udslettet. Men hele den overvældende pragt gjorde et ret udvendigt indtryk; som "store Glimmerblomster uden Duft" ville den lollandske præstesøn Poul Martin Møller have betegnet interiørrerne. Da han fra Købelev i 1819 drog ud på sin kinarejse, blev han alt andet end betaget af Østen. I det berømte digt "Hjemve" skildrer han Kina:

Morgenlandets søn i kåber lange
 Bag sin vifte gisper efter luft.
 Han har spraglet fugl, men ingen sange,
 Hjærteløse møer med gylden spange,
 Store glimmerblomster uden duft.

Sammenligner vi Christianssædes beskedne kinesiske stue med de store østerlandske pragtkabinetter i udlandets slotte — Schönbrunn i Wien, Nymphenburg o. a. — så kan vi fristes til videre at citere Poul Møller: "Danmark er et lidet fattigt land"; men dog viser det, hvor godt man her hjemme havde kontakt med stilstrømningerne ude i Europa, og hvilken fremskudt stilling i kineseriets historie her i landet slægten Reventlow havde.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Reventlowske Papirer v. Louis Bobé III, 381 (1896). Også ved andre lejligheder optrådte Hahn taktløst. Se „En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800“ ved Chr. B. Reventlow I, 37—38 og 41—40 (Kbh. 1902). — 2) Albert Bettex: Opdagelsernes eventyrlige saga p. 69 ff. (Kbh. 1960). — 3) Tove Clemmensen: Møbler på Clausholm, Langesø og Holstenhuus p. 24 ff. (I lensbaron Hans Berner Schilden Holsten's slægtbog III, 1. halvbd. p. 180 ff. Kbh. 1947). (Kbh. 1946). — 4) Martha Boyer: Japanese export lacquers from the seventeenth century in the National Museum of Denmark p. 25 ff. og 108 ff. (Kbh. 1959). — 5) smstds. p. 31. — 6) G. Krauze: Tagebuch Christian des Jüngerer, Fürst zu Anhalt p. 95 (Lpz. 1858). — 7) Chisaburo Yamada: Die Chinamode des Spätbaroks p. 17 (Berlin 1935). — 8) Jan Nieuhoff: L'ambassade de la Compagnie des Provinces unis vers l'empereur de la Chine (Leyden 1665). Tyske udg. (Amsterdam 1666 og 1669), latinsk (Amstd. 1668), engelsk (Lond. 1669) og hollandsk (Amstd. 1670). — 9) M. Boyer: Anf. V. p. 42 og 109. — 10) H. C. Bering Liisberg: Kunstammeret p. 172 ff. (Kbh. 1897). — 11) Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 1928—1953. Kat. over et udvalg af dets erhvervelser. Nr. 32 p. 128 f. (Kbh. 1953). — 12) Tove Clemmensen i „Dronning Anna Sophie“ p. 176 ff. (Kbh. 1951). — 13) Reventlow-Museets arkiv på Pederstrup (B. V. 1.); jfr. i Kunstammeret 1673—74: „En soert Ostindisch Krukke med en Log“. Bering Liisberg: Anf. V. p. 172. — 14) Rigsarkivet. Particulaircassen 1706 ^{30/4} og ^{16/6}. — 15) P. Brock: Historiske efterretninger om Rosenborg Slot I p. 110 am. 3 (Kbh. 1881). Ch. Yamada: Anf. V. fig. 39. — 16) Fr. Weilbach: Frederiksberg Slot og Frederiksberg Have p. 59, 77 og 83 (Kbh. 1936). — 17) F. R. Friis: Bidrag til dansk kunsthistorie p. 69—70 (Kbh. 1890—1901). Jfr. P. Brock: Anf. V. II p. 22 Anm. 2 og F. J. Meier: Efterretninger om Fredensborg Slot p. 196 (Kbh. 1880). — 18) Danmarks Nationalmuseum p. 140—41 med farvetavle (Kbh. 1957). — Af andre kinesiske interiører kan nævnes paneler fra Vigandt Michelbeckers gård, der 1739 blev annekteret Prinsens Palæ (nu Nationalmuseet) af arkitekten J. C. Krieger (panelerne ses på farvetavlen p. 131 i sidstciterede værk) og paneler fra et hus i Magstræde 1720—40 i Kunstindustrimuseet. — 19) Tove Clemmensen: Møbler på Clausholm etc. p. 28. — 20) Sm. i dronning Anna Sophie p. 149 ff. En stol magen til de fire régencestole tilhørte grosserer L. F. Foght. Den havde kinesiske skrifttegn og to indbrændte stempler K. E. m. krone og J. M. m. krone under sargen (altså „Kongelig Ejen-dom“ og „Juliane Marie“). Udst. Kinesisk kunst i dansk privateje. Odense april 1946 kat. nr. 128 afb. p. 41 — L. F. Foghts auk. ^{4/4} 1960 kat. nr. 32. — På postmester A. Kiellerups auktion ^{22/4} 1931 solgtes under kat. nr. 621 (afb. pag. 41) seks meget lignende stole, som var erhvervede på enkedronning Caroline Amalie's auktion. — 21) Sm. Møbler på Clausholm etc. p. 200 ff. Anm. 49. — 22) Personalía, betreffende Højædle og Velbaarne Hr. Friderich Bagger etc. etc., sammenskrevne af ham selv; udgivne af dr. Johan Hen-

rik Tauber p. 22 og 28 (Kbh. 1792) og Friderich Bagger til Julskov ved Ejnar Pedersen p. 43. (Nyborg 1919). — ²³) Tove Clemmensen: Møbelundersøgelsen på Fredensborg Slot. Nationalmuseets Arbejds-mark 1961 p. 77 (Kbh. 1961). — ²⁴) Erich Bachmann: Eremitage bei Bayreuth. Altes Schloss p. 5 og 9—10 (Münch. 1957) — Sm.: Eremitage zu Bayreuth p. 29—32 og afb. 13 (Münch. 1951) — Sm.: Neues Schloss Bayreuth p. 11—12 og 38 ff. (Münch. 1957). — ²⁵) Hugh Honour: Chinoiserie. The Vision of Cathay. p. 64 (Lond. 1961). Erich Bachmann: Neue Residenz. Bamberg p. 46 (Münch. 1956). — ²⁶) Luisa Hager: Nymphenburg. Schloss, Park und Burgen p. 20—21, pl. 22—23 (Münch. 1955). — ²⁷) smstds. p. 31 ff. — ²⁸) smstds. p. 34 ff. — ²⁹) smstds. p. 47 f., pl. 63. — ³⁰) Den japanske kunsthistoriker, prof. Shigeyasu Hasumi, der studerede i Danmark i foråret 1961, mente efter fotografiet at dømme, at lakpladerne kunne være japanske. — ³¹) Fr. Weilbach: Anf. V. p. 104 afb. 109. — ³²) f. eks. i et kabinet i slottet i Berlin. C. Yamada: Anf. V. p. 40, afb. 38. — ³³) Luisa Hager: Anf. V. p. 33 f., afb. 34—35. — ³⁴) Smstds. p. 60, afb. 22. — ³⁵) Thomas Thomsen: Kineseriets tid og de danske Kinafarter i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1942 p. 61 ff. — ³⁶) F. J. Meier: Anf. V. p. 46. — ³⁷) Tove Clemmensen: Møbler på Clausholm etc. p. 201. — ³⁸) Reventlow-Museets arkiv på Pederstrup (B. V. 1). — ³⁹) Udst. Odense april 1946 kat. nr. 124. — ⁴⁰) smstds. kat. nr. 125. — ⁴¹) Reventlow-Museets arkiv, anf. pk. — ⁴²) smstds. — ⁴³) Hugh Honour: Anf. V. nr. 16 p. 249. — ⁴⁴) Axel Gauffin: Svensk sjuttenhundratals Konst. p. 109 ff. Afb. p. 110—111 (Sthlm. 1923). — ⁴⁵) Reventlowske Papirer v. L. Bobé I., 75 — om tilnudrede havne se Brev fra Ove Høegh-Guldberg til Johan v. Bülow. Meddelte af J. H. Bang p. 75 f., 83, 173 ff., 189 f. og 195 ff. (Kbh. 1870. Særtryk af Historisk Tidsskrift, 4 R. I.). — ⁴⁶) Hugh Honour: Anf. V. — ⁴⁷) Christian Elling: Christiansborg-Interiører (Kbh. 1944). — ⁴⁸) Francis Beckett: Frederiksborg II Slottets Historie p. 214 ff. (Kbh. 1914). — Fr. Weilbach: Arkitekten Lauritz Thura p. 97 ff. (Kbh. 1924). — ⁴⁹) Fr. Weilbach: Smstds. p. 96. — ⁵⁰) smstds. p. 98 og Fr. Beckett: Anf. V. p. 217—18. — ⁵¹) Mario Krohn: Frankrigs og Danmarks kunstneriske Forbindelse i det 18. Aarhundrede I. p. 117 ff. Pl. 32 (Kbh. 1922) — jfr. Christian Elling: Amalienborg-Interiører p. 45 f. (Kbh. 1945). — ⁵²) Hugh Honour: Anf. V. Illustr. nr. 73, p. 260. — ⁵³) smstds. Illustr. 74, p. 260 f. — Niels G. Wollin: Drottningholms Lust-trädgård och Park p. 132 ff (Sthlm. 1927) — Stig Fogelmark m. fl.: Bilder från Drottningholm p. 31 ff. (Sthlm. 1952) — sm. Kina Slott (Sthlm. 1942). — ⁵⁴) Christian Elling: Den romantiske Have p. 80 ff. (Kbh. 1942). — Else Glahn: Det kinesiske hus i Frederiksberg have. Arkitekten. Årg. 59 p. 401 ff (1957). — Til de af de to forfattere nævnte kinesiske pavilloner kan føjes en pavillon i Frederiksdals have (Lollands norrre herred, Sandby sogn). — ⁵⁵) J. Wedell-Neergaard: Svenstrup p. 194. T. XXII (Kbh. 1921). — ⁵⁶) Danske Slotte og Herregaarde I p. 691—92 (Kbh. 1944) — Thomas Thomsen i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1942 p. 76. — ⁵⁷) Ingemar Tunander: Tæper p. 33 (Sthlm. 1955) — En Bok om Svindersvik. Utg. av Andreas Lindblom p. 59 (Sthlm. 1953). — ⁵⁸) Danske Slotte og Herregaarde II p. 651 (Kbh. 1943) — Christian Elling: Klassicisme i Fyen p. 7 ff. (Kbh. 1939). — ⁵⁹) Pag. 111 (Rigsarkivet). — ⁶⁰) Hist. Meddelelser om København VII, 616 (Kbh. 1919—20) — Niels G. Wollin: Anf. V. p. 179 ff. Afb. 81—83. — ⁶¹) Drevons Beskrivelse af Dronninggaard 1786. Ved Eiler Nystrøm p. 16 (Kbh. 1930). Christian Elling: A. J. Kirkerup som Classens og de Conincks bygmester. Nyt Tidsskrift

for Kunstindustri 1937 p. 213 ff. (Kbh.). — ⁶²) Etnografisk Samlings Inventar. 1850 Bc. 540. — ⁶³) Christian Elling: Klassicisme i Fyen p. 10 ff. — Svend Larsen i Danske Slotte og Herregaarde II p. 676 1943. — ⁶⁴) Margaret Jourdain and R. Soame Jenyns: Chinese export art in the eighteenth century. Fig. 9 p. 77 (Lond. 1950) — Ole Wanscher: Møbelkunsten p. 379 ff. (Kbh. 1955). — ⁶⁵) Etnografisk Samlings Inventar 1850 Bc. 538 („Kjøbt af Antikhandlerne Henriques & Petersen“). — ⁶⁶) Ole Wanscher: Møbetyper p. 12. Opmaaling p. 18 (Kbh. 1932). — ⁶⁷) Etnografisk Samlings Inventar 1889—90. Bc. 1207. — ⁶⁸) Svenska Slott och Herresäten. Ny samling. Østergötland p. 25 og 32 (Sthlm. 1932—33). — ⁶⁹) James Orange: The Chater Collection. Pictures relating to China, Hongkong, Macao, 1655—1860 p. 316. Nr. 33 (Lond. 1924). Jeg takker civilingeniør H. Steen Christensen for henvisning hertil. — ⁷⁰) Rigsarkivet. Geheime-Archivets Kopiebog Nr. 6 ^{15/8} 1854—^{9/10} 1857 p. 88. Nr. 544. — ⁷¹) André Leth: Kinesisk Kunst i Kunstindustrimuseet. Nr. 129 (Kbh. 1959). — ⁷²) Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst p. 434 (Kbh. 1938). — Vilh. Lorenzen: Landgaarde og Lyststeder i Barok, Rococo og Empire p. 54 f. (Kbh. 1916). — ⁷³) Ole Wanscher: Møbelkunsten p. 380 f. afb. p. 369 (Kbh. 1955). — ⁷⁴) Marinus Andersen: Chinesiske Lysthus. Frederiksberg Have (Kbh. 1922). — Jørn Rubow i „Frederiksberg Have“ p. 18 ff (1935) — Chr. Elling: Den romantiske Have p. 84 — Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie II p. 58 ff. (Kbh. 1946) — Else Glahn: Anf. afh. — ⁷⁵) Rigsarkivet. Hofskallens Archiv I, H. 56. Sager vedr. Frederiksberg Slotshave 1800—03. 1802 ^{19/2} og ^{8/4}. — ⁷⁶) Liselund p. 52 Billeder 46—50. Tavle 51—53. Hovedbygningen færdig 1792. Brandtaxation 1793 og 1800 p. 40 og 42 (Kbh. 1918). — ⁷⁷) W. Schnitler: Gulsbogen ved Drammen. „Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers bevaring“. 1917 p. 53. Afb. p. 60. — ⁷⁸) Clifford Musgrave: Royal pavilion (Lond. 1959).

Under udarbejdelsen af ovenstående afhandling har jeg modtaget megen hjælp fra forskellig side, for hvilken jeg hermed bringer en hjertelig tak. I første række gælder den Nationalmuseets herregårdsundersøgelser, Etnografisk Samling, Nordiska Museet i Stockholm og Kunstindustrimuseet, der har stillet fotografisk materiale til disposition. Personlig tak rettes til museumsinspektør fru Tove Clemmensen, museumsinspektør, dr. phil. Martha Boyer, intendenten fil. dr. Stig Fogelmarck, Stockholm, fhv. museumsdirektør Vilh. Slomann, museumsdirektør André Leth og civilingeniør H. Steen Christensen for værdifulde oplysninger.

»Oprøret« på Østlolland 1776

af Alfred Larsen

Blandt de talrige forordninger, påbud og forbud, som regeringen til enhver tid har ladet udstede, hørte forordningerne om brændevins brænden så ganske afgjort til de mindre populære. Dels for at støtte købstædernes næring og dels for at skaffe større indtægter til staten gennem konsumtionsafgifterne var det ved en forordning af 4. juni 1689 blevet forbudt bønderne at brænde deres egen brændevin. Let var det ikke at få forbudet overholdt, og op gennem tiderne strammede regeringen båndene, dog uden større held. Senest var straffene for overtrædelse blevet skærpet ved forordningen af 2. sept. 1773, der indledes således:

”Da vi med mishag har erfaret, hvorledes vores landsfaderlige hensigt til at hæmme utilladelig brændevinsbrænden på landet udi vort rige Danmark, og hindre den deraf flydende, vore kære og tro undersåtter skadelige, misbrug af overflødig brændevinsdrik, hverken ved forrige derimod gjorte anordninger, eller formedelst de udi senere tider indrettede forpagtninger af brændevinsbrænderi på landet, har været at opnå, men at samme tværtimod til sædernes mærkelige fordærvelse, vore konsumtions-intraders forringelse, og skade for det almindelige, langt mere sig haver udbredt og taget overhånd, så ... ”forbydes det alle på landet, med undtagelse af privilegerede fabriker og kroer, at brænde brændevin. Gribes en bonde heri, skal han have sine brændevinsredskaber forbrudt og betale en mulkt på 10 rd. Kan han ikke betale mulkten, skal han forrette arbejde hos gods-ejeren for beløbet. Daglejen fastsættes til 16 skilling, det

vil sige, at en mulkt på 10 rd. krævede 40 dages arbejde. Godsejeren hæftede iøvrigt for mulktens betaling, og den kunne, om fornødent, inddrives hos ham som forfalden skat. Hvis en købstadsborger låner en bonde redskaber til brændevinsbrænden, skal han betale 50 rd. Iøvrigt tilfalder bønderne den, der angiver en overtrædelse. For fremtiden skal det være tilladt borgerskabet i købstæderne, ved øvrigheden og byfogden, at lade foretage inkquisitioner efter brændevinsredskaber overalt, når de ledsages af en af rettens betjente. Ved en sådan inkquisition skal stedets sogne- eller bondefoged gå dem tilhånde, ligesom der kan rekvireres militær assistance, hvis det ønskes.

Forbudet var som sagt forhadet, men de, der fik de ellers så medgørlige østlollandske bønder til at rejse sig i harme, var brødrene Jens Christian og Hans Gierlew.

Jens Christian Gierlew¹⁾ var 1770 blevet adjungeret og succederende byfoged i Nysted. Han var absolut ikke nogen fremragende embedsmand, men han var charmerende og vellidt. Ja så charmerende, at hans kæreste Ursuline Green indvilligede i at flygte med ham om natten fra sine plejeforældre i Østoftte præstegård, og at lade sig vie til ham næste morgen i Nysted. Ikke blot uden såvel plejeforældrenes som forældrenes vidende, men endog imod deres vilje. En ikke ubetinget heldig start for en bys øverste embedsmand.

Da Nysted distrikts konsumtionsforpagtning blev ledig 1775, fik byfogden sin yngre broder Hans Gierlew²⁾, der netop samme år var blevet exam. jur., til byen, og det lykkedes ham at få forpagtningen for årene 1776, 1777 og 1778. Det var slet ikke noget lille distrikt, som hørte til Nysted. Foruden selve byen og landsognet hørte sognene Kettinge, Grønnegade, Herritslev, Ø. Ulslev, Godsted, V. Ulslev og Musse hertil, samt af Toreby sogn byerne Toreby, Nagelsti, Sundby, Flintinge, Birket, Sløsserup og Ryggerup³⁾.

Det kneb lidt for Hans Gierlew at stille den fornødne kaution, men i december 1775 fik han en ordning med generaltoldkammeret⁴⁾, og så gjaldt det om hurtigst muligt at få penge i kassen. Byfogden, der ingen fast løn fik før for-

mandens død, trængte også til penge, så han er sikkert med begejstring gået ind på broderens idé om at kæmme distriktet igennem efter ulovlige brændevinsredskaber.

Den 29. marts 1776 drog da Gierlew sammen med sin broder byfogden og et par betjente afsted til Frejlev. Da de på vejen dertil kom igennem Kettinge, anede gårdmand Rasmus Nielsen Smed uråd, og red i forvejen for at advare Frejlevmændene. Såsnart brødrene Gierlew nåede Frejlev, blev der tudet i byhornet og slået på tromme, så byens folk forsamlede sig på gaden og hindrede enhver undersøgelse. En af de værste var gamle Hans Hansens kone, Bodil Cathrine Hansdatter, der havde bevæbnet sig med en plovstav og truende sagde til byfogden, at hvis han red hende nærmere, ville hun slå hans hest for panden. Store helte var brødrene Gierlew ikke, så de tiltrådte straks tilbagetoget, fulgt af kvinders og børns hujen og skælden, samt en regn af kæppe.

Det var jo en lidt bedrøvelig udflugt, men helt tabt humøret havde brødrene ikke. Næste dag drog de til Ø. Ulslev, men da der her også samlede sig en mængde folk, opgav de deres forehavende og kørte videre til Karleby, men en del folk fra Ø. Ulslev løb efter vognene og råbte trusler mod kuskene, så al undersøgelse blev opgivet. Da de på hjemvejen kom igennem Herritslev, var der forsamlet en del folk, men intet skete, udover at en kone smed en spand vand ud fra sin have, formentlig i ønsket om at ramme dem. Grunden til den store forsamling i Ø. Ulslev var ikke rygget om, at der skulle ske inkquisition, men den, at der i en af gårdene var trolovelsesgilde og bryllup i en anden, men det kunne de gode brødre Gierlew ganske vist ikke vide.

Efter disse oplevelser indså Hans Gierlew, at det muligvis ikke ville gå så let med at få sine planer udførte. Han sammenkaldte derfor d. 1. april borgerne til et møde på rådhuset. Her foreslog han borgerne, at de skulle hjælpe ham med at få konfiskeret bøndernes brændevinsredskaber. Der ved ville de også gavne deres egen næring, og bønderne turde sikkert ikke gøre modstand, når borgerne var mange sammen. Endvidere lovede han, at borgerne måtte få an-

del i udbyttet, og lovede dem moderation i de afgifter byen skulle svare ham. Det lykkedes Gierlew at få overtalt en del borgere til at følge sig på turene. Til det første mål valgtes de to lidt afsides liggende byer Vantore og Taagense.

Dagen efter, den 2. april, drog da Gierlew, byfogden, den gamle birkedommer Mads Aagaard⁵) og en snes borgere herud. Det lykkedes at få gennemført nogle inkquisitioner, der blev foretaget ret hårdhændet. Ihvertfald klagede bønderne til grevskabet over, at der var blevet trådt med skidne støvler i foderet, at kornbunkerne på lofterne var blevet rodet sammen, så kornet ikke kunne bruges til såkorn, og at borgerne havde brækket en dør itu, fordi manden ikke var hjemme, og konen ikke havde nøglen til døren.

Rygtet om begivenhederne i Vantore spredtes hurtigt og vakte stor opsigt blandt bønderne. Dels havde de nu to gange set, at Gierlew lod sig skræmme af trusler, men den hårdhændede fremfart i Vantore viste på den anden side, hvad der var i vente, når Gierlew havde magt som agt.

3. april om morgenen kl. 6 lod oldermændene i Frejlev, Hans Hansen Bødker, byhornet lyde for at kalde bymændene sammen, og de vedtog da, under en mulkt på 1 rd., at forblive sammen, ligesom de sendte 6 mænd til Kettinge og Raagelunde for at få bymændene der til at møde dem i Kettinge, som lå nærmest ved Nysted. Såsnart de var samlede i Kettinge, lod Rasmus Smed en mand ride til Vantore, for også at få disse bymænd med, hvad der dog ikke lykkedes. Endvidere blev en rytter sendt ind mod Nysted for at se, hvad vej borgerne ville drage ud denne dag. Han vendte kort efter tilbage med besked om, at en tredive Nystedborgere var draget vesterud ad Herritslev til.

Bønderne fra de tre byer drog da til Herritslev, og på vejen fik de Laagerup bymændene med sig. Såsnart de første kom til Herritslev, fik de bymændene samlet og sendte bud til Store Musse og Døllefjelde, at bymændene derfra skulle komme til Herritslev, og da de hørte at Nystedborgere var kørt mod Ø. Ulslev, fulgte bønderne efter.

I mellemtiden var Nystedborgerne nået til Ø. Ulslev, og ved deres ankomst hertil forsamlede bymændene sig. Disse

bad da byfogden, at han ikke ville foretage inkquisition med så mange mænd; de mente, at når han brugte en tre-fire mænd samt deres sognefoged og de to underofficerer, der boede i byen, måtte det være tilstrækkeligt. Gierlew gik ind på deres forlangende, og der gennemførtes tre inkquisitioner, dog uden udbytte.

Medens den tredje undersøgelse foregik, hørte byfogden, at der var kommet en mængde fremmede til byen. Han gik da ud på gaden og formanede til rolighed, men blev straks omringet og fik pludselig et slag over ryggen med en stage, så han måtte råbe om hjælp og blev ledet til siden af nogle borgere. En af Ø. Ulslevs bymænd, gårdmand Peder Hansen, tog da Gierlew i sine arme og råbte: Fred i vor by! De øvrige bymænd formanede også de fremmede til at holde fred, men disse angreb straks Nystedvognene, jog de fem ud af byen og væltede den sjette om på gaden, hvor den blev liggende.

I Ø. Ulslev kravlede en del bønder, hvortil nu også mændene fra Skaarup tæt ved Herritslev havde sluttet sig, op på Nystedvognene og kørte til Herritslev, hvor de lod de tre vogne slippe igennem, men kastede de to i gadekæret. To Nystedborgere, der var til hest, flygtede omgående fra Ø. Ulslev, men bønderne satte efter dem, indhentede dem i Herritslev og gennempnyglede dem. Deres heste blev jaget bort og ridetøjet smidt i gadekæret. Nogle andre Nystedborgere stak også af og nåede hjem ad en sydligere vej.

Rasmus Smed var ikke med i Ø. Ulslev, men havde ikke derfor ligget på den lade side. Han havde sørget for, at hans egen tjenestekarl og en anden karl var blevet forklædt som kvinder og sværtet i ansigtet, så de kunne overfalde Gierlew uden større risiko for at blive genkendt. Selv var han redet til Flintinge og Sløsserup for at få disse byers mænd med sig, hvad dog kun Sløsserup bymænd ville. Ved sin tilbagekomst til Herritslev opfordrede han bønderne til at forblive der og overfalde Nystedborgerne, og overtalte yderligere fem til at sværte sig i ansigtet. Endelig satte han et dobbelt led ved udkørslen fra Herritslev for at hindre Nystedborgerne i at komme igennem.

Efter optøjerne i Ø. Ulslev indså Gierlew, at hjemturen sikkert ville blive besværlig. Han opfordrede derfor løjtnant Sommerschildt, der boede i Ø. Ulslev, til sammen med 2 underofficerer og seks bevæbnede nationalsoldater at ledsage sig hjem. Løjtnanten indvilligede heri, hvorpå brødrene Gierlew, løjtnanten og to borgere, der var til hest, red mod Herritslev. De øvrige borgere, hvis vogne var væk, måtte gå ligesom soldaterne.

Ved ankomsten til Herritslev blev byfogden mødt med råbet, om han ikke havde lyst til at foretage inkquisition der, så ville bønderne da meget gerne hjælpe ham dermed. Gierlew og de øvrige formanede stadig bønderne til at være rolige, og efterhånden nåede de frem til broen, hvor gadekæret lå på den ene side af vejen og et højt gærde på den anden. Her blev de så pludselig overfaldet. Bønderne forsøgte at trække byfogden ned fra hesten og skamslog hans højre arm og hånd. Tilsidst lykkedes det ham dog efter mange prygl at slippe ud af byen. Den gamle birkedommer Aagaard gik det ikke meget bedre, også han fik prygl, men tilsidst lykkedes det ham at slippe ind til en husmand, der gav ham husly indtil tumulterne var ovre. De øvrige Nystedborgere blev gennempryglede, nogle slap væk over gadekæret, andre over det høje gærde, men slagteren Jørgen Møller faldt under flugten og fik så mange prygl, at han siden måtte køres hjem. Muligvis har han tidligere været lidt for bjergsom ved sine handler. Soldaterne derimod hører vi intet om, de har formentlig holdt sig stiltfærdigt i baggrunden!

Efter at slaget var endt, begyndte bønderne at drøfte yderligere hævn over Nysted, og de enedes om at mødes ved Grønnegade 2. påskedag, den 8. april. Her mødtes to mænd fra hver by, og de aftalte da, at ingen måtte sælge hør, foder, tørv, brænde eller gærdsel til Nysted, at ingen måtte køre for en Nystedborger, hverken til skovs eller til marked, og at ingen måtte købe brændevin i Nysted til deres gilder. Endelig enedes de om, at de alle ville være hinanden behjælpelig med at betale de bøder, som de forudså de ville blive idømte for overfaldet. Aftalen udfærdigede sko-

leholderen i Stubberup, Mathias Kragelund, i fem eksemplarer på stemplet papir, og disse sendtes rundt til byerne, hvor de fleste skrev under. Hvis nogen overtrådte aftalen, skulle han bøde 4 rd., som skulle deles mellem sognets fattige og angiveren, der også skulle have det som mod aftalen blev ført til Nysted.

Denne aftale kunne synes at være et alvorligt slag imod Nysted, men alvoren mindskes unægtelig, når man véd, at det i forvejen (i fæstebrevene) var forbudt bønderne at sælge de ovennævnte varer, og at de fleste af dem i det hele taget intet havde at sælge.

Selvfølgerlig kunne et overfald på rettens betjente i lovlig funktion ikke gå upåtalet hen. Byfogden fik beskikket en sættestemmer, og de fornødne forhør blev afholdt. Derefter affattede han og birkedommer Aagaard en redegørelse til regeringen og bad om at få bønderne straffede og en garnison lagt i Nysted til at forhindre ny uroligheder⁶). Samtidig skrev Hans Gierlew til generaltoldkammeret og meddelte, at hvis han ikke fik beskyttelse mod overfald, måtte han afsige sig konsumtionsforpagtningen⁷). Byfoged Gierlew tog selv til København med redegørelsen, og Guldbergs regering, der altid var nervøst på vagt mod sammenrotninger, slog også omgående og hårdt ned på bønderne i denne sag.

Kancelliet skriver 26. april⁶) til stiftamtmand Krogh⁸), at kongen har fået refereret byfoged Gierlews klager over overfaldet i Herritslev, og at kongen i den anledning har befalet, at 2 eskadroner rytteri, under en dygtig officers ledelse, straks skal sendes til Nysted og derfra ud til landsbyerne for at arrestere hovedmændene, som angives at være Peder Lang, Niels Lang, Jørgen Andreasen, Mads Poulsen og Christen Høy i Frejlev, Christen Madsen i Døllefelde og Mads Pedersen af Musse, alle af grevskabet Christiansholms gods, Christen Jong og Jørgen Christensen af Herritslev under Bremersvolds gods og de to forklædte karle, som var Niels, Niels Kochs stedsøn i Laurup og Hans Skræder sst. Disse skulle føres til København og indsættes i Stokhuset. Hvis nogle af hovedmændene "uformodentlig" var flygtet,

skulle der i stedet arresteres tre af de vederhæftigste bønder i hver by og to fra stiftamtmandens eget gods, hvilke ligeledes skulle føres til stokhuset. Krogh fik ordre til: 1. At De straks og med største iver skal gribe den kommanderende officer under armene og til den ende selv begive sig til Nysted for at se kongens vilje i hver en punkt til det allernøjeste opfyldt. 2. Befordre disse eskadroner og lette dem på deres march. 3. Ufortøvet gøre kongen og kancelliet regnskab for, hvorfor han ikke straks har indberettet overfaldet og 4. At sørge for, at der fra alle prædikestole i Nysteds distrikt bliver oplæst kongens ordre, at dersom bønderne vover at nægte tilførsler til Nysted m. v., vil kongen lade udøve lovens strengeste straf mod dem.

Samme dag udstedtes en ny forordning om skærpelse af straffene for overtrædelse af brændevinsforordningen. Bønderne for ulovlig brændevinsbrænden på landet fastsattes herefter til: for folk udenfor bondestanden 100 rd., for møllere og kroholdere 60 rd., og for bønder, husmænd og indrester 30 rd. Ingen købstadsborger måtte have mere end to brændevinskedler, og disse skulle være indmurede, ellers faldt der en bøde på 50 rd. Ingen kobberhandler måtte understå sig i at sælge noget redskab til en bonde, under en mulkt på 20 rd. Hvis en konsumtionsforpagter tillod en bonde at brænde brændevin, skulle han betale en bøde på 100 rd., og dertil sættes under tiltale. Hvis en retsbetjent eller strandrider ser gennem fingre med ulovlig brænden, skal han have sit embede forbrudt. Videre hedder det, med tydelig henvisning til slaget ved Herritslev: Da det er hændt, at almuen udi visse byer, hvor inkvirenterne sig haver indfunden, er løbet sammen, for deres forretning at hindre, og tildels dem at overfalde, stolende på, at ingen under sådant sammenløb kan kende og navngive de skyldige. Som vi nu på det alvorligste ville anse dem, som gøre sig skyldige, eller tage del udi så strafværdigt et forhold, så skal udi deslige tilfælde efterdags forholdes således: At når inkvirenten med tre vidner, som de i eragtet fornøden fald på forretningen medtage, og hvilke, uanset de selv måtte angribes, dog som lovgyldige vidner herudi er at anse, bevise:

at nogen bys folk, hvor de sig til inkquisition have indfundet, haver samlet sig for at hindre deres forretning eller truet og overfaldet rettens betjente, eller og nogen af inkvisitionerne eller deres følge, skal stedets amtmand, ved en dertil beskikket aktor, lade denne bys gård- og husmænd samt unge karle, på deres egen bekostning, lovlig forhøre, for de skyldige at udfinde; men, vil ingen udlægge samme skyldige skal to af byens vederhæftigste gårdmænd, som han efter omstændighederne måtte for godt befinde, straks arresteres, og forblive udi arresten, indtil de har navngivet de skyldige; og af disse skal da to eller flere efter lodkastning dømmes til fæstningsarbejde på eet eller flere år, efter sagens beskaffenhed. Skulle ved arresteringen af bemeldte to gårdmænd mødes nogen hinder eller modstand af almuen, har vedkommende at indberette sådant til stedets amtmand, som straks af nærmeste garnison haver at rekvirere et fornødent antal af militær mandskab, efter omstændighederne, til bemeldte mænds pågribelse og befordring til nærmeste fæstning, efter som oven er meldt.

Stiftamtmand Krogh blev ikke altfor glad for affæren, da han så regeringens reaktion. Selv havde han taget den mere roligt. Han svarer 30. april cancelliet⁹⁾, at han nok havde hørt rygter om overfaldet, men rygterne var modstridende, og ingen havde henvendt sig til ham om sagen. Sættedommeren var udpeget efter en henvendelse til Kroghs fuldmægtig, uden at han havde fået noget at vide derom. 7. maj skriver han, at han nu har ladet forordningen angående handelen med Nysted oplæse fra prædikestolene, og at han håbede, at de elleve arrestanter var ankomne til København.

Så let slap Krogh nu ikke ud af sagen. Han tilskrives 18. maj¹⁰⁾, at det ved forhørene i stokhuset er oplyst, at den førende ophavsmand til hele tumulten er gårdmand Rasmus Nielsen Smed i Kettinge. Han skal straks arresteres og sættes i sikker forvaring indtil nærmere ordre. Endvidere er det oplyst, at foruden de allerede arresterede to karle har følgende også været sværtet i ansigtet: Hans Christensen i Bregninge, Rasmus Smeds karl Jacob Christensen, landsoldat Jørgen Hansen hos Hans Bredder i Raagelunde, land-

soldat Niels Davidsen i Sløsserup, Mads Peersen eller Mads Wringel hos Jens Bruun sst. og husmand Jürgen Bruun sst. Disse skal også arresteres, hvis ikke deres godsejer vil garantere for deres tilstedeblivelse til sagens udfald.

Få dage efter, d. 22. maj, indløb en alvorlig skrivelse til Krogh⁹⁾. Kancelliet havde nu overvejet hans svar af 30. april, men det måtte give ham en alvorlig påmindelse om for fremtiden at passe sit embede bedre, og samtidig idømtes han en mulkt på 200 rd.

25. maj¹¹⁾ forlanger kancelliet hovedmanden, Rasmus Smed i Kettinge, og landsoldat Jørgen Hansen, der allerførst skal have slået byfoged Gierlew, leveret i Vordingborg, hvorfra de af militæret skal føres til stokhuset. Det er nu opklaret, at husmand Peder Wringel i Sløsserup og gårdmand Mads Olsen fra Raagelunde også har været sværget i ansigtet. De skal arresteres, hvis godsejeren ikke vil garantere for dem.

Krogh svarer 28. maj¹²⁾, at alle de ønskede er arresterede med undtagelse af rytter Jacob Christensen og landsoldat Jørgen Hansen, der begge flygtede 1. maj, da de første bønder blev fængslet. De øvrige er taget i forvaring på Ålholm, men grev Raben vil helst af med dem, da han frygter de kan undvige, selv om to mænd våger over dem nat og dag.

Grev Raben¹³⁾ skriver selv til kancelliet 1. juni¹¹⁾, at han nu har afsendt Rasmus Smed til Vordingborg. Af de arresterede er Peder Wringel syg, og Raben mener, at det vil være vanskeligt at holde ham fængslet. Iøvrigt foreslår han, at arrestanterne overføres til byernes fængsler. Dette bifalder kancelliet 8. juni¹²⁾, men Krogh må svare 11. juni¹²⁾, at desværre er byernes arrester i så dårlig stand, at han må anse det for bedst, at fangerne bliver på Ålholm.

De to flygtede karle blev eftersøgte på hele Falster, men uden held. Borgmester Lauritz Thura Allerup i Nykøbing meddeler 22. juli, at de er sete i Rostock¹⁴⁾.

12. juli 1776¹⁵⁾ udsteder kancelliet ordre til assessor Ole Rested¹⁶⁾ og borgmester Mathias Walther¹⁷⁾ i Nakskov, at de som kommissarier skal undersøge sagen, og dermed kom-

mer den i et roligere gænge. I oktober er undersøgelserne kommet så langt, at nogle af fangerne kan sættes på fri fod imod grev Rabens kaution. Det drejer sig om Hans Bredder af Tokkerup, Mads Bredder af Kettinge og Hans Hansen af Frejlev, der alle er blevet syge, og som grev Raben har sendt hjem, for at de kan blive plejede. Endvidere løslades Mads Olsen af Raagelunde og Peder Madsen af Døllefjelde¹⁸).

Kommissarierne indsender 18. dec. 1776 redegørelsen for deres undersøgelser¹⁹). De har ikke gjort sig arbejdet let, men har forhørt ikke mindre end 536 personer. Begivenhederne i marts og april refereres nøgternt, og de konkluderer i, at der ikke på forhånd har været nogen sammensværgelse blandt bønderne, men de var i forvejen opbragte på Gierlew, og da de i Frejlev og Ø. Ulslev havde set, at han kunne skræmmes, havde de ment, at det kunne de stadig gøre. Yderligere havde Nystedborgernes overgreb i Vantore ophidset bønderne. Nogen egentlig hovedmand, som havde lagt planer og ophidset bønderne, havde de ikke fundet, men Rasmus Smed havde været meget ivrig til at opmuntre bønderne til modstand, og de to flygtede personer havde været de værste til at slås. Kommissarierne opregner derefter hvem de anså for skyldige, og hvori skylden bestod. Fra Frejlev havde 48 deltaget i optøjerne, fra Kettinge 18, fra Raagelunde og Tokkerup 16, fra Laagerup 8, fra Herritslev 25, fra Skaarup 5, fra Store Musse 14, fra Døllefjelde 10, fra Sløsserup 10 og fra Ø. Ulslev 4. I alt 106 gårdmænd og 4 inderster. Desuden havde yderligere 123 skrevet under på aftalen om ikke at handle med Nysted og at være solidariske om bønderne, heraf var 20 fra Ø. Ulslev, 15 fra Stubberup, 5 fra Grønnegade, 8 fra Flaarup, 19 fra V. Ulslev, 9 fra Øllebølle, 6 fra Unnerup, 7 fra Sandager, 6 fra Bregninge, 2 fra Thorupgården, 4 fra Karleby, 5 fra Lille Musse, 4 fra Alsø, 5 fra Langet, 2 fra Ettehave og 6 fra Skotte-marke.

Efter at have studeret betænkningen, skrev kancelliet 2. jan. 1777 til hof- og stadsretten²⁰), at kancelliet, for at afhjælpe de indkomne jammerlige klager, havde besluttet at

Rasmus Smed som hovedmand og de to mest skyldige gårdmænd Niels Lang og Jørgen Andreassen samt de tre, som har været sværtet i ansigtet, nemlig landsoldat Niels Christensen, inderste Niels Davidsen og Peder Madsen Wrangel, skal forblive i stokhuset. Derimod må de andre otte gårdmænd Christen Madsen, Peder Lang, Mads Poulsen, Christen Høeg, Hans Christensen, Christen Rasmussen Jog, Jørgen Christensen og Mads Pedersen løslades, uagtet nogle af dem kan vente at lide nogen korporlig straf, men deres undvigelse er ikke at befrygte, siden de har familie og sidder ved gårde.

8. januar 1777¹⁹⁾ udgår der befaling til justitsråd Herman Andreas Pitzler²¹⁾ og assessor Ole Rested om, som kommissarier at dømme i sagen. Samtidig får hof- og stadsretten besked om at sørge for defensorer, og generalfiskal Peter Georg Boll²²⁾ får ordre til at være aktor.

Efter at have sat sig ind i sagen skriver generalfiskalen 30. jan. til kancelliet²³⁾, at de anklagede kan deles i tre grupper: 1. de som har forøvet voldsomhederne d. 3. april, 2. de, der den 29. og 30. marts har sammenrottet sig, og tilsammen er der i disse to grupper 283 tiltalte, som også har underskrevet aftalen om boycott af Nysted, og 3. 29 personer, som har været med i opløbene, og som har hujet og skreget. Det besluttet, at der også skal rejses tiltale for opløbene d. 29. og 30. marts²⁵⁾, og ligeledes skal bønderne søges for alle sagens omkostninger, herunder 84 rd., som den militære udrykning havde kostet²⁴⁾.

Dommen bliver afsagt 25. sept. 1778²⁶⁾, den bliver tilsendt stiftamtmand Kogh, der 20. dec. sender den til Gierlew, for at han kan forkynde den for grevskabet Christiansholms bønder. 16. febr. 1779 bliver den sendt til byfoged Reimer²⁸⁾ i Maribo, der skal forkynde den for de bønder, der ikke hørte under Ålholm, og endelig bliver den tilbage sendt til generalfiskalen for at blive forkyndt for de bønder, der endnu sidder i stokhuset²⁷⁾. Det sidste vi hører om sagen er en skrivelse af 2. juli 1779²⁶⁾ til generalfiskalen, at kancelliet har bestemt: 1. at det med de ved bemeldte kommissions dom idømte omkostningers inddrivelse må bero

i fire uger fra dato, da grev Otto Raben har erklæret, at disse omkostninger vil kunne fås hos ham tillige med omkostningerne ved eksekutionen og det udpantedes bortsælgelse. 2. At birkedommeren ved grevskabet Christiansholm må forrette eksekutionen over alle de under 2. og 3. klasse i berørte dom anførte navngivne bønder, der i henseende til deres straf er tildømte at spille med terninger, uanset at nogle af dem skal sortere under andre jurisdiktioner, dog at det sker udi deres herskabs eller sammes forvalters overværelse. 3. Om nogle af de, som således er tildømte at kaste terning om deres straf, skulle blive så syge, at de derover ej kunne møde til den bestemte tid, skal den eller de være forbunden til at vælge en anden mand, som i deres sted kunne kaste for dem, hvis kast i alle tilfælde skal gælde og anses, som om det af dem selv var sket. 4. Skønt Rasmus Larsen af Ryggerup skal ved dommens forkyndelse have erklæret, at han ikke vidste om han ville appellere samme, og Jens Larsen og hustru af Døllefjelde ej den tid skal have været tilstede, skal dog for disses skyld ikke ske nogen udsættelse og forhaling med dommens eksekution, men samme ligefuldt fuldføres, når de ej forinden med udtagen stævning til højesteret beviser at have påanket samme. 5. Skal byfoged Reimer for dommens forkyndelse tilkommende 25 rd., udredes på samme måde, som de øvrige i dommen bestemte omkostninger.

Selve dommen kender vi ikke, den er som så mange andre kommissionsdomme forsvundet sammen med de øvrige papirer i generalfiskalens arkiv. Og Christiansholms birketings arkiv eksisterer heller ikke for disse år. Men kender vi ikke selve dommen, kan vi dog nok med stor vished sige, at Rasmus Smed og de i ansigtet sværtede bønder nok er blevet betænkt med nogle års fæstningsarbejde. Det synes, som om bønderne også er blevet dømt efter de nye regler af 26. april 1776, så flere af dem, der tabte ved lodtrækningen, også har fået fæstningsarbejde. Resten har vel fået bøder, om hvis størrelse vi kun kan gisne. Dog har grev Raben vel sørget for, at de ikke blev så store, at han som godsejer blev yderligere ramt.

Til slut et par ord om brødrene Gierlew. Jens Christian blev siddende som byfoged og birkedommer, stadig i bekneb for penge, og med stadig flere rykkerskrivelser væltende ind over sit arme hoved. Broderen Hans Gierlew fik hurtigt nok af at være konsumtionsforpagter. Han ansatte en fuldmægtig Jens Christensen Ambt til at passe forpagtningen de resterende to et halvt år²⁹), og forsvandt selv til Sjælland, hvor han året efter træffes som inspektør ved Herlufsholm, og iøvrigt endte sine dage som birkedommer i Førslev, Herrested og Saltø birker.

Selv om vi, og sikkert med rette, går ud fra, at brødrene Gierlew ikke på noget tidspunkt har kunnet overskue konsekvenserne af deres tåbelige fremfærd i foråret 1776, er det ikke uden en vis bitterhed man ser tilbage på sagen. Det var tåbeligt at tro, at man dag efter dag kunne køre rundt i byerne og konfiskere ulovlige brændevinsredskaber. Selvfølgelig var alle sådanne blevet gemt væk, såsnart inkvisition rygtedes. Havde de ikke vist sig som kujoner i Frejlev og Ø. Ulslev på de første to ture, havde bønderne aldrig fundet på at slutte sig sammen, og havde de gået mere lempelig til værks i Vantore, var bønderne ikke blevet ophidsede. Og så kunne endda alt være gået nogenlunde af, hvis Gierlew havde henvendt sig til stiftamtmand Krogh istedet for til regeringen, og hvis regeringen ikke havde været så nervøs, at den så sammenrotninger og oprør her og dér og alle vegne. Men afgørelsen blev taget ud af hænderne på de lokale myndigheder, og så blev affæren blæst op og endte i den store tragedie.

NOTER.

- 1) Jens Christian Gierlew. * ca. 1739, † 3.9.1809 i Nysted. Søn af skoleholder i Ø. Tørslev Anders G. og Karen Hauen, g. m. 28. aug. 1771 i Nysted Ursuline Green, døbt 30.4.1749 i Nykøbing F., † 18.2.1827 sst. Dtr. af justitsråd, vicelandsdommer, borgmester Frederik G. og Cathrine Riegelsen. — Exam. jur. 17.2.1770, 23.2. s. å. adjungeret byfoged i Nysted med successionsret, 23.3. s. å. konfirm. på kaldelse af 7.3. som adjungeret birkedommer i Christiansholms birk med successionsret, 23.5 s. å. konfirm. som ad-

- jungeret birkefoged i Søholt birk med successionsret, 26.3.1773 adjungeret byskriver i Nysted med successionsret, 11.11.1776 tillige tolder sst., 13.12.1780 konfirm. som birkedommer i Fuglsang og Priorskov birker, 18.5.1796 told- og konsumtionskasserer i Nysted, 8. maj 1807 kornmåler sst., 5.4.1808 afsked som byfoged og byskriver. Se iøvrigt årbog 1913 s. 84 ff. og årbog 1915 s. 136 ff.
- 2) Hans Gierlew * 27.2.1747, † 3.6.1808, g. m. 17.10.1777 St. Hans Hospital Johanne Marie Hugo (Hoge) døbt 1.1.1750 i Kbh. (Garn.), † 6.7.1807 i Hyllinge. Dtr. af Cornelius H. og Anna Margrethe Rosendahl. — Student Slagelse privat 1767, exam. jur. 1775, var 1777 inspektør ved Herlufsholms gods, 8.3.1780 birkeskriver i Førsløv, Herrested og Saltø birker, 21.8.1782 birkedommer sst. Afgik 1803, da birkerettighederne overgik til staten.
- 3) Loll. Falst. Stiftsamt. Diverse dokumenter 1691—1810. Forslag til brændevinsforpagtningen 1768.
- 4) Vestindisk-Guinesisk Rentekammer og Generaltoldkammer: Indkomne sager til dansk konsumtionsafgift 1775—76 Journal litra B nr. 168.
- 5) Mads Aagaard * ca. 1720, † 4.8.1787 i Nysted. 21.5.1751 byfoged i Nysted 12.6 s. å. exam. jur., 24.9. s. å. konfirm. som dommer i Christiansholms birk, 28.4.1758 konfirm. som foged i Søholt birk, 13.5.1763 tillige måler i Nysted.
- 6) Danske Kancellis Brevbøger (DKB) 1776 nr. 605 b med indlæg.
- 7) Generaltoldkammeret indkomne sager 1776 nr. 162.
- 8) Godske Hans v. Krogh, Kammerherre, ejer af Søholt, Sæddinge og Ulriksdal. Stiftamtmand 1773—82.
- 9) Fynske og Smålandske Tegnelser 1776 nr. 24.
- 10) DKB 1776 nr. 731 b.
- 11) DKB 1776 nr. 779 d med indlæg.
- 12) DKB 1776 nr. 828 med indlæg.
- 13) Geheimeråd, grev Otto Ludvig v. Raben † 1791.
- 14) DKB 1776 nr. 970 b med indlæg.
- 15) Fynske og Smålandske Tegnelser 1776 nr. 41.
- 16) Ole Pedersen Rested * 1743, † 1804; assessor i hof- og stadsretten 1772, assessor i højesteret 1778, virkelig justitsråd 1783, etatsråd 1799.
- 17) Mathias Walther * 1728, † 1801, byfoged i Nakskov og herredsfoged i Sdr. hd. 1761, borgmester i Nakskov 1776.
- 18) Fynske og Smålandske Tegnelser 1776 nr. 62.
- 19) Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1777 nr. 32.
- 20) Sjæll. Tegnelser 1777 nr. 2 med indlæg.
- 21) Herman Andreas Pitzler, assessor i hof- og stadsretten 1771, justitsråd 1775.
- 22) Peter Georg Boll * 1742, † 1814. Generalfiskal 1774—83.
- 23) Indlæg til Sjæll. Tegnelser 1777 nr. 178.
- 24) DKB 1777 nr. 253.
- 25) Sjæll. Tegnelser 1777 nr. 178 og 179.
- 26) Sjæll. Tegnelser 1779 nr. 409.
- 27) DKB 1778 nr. 1806.
- 28) Mathias Reimer * 1747, † 1792. Byskriver i Maribo 1768, tillige byfoged sst. og landstingsskriver 1778, tillige 1786 byfoged og byskriver i Rødby.
- 29) Generaltoldkammeret; Indkomne sager ang. konsumtion 1776 nr. 329, 1779 nr. 244.

Den skånske klokke i Utterslev kirke

af Hans Schlesch

Midt i Utterslev landsby på en lille højning ligger den forholdsvis store kirkebygning. Den har romansk skib og apsis, på sydsiden et gotisk våbenhus (det nordlige våbenhus — mandsindgangen — eksisterede endnu omkring 1790) samt mod vest et ret højt gotisk tårn, hvorfra der haves en vid udsigt over oplandet og Langelandsbæltet. Desværre er de oprindelige romanske vinduer ikke blevet bevaret. Da nabokirken i Vindeby menes opført efter bevilling af ærkebiskop Carl Eriksøn (den Røde) af slægten Galen, der fulgte efter sin slægtning Esger Juel på ærkebispesædet i Lund 1325, er det muligt, at kirken i Ottersløf, som stedet da hed, er opført omtrent samtidigt, selvom der intet foreligger derom. Kaldsretten til kirken tilhørte kroen allerede inden reformationen og indtil 1690, da den overgik sammen med Vindeby kirke til det af friherre Helmuth von Winterfelt 1673 oprettede baroni Vintersborg, omfattende hovedgårdene Vintersborg (tidligere Ottersløf) og Sæbygaard (nu Sæbyholm) m. m. Da baroniet opløstes 1809, indlemmedes Utterslev kirke i grevskabet Hardenberg (nu Krenkerup), indtil kirken overgik til selveje den 1. juli 1921.

Om klokkerne i Utterslev kirke vides følgende: Ved "klokkeskatten" i 1528 blev der fra kirken afleveret en klokke på 4 skippund (640 kg). Om denne middelalderlige klokkes alder haves dog ingen oplysninger, men da der kun rekvireredes klokker fra kirker med mere end een klokke, må det antages, at der i 1528 fandtes endnu en klokke i Utterslev;

denne klokke kan dog næppe være identisk med den ene af de nuværende klokker, der ifølge indskriften på samme er støbt i 1581. Indskriften lyder således: "Der erentffeste Knudt (Knud) Rudt (Rud) arfgeseten tho Widbygard (Vedbygaard), Her Knudt Christensen Pastor tho Otterslof Karcke, Peter Schriffer, Laverritz Hansen, Peter Gammel, Andres Hansen, Hansen (!) Nielsen, Hinrick Khoninck, Hans Gammel, hebben Anno MDLXXXI uf bevel des gandtsen Karspels diisse Klocke laten geten to (L) ubeck bi Mattis Benninck" ("ærlig og velbyrdig mand Knud Rud til arvesædet Vedbygaard, hr. Knud Christensen, præst til Utterslev kirke o. s. v., har i året 1581 på hele sognets befaling ladet denne klokke støbe i Lybæk hos Mattis Benninck"). Yderligere findes på klokkens side et symmetrisk skjold med Knud Ruds våben foruden hanke med langskæggede mandehoveder og tostave mellem akantusrækker samt øverst på klokkehalsen ørne og kvindekroppe i en bort med frugtklaser. Indskriften er i tolinjet minuskelskrift mellem profilbånd. Tværmål 108 cm (Danmarks kirker, Maribo amt 1, 1948: 542—543). Den anden middelalderlige kirkeklokke, som undgik at blive konfiskeret 1528, blev formentlig inddraget ved klokkeskatten af 1601 til "Rigens Arckelie" (kanonstøbning).

Siden 1601 har der ikke været nogen "Klokkeskat" i Danmark (H. Rørdam, Danske Kirkelove 3; 13), fraset hvad svenskerne bortførte af klokker 1658—1659 bl. a. fra Roskilde domkirke og Kronborg slotskirke som "krigsbytte". I Rigsarkivet er der ikke fundet nogen oplysning om de fra Lolland i forbindelse med klokkeskatten 1601 afleverede kirkeklokker, men det er alligevel indlysende, at denne klokkeskat for Maribo amts vedkommende næppe har stået tilbage for den i 1528. Til sammenligning kan således anføres en oplysning hos Hübertz (Aktstykker til Bornholms historie no. 385, 1852: 553) om, at der 15. maj 1602 afleveredes i København fra Bornholms 15 kirker ialt "21 klokker til en samlet vægt af 28 skippund 2 lispund (4496 kg), desuden 7½ skippund (1200 kg) gammel kedelkobber for 7 klokker, som kirkerne der på landet (Bornholm) fik tilladelse til at beholde", og endvidere ankom til København 28. april 1610

endnu en klokke af vægt 1 skippund (160 kg). En lignende udskrivning af kirkeklokker har formentlig fundet sted for det øvrige Danmark inklusive Skaanelands kirker, således at der også her kun blev een klokke tilbage.

Imidlertid er det en kendsgerning, at en klokke fra den lille kirke i Solagre (nu Silvåkra) — ved Krankesøen i Midt-skåne c. 20 km øst for Lund — nu findes i Utterslev kirke. Denne klokke bærer følgende inskription: "Si Deus pronobis qvis contra nos. Surgite Vos mortui surgite wenite ad judicum Dei. Her Per Espe Prest thil Solagre och Rebbinge anno D(omi)ni 1574", ("hvis Gud er med os, hvem kan da være mod os. Stå op, I døde, stå op og kom til Guds dom"). Inskriptionen er med firelinjet rammelinjer, og på siden er der forskellige initialer og bomærker samt et Jesumonogram, glatte hanke. Tværmål 67 cm. Mærkeligt nok er denne klokke ikke omtalt hos Fritz Uldall: Danmarks middelalderlige klokker (skønt værket også omfatter Skåne).

Som det anføres på klokken, hed præsten i Solagre og Rebbinge Per Espe; han er altså identisk med sognepræst Peder Hansøn, der angives som præst for denne menighed 1564—1584, og som benævnes "Petrus Johannis pastor eccl. Sølagre et Rebbinge (G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 1,4, 1952: 193) og stammer antagelig fra Espe (nu Äspö) i det nærliggende Vemminghøg herred. Studier over Skånelandenes historie vanskeliggøres i høj grad ved den bevidste forsvenskning af stednavne ved landsdelenes overgang fra Danmark til Sverige i henhold til Roskildefreden 1658. Således er Solagre og Rebbinge ændret til Silvåkra-Revinge, hvad selv historisk interesserede skåninge intet vidste om. Navnet Solagre må stamme fra Hedenold, ligesom Solbjerg, Solhøj, Solbæk, Solsø osv. Solagre ses varieret lidt på grund af dialektudtale og vel også, fordi man tidligere ikke var omhyggelig med at skrive navne: Sølvagre, Sølagre (1501, 1560), Syllagre (1569) — af Linné skrevet Söllagra (1749), og dr. Ingemar Ingers mener, at navnet må skrives Solagre eller Sillagra.

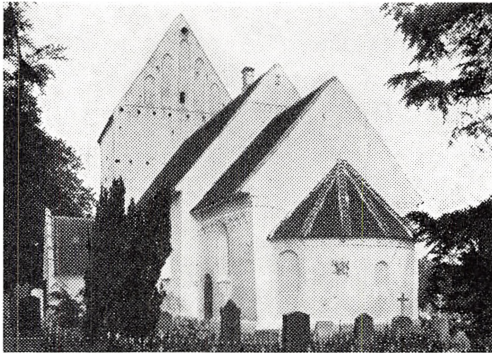
Desværre vides der intet sikkert om, hvorledes denne skønne lille klokke er havnet i den beskedne kirke på Lol-

land. Når P. Rhode (Friis: Lolland-Falsters Historie 1, 1859: 33) anfører 1601 som året for klokken bortførelse som klokkeskat (jfr. Danmarks Kirker smst.), er det dog ikke rigtigt. Snarere er klokken bragt i sikkerhed over Sundet umiddelbart inden den svenske hærfører Gustaf Horns hærkning i Skåne 1644—1645, idet Solagre kirke fik en ny klokke støbt i 1648 ifølge en inskription på denne. Og i så tilfælde kunne der måske være grund til at knytte klokken flytning fra Skåne til Lolland sammen med Borchard Ruds slægtsforbindelser i Skåne.

Som vel de allerfleste uradelsslægter var Rud'erne stærkt indgiftet med de skånske adelsslægter, f. eks. slægten Marsvin til Marsvinsholm og Dybæk (for resten oprindelig en patricierslægt fra Odense), slægten Rosenkrantz til Glimminge, den vidtspredte slægt Gyldenstjerne (hvis stamfader var fra Aagaard i Hanherred), Rosensparre til Skarholt ved Ringsøen, Brahe, Grubbe, Urne, Parsberg osv. Nu lader det sig muligvis gøre, ved at gennemgå guldene arkivalier i det danske rigsarkiv eller hærarkivet, at finde nogle angivelser af, hvem det mindre gods Solagregaard har tilhørt i den danske tid. I Lunds universitetsbiblioteks omfattende arkivalier findes som ejer kun nævn, omkring 1670, generalmajor Buchvalt på Hjuläröd og derefter fra 1706 O. Luthman (in litt. G. Carlquist). Men alt taler for, at løsningen ligger langt nærmere, idet den sidste mandlige bærer af Rudslægten Borchard Rud (den berømte), født på Sæbygaard 2. januar 1592 og død samst. 20. januar 1647, havde en ældre søster Dorthe Jørgensdatter Rud (1580—1648), gift 1601 med Christian Gyldenstjerne til Bjergsgaard og Fultofte (1548—1621) og søn af Mogens Gyldenstjerne til Svanholm (1481—1569) og Ane Sparre. Borchard Ruds hustru var Helvig Rosenkrantz, datter af Jacob Rosenkrantz til Kierstrup (på Taasinge) og Pernille Gyldenstjerne. Jacob Rosenkrantz var nær beslægtet med Holger Axelsen Rosenkrantz (den rige) til Glimminge, der 1647 ejede ialt 4026 tdr. hartkorn jord fordelt over hele det daværende Danmark. Borchard Rud følte sig også stærkt knyttet til sin anden besiddelse Otterslöfgaard, som slægten ejede fra 1552,

og skænkede derfor Otterlöfs kirke 1628 en smuk altertavle og prædikestol. Havde han også ved samme lejlighed skænket en kirkeklokke, havde det sikkert været nævnt, hvilket atter er et bevis for, at klokken er kommet senere; men da der intet foreligger derom, er grunden måske ganske simpelt den, at Borchard Rud de sidste 8 år af sit liv var syg, lidende bl. a. af podagra.

Noget egentligt bevis for, at klokken er kommet til Utterslev ved Borchards Ruds medvirken, foreligger dog som sagt ikke.

*Utterslev kirke
set fra sydøst (fol. Nationalmuseet).*

Niels

En lollandsk husmands skæbne

af R. K. Nielsen

Den 4. april 1860, altså for 100 år siden, blev Niels født i en lille indsidderstue i Majbølle. Han meldte sin ankomst ved en svag klynken som en indledning til et kort liv fuldt af slid for brødet. Et liv med kun få glæder, men megen hårdhed, der lagde ham i en alt for tidlig grav. Huset tilhørte "Bedskegaarden", hvor faderen, Rasmus Nielsen — i daglig tale Rasmus Lise, et navn, han havde fået med sin kone — var husmand og daglejer, og hans kone, Lise-Karen, var arbejdskone, når det gjordes fornødent med en sådan på gården.

Himmelsengens omhæng var trukket til side, så dagslyset fra de små ruder under det lave stråtag kunne finde vej ind til moder og barn. Schwarzwalderen med de frit-hængende lodder og permedik dikkede sindigt fra kroge, og moster Kristiane, der havde været i kvindestue, gik fra og til, når det gjordes fornødent — madammen, jordemoderen madam Husum, hvis mand var skovfoged i "Done-mosehus", havde Hans Bedske agtet hjem i fjælekassevognen først på eftermiddagen. Mod aften kom Ane Bedskens for at se til barselkone. Hun havde barselpotten fyldt med sødsuppe og kage med i et knyttet klæde. Sødsuppen kom i et leraf og sattes på bilæggeren, så den kunne være varm til Karen, mens kagen kom i en lille blikspand, der hængtes op under loftet i kammeret, hvis udsætstag næsten nåede jorden — her var den sikker for angreb af mus i nattens løb. Ane satte sig på standkisten indenfor døren og slud-

rede lidt, men hun skulle stræbe, for det var ved at være malketid; og så trippede hun af gennem den stenbrolagte forstue — der tillige gjorde det ud for stegers med grue og åben skorsten — gennem halv dørene og ind på gården. Ane var nu aldrig karrig; en potte mælk eller en skål sulemad med en luns flæsk i fandt tit vej ind hos Karen, for ikke at tale om lidt uld til hoser, når fårene var klippet, og lidt ferskt i slagtetiden.

Meget huskede Niels vel ikke fra de første leveår i den lille stue, hvor han legede med sand på gulvet siddende på langbordets fodbrædt. Hurtigt lærte han vistnok, at det ikke var så gunstigt, om det var gået galt for ham, og mor Karen så sagde sit truende ”Jøsses“. Men dagene gik jo; Rasmus Lise arbejdede på gården: lavede risgærder om markerne om våren, var med i såtid, høstet og stod på tærskeloen og svang plejlen over nakken den lange vinter igennem — løn 40 øre. Lise Karen var på gården som hjælp ved alle større arbejder: brygning, bagning, vask og slagtning. Hun var dygtig til at stikke gær og kunne slagte en kalv på egen hånd. Hun fulgte sin mejer om høsten og kunne lægge et læs på høstvognen. Hun strøede gødning på agrene og var med at klippe fårene både forår og efterår. Når vejret tillod det, traskede lille Niels med eller sad i sin tohjulede trækvogn de lange arbejdsdage, ofte til stjernerne tændtes. Ellers legede han med de andre børn på gården: Rasmus, Søren og Peter. Nogle år efter flyttede Rasmus og Karen til et hus ved Hans Jensens gård, hvor alle forhold var de samme.

Men så kom krigen 1864, og Rasmus Lise måtte atter afsted, om end ej med samme begejstring som i 1848; nu var der jo kone og børn at tænke på — efterhånden efterfulgtes Niels af Lisbeth, Birthe og Rasmus. Men han drog af med en madpose, så god som Karen kunne skære den, og feltflasken i lommen. Uden varigt mén kom han da også hjem, flasken ligeledes, og den står endnu som et slægtsklenodie hos Nielses søn, folkemindesamleren i Guldborg — men det var ingen let tid for Karen.

Mest glad var Niels, når moderen arbejdede hjemme med

sine karter og sin rok; så yndede han at sidde på sin skammel på lergulvet og lytte til, hvad hun fortalte fra sit hjem. Om bedstefaderen, gamle Niels Lise, der i de sidste år ikke kunne andet end sidde og lave tyggemad (mad som han tyggede) til børnebørnene. Ja, hun berettede også om handskemagertiden, og især om den aften, da hun og den anden pige på "Bedskegården" havde fået lukket sig selv inde i alkoven, og soen kom ind i køkkenet og åd sulet, de skulle have haft til middag næste dag. Pigerne skreg ganske vist, men ingen kom og jog soen væk, før bøssen var ladt; for de var bange, det var handskemagerne, der var kommet til Majbølle.

Mange seværdigheder frembød stuen ikke. Ja, der var vråskabet med sin malede rose på lågen samt initialerne R. N. S. - 1800, og så var der Karens manglebrædt, kære-stegave, med bogstaverne R. N. S. og K. R. D. Anno 1859, året da Karen blev kone. Men nogen egentlig barndom med sorgløs leg fik Niels aldrig. Kun 6 år gammel blev han gåsedreng på gården; så fik han da kosten og en skilling til hjælp til de klæder, han sled af sig, og det lettede jo derhjemme i den fattige stue. Dog sov han hjemme i den store standkiste, hvis låg lukkedes op hver aften. En nat smækkede det i, men Niels skreg da, så der kom hjælp, før han var kvalt. Og så kom jo skoletiden, hvor Niels hveranden dag travede til skole hos gamle lærer Heidelmann med hessiansposen i en rem over den ene skulder indeholdende tavle, griffelhus og A. B. C. — skiftesko kendtes ikke. Om sommeren gik man jo med de bare ben — så sparedes både strømper og sko — og om vinteren gik man med træskoene, også inde i skolen. Kundskaberne blev kun de nødtørftige: læsning, skrivning og regning, så man kunne klare sig i hverdagen på landet.

Hjemme på gården blev det en stigen i graderne gennem en tjenestetid på 25 år: gåsedreng, fårevogter, dreng, andenkarl, førstekarl og til sidst Hans Jensens Niels som gårdmandens højre hånd. Stillingen som vogter af gæs og får var vel triviel nok; men i magsvejr gik det da. Man kunne jo skære pilefløjter, lave knaldepiske, lege med hiven-

heste, samle brombær og meget andet; men i regn og rusk, når en hul pil var eneste ly, hvorfra man af og til med en sæk over hovedet skulle fare ud over brakken, når under-såtterne ville på ulovlige veje — ja, så var dagen lang. Senere som dreng — alles dreng på gården — kunne dagene vel også være drøje. Selv om han af og til i smug tog sig en lille ridetur på gårdens gamle vædder — sin gamle bekendt — ja, så var man jo alligevel ved at blive voksen. Man fik lov at køre heste, hvad der livet igennem blev hans største fryd. Og nu var det hans pligt at læse bordbønnen ved bordet juleaften, når der var to lystager på bordet, og der duftede i stuen af al den gode slagtemad. Bagefter skulle der jo spilles kort om æbler. Og 1. juledag skulle der leges julebuk.

Årene løb vel for Niels under det daglige slid på den stille bondegård, men dog med små lyspunkter imellem — også soldatertiden — i samvær med naboundom. Når ”vor far“ og ”vor mor“ skulle til gilde eller besøg, så inviteredes nabogårdenes unge til ”sjov“ i den nævnte gård, hvor så aftenen gik med spøg, leg og dans på lergulvet mellem langbord, himmelsenge og bilæggerovnen ved tællepråsens skær til højsens sengetid. Det skete jo også, at der tinges til musik, og at ungdommen så lånte en bondes storstue til dans en vinteraften med byens spillemand, og hvor der bødtes på kaffe og æbleskiver. Et par gange i årets løb havde man også parbal, hvor karlene betalte for deres pige. Det begyndte om eftermiddagen og fortsatte hele natten, så der blev både spist, drukket kaffe og serveret punch ved midnatstid. Disse gilder fandt gerne sted i forbindelse med fastelavnsridning.

Livets alvor gik dog heller ikke Hans Jensens gård forbi. Først døde gårdens unge eneste søn, Henrik, af tæring, og snart fulgte moderen, Karen Hanse, efter. Niels fik en ondartet byld i halsen, som intet husråd ville hjælpe for. Dengang hentede man jo ikke doktor før som en allersidste udvej. Og da lægen skulle hentes med vogn fra Saxkjøbing — 10 km — tog det jo tid. Niels var opgivet, da lægen trådte ind, men denne handlede hurtigt. Uden videre drejede

han sin kniv rundt i Nielses hals, blod og materie væltede ud, men det lettede, og åndedrættet kom langsomt igen. Om det nu var dette sår, der flere år efter lagde ham i en tidlig grav, kan vel ikke siges.

Nå, men de 25 år gik på held, og for lang og tro tjeneste gjorde Hans Jensen bryllup for Niels og Kirstine til november 1890. Kirstine var barnebarn af Jørgen Rytter og Ane Ryts i Majbølle og havde også tjent Hans Jensen. Denne dansede selv første dans med bruden — ud af pigernes rækker og ind i konernes kreds — og brudegaverne var ikke så ringe endda, da de fleste gæster var gårdmandens egen familie, som han skyldte et gilde alligevel; og dette kom altså de to unge til gode.

Dagen efter flyttede de nygifte til Ødegaard, hvor de havde fået plads som arbejdsfolk med bolig i arbejderhus. Udstyret var ikke stort,

men nok til to nøjsomme unge i de dage. Kirstine medbragte dragkiste, kommode og skab, og Niels havde også skab samt standkiste og firkantet bord med skuffer. En dobbeltseng var købt ved fælles hjælp, og Hans Jensen havde foræret dem et par ældre olmerdugs dyner. For lidt penge, de havde fået i brudegave, købtes en slagbænk og et vægur. Ja og så var det lille hjem i orden — Niels skulle møde kl. 6 hver morgen og følge heste til kl. 6 aften, og det både vinter og sommer i lys og mørke, så vidt der var hestearbejde, og ellers

*Husmand Niels Nielsen,
Soesmarke, omkr. 1890.*

deltage i alt forefaldende arbejde. Kirstine skulle møde til malkning morgen og aften, tillige hjælpe til i høsten og når det ellers påkrævedes — ved storvask og lignende. Ja, en gang måtte hun og andre stå i marken ved en åben mergelgrav og skylle tøj i 24 graders frost. En yndet sport blandt arbejderne var det at drive krybskytteri ved skovgrænsen, og Niels blev lokket med deri; men efter en hidsig forfølgelse af skovbetjentene en mørk aften fik han dog afsky for denne lyssky håndtering og fik trukket sig ud deraf i tide, kraftigt tilskyndet af sin kone.

Herregårdslivet fandt de to sig aldrig helt hjemme i, og 3 år senere læssedes flyttevognen atter, og nu gik turen til Soesmarke, til et dobbelt indsidderhus ved Strandvejen. Her blev Niels skovarbejder under skovfoged Albert Christensen, og denne blev hans arbejdsgiver resten af hans dage. Her i Soesmarke fødtes ægteparrets eneste barn, der blev opkaldt efter bedstefaderen Rasmus Nielsen. Med lune fortalte de senere om denne dag, da sønnen kom. Kirstine var ved at klippe Nielses skæg, men halvfærdig kom fødselsveerne, så hun måtte smide kam og saks, og Niels måtte løbe med en bar kind og en med langt skæg ind til gårdmanden Kristen Rasmussen, der skulle hente jordemoder, og hvis kone skulle i kvindestuen. Senere kom også Lise Karen med hovedtørklæde, sjal, rent bomuldsforklæde og strikkeposen på armen og med glarøjnene — og ved midnat var det overstået. I skoven var døden for anden gang efter Niels, idet en gren styrtede ned og skrællede huden af hans pande, så det ene øje blev dækket. Ambulance kendtes jo ikke dengang, så Niels måtte først gå hjem fra skoven og blive forbundet lidt for derefter at gå de ti km til Sækkjøbing for at blive syet — men det gik altsammen uden kny.

I 1895 blev et 3 tønder land husmandssted i Spurvestræde i samme by ledigt, og takket være skovfogeden blev Niels foretrukket af baroniet Guldborgland som fæster af samme; sidst på året flyttede han ind her med kone og barn. Det kneb med pengene, men det lykkedes Niels at få et lån på 700 kr. på en gård i byen. Deraf skulle betales 450 i indfæstning, og for resten købtes en ko og et får til

*Niels Nielsens enke, Kirstine, med sønnen Rasmus K. Nielsen
foran »Spurvehuset«, omkr. 1911.*

besætning. Lånet med renter og afdrag sloges Niels med resten af sit liv, og havde lige fået det ud af verden, da døden for tredje gang bankede på og denne gang for alvor. At Niels var blevet husmand betød ikke, at livet blev lettere for ham, tværtimod blev arbejdsdagen for brødet vel længere end nogensinde. Han blev nu kørende arbejder hos skovfogeden, og i 13 år kørte han favn efter favn af brænde fra Storskoven til Guldborg savværk.

Niels havde ingen cykel før lige til sidst, da kræfterne var ved at slippe op, så han måtte gå til og fra sit arbejde — godt $\frac{1}{2}$ times gang til Hillesvig skovridergård, og arbejdsdagen var fra 6 morgen til 6 aften, i alle fald den del af året man kunne se at køre i skoven så længe. Og i høsten var dagen endda længere. Hertil kom endvidere, at arbejdet på hans egne 3 tønder land — rensning af roer, høhøst, kornhøst, frugtplukning, roehøst og lignende, samt bjergning af grøntfoder til dyrene og hjembæring af vand fra en mergelgrav, når brønden var tom — for det meste skulle udføres efter fyraften, så arbejdsdagen blev ofte mere end 16 timer. En pipe tobak ved avisen blev der ikke tid til hver dag. Til de store arbejder med heste på jorden

måtte søndagen ofte tages med. Feststunderne var kun få og korte. Lidt hjalp det, da cyklen blev købt, og da sønnen voksede til og kunne give et nap med — men da var det for sent.

En vårdag i 1909 måtte han give op og søge lægen. Det var halsen — tuberkulose. Så fulgte et sanatorieophold på Faxinge; et kort forsøg på igen at arbejde lidt mislykkedes, og så gik det tilbage, synligt for alle — også for ham selv. Han elskede livet, arbejdet, sit lille sted, hjem og kære — alt sammen svært at skulle sige farvel til. Men han nåede at gøre det uden at kny.

Den 4. april 1910, på sin 50-års fødselsdag, var han til alters ved sin egen seng, og om natten sov han ind, uden nogen rigtig mærkede det. Han lå så fredfyldt, næsten smilende på sit sidste leje, og få dage efter stedtes han til hvile under stengærden på Majbølle kirkegård.

Først mange år efter lagdes Kirstine ved hans side, og der sattes en sten på deres grave.

Der blev slået meget sønder i det lille hjem ved Nielses tidlige død, ikke mindst for den unge søn. Men en arv fik han med ud i livet: mindet om et godt hjem, hvor gudsfrugt og nøjsomhed var til huse. Der var pietetsfølelse for de svundne tider og slægter, og hvad far og mor fortalte, glemte han aldrig. Når hans far en enkelt gang følte sig let for en stund, fortalte han livligt om sin ungdom og glædelige begivenheder, om de morsomme oldermændsgilder, og ikke mindst om høstgilderne hos skovfogden; de sidste fortjener et helt kapitel for sig ad åre. — Og meget andet fra de gamle tider kunne han fortælle.

Det var måske det, der i første række gjorde sønnen til sin egns folkemindesamler.

Sæby

Af en lollandsk landsbys saga

af Børge O. Jensen

Langs Nakskov fjord og dybt ind i landet på begge sider af Halsted å har der boet mennesker fra oldtiden. Går vi i arkæologernes fodspor, kan vi følge gravhøjene langs fjorden fra Langø over Vejlø skov til Torpe og Aunede skov gennem Bødkerskoven og Juellinge dyrehave til Vesterborg sø, hvor den sejlbare fjord endte i gammel tid. På den modsatte side af fjorden kan vi ligeledes spore gravhøjene fra Tårs gennem Sæbyholm skov til den berømte bronzealdergravplads, hvor Juellinge-fundet blev gjort, på højdedragene ved Rudbjergmarkerne i Halsted sogn og videre ind i landet.

For bare hundrede år siden var gravhøjene langs fjorden langt talrigere, men de få, der er tilbage, giver os et sikkert fingerpeg om, at der her har fundet en udbredt bosætning sted i en fjern fortid. Bronzealder tidens og vikingetidens folk kom langt omkring, og at de fra disse egne havde gode forbindelser sydpå, vidner gravfundene om.

Halsted ådal er oprindelig dannet af et smeltevandsafløb fra istidens slutning, hvilket landskabets karakteristiske konturer taler sit tydelige sprog om den dag i dag. Kun dæmninger og pumpeanlæg hindrer i vore dage vandet fra fjorden i at strømme ind gennem Aunede strand forbi Halsted kloster. Indtil Halsted å i årene 1943—44 blev uddybet, og et nyt pumpeanlæg med en betydelig kapacitet blev opført ved Lienlund, var hele Aunede strand oversvømmet ved vintertid. Det gamle pumpeanlæg ved Lienlund, som blev op-

ført i 1871, holdt Aunede strand tørlagt om sommeren, men om vinteren slog anlæggets kapacitet ikke til, og hele området blev oversvømmet år efter år. Ved sommertid lå den tørlagte strandbund hen som et smukt, særpræget natur-

Aunede strand i nutiden (1961).

landskab med en mængde kæmpesten hydrørende fra istidens gletschere.

Til omkring 1858 lå Aunede strand hen i delvis naturtilstand. Fjorden rakte sin lange arm helt op forbi Halsted kloster, og sydpå gik vandet mellem Torpe og Holle-

by ad Bakkevejle og Lammehave næsten til Ore. Emb lå om vinteren som en delvis utilgængelig ø midt i vadehavet.

Planerne om en udtørring af Aunede strand blev rejst i midten af forrige århundrede. I 1854 holdt lodsejerne møde, og der blev fremlagt beregninger, efter hvilke en udtørring af stranden ville koste 55.000 rdl. Det turde man dog ikke binde an med, men i stedet for blev der opført en dæmning ved Lienlund til 16.000 rdl. Men hverken dæmningen eller det nogle år senere opførte pumpeanlæg kunne holde fjordens saltvand ude fra stranden. Om vinteren sejrede naturen over datidens teknik, og denne tilstand varede ved, lige til de omfattende udtørringsarbejder blev fuldført i 1943—44.

Før den tid havde lodsejerne kun gavn af eng-arealerne om sommeren, hvor der var god græsning for kreaturerne over det meste af området, og hvor der tillige udfoldede sig et rigt fugleliv. Nu breder agrene sig over alt i Aunede strand, lige fra Rødbyvejen til Halsted kloster, hvilket utvivlsomt er en betydelig økonomisk gevinst for lodsejerne, men til den anden side et stort tab for naturskønheden. Ikke mindst dér hvor Aunede kirke, skoven og fjorden i forening dannede et overmåde smukt landskab.

Venner og fjender har i tidens løb stævnet hid og did ad

denne vej. Fra forhistorisk tid har vi spredte oplysninger om fjendtligt indfald gennem Nakskov fjord og Aunede strand. Svenske vikinger har vist været på "gæstevisit" dybt inde i fjorden, når herren var af hus! Men ellers har fremmede næppe povet sig ret langt ind i fjorden i vikingetiden, hvor den tids stridbare indbyggere nok skulle vide at holde ivedkommende fra døren. Det var først med kristendommen og den pacifisme, forvirring og kongestrid, der fulgte i kølvandet på religionsskiftet, at venderne blev en plage for indbyggerne ved kyster og fjorde på Lolland-Falster, senere fik de besvær nok med at hytte skindet nede på den anden side af Østersøen!

Den første sikre historiske beretning om fjendtligt indfald gennem Nakskov fjord er fra 1510, hvor lybækkerne den 13. august samme år sejlede ind gennem fjorden og angreb Nakskov købstad, som delvis blev afbrændt. Derefter fortsatte de ad Indrefjorden og Aunede strand til Halsted kloster, der led samme skæbne. På tilbagevejen forsøgte de strandhugst ved Aunede mellem kirken og skoven, men her slog bønderne piraterne på flugt. Det fortælles, at som anerkendelse for deres dåd fritog kong Hans bønderne i Aunede for at svare landgilde, ligesom de fik ret til fri græsning på kronens overdrev og ret til rishugst i kronens skove. Efterkommere skal have holdt dette privilegium i hævd helt op til 1800-tallet.

På den modsatte side af fjorden var forsvarerne mindre heldige i kampen. Her drog lybækkerne hængende og plyndrende om, indtil en del af de hvervede landsknægte lavede mytteri i Nakskov. Resten af flåden stak derefter til søs, men de blev mødt af en dansk flådeafdeling i Langelandsbæltet — og nedkæmpet, så sejrusrusen blev kort for deres vedkommende.

Kong Hans havde forudset, at Nakskov by og opland var sårbar for angreb fra søsiden. I 1509—10 lod han opføre fæstningen Engelborg på Slotø i Nakskov fjord. Den daværende sejlrende gik tæt forbi Slotø, således at en fæstning på dette sted skulle hindre fjendtlig indtrængen ad denne vej. Der er imidlertid ingen historiske kilder, der om-

taler fæstningens indsats mod lybækkerne hin skæbnesvangre augustdag. Flere historikere har af den grund hældet til den teori, at fæstningen endnu ikke var færdigbygget på det tidspunkt. Indgående arkivundersøgelser i forbindelse med arkæologiske udgravninger på Slotø i de senere år har imidlertid fastslået, at Engelborg virkelig var færdigbygget, men den har muligvis endnu ikke været armeret eller for svagt armeret? På papiret var fæstningens kommandant Oluf Holgersen Ulfstand, men hans rolle i kampen melder historien heller intet om.

Iøvrigt har fæstningen næppe været så respektindgydende som tiltænkt, for i 1534 erobrede lybækkerne Slotø. Herefter synes Engelborgs rolle at være udspillet som egentlig fæstning og forsvar for byen, men den blev endnu i godt et hundrede år benyttet som et befæstet skibsværft. Fra 1539 bliver selve Nakskov by befæstet, og forsvaret af landsdelen flytter hermed ind i landet. Det næste svære angreb kom fra landsiden, da svenskerne i 1659 angreb byen.

Ved landevejen lidt øst for Nakskov lå i den yngre middelalder landsbyen Sæby, der første gang nævnes i kong Valdemars jordebog 1231. En lignende landsby af samme navn lå lidt nord for Sæbyholmskoven, omtrent dér hvor nu pogeskolen er beliggende. Landsbyen ved Maribo landevej nævnes i jordebogen som: Bryti-Sæby og den anden landsby som: Wynde-Sæby. Det må antages, at begge landsbyer allerede dengang har haft tilknytning til hovedgården Sæbygaard, der lå i områdets geografiske trekant lidt syd for den nuværende herregård Sæbyholm. Sæbygaard lå på en lille holm helt ud til Aunede strand skærmet af voldgrave som en vagtpost. Sæbygaard nævnes første gang 1355, og på den tid var det en adelsgård. Gårdens ældste historie kendes ikke, men beliggenheden og hele anlægget omkring gården taler for, at den tidligt har indtaget en særstilling blandt gårdene i sognet. Sæbygaard har sikkert fra vikingetidens slutning tilhørt den klasse af landmænd, der efterhånden gled ind i herremandsstanden. Største parten af den kategori af gårde var som store bøndergårde i almindelighed på den tid, men i beliggenhed og an-

lægsplan indtog de en særstilling, d. v. s. at de var befæstede, idet bygningerne eller en enkelt bygning lå på et voldsted omgivet af tørre eller vandfyldte grave. Sæbygaard havde voldgrave om de tre sider og fjordens vand på den fjerde side. Oprindeligt var disse gårde en slags bondeborge, hvor befolkningen søgte ly og værn i ufredstider. De flestes beliggenhed og eksistens er ikke kendt eller stedfæstet. Vi savner endnu en omfattende studie over vore gamle voldsteder, men der er grund til at tro, at en grundig arkæologisk undersøgelse af stedet, hvor den gamle hovedgård lå, vil afsløre, at der her har ligget en bondeborg i en fjern fortid?

Landsbyen Sæby ved Nakskov benævnes i jordebogen som Bryti-Sæby. Ordet bryti er olddansk og hentyder til overopsyn. Bryden havde i gammel tid opsyn med trællene, senere blev han forvalter. Fælligsbryden var en mand, som drev landbrug i fællig med en anden. Bryti-Sæby og Wynde-Sæby havde fællig sammen og et arbejdsforhold til hovedgården Sæbygaard. Under skiftende konjunkturer bestod dette forhold, indtil stavnsbåndet blev ophævet den 20. juni 1788. Som en reminiscens fra den tid kan nævnes, at de gamle husmandssteder i Sæby endnu anføres i matrikel under Sæbyholm hovedgård.

De mere nøjagtige oplysninger om de 2 landsbyer får vi først med kommissionsmatriklens indførelse 1661—62. På den tid var der 6 gårde og 13 husmandsbrug i Sæby ved landevejen, der nu benævnes Sønder-Sæby. I den anden landsby ved Sæbyholmskoven, der nu benævnes Nørre-Sæby, var der 9 gårde og 5 husmandsbrug. Gårdene var nærmest halvgårde efter den tids hartkornberegning, idet de var på fra $2\frac{1}{2}$ til på $4\frac{1}{2}$ td. hartkorn.

Det må tages i betragtning, at kommissionsmatriklen først blev indført efter svenskekrigen, hvor landsbyerne omkring Nakskov allerede havde fået et alvorligt knæk.

Året 1659 blev nemlig skæbneåret for de 2 landsbysamfund. Efter at Nakskov havde kapituleret året før for svensk kongens overrumplende angreb fra Tårs, hvor hans tropper kom over isen fra Langeland, vendte svenskerne fryg-

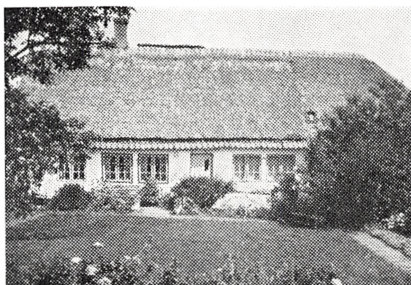
teligt tilbage i foråret 1659. Denne gang gik angrebshæren i land ved Guldborgsund og marcherede hurtigt mod Nakskov. Den 5. maj var byen indesluttet af fjenden. General Wrangels landsknægte, der talte godt 2000 mand, gik i kantonnement i landsbyerne rundt omkring Nakskov. General Pringels rytterregiment fik kvarter på Sæbygaard, og

Den nye landevej gennem Sæby (1961).

soldaterne af regimentet blev indkvarteret i Sæby og Halsted. De plager og ødelæggelser, Pringels landsknægte forvoldte, var de værste, der er overgået landsbyerne i historisk tid. I en kommissionsberetning, som blev foretaget i 1661, hedder det: "At mange sogne og landsbyer, særlig de, der lå i nærheden af de svenske forlægninger, var totalt ruinerede. Bønderne var rømt fra hus og hjem af frygt for fjenden, som havde huseret skånselsløst mod alt; huse, gårde, bohave, skove og afgrøder". Alene i Nakskov ødelagdes på forskellig vis 31 gårde og 127 huse. Indbyggerantallet i byen sank fra ca. 2000 før krigen til ca. 1371 efter krigen. Alene i Rudbjerggårdskovene fældede svenskerne over 3000 egetræer, og man tør gå ud fra, at også Sæbyholmskoven har lidt samme skæbne. Da den sidste svenske soldat forlod Nakskov den 15. juni 1660, lå begge landsbyerne og tildels Sæbygård i ruiner. En elendighed uden lige fulgte i krigens spor. I en tid, hvor forsikring var ukendt og almuen i almindelighed uden likvide midler, var skaden næsten uoprettelig. Endnu en snes år efter lå flere af gårdene hen som ødegårde uden folk eller fæ. I de efterfølgende år gik det rask ned ad bakke med de lidt større landbrug i Nørre- og Sønner-Sæby. I matriklen fra 1688 ses kun 14 husmandssteder tilbage i Sønner-Sæby. 5 gårde er altså i mellemtiden forsvundet, og en er reduceret til et husmandsbrug. I Nørre-Sæby var alle gårde og huse der endnu ef-

ter matriklen af 1688. Det er den daværende ejer af Sæbygaard, friherre Helmuth Otto von Winterfeld, der inddrager ødegårdens jorder under hovedgården. Han erhvervede Sæbygaard i 1673, og i et takseringshæfte fra 1682—85 ses det, at han først inddrager landsbyernes fællesgræsning på Karleby hede under hovedgården og derefter jorderne i Sønder-Sæby. I 1695 går hans søn og efterfølger på Sæbygaard et skridt videre og nedbryder alle ejendommene i Nørre-Sæby, og også jorderne herfra bliver inddraget under hovedgården. Nørre-Sæby forsvandt således helt fra landkortet.

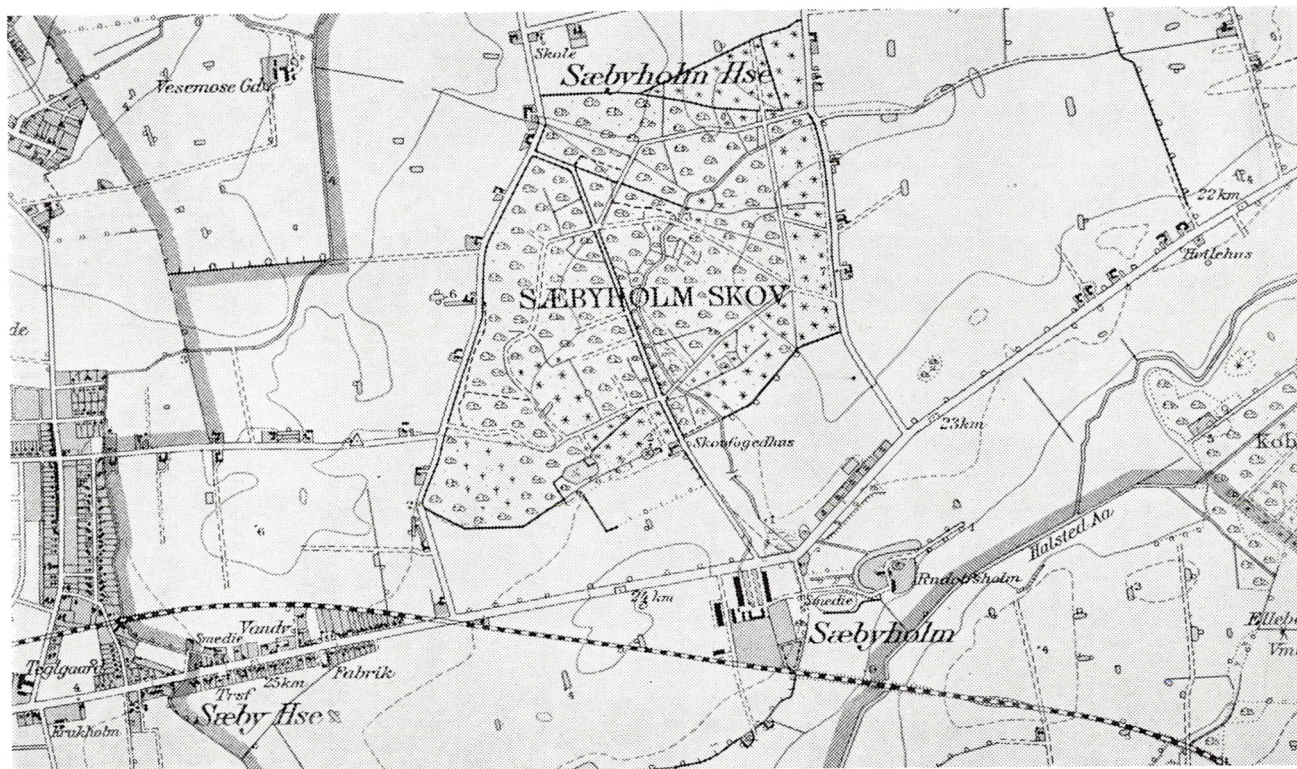
Gammelt husmandssted i Sæby (1958).

Indbyggernes skæbne

kender vi ikke, men de er muligvis blevet forflyttet til ødegårde andetsteds, som det var almindeligt under de givne omstændigheder på den tid. I mellemtiden havde hovedgården (1682) skiftet navn til Sæbyholm. Sæbyholm fik forøget sit areal med 183,2 td. land fra de nedlagte landsbygårde.

Det er bemærkelsesværdigt, at hele landsbyer blev udsløttet så sent som i 1695, idet det i Christian V's Danske Lov, der trådte i kraft 1683, forbydes herremænd at nedlægge landsbyer og bøndergårde for at inddrage jorderne under hovedgårdene. Grunden må være, at der blev dispenseret fra loven, fordi der endnu fandtes et stort antal ødegårde en menneskealder efter svenskekrigen.

Som nævnt forsvandt Nørre-Sæby helt, men Sønder-Sæby overlevede med nogle få husmandssteder, hvoraf der i 1773 var 8 tilbage. De holdt stand og fik endog lidt tilvækst i forrige århundrede, hvor landsbyen endnu havde bevaret sit oprindelige præg. Endnu i 1924 var der 4 gamle husmandsbrug med ringe jordtilliggende tilbage i Sæby, og dertil kom, at der sidst i forrige og i begyndelsen af dette århundrede var blevet opført yderligere 15 huse uden agerjord, således at landsbyen ialt talte 19 ejendomme. Efter

Udsnit af Geodætisk Instituts kort fra 1928.
(Reproduceret med tilladelse af Geodætisk Institut).

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1776.

den tid er det gået fremad med stormskridt. Nu er landsbyen med den omskiftelige skæbne blevet en forstad til Nakskov med ca. 300 indbyggere fordelt på 100 husstande. Sæbys gamle sognemæssige tilknytning til Halsted er dog endnu bevaret.

Husmandsstederne i det gamle Sæby lå lidt tilbage fra den nuværende Maribo landevej på begge sider af den op-

Den gamle landevej i Sæby (1937).

rindelige gamle vej, der blev nedlagt i 1818, men hvoraf der findes en rest endnu lige ved bygrænsen. I 1819 blev en ny og mere direkte landevej anlagt mellem Nakskov og Maribo. På hovedstrækningen fulgte den nye vej den oprindelige linie, men på det

første stykke fra Nakskov til Sæbyholm blev vejen lagt helt om. Den gamle landevej lå dér, hvor nu banelinien ligger fra slagteriet til Løjtoftevej, hvorefter den slog et skarpt sving mod nord for igen at følge linien, hvor banen nu ligger til Gormsvej. Fra Gormsvej fulgte den en linie, hvor der nu er et vandløb, som danner skellet mellem Nakskov og Halsted sogn. Derefter lå vejen ca. 100 meter nord for den nuværende vej på strækningen fra bygrænsen til Sæbyholm.

Ved landevejen mellem Nakskov og Halsted lidt øst for Sæbyholm lå der i forrige århundrede endnu en lille landsby på 5 huse, der i umindelige tider er blevet kaldt Hvilehusene. Efter gammelt sprogbrug hentyder betegnelsen til, at de vejfarende har holdt hvil på stedet, hvilket kunne tyde på, at et eller flere af husene har været herberger for rejsende. Det er påfaldende, at der skulle have været herberge i Hvilehusene så nær Halsted, hvor der fandtes en kro. Halsted kro blev imidlertid nedlagt ca. 1850 — efter sigende fordi kirkegængerne gik lige fra kirken over i kroen og drak sig fulde — og det er formentlig efter denne tid, at Hvi-

lehusene har overtaget kroens funktion. Hvilehusene lå nemlig på Sæbyholms område, og kroen hørte under Juellinge (Halsted kloster), hvis ejer nedlagde gæstgivervirksomheden.

Endnu i begyndelsen af tyverne var der 2 Hvilehuse tilbage. Det ene blev nedrevet i 1925, og det sidste ligger der endnu.

I mangt og meget var landsbyernes skæbne knyttet til hovedgården Sæbygaard. Den senere betydelige herregård nævnes første gang i de skriftlige kilder 1355, hvor den tilhører Ludvig Albertsen, hvis slægt stammede fra Sachsen. Han skænkede senere gården til Halsted kloster. Ved et mageskifte med klosteret kom Sæbygaard i Valdemar Atterdags besiddelse. Kongen pantsatte derefter gården til Lipolt van der Ost, men den blev igen indløst til kronen af dronning Margrethe i 1410.

Sæbygaard blev senere atter pantsat eller forlenet til den sønderjyske adelsslægt Daa. I 1446 tilhører den Christian Daa, som i 1462 solgte den til broderen Henrik Daa. Ved sidstnævntes død gik den over til broderdatteren Inge, som blev gift med Oluf Falster til Korselitze, som derved blev ejer af gården fra 1502 til sin død i 1530. Derefter fik sønnen Peder Falster livsbrev på gården. Hans datter Birgitte blev gift med Borchard von Pappenheim, en indvandret tysk adelsmand, som derefter overtog Sæbygaard. Borchard von Pappenheims eneste overlevende barn var datteren Margrethe, som den 9. august 1590 blev gift med Eiler Rud til Otterslevgaard (Utterslevgaard). Margrethe bragte Sæbygaard i medgift, og derved kom slægten Rud ind i gårdens historie, idet ægteparret bosatte sig på Sæbygaard, hvor deres eneste barn sønnen Borchard Rud blev født den 2. januar 1592.

Om Eiler Rud fortæller historien ikke meget, men til gengæld fik sønnen et stort kapitel både i historien og ikke mindst i folkeoverleveringen. Allerede i 15-års alderen blev den unge Rud sendt på et 11-årigt studieophold i udlandet. Sammen med sin hushovmester, Hans Birch, frekventerede

han de bedste universiteter og læreanstalter i Tyskland, Holland, Svejts, Frankrig, Belgien og Italien. Borchard Rud høstede megen viden og indsigt i praktisk landbrugsarbejde på sin lange udlandsfærd, hvor han bl. andet havde studeret digebygningsanlæg i Holland.

Han vendte hjem til Sæbygaard i 1618, hvor faderen var død nogle måneder før. Den 24. februar 1619 døde mode-

Det sidste Hvilehus ved Sæbyholm (1958).

ren, og Borchard Rud blev derefter ejer af gården. Året efter ægtede han Helvig Rosenkrantz, datter af Jacob Rosenkrantz til Kjørstrup. Samme år indtrådte han i hæren og deltog året efter som fændrik i Christian IV's uheldige felttog i Tyskland. Et par

år efter blev han land- og krigskommissær for Lolland og kommandant i Nakskov.

Christian IV havde med sine mange mere og mindre heldige krige in mente i høj grad sin opmærksomhed rettet mod Nakskov, der på den tid var en forfalden fæstningsby. Den 24. februar 1628 kom kongen selv på besøg i byen, hvor han opholdt sig til den 16. marts samme år. Det var Christian IV's plan, at fæstningsværkerne om byen i hast skulle udbygges. Kongen var på færde fra morgen til aften, hvor han personligt ledede arbejdet med udstikning af nye anlæg i marken. Allerede den første dag gav han ordre til lensmanden Palle Rosenkrantz om straks at sende 500 spader og et lignende antal skovle samt 30—40 hakker til byen. Fra Tøjhuset rekvirerede han 1000 musketter, der blev uddelt til samme antal bøndersoldater fra Lolland. De pågældende soldater fik ordre til at møde i Nakskov i løbet af 3—4 dage. Soldaterne, der blev indkvarteret hos bønderne i omegnen, blev derefter sat i gang med arbejdet på fæstningsværkerne.

Inden kongen rejste fra byen, pålagde han kommandanten,

Borchard Rud, at holde folkene ”til ilden“ og føre flittigt tilsyn med arbejdets vækst, således at de vigtigste afsnit kunne være færdige inden efteråret. Fra København holdt kongen sig nøje underrettet om arbejdets gang. Det er åbenbart gået for langsomt, for i løbet af sommeren udgik der ordre til købstæderne på Lolland — og senere til adelen — om at stille hjælpemandskab til rådighed, så anlæggene kunne blive færdige til den fastsatte tid. Endnu foråret efter er målet ikke nået, hvilket ses af et brev, som kongen skriver til Borchard Rud, hvori der står, at han er ”storligen forbavset“ over, at arbejdet endnu ikke er udført efter beregningen! I de efterfølgende år går der en strøm af kongebreve til lensmanden, og krigskommissærerne på Lolland, om at få arbejdet fuldført, — men endnu 10 år efter kongens besøg var arbejdet ikke gjort færdigt ...

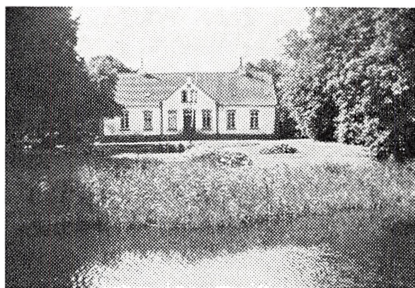
Digeanlæggene fra 1628—30 (1961).

I samme periode i årene 1628—30 lod Borchard Rud hovedgården Sæbygaard ombygge, så den, som det hedder, blev en standsmæssig herregård. På samme tid lod han tillige udføre omfattende grundforbedringsarbejder med afvanding af marker, moser og kær. Som kronen på værket lod han opføre et vældigt digeanlæg langs gårdens marker ud mod Aunede strand. Digeanlægget må have været flere kilometer langt, meget er jævnet siden, men endnu findes der betydelige rester af anlægget på en strækning af ca. 1 km.

Gik det langsomt med fæstningsarbejdet i Nakskov, så skred kommandantens mere private ombygnings- og digearbejder til den anden side rask fremad.

Sagnet fortæller, at han lod bøndersoldaterne udføre digearbejdet om natten på grund af heden om dagen. Det lyder usandsynligt, og det er formentlig en skrøne fra Rhode, der går igen i historien? På den tid kunne ingen bønder dri-

ves til at arbejde om natten på grund af overtro. Det fortælles videre i sagnet, at almuen troede, at herremanden var i pagt med fanden, og at det var denne, der "red jord til Sæbygaard på et natgammelt føl". Ingen så nogensinde nogen arbejde på digeanlæggene, som alligevel voksede nat efter nat? At omegnens bønder skulle være så uvidende om

Rudolfholm på det gl. voldsted (1938).

sagens rette sammenhæng, er utænelig, da soldaterne var indkvarteret hos de selvsamme bønder.

Af gode grunde har herremanden og bykommandanten på den ene eller den anden måde søgt at camouflere deres private arbejder, der jo foregik på bekostning af fæstningsarbejdet — og på den måde må myten være opstået?

Desværre melder historien intet om, hvordan Borchard Rud klarede frisas i den affære. Christian IV kommer nemlig til Nakskov igen den 1. marts 1645 — og da var en væsentlig del af fæstningsarbejdet endnu ikke fuldført!

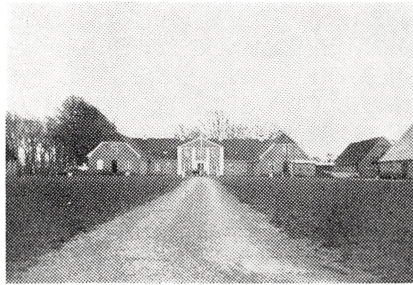
Borchard Rud døde på Sæbygaard den 20. januar 1647 som den sidste mand af Rud'ernes berømte slægt. Han blev som forældrene og senere hustruen bisat i Rud'ernes kapel i Halsted kirke, hvor hans jordiske levninger endnu findes.

Livet gik ham hårdt imod på det sidste, hvor han lå i konflikt med både kronen, kirken og almuen. Mens han i sin ungdom opholdt sig i Svejts, stiftede han bekendtskab med Calvins lære, og kom i religiøs henseende til at hælde til denne sekt, hvilket i hine tider blev betragtet som en slem forsyndelse. Helt galt gik det, da han lod sentenser fra sekten pryde altertavlen i Utterslev kirke. Det skaffede ham en kirkeretssag på halsen, hvilket vel i almuens øjne har været en medvirkende årsag til, at han stod "i pagt med fanden". Venskabet med Christian IV har næppe været særligt varmt efter fæstningsskandalen, og hvis han til-

lige har kørt bønderne i "stramme tøjler" med sit forcerede kultiveringsarbejde, så kaster det et lys over de myter og den aversion, han skabte om sin person — i livet og efter døden.

Det sagn om ham, der mest hårdnakket har holdt sig op til vore dage, siger, at han om natten holdt stævnenøde med fanden i et bestemt værelse på Sæbygaard.

En nat blev de uvenner, fordi fanden ville trække for hårde veksler på venskabet — som han jo har for skik! Det kom til en drabelig tvekamp mellem dem. Herunder rev Rud det ene horn af fanden, så blodet sprøjtede ud over væggen i værelset.

Det nye Sæbyholm (1938).

Det pågældende værelse blev til det "røde værelse", hvor sporene aldrig kunne slettes. En anden version af sagnet, siger, at herremanden blev flået i stykker under kampen, og således fik en dramatisk død. Det sidste kan ikke stå for historisk kritik, idet Rud døde stråddøden i sovegemakket på Sæbygaard i vidners nærværelse. Han havde da i flere år været plaget af lumbago og alskens elendighed.

Den herregård, som Borchard Rud lod bygge, blev i 1857 nedrevet til grunden, og på stedet blev der opført en godsforvalterbolig Rudolfholm.

Det er en interessant kendsgerning, at sagnet om Borchard Rud helt til vore dage har klæbet til stedet, så det røde værelse uden videre er blevet overført til Rudolfholm, der blev opført over 200 år efter den sagnomspundne herremands død.

Som en passende ramme om sin slægts berømte traditioner lod Borchard Rud ved Halsted kirke opføre et familiekapel, hvor han selv blev bisat. I en besværgelsesformular, der fører tanken hen på de gamle ægyptiske konger, lod han til skræk og advarsel efternævnte indskrift hugge i væggen:

EFTER KONGL/ MAYST/ BEVILLING/ HAVER JEG BORCHARD RUDT BEKOSTET OG LADE GØRE DENNE UDBYGNING OG CAPEL TIL EN BEGRAVELSE OG HVILESTED FOR MINE AFGANGNE FORFÆDRE/ FADER OG MODER/ SAA MIG OG MIN HUSTRU OG HAVER JEG DERTIL GIVEN AARLIGEN = PUND BYG 1 TØNDE 2 SKÆPPER OG TI SPECIE DALER 4 SKILLING/ TIL AT HOLDE CAPELLET OG BEGRAVELSEN VEDLIGE MED/ OG HVAD SOM BLIVER ANVENDT DERPAA/ DA SKAL DET ØVRIGE EFTER MIT BREVS FORMELDING GIVES DE FATTIGE/ MEN DERSOM NOGEN FORDRISTER SIG TIL AT FLYTTE VORE LIIG/ OG EI VIL LADE DEM NYDE DEN TILBØRLIG HVILE/ INDTIL GUD SELV OS MED ALLE TROE CHRISTNE OPVÆKKER/ DEN SKAL VIDE AT HAN GØR IMOD GUDS BEFALING OG AL CHRISTELIG RET/ FORDI INGEN SKAL GØRE ANDET MOD DE LEVENDE ELLER DØDE/ END DE VILLE HENDET ELLER HAVE/ OG EFTERDI JEG MED STOR UMAGE OG BEKOSTNING HAVER LADET DETTE HVILESTED TIL MINE FÆDRE OG MIG BESKIKKE VIL JEG HAVE ENHVER FORMANET/ AT DE DEN OS URØRT LADE STÅ/ PAA DEN GUDS TRUSEL OG STRAF IKKE SKAL RAMMES PAA DIG/ SOM OMTALES HOS JEREMIAS I DET 30/ CAP/ 16/ VERS/ DE SOM BERØVE ANDRE SKULDE BLIVE BERØVEDE/ OG DE SOM TAGE BYTTE SKULDE BLIVE BYTTE/ DETTE HAVER JEG LADET UDHUGGE TIL PAAMINDELSE PAA DET INGEN IMOD SKAL FORGRIBE SIG/ MEN UNDGAA GUDS STRAF/ ANNO 1646.

Gravskriftens manende ord holdt vel de formastelige på tilbørlig afstand i nogle år, men i 1780 lod historikeren Riegel kisterne åbne, og siden har de stået i mere og mere forfalden tilstand.

Efter Borchard Ruds død blev hans enke siddende i uskiftet bo på Sæbygaard. Da hun døde, gik gården i arv til hans kusine Lene Rud. Omkring 1665 overdrages gården atter til kronen, der videresælger den til friherre Helmuth Otto von Winterfeld til Otterslefgaard. Af de 2 gårde oprettede friherren baroniet Wintersborg med Sæbygaard som baroniets hovedsæde, og i 1682 lod han navnet ændre til Sæbyholm. Hans efterkommer Gustav Holck-Winterfeld arvede senere gården og lod den grundigt restaurere. Foran gården anlagde han en smuk park, hvoraf den lille lund ved landevejen i dag er den sidste rest.

I hele det attende århundrede var Sæbyholm derefter i slægten Holck-Winterfelds besiddelse. I 1801 overgik Sæby-

holm ved et mageskifte til grev Christian Heinrich Hardenberg-Reventlow, der i 1815 indlemmede gården i grevskabet Hardenberg. Grevinde Ida Augusta Hardenberg-Reventlow lod i 1856—57 det gamle herresæde nedrive og opførte på grunden en godsforvalterbolig, der fik navnet Rudolphholm. Godsforvalterboligen fik et jordtilliggende på 12½ td. land. En ny herregård Sæbyholm blev 1858—59 opført ca. 300 meter vest for stedet, hvor den gamle gård havde ligget.

I 1890 havde Sæbyholm 640 td. land ager, 160 td. land eng og 174 td. land skov. Ved udstykningen i 1925 blev der afgivet 230 ha jord, hvorpå der blev opført 40 statshusmandsbrug. For første gang i herregårdens historie gik udviklingen nu den modsatte vej, da jorden måtte afstås til mindre brug. Over et stort område skød en ny landsby op omkring Sæbyholm skov.

Samtlige illustrationer (undtagen landkortene) er udført efter forfatterens fotografier (i parentes er årstallet for fotografiet anført).

Følgende litteratur har været benyttet:

- P. Rhode: Samlinger til de danske øers Laalands og Falsters hist. 2. udgave. 1859.
 P. Lauridsen: Om gamle danske landsbyformer. Årb. for nord. oldk. og hist. 1896.
 Kr. Erslev: Danmarks len og lensmænd i det 16. århundrede. pag. 105
 Henrik Larsen: Årbog for nord. oldkyndighed og hist. pag. 196. 1918.
 C. C. Haugner: Lolland III, Nørre Herred. 1922.
 C. C. Haugner: Lolland IV, Sønder Herred. 1924.
 Henrik Pedersen: Det danske Landbrug. 1928.
 Hans Glud Clausen (ved Suhr): Halsted Præstekald. Årbog. 1931.
 T. Gravlund: Lolland-Falster (Herredsbogen III) 1930.
 Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog, bind II. 1926—45.
 T. Lundbye: Vejenes udviklingshistorie på Lolland og Falster. Årbog. 1920.
 Karl Rasmussen: Krongodser og selvejere 1660 og 1671. Årbog 1933.
 J. Nordentoft: Nakskov og svenskerne 1658—59 (særtryk af Militært Tidsskrift) 1937.
 Svend Jørgensen: Lolland og Falsters herregårde i fortid og nutid. 1938.
 Johan Hvidtfeldt: Antallet af landbrug på Lolland-Falster i 1524 og 1525. Årbog. 1939.
 Marius Hansen: Slotø. Årbog. 1948.
 C. C. Haugner: Lolland I, Nakskov Købstads historie, 2. udgave 1944—45. 1—2.
 Vilh. Lorenzen: Dronning Margrethes rigsfæstninger på Loll.-Falster. Årbog. 1962.
 (Årbog: Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog).

Fra bogverdenen

David M. Wilson:
The Fejøl cup-
Sølvbægeret fra
Fejøl i ny
belysning.

I et af de seneste bind af det fælles-nordiske tidsskrift *Acta Archaeologica* (vol. XXXI, hefte 2—3, for 1960) findes et vigtigt bidrag til udforskningen af det ganske enestående vikingetids-sølvbæger, der fandtes i 1872 i Østerby på Fejøl. Det er en engelsk-sproget afhandling af den britiske forsker David M. Wilson, der er assistant-keeper ved British Museum. Ikke blot bringer artiklen, „The Fejøl Cup“, den første virkelige publikation af det samlede sølvfund — d. v. s. fem små sølvskåle foruden det velkendte bæger — men der gives en oversigt over, hvad der kendes af tilsvarende fund ude i Europa samt en kort vurdering af de nye og temmelig afgørende ændringer i opfattelsen af det store bæggers tilblivelsessted.

Fejøl-bægeret er afbildet så ofte i bøger om dansk oldtid, at det vel er overflødig med en særlig beskrivelse her. Det nye illustrationsmateriale omfatter både fotografier og en stor, udfoldet tegning, der gør det muligt for enhver at studere den både elegante og komplicerede ornamentik. Hertil kommer rigelige billeder af de øvrige småkar i fundet og af de fleste beslægtede stykker fra snart sagt hele Europa.

Medens det indtil for ca. 10 år siden var almindeligt at betragte det store Fejøl-bæger som et sydengelsk arbejde, ser de fleste forskere i dag anderledes på det. Det afgørende arbejde er i den forbindelse professor Günther Haseloffs bog „Der Tassilo-Kelch“ (München 1951), suppleret af bl. a. en vigtig artikel i det tyske arkæologiske tidsskrift „Germania“ for 1959 af professor J. Werner, München. Her påvises det, at Fejøl-bægeret hører til en særpræget, men ikke synderlig omfangsrig serie af metalarbejder af så forskellig art som kirkelige kar, sporer, spænder, ørenringe og andre smykker. Det er kunstnerisk og håndværksmæssigt en højststående gruppe, som i sin ornamentik især viser båndslængninger og dyremotiver. Hele stilen er ganske vist stærkt sydengelsk påvirket, men den skabes og blomstrer i en kort årrække inden for det karolingiske rige på fastlandet, vist især det sydlige Mellemeuropa. Tiden er stort set slutningen af 8. årh. og omkring 800, altså medens Karl den Store herskede. Og nu kan David Wilson, en af de bedste kendere i dag af angel-sachsisk kunstindustri, helt slutte sig til denne opfattelse. Måske bør det nævnes, at Fejøl-bægeret i nogle danske værker fra de

seneste år om vikingetid stadig betegnes som sydengelsk, uden at der er bragt nye argumenter ind i diskussionen.

I David Wilsons nye arbejde findes også en redegørelse for de små sølvbægre i både Fejø- og andre danske fund. De er vanskeligere at bestemme, men langt de fleste kommer fra nordiske eller østeuropæiske sølvfund. I nogenlunde samme udformning har man dem så tidligt som 8. årh. og helt ned til 10. årh. I tre tilfælde her fra landet har 4—6 af de små kar dannet et sæt sammen med et større og rigere prydet bæger, som netop i Fejø-fundet. Forf. ser ganske nøgternt på dette forhold og mener, at der er tale om drikkesæt af særlig kostbar art; i hvert fald er der foreløbig ikke noget, der taler for en speciel offerskik eller religiøse tanker bagved nedlæggelserne. —

C. J. Becker.

Mens de kulturhistoriske museer fik deres forhold ordnet ved loven af 1958, venter provinsens godt 20 kunstmuseer stadig på en tilsvarende ordning. I denne situation har formanden for „Foreningen af danske kunstmuseer i provinsen“ — den tidligere direktør for Ny Carlsbergfondet, der mere end nogen anden institution har bidraget til disse kunstsamlings nuværende kvalitet — udsendt en pjece med en særdeles kyndig status for det godt 100-årige begreb „det danske provinskunstmuseum“. Dr. Thorlacius-Ussing påpeger, hvorledes disse kunstsamlinger efterhånden har delt sig i to hinanden supplerende grupper: specialmuseer som Pederstrup og almene kunstmuseer, fx Maribo, der søger at belyse hele den danske kunstudvikling fra ca. 1750 til nutiden. Endvidere skildrer forf. de sidstnævntes historisk betingede hus- og styrefællesskab med de kulturhistoriske samlinger som et i sin tid nødvendigt fornuftægteskab, der med begge parters stigende pladskrav og selvstændighedstrang har udviklet sig til fælles ulykke. Skilsmisse er derfor blevet det løsen, man arbejder efter ved alle de ældre provinsmuseer, ikke mindst efter at 1958-loven har medført en vidtgående adskillelse i daglig økonomi og ledelse.

Alle provinsens museer skylder interesserede lægfolk deres eksistens, men mens de kulturhistoriske samlinger fra første færd har kunnet glæde sig ved Nationalmuseets fagkyndige bistand, fik kunstafdelingerne længe lov til at sejle deres egen sø. Da således kunsthistorikeren Jul. Lange i 1893 holdt sit kendte foredrag „Om vore skulptur- og malerisamlinger, især deres fremtidige indretning“, kom han overhovedet ikke ind på provinsmuseerne. Anderledes museumsmanden Mario Krohn, der i sine „Efterladte forslag“ 1922 kritiserede disses kunstsamlinger hårdt (fx „Maribo museum ganske interesseløst“!), men også pegede på de veje, man siden har prøvet at anlægge, især med Ny Carlsbergfondets rundhåndede støtte. Af gode grunde har forf. ikke nævnt, at NCF fra 1962 — efter en menneskealders årlige uddelinger — er gået over til at støtte efter ansøgning,

V. Thorlacius-Ussing:
Danske Kunstmuseer i Provinsen.
Deres Struktur og Arbejdsvilkår.
Kbh. 1962.

dvs. efter hvert enkelt museums særlige behov og initiativ. Heri ligger en anerkendelse af, at provinsens kunstmuseer nu ikke mere skulle behøve ledebånd, men kan stå på egne ben og udvikle hver sin karakter, som netop Krohn foreslog. Intet kunne imidlertid stærkere end just dette have understreget det af dr. Thorlacius-Ussing påpegede behov for fagligt kvalificerede ledere og egne bygninger til kunstmuseerne i provinsen! Selvfølgelig ønsker forf. ikke dermed at afskaffe det lokale selvstyre; staten skal ikke ensrette vore kunstsamlinger, men støtte og føre tilsyn med dem — på linie med biblioteker og andre folkeoplysende institutioner.

Ingen, hvem provinsens museumsforhold ligger på sinde, kan undlade at gøre sig bekendt med denne lige så kortfattede som kyndige redegørelse. —
Henrik Hertig.

Maribo
som Stiftsby
og Mødested.

„Lollands archiv“ har udsendt en bog under titlen *Maribo som Stiftsby og Mødested*. Heri indeholdes en række lokalhistoriske bidrag. Til den stående diskussion om beliggenheden af Lollands gamle landsting er gymnasielærer Carl Engelsen fremkommet med et indlæg i en artikel om Lollandsfar Landsting. Helt nyt stof bringer domprovst Im. Felter og amtsforvalter E. Kløcker om henholdsvis Stiftets Landemøde og Amtstue, medens bogtrykker Olaf Rasmussen har givet en indgående redegørelse for Lolland-Falsters Stiftstidendes og Lollands-Postens historie. Overbibliotekar Heilskov Pedersen har samlet og ajourført Stiftsbibliotekets historie, og museumsforvalter K. Snedker har gjort det samme for Stiftsmuseets vedkommende.

Yderligere har bogens redaktør, sagfører Preben Krarup, tilføjet nogle, både bagud og fremad rettede, historiske betragtninger.

Bogen fremtræder i særdeles smukt udstyr i tryk fra A/S Lollands-Posten og med tegninger af Sparre Christensen. — V. H.

K. Friis Johansen:
New evidence
about the Hoby
silver cups.

I det fornemme tidsskrift *Acta Archaeologica* (XXXI, 2—3) har museumsinspektør K. Friis Johansen skrevet en meget interessant artikel: *New evidence about the Hoby silver cups*, indeholdende nye oplysninger vedrørende Hoby sølvkarrene.

Forf., som allerede tidligere (smst. 1930, s. 273 ff.) har påvist, at en scene (Priamus og Achilles) på et fragment (i Berlin) af en terracottavase fra Arezzo ad mekanisk vej er blevet overført fra det ene Hobykar, beretter nu om tilstedeværelsen (i Rom) af yderligere to fragmenter, hvoraf det ene, der er afbildet, nærmere omtales i artiklen.

Da Berlin- og Romfragmenterne omfatter dele af den samme scene, må de naturligvis hidrøre fra to forskellige vaser, men på grund af

deres fuldstændige indbyrdes lighed, må de omvendt hidrøre fra samme støbeform. Noget andet er, tilføjer forf., at den vanskelige afstøbning nok som følge af Hobykarrets form, der er buet både horizontalt og vertikalt, har bevirket visse afvigelser fra det originale billede i figurernes stilling til hinanden, idet lermassen inden brændingen lod sig tilpasse den nye vases form.

Iøvrigt kender man allerede et yderligere fragment af en terracottaafstøbning fra det andet Hobykar (Philoktet-figuren), men Friis Johansen påviser, at denne kopi ikke er helt nøjagtig. Alligevel betvivler han, at der kun er tale om en frihåndskopi, idet afvigelserne formentlig kan forklares ved, at den kopierede figur har været bestemt til isoleret dekoration — ikke som led i den øvrige billedfremstilling.

Friis Johansen ønsker dog, at de fremsatte hypoteser tages med et vist forbehold, så længe det aretinske pottemageri eller fundene fra selve Arezzo ikke er blevet nøjere studeret og publiceret. Vigtigst er efter forf.'s mening, at man, takket være den sikre datering af aretinsk pottemageri, er istand til at fastslå, at Hobykarrene må være udført omkring begyndelsen af vor tidsregning (25 f. Kr. — 25 e. Kr.), og at de også var højt skattede af deres samtid. —

I tidsskriftet „Fortid og Nutid“ (1962) har prof. C. J. Becker givet en oversigt for årene 1957—60 over litteratur om Danmarks forhistorie.

C. J. Becker:
Litteratur
om Danmarks
forhistorie
1957—1960.

Denne oversigt giver ikke blot forfatternavne og bogtitler, men tillige en sammentrængt redegørelse for, hvilke oplysninger disse dækker over, og hvilken betydning disse oplysninger har for den videnskabelige forskning. Nogle tjener til at afrunde et allerede påbegyndt mønster, andre nødvendiggør en omvurdering af tidligere opstillede hypoteser.

Oftentimes må man i dansk arkæologisk litteratur savne jævnføring med udenlandsk forsknings resultater, skønt mange af de pågældende foretelser indenfor de her omhandlede områder langtfra er specifikt danske. Men også her på søger Beckers oversigt at råde bod.

Vor årbogs begrænsede rammer tillader os desværre ikke at gå ind på detaljerne i oversigten, der strækker sig over de forskellige emner fra hele vor oldtid. Vi må derfor nøjes med at anføre, at forf. også har ladet blikket glide over den herhen hørende lolland-falsterske litteratur og dér har fundet K. Snedkers, som han siger, godt gemte, men vigtige påvisning af stolpehuller til tre jernalderhuse i Nagelsti, hvoraf to langhuse af lignende karakter som de jyske. (Hist. Samf.'s årb. 1959). Sidst i tidsperioden ligger Chr. Lisses betragtninger over kæmpen Torkils gravhøj ved Torkilstrup (Hist. Samf.'s årbog 1959).

Denne oversigt er i sig selv så værdifuld og inspirerende, at den bør læses af alle, som beskæftiger sig med studiet af vor oldtid. —

Holger Rasmussen:
 Dansk materiel
 folkekultur.

På tilsvarende måde som prof. Becker har gjort for oldtidens vedkommende, har overinspektør ved Nationalmuseet Holger Rasmussen for dansk materiel folkekulturs vedkommende i „Fortid og Nutid“ (Bd. 21, hft. 5.) givet en oversigt over litteratur fra de senere år (1954—61).

Da der i 1954 ved Københavns Universitet oprettedes et professorat i „materiel folkekultur“, blev begrebet ikke nærmere defineret og er heller ikke blevet det siden. Man vil ikke forhaste sig, men lade en afgrænsning gro frem på naturlig måde. Kun så meget kan siges, at man ved „materiel folkekultur“ særligt tænker på tingenes funktion som udgangspunkt. Dette princip er da også blevet lagt til grund ved udarbejdelsen af forskellige praktiske håndbøger (f. eks. Dansk Folkemuseums registrant, håndbog for danske lokalhistorikere, kulturhistorisk leksikon osv.).

Heller ikke i dette tilfælde tør vi gå i detaljer. Når imidlertid Holger Rasmussen påpeger det altfor ringe hensyn danske topografiske beskrivelser i almindelighed har taget til traditionsmateriale og i den forbindelse nævner Fejøbogen — hvilket er helt korrekt — så kunne overinspektøren ligeså vel have nævnt Hesnæsbogen som et eksempel på en bugnende tilstandsbeskrivelse bygget på traditionsstof fra et begrænset område.

Også her gælder det, at det for interesserede i folkekultur vil være af værdi at fordybe sig i denne redegørelse. —

Imm. Felter:
 Maribo Domkirke.

I det nylig udkomne smukke værk: Vore Dømkirker i Tekst og Billeder (1962) har domprovst Imm. Felter skrevet afsnittet om Maribo Domkirke.

Det er en beskrivelse af den tidligere klosterkirkes og klostrets historie, begyndende med en redegørelse for Birgittinerordenen og det præg dennes regler har sat på kirkens byggesæt og dens inventar. Hermed er de af forfatteren nyligt andetsteds fremsatte (Hist. Samf.'s årbog 1962) interessante, tildels nye betragtninger, navnlig vedrørende Birgittatavlen, granitrelieffet på østmuren og relikvierne blevet tilgængelige for større kredse.

Også gravminderne omtales, først og fremmest naturligvis Leonora Christinas, som, efter at der var faret så ilde med det, omsider fik en smuk og værdig løsning i 1958. Et andet minde fra ny tid er sat hende med en stele udfør kirkens vestgavl.

Om hovedalterets udsmykning før opstillingen af Henrik Werners altertavle i 1641, taler forfatteren ikke, og det nok af gode grunde. Han har åbenbart ikke her villet nævne Kall Rasmussens og Haug-

ners hypoteser om, at denne altertavle afløste Mariatavlen (som fra nonnekoret var blevet flyttet til vestkoret efter reformationen), og at der indtil reformationen her fandtes en tavle forestillende Sct. Peters martyrium, idet egentlig bevis herfor synes at mangle.

Domprovst Felters afhandling giver netop den solide viden om domkirken, hvorpå udgiverne åbenbart har sigtet i dette værk om vore domkirker i forbindelse med et overdådigt billedmateriale. Men en fremstilling, der på den ene side samler de mange spredte og tildels divergerende oplysninger med kritisk vurdering, og på den anden side giver udtryk for de fra dette kirkelige centrum udgåede åndelige strømninger, må blive den næste opgave forf. stiller sig. —

Blandt de bankjubilæer, som vor landsdel i de senere år har kunnet fejre, er også 50-året for Banken for Rødby og Omegn's beståen.

A/S Banken for
Rødby og Omegn
1912—1962.

Det i denne anledning udgivne, smukt udstyrede skrift er også fra indholdets side særdeles bemærkelsesværdigt. Det falder i to afsnit — bankens og fugleflugtsliniens historie.

Den første, der er forfattet af bankdirektør P. W. Olsen, er dog mere end bankens snævrere historie. Det er en erhvervshistorisk oversigt for det sidste halvhundrede år, omfattende både byen og omegnen, ja hele landsdelen, og som dermed klart belyser den nøje økonomiske sammenhæng mellem en enkelt egns trivsel og hele landets.

Andetsteds fra har man vel i de senere år set lignende beretninger, men den foreliggende er usædvanlig vidtspændende.

Under overskriften „fugleflugtslinien“ har lektor Marius Hansen på en ny og fængslende måde fortalt om byens og omegnens historie fortrinsvis i ældre tid, isprængt adskillige hidtil ukendte træk og betragtninger. Forf. beretter udførligt om den tidligere bondedoms landbrug, handel og skibsfart på ind- og udland. Hermed gives et typisk eksempel på en middelalderbygds blandede erhverv, der holdt sig længere her end andetsteds.

Særligt indgående redegør Marius Hansen, gennem de af ham fremdragne toldregnskaber, for de historiske forhold omkring færgefarten over Femernbælt, der tidligt og vedvarende har spillet en vigtig rolle i byens tilværelse. Behovet for fugleflugtslinien har altid bestået i et vist omfang. Det er denne forbindelseslinie, som nu er blevet udbygget i internationalt format.

Bogen har mange gode illustrationer. —

Da vi foran har berørt erhvervslivets historie i almindelighed, er det naturligt i forbindelse dermed at henlede opmærksomheden på det af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Land-

Bol og By
No. 3/1962.

befolkningens Historie i 10-året for udvalgets beståen-
dige særbind af „Bol og By“ omhandlende indberetninger
om Kornavlens i Danmark 1778 og forslag til dens
forbedring.

Som et led i bestræbelserne i sidste halvdel af 1700-årene for at
ophjælpe landbruget, udsendte regeringen i 1778 et cirkulære til
landets amtmænd om at indsende forslag til fremme af kornets ren-
hed (ved rensning, forbedrede sorter — tørring).

De indgåede svar fra godsejerne (kun disse formentes at være
istand til at give oplysninger af værdi) er interessante ved deres
mangeartethed, der ikke alene angik hovedgårdene, men også bøn-
dergårdene, hvor problemerne naturligvis i væsentlig grad lå. Fæl-
les for indberetningerne er dog enigheden om, at et af de største
onder var jordfællesskabet, og det overvejende tal af indberetnin-
ger udtrykker også tiltro til bondens vilje og evne til fremskridt,
når han får bedre muligheder. Korntørring — et forsøg var allerede
igangsat af C. D. F. Reventlow — havde ingen andre rigtig tiltro til.

Der er med denne bog fremdraget et materiale, som danner et
godt supplement til Gunnar Olsens for nogle år siden foretagne
undersøgelse af landbrugets udviklingshistorie i Danmark (jfr. Hist.
Samf.' årbog 1958 s. 112).

En af de udførligste redegørelser indgik fra Lolland-Falster og er
gengivet i bogen.

Marius Hansen :
Skibet gennem
tiderne.

Med dette 13. afsnit af Skibet gennem tiderne, er Ma-
rius Hansen (i NS-bladet for jan. 1963) nået op til tiden omkr.
1780—1880, d. v. s. sejlskibenes sidste århundrede, der især præ-
gedes af dampskibets opfindelse og stadig større fuldkommen-
gørelse.

Forf. påpeger, at sejlskibets konstruktion mere byggedes på er-
faringer end på videnskabelige resultater, og at der derfor (fraset
skabeloner) gennemgående findes meget lidt arkivmateriale herom.
På den anden side er Danmark måske et af de lande, hvor mest
skriftligt stof om søhandelen er forhånden; således er det muligt
gennem toldregnskaberne at følge sejladsen på en havn som Rød-
bys næsten uafbrudt fra 1666.

Foruden tilpasningen af dampmaskinen til skibsbrug blev for-
bedringen af jernet (stål) og opfindelsen af skibsskruen afgørende
faktorer i dampskibets udvikling. Om overgangen fra sejl- til damp-
skibe kan en by som Nakskov forøvrigt tale med.

Det sidste kapitel i sejlskibenes stolte historie var de mægtige
klipper-fartøjer, som — dog i det lange løb forgæves — forsøgte
at udkonkurrere dampskibene.

Vi kan slutte disse bemærkninger med Marius Hansens egne ord
om, at skibsbygningens udvikling gennem tiderne er blevet et
stykke betagende kulturhistorie i menneskets tilværelse.

Vi er vant til at læse de kortfattede, saglige meddelelser om fredning af naturområder i Naturfredningsforeningens årbøger, hvor man kan følge foreningens og myndighedernes arbejde på nært hold, hvilket efter tid og lejlighed er blevet refereret i vor årbogs literaturoversigt.

Knud Dahl:
Fredede egne på
ørerne.

Efter at have redegjort for naturfredningens mål og midler har Knud Dahl i sin bog om *Fredede Egne på Øerne* (1961) givet en livfuld skildring af, hvad sådanne fredede områder i hvert enkelt tilfælde rummer af værdier for samfundet og den enkelte borger. Ind i naturbeskrivelserne væver forf. et mønster af historiske, zoologiske, botaniske, geologiske og lign. faktorer, der bidrager til at fremme forståelsen af og glæden ved disse fredede områder.

For vore øers vedkommende indeholder bogen beskrivelser fra Knuthenborg Park, Maribosøernes omgivelser og Frejlev Bøget m. m. —

Museet „Falsters Minder“, som i år har fejret sin 50-årige beståen, er et af de lykkelige provinsmuseer, som både har en værdifuld samling og et velegnet sted at have den. Museet har foden under eget bord i Czarens Hus i Nykøbing.

•Falsterminder-
1913—1963

Det var en værdig ramme om en vellykket jubilæumsfestlighed i januar måned, der blev et udtryk for, hvorledes by og land slutter op om museet. For imidlertid at fastholde det saglige indtryk af museets virke og erhvervelser i de forløbne år har museet udgivet et særdeles nydeligt jubilæumsskrift.

Næst et rids af museets tilblivelseshistorie konstaterer vi sådanne milepæle — i billeder med forklarende text — som den prægtige lavspokal af sølv fra 1631, den nyligt erhvervede statelige guldsmedebutik fra 1883, forskellige gode bondestueinteriører, typiske skabe, gammelt bordservice, broderier og dragter samt minder fra slot og by m. m.

Jubilæumsskriftet er en fin lille tryksag både hvad udstyr og indhold angår.

Naturen, og navnlig dyrelivet, har altid spillet en betydelig rolle i menneskets tilværelse. Dyrene indgik i folkevisernes og digtningens emnekræds, man tog varsler af naturens foreteelser, bl. a. af fuglenes flugt eller tillagde dyrene indflydelse på menneskets skæbne. Herom er skrevet megen historie.

Lindhard Hansen:
Fugle på
Lolland-Falster.

Idag er det meste af folketroen på dette område forsvundet, selv storken har udspillet sin rolle som børnebringer. Alligevel har dyrene stadig en plads i menneskets bevidsthed omend på mere nøgtern måde; de er genstand for videnskabeligt studium, men de bidrager også til åndelig adspredelse og berigelse for den, som har øjet åbent for dyrelivet.

Det er under denne synsvinkel vi føler os berettigede til i Historisk Samfunds årbog at bringe en omtale af slotsvægter Lindhard Hansens afhandling om Fugle på Lolland-Falster. Forfatteren, der er en af vore flittigste og mest ansete ornitologer, har adskillige gange for publiceret meddelelser om sine iagttagelser af fuglelivet. I sin nu i Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift for 1962 — udkomne afhandling på halvandet hundrede sider, har han samlet og uddybet dette stof med tilføjelse af nyere iagttagelser og således givet et værdifuldt overblik over den vingede faunas historie på vore øer; heri indgår en interessant redegørelse for, hvorledes ydre begivenheder, og navnlig menneskenes indgriben f. eks. gennem afvanding, kan forandre vilkårene for vort fugleliv — desværre ofte til dets skade.

Afhandlingen, der kan fås som særtryk, er forsynet med gode illustrationer. —

K. Snedker:

Skemminge Kirke.

Kortet over arkæologiske fund, der sædvanligvis indleder Stiftsmuseets årsskrift, har i de senere år været pænt besat med fundprikker. Nogle af disse fund har været genstand for udførlig beskrivelse. Senest har museumsforvalter K. Snedker i Stiftsmuseets årsskrift for 1962 givet en indgående fremstilling af udgravningen af fundamenterne til Skemminge kirke, den daværende Skemminge bys sognekirke, som brændte i 1596.

Lige som Snedkers udgravningsarbejde vandt fagfolks anerkendelse, er hans beretning, der er skrevet i et let læseligt sprog, både solid og opsigtsvækkende. Efter at kræfterne var sat ind på rette sted, kunne det meste af den brændte teglstenskirkes fundament blotlægges trods den omfattende senere bygningsvirksomhed på den forsvundne kirkes plads. Det var godt og glædeligt, men ikke så overraskende endda — ved nybyggeri i tidligere tid fjernede man ikke mere end netop det, som lå i vejen; idag tager bulldozeren det hele.

Hvad der var bemærkelsesværdigt, var den omstændighed, at det blev Snedker muligt at konstatere ikke blot een, men to forgængere til stenkirken i træ.

Det er første gang, at en lejlighed til arkæologisk undersøgelse af en kirke på Lolland-Falster er blevet udnyttet, og den har bekræftet rigtigheden af hypotesen om, at noget særligt kunne ventes, da landsdelens stenkirker gennemsnitligt er yngre end andetsteds.

Samtidigt er der i henseende til Maribo bys historie hermed blevet klarlagt et afsnit, som hidtil har været hyllet i mørke.

R. K. Nielsen:

Skovbrynets sange.

Den kendte folkemindesamler, Rasmus K. Nielsen i Guldborg, har udgivet 2. del af en lille samling lyriske digte — Skovbrynets sange.

Skønt disse sange ikke nævner bestemte lokaliteter, er man dog ikke i tvivl om, at det er stemningen fra skove og marker i digterens hjemstavn og de tanker, der fødtes på hans vandring her, som har stemt hans lyre.

Det ville være vanskeligt at drage et enkelt digt frem for andre. Det er en digtsamling, hvis hyldest til det smukkeste i naturen og til det bedste i livet, der må læses i sammenhæng.

„Politiken“s fortræffelige turisthåndbog Danmark rundt er udkommet i nyt oplag (1960).

Danmark rundt.
(Politikens
Forlag).

Den hidtidige disposition er bibeholdt, således at hver lokalitet findes under sit bogstav. Der er tænkt både på det praktiske og på seværdighederne. Oplysningerne er korfattede, som de efter omstændighederne må være, men korrekte.

Lolland-Falster hævder sig godt i håndbogen.

R. B. L.

Museumsnyt

Reventlow-Museet på Pederstrup. Af praktiske foranstaltninger i årets løb kan nævnes istandsættelse af bygningens ydre, som man håber tilendebragt inden 175-årsdagen for stavnsbåndets løsning d. 20. juni d. å.

Museet har kunnet glæde sig ved flere nyerhvervelser, blandt hvilke særligt bemærkes et manuskript til en utrykt forstafhandling, som efter sagkyndiges udsagn er forfattet af statsminister Reventlow (gave), et kobberstik fra 1803 af Frihedsstøtten (gave), samt en biskuitgruppe fra den Kgl. Porcelænsfabrik (1781), udført af R. C. Tvede efter en model af billedhuggeren Hartman Beeken (1743—81); gruppen stammer fra Brahetrolleborg. Endelig har museet erhvervet en pennetegning af Emiliekilde ved „Sølyst“, udført ca. 1800 af en engelsk kunstner, og en rokokko armstol fra ca. 1750 mage til dem, hvoraf der i 1780 stod 6 stk. i statsministerens arbejdsværelse på Pederstrup.

I nærværende årbog bringes en afhandling om den kinesiske stue på Christianssæde, hvorfra Reventlow-Museets kinesiske bambushvilestol stammer.

Stiftsmuseet i Maribo. Her har virksomheden i det forløbne år været hæmmet noget af økonomiske vanskeligheder som følge af pris- og lønstigningerne, og af denne grund har den arkæologiske virksomhed været ret begrænset. Af særlig interesse er dog nogle fund

af guld- og sølvsager fra jernalderen, bl. a. en spiralsnoet guldfinger-ring fra gården „Helgeshøj“ i Engestofte sogn, 9 sølvarmringe og 1 guldarmring fra „Duesminde“ i Vejleby sogn.

Et par særudstillinger har været afholdt i museet, således af ca. 350 sølvgenstande fra museets samlinger tilligemed litteratur om emnet, og af genstande og billeder fra udgravningen af middelalderlandsbyen i Moseby.

Vedrørende kunstsamlingen har den med Ny Carlsbergfondets gode støtte nyerhvervede samling af grafisk kunst for en dels vedkommende været udstillet på museet.

Falsters Minder i Nykøbing F. fejrede den 25. januar 1963 sit 50 års jubilæum med en festlighed på museet og ved udgivelse af et skrift „Falsterminder“ med ca. 25 billeder af museumsgenstande.

I anledning af jubilæet er der foretaget nyopstilling af glas, porcelæn, fajance og lertøj samt af en smuk lille samling af hårarbejder. På jubilæumsdagen indviedes museets nye afdeling, der bl. a. omfatter en guldsmedebutik, et guldsmedeværksted og et bogtrykkeri. Guldsmedebutikken er fra Langgade 19, Nykøbing F., og er genopstillet i de oprindelige mål. Butikkens interiør er tegnet af arkitekt H. C. Glahn i 1882—83; søjler, ornamenten og symboler har forbilder i ægyptisk og pompejansk kunst. Guldsmedeværkstedet har hørt til butikken og rummer mange af fagets redskaber og værktøj fra 1800-tallet. Bogtrykkeriet stammer for størstedelens vedkommende fra byens ældste bogtrykkeri, Stiftstrykkeriet.

Lolland-Falsters historiske samfund

Generalforsamlingen

afholdtes tirsdag den 27. november på hotel „Harmonien“ i Nakskov. Formanden, redaktør Verner Hansen, bød velkommen og af lagde derefter følgende beretning:

1962 var for Lolland-Falsters historiske Samfund et jubilæumsår. Samfundet blev stiftet den 27. juni 1912. Bestyrelsen fandt det naturligt, at jubilæet blev markeret, og det skete på forskellige måder. På selve jubilæumsdagen blev der lagt krans på amtsforvalter Holcks og førstelærer Svend Jørgensens grave i taknemlighed for, hvad de har betydet for samfundet.

Sommermødet blev formet som en jubilæumsfest, der fandt sted i Reventlowparken søndag den 24. juni. Formanden for Dansk historisk Fællesforening, rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, talte. Studentersangforeningen, en musikkvartet fra Nykøbing og Midtllands folkedansere underholdt på fortræffelig måde. Der blev sun-

get sange af pens. førstelærer A. H. Bendsen og pens. postbud R. K. Nielsen. Festen fik et smukt forløb, og medlemmerne sluttede pænt op om den.

Jubilæet gav også en kærkommen lejlighed til overfor den afgåede formand, greve F. Reventlow, og det afgåede bestyrelsesmedlem, pens. førstelærer A. H. Bendsen, at udtrykke Historisk Samfunds taknemmelighed for deres store og utrættelige arbejde for vort samfund gennem mange år ved at udnævne dem til æresmedlemmer.

I anledning af jubilæet blev boghandlere og biblioteker opfordret til at arrangere udstillinger af lokalhistorisk litteratur i ugen 19.—28. juni. Det bidrog i tydelig grad til at fremme interessen for den lokalhistoriske litteratur. Bestyrelsen har i anledning af jubilæet oprettet en bogudgivelsesfond, hvori indgår de beløb, der indkommer ved salg af litteratur. Det er også bestyrelsens håb at institutioner, firmaer og private ved lejlighed vil tænke på fonden. Der er særlig to bogudgivelsesopgaver, som ligger bestyrelsen stærkt på sinde. Den ene er en fortegnelse over populær litteratur om Lolland-Falster. Den anden er en samlet udgave af Svend Jørgensens bog „Bag diger og hegn“.

Det er bestyrelsens ønske, at medlemmerne kan købe foreliggende lokalhistorisk litteratur gennem samfundet. En undersøgelse viser, at meget efterhånden er udsolgt, men hvad der eksisterer, har samfundet anskaffet eksemplarer af. I årbogen gives nærmere oplysninger om, hvad der kan købes. Medlemmerne viser megen interesse for tidligere årgange af årbogen, men efterhånden er en del helt udgået.

I anledning af jubilæet blev årbogen moderniseret. Udstyret blev pænere og indholdet præget af flere illustrationer. Det er bestyrelsen en glæde at årbogen i den nye form har fået anerkendelse både af medlemmerne og af andre amtsamfund landet over. Jeg takker i den forbindelse årbogens redaktør, baron Bertouch-Lehn, som også har skaffet adskillige gode og interessante artikler til den kommende årbog. Blandt andet kan nævnes, at dr. phil. Thorlacius-Ussing har skrevet en meget interessant kunsthistorisk artikel om „Den kinesiske stue på Christianssæde“, og Ny Carlsbergfondets direktion har støttet udgivelsen med et beløb, der dækker anskaffelsen af det ret store antal klicheer, som skal anvendes.

Samfundet har i tidens løb rejst en halv snes sten, der minder om historiske steder og personer. Bestyrelsen har påbegyndt et arbejde for, at alle stenene og deres omgivelser efterhånden bliver restaureret og bragt i orden.

Den sædvanlige sommerudflugt fandt sted lørdag den 25. august med besøg i Karise kirke og på Stevns museum. Udflugten fik et meget vellykket forløb til glæde for deltagerne, og de bestyrelsesmedlemmer, der forestod arrangementet, fortjener tak herfor.

Det er med stor tilfredshed, samfundet kan konstatere, at det lokalhistoriske arbejde i høj grad dyrkes rundt om i byer og sogne. I foredragsrækker, aftenhøjskoler, aftenskoler og ungdomsskoler er det således, at lokalhistorien står på dagsordenen og heldigvis således, at det altid kan samle interesserede. Amtsuniversitetsnævnet har til støtte for dette arbejde udsendt en foredragsliste, der indeholder mange lokalhistoriske emner. Desuden har der også været holdt et to-dages kursus i hjemstavnslære for lærere og andre interesserede. Kursuset fik et udmærket forløb og gav deltagerne et godt udbytte.

Dette folkeoplysende arbejde er af stor betydning med hensyn til at skabe interesse og give baggrund for det lokalhistoriske arbejde. Samfundet har også den tilfredsstillelse, at der stadig er nye, der slutter op, så medlemstallet kan holdes. Dette er 1025, hvilket er det samme som i fjor.

Det kræver penge at drive et historisk samfund, men heldigvis er der også offentlige myndigheder, institutioner og private, som yder en meget kærkommen støtte. Takken herfor går til: Undervisningsministeriet, Maribo amtsråd, Det Bertouch-Lehnske fond, Landbostandens sparekasse, Nykøbing, Landmandsbanken, Nykøbing, Nykøbing F. sparekasse, Den lollandske landbostands sparekasse, Nakskov, Lollands Spare- og Laanebanks fond og endnu flere. I takken til disse lægges også håbet om, at endnu flere vil være villige overfor en anmodning om støtte.

I takken til dem, der støtter Historisk Samfund, nævnes også pressen, der særlig i anledning af jubilæet bragte megen omtale, samt museerne for deres medindsats i arbejdet for at fremme forståelsen for det lokalhistoriske arbejde.

Greve F. Reventlow og pens. førstelærer A. H. Bendsen takkede for udnævnelsen til æresmedlemmer.

Kassereren, A. Thordrup, forelagde regnskabet, der godkendtes. Et uddrag af regnskabet bringes omstående.

Til bestyrelsen genvalgtes greve F. Reventlow, baron Bertouch-Lehn, forretningsfører A. Thordrup, pens. postbud R. K. Nielsen og førstelærer Viggo Larsen. Bestyrelsen fik bemyndigelse til at supplere sig med et medlem fra Nord- eller Østfalster.

Revisorerne: Grosserer C. H. Bjelbo og pens. førstelærer O. Andersen, genvalgtes.

Der drøftedes et forslag om at lade sommerudflugten være en to-dages tur til Skåne med særligt henblik på de danske minder. Hos de tilstedeværende var der megen interesse herfor, og bestyrelsen ville udarbejde nærmere enkeltheder.

Det lokale sommermøde tænkte afholdt ved Virket.

Formanden gav nogle oplysninger om hjemstavnsugen 23. februar

til 3. marts og nævnte, at bestyrelsen tænkte på forskellige arrangementer.

I anledning af forestående salg af Kaj Munks barndomshjem i Opager skov var der rejst spørgsmålet om muligheden for at sikre dette. Formanden oplyste, at bestyrelsen havde drøftet spørgsmålet, men udover at sikre mindestenens beståen, var der ikke muligheder for at gøre noget. Familien Munk har på et tidligere tidspunkt ikke vist interesse for køb af ejendommen, idet man ønsker, at Vedersø i så høj grad som muligt skal samle minderne om Kaj Munk. Hvis ejendommen skulle købes, måtte der ofres store beløb for at føre den tilbage til den skikkelse, den havde da Kaj Munk levede dér. Desuden ville man ikke til indretningen have mulighed for at få ting, der mindede om Kaj Munk.

Et andet spørgsmål, der var rejst overfor bestyrelsen, var muligheden for at skaffe midler til en istandsættelse af den gamle stubmølle i Østofte. Møllen var imidlertid så medtaget, at der skulle store midler til en istandsættelse, og bestyrelsen så ikke nogen mulighed for at skaffe et så stort beløb, heller ikke ved en indsamling i amtet.

Uddrag af regnskabet for 1961-62

I n d t æ g t :	kr. ø.	U d g i f t :	kr. ø.
Medlemskontingent	8.176,00	Trykn. af årbog 1962	12.272,80
Tilskud fra:		Forfatterhonorar	595,10
Undervisningsm.	1.765,00	Udgifter ved møder:	
Amtsrådet	400,00	Jubilæumsmødet ...	1.994,60
Andre	1.681,20	andre møder	276,72
Renter	193,68	Udgifter til porto	245,81
Salg af årbøger	594,10	Administration	304,53
Salg af andre bøger ...	5,35	Kont. hist. Fællesf....	205,00
Refusion af porto	1,20	Fragt og omdel. af	
Refusion af papirafgift..	140,00	årbog	202,16
Underskud	3.557,95	Diverse udgifter	417,76
	16.514,48		16.514,48

Samfundets bestyrelse:

Æresmedlemmer:

Greve F. Reventlow.
Pens. førstelærer A. H. Bendsen.

Bestyrelse:

Redaktør Verner Hansen, Maribo, formand.
Greve F. Reventlow, Vindeholme pr. Kappel.
Førstelærer Viggo Larsen, Brandstrup pr. Tirsted, sekretær.
Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygaard pr. Rødby, årbogs-
redaktør.
Forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, kasserer.
Fru Dagmar Jørgensen, Toreby pr. Søllested.
Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov.
Direktør F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.
Pens. postbud R. K. Nielsen, Guldborg L.
Distriktsopmåler W. Paamejer, Nykøbing F.

Forretningsudvalg:

Redaktør Verner Hansen.
Greve F. Reventlow.
Førstelærer Viggo Larsen.
Baron R. Bertouch-Lehn.

Udvalg for udflugter:

Handelsgartner J. Bek Pedersen (formand).
Førstelærer Viggo Larsen.
Distriktsopmåler W. Paamejer.

Tilsyn med mindestene:

Handelsgartner J. Bek Pedersen (formand).
Direktør Nabe-Nielsen.
Pens. postbud R. K. Nielsen.

Repræsentantskabet for institutionen
statsminister C. D. F. Reventlows minde
og bestyrelsen for Pederstrup-museet:

Baron Bertouch-Lehn.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters stiftsmuseum:

Redaktør Verner Hansen.

Revisorer:

Grosserer C. H. Bjelbo, Nakskov.
Førstelærer Ole Andersen, Løjtofte.

Nye medlemmer indmeldt i 1962

- Fru Edith Allin, Grækenlandsvej 8, København S.
 Lagerarbejder Viggo Ammentorp, Vejleby pr. V. Tirsted.
 Fru Amy Andersen, Strandvej 51, Nykøbing F.
 Skrædermester B. Andersen, Horbelev.
 Frisør Max Andersen, Nybrogade, Nakskov.
 Sadelmager Kay Bang, Søllested.
 Kontorist Birgit Bengtson, Ny Kirstineberg pr. Nykøbing F.
 Bankbogholder Tormod Berg-Petersen, Sædingevej pr. Rødby.
 Pens. lærer H. S. Bille, Solvænget 1, Sundby L. pr. Nykøbing F.
 Sygeplejerske frk. Inger Brandt, Alderdomshjemmet, Nakskov.
 Trafikassistent Ernst Bolvig, Holeby.
 Socialrådgiver Henning Christensen, Colbjørnsensvej 43, Nykøbing F.
 Bogholder Verner Christiansen, Lollands Tidende, Nakskov.
 Centralbiblioteket for Hjørring Amt, Hjørring.
 Bankdirektør Arild Ebbe, Loll. Handels- og Landbrugsbank, Nakskov.
 Apoteker Kjeld Enemark, Østergade 51, Rødby.
 Adjunkt G. R. Engel, Solsikkevej 33, Nakskov.
 Politimester W. Fentz, Nakskov.
 Fredericia Bibliotek, Fredericia.
 Borgmester C. E. Hansen, Rådhuset, Nakskov.
 Haslev Folkebibliotek, Haslev.
 Hr. Albert Henriksen, Græshave pr. Gloslunde.
 Dommer A. Hillerup, Saxkjøbing.
 Overlæge fru L. Hjorth, Nykøbing F.
 Proprietær Chr. Jensen, Kallehave pr. Kappel.
 Amtsforvalter E. Kløcker, Maribo.
 Hr. Kjeld Krogh, Solnavej 109, Søborg.
 Arkitekt Hans Elvig Langkilde, MAA. Christiansvej 6, København Chl.
 Lagerforvalter Kurt Rosendahl Larsen, Skibevejen pr. Maribo.
 Fru Eva Lassen, Ved Sønderporten 16, København S.
 Bibliotekar Vagn Laursen, Centralbiblioteket, Nakskov.
 Fru Skovrider Lorenzen, Sjællandsgade 2, Nykøbing F.
 Overlæge, dr. med. E. Lundsteen, Nr. Boulevard 23, Nykøbing F.
 Stiftamtmand P. H. Lundsteen, Nykøbing F.
 Gårdejer H. Mathisen, Nøbbølle pr. Søllested.
 Parcellist Vald. Mikolajek, Tjørnebjerg pr. Rødby.
 Antikvarboghandler P. Møller, Søvej 70, Nykøbing F.
 Forretningsfører Hans Jørgen Nielsen, Lollands Tidende, Nakskov.

Redaktionssekretær Henry Nielsen, Lollands Tidende, Nakskov.
 Frugthandler Bernhard Nymand, Guldborg.
 Fabrikant K. Fugl Olsen, Højbogaard, Avnede.
 Snedkermester Kristen Olsen, Fejø.
 Lærer Henry Therbo Pedersen, Tingsted Centralskole, Tingsted.
 Pastor A. Petersen, Horbelev.
 Dommer Helge Petersen, Bregninge 13, Nakskov.
 Hr. Henning Petersen, Gedservej 99, Nykøbing F.
 Fru Jul. Poulsen, Nr. Boulevard 72, Nykøbing F.
 Randers Centralbibliotek, Randers.
 Folkepensionist Johs. Rasch, Grænge.
 Regionalradioen, Næstved.
 Vaskemester C. O. Rasmussen, Kraarup pr. Sæxkjøbing.
 Fru Elna Marie Rasmussen, Sdr. Boulevard 19, Maribo.
 Konsulent E. Ring, Frejlev.
 Kunstmaler Ole Ring, Havnegade 53, Nakskov.
 Overlærer frk. Gerda Schroll, Aaparken 4, Maribo.
 Fru Else Schütt, Grænge.
 Maskinarbejder Kay Svensson, Bursø pr. Maribo.
 Hr. Anker Sørensen, Grønvej, Rødby.
 Folkepensionist Anton Sørensen, Jes Jessensgade 103, Nykøbing F.
 Skoleinspektør B. Stougaard Thomsen, Horbelev.
 Adjunkt Tingsgaard, Fjordvej 53, Nykøbing F.
 Skomagemester Charles Valentin, Torvegade 5, Sæxkjøbing.
 Væggerløse Folkebibliotek, Væggerløse.

Årbøger og historiske skrifter

Ved henvendelse til formanden, redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, Maribo, kan købes tidligere årbøger à 2 kr.: 1922, 1924, 1926—37, 1940—46, 1950—55, 1957—61.

Årbogen 1962 koster 5 kr.

Af historiske skrifter sælges:

Jørgensen og Ussing: Lollandsk landsbyliv 5 kr.

Kaj Munk: Landlige interiører i lollandsk bondemål 5 kr.

Nachskous beleiring 1659 5 kr.

Hans Mortensen: Hesnæsbogen 6 kr.

Maribo amts stednavne 8 kr.

Svend Jørgensen: Bag diger og hegn I 8 kr.

Maribo som stiftsby og mødested 14,75 kr.

Czarens hus i Nykøbing F. 1,50 kr.

N. P. Nielsen: Livet i Birgittinerklostret i Maribo 1,50 kr.

J. J. F. Friis: Svenskerne paa Lolland 8 kr.

Jens Wolsing: Holeby I og II à 4,50 kr.

Ved henvendelse til Dansk historisk Fællesforening, Landsarkivet, Viborg, kan medlemmer af foreninger under DHF til favorpris (ekskl. porto og omkostninger) erhverve:

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden. 10 kr. (bogladepr. 18 kr.).

Helge Søgård: Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer 5 kr. (bogladepr. 8,50 kr.).

Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning 2 kr.

Register til Fortid og Nutid: bd. I—XVII. 2 kr.

Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk Adelsleksikon 16 kr. (bogladepr. 27 kr.).

Dansk Navneskik 5 kr.

H. Hansen: Opbevaring og ordning af købstadsarkiver 2 kr.

S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier 2 kr.

Bauer: Calender for Årene indtil 2200 e. Kr. (fototeknisk optryk) 12 kr. indb., 14 kr. (bogladepr. 20 og 23 kr.).

Serien om de historiske hjælpemidler:

Herluf Nielsen: Kronologi 7 kr., indb. 9 kr. (bogladepr. 11,50 kr., indb. 15 kr.).

Knud Prange: Heraldik og Historie 7 kr., indb. 9 kr. (bogladepr. 11,50 kr., indb. 15 kr.).

Abonnement på Fortid og Nutid: favorpris 15 kr. (bogladepr. 25 kr.) + porto og omkostninger.

Desuden kan Fortid og Nutid fås til reduceret pris, sålænge lager haves (enkelte af de ældre hefter er dog udsolgt).

Den af Dansk historisk Fællesforening under redaktion af Johan Hvidtfeldt udgivne Håndbog for danske lokalhistorikere er udsolgt.

Ved henvendelse til redaktør S. T. Achen, Vestergade 26, København K, kan tegnes abonnement på Heraldisk Tidsskrift (årskontingent 20 kr.).

S. V. Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie (i 4 bind) er atter kommet i boghandelen som optryk af den originale udgave.

Dansk historisk Fællesforenings lokalhistoriske konsulent yder gratis vejledning til hjemstavnhistorikere med hensyn til arbejdsplan, kildemateriale, konkrete spørgsmål, gennemgang af manuskripter o. l. Henvendelse sker til Landsarkivet i Viborg.

Såfremt nogle af vore medlemmer yderligere skulle ønske at få foretaget hjemstavnhistoriske, genealogiske eller lignende undersøgelser, særlig i københavnske arkiver, vil henvendelse kunne rettes til genealog Alfred Larsen, Ericavej 8, Gentofte.

Person- og stedregister

for årbøgerne 1961—63

Række X (XLIX—LI)

ved Alfred Larsen

Registret omfatter samtlige personnavne og stednavne med undtagelse af mark- og gadenavne. Stednavne udenfor Lolland-Falster er dog kun undtagelsesvis medtaget. Konge- og fyrstenavne er kun medtaget i direkte forbindelse med landsdelens historie. Hustruer er som hovedregel optaget under deres pigenavn. Da mangelfuldt karakteriserede personer overalt er søgt nærmere identificerede, vil registret i mange tilfælde kunne tjene som supplement til artiklerne.

- Adserstrup 134
Ahlefeldt, Benedikt 136
Albertsen, Ludvig til Sæbygård 489
Albuén 328, 403
Allerup, Lauritz Thura, borgmester (Nykøbing) 460
Alslev, Nørre 384
Alsø 461
Ambrosius, Rasmus, gårdmand (Fejø) 84, 85
Amt, Jens Christensen, fuldmægtig (Nysted) 464
Ancker-Jensen, førstelærer (Stavreby) 394, 397
Andersdatter, Anne, g. m. Jens Rasmussen 113
Andersdatter, Mette, g. m. Jochumsen 105
Andersen, Giert, gårdmand, færgemand (Fejø) 23, 30, 51, 54, 55, 59
Andersen, Hans, gårdmd. (Fejø) 86
Andersen, Hans Frederik: En svensk skonnerts endeligt. 182
Andersen, Ib, tegner 403
Andersen, Jeppe, gårdmand (Fejø) 84, 85, 94
Andersen, Lars, husmand (Fejø) 55, 60
Andersen, Niels, husmand (Fejø) 81, 82
Andersen, Ole, førstelærer (Løjtofte) 202, 203, 410, 508, 510
Andersen, Oscar, gdr. (Ageby) 407
Andersen, P., folkepensionist (Helinge) 329
Andersen, Peder, husmd. (Fejø) 59
Andersen, R. C., førstelærer (Stubbekøbing) 308
Andersen, Sigrid, fruc (Ageby) 407
Andersen, Thea, fruc 189
Andersen, Wilhelm, professor 216
Andreassen, Jørgen, gårdmand (Frejlev) 457, 462
Andrup, O., museumsdirektør 212
Arenfeldt, Aksel til Basnæs 9
Arild, Christoffer Thomsen, stadsmusikant (Nakskov) 58
Arninge 173, 190, 191, 245
Askø 33, 72, 126, 392
Askø (Landet sogn) 173, 389
Asp, Niels Peter, præst (Stokkemarke) 307
Assenbølle skole 382, 384, 392—394
Aunede 328. 479—482, 491
Axl, Kai, fabrikant (Nykøbing) 213, 346
Baden, Torkel, kammerråd 366
Badike, Christen, gårdmand (Fejø) 78, 84, 85
Badike, Hans Mortensen (Fejø) 55, 64, 77, 78
Badike, Jeppe Mortensen, gårdmand (Fejø) 76, 77
Badike, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 85
Badike, Morten Jepsen, gårdmand (Fejø) 85
Badike, Morten Pedersen, gårdmand (Fejø) 49, 60, 78

- Badike, Niels Hansen, gårdmand (Fejø) 85
- Badike, Ole, husmand (Fejø) 60
- Badike, Peder Jørgensen, gårdmand (Fejø) 81, 84, 85
- Badike, Rasmus Jørgensen, gård-ejer (Fejø) 85, 111
- Badike, Rasmus Nielsen, gårdmand (Fejø) 32
- Bagger, Cornelius Michael, præst (Landet) 99
- Bagger, Friderich, statsråd (Juulskov) 424, 426, 428
- Baiche, Peder Hansen, gårdmand (Fejø) 30
- Bakkevejle 480
- Balch, Anna Marie, g. m. Gerhard Wilhelm Montagne 106
- Balle, Nicolaj Edinger, biskop 216, 243, 370
- Balle, Søren Pedersen, degn (Vestenskov) 362, 374
- Banckemand, Ole, gårdmd. (Fejø) 59
- Bang, Carl Frederik Vilhelm, distriktskirurg (Fejø) 112
- Bang, Erland, skoleholder (Fejø) 83
- Banke, Jørgen, bibliotekskonsulent 198
- Banning, Knud, dr. theol. 266
- Barfod, Hans Peter Fakse, godsforvalter (Halstedkloster) 308, 327, 329
- Barfoed, Erik Christian, apoteker (Stege) 107
- Bastholm, Chr., hofpræst 254
- Beck, Frederik Julius, biskop 243
- Becker, C. J.: Fra bogverdenen 496, 497
- Becker, C. J., professor 499
- Bedske, Hans, gårdejer (Majbølle) 471
- Bedske, Peter (Majbølle) 472
- Bedske, Rasmus (Majbølle) 472
- Bedske, Søren (Majbølle) 472
- Begtrup, Holger, højskoleforst. 216
- Bek Pedersen, J.: Hvor blev Lollandsfares landsting afholdt. 171—177
- Bek Pedersen, J., handelsgartner (Nakskov) 202, 203, 409, 410, 510
- Bendixen, Niels, gårdmd. (Fejø) 41
- Bendsen, A. H., førstelærer (Mari-bo) 203, 220, 405, 408, 409, 507, 508, 510
- Benninck, Mattis, klokkestøber (Lybæk) 467
- Bentsen, Nis, gråbroder 340
- Benzon, C. F., kammerjunker (Gammelgård) 301
- Benzon, E. C., skibsbygger (Nykøbing) 399
- Benzon, Lorenz Jac., konsul (Stubbekøbing) 308
- Benzon, Lorenz Jacob, præst (Vestenskov) 366
- Benzon, Rasmine Olavia, g. m. Hans Frederik Rostrup 308
- Berendsen, Rasmus, husmand (Fejø) 42, 61
- Bernstorff, A. P., statsmand 232
- Berritsgård 168, 215, 355, 406
- Bertouch-Lehn, Rud.: Fra bogverdenen 190—200, 399—404, 498—505
- Bertouch-Lehn, Rud., baron 184, 203, 214, 407, 409, 410, 507, 508, 510
- Bille, Christoffer til Mejlgård 7, 9, 12
- Bille, H. S.: Blade af en landsbydegns embedsbog. 306—374
- Bille, Holger, landsdommer (Højbygård) 7
- Birch, Andreas, biskop 242
- Birch, Hans, hushovmester 489
- Birket 190, 191, 252, 328
- Birket (Toreby sogn) 146, 152, 157, 452
- Bjelbo, C. H., grosserer (Nakskov) 203, 410, 508, 510
- Blichfeld, Karen, degneenke (Fejø) 38
- Blichfeld, Peder Thomsen, præst (Fejø) 20, 21
- Bloch, Søren Niclas Johan, rektor (Nykøbing)
- Bloch, Tønne, biskop 83, 233
- Bobé, Louis, kgl. ordenshistoriograf 210
- Boeck, H., kaptajn 213
- Boeckmann, branddirektor 3
- Bogø (Kappel sogn) 261
- Boisen, Anton, gdr. (Vesterborg) 237
- Boisen, Boie Friderich Outzen, præst (Gentofte) 235, 238
- Boisen, Frede, politiker 239
- Boisen, Frits, præst (Stege) 238, 239, 265
- Boisen, Harald, præst (Sakskb.) 239
- Boisen, Helga, g. m. Otto Reedtz 238
- Boisen, Jutta, g. m. Hans Ancher Jespersen 238
- Boisen, Karl, stiftsprovst (Ribe) 238
- Boisen, Lars Nannestad, præst (Vesterborg) 238, 263, 310

- Boisen, Nanna, g. m. Jens Lassen Knudsen 237
- Boisen, Peder Outzen, biskop 90, 108, 197, 201, 225—266, 310, 361
- Boisen, Peter Outzen, præst (København) 239
- Boje, Andreas, præst (Fejø) 106, 107, 108, 109, 110, 114
- Boll, Peter Georg, generalfiskal 462, 465
- Borgø 272, 407
- Borre, Claus, husmand (Fejø) 77
- Borre, Christoffer, gårdmd. (Fejø) 84
- Borre, Hans Jørgensen, husmand (Fejø) 59, 70
- Borre, Johannes, husmand (Fejø) 61
- Borre, Jørgen Hansen, gårdmand (Fejø) 27
- Borre, Niels, husmand (Vejrø) 61
- Borre, Niels Nielsen, gårdmand (Fejø) 78, 79
- Borre, Ole, husmand (Fejø) 59, 61
- Borre, Oluf Pedersen, gårdmand (Fejø) 41
- Borre, Peder (Fejø) 74
- Borre, Rasmus (Fejø) 81
- Borrehuset (Grønsund) 218
- Boyer, Martha, museumsinsp., 416
- Brahe, Anna 188
- Brahe, Karen 188
- Brahe, Sidsel Axelsdatter, g. m. Eskil Gøye 145
- Brahe, Tyge, astronom 188
- Brandt, Peter, rentemester 420
- Brandth, Jan Samuel, degn (Vestenskov) 360—374
- Brandth, Kneytel, kobbersmed (Nakskov) 360
- Brarup 384
- Bredahl, Christian, snedker 401
- Bredder, Hans, gårdmand (Rågelunde) 459, 461
- Bredder, Mads, gårdmand (Kettlinge) 461
- Bredsdorff, Thomas, højskoleforstander 216
- Bregninge 461
- Brock, slægten 134
- Broholm, H. C., museumsinsp. 216
- Brun, Hans, husmand (Fejø) 61
- Bruun, Hans, gårdmand (Fejø) 85
- Bruun, Jens, gårdmand (Fejø) 85
- Bruun, Jens Mikkelsen, gårdmand (Fejø) 85
- Bruun, Jørgen, gårdmand (Fejø) 85
- Brun, Martha Rasmine Elisa Kathrine, g. m. August Julius Rostrup 308, 311, 313—316, 329, 330
- Brun, Mikkell, gårdmd. (Fejø) 60, 78
- Bruun, Jens, gårdmd. (Sløsserup) 460
- Bruun, Jürgen, husmand (Sløsserup) 460
- Bruun, Niels Olsen, gårdmand (Fejø) 85
- Bruse, Mette (Fejø) 97
- Brünnicke, Andreas, provst (Skovlænge) 371
- Brøndegaard, V. J., kunsthistoriker 334
- Brøndsted, Gert Johannes, præst (Askø) 92, 93
- Brøndsted, J., rigsantikvar 212, 216
- Buchvalt, generalmajor (Solagregård) 469
- Bull, Francis, professor (Oslo) 213
- Bursø 138, 147, 153, 157
- Büchmann, J., lærer (Langesø) 323
- Bydelsbak, Mette Albrechtsdatter, g. m. Mogens Gøye 131, 152
- Bülow, C. Fr. v., baron (Rudbjerggård) 363
- Byssing, Ferdinand Anthon, birkedommer (Fejø) 57, 64, 68, 69, 73, 76, 80, 81
- Bærentz, Abraham Madsen, gårdmand (Fejø) 75, 84
- Bødker, Christoffer, gårdmand (Fejø) 60
- Bødker, Hans Hansen, oldermand (Frejlev) 454
- Bødker, Niels, husmand (Fejø) 61
- Bødkerskoven (Halsted) 479
- Bønned 189
- Bønned slot 218
- Bøsse, Michel Olsen, gårdmand (Fejø) 85
- Bosse, Oluf, gårdmand (Fejø) 60, 78
- Carl 10. Gustav, konge 359
- Carstensen, Jacob, skoleholder (Fejø) 20
- Christen, hjulmand (Fejø) 59
- Christensdatter, Mette (Fejø) 24
- Christensen, Aage, lærer (Langesø) 265
- Christensen, Albert, skovfoged (Socsmarke) 476
- Christensen, C. A., rektor (Nyko-bing) 206
- Christensen, Charles, arkitekt 342, 344
- Christensen, Hans, gårdmand (Bregninge) 459, 462

- Christensen, Jacob, rytter (Kettinge) 459, 460
 Christensen, Jørgen, gårdmand (Herritslev) 457, 462
 Christensen, Knud, præst (Utterslev) 467
 Christensen, Niels, husmd. (Fejø) 61
 Christensen, Niels, landsoldat 462
 Christensen, Niels, sognefoged, birkeskriver (Fejø) 39, 40, 41, 42, 56, 59
 Christensen, Peiter, gårdmand (Fejø) 86, 98
 Christensen, Rasmus, karl (Fejø) 109, 110
 Christian (V), udvalgt prins 7—15
 Christiansen, Jacob (Fejø) 78
 Christiansen, Ole, gårdmd. (Fejø) 84
 Christiansen, Rasmus, tegner 207
 Christiansmindeskolen (Østofte) 5
 Christianssæde 4, 175, 399, 415—450
 Christoffersen, Hans, gårdmand (Fejø) 21
 Christoffersen, Laurine, g. m. J. J. Henriksen 313—315, 329
 Clausen, lærer (Stavreby) 396
 Clausen, madam (Trøjborg) 226
 Clausen, H. G., præst (Halsted) 307, 309
 Clausen, H. G., stiftsprovst (København) 255, 256
 Clausen, H. N., professor 308
 Clausen, Peder, gårdmand (Fejø) 59, 68, 76
 Clausen, Rasmus, skilshbygger (Nakskov) 399
 Clausen-Bagge, N., præst (Rubbeløkke) 309
 Clavus, Claudius, kartograf 125
 Clemmensen, Tove, museumsinspektør 416, 424
 Cramer, J. A., professor 231, 232
- Dahl, Knud, 503**
 Dahlberg, Erik, generalkvartermester 128, 129
 Dam, Morten, husmand (Fejø) 59
 Dam, Niels, gårdmand (Fejø) 59
 Dam, Ole (Fejø) 78
 Dannemare 147, 153
 Dansted 175
 Dasse, Hans Pedersen, gårdmand (Fejø) 85
 Dasse, Hans Pedersen, husmand (Fejø) 101
 Dasse, Jens (Fejø) 81
 Dasse, Lars, bysvend (Fejø) 59
- Davidson, Niels, landsoldat (Sløsserup) 460, 462
 Davidson, Vald., præst (Stokkemarke) 329
 Degn, Niels Christensen, sognefoged (Fejø) 30, 32
 Degn, Per (Fejø) 81
 Delimat, Tadeusz, vicedirektør (Polen) 185
 Desington, Andreas, præst (Fejø) 31, 32, 34, 40, 41, 45, 46, 56, 57, 59, 63
 Ditlevsen, Jeppe, gårdmd. (Fejø) 86
 Ditløvsen, Lars, gårdmand (Fejø) 85
 Dons, Simon Andersen, etatsråd (Rudbjerggård) 304
 Dragsminde 11
 Drejer, Rasmus, murermester 396
 Dreyer, Karsten, kok (Næstved) 11
 Dyggve, Ejnar, arkitekt, dr. phil. 210, 216
 Døllefelde 143, 146, 153, 157, 454, 461
 Daa, Christian til Sæbygård 489
 Daa, Henrik til Sæbygård 489
 Daa, Inge, g. m. Oluf Falster 489
- Ebbesen, Niels, husmand (Fejø) 80**
 Egelev 384, 392
 Egelev skole 387
 Elkenøre 384
 Elkenøre skole 388
 Ellehave 140
 Ellekilde, Hans, arkivar 212, 216
 Emb 480
 Engel, Christian, gårdejer (Fejø) 85, 97, 98
 Engel, Jochum, gårdejer (Fejø) 85, 100
 Engelborg 481, 482
 Engelsen, Carl, gymnasielærer 498
 Engestofte kirke 286
 Erik af Pommern 279, 286, 339
 Eriksen, Christen, husmd. (Fejø) 60
 Eriksen, Henrik, husmand (Fejø) 61
 Eriksen, Hans Jørgen, gårdmand (Fejø) 85, 99, 103
 Eriksen, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 60
 Erikstrup 273
 Eriksvolde (Østofte) 273, 274
 Ernst Cathrine (Rølokkegård) 218
 Errindlev 147, 153, 218, 384
 Eskilstrup 384
 Espe, Peder Hansen, præst (Solager-Rebbinge) 468
 Ettehave 146, 153, 461
 Exner, Johan, provst 398

- Faber, P. D., landøkonomisk forfatter 198
- Fabritius, Albert, kgl. ordenshistoriograf 212
- Fabritius Buchwald, N., prof. 329
- Falk, Ide, Eskilsdatter, g. m. Mogens Axelsen Gøye 141, 160
- Falkerslev 384
- Falster, Birgitte, g. m. Borchard v. Pappenheim 489
- Falster, Oluf, til Korselitze 489
- Falster, Peder, til Sæbygård 489
- Falsters Minder (Nykøbing) 405, 503, 506
- Fang, Fanny, frue 213
- Fejø 17—122, 126, 392, 399, 400, 496, 497
- Felter, Immanuel: Middelalderminder i Maribo Domkirke 279—294
- Felter, Imm., domprovst (Maribo) 498, 500
- Femø 24, 33, 72, 126, 392
- Femøe, Jørgen Nielsen, gårdmand (Fejø) 86
- Finsen, Helge, arkitekt 398
- Fjelde 138, 143, 146, 153, 157
- Flårup 134, 384, 461
- Flade, Harry, parc. (Assenbølle) 393
- Flep, Jacob, ridder 136
- Flindt, Henrich, kbmd. (Nykbg.) 194
- Flindt, Henrich, landsdommer 195
- Flintinge 146, 152, 157, 384, 404, 452, 455
- Fontenay, Madeleine de: Fra Bogverdenen 187—188, 398—399
- Forchhammer, G., professor 321
- Foucart, Jacob, musikanter 10
- Frandsen, Christian, birkedommer (Fejø) 26
- Frandsen, Frands, gårdmand (Fejø) 84, 85
- Frandsen, Hans, birkedommer (Fejø) 38
- Frandsen, Hans, husmand (Fejø) 61
- Frederik II, konge 136
- Frederik III, hertug 8
- Frederik VI, konge 5
- Frederiksdal 403, 449
- Frederiksen, Gert, birkefoged (Fejø) 23, 25, 51
- Fredsholm 361, 363
- Frejlev 384, 386, 453, 454, 461, 464
- Frejlev Bøget 503
- Friderichsen, Niels, gårdmand (Fejø) 85
- Frideriksen, Morten, skipper (Fejø) 46
- Frihedsminde 301
- Friis, Hans, selvejer (Brødebølle) 366
- Friis, Jens, gårdmand (Fejø) 60
- Friis, Lars Jensen, gårdmand (Fejø) 18, 23
- Friis, Lars Jensen, husmd. (Fejø) 96
- Friis, Peder, Rasmussen, gårdmand (Fejø) 60, 78
- Friis, Rasmus, gamle, gårdmand (Fejø) 60
- Friis, Rasmus, unge, gårdmand (Fejø) 60
- Friis Johansen, K., prof. 498, 499
- Friis-Petersen, H., personalhistoriker 193, 265
- Fritzer, Christian, murermester (Nykøbing) 383
- Frostrup 146, 152, 157
- Fuglsang 168
- Fuglse 138
- Fuglse herred 138, 140, 143, 147, 153, 157
- Fynboe, Niels Hansen, gårdmand (Fejø) 84, 85
- Galen, Carl Erikson, ærkebiskop 466
- Gallemosen 296, 300, 322, 323
- Galmindrup 134
- Galschiøt, Christian 318, 328
- Galschiøt, Chr. Rüdric, præst (Stokkemarke) 313, 319
- Galt, Ebbe Andersen, adelsmand 158
- Gammel, Hans, bonde (Utterslev) 467
- Gammel, Peter, bonde (Utterslev) 467
- Gedesby 384, 392
- Gedser 190, 396, 403
- Gedsergård 126, 272, 274, 277, 396
- Geltofte 134, 146, 150, 152, 157, 158
- Gertsdatter, Anne Kristine, pige (Fejø) 111
- Gierlew, Anders, skoleholder (Ø. Torslev) 464
- Gierlew, Hans, konsumtionsforpagter (Nysted) 452, 453, 454, 456, 457, 463, 465
- Gierlew, Jens Christian, byfoged (Nysted) 452—457, 460—464
- Giertsen, Anders, gårdmand (Fejø) 18, 25, 26, 30
- Giertsen, Jørgen (Fejø) 78
- Glob, Andreas, provincialvikar 340
- Glosunde 143, 147, 153, 191, 194, 388
- Godsted 452
- Gottesgabe 328, 362, 363, 368

- Grandskov, Johan, skibskaptajn
(København) 105
- Gravlund, Thorkild, forfatter 216
- Green, Frederik, borgmester (Nykøbing) 464
- Green, Ursuline, g. m. Jens Christian Gierlew 452, 464
- Grimstrup 278
- Groth, Simon, gårdmand (Fejø) 86
- Grubbe, Marie (Borrehuset) 403
- Grundtvig, N. S. F., præst 253, 255, 257, 260, 307, 309, 310
- Grundtvig, Otto, amtsprovst (Tor-kilstrup) 252
- Grymer, Hans (Fejø) 65
- Græshave 147, 153, 388
- Grønnegade 452, 456, 461
- Grønsund 194
- Guldborg 129, 355—357, 359
- Guldborgsund 183, 484
- Gundslev 384
- Gyldenløve, Chr. Ulrik, hofmarskal 8
- Gyldenløve, Hans Ulrik, kammerjunker 8
- Gyldenstjerne, Christian til Bjergsgård 469
- Gyldenstjerne, Knud, lensmand (Nykøbing) 342, 350
- Gyldenstjerne, Mogens til Svanholm 469
- Gyldenstjerne, Pernille, g. m. Jacob Rosenkrantz 469
- Gymoos, Jens, husfoged (Nykbg.) 24
- Gyrsting, Morten Jensen, ridder 142
- Gøye, slægten 131—170
- Gøye, Albrecht til Krenkerup 133, 136, 155, 156, 158, 165
- Gøye, Anne 188
- Gøye, Axel Mogensen til Krenkerup 133—138, 140, 142, 145, 160, 163
- Gøye, Birgitte 188
- Gøye, Birgitte, g. m. Herluf Trolle 155, 156, 158
- Gøye, Eline 131, 132, 137, 169, 172, 173
- Gøye, Eskil til Krenkerup 133, 136, 142, 143, 145—147, 150—152, 154, 155, 160—165, 167, 169, 341
- Gøye, Eskil Mogensen 158
- Gøye, Henrik 135
- Gøye, Henrik til Gisselfeld 151
- Gøye, Ide til Tunbyholm 151
- Gøye, Marine Jensdatter 150
- Gøye, Mogens, rigshofmester 131—133, 135, 145, 151, 152, 154, 155, 158, 160—163, 165—167, 169, 170, 340
- Gøye, Mogens til Harrested 134
- Gøye, Mogens Axelsen til Krenkerup 133, 135, 137, 141, 142, 143, 145, 147, 160, 161, 169
- Gøye, Oluf Axelsen til Krenkerup 137, 141, 142
- Gåbense 194
- Gaard, Jacob, gårdmand (Fejø) 60
- Gaard, Jørgen, husmand (Fejø) 60
- Gaard, Mogens, gårdmand (Fejø) 59, 78
- Gaardmand, N. P., forstander (Næsgård) 220
- Hagedorn, Frantz, birkedommer (Fejø) 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40
- Hahn, Wilh., provincialmedikus (Maribo) 415, 433
- Halling, Anders (Fejø) 82
- Halling, Hans, gårdmand (Fejø) 104
- Halling, Jørgen (Fejø) 78
- Halling, Lars Jensen, gårdmand (Fejø) 72, 84
- Halling, Niels, gårdmand (Fejø) 60
- Halmø, sejlmager (Nykøbing) 400
- Halsted 301, 302, 328
- Halsted å 479
- Halstedkloster 296, 299—301, 303, 304, 313, 328, 479—481, 489
- Halsted kro 488
- Hammelev, frøken, lærerinde (Stensgård) 317
- Hans, konge 136, 162
- Hans Christian, hertug 8
- Hans Christian, husmd. (Fejø) 59, 61
- Hans Henrick, gårdmand (Fejø) 60
- Hansdatter, Anna (Fejø) 78
- Hansdatter, Anna, g. 1° Frantz Nielsen, g. 2° Hans Pedersen Skotte 23
- Hansdatter, Birthe, g. m. Giert Andersen 23
- Hansdatter, Bodil, g. m. Lauritz Jensen 23
- Hansdatter, Bodil Cathrine, g. m. Hans Hansen 453
- Hansdatter, Maren, husbonde (Fejø) 61
- Hansdatter, Margrethe (Fejø) 64
- Hansen, Albreth (Fejø) 92, 108
- Hansen, Anders, gårdmd. (Fejø) 85
- Hansen, Andreas, bonde (Utterslev) 467
- Hansen, Andreas, seminarielærer (Vesterborg) 242, 261—263
- Hansen, Bendix, gårdmd. (Fejø) 86

- Hansen, Boy, gårdejer, kniplingskræmmer (Emmerlev) 226, 228, 229, 230
- Hansen, C. A., stiftsfysikus (Nysted) 206
- Hansen, C. F., arkitekt 3
- Hansen, Hans, gårdmand (Fejø) 32, 43, 60
- Hansen, Hans, gårdmand (Frejlev) 453, 461
- Hansen, Hans Henrik, gårdmand (Fejø) 86
- Hansen, Hans Jørgen, gårdmand (Fejø) 85
- Hansen, Henrik (Majbølle) 474
- Hansen, Jacob, gårdmand (Fejø) 30
- Hansen, Jens, gårdmand (Fejø) 30
- Hansen, Jens, husmand (Fejø) 76
- Hansen, Johannes (Fejø) 77
- Hansen, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 21
- Hansen, Jørgen, landsoldat (Rågelunde) 459, 460
- Hansen, Laurids, bonde (Utterslev) 467
- Hansen, Lauritz, præst (Fejø) 30
- Hansen, Mads, skibsbygger (Vålse) 399
- Hansen, Marius, lektor (Nakskov) 192, 212, 403, 404, 501, 502
- Hansen, Michel, gårdmd. (Fejø) 20
- Hansen, Mikkil, gårdmd. (Fejø) 60
- Hansen, Mogens, gårdmd. (Fejø) 84
- Hansen, Morten, gårdmd. (Fejø) 59
- Hansen, Morten, gårdmd. (Fejø) 86
- Hansen, Morten, husmand (Fejø) 96
- Hansen, Niels, gårdmand (Fejø) 84, 85
- Hansen, Niels, husmand (Fejø) 61
- Hansen, Niels, skipper (Fejø) 84
- Hansen, Ole, gårdmand (Fejø) 53, 54, 59
- Hansen, Ole, husmand (Fejø) 61
- Hansen, Ole Wilhelm, arbejder 104
- Hansen, Oluf, gårdmand (Fejø) 20, 21, 30
- Hansen, Otto, skibsbygger (Stubbe-købing) 399
- Hansen, P. Chr., tømrer (Nykøbing) 182
- Hansen, Peder, gårdmand (Fejø) 37
- Hansen, Peder, gårdmand (Fejø) 86
- Hansen, Peder, gårdmand (Ø. Ulslev) 455
- Hansen, Poul, højskoleforst. 216
- Hansen, P., godsforvalter (Haldsted-kloster) 295, 329
- Hansen, Rasmus, gårdmd. (Fejø) 84
- Hansen, Rasmus, husmd. (Fejø) 61
- Hansen, Verner: Fra bogverdenen 498
- Hansen, Verner, redaktør (Maribo) 201—203, 219, 406, 409, 410 506, 510
- Hansen, Karen, g. m. Hans Jensen (Majbølle) 474
- Hardenberg-Reventlow, Christian Heinrich, greve 495
- Hardenberg-Reventlow, Ida Augusta, grevinde 495
- Harstall, Hans Wilhelm, til Pederstrup 12
- Hauen, Karen, g. m. Anders Gierlew 464
- Haugner, C. C., redaktør (Nakskov) 209, 215, 216, 219, 220, 222
- Heerforth, Chr., apoteker (Nykøbing) 327
- Heidelmann, lærer (Majbølle) 473
- Heilskov, Pedersen, overbibliotekar (Maribo) 498
- Heine, N. G. (landbrugsmuseet) 192
- Hejringe 300
- Hellede, Jens, gårdmd. (Fejø) 59, 78
- Hellede, Ole Jensen, gårdmand (Fejø) 76
- Hellede, Peder (Fejø) 81
- Hellingegården 296, 300
- Hemmingsen, Niels, teolog 218
- Henriksen, J. J., smed (Abed) 329
- Henriksen, Marie, lektor (Nakskov) 220
- Hermansen, Victor, museumsinspektør 216
- Herritslev 146, 153, 384, 452—458, 461
- Hertig, Henrik: Fra bogverdenen 497, 498
- Hesnæs 182
- Heye, Jørgen, degn (Fejø) 83, 90, 91
- Hillested 143, 147, 153
- Hillesvig skovridergård 180
- Hjelholt, Holg., overarkivar 214, 216
- Hjelm 136, 138, 143, 146, 153, 157, 384
- Hjort, Jørgen Mikkelsen, birkeskriver (Fejø) 20, 26, 27
- Hjulmand, Jens Rasmussen (Fejø) 60, 78, 81, 84
- Hjulmand, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 84
- Hjulmand, Rasmus, husmd. (Fejø) 61
- Hoby 176, 218, 498, 499
- Hoe, Henric (Fejø) 47

- Holck, Axel, amtsforvalter (Maribo) 205—207, 208, 213, 214, 215, 218, 222, 409, 506
- Holck-Winterfeld, Gustav, til Sæbyholm 494
- Holeby 143, 147, 153, 157
- Holleby 480
- Holm, Viggo, kantor (Nykøbing) 209
- Holse, Jens, husmand (Fejø) 60
- Holse, Jens Hansen, gårdmand (Fejø) 85
- Horbelev 189, 384
- Horn, Gustav, sv. general 469
- Horrreby 384
- Horslunde 1—6, 154, 245
- Hugo, Johanne Marie, g. m. Hans Gierlew 465
- Hullebæk 384
- Husum, madam, jordemoder (Majbølle) 471
- Hvidtfeldt, Johan, rigsarkivar 212 506
- Hvilehusene (Halsted) 488, 489
- Hyde skov 331—336
- Høegh-Guldberg, Ove, statsminister 246, 457
- Højet (Falster) 384
- Højet (Radsted) 136, 138, 143, 146, 150, 152, 157, 158, 165, 167
- Høy, Christen, gårdmand (Frejlev) 457, 462
- Høyen, N. L., professor 188
- Ibsen, Hans, skolelærer 100
- Ibsen, Johan, landvæsenskommissær 366
- Ibsen, Tobias, møller (Fejø) 30
- Idestrup 384
- Ipsen, Rasmus, karl (Fejø) 101
- Isaksen, konsul (Christianssand) 92
- Isaksen, Engel Margrethe, g. m. Henrik Kuhlmann 92, 93, 94
- Ishøj, Chr. Fr. August, præst (Stokkemarke) (1883—1903) 313
- Isser, (Ibsen) Hans, skoleholder (Fejø) 90, 100
- Iversen, Niels, færgemand (Fejø) 102
- Jacobs, Karen, husmand (Fejø) 61
- Jacobsen, Jens, husmand (Fejø) 60
- Jacobsen, Rasmus, gårdmd. (Fejø) 84
- Jansen, O., lærer (Birket) 206
- Janssonius, Jan, kortudgiver 126
- Jensen, Bernhard, forfatter 398
- Jensen, Bøje, præst (V. Ulslev) 409
- Jensen, Børge O.: Om gamle kort over Lolland-Falster 123—130
- Jensen, Børge O.: Sæby. Af en lollandsk landsbys saga 479—495
- Jensen, Chr. Axel, museumsinspektør 212, 216
- Jensen, H. J., lærer (Stavreby) 397
- Jensen, Hans, gårdmd. (Fejø) 41, 60
- Jensen, Hans, gårdmand (Fejø) 86
- Jensen, Hans, gårdejer (Majbølle) 472—475
- Jensen, Jens, gårdmand (Fejø) 49, 53, 60, 74, 80
- Jensen, Jens, gårdmand (Fejø) 59
- Jensen, Jens, gårdmand (Fejø) 85
- Jensen, Jeppe, gårdmd. (Fejø) 20, 22
- Jensen, Jørgen, gårdmand (Fejø) 30
- Jensen, Lars, gårdmand (Fejø) 59
- Jensen, Lauritz, gårdmand (Fejø) 23
- Jensen, Mads, adelsmand (Bellinge) 135
- Jensen, Michel, gårdmand (Fejø) 84
- Jensen, Mogens, gårdmd. (Vejrø) 61
- Jensen, N. A., forfatter, 238
- Jensen, Niels, gårdmand (Fejø) 85
- Jensen, Ole, gårdmand (Fejø) 53
- Jensen, Ole, gårdmd. (Fejø) 84, 85, 86
- Jensen, Olte, adelsmand (Saltø) 135
- Jensen, Peder, gårdmand (Fejø) 51
- Jensen, Peter L., opfinder (Chicago) 215
- Jensen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 84, 85
- Jensen, Søren, gårdmd. (Fejø) 48, 49
- Jeppesdatter, Maren, g. m. Jeppe Jensen 22
- Jeppesen, Hans, gårdmand (Fejø) 49, 51, 52, 59
- Jeppesen, Hans husmand (Fejø) 60, 66, 67, 72, 74, 77
- Jeppesen, Jacob, gårdmd. (Fejø) 86
- Jeppesen, Jeppe, gårdmand (Fejø) 60, 66
- Jeppesen, Mogens, karl (Fejø) 101
- Jeppesen, Niels, gårdmd. (Fejø) 85
- Jeppesen, Niels, lærer (Kappel) 369, 370
- Jeppesen, Peder, gårdmand (Fejø) 60
- Jeppesen, Peder, skipper (Fejø) 78
- Jeppesen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 60
- Jeppesen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 85
- Jepsen, Dines, fisker (Nykøbing) 11
- Jespersen, Hans Ancher, præst (Uterslev) 238

- Jessen, Knud, dr. phil. 210
 Jexlev, Thelma, arkivar, 244
 Jochumsen, Johan (Fejø) 105
 Joensen, Hans Christian, gårdmand (Fejø) 65
 Joensen, Nicolai, gårdmd. (Fejø) 59
 Joensen, Niels, gårdmand (Fejø) 59
 Joensen, Oluf, husmand (Fejø) 38
 Joensen, Peder, gårdmand (Fejø) 59, 60
 Johan den milde, greve 272
 Johan Georg, hertug 8
 Johan Georg I, kurfyrste 8
 Johanne Skippers, husmd. (Fejø) 59
 Johansen, Hans Hendrik, husmand (Fejø) 111
 Johansen, Mikkel, gårdmd. (Fejø) 59
 Johansen, Niels, gårdmd. (Fejø) 59
 Johnsen, Peder Hansen, gårdmand (Fejø) 85
 Jong, Christen Rasmussen, gårdmand (Herritslev) 457, 462
 Jordan, Marcus, kartograf 125, 128
 Juel, Esger, ærkebiskop 466
 Juel-Vind-Frijs, Agnes, grevinde 313
 Juel-Vind-Frijs, Frederik Julius, greve 320
 Juellinge 218, 295, 300
 Juellinge dyrehave 479
 Jul, Ole Rasmussen, gårdmand (Fejø) 68
 Junger, Jørgen (Fejø) 81
 Junghans, H. forvalter (Rudbjerggård) 362
 Juul, Anne, g. m. Holger Bille 7
 Juul Nielsen, N., kontorchef (Nakskov) 329
 Jyde, Rasmus, husmand (Vestenskov) 364
 Jørgensdatter, Karen, g. m. Hans Jørgen Erichsen 99
 Jørgensen, Albrekt, gårdmand (Fejø) 81, 84, 86
 Jørgensen, Dagmar, frue (Tåreby) 203, 220, 407, 409, 410, 510
 Jørgensen, Frederikke Juliane, g. m. Hans Glud Clausen 307
 Jørgensen, Gert, gårdmd. (Fejø) 86
 Jørgensen, Hans, gårdmand (Fejø) 59, 60
 Jørgensen, Hans, husmand (Fejø) 59, 78
 Jørgensen, Iver, gårdmd. (Fejø) 76
 Jørgensen, Jens, gårdmd. (Fejø) 59
 Jørgensen, Jens, gårdmd. (Fejø) 85
 Jørgensen, Jørgen, adjunkt 209
 Jørgensen, J., lærer (Keldby) 215
 Jørgensen, Laurits, godsejer (Søllestedgård) 236, 306, 307, 328
 Jørgensen, Maren Lucie, jordemoder (Fejø) 94
 Jørgensen, Melchior, husmand (Fejø) 61
 Jørgensen, Mogens, gårdmand (Fejø) 51, 59
 Jørgensen, Morten, gårdmd. (Fejø) 85
 Jørgensen, Niels, gårdmd. (Fejø) 85
 Jørgensen, Ole, gårdmand (Fejø) 78, 86
 Jørgensen, Ole, skoleholder (Fejø) 95, 100, 109
 Jørgensen, P., proprietær (Søllested) 329
 Jørgensen, Povl, husmand (Fejø) 59
 Jørgensen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 85
 Jørgensen, Rasmus, husmd. (Fejø) 59
 Jørgensen, Rasmus, karl (Fejø) 113
 Jørgensen, Svend, førstelærer (Tåreby) 184, 209, 214, 219, 220, 381, 407, 506
 Jørgensen, Svenne, skoleholder (Fejø) 63, 67
 Jørgensen, Søren, gårdmd. (Fejø) 86
 Jørgensen, Valborg 329
- K**
 Kabel, slægten 137
 Kabel, Laurids Nielsen, væbner 140
 Kallehavegård 361, 362, 363, 368
 Kappel 153, 194, 360, 362, 363, 366—369, 373, 374
 Karleby 194, 453, 461
 Karleby hede 485
 Kartofte 138, 140, 143, 146, 153, 157, 158
 Kelstrup 134
 Kettinge 157, 452—454, 461
 Khoninck, Hinrich, bonde (Utterslev) 467
 Kielsen, frøken (Nakskov) 307
 Kielsen, Maren Betty, g. m. Frederik Georg Emil Rostrup 316
 Kierkegaard, P. Chr., biskop 237
 Kierulf, Christian Rudolph, præst (Fejø) 114
 Killerup 356
 Kippinge 216, 384, 406
 Kippinge kirke 398
 Kirchheiner, Johan Jacob, præst (Fejø) 86, 93, 94, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 115
 Kirk, Ole, borgmester (Nakskov) 206
 Kirkeby, Sonder 384

- Kirstine, g. m. Niels Nielsen 475—478
 Kiølle, Tommes, husmand (Fejø) 60
 Kjær, E., museumsinspektør 215
 Klessen, J., katolsk præst (Maribo) 213
 Kliim, Christian Olsen, gårdmand (Fejø) 85
 Kliim, Ole Gotthilf, skoleholder (Fejø) 77
 Klitgaard Sørensen, S.: Biskop Boisen i 200-året for hans fødsel. 225—266
 Klodskov 384
 Klyds, Ole, husmand (Fejø) 59
 Kløcker, E., amtsforvalter (Maribo) 498
 Knudsen, Jakob, forfatter 237, 238
 Knudsen, Jens Lassen, præst (Aggersborg) 237
 Knudsen, Peder, gårdmd. (Fejø) 60
 Knudsen, Rasmus, gårdmd. (Fejø) 84
 Knuth, Conrad Ditlev, baron 363, 364, 366
 Knuth, Ide Margrethe, grevinde 363
 Knuthenborg 299
 Knuthenborg Park 503
 Knuthenlund 306
 Koch, Hal, professor 264, 266
 Koch, L., kirkehistoriker, provst (Glostrup) 264
 Koch, Niels, gårdmd. (Laurup) 457
 Koggården (Hellinge) 308
 Kolbye, A., bestyrer (Maribo) 206, 220
 Kolderup Rosenvinge, L., prof. 319
 Koldinggård 176
 Kolund, Rasmus Rasmussen, gårdmand (Fejø) 86
 Korterup 173, 174
 Krag-Juel-Vind-Frijs, Carl Ludvig, greve (Juellinge) 252
 Kragh-Juel-Vind-Frijs, Fr. Carl, stiftamtmand 366
 Kragelund, Mathias, skoleholder (Stubberup) 457
 Kragh, Jens, gårdmand (Fejø) 85
 Krarup, Preben, advokat (Maribo) 498
 Krenkerup 131—170, 441, 466
 Kring, L., viceskoleinspektør (Nykøbing) 220
 Kristensen, Marius, dr. phil. 210
 Krog, Anders, gårdmand (Fejø) 59
 Krog, Hans Mortensen, gårdmand (Fejø) 35, 37, 59, 78
 Krog, Jørgen, gårdmand (Fejø) 86
 Krog, Mikkel Andersen (Fejø) 80
 Krog, Morten, gårdmand (Fejø) 60, 78
 Krog, Morten Hansen, gårdmand (Fejø) 23
 Krog, Ole, gårdmand (Fejø) 60, 81
 Krog, Oluf, gårdmand (Fejø) 59
 Krog, Peder, gårdmand (Fejø) 84
 Krog, Søren Mortensen, gårdejer (Fejø) 103
 Krogh, Hans Godske v., stiftamtmand 363, 457—460, 464, 465
 Krumpen, Marinæ, g. m. Hans Myndel 285
 Krungerup 138, 143, 146, 152
 Kronge 138
 Kuhlmann, Henrik, præst (Fejø) 82, 83, 89, 90, 91, 92
 Kuld, Otte Jensen, herredsfoged (Skovbølle) 216
 Kyllingemosen 296, 298
 Kældernæs 328
 Kærstrup 134
 Koblelev 194, 215, 218
 Kølle, Christen, birkedommer (Engestofte) 36
 Kølle, Jørgen, birkedommer 37, 38
 Kørber, Joachim, oberst 356
- Lammehave 480**
 Landet 147, 153, 173, 388
 Landet kirke 169, 174, 175, 176
 Landet skole 5
 Landorph, Hans, amtmand 25
 Lang, Niels, gårdmand (Frejlev) 457, 462
 Lang, Peder, gårdmand (Frejlev) 457, 462
 Langeland, Hans Peder, gårdmand (Fejø) 85
 Langesø skole 265
 Langet 146, 152, 153, 157, 461
 Langø 261, 479
 Larsdatter, Lisbeth, husmd. (Fejø) 60
 Larsen, Albret, gårdmand (Fejø) 51
 Larsen, Alfred: En bryllupsfærd på Nykøbing slot. 7—15
 Larsen, Alfred: Fra bogverdenen 186—187
 Larsen, Alfred: Oprøret på Østlolland 1776. 451—465
 Larsen, Alfred, genealog 193, 194, 209, 210, 214, 220
 Larsen, Anders, gårdmand (Fejø) 84
 Larsen, Emil, snedkermester 202
 Larsen, Hans, gårdmand (Fejø) 86
 Larsen, Hans, husmand (Fejø) 59

- Larsen, Jens, gårdmand (Døllefjelde) 463
 Larsen, Jens, gårdmand (Fejø) 60, 77
 Larsen, Jens, gårdmand (Fejø) 85
 Larsen, Lars, gårdmand (Fejø) 30
 Larsen, Mikkel, husmand (Fejø) 59
 Larsen, Peder, husmand (Fejø) 61
 Larsen, Rasmus, gårdmand (Rykkerrup) 463
 Larsen, Viggo: Fra bogverdenen 186
 Larsen, Viggo: Rytterskolerne på Lolland-Falster. 375—397
 Larsen, Viggo, førstelærer (Brandstrup) 202, 203, 410, 508, 510
 Lassen, Peder, gårdmand (Fejø) 60
 Lauremberg, Hans Willumsen, professor 126—129
 Lauridsen, P., lærer, korthistoriker 129
 Lauring, Palle, forfatter 402, 403
 Laurisson, Jens, gårdmand (Fejø) 68
 Lauritzen, Lauritz, gårdmand (Fejø) 27, 28
 Lauritzen, Michael, gårdmand (Fejø) 30
 Laursen, Sv., adjunkt (Maribo) 220
 Lehn, Poul Abraham, baron, Berriergård 359
 Leonora Christina, prinsesse 8, 187
 Lerche, Jochum Hansen, gårdmand (Fejø) 30
 Lercke, Anders, gårdmand (Fejø) 85
 Lercke, Hans, gårdmand (Fejø) 59
 Lercke, Hans Hansen (Fejø) 78
 Lercke, Hans Larsen (Fejø) 84, 92
 Lercke, Hans Mogensen, gårdmand (Fejø) 77, 78
 Lercke, Jørgen, husmand (Fejø) 61
 Lercke, Lars, gårdmand (Fejø) 60
 Lercke, Rasmus Mogensen (Fejø) 78, 80
 Lienlund 479, 480
 Lilleø 111
 Lind, E., konservator 216
 Lindberg, J. Chr., præst (Tingsted) 310
 Lindhard Hansen, slotsvægter (Krenkerup) 503, 504
 Lindholm 328
 Lise, Niels 473
 Lise, Rasmus Nielsen, husmand (Majbølle) 471—473, 476
 Lise-Karen, g. m. Rasmus Nielsen Lise 471—473, 476
 Lisse, Christian, cand. mag. 401
 Lock, Jacob, husmand (Fejø) 61
 Lock, Jørgen, husmand (Fejø) 61
 Lock, Peder Jensen (Fejø) 78
 Lodberg, Jacob, biskop 25
 Lodehat, Peder Jensen, biskop 292
 Lollands norre herred 147, 154
 Lollands sønder herred 143, 147, 153
 Lollike, L. L., sparekassedirektør (Gunslevmagle) 214
 Lorentzen, Jørgen, orgelbygger 9
 Lorenzen, Vilh.: Dronning Margrethes rigsfæstninger på Lolland-Falster. 267—278.
 Lorenzen, Vilh., dr. phil. 196, 210, 216, 342
 Lucoppidan, Mogens, degn (Fejø) 66, 71, 72, 76
 Lund, Abraham, gårdmd. (Fejø) 85
 Lund, Diderik Peter, præst (Fejø) 114
 Lund, Maren, husmand (Fejø) 60
 Lund, Niels Sørensen, husmand (Fejø) 60, 78, 81
 Lund, Søren, gårdmand (Fejø) 60
 Lund-Sørensen, K., førstelærer (Fejø) 87, 122
 Lundby 194
 Lundegård 299
 Lunge, slægten 135
 Lunge, Folmer Jepsen, ridder 140
 Lunge, Jakob Olufsen, ridder 135
 Luthermann, Andreas, birkedommer (Fejø) 26, 27
 Luthman, O. (Solagergård) 469
 Lühe, Gideon v. d., amtmand (Ny-købing) 46
 Lymann, Benthea 327
 Lymann, Johanne Frederikke Augusta, g. m. Georg Jesper Rostrup 302, 305
 Lyngby, P., Landvæsenskommissær 366
 Lützelburg, Anna v., hofm.inde 8
 Lægdsmand, Johs. (landbrugsmuseet) 192
 Læssøe, Jørgen, husmd. (Fejø) 61, 74
 Læssøe, Maren, husmand (Fejø) 60
 Løje, Jens Hansen (Fejø) 94
 Løyet, Hans Pedersen, gårdmand (Fejø) 20, 23, 30, 51
 Løyet, Peder, gårdmand (Fejø) 59
 Lågerup 454, 461
 Madsen, Christen, gårdmand (Døllefjelde) 457, 462
 Madsen, Mikkel, gårdmand (Fejø) 59
 Madsen, Ole, husmand (Fejø) 59

- Madsen, Peder, gårdmand (Døllefjelde) 461
 Magdalene Sibylle af Sachsen, prinsesse, g. m. Christian (V) 7—15
 Magdalene Sibylle af Brandenburg, kurlyrstinde 8
 Maglebrænde 384, 392
 Mahler, Morten Pedersen, karl (Fejø) 104
 Majbølle 138, 141, 143, 146, 153, 157, 358
 Margrothe, dronning 136, 267—279, 292, 489
 Maria Elisabet af Sachsen, hertuginde 8
 Maribo 10, 125, 175, 176, 196, 197, 216, 248, 260, 279—294, 328, 355, 403, 488, 498
 Maribo domkirke 279—294, 500
 Maribo kloster 155, 168
 Maribo Sø 503
 Martines, bysvend (Fejø) 59
 Matheus de Florathorp, drost 134
 Mathiassen, Hugo, museumsinspektør 216
 Mathiassen, Terkel, overinspektør 212, 216
 Mathiesen, Jørgen, gårdmand (Fejø) 60, 65
 Mejer, Hans, præst (Fejø) 25, 29—31
 Mejer, Johannes, kartograf 127, 128, 129
 Meldahl, Ferdinand, kammerherre, arkitekt 5
 Meltofte 134
 Mercator, Gerard, kartograf 125
 Metzsch, Henrich, kammerjunker 12
 Metzsch, Sibylla Catharina, g. m. Harstall 12
 Meyn, Peter, kgl. hofbygmester 5
 Michelsen, F., lektor (Næstved) 406
 Michelsen, Jørgen, skoleholder (Fejø) 18, 19
 Michelsen, Peter, museumsinsp. 190
 Mikkelsen, Hans, gårdmand (Fejø) 84, 85
 Mikkelsen, Ole, gårdmand (Fejø) 84
 Mikkelsen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 84
 Mogensen, Hans, gårdmd. (Fejø) 60
 Mogensen, Henrik, gårdmand (Fejø) 60, 63
 Mogensen, Jens, gårdmand (Fejø) 84, 85
 Mogensen, Jørgen, gårdmand (Fejø) 20, 59
 Mogensen, Niels, gårdmand (Fejø) 86
 Mogensen, Oluf, gårdmand (Fejø) 59
 Mogensen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 60, 84
 Molbech, C., historiker, sprogmand 260
 Moltke, Adam Gottlob, lensgreve 2
 Moltke, Evert 142
 Moltke, Joachim, bogfører (København) 12
 Moltke, Mathias 142
 Monrad, D. G., biskop 307, 402
 Montagne, Gerhard Wilhelm, birkedommer (Fejø) 97, 102, 105, 106, 108
 Mortensdatter, Karen, g. m. Jens Madsen, Nakskov 25
 Mortensen, Albreth, gårdmand (Fejø) 86
 Mortensen, Christen, gårdmand (Fejø) 60
 Mortensen, Hans, gårdmd. (Fejø) 84
 Mortensen, Hans (Hesnæs) 215
 Mortensen, Jeppe, gårdmand (Fejø) 73, 74, 84
 Mortensen, Morten, gårdmand (Fejø) 29, 30
 Mortensen, Peder, gårdmd. (Fejø) 86
 Moseby 384
 Muiltes, Adrian, kunstmaler 9
 Mule, Axel Andersen til Kærstrup 135, 142, 145
 Munk, Kaj, præst, digter 215, 216, 218, 509
 Musse 146, 153, 157, 452
 Musse, Lille 146, 153, 157, 461
 Musse, Store 146, 153, 157, 454, 461
 Musse herred 133, 138, 143, 146, 153, 157, 164, 165, 166, 167
 Müller, D. professor 329
 Müller, Henrik Steensen, præst (Fejø) 79
 Myndel, Hans, møntmester (Malmø) 285
 Mynster, I. P., biskop 255, 256, 257, 309
 Münter, Friedr., biskop 247, 252, 260
 Møller, telegrafbest. (Maribo) 219
 Møller, Elna, arkitekt 190
 Møller, F. H.: Spredte oplysninger om familien Rostrup på Lolland i det 19. århundrede 295—330
 Møller, Hans Hansen, gårdmand (Fejø) 86
 Møller, Jens, gårdmand (Fejø) 85
 Møller, Jørgen, slagter (Nysted) 456
 Møller, Knud, gårdmand (Fejø) 85
 Møller, Morten, husmand (Fejø) 59

- Møller, Niels, præst (Fejø) 75, 76
 Møller, Poul Martin, digter 447
 Møller, Rasmus, biskop 252, 263
 Møller, Rasmus, husmand (Fejø) 61
- Nabe-Nielsen, F., fuldmægtig (Nykøbing) 203, 409, 410, 510
 Nagelsti 146, 152, 157, 216, 452
 Nakskov 129, 216, 355, 403, 481—484, 488, 490, 492
 Nakskov fjord 124—126, 129, 328, 479, 481
 Nakskov latinskole 306, 364—365
 Nakskov, Jens Madsen, birkedommer (Fejø) 20, 25
 Nannestad, Anna, g. m. P. O. Boisen 236
 Nannestad, Nicolai, præst (Odense) 236
 Nebbelunde 147, 153, 157, 164
 Nedergaard, P., præst (København) 265
 Neiiendam, Michael, provst, dr. theol. 264
 Nicolaisen Niels, gårdmd. (Fejø) 86
 Niels, karl (Laurup) 457
 Niels, handskemager, husmand (Fejø) 60
 Niels, smed (Fejø) 60
 Nielsdatter, Anna (Fejø) 78
 Nielsdatter, Anna, g. m. Hans Jepsen 51
 Nielsdatter, Birthe, g. m. Jeppe Jepsen 66
 Nielsdatter, Karen, g. m. Jens Jensen 80
 Nielsen, lærer (Stavrøby) 396
 Nielsen, Ambrosius, gårdmand (Fejø) 85
 Nielsen, Christen, gårdmand (Fejø) 68, 85
 Nielsen, Chr., handelsgartner (Horslunde) 6
 Nielsen, Chr., konservator 399, 400
 Nielsen, Christoffer, karl (Fejø) 104
 Nielsen, Erik, gårdmand (Fejø) 86
 Nielsen, Frantz, gårdmd. (Fejø) 23
 Nielsen, H. P., snedkermester (Nakskov) 193
 Nielsen, Hans, gårdmand (Fejø) 19
 Nielsen, Hans, bonde (Utterslev) 467
 Nielsen, Hans Philip, gårdejer (Fejø) 111
 Nielsen, Helge, bibliotekar 197
 Nielsen, Hendrik, gårdmd. (Fejø) 32
 Nielsen, Jens, gårdmand (Fejø) 59
 Nielsen, Jeppe (Fejø) 101
 Nielsen, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 86
 Nielsen, Karl, parcellist (Stensgård) 329, 330
 Nielsen, Lars Olsen, gdr. (Fejø) 110
 Nielsen, Morten, gårdmd. (Vejrø) 61
 Nielsen, N. P., parcellist (Stensgård) 329, 330
 Nielsen, N. P., redaktør (Nykøbing) 213, 220
 Nielsen, Niels, gårdmd. (Fejø) 84, 85
 Nielsen, Niels, gårdmand (Vejrø) 61
 Nielsen, Niels, husmand (Soesmarke) 471—478
 Nielsen, Niels, sognef. (Fejø) 103
 Nielsen, Oluf, gårdmand (Fejø) 30
 Nielsen, Peder, gårdmand (Fejø) 85
 Nielsen, R. K.: Om et pibebræt 179—182
 Nielsen, R. K.: Kilden i Soesmarke 183
 Nielsen, R. K.: Lollands hærvej 355—359
 Nielsen, R. K.: Niels. En lollandsk husmands skæbne 471—478
 Nielsen, R. K., postbud (Guldborg) 202, 203, 407, 410, 472, 476, 504, 507, 508, 510
 Nielsen, Richard, hospitalsforstander (Nykøbing) 202
 Nielsen, Søren, gårdmand (Fejø) 59, 60, 101
 Nielstrup 168, 195, 215
 Nissen, Jørgen, provst 265
 Nor, Peder Pedersen, gårdmand (Fejø) 86
 Nordlund, H., lærer (Kastager) 206
 Nordlunde skole 5
 Nore, Hans, gårdmand (Fejø) 60
 Norman, Adam (Fejø) 81
 Norman, Christen Hansen, gårdmand (Fejø) 85
 Norvin, W., historiker, filolog 214
 Nybølle 175
 Nyegaard, Rasmus, husmd. (Fejø) 59
 Nyholm, Asger, seminarieførst. 402
 Nykøbing 125, 193, 194, 196, 339—354, 402, 403
 Nykøbing Franciskanerkloster 339—354
 Nykøbing slot 7—15, 272, 274, 277
 Nysted 340, 452, 454, 456—458, 461
 Nøjgaard, Niels, dr. theol. 216
 Nørdrup, A., førstelærer (Hørbelev) 202, 203, 410
 Nørlund, P., nationalmuseumsdirektør 212

- Oertz, L. C., amtmand (Nykøbing) 68, 69
 Olsdatter, Mette, g. m. Albret Larsen 51
 Olsen, kancelliråd (Vesterborg) 102
 Olsen, Gunnar, landsarkivar 186—187
 Olsen, Hans, gårdm. (Fejø) 53, 54
 Olsen, Hans, gårdmand (Vejrø) 61
 Olsen, Mads, gårdmd. (Rågelunde) 460
 Olsen, Ole, husmand (Fejø) 61
 Olsen, P. W., bankdirektør (Rødby) 501
 Olsen, Peder, husmd. (Fejø) 59, 61
 Olsen, Peder, husmand (Fejø) 59, 61
 Olsen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 60
 Olsen, Rasmus, karl (Fejø) 79
 Olufsen, Albret, gårdmand (Fejø) 30
 Olufsen, Hans, gårdmd. (Fejø) 20, 30
 Olufsen, Jens, gårdmand (Fejø) 30
 Olstrup 147, 153, 157
 Opager 174, 175, 216, 218
 Ore 480
 Oreby 355
 Orebygård 168, 216
 Orm, slægten 164
 Ortelius, Abraham, kartograf 125
 Ost, Lipold v. d. til Sæbygård 489
 Ostenfeld, Elisabeth, bibliotekar (Maribo) 208
 Outzen, Geske Marie, g. m. Boy Hansen 226, 228, 229
 Outzen, Peter, gårdmand (Emmerlev) 228
 Oxe, Albrecht til Nielstrup 168
 Oxe, Johan d. æ. til Nielstrup 168
 Oxe, Johan d. y. til Nielstrup 168
 Oxenvad, Niels: Krenkerup og slægten Gøye 1367—1568 131—170
- Paludan, H. E. G., forpagter (Heltingegård) 300, 311, 313**
 Pappenheim, Borchard v., til Sæbygård 489
 Pappenheim, Jost Frederik v., lensmand 11, 12
 Pappenheim, Margrethe, g. m. Eiler Rud 489
 Paulsen, Jørgen, museumsdirektør 187
 Peder, skrædder (Fejø) 59
 Pedersen, lærer Stavreby) 397
 Pedersen, Anders, gårdmd. (Fejø) 18
 Pedersen, Andreas, gårdmand (Fejø) 85
- Pedersen, Anton, præst (Tinglev) 229
 Pedersen, Claus, husmand (Fejø) 59
 Pedersen, Hans, færgemand (Fejø) 18
 Pedersen, Hans, gårdmd. (Fejø) 84
 Pedersen, Jens, husmand (Fejø) 61
 Pedersen, Jeppe, bonde (Fejø) 17
 Pedersen, Lars, husmand (Fejø) 61
 Pedersen, Mads, gårdmand (Musse) 457, 462
 Pedersen, Mads, husmand (Fejø) 61
 Pedersen, Mikkel, gårdmd. (Fejø) 60
 Pedersen, Moritz, husmd. (Fejø) 59
 Pedersen, Niels, gårdmd. (Fejø) 60
 Pedersen, Ole, gårdmand (Fejø) 55, 59, 86
 Pedersen, Peder, husmd. (Fejø) 61
 Pedersen, Rasmus, gårdmand (Fejø) 50, 85
 Pedersen, Rasmus, slave 113
 Pederstrup 4, 5, 201, 216, 240, 304, 399, 420, 434
 Peitersen, Kristine, pige (Stensgård) 330
 Petersen, Benedicte, pige (Hjalstedkloster) 330
 Petersen, Chr., skovfoged (Stensgård) 330
 Petersen, Ditlev, birkedommer (Fejø) 105, 109, 110, 112
 Petersen, H. P., gdr. (Søllested) 206
 Petersen, Lars, skovfoged (Stensgård) 330
 Petri, Axel, civilingeniør 212
 Pintzfeld, Friderich, birkedommer (Fejø) 32, 35—41, 50, 52—54, 57—59, 68, 69, 71
 Pitzler, Herman Andreas, justitsråd 462, 465
 Pjenggaard, Johs.: Stikhoben i Hlyde skov. 331—338
 Pjenggaard, Johannes, borgmester (Sakskøbing) 338
 Plockross, Frederikke, skoleforstander (Nakskov) 299, 329
 Plum, N. M., biskop 197, 264
 Pontoppidan, Erik, kartograf 129
 Pos, Clas, husmand (Fejø) 60
 Poulsen, Mads, gårdmand (Frejlev) 457, 462
 Povelsen, Lars, gårdmand (Fejø) 28
 Priergaard, Peter Trolle, godsforvalter (Søllestedgård) 307
 Pringel, svensk general 484
 Præst, Albret, gårdmd. (Fejø) 78, 85
 Præst, Lars, gårdmd. (Fejø) 60, 84
 Præst, Niels, gårdmand (Fejø) 59, 60, 73, 74

- Paamejer, W., distriktsopmåler
(Nykøbing) 510
- Quist, A., skovridder (Haaledkloster)
330
- Quist, Emma, g. m. A. Quist 330
- Raben, Frederik, stiftamtmand 362
- Raben, Otto Ludvig, greve 460, 461,
463, 465
- Radby, skovfoged (Hyde skov) 332
- Radsted 134, 136, 138, 143, 146, 152,
155, 157, 158, 162, 168, 198, 331
- Radsted kirke 154
- Rahr, Job (Fejø) 63, 67
- Ramus, provst 63
- Ramskou, Thorkild, museumsinspek-
tør 336
- Rasmus, Jens, biskop 363, 366
- Rantzau, Peder, adelsmand 226
- Rasmus, kromand (Fejø) 59, 65
- Rasmusdatter, Birthe (Majbølle) 472
- Rasmusdatter, Lisbeth (Majbølle)
472
- Rasmusdatter, Margretha (Fejø) 78
- Rasmusdatter, Margrethe, g. m.
Hans Jeppesen 66, 67
- Rasmussen, lærer (Stavreby) 396
- Rasmussen, Hans, gårdmand (Fejø)
30, 59, 60
- Rasmussen, Hans, sognefoged (Vål-
se) 216
- Rasmussen, Hans Henrik, gårdmand
(Fejø) 85, 111
- Rasmussen, Holger: Fra bogverden
185—186
- Rasmussen, Holger, overinspektør
400, 500
- Rasmussen, Jacob, væver (Fejø) 21
- Rasmussen, Jens, husmand (Fejø) 61
- Rasmussen, Jens, møller (Fejø) 112,
113
- Rasmussen, Jens, sognefoged (Fejø)
30, 31
- Rasmussen, Jørgen, karl (Fejø) 79
- Rasmussen, Kristen, gårdmand
(Soesmarke) 476
- Rasmussen, Niels, gårdmd. (Fejø) 86
- Rasmussen, O. C., gårdejer (Nr.
Ørslev) 206, 222
- Rasmussen, Olaf, bogtrykker (Mari-
bo) 498
- Rasmussen, Peder, gårdmd. (Fejø) 30
- Rasmussen, Peder, husmd. (Fejø) 61
- Rasmussen, Peder, sømand (Fejø) 49
- Rasmussen, Rasmus (Fejø) 44
- Rasmussen, Rasmus (Majbølle) 472
- Rasmussen, S., proprietær (Bul-
skovgård) 330
- Rau, Jørgen Andersen, gårdmand
(Fejø) 86
- Rau, Niels Olsen, gårdmd. (Fejø) 86
- Rau, Ole, gårdmand (Fejø) 85
- Rau, Peder Larsen, gårdmand
(Fejø) 85
- Ravnsborg 215, 271, 273, 274, 277, 403
- Ravnsby 273, 328
- Reberg, Josef, adelsmand (Skerne)
340
- Recke, v. d., kaptajn, 2. 3
- Reddelien, apoteker (Stubbekøbing)
206, 219
- Reedtz, Adelheid, g. m. N. S. F.
Grundtvig 307
- Reedtz, Otto, kammerherre 238
- Reersø, Lille 138, 143, 146, 152, 158
- Reersø, Store 138, 143, 146, 152, 157,
158
- Refshaleborg (Borgø) 272, 274
- Reibjerg bakke (Fejø) 114
- Reimer, Mathias, byfoged (Maribo)
462, 463, 465
- Rested, Ole Pedersen, assessor,
etatsråd 460, 462
- Reventlow, Anna Sophie, dronning
417, 418, 419, 422, 423, 424, 428,
432, 436
- Reventlow, Benedicte, lensgrevinde
416
- Reventlow, Chr. Ditlev, greve (Chri-
stianssæde) 415, 424, 428, 434
- Reventlow, Chr. Ditlev (Brahettrolle-
borg) 428
- Reventlow, C. D. F., statsminister
4, 5, 201, 230, 231, 235, 240, 241,
243, 251, 252, 263, 404, 415, 434,
435
- Reventlow, Conrad, storkansler 419
- Reventlow, Conrad Ditlev, greve
424, 426
- Reventlow, Fr.: Overbibliotekar Vol-
mer Valerius 178
- Reventlow, Fr.: En 70-års dag 184
- Reventlow, Fr., greve, stiftamtmand
200, 203, 211, 219, 406, 408—410,
507, 508, 510
- Reventlow, Johan Ludvig, greve 235,
415
- Reventlow, Louise, g. Gram 415, 433
- Reventlow, Lucie Marie, lensgrev-
inde 416
- Reventlow-Asylet (Horslunde) 1—6

- Reventlow-Museet (Pederstrup) 405, 442, 505
- Riegels, Niels Ditlev, historiker 494
- Riegelsen, Cathrine, g. m. Frederik Green 464
- Ringsebølle 138, 143, 147, 153
- Risom, Sven: Reventlow-Asylet i Horslunde 1—6
- Risom, Sven, arkitekt 404
- Rosenberg, G., konservator 212
- Rosendahl, Anna Margrethe, g. m. Cornelius Hugo 465
- Rosendahl, Oluf, skoleholder (Horebelev?) 43
- Rosenkrantz, Anne, g. m. Albrecht Gøye 133, 136, 155, 156, 158, 165, 167
- Rosenkrantz, Holger, rigsråd 125, 188
- Rosenkrantz, Holger, lensmand (Nykøbing) 341
- Rosenkrantz, Holger Axelsen til Glimminge 469
- Rosenkrantz, Helvig, g. m. Borchard Rud 469, 490
- Rosenkrantz, Jacob til Kierstrup 469, 490
- Rosenkrantz, Mette Eriksdatter, g. m. Eskil Gøye 145
- Rosenkrantz, Palle, lensmand 11, 12, 490
- Rosenvold, Otto Friderich, skoleholder (Fejø) 47, 48, 49
- Rosenørn, amtmand 34
- Rosenørn-Lehn, Frederik, lensbaron 206, 220
- Ross, Chr. Vilhelm, kordegn (Maribo) 209
- Rostgaard, Frederik 385, 396
- Rostrup, August Julius, cand. theol. (Stensgård) 299, 300, 308—314, 327, 329
- Rostrup, Augusta Dorothea »Asta« 312, 316, 317, 327
- Rostrup, Carl Andreas, godsforvalter (Haldstedkloster) 302, 307, 308, 327
- Rostrup, Frederik Georg Emil, botaniker 295, 298, 302, 306, 307, 310, 312, 313, 315—328, 330
- Rostrup, Frans Knud Leonhard (Stensgård) 302
- Rostrup, Georg Jesper, godsinspektør (Haldstedkloster) 299, 300, 302, 305—307, 329
- Rostrup, Hans, kordegn (Sakskøbing) 301
- Rostrup, Hans Frederik, læge (Stubekøbing) 308, 327
- Rostrup, Ida 308, 313, 314, 316
- Rostrup, Johannes Kristian Wilhelm 316
- Rostrup, Julie 327
- Rostrup, Ove Emil 316
- Rostrup, Ove Georg Frederik, botaniker 312, 316, 317
- Rostrup, Søren Kaspar William, ligkistefabrikant (København) 327
- Rud, Borchard, til Sæbygård 11, 469, 470, 489—494
- Rud, Dorothe Jørgensdatter, g. m. Gyldenstjerne 469
- Rud, Eiler til Utterslevgård 489
- Rud, Knud til Vedbygård 467
- Rud, Lene til Sæbygård 494
- Rudbjerggård 328, 363, 364, 373
- Rudbjerggårdskov 484
- Rudbjergmarkerne (Haldsted) 479
- Rudolpholm 493, 495
- Ryde 134, 147, 153, 388
- Rykkerup 146, 152, 157, 452
- Rytter, Jørgen (Majbølle) 475
- Ryts, Anc g. m. Jørgen Rytter 475
- Rød, Anders, husmand (Fejø) 59
- Rødby 125, 138, 143, 147, 153, 355, 501
- Rødby fjord 124—126, 176
- Rørbæk 138, 140, 143, 146, 152, 157, 158
- Rågelunde 384, 454, 461
- Raagø, Mette (Fejø) 38
- Raagø, Rasmus, gårdmand (Fejø) 57
- Raagøe, Anders (Fejø) 59, 78, 80, 81
- Raagøe, Jens Hansen, gårdmand (Fejø) 20
- Raagøe, Jørgen Andersen, gårdmand (Fejø) 84
- Raagøe, Niels Andersen, gårdmand (Fejø) 60, 63, 72
- Raarup 367, 371
- Sadolin, Hans Jørgensen, præst (Toreby) 156
- Sakskøbing 10, 125, 138, 143, 146, 152, 154, 157, 355, 359
- Samuel, Jan, præst (Vesterborg) 360
- Samuel, Ulrica Lovise, g. m. Kneytel Brandth 360
- Sandager 138, 461
- Sandby 147
- Satterup, P., provst (Dannemarre) 368, 369
- Schaatlin, (Schaathje, Laurits?) v. løjtnant 97

- Schebye, O., bankdir. (Maribo) 219
 Schepelern, H. D., museuminspektør
 187—188
 Schierne, Dora, g. m. Anton Boisen
 237
 Schlesch, Hans: Den skånske klok-
 ke i Utterslev kirke 466—470
 Schlesch, Hans, dr. phil. 195
 Schlichting, Henrik, fodermarskal 9
 Schou, Jens Pedersen, gårdmand
 (Fejø) 84
 Schou, Peder (Fejø) 78
 Schow, Jens (Jørgen?), skoleholder
 (Fejø) 68, 69, 70, 71
 Schwenke, Christoffer, tøjmester 10
 Schønning, Christian, prokurator
 (Berritsgård) 20
 Seefeldt, Jørgen, landsdommer 126,
 129
 Seefeldt, Jørgen Christoffersen, lens-
 mand 11
 Seidelin, Klaus, Henrik, bogtrykr. 2
 Sidenius, Niels, præst (Vesterborg)
 307
 Sinklar, Daniel, skibsbygmester 192
 Siøe, Niels Nielsen, birkeskriver
 (Fejø) 60, 73, 76, 78, 81
 Siøe, Peder, gårdmand (Fejø) 85
 Skårup 146, 153, 455, 461
 Skalo 114, 115
 Skaløre 136
 Skemminge kirke 504
 Skerne (Gundslev) 340
 Skimminge 196
 Skipper, Niels, gårdmand (Fejø) 85
 Skomager, Hans, husmand (Fejø) 60
 Skomager, Ole Hansen (Fejø) 74
 Skomager, Rasmus Olsen, husmand
 (Fejø) 60, 96
 Skotte, Albreth Jensen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Skotte, Hans, gårdmd. (Fejø) 59, 78
 Skotte, Hans Pedersen, gårdmand
 (Fejø) 19, 20, 23
 Skotte, Jørgen, møller (Fejø) 30
 Skotte, Jørgen Pedersen, gårdmand
 (Fejø) 18
 Skotte, Lars Rasmussen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Skotte, Mikkel, gårdmand (Fejø) 59
 Skotte, Niels, gårdmand (Fejø) 49
 Skotte, Peder Peersen, gårdmand
 (Fejø) 19, 59
 Skotte, Peder Rasmussen, gård-
 mand (Fejø) 86
 Skotte, Rasmus, gårdmand (Fejø)
 59, 78
 Skottemarke 461
 Skouw, Jørgen, gårdmand (Fejø) 60
 Skov, Erik: Franciscanerklostret i
 Nykøbing 339—354
 Skov, E., museumsinspektør 216, 407
 Skov, Hans Pedersen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Skovby 194, 384
 Skovbølle 218
 Skovgaard, Johanne, arkivar 208
 Skovlænge 147, 153
 Skriver, Peter, bonde (Utterslev) 467
 Skrubbetrang, Fridlev, dr. phil. 210
 Skrædder, Hans, karl (Laurup) 457
 Skrædder, Mads (Fejø) 62
 Skørringe 147, 153, 157
 Slemminge 138, 143, 146, 153, 157
 Slemminge, Lille 146, 153
 Slemminge, Store 146, 153, 157
 Slotø 192, 215, 403, 481, 482
 Sløsse 138
 Sløsserup 146, 152, 157, 452, 455, 461
 Smed, Abraham, husmd. (Fejø) 61, 78
 Smed, Christen, gårdmd. (Fejø) 84
 Smed, Ditlev ((Fejø) 78
 Smed, Erik gårdmand (Fejø) 60
 Smed, Jeppe, gårdmand (Fejø) 60
 Smed, Martine, husmand (Fejø) 70
 Smed, Mogens, gårdmand (Fejø) 59
 Smed, Oluf, gårdmd. (Fejø) 60, 79
 Smed, Peder, gårdmand (Fejø) 84
 Smed, Rasmus Nielsen, gårdmand
 (Kettinge) 453—455, 459—463
 Smith, C. M., arkitekt 212, 215
 Smith, Daniel Peter, provst (Hors-
 lunde) 261, 263
 Snedker, K.: Fra bogverdenen 189
 190
 Snedker, Kjeld, museumsforvalter
 (Maribo) 213, 400, 498, 501
 Snedker, Rasmus Pedersen, gård-
 mand (Fejø) 60, 63
 Soesmarke 183, 355, 357, 358
 Sommer, gårdejer (Vålse) 192
 Sommerschildt, løjtn. (Ø. Ulslev) 456
 Sophie, dronning 7
 Sparre, Ane, g. m. Mogens Gylden-
 stjerne 469
 Sparre Christensen, tegner 498
 Stauning, Jørgen, lærer (Hårbølle)
 107, 108
 Stavreby 384
 Stavreby skole 389, 392—394, 396, 397
 Stenfeldt, Niels: Træk af livet på
 Fejø 17—122
 Stenfeldt, Niels, lærer (Fejø) 215,
 407

- Steensen, Christoffer til Grimsted 11
 Steensgaard (Stokkemark) 295—
 302, 306—308, 310—312, 316, 322,
 323, 328
 Steensgård (Sandby) 295, 403
 Steenstrup, Hans Resen, amtsprovst
 (Karleby) 252
 Steenstrup, Japetus, professor 321
 Steensøe 361, 363
 Stiftsmuseet (Maribo) 185, 186, 405,
 505, 506
 Stokkemark 296, 300, 322, 328
 Strange, Helene, forfatterinde 209,
 218, 220, 405
 Stub, Jens, C. J., gårdejer 213
 Stubbekøbing 10, 403
 Stubberup 461
 Styr, Johan, skovfoged (Knuthen-
 borg) 57
 Sundby (Falster) 384
 Sundby (Lolland) 146, 152, 157, 355,
 452
 Sundvedgård 194
 Svendsen, Hans, husmand (Fejø) 61
 Sæby 479—495
 Sæbygård 482—485, 489—494
 Sæbyholm 272, 274, 277, 328, 482,
 483, 485, 488, 489, 494, 495
 Sæbyholm skov 479, 484
 Sædinge 134, 176, 218
 Søholt 328
 Søllested 147, 153, 191
 Søllestedgård 304, 322, 328
 Sølyst 182
 Sønderborg, Ulrik Frederik, birke-
 dommer (Fejø) 81
 Søndergaard, Georg, præst (Vester-
 borg) 201
 Sørensen, Kathrine (Hejringe) 330
 Sørensen, Niels, gårdmand (Fejø)
 75, 76, 84
 Sørensen, Rasmus, lærer, politiker
 266
 Sørensen, Søren, borgmester (Ma-
 ribo) 11
 Sørup 153
- Taupadel, Anna Sophia, g. m. Chri-
 stoffer Bille, 7, 9**
 Teichmann, Ditlev, amtsforvalter 28,
 29, 33
 Teisen, Peder, amtsskriver 48, 57,
 73
 Terkelsen, Niels, husmand (Fejø) 60
 Terkelsen, Peder, gårdmand (Fejø)
 49, 59, 78
- Thage, H. P., folkepensionist (Nak-
 skov) 330
 Thiesen, Albret (Fejø) 81, 98
 Thorstrup, A., forretningsfører
 (Nakskov) 202, 203, 220, 408, 410,
 508, 510
 Thorlacius-Ussing, V.: Den kinesiske
 stue på Christianssæde 415—
 450
 Thorlacius-Ussing V., direktør 216,
 497
 Thorsen, Rasmus, selvejer (Brøde-
 bølge) 366
 Thorupgården 461
 Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 5
 Thorvildsen, Knud, konservator 404
 Thott, Karen Madsdatter, g. m. Axel
 Gøye 137, 141
 Thott, Otto, baron 188
 Tillitse 143, 147, 153
 Tingsted 175, 195, 403
 Tirsted 176, 403
 Tofte 164
 Tokkerup 461
 Toreby 138, 146, 150, 152, 157, 452
 Torkildstrup 194, 215, 384
 Torpe 479, 480
 Torslunde 138
 Trap, Hans Jensen, murermester
 (Nykøbing) 31
 Trolle, Herluf, adelsmand 155, 156
 Tuxen, S. C. A., forstander (Næs-
 gård) 206, 215
 Tyrholm havn 278
 Tørresen, Søren, gårdmd. (Fejø) 59
 Taac, Peder, adelsmand 135
 Tågense 454
 Tågerup 138, 147, 153, 157
 Tårs 129, 157, 245, 479, 483
- Udstolpe 138, 143, 146, 153, 157**
 Uldall, Kai, museumsinspektør 216
 Ulfeldt, Corfitz, statholder 8, 11
 Ulfstand, Oluf Holgersen, lensmand
 482
 Ulslev, Vester, 138, 146, 153, 157,
 384, 392, 402, 452, 461
 Ulslev, Vester, skole 386
 Ulslev, Øster 452—456, 461, 464
 Unnerup 461
 Urne, Andreas, degn (Fejø) 47, 48
 Urne, Dortha Sophie 188
 Ussing, Henrik, lektor (Sorø) 214
 Utterslev kirke 466—470, 492
 Utterslevgård 469

- Valdemar Atterdag, konge 267, 268,
 269, 272, 275, 278, 489
 Valerius, Volmer, overbibliotekar
 (Maribo) 178, 201, 208, 220
 Walther, Mathias, borgmester
 (Nakskov) 460, 465
 Wandel, Jens, præst (Fejø) 45, 46,
 48, 51, 52, 56, 57, 59, 62, 63, 64,
 66, 67, 69, 70, 71, 73, 75, 76
 Vantore 384, 454, 461, 464
 Vedby, Nørre 218, 384
 Wedderkopp, Chr., forpagter (Hel-
 lingegård) 300
 Wedderkopp, Jul. Eduard, skovri-
 der (Hellingegård) 300
 Wegener, Joh., præst (Halsted) 317,
 320
 Weirøe, Niels Rasmussen, husmand
 (Fejø) 97
 Veierøe, Ole, husmand (Fejø) 59
 Vejleby 143, 147, 153, 176
 Vejleby skole 5
 Vejlø 366, 367, 371
 Vejlø skov 479
 Vejringe 384
 Vejrø 61, 73, 115, 126
 Vejrø, Ole Hansen, gdr. (Fejø) 111
 Vermikesen, Erik 340
 Vestenskov 143, 147, 153, 216
 Vestenskov skole 360—374
 Vesterborg 201, 216, 233, 235, 236,
 242, 252, 259, 296, 328
 Vesterborg (borg) 274
 Vesterborg seminarium 239—241
 Vesterborg sø 296, 479
 Wichfeld, I., kammerherreinde
 (Engestofte) 327
 Vignæs 146, 153
 Wiinholdt, Chr. Ditlev Clausen,
 præst (Vesterborg) 235
 Wilcke, Ellen, rigsdagsstenograf 330
 Wilhelmine, prinsesse, g. m. C. D.
 Reventlow 424
 Villadsen, Jørgen, gårdmd. (Fejø) 84
 Willesen, L., rektor (Nykøbing) 220
 Wilson, David M., assistant keeper
 496, 497
 Vindeby 147, 154
 Vindeby kirke 466
 Winterfelt, Helmuth v., friherre
 466, 485, 494
 Winther, Chr., digter 218
 Virket skov 218
 Wolsing, Jens, gårdejer (Holeby)
 209, 218
- Worm, Christen, biskop 380, 382
 Worsaae, T. dommer (Vordingborg)
 201
 Wrangel, svensk general 359, 484
 Wringel, Mads Pedersen, karl (Slos-
 serup) 460
 Wringel, Peder Madsen, husmand
 (Sløsserup) 460, 462
 Wulf, Jørgen, substitut (Kappel)
 367, 368, 369
 Væggerløse 384
 Væver, Hans Jensen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Væver, Hans Jensen, karl (Fejø) 101
 Væver, Jens (Fejø) 101
 Væver, Lars Olsen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Væver, Niels Jensen, gårdmand
 (Fejø) 86
 Våbensted 168
 Vålse 216, 384
- Z**euthen, Mathias, amtsforvalter
 (Nykøbing) 41, 42, 43, 73
- Æ**reboe, Hans, møller? (Fejø) 30
 Ærøboe, Christen, borger (Nykø-
 bing) 49
- Ø**llebølle 146, 153, 157, 461
 Ørnsholt, Ejnar, arkitekt (Nakskov)
 6
 Ørslev, Nørre 195, 215, 216
 Østerborg 274
 Østofte 147, 153, 157, 198, 509
 Overup 384
- A**agaard, Mads, birkedommer (Ny-
 sted) 454, 456, 457, 465
 Ågeby 173, 174, 175
 Ågebygård 175
 Ågeby kirke 172—177, 407—409
 Aagesen, Jens Hansen, gårdmand
 (Fejø) 20
 Aakjær, Sven, rigsarkivar 177
 Alevad 168, 277
 Alholm 145, 168, 215, 271, 274, 277,
 403
 Alstrup 174, 175
 Aarestrup, Emil, digter 260
 Arsmarke 168